Kadir Mısıroğlu

LOZAN

zafer mi, hezimet mi ?

THG
0777399
ENE
2016
THG
399 ENE

Bu Bir Sebil Yayınıdır

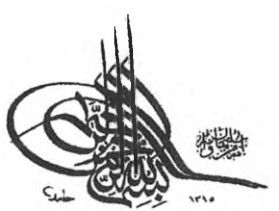

LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ?!
-I-

SEBİL YAYINLARI Nu: 267
DİZGİ: **Mus'ab CAN**
BASKI-CİLD: İHLAS GAZETECİLİK A.Ş.
Tel: 0212 454 30 00
KAPAK: **Gürbüz Azak**
YAYINA HAZIRLAYAN: **Ali İhsan Bahadır**
Nurullah Mısıroğlu

©Copyright **SEBİL YAYINEVİ**
ISBN 978-975-580-048-6

BİRİNCİ BASIM 1965

İSTANBUL
2016

KADİR MISIROĞLU

LOZAN
ZAFER Mİ, HEZÎMET Mİ?!
-I-

UMÛMÎ DEĞERLENDİRME

YEDİNCİ BASIM

SEBİL YAYINEVİ
Tunusbağı cad. Nu: 16 Doğancılar
ÜSKÜDAR-İSTANBUL
Tel: 0216 553 51 51
www.sebilyayinevi.com

AZİZ OKUYUCU!..

LOZAN; MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MÎRASININ HÂN-I YAĞMASI (YAĞMA SOFRASI)DIR... TÜRK'ÜN ŞAHSINDA İSLÂM'DAN İNTİKAM ALINARAK BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASI'NIN BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR!..

LOZAN'IN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ, İKTİSÂDÎ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYR-I TABİÎ HUDUDLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYE'DİR!..

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU MİLLÎ MÎSÂK ÖNÜNDE İLK OLARAK MUHÂSEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR.

Sebil Yayınevi

İTHAF :

"MÜDDEÎ; TARİH VE VATANDIR!.."
demiş olan, Millî Mücâdele tarihimizin aziz şehidi, büyük mukaddesâtçı, Trabzon Meb'usu,

ALİ ŞÜKRÜ BEY'in

necip hâtırasına…

قدير مصر أوغلي

Kadir Mısıroğlu

MÜELLİF
2009, İSTANBUL

MÜELLİFİN (YAZARIN) YAYINLANMIŞ ESERLERİ

- ÖZLÜ SÖZLER (2015)
- F.GÜLEN'İN GÜNAH GALERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- CHP'NİN GÜNAH GALERİSİNDEN SAYFALAR (2015)
- ERMENİ MESELESİ VE ZULÜMLER (2015)
- OSMANLI TÂRİHİ c.II (2014)
- OSMANLI TÂRİHİ c.I (2013)
- PÎRÎ REİS (Târihî Roman) (2012)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. III (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C.III (2012)
- ZORAKİ ÂSİ, ŞEHZÂDE BÂYEZİD (Târihî Roman) (2012)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. II (2011)
- MİMAR SİNAN (Târihî Roman) (2011)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. II (2010)
- TARİHTEN GÜNÜMÜZE TAHRİF HAREKETLERİ, C. I (2010)
- MUHTASAR İSLÂM TARİHİ, C. I (2009)
- SOKOLLU MEHMED PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- BARBAROS HAYREDDİN PAŞA (Târihî Roman) (2009)
- İSLÂM DÜNYA GÖRÜŞÜ (2008)
- MAKBUL VE MAKTUL İBRAHİM PAŞA (Târihî Roman) (2008)
- VELİ BÂYEZİD'İN BEDDUÂSI (Târihî Roman) (2008)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLHAMİD (2007)
- CEM SULTAN'IN PAPAĞANI (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN ABDÜLAZİZ (2006)
- ZAĞANOS PAŞA (Târihî Roman) (2006)
- BİR MAZLÛM PADİŞAH SULTAN VAHİDEDDİN (2005)
- HAYAT FELSEFESİ YAHUD YAŞAMAK SANATI (2005)
- DÜZMECE MUSTAFA (Târihî Roman) (2005)
- KAVUKLU İHTİLÂLCİ (Târihî Roman) (2005)
- İTHAFLI FIKRALAR (2005)

- FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ (2004)
- GURBET İÇİNDE GURBET (2004)
- ÜÇ HİLÂFETÇİ ŞAHSİYET (1995)
- ÂŞIKLAR ÖLMEZ!.. (1994)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. I (Hâtırât) (1993)
- GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN C. II (Hâtırât) (1995)
- BİN UYDURMA KELİMEYİ BOYKOT (1993)
- İSLÂM YAZISINA DÂİR (1993)
- ÜSTÂD NECİP FÂZIL'A DÂİR (1993)
- GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE HILÂFET (1993)
- CEMRE (Şiir) (1992)
- HİCRET (Hâtırât) (1990)
- İSLÂMCI GENÇLİĞİN EL KİTABI (1981)
- KANLI DÜĞÜN (Târihî Roman) (1972)
- UZUNCA SEVİNDİK (Târihî Roman) (1973)
- KIRIK KILIÇ (Târihî Roman) (1973)
- ALİ ŞÜKRÜ BEY (1978)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. I (1965)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. II (1974)
- LOZAN ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ? C. III (1977)
- OSMANOĞULLARI'NIN DRAMI (1974)
- MUSUL MES'ELESİ ve IRAK TÜRKLERİ (1972)
- MOSKOF MEZÂLİMİ (1970)
- AMERİKA'DA ZENCİ MÜSLÜMANLIK HAREKETİ (1967)
- KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SARIKLI MÜCÂHİDLER (1967)
- YUNAN MEZÂLİMİ (TÜRK'ÜN SİYAH KİTABI) (1966)
- MACAR İHTİLÂLİ (1966)

MEÂL-İ KERÎMİ:

"İÇİMİZDEKİ BEYİNSİZLERİN İŞLEDİKLERİ YÜZÜNDEN BİZİ HELÂK EDER MİSİN ALLÂH'IM?!"

(Kur'ân-ı Kerîm, A'râf Sûresi, 155. âyet)

BİBLİYOGRAFYA

ABDÜLAZİZ, Emin Hancı- Müzekkirât, Mısır, 1926.

AKANSEL, Dr. Mustafa Hakkı- Japon Mûcizesi, İstanbul, 1943.

ALTAY, Fahreddin-10 Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970.

ASPİNAL, Oğlander- (Liva General C.T.) Çanakkale Muhârebeleri, İngilizlerin Gelibolu Seferinin Resmî Tarihi, İstanbul, 1932.

(ANONİM),Atatürkçülük ve Kuvâ-yı Milliye-İstanbul, 2004.

ATAY, Fâlih Rıfkı- 19 Mayıs, Ankara, 1944.
-Çankaya, İstanbul, 1966.

ARMSTORNG, N.C.- Grey Wolf **Mustafa Kemal**, London, 1932.

BİLSEL, M. Cemil- Lozan (II. Cilt), İstanbul, 1933.

BUDAK, Mustafa-İdealden Gerçeğe, Mîsâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika, İstanbul, 2002.

CEMÂLEDDİN EFENDİ, (Şeyhülislâm)- Hâtırât-ı Siyâsiye, Dersaâdet, 1936.

CEBESOY, Ali Fuad- Moskova Hâtıraları, İstanbul, 1956
-Siyâsî Hâtıralar, İstanbul, 1957.

CROZAT, Prof. Dr. Charles- Devletler Umûmî Hukûku, İstanbul, 1950.

CEVDET PAŞA, Ahmed- Tezâkir, (Tezkire 1-12), Ankara, 1953.
-Cevdet Tarihi, cild II.

CONK, Cemil- Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Ankara, 1959.

EARL of Ronaldshay- The Life on **Lord Gurzon**, V. III., London, 1928.

ENGELHARD- Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1938.

ERGİN, Osman- Maarif Tarihi, (II. Cild), İstanbul, 1938.

ERSOY, Tolga-Lozan Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl

Yazıldı?, İstanbul, 2002.
GÂZİ M. Kemal Paşa Haz. İzmir Yollarında, Ankara, 1337.
GİZLİ CELSE ZABITLARI- Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1985.
GÜR, A. Refik- Hukûk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul, 1951.
İNAL, Mahmud Kemal- Son Sadrazamlar, (II. Cüz), İstanbul, 1941.
İLERİ, Suphi Nûri- Sevres ve Lausanne, İstanbul, 1934.
İNÖNÜ'nün Hâtıraları- (Lozan Kısmı), Ulus Gazetesi, 24 Temmuz 1968'den itibâren.
JAESCHKE, Gotthard- Türk İnkılâbı Kronolojisi, (II. Cild), İstanbul, 1941.
KARACAN, Ali Nâci- Lozan Konferansı ve **İsmet Paşa**, İstanbul, 1933
KÂMİL PAŞA, (Sadrazam)- Siyâsî Tarih, (II. Cild), İstanbul, 1325.
KANDEMİR, Feridun- Hâtıraları ve Söyleyemedikleriyle **Rauf Orbay**, İstanbul, 1965.
KARABEKİR, Kâzım- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960.
LAMOUCHE (Kolenel)- Türkiye Tarihi, İstanbul, 1943.
LOZAN ZABITLARI- Lozan Muâhedenâmesi Mukâvelât ve Senedât-ı Sâire, İstanbul, 1339; Şark-ı Karîb Umûru Hakkında Lozan Konferansında Tezekkür Olunan senedât Mecmuâsı ve Zabıtlar, 1. takım (4 cild), İstanbul, 1924- 2. takım (2 cild) İstanbul, 1925.
LOZAN'ın İzlerinde 10 Yıl- (**Tevfik Rüştü Aras**'ın Konuşmaları), İstanbul, 1935.
MARDİN, Ebulûlâ- Medenî Hukûk Cephesinden **Ahmed Cevdet Paşa**, İstanbul, 1946.
MAHMUD, Celâleddin Paşa- Mir'ât-ı Hakîkat, İstanbul, 1326-1327.
MEHMET MURAT- Tatlı Emeller, Acı Hakikatler, İstanbul, 1330.
MERAY, SEHA L.-Lozan Barış Konferansı Tutanakları

(Belgeler), Ankara, 1969.
MİKUSCH, Dagobert Von- La Resurection d'un Peuple, Paris, 1931.
M. KEMAL- Nutuk, Ankara, 1927.
NUR, Dr. Rıza-Hayat ve Hâtıratım, (4 cild), Frankfurt, 1982.
-Hücumlara Cevaplar, İstanbul, 1941.
-Türk Birlik Revüsü, (Nu: 8), İskenderiye, 1938.
OKYAR, Ali Fethi- Bolayır Muhârebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı, İstanbul, 1330.
ÖKE, Mim Kemal- Musul Meselesi Kronolojisi, İstanbul, 1987.
-Musul ve Kürdistan Sorunu, Ankara, 1992.
-İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı, İstanbul, 1983.
ÖZBAY, Turgut- Lozan'dan Sevr'e Türkiye, Ankara, 2004
PECH, Edgar- Les Allies et la Turquie, Paris, 1925.
REY, Ahmed Reşid- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul, 1945.
SABİS, Ali İhsan- Harp Hâtıralarım, (5 cild), Ankara, 1951.
TANSEL, Selahaddin (Dr.)- Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, İstanbul, 1991.
TENGİRŞENK, Yusuf Kemal- Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967.
(TOPUZLU), Operatör Cemil Paşa- Canlı Tarihler, cild 2, İstanbul, 1945.
TURNAGİL, Prof. Dr. Refik- İslâmiyet ve Milletler Hukûku, İstanbul, 1944.
TÜRKGELDİ, Ali Fuad- Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951.
SELEK, Sabahaddin- İsmet İnönü -Hâtıralar, Ankara, 1985
SOYSAL, İsmail- Türkiye'nin Dış Münâsebetleriyle İlgili Başlıca Siyâsî Antlaşmaları, Ankara, 1965.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

A-ESERİN TANITIMI VE AKİSLERİ

a-Eserin Mâcerası 15
b-Birinci Basımın Akisleri 47
-TAKDİMLER
a-Üçüncü Basımın Takdimi 89
b-İkinci Basımın Önsözü 93
c-Birinci Basımın Önsözü 97

C-EVVELİYÂT

a-Emânet 103
b-Devlet 104
c-Lozan 129
ç-Lozan'ın Değerlendirilmesindeki Hatalar ve Doğru Kıstas: Mîsâk-ı Millî 143
d-Lozan'ı Hazırlayan Hâdiselerin Panaroması 177
aa-Tanzimat 179
bb-Sultan Abdülaziz 185
cc-Sultan II. Abdülhamid 292
dd-İttihatçıların Gafletleri ve Birbirini Kovalayan Harbler 204
ee-Sultan Vahideddin, M. Kemal Paşa ve İngilizler 229
ff-Millî Mücâdele 242

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI KRONOLOJİSİ VE MÜZÂKERELERE TOPLU BİR BAKIŞ

a-İlk Hazırlıklar ve Murahhaslar Heyetinin Teşekkül Ettirilmesi 279
b-Konferans Neden Dağıldı? 308
c-Varılan Neticelerin Tahlili 343

A-MADDÎ KAYIPLARIMIZ
1-Musul 343
2-Batı Trakya 349
3-Hâlep 350
4-Batum 351
5-Adalar ve Kıbrıs 353
6-Harp Tazminatı 359
7-Boğazlar Meselesi 360
8-Kapitülasyonlar ve Bazı İmtiyazlar 361
9-Mezarlıklar Meselesi 363
10-Câmi Bedelleri 364

B-MÂNEVÎ KAYIPLARIMIZ
1-Ekalliyetlere Tanınan İmtiyazlar 365
2-Patrikhâne Meselesi 370
3-Yüzellilikler Meselesi 375
4-Hilâfet Meselesi 376
5-Adlî Murâkabe 377

C-KAYIPLARIMIZIN ÂMİLLERİ 380

D-DİĞER SEBEPLER 392

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE LOZAN'A DÂİR MÜZÂKERELER
1-Birinci Büyük Millet Meclisi'nde 397
2-İkinci Büyük Millet Meclisi'nde 417
a-**Niyazî Bey**'in Konuşması 427
b-**Yahya Kemal Bey**'in Konuşması 434
c-**Hamdullah Suphi Bey**'in Konuşması 437
ç-**Şükrü Kaya Bey**'in Konuşması 441
d-**Fâik Öztrak Bey**'in Konuşması 448
e-**Mustafa Necâti Bey**'in Konuşması 459
f-**Vâsıf (Çınar) Bey**'in Konuşması 471

EK-Lozan Sulh Muâhedenâmesi ve ekleri 487

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

A-ESERİN TANITIMI VE AKİSLERİ

a-Eserin Mâcerası

Cadde ve sokakların **"On yılda, on beş milyon genç yarattık, her yaştan!.."**[1] gulgûleri ile inlediği bir hengâmda doğan müellifi gibi, bu eserin de bir devri anlamakta miyar olarak kullanılabilecek mâcera romanını andıran bir serencâmı (başından geçenler) vardır.

O devir, **"askerî"** ve **"oligarşik"** bir mâhiyeti olan **"Şeflik Devri"**dir. Birinci âmili **"ebedî"**, ikincisi ise **"millî şef"** olarak anılan o devrin en dehşetli bir sûrette vâkî olan din aleyhtarı tatbikatına, çocukluk ve gençlik yıllarında şâhid olan müellifin, Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek için gittiği dört ayrı hocanın jandarma tarafından basılıp men edilmesiyle ruhunu dolduran korku, az sonra dehşetli bir nefrete dönüşmüştür. O'nun orta mektep talebesi iken bir hafta, lisede ise üç gün **"tard-ı muvakkat"** yani geçici uzaklaştırma cezâsı almasına âmil olan bu nefretin ilk ve en esaslı meyvası, iş bu

1 Onuncu Yıl Marşı'ndan bir mısradır.

eserdir.

O'nun 1965 yılı'ndaki ilk baskısı üzerinden tam kırk dört yıl geçtikten sonra gerçekleştirilen bu yeni ve resmî basımını umûmî efkâra arz ederken, bugüne kadar mâruz kaldığı fiilî ve gayr-i hukûkî mâcerayı kısaca nakletmek ihtiyacını hissettik. **"Resmî basımını"** diyoruz; zira O'nun gerek bizim ve gerekse başkaları tarafından birçok gayr-i resmî basımı yapılmıştır. Bilhassa 1980-1991 yılları arasında vatandaşlıktan çıkarılmış olarak Almanya ve İngiltere'de yaşadığımız gurbet yıllarında bazı açıkgözlerin yaptığı korsan baskılardan şöyle böyle haberdar olabildiğimizi söyleyebiliriz. Ancak hemen ifade etmeliyiz ki, bütün bu korsan baskıların hepsi de O'nun nispeten geliştirilip ıslah edilmiş olan ikinci ve üçüncü basımlarına âiddir. Bu **"geliştirilip ıslah edilmiş"** ibâresini niçin kullandığımızın anlaşılabilmesi için bu eserin ilk basımına dâir birkaç söz söylemeliyim.

Üniversite talebeliğimde sık sık Sahaflar Çarşısı'nda dolaşıp kitap toplardım. Bir gün Lozan Konferansı'nın Büyük Millet Meclisi'nce bastırılmış Osmanlıca zabıtları ile karşılaşmış ve onları satın alarak bir hayli mütalaa etmiştim. 1964 yılında çalıştırmakta olduğum **"Vefa Talebe Yurdu"**ndaki müdüriyet odasında oldukça kalabalık bir grupla sohbet ederken söz döne dolaşa Lozan'a intikal etmiş, zabıtlardan öğrendiklerime istinâden **İsmet Paşa** hakkında bazı târizler öne sürmüştüm. Beni hayranlıkla dinleyenlerden biri:

"-Bunları yazmalısınız! Yakında seçim var. Seçimden önce yayınlanmalı ki, bir işe yarasın!.." demesi üzerine bu teklif, umûmî bir arzu hâline geldi.

O zamana kadar bazı dergilerde birkaç makale yayınlamıştım. Kitap yazmak aklımdan geçmiş olan bir iş değildi. Hem o sırada askere gidecektim. 1960 İhtilâli'nde başımdan Harbiye ve Balmumcu Kışlası'nda hapsedilme mâcerası geç-

miş bulunduğundan, fakültedeki iki dersi askere gitmemek için bir müddet askıya almıştım. Zira zikri geçen ihtilâle kadar her lise mezunu yedek subay olarak askerlik yapardı. 27 Mayısçılar, bu hakkı üniversite mezunlarına hasretmiş, daha önce lise bitirmiş olanlarınsa iki yıl ilk mektep muallimliğinden sonra doksan gün silâh altına alınmalarına dâir bir kanun çıkarmışlardı. On sekiz ay yedek subaylık yerine doksan günlük bir askerlik, bana câzip gelmiş ve bu yüzden kasden fakülteyi bitirmemiştim. Zira bu takdirde subaylarla daha kısa bir müddet yüz yüze gelecektim. Fanatik bir kemalist subayın eline düşmek, ihtilâlde yaşadıklarım sebebiyle[2] bana ürküntü veriyordu.

Galiba bu sohbette **İsmet Paşa**'nın başlangıçta Millî Mücâdele'ye inanmadığını **Kâzım Karabekir**'e:

"-Çiftlik kuralım; **Kâzım Ağa**, **İsmet Ağa** olalım!.." dediği gibi[3] Lozan hârici mes'elelerden de bahsetmiş ve bun-

2 27 Mayıs 1960 İhtilâli hengâmında başımdan geçenler için **"Geçmiş Günü Elerken"** isimli hâtıralarımın ikinci cildine bakılabilir.

3 Burada böyle kısaca temas edilmiş olan bu mes'elenin tafsilâtı şudur:

Kâzım Karabekir, 30 Ekim 1918 tarihinde **"Mondros Mütarekesi"**nin imzâlanışını anlattıktan sonra şöyle demektedir:

"İstanbul'da ilk görüştüğüm **İsmet**'ti. 29 Teşrîn-i sânî'de (Kasım'da) Zeyrek'te misafir olduğum birâderimin bahçesinde Çamlıcalara kadar uzanan geniş manzara içinde İtilâf'ın (İtilâf Devletleri'nin) bir yığın tekneleri ile sanki istihzâ eden muazzam Süleymaniye Câmii, karşımızda Türklüğün bir heykel vekarı gibi mağrur duruyordu. Pek eski ve pek samimi arkadaşım **İsmet** çok bedbindi:

"-Gördün mü **Kâzım**? Herşey mahvoldu. Vaktile gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki; batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz. Fakat benim hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi **Kâzım**! Köylü olalım. Askerlikten istifâ edelim. Senin kaç liran var. Birleşelim **Kâzım Ağa**, **İsmet Ağa** olalım. Çiftlikle hayatımızı sürükleyelim.

"-**İsmet** ne söylüyorsun?!" dedim. "Zannediyor musun ki; bizi yaşatacaklar. Ermeni, Rumlar şarktan, garptan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki, benim bir tarla alacak param yok, fakat olsa da ayaklar altında zelilâne

lar alâkayı daha da artırarak yazmak husûsundaki teklifler umûmî bir istek hâlinde şiddetlenmişti.

Muhataplarımdan birinin sür'atli daktilo kullanabildiğini ve bana yardımcı olabileceğini söylemesi üzerine teklifi kabule râzı oldum. Konuşma mümâresem (antreman) sebebiyle iki-üç ay gibi kısa bir müddet zarfında söyleyip yazdır-

---

ölmektense, milletimizin bu kadar sene yediğimiz ekmeğini namuskârâne ölmekle ödemek daha çok yaraşmaz mı?!"

"-**Kâzım** ne diyorsun? Sen vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilâf hâkim, bütün cenup hududları açık bir hâlde... Asıl felâket, bizim içimizden **Kâzım**! Tasfiye yapacaklar, tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar; bir, belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık bize her şey düşman... Ben çok düşündüm. Neyimiz varsa birleştiririz, ne mümkünse alırız. **Kâzım Ağa**, **İsmet Ağa**... Ben başka türlüsünü göremiyorum, **Kâzım**. Sen de bir iyi düşün!"

"-**İsmet**, ben kararımı vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktile Çanakkale'den içeri sokmamıştık. Nazarımda bostan korkuluğu gibi duruyorlar. Biz ölümü göze alınca hepsini yine dışarı atarız. Milletin mahvolduğunu görmek zilletindense, yaşadığını görerek ölmek daha türkçe olur. Ben dün boğazdan gelirken ahdımı verdim. Tek bile kalsam veya tek dağ başı dahî kalsa uğraşmak!.. Silâhımı, üniformamı kimseye vermeyeceğim. Azim ve tedbir, her ümide yol açar. Vaziyeti sen de anlarsın!.."

"-**Kâzım**, millete karşı mümkün olanı yapalım, fakat yapılamayacaktan fayda yoktur. Vaziyeti sen de anlarsın!"

"-**İsmet** acele etme! Daha görüşürüz. Yalnız hepimizin İstanbul'a toplanması feci. Beni getirmemeliydiniz. Yapılacak ilk iş, ordularımızın başına gitmektir. Ne yap yap, beni bir kolorduya tâyin ettir. Anadolu'da olsun mümkünse kendi kolorduma... Hepimiz buradan uzaklaşalım. Yoksa günün birinde toptan bir ihânete kurban gidersek her ümit mahvolur!.."

İşte Harbiye Nezâreti müsteşarlığı vazifesini son günlerde görmekte bulunan **İsmet**'le ilk temâsımız!.. **İzzet Paşa** büyük bir hata yaparak **İsmet**'i de, beni de kolordularımızdan alarak İstanbul'a getirmiş, birimizi müsteşar, birimizi Erkân-ı Harbiye Reisi yapmakla muvaffak olacağını zannetmiş." (Bkz. **Kâzım Karabekir**- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, sh: 7-8)

Ayrıca **İsmet Paşa**'nın Amerikan Mandası taraftarlığını ispat eden bir mektubu, klişesi ile neşreden **Kâzım Karabekir**, bu hususta pek çok tafsîlât vermektedir. (Bkz: **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 171 vd.)

Buna bir de şunu ekleyelim. Mütâreke günlerinde böyle geleceğe dâir

mak sûretiyle eser ortaya çıktı. O'nu, basım işlerini üzerine alan bir arkadaşa tevdî ederek İstanbul'dan ayrıldım.

Askerliğe sayılmak üzere Demirci'nin Mahmutlar Köyü ilk Mektebin'de muallimliğe başladım. Ben bu Yörük Köyü'nde hocalığa devam ederken eser basıldı. Lâkin hiçbir yayıncılık tecrübesi olmayan arkadaşımız, eseri gayet kötü şekil şartları ile ortaya çıkardığı gibi aynı zamanda muhtevayı da -âdeta mıncıklayarak- pek çok çıkarmalarla onu tanınmaz bir hâle getirdi. Tabiî, bu müdâhâleyi fiîlen askerde olmam dolayısıyle başıma bir belâ gelmemesi için iyi niyetle yapmıştı. Bu endişe pek de yersiz değildi.[4] Ancak ne yazık ki,

---

bir ümidi olmayan **İsmet Paşa**, İstanbul'daki gizli teşkilât tarafından Ankara'ya zorla postalanmıştır. Bunu gerçekleştiren **Yenibahçeli Şükrü (Oğuz)** 1951 yılında yani **İsmet Paşa** hayattayken bu mâcerayı tafsilâtıyla anlatmıştır. (Bkz. Tarih Hazinesi Dergisi, s: 12'deki **"İsmet Bey, Anadolu'ya Nasıl Gönderildi?"** isimli makale, İstanbul, 1951) Ayrıca bkz: **Dün ve Bugün** Dergisi s.35 (İstanbul, 1950)

Burada muammâ gibi bir noktaya daha temas edelim:

İsmet Paşa, bu sûretle Ankara'ya gittikten sonra tekrar İstanbul'a gelip geri gitmiş olduğu hâlde İngilizler kendisine aslâ dokunmadılar. Öyle bir zamanda ki, duvarlarda bir metre boyundaki îlânlarda Kuvâ-yı Milliye'ye yardım edenlere îdam cezası verileceği bildiriliyordu. Çünkü **Mustafa Kemal Paşa** tarafından İngiliz entelijansının İstanbul'daki reisi **Rahip Fro**'ya yazılmış bir mektubu hâmil bulunuyordu. Acaba bu mektupta neler yazılı idi? Ancak **İsmet Paşa**'nın bu İstanbul'a gelip **Rahip Fro** ile görüştükten sonra Millî Mücâdele'ye inanmış olduğu söylenebilir. Bu da tıpkı İngilizlerin İstanbul'dan silâh kaçırılmasını görmemezlikten gelmeleri gibi çözülmesi güç bir muammâdır.

4 Bu endişenin haklılığını ispat için bir hâtıramı nakledeyim:

Askerlik yerine muallimlik yapışımın ikinci senesinde Manisa'nın merkezindeki **"İstiklâl İlk Mektebi"**ne tayin olunmuştum. Burada benim durumumda bir arkadaş daha vardı. Mektebimiz, kıt'a hizmetini îfâ edeceğimiz **"Batı Kışlası"**na çok yakındı. Ders yılı sona ererken o arkadaş birkaç gün sonra teslim olacağımız Batı Kışlası'nda önceden tanıştığı bir subay olduğunu söyledi ve O'nun nöbetçi olduğu bir akşam ziyaretine giderek askerlik yapacağımız yerleri görmemizi teklif etti. Öyle de yaptık. Arkadaşım, beni âile dostu olan subaya:

eserin orijinal sertliği zâil olmuş bulundu. Bunun tek faydası, bir toplatma kararı verilmemesi ve ceza dâvâsı açılmaması oldu.

Bununla beraber **"Lozan"** gibi rejimin belli başlı tabularından birisi hakkında **"Hezimet mi?"** ibâresiyle bir şüphe izhar edilmiş olduğu cihetle, bazı çevreler yaylım ateşine geçtiler. Bunun en tipik misâli, Ulus Gazetesi'nde -ileride kısmen cevaplandırılmış olan- **Cihat Akçakayalıoğlu** imzasıyla yayınlanan serî yazılardır. Bu tâlihsiz yazara göre, *"Lozan'a hayır demek, **İsmet Paşa**'yı reddetmektir. **İsmet Paşa**'yı reddetmek, **M. Kemal Paşa**'yı reddetmiş olmaktır!.. O'nu reddetmek ise, cumhuriyeti reddetmek ve padişahlığı talep etmektir."*

Bunları akıl dışı bir te'ville ileri süren yazar, makalelerini **"O'nun Heykelini Kırana!.."** başlığı altında bir lânetleme şiiri ile bitirmiştir. Şu mantığın meşhur kıssadaki:

"-Sen bana ördek dedin!" komedisinden bir farkı var mıdır?![5]

"-**Kadir Mısıroğlu**!.." diye takdim edince subay sordu:

"- Sen, şu Lozan'a hezimet diyen **Kadir Mısıroğlu** musun?!"

Buna:

"-Evet!" deyince o subay, elini akrep tutmuş gibi elimden çekerek öfkeli bir sûrette:

"-Yâhû, sen istiklâlimizi temin eden bir muâhedeye nasıl **"hezîmet"** dersin!" diye yüksek sesle karşılık verdi. Sonra da:

"-Sen kim oluyorsun ki, **Atatürk**'ün beğenip takdir ettiği bir anlaşmayı tenkid ediyorsun?!" dedi.

Az kalsın daha içeri girmeden kapıdan kovulacaktık. O'nu güçlükle teskîn ederek bir çayını içme şerefine nâil olabildik. Üstelik Kastamonu'nun Araç kazasından olan bu subay, muhafazakâr bir âilenin çocuğu imiş. Biraz konuşunca, bu gerçek ortaya çıktı. O sebeple işi tatlıya bağlayabildik.

5 Bu akıl ve mantık dışı değerlendirme, hâlâ devam etmektedir. Buna dâir yüzlerce misalden sadece bir tekini dikkatlerinize sunalım:

İşte size 2004 yılında İstanbul'da basılmış olan **"Atatürkçülük ve Kuvâ-yı Milliye"** isimli eserde yer alan martavallardan birkaçı:

"Türkiye Cumuhriyeti'nin bağımsızlığının ve Türk Egemenliği'nin

Bununla beraber, eserin muhafazakâr çevrelerde gördüğü alâka, bu gibi târizlerle kıyaslanamayacak derecede idi ki, bunlara dâir bazı örnekler ileride neşredilmiş bulunmaktadır.

---

emperyalizme kabul ettirildiği Lozan Anlaşması'nın 80. yıldönümünü kutladığımız bugünlerde Lozan yine Türkiye ve ***Atatürk düşmanı*** *çevrelerin saldırı odağı hâline geldi.*

Kazanılan ulusal kurtuluş savaşının ardından, kazanılanların Batı'ya zorla dayatıldığı Lozan Antlaşması, tarihte emperyalizmin amaçlarından en çok geri adım attığı anlaşmalardan biri olarak Türk Milleti'nin belleğinde kutlanacak bir tarih olarak yer almakta. Ancak işbirlikçilerin ve emperyalistlerin de -Lozan'da kaybettiklerinin büyüklüğü dolayısıyla olsa gerek- belleklerinin güçlü olduğu görülüyor. Türk varlığını, ***bağımsız Türkiye'yi içine sindiremeyen*** *tüm kesimler, bu sefer de Lozan üzerinden bir kampanyaya giriştiler.*

Saldırı kampanyasının tetikleyicisi ***şeriatçı*** *Vakit Gazetesi oldu. 24 Temmuz günü Vakit Gazetesi,* ***"İlk Çuval, Lozan'da Geçirildi"*** *manşetiyle çıktı. Vakit'te yapılan habere göre, Lozan'ın zaferle sonuçlandığı 80 yıllık bir yalandı. Zafer bir yana tam bir hezimetten bahsetmek gerekiyordu.*

Lozan'da verilen tâvizlerle Türkiye Mîsâk-ı Millî sınırlarını da kaybederek masadan ayrılmıştı. Amerikan askerlerinin, Türk askerlerine saldırdığı Süleymaniye kenti de Lozan'da kaybedilmişti. Böylelikle ABD'nin saldırısının faturası da Lozan'a çıkarılmış oluyordu.

Vakit, ***Kadir Mısıroğlu****'nun iddialarına da yer vermişti.* ***Mısıroğlu****'na göre, Lozan'da Yunanistan'dan tazminat alınamaması, anlaşma sonunda Musul ve Kerkük'ün, Ege Adaları'nın, Hatay'ın sınırlarımız dışında kalması tam bir hezimetti. Zafer kazanıldığını iddia edenler ise, ya ahmaktılar ya da hâin.*

Lozan'a karşı saldırı kampanyası, şeriatçı Vakit tarafından bu şekilde başlatıldı, ancak bu kadarla sınırlı kalmadı. Klâsik cephe, yine kendini ortaya koyacaktı, işbirlikçiliğin tabiatında bu ittifak vardı. Nitekim ***Ertuğrul Özkök****'ten,* **Özgür Gündem***'e kadar* ***şeriatçı, bölücü, işbirlikçi*** *ittifak, Lozan'a saldırmakta yarıştılar."* (Bkz: a.g.e.'deki **Kaya Atabek** imzalı makale, sh:182 vd.)

Bu eserde yer alan makaleler hep aynı sakat mantığı aksettirmekle birlikte onlardan yukarıda temas edileni ayrıca bir iddiada bulunmaktadır ki, evlere şenlik!.. **"ABD, hiçbir zaman Lozan'ı onaylamadı"** denilerek (sh: 185) bundan akıllara durgunluk verecek güyâ hukûkî neticeler çıkarılmaktadır. Bir muâhedeyi O'na tarafı olmayan bir devletin neden tasdiki gerektiğini anlayabilen birisi varsa, beri gelsin!..

Her hâlükârda bu eseri, ilk tab'ındaki nâşir müdâhâlelerinden arındırarak orijinal hâline ifrağ benim için şarttı. Bu fırsatı, ancak 1971 yılında bularak O'nun ikinci ve geliştirilmiş baskısını yapabildim. Lâkin bu ikinci baskının daha da trajikomik bir mâcerası vardır ki; şimdi biraz da ondan bahsedelim:

Ben, bu genişletilmiş ikinci basımın mutlaka toplatılacağını tahmin ettiğim için **"kanunların zulmü"**ne karşı bir hîle düşündüm. Eseri bastırmadan bir yıl önce, matbaadan o esere âid basım faturası aldım. Sonra ona âid faturalı satışlar gösterdim. Gerek kendimizin ve gerekse müşterilerin defterleri, yıl sonunda noter tasdiki gördükten sonra eserin fiilî baskısını gerçekleştirdim. Matbaalar, bastıkları her kitaptan birer nüsha belli yerlere imza mukabili tevdî ederler ki, bunlardan biri de savcılık makamıdır. Matbaa için geç teslim etmenin müeyyidesi **"cezâî"** olmayıp **"mâlî"**dir. Yani para cezası öderler. Matbaaya bunun tarafımdan ödeneceğini taahhüd etmiştim.

Savcı, eseri eline alır almaz beni ifadeye çağırdı. Ben bunu bekliyordum. Savcının yanına hazırlıklı gittim. Elimde bu eserin alınıp satıldığına dâir bir yıl öncesine âid faturaların fotokopileri vardı. Onları önüne koydum ve:

"-Bu eser basılalı bir yıldan fazla bir zaman geçmiştir. İşte buna dâir evrâkın fotokopileri!.. Mâlumunuzdur ki, savcıların gayr-i mevkut (periyodik olmayan) neşriyattan dolayı dâvâ açma hakkı kanunen altı ayla sınırlıdır. Bu da bir sukut-ı hak müddetidir. Binâenaleyh bu kitaptan dolayı bana dâvâ açamazsınız!.." dedim.

Savcı, **Şevki Bey** adında biriydi. İbraz ettiğim vesâiki üç-beş dakika inceledikten sonra:

"-Peki, bu eser bana bir-iki gün önce geldi. Bu nasıl olur?!" dedi.

İnönü'yü Göklere Çıkartan Kızıl Rus Alfabesi İşte Budur

Исмет Инёню

Во время Войны за освобождение и независимость Исмет Инёню, находясь неотлучно при Ататюрке был его правой рукой. Это совместное сотрудничество продолжалось до самой смерти Ататюрка.

В 1-ом и 2-ом победоносных сражениях у Инёню Исмет бey показал себя как талантливый и доблестный военачальник. Армия под его руководством шла от победы к победе. За эти его заслуги Ататюрк впоследствии удостоил генерала Исмета фамилией Инёню.

RUS ALFABESİNİN İNÖNÜ'DEN BAHSEDEN SAYFASININ FOTOKOPİSİ

-Acaba Ruslar İnönü'yü niçin böyle methediyorlar?!

Sovyet Rusya ilkokullarında okutulan bir alfabede, Sovyet büyükleriyle beraber İnönü'nün resmi ve biyografisi geniş şekilde yer almaktaydı.

Kendisine ayrılan sayfada **İnönü,** büyük bir **"halk önderi"** olarak anlatılmakta. Diğer sayfalarda ise orak-çekiç sembolleri ve kızılorduyu öven şiirler bulunmaktaydı. Bu alfabe daha ziyade, esaret altında inletilen Türkistan çocukları için yazdırılmıştı.

"-Bu matbaanın mükellefiyetidir. Belki unutulmuştur!.." karşılığını verdim.

Savcı, bir müddet evrâkı karıştırıp düşündükten sonra:

"-Bak!" dedi. "Yine kedi gibi ayaklarının üzerine düştün!.. Fakat çok açık gidiyorsun, seni bir gün mutlaka yakalayacağız!.."

Bunun üzerine:

"-Savcı Bey!" dedim. "Tuhaftır ki, ben **M. Kemal Paşa**'nın adını telaffuz etsem, ondan bir suç çıkarmaya çalışıyorsunuz. Hukûk ve hâsseten kanunlar, bu kadar hissî zorlamalarla tatbik edilmez ki!.."

"- Doğrudur! Ama sen belki farkında değilsin! O'nun adını kin ve nefret yüklü bir ses tonu ile telâffuz ediyorsun!.." karşılığını verdi.

Bundan sonra **Savcı Şevki Bey**'le aramızda 5816 sayılı **"Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlara Dâir Kanun"** ve O'nun Meclisteki müzâkereleri ile **M. Kemal Paşa** hakkında bir konuşma oldu ki; bunun tafsilâtını nakletmeye gerek görmüyorum. Kısaca bu kanunun antidemokratik olduğunu ve gerekçesine aykırı olarak târihî gerçeklerin ortaya çıkmasına engel olucu bir tarzda tatbik olunduğunu izah etmiş olduğunu söyleyebilirim.

Savcının yanından ayrıldığımda, O'nun artık dâvâ açmayacağını düşünüyordum. Yanılmışım. Birkaç gün sonra bir Toplu Basım Mahkemesi'nden bir dâvetiye geldi. Demek şu şartlara rağmen dâvâ açılmıştı. O zaman Basın Savcıları arasında **Hüsrev Dülger** adında samimi görüştüğüm bir arkadaşım vardı. O'na durumu anlattım. Hayret etti ve:

"-Bu şartlarda bir dâvâ açılamayacağı hâlde **Şevki Bey**'in niçin böyle davrandığını öğrenmeye çalışacağını..." söyledi.

Birkaç gün sonra **"dâvânın, Adliye Vekîli'nin yazı-**

lı emri üzerine açıldığı" bilgisini getirdi. O zaman Adliye Vekili **İsmail Arar**'dı.[6] Yazılı tâlimât ile bu dâvâyı açtırmış imiş.

Duruşma (murâfaa) günü, aynı iddiaları ileri sürdümse

6 **İsmail Arar**, bu makama geçmeden önce **İnönü**'nün hâtıralarının redaksiyonunu yapmaktaydı. Hâtıralar, Ulus Gazetesi'nde yayınlandıktan sonra kitap hâline getirilmekteydi. Birinci cild çıktıktan sonra yayında bir inkıta oldu. Bu sırada **İsmail Arar**'a bu inkıtanın sebebi sorulmuş. O da şöyle demişti:

"-Paşa, (yani **İnönü**) **Dr. Rıza Nur**'un hâtıraları ile **Kadir Mısıroğlu**'nun **«Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?»** isimli eserine cevap vermek için yayını durdurdu!"

Gerçekten o sıralarda **Dr. Rıza Nur**'un hatıraları yayınlanmış ve Kemalist muhitlerde müthiş bir öfke ve tedirginlik husûle getirmişti. (Bu hâtıratın yayınlanmasının da bir mâcera romanı kadar alâka çekici bir tafsilâtı vardır ki, **"Geçmiş Günü Elerken"** isimli eserimizde kısaca anlatılmıştır: İstanbul, 1995, sh: 136 vd.)

Bu sözün üzerinden yıllar geçti. **İnönü** pek çok seneler daha muammer oldu. Lâkin sözünde durmadı veya duramadı. Zira eserini yarım bırakarak 1973 yılı sonlarında **"Ermeni Alfabesi"**ndeki harfleri sayarken son nefesini verdi ve hayata vedâ etti. (Bkz: **Burhan Bozgeyik**-Meşhurların Son Anları, İstanbul, 2009, sh: 161 veya **Mahmud Çetin** - Perinçek ve Aydınlık Hareketi, İstanbul 1998 sh. 237) Kendi tâbiri ile **"Tabiat Kanunlarının (Allâh'ın değil) müsaade ettiği kadar"** yaşamış oldu.

Dr. Rıza Nur, Lozan Konferansı için önce **Rauf Orbay** seçilmişken, O'nun abaza olmasından dolayı değiştirilmesini nasıl temin etmiş olduğunu anlattıktan sonra:

"Hayret!.. Bana dediğini yaptı. Ben de çok keyiflendim. Bir türk reistir. Türk'ün işini türk görecektir. Demek türkün adamı var." dedim. Meğerse ben ne hata etmişim?!.. Bir abazanın atılmasına, fakat yerine bir Bitlisli kürdün geçmesine sebep olmuşum!.. Bunu Lozan'da öğrendiğim vakit bana inme iniyordu. Bir gün Lozan'da ***İsmet****, bizzat kendisi Bitlisli olduğunu, orada türk olup olmadığını benden sordu. O vakit donup kaldım. Ne bileyim? Bu adam kendini hâlis bir türk gibi gösteriyor. Sözleriyle Türkçülük yapıyor. Türk Ocağı'na âzâ olmuştur. Pek içi-dışı başka adamdır. Yandım, ama oldu." demektedir. (Bkz:* ***Dr. Rıza Nur****- Hayat ve Hâtıratım, c: II, Frankfurt, 1982, sh: 842) Halbuki keşke kürt olsaydı! Değildir! Kürtler kâmilen müslümandır. O'nun ırkî durumu hakkında mevsuk bir bilgi varsa da bunun ifşası -şimdilik- mahzurludur! Merak edenlere şifâhen anlatılabilir!*

de dinlenmedi. İbraz eylediğim faturaların doğru olup olmadıklarının polis mârifetiyle tahkik ettirilmesine ve bir de savcının eseri havale ettiği ehl-i vukûftan gelecek raporun beklenmesine karar verildi. Ehl-i vukûf da **Ord. Profesör Dr. Recâî Gâlip Okandan**'dı.

Müteâkip celseden bir gün evvel raporun gelip gelmediğini öğrenmek için mahkemenin kalemine gittim. Polisin raporu beni te'yid ediyordu. Ertesi gün bu tahkikata memur edilmiş olan iki polis, şâhid olarak da dinlendi.

Ehl-i vukûfun raporu da gelmiş ve dosyaya konulmuştu. Bunda kitabın birçok yerinde **M. Kemal Paşa**'ya **"îmâ yoluyla"** hakaret edildiği, ayrıca 156. sahifede O'na **"sahtekâr"** denilmiş olduğu iddia ediliyordu ki, bu isnatların birincisi hukûken, ikincisi ise mantîken yanlıştı. Dosyayı henüz iâde etmemiştim ki; **Recâî Gâlip Okandan** kalemin kapısından içeri girdi. Bu güzel bir tesâdüftü. Hemen:

"-Hocam, birşey sorabilir miyim?!" dedim.

Beni, kendisine hukûkî bir mes'ele soracak genç bir avukat sanmış olmalı ki:

"-Tabiî evlâdım. Buyur, sor!.." karşılığını verdi.

Dosyadaki eseri kendisine uzatarak:

"-Hocam! Şu kitabı görüp okumuş musunuz?" dedim.

Eseri evirip çevirdikten sonra:

"-Hayır! Görmedim ve okumadım!" dedi.

"-Hocam nasıl olur, bunun hakkında şu dosyada raporunuz var!" deyince:

"-Unutmuşumdur!.." karşılığını verdi.

O zaman dosyayı kendisine yaklaştırarak raporunu ve imzası üstündeki tarihi gösterdim ve:

"-Bakınız raporunuzun tarihi dört gün evveline âid! Nasıl unutmuş olabilirsiniz?!" dedim.

Hocanın yüzü pancar gibi kıpkırmızı oldu. Söyleyecek

Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması İmza Töreni
Signature ceremony held for the Lausanne Conference and peace treaty
July 24th 1923

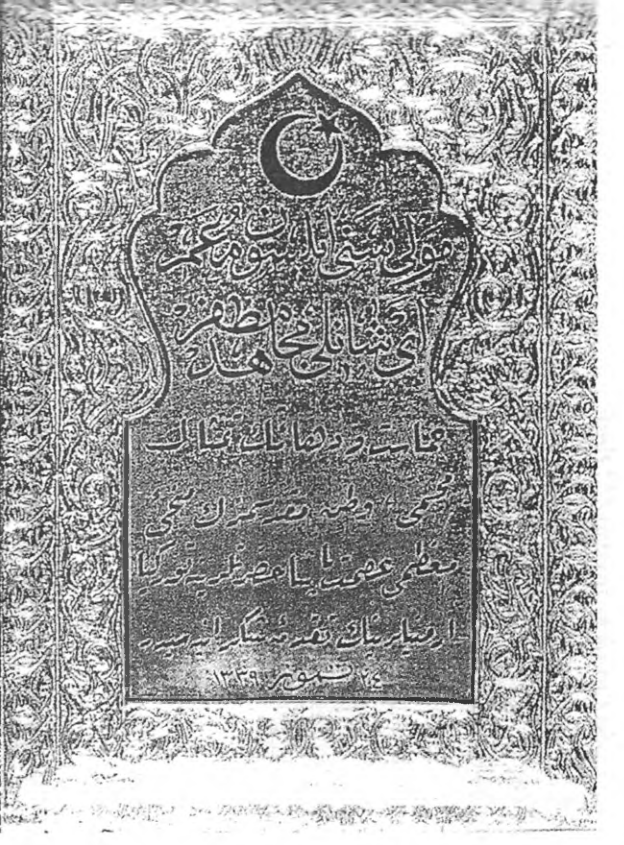

Ermeni Cemaati'nin, **İsmet Paşa**'ya Lozan dolayısı ile tebrik ve teşekkürleri

bir şey bulamadı. Yakamdaki hukûk rozetine baktı ve:

"-Siz avukat mısınız?" dedi.

"-Evet, hem de talebeniz olan bir avukatım! Fakat şimdi sayenizde maznun olan bir avukatım!.." karşılığını vermem üzerine

"-Ya! Çok üzüldüm!" dedi.

Bunun üzerine:

"-Hocam!" dedim. "Size bu raporla ilgili olarak yüksek müsâadenizle iki suâl sormak isterim." dedim.

Hoca mahcup olmuştu. Mecbûren:

"-Buyur, sor!" dedi.

"-Hocam!" dedim." "Ben fakültede parlak bir talebe değildim. Belki bundan dolayı iyi öğrenememişimdir. Siz, raporunuzda bu kitabın birçok yerinde **"îmâ yoluyla" M. Kemal Paşa**'ya hakaret edildiğini yazmışsınız. Bir yazıda sarâhatle madde-i mahsûsa (aşağılatıcı bir ifade) mevcud olmadan, hakaret cürmünün nasıl teşekkül edebileceğini bana lütfen anlatabilir misiniz?!"

Hocanın sırtı bir kere daha duvara vurmuştu. Bir şey söylemedi. O sırada kâtibe hanımlar birbirleri ile konuşuyorlardı. Biri **"süreç"** kelimesini kullandı. Hoca benimle kendisi arasındaki bu can sıkıcı muhâvereyi değiştirmek için bir bahâne arıyordu. Kâtibelere dönerek:

"-Kızım, siz nasıl konuşuyorsunuz? Bu **«süreç»** de ne demek oluyor?!" diyerek bahsi değiştirmek istedi.

Kâtibeler, -şimdiki birçok genç gibi- bu kelimenin doğrusunu öğrenmeden yanlışını bellemiş olduklarından O'na tatminkâr bir cevap veremediler. Bunun üzerine ben bu konuşmaya müdâhil olarak:

"-Hocam! Bunlar bu uydurma **«süreç»** kelimesini **«vetire»** yerine kullanıyorlar!" dedim.

Recâî Gâlip Bey:

BU TARİHİ ŞÜKRAN PLAKETİ, TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
DIŞ İŞLERİ BAKANI MAJESTE İSMET PAŞA'YA,
TÜRKİYE ERMENİLERİNİN ŞÜKRAN PLAKETİ OLARAK VERİLMİŞTİR.

MEVLÂ SENİ EYLESİN MUAMMER

EY ŞANLI MÜCAHİD-İ MUZAFFER

HAMASET VE DEHANIN TİMSAL-İ MÜCESSEMİ,

VATAN-I MUKADDESİMİZİN MÜNCİ-İ MUAZZAMI

İSMET PAŞA HAZRETLERİNE TÜRKİYE

ERMENİLERİNİN TAKADDÜME-İ ŞÜKRANİYESİDİR.

24 TEMMUZ 1339 (1923)

THIS HISTORICAL PLAQUETTE WAS GIVEN TO HIS MAJESTY ISMET PASHA, MINISTER OF FOREIGN AFFAIRS OF REPUBLIC OF TURKEY AS THE GRATITUDE PLAQUETTE OF THE TURKISH ARMENIANS.

My God grant you a long Life,
The glorious and victorious warrior
The symbol of heroism and genius
The great savior of our holy country
This is the eternal gratitude
To his Majesty İsmet Pasha by the
Armenians in Turkey

July 24th 1339 (1923)

Bu tarihi belgeyi, tüm dünya insanlarının
takdirlerine sunarken;
2006'nın tüm dünyada Barış Yılı olması dileği ile.

"Yeni Yılınızı Kutlarız."

While submitting this historical document to the appreciations of all peoples in the World.
We wish The Year 2006 to be the year of peace in the whole World.

"We celebrate your New Year"

KORU LIONS CLUB

This greeting card has been printed by KORU LIONS CLUB upon the permission granted by the Ankara and İNÖNÜ Foundation

Ermeni Cemaati'nin, **İsmet Paşa**'ya Lozan dolayısı ile tebrik ve teşekkürlerinin arka yüzü

"-Haa! Öyle mi?! Allah, Allah! Bu da nasıl bir dil böyle?!" diyerek başını salladı. Sonra da bana dönerek:

"- Bana müsâade! Acele bir işim var!.. Hemen gitmeliyim!" diyerek çıkıp gitti. Ben de ikinci sualimi soramadım.

İhtimal oraya, bir dosyaya bakmak için gelmişti. İşini görmekten bile vazgeçti. Galiba imzaladığı raporu da bir asistanı yazmış, o da bunu gözü kapalı imzalamıştı. Kim bilir sırf ehl-i vukûf ücreti almak için bu ve emsali hocalar, böyle daha ne cinâyetler işlemişlerdir.[7] Ertesi gün Toplu Basım Mahkemesi'nde duruşma vardı. Önce faturaların tahkîkatını yapmış olan polisler dinlendi. Onların ifadeleri beni te'yid edince:

"-Bu dâvâ, mesmû olamaz, yani dinlenemez!.. Zira ortada cezâî tâkibat mürûr-i zamanı vardır!.." dedim.

Bu itiraz kâle alınmayarak duruşmaya devam olundu. Savcı, ehl-i vukûf raporuna atıfta bulunarak **M. Kemal Paşa**'ya **"sahtekâr"** demiş olduğumu, binâenaleyh tecziye edilmem gerektiğini söyleyince söz alıp ayağa kalktım ve:

"-Şimdi söyleyeceklerime, şu önümüzde oturan daktilodaki kâtibe hanım şâhiddir. Bu raporda imzası olan **Recâî Gâlip Bey**, bu eserin şeklinden bile haberdar değildir! O'nu görmüş bile değildir." dedikten sonra kalemdeki mâcerayı naklettim. Sonra da:

"-Üstelik..." dedim. "Eserimin 156. sayfasındaki **«sahtekârlık»** isnadı, **M.Kemal Paşa**'ya değil şahs-ı âhare, yani

---

7 Bu gibilerin hukûkî cinâyetlerinden herkesçe mâlum olan birini hatırlatalım:

Bize fakültede, *"kanunların değişiklikleri, ancak maznun lehine ise, mâkable şâmil olur, yani geçmiş hadiselere tatbik olunur."* diye okutanlar, 27 Mayıs İhtilâli'nde **Celal Bayar**'ın mahkûm edilebilmesini temin için aksine fetva vermişlerdir ki; bunların başında namlı hukuk âlimi **Ord. Prof. Dr. Sıddık Sâmi Onar** vardı. Bu da göstermektedir ki, âlim olmak, çoğu kere ahlâklı ve karakter sahibi olmayı gerektirmemektedir.

Dolmabahçe 5-IX-1938
Pazartesi

1:

...alik olduğum bütün nakit ve hisse senetleri ile ... yapadaki menkul ve gayri menkul emvalimi C. H. Partisine atideki şartlarla, terk ve vasiyet ediyorum:

1) Nakit ve hisse senetleri, şimdiki gibi, İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır.

2) Her seneki nemadan, benim niyetlerim şerefi muhafaza kalacakça, yaşadıkları müddetçe, Makbule'ye ayda bin, Afete sekiz yüz, Sabiha Gökçene altı yüz, Ülküye iki yüz lira ve Rukiye ile Nebileye şimdiki yüzer lira verilecektir.

3) S. Gökçene bir ev de alınabilecek miktarda para verilecektir.

4) Makbulenin yaşadığı müddetçe Çankayada oturduğu ev de emrinde kalacaktır.

5) İsmet İnönünün çocuklarına yüksek tahsillerini temin için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.

6) Her sene nemadan mütebaki miktarın yarısı, Türk Tarih ve Dil Kurumlarına tahsis edilecektir.

K. Atatürk

Türkiye Cumhuriyeti

Beyoğlu Altıncı Noteri

ZABIT VARAKASI

Bin dokuz yüz otuz sekiz yılı Eylül ayının altıncı Salı günü (6 Eylül 1938) ben aşağıda imza ve mühürümü koyan ve hasan ve Türkiye Cumhuriyeti kanunlarının verdiği salahiyetlere haiz olarak Galatada tünel yanında Bülbül sokağında Taptas Hanının altındaki dairemde iş gören Beyoğlu altıncı noteri İsmail Kunter vazifem başında iş görmekte iken vaki olan davet üzerine Dolmabahçe sarayına gittim. İstanbulda mukim Dr. Profesör Neşet Ömer İrdelp ve Riyaseticumhur umumi katibi Hasan Rıza Soyak'ın delaletlerile Türkiye Cumhur reisi Atatürkün huzurlarına çıkarıldım. Davet sebebini kendilerinden istizan ve istifsar eylediğimde: (Kendi elimle yazıp zarf içine koyduğum vasiyetnameyi size tevdi ediyorum. Bu vasiyetnamenin muhafazasını ve kanun hükümlerinin yerine getirilmesini isterim) buyurdular. Bana kapalı olarak verilen zarfı alakadarlar namına Neşet Ömer İrdelp ve Hasan Rıza Soyak hazır bulunmuşlardır. Zarfı ... için aldım ve işbu zabıt varakasını tanzim ederek vasiyetnameyi tevdi eden ... Atatürk ve hazır bulunanlara ... ve ben de altını mühürleyerek imza ettim. 6 Eylül 1938 Salı ...

Ş. Neşet Ömer İrdelp

H. R. Soyak

Kunter

K. Atatürk

Noter Kâğıdı

M. Kemal Paşa'nın, **İsmet Paşa**'nın çocuklarına maaş bağlanmasına dâir vasiyetnâmesi

Çanakkale'de vazife yapmış olan subaylardan herhangi birine **"kahraman"** veya **"kurtarıcı"** diyenlere râcîdir. Bunu anlamak için ordinaryüs profesör olmaya da gerek yoktur. Bunu doğru anlamak için sokaktaki sıradan bir kimsenin bildiği Türkçe bile kifâyet eder!" Recai Gâlib Bey'e sormakistediğim ikinci husus da esasen buydu.

Hâkim, dosyadan kitabı alıp 156. sahifedeki şu satırları yüksek sesle okudu.

*"a- Çanakkale muhârebeleri Mehmedçik için büyük bir şeref olduğu hâlde, orada kumandanlık etmiş zâbitân için hiç de yüz ağartıcı değildir. Bunun uzun ve teferruatlı sebepleri üzerinde durmuyoruz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki; Çanakkale sırtlarına dört yüz bin vatan evlâdını gömen bir zâbitân kadrosunun muvaffakiyetinden elbette bahsedilemez. Muhârebede zâyiâtın bir numaralı âmili, muhakkak ki, kötü sevk ve idâredir. Buna nazaran, oradaki kumandanlardan herhangi birisine **«kahramanlık»** veya **«kurtarıcılık»** sıfatları elbetteki ifâde edilemez. Edilirse, mutlak yalan ve sahtekârlıktan başka bir şey olmaz. Bu kumandan **M. Kemal Paşa** olsa bile!..."*

Bu satırlar okununca, hâkimler, benim itirazımın doğru olduğunu anladılar. İş tamamen anlaşılınca mahkeme reisi bana dönüp:

"-Doğru söylemişsin! **M. Kemal Paşa** dâhil olmak üzere, Çanakkale'de vazife gören subaylara, **«kahraman»** veya **«kurtarıcı»** diyenlere **"sahtekâr"** diyorsun!.. Bu kabul!.. Fakat buradan garip bir netice çıkıyor: Sen, O'nu kahraman kabul etmiyor musun ki, O'na kahraman diyen sahtekâr oluyor!?" dedi.

Buna şu cevabı verdim:

"-Ben belli bir hâdiseden bahsediyorum: Çanakkale! Ben sadece bu yerde subaylara âid bir kahramanlık yoktur,

diyorum. Aynı subaylar, başka bir hâdise dolayısıyla kahraman sayılabilirler. Buna ne mânî vardır?! Hem bir adamın kahraman olmadığını söylemek, **«aşağılatıcı»** bir tavsif değildir ki; hakaret olsun!"

Hâkim:

"-Biliyorum, biliyorum da sen O'nu kahraman kabul ediyor musun, etmiyor musun?! Doğrusu merak ettim." dedi.

Bu suâle karşı:

"- Hukûk hiç kimseyi hislerinden dolayı muâheze etmez. Hele onlar izhar edilmemişse!.. Siz benim izhar edilememiş olan hislerimi açıklamamı taleb ediyorsunuz. Buna hakkınız yoktur! Sizin vazifeniz ve muhâkeme hakkınız, maznunların sadece fiillerine münhasırdır. Benim fiilimse, te'lif ettiğim şu eserden ibârettir!.." cevabını verdim.

Hâkim:

"-Ben sadece merak ettiğim için sordum. İstersen cevap vermeyebilirsin!.." dedi.

Buna karşı yüksek sesle:

"-Cevap vermiyorum!.." diye bağırdım.

O anda kalabalık olan duruşma salonuna sanki bir bomba atılmıştı. Salon küçüktü. Üç hâkim, bir savcı kürsüde gâyet sıkışık bir vaziyette oturuyorlardı. Önce sandalyeleri gıcırdadı. Sonra birbirleri ile fiskos bir şeyler konuştular. Hâlbuki cezâ dâvâlarında hâkimlerin müzâkeresi gizlidir. Bir şaşkınlık geçirmekte oldukları görülüyordu. Biraz sonra mahkeme reisi **Ali Çağıl**, kâtibeye hitâben:

"-Yaz kızım!" dedi ve:

"-Ben böyle sordum, O şöyle dedi vs." sûretinde "Cevap vermiyorum!" sözünü zapta geçirtti. Bunun üzerine önümdeki daktilocu kıza yaklaşıp zaptı işaret ederek ve âdeta bağırarak:

"-Bu nasıl adâlet tevziidir? Bana hukûken hakkınız olmayan bir suâl soruyorsunuz, üstelik cevap vermeyebileceğimi bizzat te'yid ettiğiniz hâlde sükûtumu zapta geçirtiyorsunuz! Kararınıza te'sir etmeyecekse, buna neden lüzûm görüyorsunuz?! Hâlbuki sualinizin cevabı bence bir bedâhettir!.." dedim.

Hâkim de sinirlenmişti. Yüksek sesle:

"-Nedir daktilonun içine girdin, geri çekil! Burada adâlet tevzî ediyoruz!.." diyerek âdeta bağırdı.

Benim:

"-Bu nasıl adâlet tevziidir ki, sükûtumu zapta geçirtiyorsunuz da sözümü geçirtmiyorsunuz!.." demem üzerine:

"-Hangi sözü geçmedik?!" diye sordu.

"-«Sualinizin cevabı bir bedâhettir!» dedim, yazdınız mı?" deyince kâtibeye zaptı okuttu ve sonra:

"-Yaz!.. «Bunun cevabı bir bedâhettir!» dedi." diyerek zaptı ikmal etti. Lâkin kahraman olduğu mu, yoksa olmadığı mı bir bedâhet, yani ispat gerekmeyecek derecede bir âşikârlık diye sormayı akıl edemedi.

Bu gerginlik üzerine avukatım **Abdullah Mazhar Baytaz** söz alarak:

"-Efendim!" dedi. "Görüyorsunuz ki, müvekkilim çok sinirlidir. Lütfen duruşmaya iştirâkten kendisini vâreste tutunuz!.."

Bu talep üzerine ben söz istemeden hemen ayağa kalktım ve:

"-Aslâ! Vâreste talebini kabul etmiyorum. Her celseye gelerek eserime karşı açılmış olan bu saçma dâvâda, O'nu müdafaa edeceğim. Vâreste tutulma talebim yoktur!" dedim.

Geride bir yığın dâvâ daha vardı. Hâkimlerin acelesi vardı.[8] Eserin yeni bir ehl-i vukûfa havale edilmesi kararıyla

8 Mahkemelerde adâletin çoğu kere gerçekleşmemesinin bir sebebi

celseyi ta'lik ettiler.

Mahkeme reisi, muhakemeleri bitirdikten sonra avukatım **Abdullah Mazhar Bey**'in Sultanahmed Adliyesi karşısındaki yazıhânesine gelerek O'ndan şöyle bir ricada bulunmuş:

"-Bu deli herifi ikna et de duruşmalara gelmesin! Mahkemenin mehâbeti bozuluyor. Seyirciler karşısında hâkimler küçük düşüyor. Sonra elde çok dâvâ var. Celseler geç vakte kadar bitmiyor!.."

Bu tedbire hâcet kalmadı. Zira müteakip celseden önce Eskişehir'e celbedilip orada hapsedilmem üzerine bundan sonraki celselere katılamadım.[9]

Fakat o Toplu Basım Mahkemesi ne yaptı bilir misiniz?! İbraz olunan vesâik ile keenlemyekun (yok) addetmesi gereken bu dâvâyı, sudan bahanelerle tâlik ede ede 1974 yılında çıkarılan **"Afv Kanunu"**na kadar sürükledi ve mezkûr afvla ortadan kaldırdı. Bu demektir ki, o hâkimler bu derece de haksız açılmış bir dâvâyı reddetmek veya beraetle neticelendirmek cesâretini gösteremediler. Buna göre, bu eser gibi O'nun çilekeş müellifi de ancak bir umûmî afv kanunu ile şu bâtıl düzenin hukûkî zulmünden yakasını kurtarabildi!

Şimdi O'nun bu yeni basımını, umûmî efkâra sunarken

---

de dâvâ yoğunluğudur. O gün Toplu Basım Mahkemesi'nin duruşma listesinde tam 63 dava vardı. Tabiî bu durum, **"Basın Hürriyeti"**nin o günkü seviyesini de göstermekteydi.

9 Eskişehir'de bu eserin mâcerasındaki hukuk ve hatta kanun ihlâllerin yüz fazlası icrâ olunarak 1970 yılı başında İstanbul'da M.T.T. Birliği Konferans Salonu'nda verdiğim bir konferans sebebiyle tam yedi yıl hapis, yirmi ay sürgün ve beş sene âmme haklarını kullanmaktan men cezalarına çarptırıldım.

Üstelik daha önce bu hususta karar vermeye selâhiyetli tek merci olan İstanbul Örfî İdare Mahkemesi savcılığından **"tâkipsizlik"** kararı almış olduğum hâlde!.. (Tafsilât için bkz: **"Geçmiş Günü Elerken"**, c. II, İstanbul, 1995, sh: 187 vd.)

yaşadığımız o eski kanunsuzlukların tekerrür etmeyeceğinden emin olmak istiyoruz.

Bu bahsi bitirirken şunu da söylemeliyim ki, ilk yazılışı üzerinden tam kırk dört yıl geçmiş bulunan işbu eser, vatan ve milletin Lozan'da mâruz kaldığı kayıpların dâvâcısı olarak tek başına ayakta durmakta, emsâlsiz bir alâka ile tâkip edilip okunmaktadır. Meddah Lozan müdâfîlerince, onun serdettiği delillere karşı ciddî bir tekzip gerçekleştirilememiş ve evvelce temas ettiğimiz Ulus Gazetesi'nde yayınlanan tefrikadaki çürük mantıkla ihticac edilmiştir.

Gerçekten **Hulki Cevizoğlu**'nun birkaç programında güyâ fikirlerimizin umûmî efkâr önünde çürütülmeye çalışılmışsa da -programcının tarafgirliğine rağmen- bu aslâ başarılamamıştır. Bu durum, **Hulki Cevizoğlu**'nun îtiraf mâhiyetindeki şu sözleriyle de sâbittir:

"Cumhuriyet, Cumhuriyet'i Savunacak Nesil Yetiştiremedi mi?

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş antlaşması olan Lozan'ın 82. yılını kutluyoruz. İki hafta önceki Ceviz Kabuğu programında (geçen hafta program yoktu), bu konuyu ele aldık.

*Bu arada eski başbakanlardan **Bülent Ecevit**'in **"Vahdeddin hâin değildi!"** biçimindeki açıklaması da, Lozan konusu ile iç içe tartışıldı.*

*Hem Ceviz Kabuğu programında, hem diğer basın organları ve tartışma programları ile kamuoyunun genelinde acı bir gerçeği gördük: **Vahdeddin**'i ve Osmanlı'yı savunanlar, ne yazık ki, **Atatürk** ve Cumhuriyet'i savunanlardan daha donanımlı ve etkili..."*[10]

Üstelik Lozan hakkındaki tenkidlerimizin tam olarak ortaya konulmasına imkân verilmediği hâlde!..

---

10 Yeniçağ Gazetesi, 2 Ağustos 2005.

Hulki Cevizoğlu, daha sonra da **Turgut Özakman**'ın bir konuşmasında hakkımızda ileri sürdüğü sayısız itham ve iftirayı sütununa aktararak bizi, ateist **Yalçın Küçük**'le aynı kefeye koymuştur. Aslında bunların cevabı eserlerimizde mevcud olmakla beraber, sırf bu mantık zaafı mâhiyetindeki şu sözleri dikkatinize arz edelim: Zira o bizim eserlerimizde **M. Kemal Paşa** ve yakın tarihle ilgili ispatlı kanaat ve iddialarımızı **"Yalanlar! Yalanlar!"** serlevhası altında hülâsâ ettikten sonra:

*"**Vahdeddin ve Mustafa Kemal Hâlterci mi?**" başlığı altında, "**Vahdeddin**, **Atatürk**'e 40 bin altın vermiş. **Atatürk**'ün anılarına dayanarak anlatıyorlar. **Atatürk**, kadife kutuda 40 bin altını koltuğunun altına koyup gidiyor. Bakın... 40 bin altın, 304 kilo gelir. **Vahdeddin** ve **Mustafa Kemal**, **Nâim Süleymanoğlu**'ndan daha güçlü benim anladığım... İnsan, bari yalan söylerken enini boyunu denk getirir."* diye yazmıştır.[11]

Kim, **Sultan Vahdeddin**'in bu kadar parayı **Mustafa Kemal**'in eline verdiğini iddia etmiş ki?! Hayır, bunlar gâliba bizi de kendileri gibi muhatablarımızı Kemalist fikirlerle şartlanmış çocuk idrâki seviyesinde farz ederek yazı yazan kimseler sanıyorlar! Eserlerimizi mukâyeseli bir sûrette okuyanlar, kimin yalan söylediğini kolayca anlayabilirler. Elverir ki, tarafsızlıklarını kaybetmemiş olsunlar!..

Hatırlamakta fayda vardır ki, bu eserimizle ilgili olarak -lehte veya aleyhte- yazılıp çizilenler, günümüze kadar devam ettiği hâlde, biz -bir iki istisnâ dışında-, sadece ilk basımı üzerine vâkî olanlara temasla iktifâ ettik. Aksi hâlde bunlar için müstakil bir eser te'lifi gerekecekti. Buna dâir en câlib-i dikkat olan, aslen bir tiyatrocu olan **Turgut Özakman**

11 **Bkz: Hulki Cevizoğlu**- Yeniçağ Gazetesi, 24.02.2009 tarihli nüsha...

isimli rejim güdümlü bir yazarın[12] **"Vahideddin, M. Kemal ve Milli Mücâdele"** isimli sekiz yüz sahifelik eseridir.

Bu eser, sırf, Lozan'la ilgili bu eseri değil, hemen hemen bütün diğer eserlerimi de -resmî ideoloji zâviyesindenele alıp bize târizler yöneltmiş bulunmaktadır. O derecede ki, bu güdümlü yazar, kitabının kapağına **"Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar"** ibâresini koymakla iktifa etmeyerek bir televizyon programında da beni ve benim tavrımda olanları kasdederek:

"-Ben onların ağızlarının payını verdim!.." tarzında övünebilmiştir.

Hâlbuki verilecek cevapların hacmen çokluğu ve bir de bu cevapların 5816 sayılı **M. Kemal Paşa** hakkındaki mâhud kanun muvâcehesinde mayınlı arâziye müteallik olduğu cihetle, O'na sadece bir prensip cevabı vermiş ve bunu aynı zamanda **"Sarıklı Mücâhidler"** isimli eserimizle de ilgili olduğu cihetle, bu eserin onuncu baskısının ön sayfalarına dercetmekle iktifâ etmiştik.

Şimdi **"Bir İstidrat"** başlığı ile daha önce verilmiş olan bu cevabı, tenkid ve târizlerin asıl bu eserle ilgili olması sebebiyle dikkatlerinize arzediyoruz.

"**Turgut Özakman**'ın mâhud eserinde[13] bizi hem yazdıklarımızdan ve hem de 5816 sayılı kanun sebebiyle yazamadıklarımızdan dolayı kınaması üzerine **"Gurbet İçinde Gurbet"** (İstanbul, 2004) isimli eserimizde verdiğimiz prensip cevabını[14] buraya aynen dercediyoruz.Bu kınama keyfiyeti, başlıca iki sebeple vâkî olmaktadır:

a- Söylemediklerimden dolayı vâkî olan kınama:

12 Bu rejim güdümlülüğü, O'nun bilâhare yazdığı **"Çılgın Türkler"** isimli eserin askeriye tarafından satın alınıp bedava dağıtılması ile sâbittir.

13 **Turgut Özakman- Vahideddin, M. Kemal** ve Millî Mücâdele, Ankara, 1997.

14 Bkz: a.g.e., sh: 374 vd.

Bunu yapanlar iki kategori insandır:

1- Uydurulagelmiş yalanların iğne batırılmış bir balon gibi patlayıp mahvolmasından korkan bir kısım İslâm düşmanları, komünistler, kemalistler ilh...

2- İslâmî mücâdelenin metoduna âid sâlim bir fikir sâhibi olmayan ve **"cihad"** mefhûmunun mâhiyet ve şumûlüne vâkıf bulunmayan bir kısım müslümanlar.

b- Söylediklerimden dolayı kınayanlar:

Bunlar da ekseriyetle **"cinnet"** ile **"cesâret"**in farkına ilâveten bir de islâmî tefekkürde **"maslahat"**ın rolünü takdirden âciz olanlardır.

Bugüne kadar emsâliyle pek çok karşılaşmış bulunduğum bu gibi kınamalara şimdi bir yenisi eklenmiş bulunuyor. Hem yazdıklarımdan ve hemde yazamadıklarımdan dolayı beni kınayanlar. Bu keyfiyetin en tipik misâli **Turgut Özakman** isimli tiyatrocu bir şahsın yazmış bulunduğu **"Vahideddin, M. Kemal ve Millî Mücâdele"** isimli hacimli bir eserdir.

Köpeksiz köy bulup, değneksiz gezen bu kemalist rejim hâhişkârı kalemden sâdır olan bin sâhifeye yakın kitap benim öteden beri **M. Kemal Paşa** ve yakın tarihimizle ilgili beyânlarımı çürütmüş (!) olduğunu iddia ederek kitabını bitirmiş. Lâkin defâatle, 5816 sayılı kaanundan bahsederek bizim yazamadıklarımız için bu kaanunu bir bahâne olmak üzere ileri sürdüğümüzü iddiâ etmiştir. Bu iddiâya rağmen de ele aldığı fikirlerimizi mevzubahs ederken hemen her defâsında:

"Bak, işte bu kaanuna rağmen doğru-yanlış her bildiklerini söyleyebiliyorlar. Öyleyse bu bahânenin bir hükmü olamaz!" meâlinde[15] ifâdelere yer vermektedir. Her kemalist gibi hakîkat sevgisini şahısperestliğe gâlib olarak benimsemiş bulunan bu kemalist yazar eser te'lifini bir kemmiyyet mes'elesi sanmakta ve bizim 5816 sayılı kaanundan vâkî olan mağduriyet ve mazlumiyetimizin bilançosundan habersiz görünmekte-

15 Bkz: a.g.e., sh: 728 vd.

dir. Evet, ben bu kaanuna rağmen -riske girerek- pek çok şey söylemiş ve yazmışımdır. Ancak bu yüzden ödediğim bedel hesaba katılırsa daha fazla riske girmekten ictinâb etmemi mâkul addetmeyecek bir vicdan sahibi tasavvur olunamaz!..

Kendisi bütün beyânlarında resmî görüşe müvâzî ve tasvibkâr bir ifâdede bulunmuş olmaktan dolayı ömründe bir gün bile hapis yatmamış olan bu gibi kimselerin şu tavrı **"bekâra karı boşamak kolaydır"** darb-ı meselini hatırlatan bir keyfiyettir. Kendisi benim, **M. Kemal Paşa** hakkındaki fikirlerimi güyâ red ve cerh ederken hiç mi o devre âid bir yanlışa veya tenkîdi mücib bir keyfiyete rastlamamıştır. Bu şüphesiz imkânsız bir keyfiyettir. O kadar karışık bir devirde bütün yapılanların doğru olduğunu iddiâ etmek akıl, mantık dışı ve maslahat müvâcehesinde kabul edilebilir bir keyfiyet değildir. Kendisi de yiğitse bu kadar medhiyenin arkasından böyle tenkid mâhiyetinde bir iki şey söyleyebilmiş olsaydı, o zaman gününü görür, savcıların bu kaanunu nasıl anlayıp tatbik ettiklerine bizzat şâhid olurdu.

Bunun tipik misâli **Kâzım Karabekir Paşa**'nın dâmadı **Faruk Özerengin'**dir. Bu zat kemalist bir kafa yapısına sahip olduğu hâlde kayınpederinden öğrendiği bir iki doğruyu ifâde etmiş olmaktan dolayı bu kaanundan bir buçuk yıla mahkûm olmuştur. Bir diğer misâl de merhum **Tahsin Demiray**'dır. O da 1960 yılında **Kâzım Karabekir Paşa**'nın **"İstiklâl Harbimiz"** isimli eserini yayınlamaktan dolayı mâhud 5816 sayılı kaanuna istinâden taht-ı muhâkemeye alınmış, bundan ancak teşriî masuniyet (dokunulmazlık) sâyesinde ve uzun yıllar sonra paçayı kurtarabilmiştir.

Gariptir ki, **M. Kemal Paşa** hakkında boyuna medhiye va'z eden ve bütün fikirlerini rejime müvâzî bir muhtevâ ile takdim eden bu yazarcık, eserinin sonlarına doğru bütün yazdıklarını iptâle mahkûm eden bir beyânda bulunmaktadır. Şöyle ki: Şahsî ahlâkı itibari ile tahammül edilmez ve hoş görülmez

ÇILGIN TÜRKLER"LE İLGİLİ RUH HALİNİ DEĞERLENDİRDİ

'Kemalizmin cenaze töreni'

Yalçın Küçük'le son günlerin iki ismi Turgut Özakman ve Attila İlhan üzerine konuştuk. Çünkü Küçük öteden beri her ikisini de "Mustafa Kemal'i mesihleştirmek" ve böylece yok etmekle suçluyor. Küçük'e göre "Şu Çılgın Türkler" ancak anaokullarında okutulabilir...

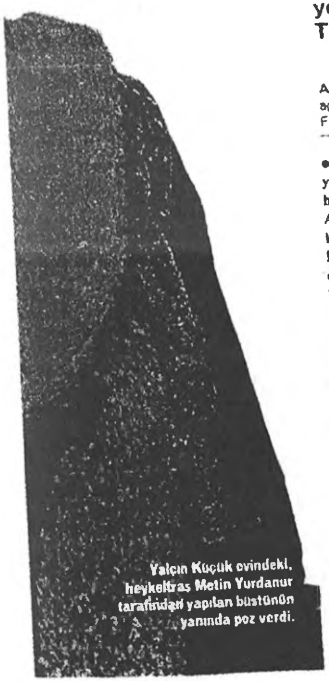

Yalçın Küçük evindeki, heykeltıraş Metin Yurdanur tarafından yapılan büstünün yanında poz verdi.

ALPER GÖRMÜŞ
agormus@merkezdergi.com.tr
Fotoğraflar: BARIŞ TEKİN

• Mustafa Kemal'i sizin gibi bayrak yapan iki yazarın adları bu aralar herkesin dilinde: Ölümü vesilesiyle Attila İlhan ve "Şu Çılgın Türkler" kitabı üzerinden Turgut Özakman... İkinciden başlayalım: Kitap çevresinde oluşan ruh hali, sizin Kemalizm'den anladığınız şeye karşılık gelen bir ruh hali mi? Adeta bir hâle oluştu kitabın etrafında...

Hâle lafınız doğru, biraz daha fazla, kampanya demek lâzım. Tek tek basın organlarının Türkiye'de gücü yok. Ancak bir kampanya oluşturulduğunda etkili olabiliyor. Bugün Turgut Özakman'ın kitabıyla ilgili olarak da bir kampanya yürütülüyor. Attila İlhan olduğca farklıdır, ama Attila'nın ölümünde de bir kampanya oldu. Ben haliyle gerek Özakman'dan gerek Attila'dan farklı bir Kemal Paşa yazıyorum. Ama istersenız önce şu sorudan başlayalım: Nedir Turgut Özakman'ın kitabının arkasındaki kampanya? Bana göre Özakman'ın kitabı dolayısıyla Kemalizm'in gecikmiş bir cenaze töreni yapılıyor. Bugün Kemalizm bitmiştir ve Kemalizm'in en çok bittiği yerde bu kampanya yapılıyor. Neresidir en çok bittiği yer? Türkiye'de artık yüksek komutanlar Kemalist değildir. Kemalist olmadıkları için bir cenaze törenine ihtiyaçları var. CHP'nin üst yönetimi de artık Kemalist değil, onların da bir cenaze törenine ihtiyaçları var. Nitekim ikisi de kitabın toplu alımlarını örgütlüyor, promosyon yapıyorlar.

• Fakat "cenaze"den çok "düğün" andırıyor etraftaki hava.

Kemalizm muz değildir. Ölçüleri vardır. Her şeyden önce bağımsızlıktır. Düvel-i Muazzama'dan uzak durmaktır.

• Siz "oligarklardan uzak olmayı" da bir ölçü olarak alıyorsunuz. Mesela Güler Sabancı'nın Genelkurmay'da kabul edilmesini de içinize sindiremiyorsunuz...

Daha da ötesi oldu, tebrik ettiler. Genelkurmay yüksek yetkililerinin Güler Sabancı'yı tebrik etmesi Kemalizm'le bağdaşmaz. Kemalizm'de namazda ▸

İBRET!..

Cenâb-ı Hak, kimi kime musallat ediyor...

(Yeni Aktüel Dergisi s.15 Ekim 2005)

bir şahsiyyet olarak mûsikîşinas **Richard Vagner**'e âid olmak üzere **Fâlih Rıfkı**'dan bir yazı iktibâs ettikten sonra, şimdi bu şahsın bütün kötülük ve çirkinliklerinin unutulduğunu çünkü arkada devâsa mûsikî eserleri bıraktığını ve kendisinin hep onlarla yâd edileceğini beyânla **M. Kemal Paşa**'nın da **Türk-Yunan Harbi**'ndeki başarısı (!) ve inkılâplarıyla anılacağını ifade etmektedir.[16]

Şu keyfiyet, bizim bütün tenkidlerimizi kabul manasına gelmez mi? Bu sûretle yuvarlandığı tezadın farkına varmayan bu adam bana bir de ahlâk dersi vermek üzere **Ömer Nasuhi Bilmen**'den naklen kitabının sonuna bir de **"İslam Ahlâkı"** diye[17] bir bahis açarak bize kendi hayatında zerresi bulunmayan İslâm ahlâkının temel esaslarını hatırlatmak yoluna gitmiş.

Bu vesîleyle şunu da ifâde etmek isterim ki, bu eserin benden beklediği cevaplar 5816 sayılı kaanun müvâcehesinde verilemez. Çünkü bunun yazarı ile benim şartlarım aynı değildir. **M. Kemal Paşa**'yı medhetmekte bir beis yoktur. Ona ilâh bile diyebilirsiniz! Nitekim çok da denmiş olduğu hâlde burada bunları tâdât eylemeye gerek ve imkân yoktur.

Ama tenkid edemezsiniz. Gerçi kaanun tenkidi değil hakareti suç saymaktadır. Lâkin tatbikatta, tenkidin şumûlüne bile girmeyecek hâdiseler dahi tecrim (cürüm sayma) mantığıyla yürütülegelmiştir. Bunun tipik misâli merhum **Necip Fâzıl Bey**'in, **"Vahideddin"** isimli kitabıdır. Bu kitap muhtevada hiçbir değişiklik olmadığı hâlde üçüncü baskısında toplatılmış ve 5816 sayılı kaanuna istinâden açılan dâvâda üstad bir buçuk seneye mahkûm olmuştur. Eğer **Prof. Dr. Ayhan Songar Bey**'in imdâda yetişip, verdiği rapor olmasaydı Üstad hayatını hapishânede tamamlamış olacaktı. Şu cezalandırışın mâhiyetini kavramak için O'nun gerekçesine bakmak lâzımdır ki, o gerekçe de şudur:

16 Bkz: a.g.e., sh: 743.
17 Bkz: a.g.e., sh: 748.

T. C.
ÖZEL

ERENKÖY
GÜNEŞ KOLLEJİ
1953

Bağbaşı sokak No. 7 Erenköy - İstanbul
S. Tiaret No. 57069 - Tel: 55 22 07

Şubat 27/1

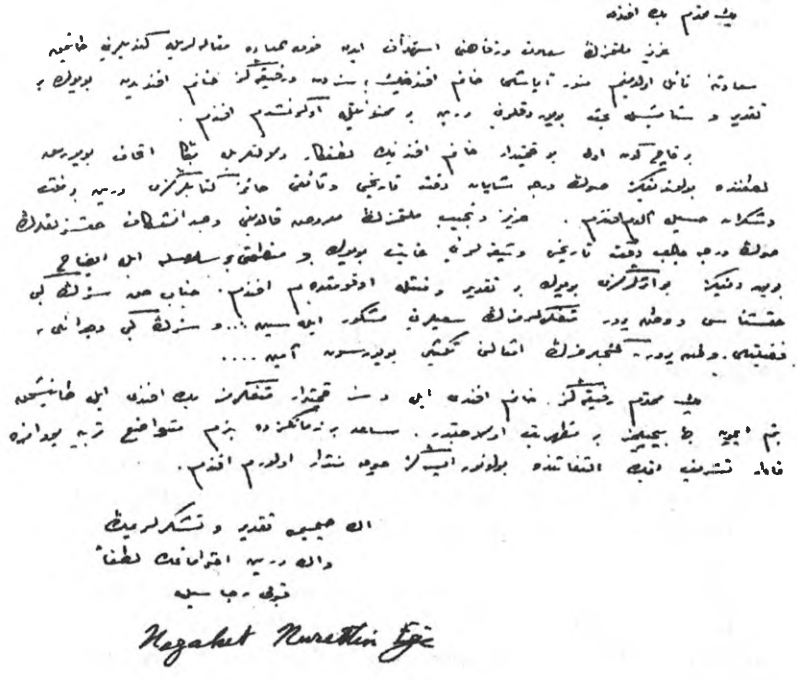

Bu eserle ilgili olarak aldığımız çuval dolusu takdirkâr mektuplardan bir örnek: Güneş Koleji'nin sâhibesi ve müdiresi **Nezâhet Nûreddin Ege** Hanımefendi'nin mektubu. Aynı zamanda müellife olan merhûme **Nezâhet Nûreddin Ege** Hanımefendi'nin, **Prens Sabahaddin** hakkında çoğu müşâhedeye dayanan mufassal bir eseri vardır.

Necip Fâzıl Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın zemmettiği **Sultan Vahideddin'**i medhetmiş olmakla bu kaanunu ihlâl etmiş ve cazalandırılmayı hak etmiş telâkkî olunmuştur.

Buna ilâveten Temyiz mahkemesinin şu hükmü de dikkate alınırsa mâhud kaanunun tatbikatının ne derecede çirkin ve zoraki te'villerle yürütülmekte olduğu anlaşılır. Temyiz mahkemesine göre **M. Kemal Paşa'**yı îmâ yoluyla tenkid dahî bu kaanunun şumûlüne giren bir suçtur. Şimdi sen gel de bu hukûk anlayışı karşısında **M. Kemal Paşa** ve O'nun yaptıklarını objektif bir sûrette tahlil et bakalım![18]

---

18 Bu vesile ile şu cevabın verilmesinden sonra ortaya çıkan bir tek hâdiseye işâret edelim:

İpek Çalışlar adında bir kadın yazar, **"Lâtife Hanım"** isimli bir eser (2006) yazmıştır. Bu eserde **Lâtife Hanım**'ın kız kardeşi **Vecihe Hanım**'dan naklen:

*"**Topal Osman**'ın sûikasd teşebbüsüni haber alan **M. Kemal Paşa**'nın **Lâtife Hanım**'ın çarşafını giyerek Çankaya Köşkü'nden uzaklaştığını"* yazmıştır. Aslında bu beyân doğru değildir!.. Fakat işin o noktasına aldırış eden mi var?!.

Yazar, burada **"kaçtı!"** değil, **"uzaklaştı!"** diyor. Buna rağmen eser, 5816 sayılı kanuna istinâden toplattırılmış ve yazar hakkında dâvâ açılmıştır. Bu da gösteriyor ki, mâhud kanunun tatbikindeki insafsızlık, ölçüsüzlük hâlâ devam etmektedir. Bazılarının kendi zehaplarınca:

"-Bin yıl sürecek!.." dedikleri, taassub ve darkafalılık bu olsa gerek!..

Bu kanunun ne ölçüde mutaassıbâne tatbik edilegeldiğinin lâyıkıyla anlaşılabilmesi için en yeni bir örneği bir gazete haberi ile dikkatlerinize arz edelim:

*"Sincan 3. Asliye Cezâ Mahkemesi, Sincan'da bazı okullardaki Atatürk büstlerine boya dökerek kirlettiği için sanık **Murat Vural**'ı, 5 ayrı eylemi nedeniyle **Atatürk** Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun uyarınca toplam 22 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırdı.*

*Sincan Cumhuriyet Başsavcılığı, Sincan'daki bazı okullarda bulunan **Atatürk** büstlerinin boya dökülerek kirletilmesinin ardından yakalanan **Murat Vural** hakkında 5 ayrı eylemi nedeniyle 5816 sayılı **Atatürk** Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun uyarınca dâvâ açtı.*

*Dâvâya bakan Sincan 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin gerekçeli kararında, sanığın **Atatürk**'ü temsil eden büstlere sevgisizliğini ya da işsiz kalışını bahâne ederek 5 kez üzerlerine baştan aşağıya doğru yağlı boya dökmek*

Bu husûsta tebârüz ettirilecek bir gerçek de şudur: Bu çarpık rejimin hâhişkâr taraftarları sadece mâhud kaanunun derpîş ettiği cezaları vermekle iktifâ etmemektedirler. Mal ve hatta can emniyyetini selbedecek bir sûrette -derin devlet mârifetiyle- bir takım çirkin icrâatlara tevessül etmektedirler.

Bu keyfiyetin lâyıkıyla anlaşılabilmesi için **Geçmiş Günü Elerken** isimli hâtırât mâhiyetindeki eserime sathî bir sûrette göz atmak kâfîdir. Esâsen **Turgut Özakman** da, 5816

---

sûretiyle kirlettiği kaydedildi.

Kararda, sanığın cezâsının tâyininde suçları işleme şekli, eylemi işlediği yerlerin niteliği ve yakalanmadığını görünce eylemlerine devam etmesi nedeniyle 1 ilâ 5 yıl arasında ceza öngören ilgili yasa hükmünün alt haddinden uzaklaşılarak ceza belirlemesi yapıldığı belirtildi.

Sanığın mahkeme önünde pişmanlığını dile getirdiği ifade edilen kararda, «Sanığın eylemlerinin süreklilik arz ettiği, hiçbirinde pişmanlık emâresi bulunmadığı, bu konuda samimi olmadığı için hakkında takdîri indirim maddesinin uygulanmadığı» vurgulandı.

*Sincan 3. Asliye Ceza Mahkemesi, **Vural**'ı, 28 Mart 2005, 6 Mayıs 2005, 8 Temmuz 2005 ve 12 Eylül 2005 tarihlerindeki 5 ayrı eylemi nedeniyle 5816 sayılı yasa uyarınca önce 3 yıl hapis cezasına çarptırdı.*

*Sanığın eylemi umûmî mahalde bulunan okul bahçesindeki **Atatürk** büstüne karşı işlendiği için cezada yarı oranda artırım yapan mahkeme, sanık **Murat Vural**'ı 5 ayrı eylem için 4 yıl 6'şar ay olmak üzere toplam 22 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırdı.*

Sanığın tutukluluk hâlinin devamına da karar veren Mahkeme, sanığın sürekli olarak kamu görevi üstlenmesinden, bu kapsamda TBMM üyeliğinden veya diğer seçimle gelinen görevlerden, seçme ve seçilme ehliyetinden, velâyet hakkından, vesâyet ve kayyumluğa âit bir hizmette bulunmaktan, vakıf, dernek, sendika, şirket, kooperatif veya siyâsî partinin yöneticisi olmaktan, bir kamu kurumunun veya kurumu niteliğindeki meslek kuruluşunun iznine tâbî bir meslek veya sanatı kendi sorumluluğu altında serbest meslek erbâbı veya tâcir olarak icrâ etmekten işlediği suç dolayısıyla mahkûm olduğu hapis cezasının infazı tamamlanıncaya kadar yoksun bırakılmasını da kararlaştırdı.

*Bu arada Sincan Cumuhriyet Başsavcısı **Erkan Boyacı**, yaptığı bir basın açıklamasında, davanın tek celsede karara bağlandığını, temyiz edilen dosyanın Yargıtay'a gönderileceğini ifade etti."* (Bkz: 02 Kasım 2005 tarihli Hürriyet Gazetesi)

sayılı kanunun derpîş ettiği cezalarla iktifâ etmeye niyetli olmayıp, bundan daha ağır müeyyideler gerektirdiği husûsundaki görüşünü eserinin 742. sâhifesinde **"Son Söz"** isimli başlık altında açıkca ortaya koymuş bulunmaktadır.

Netice olarak zikrettiğim eseri görüp de benim bu güne kadar buna cevap vermekteki gecikmemi bir tekâsül (ağırdan alma) veya aczin eseri sananlar şimdilik onu benim kitaplarımla mukâyeseli bir sûrette okumalıdırlar. Zira bu kitaba verilecek cevap için 5816 sayılı kaanunun ilgâsını beklemekten başka bir çâre yoktur. Bu da Avrupa Birliği'ne girmeye hazırlanan Türkiye için en şiddetli bir lâzımedir. Ömrüm öyle bir günü görmeye kifâyet ederse bu yazarcık hakettiği cevabı alacaktır! Fakat ne yazık ki; demokratikleşmekte ilk esaslı adım sayılması lâzım gelen **"kemalizmin tenkide açılması"** keyfiyetini -şimdilik- telâffuz etmeye bile cür'et eden bir kimse ortalıkta görünmemektedir."

b-Birinci Basımın Akisleri

Bu eserin birinci basımı, Türk umûmî efkârına takdim edildiği esnâda sahte bir **"Lozan Kahramanı"** ünvanını hâiz bulunan **İsmet Paşa** başvekildi. On yıl ayrı kaldığı ve bir karasevdalı gibi yolunu kolladığı iktidar koltuğuna, **"27 Mayıs"** askerî hükümet darbesi sâyesinde yeniden oturarak millete, ikinci bir **"Devr-i İsmet"**in çilesini çektirmeye koyulmuş bulunuyordu. Eski **"Takrir-i Sükûn"** Kanunu yerine, bu defa da **"Tedbirler Kanunu"**nun tehdidleri arkasına sığınarak, **"Şeflik Devri"** alışkanlıklarıyla icrâ-yı hükümet eden **İnönü**, kendi haşîn muhâlefet devrinin îcadı olan **"Kulak Gazetesi"**nin **"Geldi İsmet, kesildi kısmet"** tekerlemesiyle ortaya çıkan dehşetli bir millî istihfafına hedef olmaktaydı.

Böyle bir sırada O'nun millete pek pahâlıya malolmuş bulunan fâhiş hata ve ihânetlerine ışık tutan bu eser, görülmemiş bir alâkaya mazhar olarak kapışılmıştı. Türk basınında, **"Lozan"** üzerinde yeni münakaşalar açılmış ve nâçiz incelememizi takdir ve tenkid eden pek çok makale, fıkra vs. yayınlanmıştı. Bunlardan bir kısmı ile aldığımız yüzlerce okuyucu mektubundan sadece birini dikkatlerinize arz ediyoruz:

Hânedân-ı Âli Osman'ın en kıymetli mensuplarından

olup, hâlen vatancüdâ olarak Fransa'da yaşamakta bulunan[19], Hâkân-ı mağfur, şehîd **Sultan Aziz** merhumun evlâtlarından merhum **Seyfeddin Efendi**'nin oğlu **Şehzâde Mahmud Şevket Efendi Hazretleri** tarafından lütfedilen takdirkâr mektub:

*"**M. Chevket***
H. L. M. No 210
Les Escanaux
Bagnols S/Ceze
Gard-France

Aziz vatandaş...

Kıymetli hediyenizi aldım. Pek çok teşekkürler ederim. Yakın tarihimize âid, saklanmış, gizli kalmış bazı hakikatleri neşretmekle gösterdiğiniz cesâret-i medeniyeniz ve böylece milletimize yaptığınız hizmetten dolayı sizinle iftihar eder, milletimizin bir ferdi sıfatıyla derin teşekkürlerimi takdim ederim.

Bütün kalbimle temennî ederim ki: Bu hakikatler, en münâsib şekilde, azami gayretle Mehmetçiğin, Âişe kızın dimağlarına iyice yerleştirilebilsin. Çünkü hâlka o kadar yalanlar yutturuldu ki, canı yanan bîçâre millet, artık doğruya da inanamayacak hâle geldi.

Eserin 2/3. cildlerini sabırsızlıkla beklediğimi ve okuduktan sonra mülâhazalarımı bildireceğimi arz eder, samimi muhabbetlerimi lütfen kabul etmenizi ricâ ederim.

Allâh'a emânet olunuz, aziz vatandaş...

***Mahmud Şevket** (İmza)"*
12.1.1966

* * *

19 1973 yılında Fransa'nın Bagnols S/Ceze Şehri'nde rahmet-i Rahman'a kavuşmuş ve orada defnolunmuştur.

Üstad **Ahmed Kabaklı**'nın bu eser için yazdıkları:

"LOZAN, ZAFER Mİ, HEZİMET Mİ?"

*Genç ve gayretli ülkücü **Kadir Mısıroğlu**, 350 sayfalık eserinde, yakın tarihimizin bu çok önemli sorusuna cevap arıyor.*

Lozan, üzerinden 42 yıl geçmiş olmasına rağmen hâlâ Türkiye'nin elini kolunu bağlayan antlaşmadır. Kıbrıs, Patrikhâne, Batı Trakya, Kerkük, azınlık hakları gibi üstümüze yığılmış bir sürü ağır taşın altından bu olay çıkmaktadır. Yunanlının her şımarıklığı, Patrikhâne'nin her kışkırtması biraz da:

*"-Taşları bağlamış, fakat köpekleri serbest bırakmış" olan bu biraz gâvur, biraz çıfıt, biraz da emperyalist baskılı sözleşmenin cür'etine dayanmaktadır. Bu yüzden, son Kıbrıs fâciaları çıkalıdan beri birkaç kere Lozan sözleşmesinin değiştirilmesi temennî edilmiş ve bu temenniye Lozan'ın Türkiye, **"başmurahhası"** olan Sayın **İnönü**'nün hükümetleri de katılmıştır.*

Bu felâketlerin suçlusu kim?

*39 yaşında, savaş meydanından çıkıp en kurt diplomatlar arasına düşen Sayın **İnönü** aldatıldı mı? Ona verilen direktifler mi yanlıştı? Karşısında olan **Lord Gürzon**'lar, **Venizelos**'lar mı çok korkunç oyunbaz kimselerdi? Yoksa Türk Milleti'nin kaderi üstüne, daha çok önceleri kötü bir kumar mı oynanmıştı?! Dünyâmızı idâre eden devletler üstü bir gizli kuvvet mi vardır?*

*Daha önemlisi, bütün bunlar, kırk yıllık Meclislerde ve basında niçin hiç tartışılmamış, ilk Meclis müzâkereleri gâyet gizli tutulmuştur? Lozan'ı tenkid edenlere **"hâin"** gözüyle bakılması ve temelinde pek çok pürüzler bulunan antlaşmanın misilsiz bir zafer gibi gösterilmesi neyin nesidir?*

*İşte bütün bu zehir zemberek soruların cevaplarını **Ka-***

M . Chevket
H . L . M . NO 210
Les Escanaux
Bagnols S/Cèze
Gard
France

عزیز وطنداشم ..

قیمتلی اثریکزی آلدم ، بیك چوق تشكر ایدرم
یقین تاریخمزه عائد ، صاقلانمش ، گیزلنمش بعض
حقیقتلری نشر ایتدیككزی گوستردیككز جسارت مدنیه‌كز و
بو یولده ملتمزه یاپدیغیكز خدمتدن دولایی ، سزی قلبا تبریك
ایدرم . ملتمزك بر فردی صفتیله ده یه تشكرلریمی تقدیم
ایدرم .

بوراده قلبا تمنی ایدرم كه : بو حقیقتلر اگر
مناسب شكلده ، اطفالی تربیه ایده‌جك ، عائله
قیزلرك دماغلرینه ایلك یرلشدیریله بیلسه‌ك ، چونكه
خلقه او قدر یالانلر یوتدورولدیكه ! جانی یانار بیچاره،

Şehzâde-i civanbaht, MAHMUD ŞEVKET Efendi Hazretleri'nin lütfettikleri takdirkâr mektubun ilk sahifesi

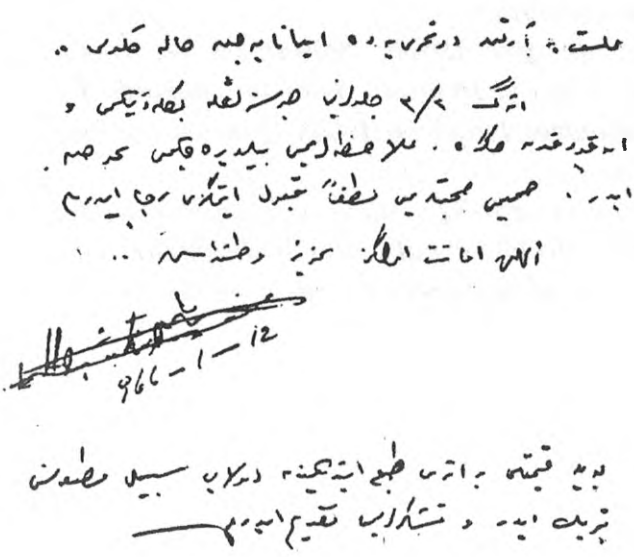

Mezkûr mektubun diğer sahifesi,

Merhûm **Şehzâde Mahmud Şevket Efendi** bu mektubunda o târihlerde henüz tanışmamış olduğumuzdan dolayı bize "Aziz Vatandaş!." diye hitâb etmektedir. Tanıştıktan sonraki mektuplarında ise bize hep, "Aziz Evlâd!." diye hitâb etmiştir.

Bu dirâyetli Şehzâdemizin, bize ve yakın dostlarına yazdıklarından ibâret olmak üzere, yüzden fazla mektubu husûsî arşivimizde mahfûzdur.

***dir Mısıroğlu**'nun **"LOZAN"** kitabında, ilmî-edebî okunaklı bir dille bulacaksınız.*

*Müellife göre Lozan; **"Muazzam bir İmparatorluk mîrâsının hân-ı yağmasıdır. Türk'ün şahsında İslâm'dan intikam alınarak bütün bir İslâm Dünyası'nın başsız bırakılmasıdır.***

Lozan'ın getirdiği; Adalarla Yunan stratejik çemberine alınmış, iktisâdî kaynaklardan mahrum, her türlü ünvan ve sıfatı yolunmuş, gayr-i tabiî hudûdların çizdiği küçük bir Türkiye'dir."

*Kendisi bu eserinde, **"Takrîr-i Sükûn Kanunu"** ile Lozan üzerine çekilmiş olan şalı kaldırarak, onu Mîsak-ı Millî önünde ilk defa muhâsebe etmektedir.*

*Lozan Muâhedenâmesi'nin tam metnini eserine koyarak onu gerçekler önünde tartışan ve yakın tarihimizin birçok köşesini yıkık âbideler gibi aydınlatan **Mısıroğlu**'nu, bu çalışmasından ötürü tebrik ederken, Lozan müzâkerelerinde en uyanık Türk murahhası bulunan Rıza Nur'un şu acı sözlerini de analım:*

"-Lozan, Türk zaferinin bedeli değildir. Eksiktir, noksandır, kusurludur. Oluk gibi akan Türk kanı ve zafere bağlanan Türk ümidinin karşılığı olmamıştır."[20]

* * *

Arkadaşımız **Yücel Hacaloğlu** da bu eseri şu satırlarla okuyucularına takdim etti:

"Kıbrıs, kat'î olarak Lozan'da İngiltere'ye terk edilmiştir."

"Musul ve Kerkük, Mîsak-ı Millî'ye dâhil olduğu hâlde alınamamış, ilerde yapılacak bir anlaşmaya muallâk kılınarak bilâhare İngiltere'ye kaptırılmıştır. O kadar ki, bize

20 **Ahmed Kabaklı, "Lozan"**, Tercüman Gazetesi, 26 Ekim 1965 tarihli nüsha.

tanınan cüz'î petrol hissesi dahî alınamamıştır. Türkiye'nin stratejisi bakımından son derece önemli olan Adalar'ın bir kısmı, evvelâ İtalya'ya verilerek bilâhare Yunanistan'a geçmesi sağlanmıştır."

"Yunanistan'ın Anadolu'da icrâ eylediği korkunç mezâlim, kendisine bağışlanmış ve fâciaların hesabı görülmemiştir."

"Yüzde 68'i Türk ve Müslüman olan Batı Trakya'da plebisite gidilmesi temin edilememiş, sütbesüt Türk olan bu topraklar, millî hudûdlar dışında bırakılarak Yunan zulüm ve tahakkümüne terk edilmiştir."

"Hatay ve havalisi (Antakya dâhil) tamamen Türklerle meskûn bulunduğu hâlde ve bu bölge de Misak-ı Millî'ye dâhil bulunduğu hâlde Fransızlar'a peşkeş çekilmiş, bilâhare de ancak Antakya'yı kurtarmak mümkün olabilmiştir."

"Papazların barınağı, fitne ve fesat yuvası Patrikhâne, millî hudûdlar dışına çıkarılamamıştır."

*Yukarıdaki satırları, **Kadir Mısıroğlu**'nun yazdığı **"Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?"** isimli kitaptan aldık. Yıllardır yapılan telkinleri ve resmî propagandaları bir kenara bırakıp, o günün şartları içinde, soğukkanlı olarak düşünürsek, herhâlde **Kadir Mısıroğlu**'na hak verememezlik elde olmayacak zannediyoruz. Öyle ya, ne kazandık Lozan'da veya neleri kazanabileceğimiz hâlde, neleri kaybettik? Bu kayıplarımızda **İsmet Paşa**'nın rolü veya hissesi nedir? Kazançlarımızdan başarısının değeri nedir? **Dr. Rıza Nur** kimdir? Lozan'da ne yapmıştır? **Venizolos** kim tarafından ve nasıl bayıltılmıştır? Diğer âzâların kanaatleri nelerdir?*

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan tenkitler, ne dereceye kadar haklıydı?

Bütün bu suâllerin cevapları şimdiye kadar bir türlü verilememiş veya verilmek istenmemiş, resmî ve tek taraflı bir

propaganda ile nesiller, yıllarca doğru düşünmekten alıkonulmuş ve uyuşturulmuştur. Üstelik Lozan'a dâir eserlerin az olmasından başka, belli başlılarının devre göre kalem kullanan, tek taraflı birtakım kimselerin eserlerini teşkil ediyor. Zabıtlar hâlâ eski harfledir. Yeni nesil bundan haberdar değildir, bilmiyor, okutulmamış, gösterilmemiş. Tabiî ki, bir bakıma suç yeni nesilde bulunmuyor. Artık hissî olmaktan kurtulmalıyız. Birtakım meselelerin tabu olarak muhafaza edilmesi, ilme ve gerçeklere aykırıdır, tarihe saygısızlıktır. Objektif tenkid ve hür düşünce devri açılmıştır. Vatan ve millet aleyhinde olacak birtakım sapık fikirler müstesnâ, her türlü düşünce ve fikrin münakaşasına ve tartışmasına taraftarız.

Gerçekleri bilmekte her zaman fayda vardır. Millet olarak ne kaybetmişsek biraz da hakikatleri bilmediğimizdendir. İşte, biz, ***Kadir Mısıroğlu****'nun* ***«Lozan»*** *adlı eserini bu bakımdan mütalâa ediyor ve elbette eksik tarafları bulunabileceği ihtimalini de hesaba katarak, bu üç ciltlik etüdün müteakip cildlerini de merakla bekliyoruz. Böylelikle yanlış inandırılmaya zorlanmış bir neslin doğruyu bulmak için çaba sarf etmesine hizmet ettiğine kaniyiz. Sözlerimizi* ***Tahsin Banguoğlu****'nun bir cümlesiyle bitirelim:*

"Lozan'da sınır tesbiti gâlip devlet olmamıza rağmen aleyhimize olmuş ve Yunanistan kayırılmıştır. Biz Lozan'ı kutlarız, ama ezberden kutlarız. Evlâtlarımız Lozan anlaşmasını istemeyecekler ve bunu mutlaka değiştireceklerdir."[21]

* * *

Son Havadis Gazetesi'nin değerli kitap münekkidi **Hâlûk Selçuk, "Kitaplar Arasında"** başlıklı sütununda bu eseri aşağıdaki şekilde tahlil etti:

"Beynelmilel temaslar, muâhede konferansları netice-

21 **Yücel Hacaloğlu**- *"Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?"* adlı makale, Yeni İstanbul Gazetesi, 1 Aralık 1965 tarihli nüsha.

sinde varılan kararlar, derin bir tedkike tâbi tutulmadıkça tam olarak anlaşılamaz.

Böylesi hâdiselerin; tez ve antitezi üzerinde tetkik mahsûlü neşriyat yoksa hakikati anlayabilmek çok daha zor olur.

Masabaşı müzâkereleri, siyâsî ve diplomatik canbazlıkların cirit oynadığı bir sahadır. Buralarda envâî türlü entrikalar döner. Harb meydanlarında mağlûp bir devletin masa başında misâfireten gâlip sayıldığı da görülmüştür.

Diplomatik görüşmelerde bin türlü açmazlar, oyunlar, madrabazlıklar harman olur. Tarafların cephesini tutan konferans âzâları bulunabilir. Bütün bu oyunbozanlıkların neticesi olarak da masabaşı kazançları sağlanabilir.

Müzâkerelerin nasıl cereyan ettiği, ne sûretle geliştiği, varılan kararlarda kimin kazanıp kimin kaybettiği, üzerinde durulan vak'anın bilâhare yapılacak kritiği ile anlaşılabilir.

İstiklâl Harbimizi müteâkip aktedilen Lozan Sulh Muâhedenâmesi, şimdiye kadar tek taraflı bir görüşün altındaydı.

*Genç hukûkçulardan **Kadir Mısıroğlu "Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** isimli yeni neşrettiği eseriyle böyle bir mukayeseye imkân zemini açmış bulunmaktadır.*

***Kadir Mısıroğlu** iddia eder ki; Lozan, kazanılan büyük zaferin neticelerini kazandıramamıştır. Diplomatik hey'etin başına daha vukûflu insanlar getirilseydi, netice çok daha iyi şartlarla lehimize olurdu.*

Tez ve antitez ortaya çıkmış bulunmaktadır. Vesikaya müstenid olarak neşredilen her iki eserin hakikate yakın olma dereceleri artık tesbit edilebilir. Meraklılar ve hakikati arayanlar, her iki kitabı tetkik ederek tatmin olabilirler.

***Kadir Mısıroğlu**'nun kitabı üç cild olacaktır. Birinci cild piyasaya arz edilmiş, diğer iki cildi de hazırlanmıştır.*

Her üç cild intişar edince meraklılar için başvurulacak

bir me'haz olacaktır."[22]

* * *

İdealist arkadaşımız, değerli yazar **Gâlip Erdem** ise, bu kitap için **"Mektuplar"** sütununda şunları yazdı:

*"Lozan nedir? Çok değil, daha on beş yıl öncesine değin böyle bir soru, hem mânâsız kaçar, hem soranın başına dert açardı. Cumhuriyet nesli Lozan Andlaşması'nın bir büyük zafer, **İsmet Paşa**'nın da o zaferin eşi bulunmaz bir kahramanı olduğuna inandırılmıştır.*

Okuduğumuz ders kitapları öyle yazmışlardır. Öyle ezberlemişizdir. Her yılın 24 Temmuz'unda parlak törenler düzenlenmiş, süslü nutuklar çekilmiştir Aslında Lozan Andlaşması'nın bir zafer olduğu hükmü, rivâyet üstüne kurulmuştur. Lozan'ı zafer sayıp alkışlayanların hemen hiçbirisi, Andlaşma'nın tam metnini okumuş değildi; aklının süzgecinden geçirip değerlendirmek imkânlarından yoksundu. Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisleri'nde Lozan'la ilgili müzâkerelerin bilinmesi âdeta yasaklanmıştı.

Lozan, ders kitaplarında öğretildiği gibi gerçekten bir zafer midir, yoksa hezimet mi?

***Kadir Mısıroğlu**, ilk cildini yayınladığı eserinde, işte bu sorunun cevabını arıyor. Andlaşmanın kronolojisi verilmiş, **İsmet Paşa**'nın ve **Rıza Nur**'un tutumları, ayrı ayrı incelenmiş, Birinci ve İkinci Büyük Millet Meclisleri'nde Lozan'la ilgili görüşmeler, gün ışığına çıkartılmıştır. Ayrıca Lozan ve Kıbrıs konusu üzerinde durulmuş, basîretsizlik yüzünden neler kaybettiğimiz gözönüne serilmiştir.*

*Kitabın sonuna andlaşmanın tam metni eklenmiş, böylece yazar, hükümlerini belgeye bağlamıştır. **Mısıroğlu**'nun kitabını okuyanlar çok şey öğreneceklerdir. Hele gençler pek*

---

22 **Halûk Selçuk- (Selahaddin Karayavuz)**- *"Lozan, Zafer mi Hezimet mi?"* adlı makale, Son Havadis Gazetesi, 22 Ekim 1965 tarihli nüsha.

şaşıracak, belki de öfkeleneceklerdir. Yazarın hükümlerine katılıp katılmamak ayrı bir konudur. Ama eser okunduktan sonra hayallerdeki Lozan'dan gerçek Lozan'a geçiş kapıları ister istemez aralanacaktır. Lozan'ın bir hezimet sayılması birçok kimseye hayli güç gelecektir ya, bir büyük zafer olduğu da artık kolay kolay söylenemeyecektir.

Kitapta yabancı devlet adamlarının ve yabancı basının Lozan hakkındaki görüşlerini de bulabileceksiniz. Birer örnek vereyim. Konferansın mağrur ve hâkim adamı İngiliz delegesi ***Lord Gürzon*** *diyor ki:*

*«**Venizelos**, Türk murahhas heyetinin taleplerini öğrendiği zaman benliğini saran korkuyu yendi. Bütün delegasyonların Türkler'den daha çok ağır şartlar beklediği muhakkaktı. Türkler, birçok mevzulara dokunmamışlardı. **Venizelos** bunlara temas edilmemesini mahâretle devam ettirdi ve bilhassa birinci inkıtadan sonra artık nefsine tam emniyet gelerek, Türkler'den tâvizler almaya devam etti. Hudûdlar, tazminat, İstanbul hariç Rum hâlkının mecbûrî hicreti ve Yunanistan'daki Türklerle mübâdelesi, Patrikhâne gibi esas mevzûlarda konferansın başlangıcında tasavvur dahî etmediği neticelere vâsıl oldu. Öyle ki, son celselerde talep eden daha çok oydu.»*
*Ünlü **«Gazette de Lausanne»**da şöyle yazıyor:*

«Türkler, Lozan masasına oturdukları gibi kalkmadılar. Her duraklama, onlardan bazı fedakârlıklara yol açtı.»

İlk Türk prensipleriyle muâhedenin imzalanmış metni arasındaki mukayese Türkiye'nin bugün başta Kıbrıs olarak Yunan sınırı, Patrikhâne mes'elesi, Türk hudûdları dışında yaşamaya terk edilen milyonlarca Türkün kaderi, Irak petrollerindeki Türk hissesi gibi devam eden haksızlıkların en açık izahıdır."[23]

---

23 **Gâlip Erdem**- *"Zafer mi, Hezimet mi?"*, Bâbıâli'de Sabah Gazetesi, 9 Aralık 1965 tarihli nüsha.

-I-

* * *

Milliyetçi cephenin büyük kayıplarından merhum **Kadircan Kaflı** da bu eseri şu satırlarla okuyucularına takdim etmişti:

"İstiklâl Savaşı'ndan sonraki Lozan Andlaşması, uzun seneler münakaşa edilmemiş, sadece hükümetin emrindekiler tarafından bol bol övülmüş, göklere çıkarılmıştır.

*Birkaç seneden beri münakaşa imkânı bulunmuştur. Bu anlaşmayı imzalayan kurulun başkanı Sayın **İsmet İnönü**'ye takılan **«Lozan Kahramanı»** ünvanının bir lâftan ibâret olduğu açıklanmıştır. Zaten kahramanlık, başka konularda kullanılır.*

*Lozan Andlaşması'nı büsbütün **"hezimet"** saymak, onu imzalayanın kahraman sayılması kadar aşırılık olur. Çünkü Lozan Andlaşması, birçok kusurlarına rağmen bazı kazançlar da sağlamıştı. Kazançlarından faydalandık, kusurlarının acısını hâlâ çekmekteyiz ve bu acılar çok derindir.*

***Kadir Mısıroğlu**, bu konuda **"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** isimli eserinin ilk cildini bastırdı, 322 sahifelik eser, İstiklâl Savaşı'mızın neticelerine ışık tutmaktadır.*

*Zaten andlaşmanın Büyük Millet Meclisi'nde müzâkeresi sırasında **Yahya Kemal Beyatlı** ile **Hamdullah Suphi Tanrıöver** ve daha birkaç kişinin yaptığı tenkitler, gerçeği açıklıyordu.*

Trakya hudûdu, Tazminat, Musul, Kıbrıs, Rum Patrikhânesi gibi meselelerde verilen tâvizler ve unutulan tedbirler, Lozan Andlaşması'nın başlıca sakat taraflarıdır. Buna karşılık kapitülâsyonların kaldırılması, Anadolu'daki Rumların mübâdele şeklinde Yunanistan'a gönderilmeleri de isâbetli olmuştur.

Lozan Andlaşması'nın böyle sakat ve zararlı bir sonuca bağlanmasında, iç ve dış tesirler olmuştur. Kahraman ve

cesur bir teşekkül olan Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki muhâliflerin tasfiyesi, henüz kurulmuş olan Hâlk Partisi'nin tek başına iktidara getirilmesi gayretleri iç tesirlerdir.

Dış tesirlerin başında ise, o zamanın Dünya'nın en kudretli devleti olan İngiltere'nin karşımızda direnmesi vardır. Daha celâlet gösterilseydi ve direnilseydi, sonuçlar daha elverişli olurdu. Bizim savaş alanındaki zaferlerimizin siyâset alanındaki hatalarımızdan dolayı yeteri kadar, kazançlı olmaması, yalnız Lozan Andlaşması'nda değildir. ***Kadir Mısıroğlu*** *bu konuyu bütün ayrıntılarıyla işlemektedir. Kaldı ki, daha sonra Yunanistan'la olan münâsebetlerimizde* ***Venizelos*** *bizimkileri dâima aldatmış, Lozan'ın kusurlarına 1930 sözleşmesi gibi yeni kusurlar ilâve edilmiştir.*

Bu eser, milletin nasıl aldatıldığını, şişirme şöhretlerin ve çağdaş hurafelerin nasıl meydana getirildiğini gösterme bakımından çok ibret vericidir."[24]

* * *

Yazar **Ergun Göze** de, bu eser hakkında **"İki Kitabın Bir Büyük Hizmeti"** isimli fıkrasında şunları yazdı:

"Tarih mevzuunda bir eser daha intişar etti.

İsmi ***"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"***

Yazan ***Kadir Mısıroğlu****, neşreden Sebil Yayınları... İnönü'nün tek sermâyesi, Lozan'ın iç yüzü bu kitapta. Bir emek mahsulü olan bu eser, insanın aklına şu suâlleri getiriyor:*

-Bizim târih doktorası yapan gençlerimiz nerede?

-Târih kürsülerimiz nerede?

-Târihimiz hangi ellerde?

-Resmî hakikatlerden ne zaman kurtulup hakikatin kendisine kavuşacağız?

---

24 **Kadircan Kaflı**- *"Lozan Zafer mi. Hezimet mi?"*, Tercüman Gazetesi, 26 Ocak 1966 tarihli nüsha.

Bu eseri okuyanlar Lozan'ın resmî hakikatinin gerisinde yatan, trajik gerçeği göreceklerdir.

Resmî gerçekler değil, sadece gerçekler, iki eserin büyük hizmeti bu..."[25]

* * *

Mukaddesatçı cephenin emektar müdâfii **"Büyük Doğu"** Dergisi, bu eser hakkında şunları yazdı:

"«Lozan: Muazzam bir imparatorluk mirasının hânı yağmasıdır. Türk'ün şahsında İslâm'dan intikam alınarak, bütün bir İslâm Dünyası'nın başsız bırakılmasıdır!.

Lozan'ın getirdiği Adalarla Yunan stratejik çemberine alınmış, iktisâdî kaynaklardan mahrum, her türlü ünvan ve sıfatı yolunmuş, gayr-ı tabiî hudûdların çizdiği küçük bir Türkiye'dir.

Sebil Yayınevi, Takrir-i Sükûn Kanunu ile Lozan'ın üzerine çekilmiş olan şalı kaldıran ve onu, Millî Misak önünde ilk olarak muhâsebe eden böyle bir eseri yayınlamaktan şeref duyar.»

*Bu satırlar, 1950 Büyük Doğularında ilk defa ortaya atılan «**Lozan, mukaddesâtımızın peşkeş çekilmesi sâyesinde elde edilmiş bir sulhtur!**» tezinin yakınlarımızdan **Kadir Mısıroğlu** tarafından kitaplaştırılmış şekli üzerindeki kapaklık kıymet hükmüdür. **Kadir Mısıroğlu**'nu, kurduğu Sebil Yayınevi'ni tebrik eder ve Büyük Doğu dâvâsının baş tezlerinden biri olan Lozan sulhunun peçesini kaldırmakla işe başladığı için de bilhassa takdire lâyık görürüz."*[26]

* * *

Son Havâdis Gazetesi fıkra yazarlarından **Tekin Erer**, **"Günün Akisleri"** sütununda bu eser için şunları yazdı:

---

25 **Ergun Göze**- *"İki Kitabın Bir Büyük Hizmeti"*, Babıâli'de Sabah Gazetesi, 17 Kasım 1965 tarihli nüsha.

26 Büyük Doğu Dergisi, 13 Ekim 1965 tarihli nüsha.

*"Genç arkadaşlarımızdan **Kadir Mısıroğlu**, «**Lozan Zafer mi. Hezimet mi?**» isimli tetkik mahsulü bir eser yayınladı. 330 sayfalık ve «**Sebil Yayınları**» neşriyatından olan bu eserin, 193 ile 330 sayfaları arasında bulunan kısmı, Lozan Andlaşması'nın tam metnini ihtiva etmektedir. Baş sayfalarda ise, Lozan'ın bir zafer değil, hezimet olduğu, vesikalarla, müsbet delillerle izah edilmektedir.*

Bütün münevverlerin kütüphânelerinde bulundurmaları gereken bu eserin değerini ortaya koymak için, kitabın 77'nci sayfasından küçük bir kısmı buradan naklediyorum.

*Yunan Korgenerali **Andonekea** tarafından yayınlanan «**Yunanistan'ın Siyâsî Tarihi**» adlı kitapta, Lozan Andlaşması'na büyük yer verilmiştir. **Kadir Mısıroğlu**, Lozan Andlaşması hakkında yurt dışında yapılan neşriyattan örnekler verdiği gibi «**Yunanistan'ın Siyâsî Tarihi**» kitabından da mühim kısımların tercümesini eserinde yayınlamıştır. İşte 77'nci sayfada Lozan hakkındaki Yunan Korgeneralinin görüşü:*

*«... **Elefterios Venizelos** birçok siyâsî hâdiselerde kendisini göstermek lüzûmunu hissettiği gibi 1923'teki Lozan Andlaşması'nda da Türk başmurahhası **İsmet Paşa**'nın karşısına çıkmayı lüzûmlu gördü. Türk murahhas heyetinde vazife almış bütün eşhâs, gayet mütekebbir idi. Çünkü onlara bu imkânı Kurtuluş Savaşı bahsetmişti. Bizim karşımıza büyük hazırlıklarla çıkmışlardı. Hâlbuki buna mukabil Yunanistan 8-10 sene dâhilî buhranlar geçirmiş, nihayet neticede Anadolu'da mağlûp olmuş idi.*

Türk murahhasları, karşımıza büyük isteklerle çıkmışlardı. Yunan Ordusu'nun silâhlı mevcudunun azaltılmasını, Ege Adaları ile Batı Trakya ve Ege ve Makedonya'nın Türkiye'ye iâdesini ve külliyetli miktarda harb tazminat talep ediyorlardı. Türkler, muzaffer bir orduyu temsil ediyorlardı.

Onların daha büyük talepleri ileriye sürmesinden diğer Batılı murahhaslar da endişe ediyorlardı.

Şu duruma göre, Türkler'in Ege Adaları ile Batı Trakya ve Makedonya'daki talep ve istekleri ile harb tazminatı hakkındaki arzularını kat'iyetle yerine getirmemek için herhangi bir sebep yoktu. Çünkü yukarda da belirttiğimiz gibi Yunanistan uzun yıllar iç mücâdelelerin neticesinde gayet zayıf düşmüştü. ***Elefterios Venizelos****'un politik taktikleri ve Türk murahhasının isâbetsiz hareketleri neticesinde Lozan Andlaşması muhtelif bakımlardan lehimize kaydedilmesi îcâb eden bir zaferdir.*

Vâkıa Karadeniz Bölgesi'yle Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde genel mevcudu 3 milyon 600 bini bulan Yunan asıllı unsurlara karşılık Yunanistan'ın muhtelif yerlerindeki 600 bin Türk'ün mübâdele esaslarına göre Türkiye'ye iâde edilmesi, bizim için iyi bir netice idi. Bilhassa normalin üstünde silâhlı bir kuvvetimizin mevcudunun tahdid edilmeyişi, harb tazminatından muaf tutuluşumuz ve İstanbul'daki Yunan Ortodoks Patrikhânesi'ne vâsi hukûkî imkânlar ve imtiyazlar bahşedilişi ve İstanbul Rumları'nın mübâdele dışı bırakılışı Megalo İdea'nın ölmeyişine bir delil teşkil eder.

Elefterios Venizelos*'un zaman zaman Yunan millî menfaatlerinin tamamen tahakkukuna mâni hareketleri olmuşsa da Lozan'da göstermiş olduğu gayret ve politik faaliyeti lehine tescil edilmesi îcâb eden büyük bir başarıdır. Eğer 1923 ve 1924 yıllarının Yunan dâhilî politikasını ele alır da tahlilini yaparsak, bizler her bakımdan müdafaa imkânlarından mahrum ve acze düşmüş bir vaziyette idik.»*

Cumhuriyet tarihimiz üzerinde etüd yapmakta bulunan bütün okuyucularıma ***«Lozan Zafer mi, Hezimet mi?»*** *kitabından edinmelerini hararetle tavsiye ederim."*[27]

---

27 **Tekin Erer**- "Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?", Son Havadis Gaze-

* * *

Değerli yazar **Münevver Ayaşlı** Hanımefendi de Yeni İstanbul Gazetesi'nde yazdıkları **"Kitaplar Arasında"** isimli fıkrada:

*"Bayram tâtilinden istifade ederek, memleketimizde henüz lâyıkıyla tanınmayan (belki bu nakîse sadece bizdedir) genç bir yazarın, **Kadir Mısıroğlu**'nun dört kitabını, su içer gibi arka arkaya okudum. Bunlar **"Macar İhtilâli"**, **"Amerika'da Zenci Müslümanlık Hareketi"**, **"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** ve **"Sarıklı Mücâhidler"**dir.*

*Dört kitap da kıymetli olmakla beraber, son ikisi, yani **"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** ve **"Sarıklı Mücâhidler"** her Türk'ün okuması lâzım gelen kitaplardan biridir."* diyerek, takdirlerini belirtmişlerdir.

* * *

"Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?" adlı araştırmamızın bu birinci cildi hakkında yazılanların bizce en dikkat çekici olanı **"Ulus Gazetesi"**nde 25 Şubat 1966 tarihinden itibâren **Cihat Akçakayalıoğlu** imzası ile neşredilen yedi uzun makaledir.[28]

Hepsini iktibasa lüzûm[29] ve fiilî imkân mevcud olmayan bu makalelerin hak ettiği cevap, bu incelemenin bütün muhtevasını burada tekrarlamayı îcab ettirmektedir. Bu sebeple, mezkûr makalelerin intişarı sırasında yedek subaylığımızı

tesi, 2 Kasım 1965 tarihli nüsha.

28 Bkz. **Cihat Akçakayalıoğlu**- "Lozan" (Bu yazıda Lozan hakkındaki olumsuz bir eser incelenecektir) serlevhalı ve Ulus Gazetesi'nde 25 Şubat-3 Mart 1966 tarihleri arasında yayınlanan tefrika.

29 Mezkûr makalelerin hepsinin iktibasına lüzum yoktur. Çünkü bu makalelerin muhtevalarının büyük kısmını, bizden nakiller ve bunlara cevap teşkil etmek üzere **Mustafa Kemal Paşa**'nın mâhud **"Nutuk"**unun **"Lozan"**ı **"Sevr Muâhede Projesi"** ile kıyaslayıp üstün göstermeye çalışan ifadeleri teşkil etmektedir ki, bunların cevabı bu eserin birçok bahislerinde sırası geldikçe verilmiş bulunmaktadır.

yapmakta bulunduğumuz için, zamanında ve gereği şekilde cevaplandırılamamış bulunan bu yazılardan onların ruhunu aksettiren bazı parçaları iktibas edip kısa ve umûmî bir cevaplandırma ile iktifa etmek mecbûriyetindeyiz.

Cihat Akçakayalıoğlu, yazısına **M. Kemal Paşa**'nın bazı sözlerini aktararak başlıyor.[30] Bu sözler, bizi Lozan hakkındaki mütalâalarımızda **"kin, hased ve garazkârlık"**la ithama zemin hazırlamak maksadıyla seçilmiş bulunmaktadır. Nitekim yazar, Lozan'da **İsmet Paşa**'nın muhafızlığını yapmış bulunan **Ochrli**'nin 22 Kasım 1965 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde çıkmış bulunan beyânâtını[31] iktibastan sonra bu

30 Eskiden bilhassa dînî eserlerin **"Hamdele"** ve **"Salvele"** denilen Cenâb-ı Hakk'a hamd ve Hazret-i Peygamber'e salâvât ile başlaması klâsik bir âdetti. Cumhuriyetten sonra bu usûl değiştirilerek yerine -birçok eserlerde görüldüğü gibi- bunun yerine **M. Kemal** ve **İsmet Paşa**'lara hulûs çakmakla söze başlamak âdeti ikame edilmiştir. **"Şeflik Devri"**nin bu iğrenç dalkavukluk tezâhürlerinin -aradan geçen elli yıla rağmen- hâlâ devam etmekte olduğunu görmek, fikir hayatımız bakımından cidden çok acıdır. Müslümanları **"taassub ve nasçılık"** ile itham edenlerin, **M. Kemal**'in söz ve hareketleri hakkında en küçük bir münâkaşa zemini açılmasına tahammül edemeyerek O'nu tabulaştırmaları, tarih boyunca görülen taassub ve sapıklıkların şüphesiz en korkuncudur.

31 22 Kasım 1965 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde yayınlanan beyânâtında **İsmet Paşa**'nın muhâfızı **Ochrli**:

"-Hayatımda **İsmet Paşa** gibi insan görmedim. Çok kuvvetli bir şahsiyeti vardı ve müthiş zeki idi. Lozan Konferansı'nı tek başına, evet sadece o tek başına kazandı" demektedir.

Mezkûr münekkid, bu sözleri sened ittihaz ederek Lozan Konferansı'nın tek başına **İsmet Paşa** tarafından kazanılmış (!) bulunduğunu iddia etmektedir.

Hakikatte 1965 senesi gibi **İsmet Paşa**'nın ikinci bir ikbal devrinde Türkiye'ye gelmiş bulunan bir ecnebînin kendi memleketinde değil, fakat Türkiye'de O'nu methetmekten başka bir şey yapması beklenebilir miydi? Ayrıca da **İsmet Paşa**'nın sırf emniyeti ile muvazzaf sıradan bir muhâfızın konferansın cereyan şeklinden ve konferansta dönen dolaplardan haberi olmasına ve böyle bir değerlendirmeyi bilerek yapmış bulunmasına imkân var mıdır?

maksadını şu satırlarla açığa vuruyor:

*"Şu paragraf ve önceliklerin gösterdiği gibi, kitabın amacı **Atatürk**'ü, Lozan'ı, **İnönü**'sü ve bütün kahramanları, hattâ işçileriyle yeni Türk Devleti'ni ve devrimlerini kötülemek, eserleri inkâr etmekten başka bir şey değildir. Bu davranış, ilim ve mantığın işlemesi yerine kinlerin biçim ve renk değiştirerek canlanması, cumhuriyet öncesinin hasretinin çekilmesidir. Bu anlayış ve ruhu ileride daha açık göreceğiz.*

*Lozan'da varılacak hedefler, alınacak sonuçlar, hattâ usûller **M. Kemal** ve **İsmet Paşa**'lar, belki de bazı iş arkadaşları arasında kararlaştırılmıştı. Nelerin mümkün olup olmayacağı derinliğine, genişliğine yapılan incelemeler sonucunda başından beri tesbit edilmiş gibiydi. Konferansın devamı sırasında türlü yollardan yapılan temaslarla durum ve koşulları değerlendirecek yeni kararlar alınıyordu. **Atatürk** ve devlet arşivleri, bunlarla ilgili belgelerle doludur.*

***İnönü**, büyük önderle birlikte kararlaştırılanlara ulaşabilmek için ölçüsüz sabır, ustalık, cesâret ve inisiyatif göstermiştir..."*[32]

Ulus yazarı, yukarıya dercedilen satırlarından anlaşılacağı üzere, bizi, **M. Kemal Paşa** ve O'nun inkılâplarını kötülemek maksadından hareket eden ve bu yüzden Lozan'ı yermeğe kalkışan bir sû-i niyet erbabı olarak göstermeye çalışmaktadır.

Cumhuriyet devrinin başından beri, bir kimseyi **M. Kemal** ve O'nun inkılâpları aleyhtarlığı ile tehdid edip sus-

---

Misafir bulunduğu bir memlekette, yeniden hâkim-i mutlak kesilmiş bulunan **İnönü**'yü medhetmenin hüsn-i kabulüne vesile olmak ihtimalinden doğan **"rüşvet-i kelâm"** mecburiyeti hesaba katılırsa, böyle bir beyâna ehemmiyet atfetmek, Lozan müdâfaasında artık çaresizliğe mâruz kalındığının fiilî bir tezâhüründen başka ne mânâya gelebilir?.

32 **Cihat Akçakayalıoğlu**- "Lozan" - 25 Şubat 1966 tarihli Ulus Gazetesi'ndeki a.g.m.

turmak, çirkin bir moda hâline gelmiştir. Lozan Konferansı müzâkerelerinde **M. Kemal Paşa** ile devamlı istişâre edilmiş ve O da tahassül eden neticeyi müdâfaa mevkiinde kalmışsa, bundan Lozan bir dokunulmazlık mı kazanmıştır? **M. Kemal Paşa**'nın **"ak dediğine kara diyenin vay hâline!"** zihniyeti, Türk fikir hayatına ciddî bir buhran ve kısırlık getirmekten başka hiçbir işe yaramamıştır.

Asıl mesleği askerlik olan **M. Kemal Paşa**, her mes'ele hakkında fikir beyân etmiştir. Her yerde levha hâline getirilmiş sözlerine rastlamak mümkündür. O'nun, herhangi bir mes'ele hakkında ileri sürdüğü bir fikre karşı, o mes'eleye emek ve ömür tahsis etmiş gerçek bir ihtisas erbâbının ciddî ve ilmî bir tenkid ileri sürmesine aslâ tahammül edilmemiş ve edilmemektedir. Hâlbuki en gedikli kemalistlerden biri olan **Fâlih Rıfkı** bile, O'nun da nihayet bir insan olmak itibariyle yanılabileceğini, beşerî zaaflara kapılabileceğini şu satırlarla açıkça ifade etmektedir:

*"**Atatürk** de kızıp darılır, barışır, gene bozuşur; bazan huysuzluğu, bazan keyfî tutar, bir müddet herhangi bir dedikodunun etkisi altında haksızlığa kadar gider, sonra pişmanlık duyar, üstelik alayı, şakayı sever, fâniliği size bana benzer tabiî bir insandı."*[33]

En kemalist bilinen bir insandan nakledilen bu ifade bile **M. Kemal Paşa**'nın da yanılabileceğini göstermekte olduğu hâlde, bizi **M. Kemal Paşa** ve inkılâp düşmanlığıyla tehdid eden Ulus yazarı:

"-İncelememizde görüldü ve görülecektir ki, Bay **Kadir Mısıroğlu**, **Atatürk**'e, Cumhuriyet rejimine ve Lozan'a karşıdır."[34] dedikten ve **İnönü**'yü murahhas olarak bizzat **M. Kemal Paşa**'nın tâyin ettiğine dâir O'nun mâruf nutkundan

33 Bkz. **Falih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul, 1969, sh: 7.

34 **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, 27 Şubat 1966, a.g.t.

Ulus Gazetesi'nde aleyhimize yaptıkları neşriyâtın sütun başlığı

sütunlar dolusu iktibaslar yaptıktan sonra:

"-Bu dâhi önderin isabeti tartışılacak şey değildir."[35] diye taassubunu açığa vurmaktadır.

Kendisine şu kadarını söyleyelim ki, biz hakikat arâyıcısıyız. Bu yolda karşımıza kim çıkarsa çıksın, O'nun hatırı, coşkun hakikat sevgimizi bastıramaz. İşte **"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** adlı incelememizin âmili, bu görüş ve hissiyat olmuştur.

Lozan Muâhedenâmesinin değerlendirilmesinde, **İsmet** ve hattâ **M. Kemal Paşa** için bugüne kadar methiye düzenlerden bizi ayıran husûs, Ulus münekkidinin yaptığı gibi dokunulmaz şahıs ve fikirler kabul ederek peşin hükümlerden hareket etmek yerine, çalışmalarımızı sonuna kadar -ivazsız ve garezsiz olarak- hakikat sevgi ve araştırıcılığının emrinde sürdürmüş olmamızdır.

Bize bu husûsta **"kin, hased ve garezkârlık"** ile **"M. Kemal Paşa ve inkılâp aleyhtarlığı"** isnad eden Ulus yazarı, biraz dikkat etseydi, Lozan'ın kıymetlendirilmesinde vardığımız hükümlerin zikrettiği menfî sâiklerden değil, inanıp bağlandığımız temel millî ve içtimaî umdelerle vatan ve millet menfaati üzerindeki hassasiyetimizden neş'et ettiğini kolayca görebilirdi.

Gerçekten **"Hıristiyan Garb"**a topyekûn teslimiyetle bunun bir neticesi olarak birçok hıristiyanî usûl ve vâsıtaları terviç eden **"Kemalist İnkılâplar"**a fiilî ve hukûkî bir mesned teşkil eden Lozan'ın millî ve islâmî umdelere bağlılık hâlinde tasvibine imkân olmadığı meydandadır.

Yine bir şarklı millet olan Japonların yaptığı gibi Garp Âlemi ile **"teknik unsurlar"** dışında hiçbir içtimaî tesir alışverişini kabul etmemek ve bu sûretle de **"Türklük"** ve **"Müslümanlık"**ın yüzyıllar boyunca kaynaşıp aynîleşmesin-

35 **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, 2 Mart 1966, a.g.t.

den doğan bütün mânevî ve içtimaî kıymetleri korumak gibi temel bir görüşten hareket eden muhafazakârların ilk isyanı; hiç şüphesiz Lozan'adır.

Bundan tabiî ne olabilir? Ancak, tenkidlerimiz, Lozan'ın sırf bu **"Garba teslimiyet"**[36] mâhiyetindeki ruhuna inhisar etmeyip, aynı zamanda maddî ve teknik husûslara da müteallik bulunduğuna nazaran **"kin, hased ve garazkârlık"**la ithamımız, ancak bir **"inkılâp yobazı"**na yakışabilecek, çirkin bir mugâlâtadan başka nedir?!

Ulus yazarı, **"Nelerin mümkün olup olmadığının M. Kemal Paşa ile konferans boyunca yapılan karşılıklı muhaberelerle tespit edildiğini"** ifade ederek bizi bu bâbda da **M. Kemal Paşa** ile susturmaya çalışmaktadır.

Gerçi ileride bu **"karşılıklı muhabereler"**in de nasıl bir fiyasko olduğu anlatılmıştır. Fakat asıl ehemmiyetli olanı, her mes'elede tenkidleri **M. Kemal Paşa**'nın **"yanılmazlığı"** ile karşılamanın nasıl bir -ilmî ve fikrî temelden mahrum- despotizm olduğu husûsudur. Bundan da anlaşılıyor ki, tarih boyunca müşâhede edilen yobazlıkların en dehşetlisi **"inkılâp yobazlığı"**dır.

Kaydettiğimiz herhangi bir maddî kayıp ve teknik hatâ karşısında birtakım mücbir sebepler aranacağına, **M. Kemal**

---

36 **İnönü**, bu Garb'a teslimiyeti, Ulus'ta yayınlanan hâtıralarında yer alan şu satırlarla açıkça ortaya koymaktadır:

"Şapka inkılâbından sonra diğer bir arkadaşımızın, Ankara vâlisi ***Yahya Gâlip Bey****'in bir ziyaretini hatırlarım. Aynı zamanda meb'us olarak bulunan* ***Yahya Gâlip Bey*** *de çok yakınımızdı. Bir teklifi vardı.*

«-Nedir?» dedim.

«-Şapkanın orta yerine bir ay-yıldız koyalım. Diğer milletlerden farkımız belli olur?» dedi.

Teklifi bu. ***Yahya Gâlip Bey****'e:*

«-Canım, biz bunları, farkımız olmasın diye yapıyoruz. Sen ne teklif ediyorsun?!» tarzında çıkıştım." (Bkz. **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi, 5 Nisan 1969 tarihli nüsha)

Paşa'nın otoritesine sığınmak, bu durumu ne güzel aksettirmektedir!.. Ayrıca **"inkılâp yobazlığı"** olarak tavsif ettiğimiz bu yeni taassub, bizim **"mutlak gerçekler manzûmesi"** olan **"İslâm"** ve milletimizin O'nunla yoğrulmuş bin yıllık tarihî vekayiinden çıkardığımız temel umdelerin -her türlü kayıd ve endişeden âzâde olarak- ortaya konulmasına ve bu sûretle ciddî bir münakaşa zemini açılmasına kendileri ve müdâfaa ettikleri şahıslarla onların getirdiği kanunlar mâni olmaktadır.

Nokta-i nazarımızı müdafaa için, bize en küçük bir fiilî ve hukûkî imkân vermeyenlerin başkalarını tahlil ve tenkid vesilesiyle de olsa fikir ve reylerimizin izharına tahammül edememelerine şaşmıyoruz!. Çünkü bu davranış; **"hak ve maslahat"** yerine **"kuvvet"**e istinad edenlerin müşterek husûsiyetleridir. Ancak fâni şahıslar ve beşerî fikirlerin tenkidini kanun ve sehpalar sayesinde önlemenin; o şahıslara da onların bâtıl düşüncelerine de ebedî bir hayat ve iktidar bahşedemediği, tarihin binbir şehâdeti ile sâbittir. Nitekim daha şimdiden **M. Kemal Paşa** ve O'nun inkılâpları üzerinde birbirini tutmaz pek çok münâkaşa ve değerlendirmelere şâhid olmaktayız ki, bu da **"Şeflik Devri"** usûlleriyle mitolojik bir hüviyet kazandırılmak istenenlerin, artık ayaklarının toprağa değmek üzere bulunduğunu gösteren mes'ud bir merhâledir.[37]

Biz burada, Türk Milleti'nin tarihî akış içindeki mânevî iktisabları ve bunların O'nun nev'i şahsına münhasır şahsiyetini teşkil eden kıymetli muhtevasının **"garplılaşmak hevesleri"** uğruna nasıl cebren ortadan kaldırıldığını ve bu sûretle O'nun **"milliyetler yelpazesi"**nde ayırt edilmesini imkânsız kılmak üzere fârik vasıflarının imha edildiğini izaha girişecek

37 Bu duruma **Taha Akyol**'un- Ama Hangi **Atatürk**?, (İstanbul, 2008) isimli eseri, **M. Kemal Paşa**'nın hayatında tezahür eden farklı hüviyetlere işaret etmesi itibariyle câlib-i dikkat bir örnektir.

değiliz. Bunu **"Kemalist İnkılâbın Anatomisi"** adıyla ileride neşredilecek diğer bir eserimizde ortaya koymaya çalışacağız. Orada, pek çok kanunî mâni, fiilî ve cezâî tehdidlere rağmen tebârüz ettirmeğe çalışacağız ki; Garp Âlemi'nden milliyetle alâkası olmayan ve sırf teknik sahada kalması lâzım gelen birtakım unsurlar alma mecbûriyeti yerine hiçbir ciddî ve ilmî esbâb-ı mûcibeye dayanmadan pek çok ve lüzûmsuz içtimâî unsurlar alınarak bugünkü buhranlı devre gelinmiş ve bu harekette **"Kemalist İnkılâplar Safhası"** en büyük fedakârlık ve hattâ fâcialara sahne olmuştur. Daha şimdiden bu eserin bir bölümüne âid olmak üzere, günlük Sabah Gazetesi'nde neşreylediğimiz **"Kemalist İnkılâbın Fârikaları"** isimli müteselsil beş makale[38], isteyene bu bahiste ciddî bir münakaşa zemini temin etmiş bulunmaktadır.

Buna rağmen mezkûr tefrikada serdedilen fikirlere, sadece Varlık Mecmuası'nda **Sami N. Özerdim** imzasıyla neşredilen **"Antoloji"** isimli makalede[39] temas edilmiştir. Sırf sûrî bir mukayeseden ibaret olan bu temasdan başka, kâzip bir **"ciddîlik"** şöhreti kazanmış bulunan bir günlük gazetenin nevpeydâ bir züppe yazarının küfür ve mugâlata hâlitası pespaye hücumu[40] hesaba katılmazsa, orada serdedilen mütalâaların hiçbir ciddî mukabele görmemiş olması hazindir. Bu durum,

38 Bkz. **Kadir Mısıroğlu**- "Kemalist İnkılâbın Fârikaları", 6, 15, 22, 29 Aralık 1969 ve 5 Ocak 1970 tarihli Bab-ı Âli'de Sabah Gazetesi nüshaları. Bilâhare yine bu serlevha ile haftalık **"Sebil"** Gazetemizin 1-52 sayıları boyunca (1976) devam etmiş ve açılan dâvâlar dolayısıyla yarım kalmış olan tefrika, daha mufassal malûmat ihtiva etmektedir.

39 Bkz. **Sami N. Özerdim**- Antoloji, Varlık Mecmuâsı, İstanbul, Eylûl 1970 tarihli 576 sayı sh: 9.

M. Kemal Paşa ve inkılâpların değerlendirilmesinde nasıl birbirini tutmaz fikirler ortaya atılmakta olduğunun anlaşılabilmesi için yalnız -çeşitli nokta-i nazarların iktibâsından ibaret olan- bu makalenin tetkiki bile kâfidir.

40 Bkz. **İlhan Selçuk**- 29 Ağustos 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

kemalistlerin -müsbet veya menfî- ciddî ve seviye ifade eden bir fikir vasatı içinde bulunmaktan ziyâde **"İslâm'a hücum"** maksadına bağlı **"M. Kemal Paşa ticâret ve küfürbazlığı"** yapmaktan hâlâ kurtulamamış bulunduklarını ve menfî bile olsa bir fikir seviyesi ifade etmek için zarurî olan ciddiyetten mahrum bulunduklarını gösteren câlib-i dikkat bir husûstur.

Yine aynı gazetede bir başka yazar da **M. Kemal Paşa**'nın:

"-Fakat bu prensipleri; (yani CHP prensiplerini) gökten indiği sanılan kitapların dogmalarıyla aslâ bir tutmamalıdır. Biz, ilhamımızı, gökten ve gâipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz!.."[41] ifadesi üzerindeki tenkidlerimizi hayal ötesi bir mugâlata ile kelime oyunlarına mevzu kılmıştır.[42]

Bu sözlerin korkunç bir İslâm ve Kur'an düşmanlığını terennüm eden ilk kısmını görmemezlikten gelerek **"O, ilhamını elbette gökten ve gâipten almamıştır, böyle olması için peygamber olması gerekirdi."** gibi mes'eleyi zoraki bir sûrette saded dışına çıkarmıştır. Ayol! Burada parmak basılan nokta, mukaddes kitaplar hakkındaki **"Gökten indiği sanılan kitaplar"** ibaresindeki gerçek murad ve kasıt değil midir? Üstelik, onların mutlak bir gerçek olan **"semâvîlik"** vasfını bir **"zan"** olarak ifâde etmek kâfi gelmiyormuş gibi, bu tavsifi kendi nefsini hâriç tutarak başkalarına izâfe eylemek sûretiyle **"sanılan"** tâbirinin kullanılmış olması, buradaki inkâr ve hücumu sarahaten göstermiyor mu? Bu adamlara, isimlerinin altına **"falan fakülte öğretim üyesi"** veya **"emekli general"** gibi şatafatlı sıfatlar koymaya hak kazanacak kadar mürekkep yalamış olmaları da mı okuduklarını anlayabilecek kadar

41 **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri c. I, İstanbul 1945, sh: 389

42 Bkz. **Kenan Esengin**- Gökten ve Gâipten İlham Almak, 15 Eylül 1970 tarihli Cumhuriyet Gazetesi.

iz'an kazandıramamaktadır? Yoksa âlemi de kendileri gibi ahmak ve anlayışsız mı zannetmektedirler ki, bu kadar çocukça te'vil ve mugalâtalardan medet umuyorlar!

Bu mes'eleyi şimdilik bu kadarla keserek Ulus yazarının diğer birkaç tenkid ve târizine daha cevap vermek istiyoruz:

Bize göre; **"Lozan"**ın ölü doğmuş bir sulh projesi olan **"Sevr"**e nazaran bir üstünlük taşıması, onun lehine kaydedilecek bir husûs değildir. Zira **"Sevr"** tatbik edilmemiş bir muâhede projesidir. O kadar ki, ondan **M. Kemal Paşa**'nın nutku bile **"proje"** tavsifi ile bahsetmektedir.[43] Onu sadece Yunanistan tasdik etmiştir.

Buna karşı Ulus yazarı, Sevr'in, 1962 yılında Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dâiresi'nce **"Mondros Mütârekesi ve Tatbikatı"** adıyla neşredilen kitaptan yaptığı uzun uzun iktibaslarla tasdik edilmemiş bile olsa fiîlen tatbik edildiğini ileri sürmektedir.

Bu iddia, mezkûr eserden nakledilen **"Gerçekte Mond-**

---

43 Bkz. **M. Kemal**- Nutuk, Ankara 1927 sh: 403 - 404

*"Efendiler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'ye muhâsım devletler tarafından dört defa sulh şerâiti teklif edilmiştir. Bunların birincisi **Sevr Projesi**'dir. Bu **proje**, hiçbir müzâkerinin mahsulü olmayıp Düvel-i İtilâfiye tarafından Yunan Başvekili **Mösyö Venizelos**'un da iştiraki ile tanzim ve **Vahideddin**'in hükümeti tarafından (**Vahideddin** değil!...) 10 Ağustos 1920'de imzâ edilmiştir.*

*Bu **proje**, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce bir zemin-i münâkaşa bile addedilmemiştir.."*

M. Kemal Paşa, yukarıda dercettiğimiz satırlarında **"Sevr"**den tam üç kere **"Proje"** tavsifi ile bahsetmekte ve **Sultan Vahideddin** merhûmun bu projeyi tasdik edip etmediğini meskût geçmektedir.

Hâlbuki O'nun **"Sevr"**i tasdik etmemek için (Bkz. **A. Reşid REY**- Gördüklerim, Yaptıklarım, İstanbul 1945 sh: 299) ne tazyiklere göğüs gerdiği ve böylece de tekemmül ederek tam bir muâhede hâlini almasını önlediği bir başka eserimizde (Bkz. **Kadir Mısıroğlu**- Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücâhidler, İstanbul 1969, sh: 41 vd.), mufassal ve müdellel bir sûrette izah ve isbat edilmiştir.

ros Mütârekesi, Birinci Dünya Harbi'nin bir safhasını teşkil etmekte ve bu harbin tatbikâttaki sonucu olan Sevr Sulh Muâhedesi'ne kadar uzanmaktadır."[44] cümlesine istinad ettirilmektedir.

Hakikatte Sevr Sulh Projesi daha önce de yüzlerce misali ortaya konmuş bulunan taksim projelerinden[45] biridir. Ancak müttefikler, Birinci Cihan Harbi'ni tâkiben yaptıkları işgalleri hukûken Sevr Sulh Projesi'ne değil, Mondros Mütârekenâmesi'nin yedinci maddesine istinad ettirmiş oldukları cihetle bu işgallerin Sevr Sulh Projesi'ne tetâbuk etseler bile onu hukûken mûteber bir muâhede hâline kalbedemiyecekleri meydandadır. Binâenaleyh böyle bir iddia, ister **Cihat Akçakayalıoğlu**'ndan, isterse tam bir kemalist telkin altında yetişen subaylardan kurulu Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Harb Dâiresi Hey'etince ileri sürülsün, hiçbir ilmî ve hukûkî kıymeti yoktur. Yanlış yanlıştır; kimden sâdır olursa olsun!. Ulus yazarı, daha sonra:

"Şunu iyi bilmeliyiz ki, Mukaddes Cihadlar, artık devrini tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda imparatorluk çökerten (ilikleri, kemikleri Türk'ün parası ve emeği ile dolu Müslüman ve Arab Âlemi) Hâlife'nin bayrağı altında toplanmak şöyle dursun, O'nu ateşe vermiş kahraman Türk ordularını düşmanlarla el birliği ederek arkadan vurmuştur. Yeni ve acı bir örneğini de Kıbrıs dâvamızda görüyoruz. Müslüman Türk'ü boğazlayan kara Papazla sarmaş dolaş olan Müslüman liderleri, önce din ve dindaş yerine evvelâ menfaat di-

---

44 **Cihat Akçakayalıoğlu-** a.g. t., Ulus Gazetesi, 22 Şubat 1966 tarihli nüsha.

45 Bkz. **"Cent Projest de Partage la Turquie"** (Türkiye'nin Taksimi İçin Yüz Proje) adlı eser veya bunun Donanma mecmuâsının 49. ve müteakib sayılarında yayınlanmış bulunan tercüme ve tahlili. (İşbu eserin **Şekip Arslan Bey**'in Arapça tercümesinden **Yakub Üstün** tarafından Türkçe'ye aktarılan bir nüshası, "Yüz Plân" adıyla İstanbul'da (1977) basılmıştır.)

yorlar!.."[46] diyerek çok ehemmiyetli bir noktaya parmak basmıştır.

Gerçekten, Türkiye ile İslâm Âlemi'nin arasını açan ve Türk Milleti adına o Âlemin liderliğinden zımmen bir nevî **"istifa"** mânâsına gelen kemalist inkılâpların gayretkeş müdâfîleri, ötedenberi her vesile ile bir **"Arab İhâneti"**nden söz ederler.[47] Tarihî vâkıaların ışığı altında bu mes'ele üzerinde bir nebze durmak istiyoruz:

Türkler, Arab memleketlerini takriben dört asır kudretle, siyânet ve mâhirâne bir sûrette idâre etmişlerdir. Bu bir siyânetti: Çünkü maksadı, İslâm'ı yok etmek olan **"Haçlı Orduları"**na karşı aşılmaz bir îmân seddi teşkil ettikleri tarihin sayısız şahadetiyle sâbittir.

Gerçekten Selçuklular ve daha önceki devirlerde Anadolu ve bazen de Suriye'ye kadar ilerleyebilen Haçlılar, İslâm Dünyası'nın şerefli temsilciliği Osmanlılar'ın kudretli ellerine geçtikten sonra, yüzyıllarca Tuna Nehri'ni aşamamışlardır. Üst üste tertip edilen Haçlı Seferleri'nin her biri üssü'l-harekelerine bitişik olan Orta Avrupa Ovaları'nda karşılanıp mağlûp edilmiş ve bu sayede Arab memleketleri ve hâssaten **"Mukaddes Beldeler"** yüzyıllar süren sâkin bir hayat geçirmek imkânını bulabilmişlerdir.

Osmanlılar, bu ülkeleri aynı zamanda gayet mâhirâne bir sûrette idâre etmişlerdir. Bu yüzden aslen **"Arab"** değil, **"Arnavut"** olan **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın Mısır'da çıkardığı isyanla, dînî vasfı siyâsî vasfına gâlip bulunan **"Vehhabî Hareketi"** gibi münferid vak'alar bir yana bırakılırsa,

---

46 **Cihat Akçakayalıoğlu**- a.g.t., Ulus Gazetesi, 1 Mart 1966 tarihli nüsha.

47 Tamamen İslâm düşmanlığının eseri olan bu **"Arab İhâneti"** safsatasına karşı **"Filistin Dramı'nın Düşündürdükleri"** (İstanbul, 2008) isimli eserimizde gerekli cevapları vermiş olduğumuz cihetle, isteyenler, tafsîlât için oraya (sh: 78 vd.) bakabilirler.

Arab Âlemi, imparatorluğumuzun yıkılışına kadar gayet sâdıkâne bir sûrette bize ve bütün Müslümanlar'ın devleti olan **"Devlet-i Aliye"**ye bağlı kalmıştır. Ekseriyeti alevî (zeydî olan)Yemen ve sâir yerlerde son devirlerdeki karışıklıkların dâhilî olmaktan ziyâde, İslâm Âlemi'ni parçalayıp yutmak isteyen Avrupalıların ihdas ettikleri hâricî fitne ve fesatlardan doğmuş sun'î kımıldanmalar bulunduğunu tafsil ve îzaha sahifelerimizin hacmi müsâid değildir.

Esâsen Osmanlılar, hiçbir Arab memleketini, yerli Arab idârecilerin elinden almamış, her birini zâlim ve yabancı bir müstevlînin pençesinden kurtarmışlardır. Irak ve Suriye'yi Acemlerin, Mısır'ı Çerkes asıllı Kölemenlerin, Şimâlî Afrika ve Yemen gibi uzak Arab ülkelerini ise İspanyol, Portekiz gibi müstevlî Garplıların elinden almış ve bu memleketlere bir **"kurtarıcı"** olarak girmişlerdir.

Üstelik Kur'ân'ın ölümsüz umdelerine son derece riâyetkâr oldukları için de bütün Müslümanları **"kardeş"** ve İslâm Âlemi'ni tek bir **"devlet"** kabul ettikleri için sahip oldukları ülkeler arasında hiçbir fark gözetmemişlerdir. Sırf ümmetin birlik ve bir merkeze bağlılığını te'minden ibâret olup hiçbir Müslüman'a ağır gelmeyen hareketleri ile İslâm'ın emir ve îcabını yerine getirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Teb'a arasında vazife ve mevkiler için sadece ehliyet ve liyakati bir kıstas olarak tanıyan Osmanlılar'ın tarihi, bu bapta alâka çekici misallerle doludur. Meselâ **Yavuz Sultan Selim Han**, Mısır'ın fethini müteâkiben dönerken yolda Mısır Beylerbeyliği'nin elinden alınmasına münfâil olarak kendisine at üstünde:

"-Bu kadar zahmet çektik, Mısır'ı gene bir Çerkes'e verdik. Çekilen emekler boşa gitti!.." diyen vezir-i azamı **Yûnus Paşa**'yı derhâl idam ettirmiştir.[48]

48 **Dr. Ahmet Mumcu** - Osmanlı Devletinde Siyâseten Katl, Ankara,

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği bu siyâset, Arab Âlemi'nde diğer beldelerden daha da iyi neticeler vermiş ve birçok yerlerde -meselâ Rumeli ve bilhassa Anadolu'da- görülen **"eşkıya"** ve **"celâlî"** isyanlarına benzer hâdiseler buralarda ortaya çıkmamıştır.

Birinci Cihan Harbi esnâsında Arapların Hâlife'nin **"Cihad Fetvası"**nı dinlemedikleri iddiâsı ise; menfî bir propaganda maksadına bağlı olarak büyütülmüş bir mes'eleden ibarettir.

Evvelâ şunu unutmamak gerekir ki, bu fetva, Hilâfeti İslâm Dünyası üzerinde cidden nâfiz bir kudret hâline getiren **II. Sultan Abdülhamid Han** Hazretleri gibi mübârek bir hükümdara karşı her tarafta derin akisler uyandıran bir ihtilâl yaparak işbaşına gelen **"İttihatçı gürûhu"**nun elinde, iradesiz bir oyuncak mevkiine düşen **Sultan Reşad** tarafından ilân edilmiştir. Üstelik **"Hâlife İradesi"**nden ziyade **"Alman menfaati"**ni temsil etmekte olduğu aşikârdı. Ayrıca da dört yüz senelik aşırı bir müsâmahakârlığın arkasından, bir tek kelime Türkçe bilmeyen Arab hâlkına, Türkçe konuşmak mecbûriyeti tahmil etmek gibi saçmalıklarla dolu İttihatçı idâresinin incelenmesi de Arab aksülâmelinin sebeplerini keşf ve tesbit için zaruridir.[49]

1963, sh: 31; **Dr. Selâhattin Tansel- Yavuz Sultan Selim**, Ankara, 1969, sh: 203

Ayrıca o devre âid kaynak eserler; meselâ, **Süheylî**- Varak, 48 B; **Âli**- Varak, 263 a.s. Mâahaza bu kaynaklardan bazıları, vezir-i a'zamın çok kısa süren Mısır Beylerbeyliği'nde pek kötü hareketleri görüldüğünü ve hattâ rüşvet aldığını da kaydetmekte ve idamını bu sebeplere hamletmektedirler.

49 Gerek bu, İttihatçıların idârelerine karşı ortaya çıkan Arab aksülâmelini ve gerekse bu meseledeki -başta İngilizler olmak üzere- düşman tesirini bütün teferruatı ile görmek ve hadiselerin aslî sebeplerine nüfuz edebilmek için bkz: **Şerif Abdullah**- **"Müzekkirâtî"** (Hâtıralarım), Kudüs 1945. Bu eserde İttihatçılar acı bir dille tenkid edildiği hâlde **Sultan Ab-**

Böyle olduğu hâlde, bu fetvanın hiçbir tesir icrâ etmediği de söylenemez, İngilizler'in bu yüzden Mısır ve hattâ Hindistan'ın idâresinde karşılaştıktarı müşkilât ve bu memleketlerde ortaya çıkan karışıklıkların îzahı uzun bir mes'eledir. Mutâarrız İtalyanlar'a karşı vatanını müdâfaa etmekte iken bu fetvaya ve verilen husûsî emre itaat ederek İstanbul'a gelen **Şerif Ahmed es-Sünûsî** arab değil miydi? Misalleri çoğaltmak istemiyoruz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, Arab Âlemi'ndeki bu **"itaatsizlik"** sadece bir âileye, yani **Şerif Hüseyin** ve avânesine münhasır olduğu hâlde, O'nu bütün Arab Âlemi'ne şâmil göstermek isteyenler kasıtlıdırlar. **"İslâm kardeşliği"**nin hattâ daha emîn bir tâbirle söylemek gerekirse **"İslâm"**ın düşmanıdırlar. Onlar böyle bir iddia ile İslâm'ı (hâşâ!...) modası geçmiş gibi göstermek istemekte ve sırf bu maksadla bu hâdiseyi sık sık tekrarlamaktadırlar.

Filhakika Ulus yazarının evvelce iktibas edilmiş bulunan satırları da bunu açıkça göstermektedir. Kendilerine sormak isteriz ki, Halifenin fetvasını dinlememiş olan (bu da doğru değil ya!..) Arabları unutmuyor ve bu mes'eleyi ikide birde tazeliyorlar da Millî Mücadele'de halifeye değil, Türk tarihinin en büyük şahsiyeti (!) diye kabul ettikleri **M. Kemal Paşa**'yı dinlemeyip isyan eden Bolu, Konya, Düzce vs. gibi şehir ve kasabaların halklarının isyan ve itaatsizliklerini artık niçin mevzuubahis etmiyorlar?

Bu nokta, onların dâima İslâm'a karşı olan kötü niyetlerini isbâta kâfî gelse gerektir. Aslında ve tamamen içtihat farklarından doğan bu gibi hareketleri tahrif ile Türk Gençliği'ni yanıltmak isteyen İslâm düşmanları, artık serma-

---

dülhamid Han'ın medhedilmesi (sh: 24) dikkat çekici bir husustur.

Ayrıca, **"Phillip Knıghtlet, Colin Sımpson**- "The Secret Lives of **Lawrence** of Arabia", (London, 1969)'da da İngiliz te'sir ve entrikaları hakkında geniş malûmat vardır. Bu sonuncu eserin Türkçesi **"Lavrens"** adıyla yayınevimiz tarafından neşredilmiştir.

yeyi tüketmişlerdir. Zira vatan evlâtlarının pek çoğu, artık bu basit silâhlarla avlanmayacak kadar tarih şuuru ve îmân vecdi ile zırhlanmış bulunmaktadırlar.

Kıbrıs Mes'elesi dolayısıyla Arabların tavrını kınarken Fransa'ya karşı istiklâli için çarpışan **"Cezayir"**i Birleşmiş Milletler'de desteklemek varken birçok kereler Fransa'nın yanında ve lehinde oluşumuzu neden unutuyorlar? Rüzgâr eken poyraz biçmez mi?!

Ulus yazarının **"Artık Mukaddes Cihad devri kapanmıştır!"** şeklindeki iddiasını da en materyalist bilinen Yahudiler, 1967 Arab-İsrail harbi neticesinde ulaştıkları **"Ağlama Duvarı"** önünde cevaplandırmış bulunmaktadırlar. Onun için biz bu iddia üzerinde durmayacak ve kendisini Dünya'da olup bitenleri anlamak rüşdü veya selîm muhâkemeden mahrum kabul ettiğimizi beyânla iktifa edeceğiz.

Şu zavallı Kemalistlere, hakikaten çağın pek çok gerisinde kalmış olmaları ve gülünç bir duruma düşmeleri yüzünden acımamak elden gelmiyor!..

Ulus münekkidinin temas ettiği mes'elelere teker teker ve gerektiği şekilde cevap vermek, yeniden böyle bir eser te'lifini îcab ettireceği cihetle son olarak bir noktaya daha temas edip bu tahlile nihayet vermek istiyoruz:

Boğazlar mes'elesindeki görüşlerimizi ele alıp güyâ tenkid eden[50] yazar, müteâkiben çaresiz çırpınışlar içinde işi istihzâya dökmektedir:

"Bir kurşun atmamış ve bir masada tartışıp çarpışmamış insanlar, ***Debreli Receb*** *gibi martini pek kolay atarlar!.."*[51]

"Bay ***Kadir Mısıroğlu****'nun Millî Mücadele'de görev olarak kansız bir barış sağlamamış olması, Türk Ulusu için*

50 Bkz. **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, a.g.t., 28 Şubat 1966 tarihli nüsha.

51 a.y.

cidden tâlihsizlik olmuştur."[52]

Boğazlar Mes'elesi hakkındaki cevabımızı uzun olması dolayısıyla alâkalı bahiste (İkinci cild, Boğazlar Mes'elesi) vereceğiz. Aslında hiç üzerinde durmaya değmeyen bu istihzâların mantık fukarası sahibine şu kadarını söylemek isteriz ki, herhangi bir şey hakkında daha iyisini yapamayacak olanın tenkid hakkı yoksa, başta tarihçiler olmak üzere bütün san'at ve edebiyat münekkidleri suçludurlar. Hangi münekkidi, tenkid ettiği bir işi daha iyi bir sûrette yapmaya dâvet etmek mâkul olabilir. Ulus münekkidi, bu mantığında samimî ise zinhar bir lokantada önüne konan yemeği veya terzisinin diktiği bir elbiseyi beğenmemek gibi bir cürüm işlememeye dikkat etmelidir!.. Mantığını sevsinler!..

Yarım asırdan beri devam eden pespâye yalanlar ve kemalist kanunların desteğinde uluorta atış yapan acemi silâhşör!.. Sana bu **"Çarpışma Efsânesi"**nin içyüzünü de öğretirdim, ama ne yapayım ki, 5816 sayılı kanun ve bir de inkılâplarınızı desteğine alan yeni Anayasa'nın 153. maddesi var! Hâlâ hakkı temsil ettiğini zan ve iddia ediyorsan, git biraz da **Doktor Rıza Nur** Bey'in **"Hâtıraları"**nı oku!..

Bir de tutmuş **Şemsettin Günaltay**[53], **Celâl Bayar**,[54] **İhsan Sabri Çağlayangil**,[55] **Şevket Süreyya**[56] gibi yerli ve **Von Papen**[57] vs. gibi ecnebîlerin Lozan ve **İsmet Paşa** hakkındaki methiyelerini sıralamışsın!.. Şu bizim tatlısu frenklerinin -hattâ şahsî hesaplara rağmen- bu methiyeyi niçin yaptıkları

52 a.y.

53 Bkz. **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, a.g.t., 27 Şubat 1966 tarihli nüsha.

54 a.y.

55 a.y.

56 Bkz. **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, a.g.t., 2 Mart 1966 tarihli nüsha.

57 Bkz. **Cihat Akçakayalıoğlu**- Ulus Gazetesi, a.g.t., 28 Şubat 1966 tarihli nüsha.

malûm!.. Aynı noktada birleşiyorlar: İslâm'a karşı olmak!.. Türklük ve Müslümanlığın müşterek bir enmûzeci hâline gelen **"millî şahsiyet"**ten kaçmak!..

Von Papen'e gelince, eğer O da yüzbinlerce Alman'ı asıp keserek sizin hareketlerinizi tersinden icrâ edip İslâm alfabesini, İslâm kıyâfetini, İslâm yılbaşısını, İslâm hafta tatilini ilh... alıp Alman hâlkına kabul ettirseydi, ben ve benim gibi **"asabiyet-i diniyye"** ile muttasıf her müslüman da O'nu daha ziyâde medh ü sena eylemez miydi? Unutmamak gerekir ki, **Von Papen** de her Avrupalı gibi dini bütün bir hıristiyandır. Hıristiyanlığın bütün içtimâî esaslarını, bu bin yıllık müslüman millete zorla kabul ettirmek için oluk gibi kan akıtıp yüzyıllardan beri Haçlı ordularının bile hayal edememiş oldukları işleri yapmak, bir Hıristiyan'ın takdir hislerini dâvet etmez mi?

Üstelik Hıristiyan Garba benzemek ve bunun neticesi olarak **"Müslüman Türk"** hüviyetini tamamen ortadan kaldırmak gibi bir harekete karşı Garplıların ikramı, **Von Papen** misalinde olduğu gibi kuru bir methiyeden öteye geçmemiş ve geçmemektedir. Eh, bu kadar bir rüşvet-i kelâmı kâfi addederek böyle tesellî olmak da herhâlde tevâzûdan değil, ufuksuzluktan kaynaklanmaktadır. Bunlar daha meselâ bir **"Hilâfet'i yıkmak"** mukabilinde başta **"Musul"** olmak üzere neler alınabileceğini bile anlayamamış fikir fukaralarıdır!..

Doğrusu, bütün inkılâpçıların yıllardan beri yaptıkları; kendilerini mâkul ve makbul gösterebilmek için bu gibi hıristiyan taassubuyla müteharrik insanların takdirleri ile avunmak veya övünmektir. Bunun hıristiyanlaşma istikametindeki inkılâbları daha da teşvik ve tahrike medar olmak üzere izhar edildiklerini, biz Müslümanlar için bu takdirin **"zem"** olduğunu, bu kuş beyinliler ne zaman anlayacaklar!..

Fakat bu hareketlerin, nâmına icrâ edildiği büyük Türk

Milleti'nden en küçük bir tasvip görmemeleri, ne derece **"gayr-ı millî"** bir hareket veya dâvâyı temsil mevkiinde bulunduklarının şaşmaz delilidir.[58] Doğrusu, çok partili hayata geçtiğimiz günden beri yapılan bütün seçimlerde, inkılâpları temsil eden Cumhuriyet Halk Partisi, halkın kaahir ekseriyetinin reyleriyle dâima reddedilmiştir. Hakikatte bu red, kemalist inkılâplara karşıdır. Böyle iken altı umdesinden biri **"milliyetçilik"**, diğeri de **"halkçılık"** olan bir partinin, hâlâ ne derece halktan uzak ve gayr-i millî bir yolda bulunduğunu fark edememesi, peşin fikirlilikten başka neyle izah edilebilir?!

Üstelik garbın propaganda ve teşvik gayretlerine kapılmadan kemalist inkılâpları tenkid ve tahlil eden gerçekçi mütefekkirlerin eserleri, heyet-i vekile kararlarıyla yurt dâhiline hâlâ sokulmamaktadır. Yarım asırdan beri **"tahsisat-ı mestûre"**den cömertçe ihsanlarla yazdırılmış kitaplardan veya kendilerini bu hıristiyanî yolda daha da teşvik maksadıyla söylenmiş sözlerden medet uman kemalistlerin milletten üst üste yedikleri seçim tokatlarıyla ıslâh ve irşad olmayarak aynı dalâlette devam edip gitmeleri hazindir!.. Bunun neticesi de muhakkak ki, iflâs ve hezimet olacaktır. Bu iflâs ve hezimetin daha şimdiden ihbar çanlarının acı tınneti kulaklarını yırttığı hâlde, Ulus yazarı, bizi aynı fersûde silâhla iskat etme

58 Kemalistler, piç bir **"devrim"** kelimesi ile adlandırdıkları inkılâpların **"dini bütün"** Türk Milleti'nce aslâ benimsenmediğini müdrik bulundukları için hukûkî ve fiilî baskılarını -aradan elli yıl gibi bir zaman geçmiş olmasına rağmen- hâlâ artırma gayretleri peşinde koşmaktadırlar. Fakat son zamanlarda bu mevzudaki gerçeği hareketlerinden çıkan zımnî ifadelerle değil, açıkça yazıp söyledikleri ile de açığa vurmaktadırlar. Bir misal vermek gerekirse Kemalizm'i, Komünizm hesabına istismar maksadının bir numaralı ma'kesi olan Cumhuriyet Gazetesi'nin 19.8.1970 tarihli nüshada intişar eden **Oktay Akbal** imzalı yazının serlevhasını zikretmek kâfidir:

"Devrimler İçin Oylama Yapılmaz!"

yolunda yürümektedir.

Âh tatlı su frenkleri!.. Şu Garbın biraz da dindarlığını görebilsenizl.. Ama ne gezer, sizde **"bâtıl"** ve **"muharref"**e bile îmân istidadı yoktur!..

Bu tâlihsiz Ulus Gazetesi yazarı, hücumlarına nihayet verirken **Midhad Cemal Kuntay**'ın mülevves bir sûrette küfür ve ilhad kokan **"O'nun Heykelini Kırana!.."** isimli şiirini iktibasla fikrî sefâletini olanca çıplaklığı ile ortaya koymuştur. Bu şiirin aşağıdaki ilk iki mısraı, herkes gibi bir fânî olan **M. Kemal Paşa**'yı, -hâşâ- ilâh mevkiine yükseltmekte olduğunu gördükten sonra bu kafadaki adamlarla bir fikrî münâkaşa yapılıp yapılamayacağını takdirlerinize bırakıyoruz!..

O, ilk iki mısra şunlardır:

"Sen ki yoktun, seni hâlketti bu heykel, yoktan!..
Yoksa yurdunla Buhara'ya dönerdin çoktan!.."

Demek ki, yukarıda yanlış söylemişiz!.. Bunların bâtıla îmân istidatleri varmış ki, **M. Kemal**'in bizi **"yoktan var ettiğini"** söyleyebiliyorlar!.. Yoksa bu da mı yalandır, acaba?!

Son söz olarak şunu da beyân edelim ki, nâçiz eserimizi tenkid ve takdir eden makaleler, bu kısmen iktibas ve kısmen de temas ettiklerimizden ibaret değildir. Fakat bazıları kimi ve neyi kasteddikleri malûm olduğu hâlde ismimizi ve eserimizi sarâhaten kaydetmedikleri[59] için onları cevaplandırmak lüzûmunu duymuyoruz. Hattâ bu tarzda hareket edenler içinde eserimizin tezini kabul ve müdafaa edenler bile vardır.[60]

Aynı şekilde aldığımız yüzlerce imzalı ve imzasız takdir

59 Meselâ bkz. **Burhan Felek**- Yine **İsmet Paşa**, Cumhuriyet Gazetesi, 6 Şubat 1966 tarihli nüsha; **Ahmed Şükrü Esmer**- "Lozan Zafer mi, Yenilgi mi?", Ulus Gazetesi, 16 Ocak 1966 tarihli nüsha; **N. Sami Özerdim** – "Kitaplar ve Dergiler Arasında", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul, 1965, s. 4, sh: 79.

60 Meselâ **Kâmil Turhan** – "Lozan Bir Hezimettir", Bâb-ı Âli'de Sabah Gazetesi, 20 Ocak 1966 tarihli nüsha.

ve tahkir mektuplarını da buraya derc edip bunlar üzerinde durmaya fiilen imkân bulamadığımızı üzülerek ifade etmek isteriz!.

Anlayana sivrisinek sazdır!..

Bu eserin ikinci ve üçüncü basımları vesilesi ile de leh ve aleyhinde birçok takdir ve târizler yayınlanmıştır. Onlardan da bir örnek olmak üzere, merhum arkadaşımız **Ali Yörük Bey**'in **"Bizim Anadolu"** Gazetesi'nde yayınlanan aşağıdaki yazısını dikkatlerinize arz edelim:

*"**Lozan Zafer mi, Hezimet mi?***

*Daha önceki iki makalemizde de beyân eylediğimiz gibi, günümüzün en şâyân-ı gıbta müelliflerinin başında gelen Müslüman Türk muharriri **Kadir Mısıroğlu**'nun bilhassa yakın tarihimizle ilgili tedkîkâtı, milletimizin istikbal ve istiklâli bakımından âdeta kurtarıcı bir rol oynamaktadır.*

*Millete hakikatleri söylemeyerek onu sistematik ve birbiri üzerine binâ edilmiş yalanlarla ilelebet aldatabileceklerini zanneden gâfiller ne kadar müteessir olurlarsa olsunlar, ne kadar mutazarrır olurlarsa olsunlar, **Kadir Mısıroğlu**'nun bu tedkîkâtı, mağdur (ve fakat asîl) milletimizin lehine olmaktadır. Onun bu dokumenter (mevsûk) telifatiyle aydınlanan zihinler, artık hakikatleri görmeye başlamakta, milleti felâkete götürmekte olan yolu terk etme imkânlarına kavuşarak saadet ve kurtuluş yoluna yönelebilmektedir.*

*Milletimizin, Türklük ve İslâmiyet'in nûrlu yolunda yürüyebilmesini kolaylaştıran bir eseri daha **Kadir Mısıroğlu** yayınlamış bulunmaktadır: **"Lozan Zafer mi, Hezimet mi?"** adını taşıyan bu kitap, hadd-i zâtında 1965 yılında, günün çeşitli şartları yüzünden daha sınırlı bir hacimde bastırılmış ilk kitabının çok daha genişletilerek ve mümkün olan daha birçok ifşaatta da bulunarak hazırlanmış ikinci baskısıdır. Fakat bu eser, ayrı bir kitap sayılacak kadar yeni bilgilerle techiz edilerek genişletilmiştir.*

Kitap, Millî Mücâdele tarihimizin azîz şehidi, büyük mukaddesâtçı, Trabzon Meb'usu ***Ali Şükrü Bey****'in necip hâtırasına ithaf edilmiştir.*

Bu aydınlatıcı kitabı, yayınlarının onsekizincisi olarak halka sunduğu için ayrıca tebrik etmekliğimiz iktizâ eyleyen ***"Sebil Yayınevi"****, kitabın başına şöyle bir takdim yazısı koymuştur:*

«Aziz Okuyucu!

Lozan; muazzam bir imparatorluk mîrâsının hân-ı yağmasıdır... Türk'ün şahsında İslâm'dan intikam alınarak, bütün bir İslâm Dünyası'nın başsız bırakılmasıdır!..

Lozan'ın getirdiği; adalarla Yunan stratejik çemberine alınmış, iktisâdî kaynaklardan mahrum, her türlü unvan ve sıfatı yolunmuş, gayr-ı tabiî hudûdların çizdiği küçük bir Türkiye'dir.

Sebil Yayınevi, Takrîr-i Sükûn kanunu ile Lozan üzerine çekilmiş olan şalı kaldıran ve onu Millî Mîsâk önünde ilk olarak muhâsebe eden böyle bir eseri yayınlamaktan şeref duyar...»

Muhterem Müellif ***Kadir Mısıroğlu*** *tarafından yazılan ve kitabın 54-55. sayfasından aldığımız, İkinci Basımın Takdimi yazısının şu son paragrafını ibret ve dehşet içinde okumamaya imkân yoktur:*

«Lozan hakkında ***"Umûmî Bir Değerlendirme"*** *mâhiyetindeki bu birinci cildi tâkiben efkâr-ı umûmiyyeye takdim edilecek ve* ***"maddî kayıplarımız"****ı tahlil edecek olan ikinci ve mânevî kayıplarımızın sebep ve neticeleri üzerinde duracak üçüncü ciltleri de okuduktan sonra -ihtimal ki- Lozan'ın* ***"Kazanç-Kayıp Tablosu"****na içiniz sızlamadan bakamayacaksınız! O zaman, bütün bir milletin, yıllarca nasıl aldatılarak hâinlerin kahraman, kahramanların ise hâin olarak tanıtılabildiğine hayıflanmakla mı iktifâ eder, yoksa* ***"Propaganda"*** *denilen silâhın dehşetli tesirini kavrayarak onu biraz da* ***"Hak***

ve Hakikat" *için kullanmak üzere -şahsan ve yapabileceğinizi düşünüp- harekete mi geçersiniz? Bilmek isterim!. Bilhassa siz; evet siz, cinnetten bir şubeye mensup olan azîz gençler! Unutmayınız ki, devletinizi âlemşümûl bir imparatorluktan mânâ ve maddede küçük bir Türkiye hâline getiren dâhilî ve hâricî düşman faaliyetlerine cevaz, meşrûiyyet ve hatta itibar bahşeden Lozan'dır!.. Yeniden büyük devlet olma imkân ve ümidelerimizin yegâne kaynağı olan gençler!.. Onu yırtıp çiğnemedikçe,* ***"Büyük Türkiye"****nin şafağı sökmeyecektir!..»*

Kadir Mısıroğlu*'nu, kütüphânemize kazandırdığı bu çok kıymetli eserden dolayı tebrik eder, Cenâb-ı Hak'tan, Türklük ve İslâmiyet yolunda kendisine devamlı başarılar ihsan eylemesini niyaz eylerim."*

B-TAKDİMLER

a-Üçüncü Basımın Takdimi

İlk tab'ı üzerinden 28 sene geçmiş olmasına rağmen, bu eserin sadece üç kere basılabilmiş olduğunu düşünmek, -herhâlde- pek saflık olur. Zira siyâsî otoritelerce hayat hakkı tanınmayan fikirlerin yok olmayıp bir nevî **"yeraltı dünyası"** gibi kendilerine mahsûs birtakım şartlar oluşturdukları, cümlenin malûmudur. Hatta bu durumun, onları daha câzib bir hâle getirdiği bile söylenebilir!..

Bu mevzuda da aynı kaanun ve kaâide câri olmuş ve eserimiz -hatta bir kısmı müellifin rızâsı hâricinde olarak- defalarca basılıp dağıtılmıştır. Ancak bu işi yapanlar, kaanunların zulmünden korunmak için gerekli bir kılıf olmak üzere, eserin ihtiva ettiği her şeyi **"Birinci cildin ikinci ve ilâveli basımı"** ibâresine ve **"İstanbul 1971"** şeklindeki baskı tarihine kadar, her şeyi aynen ibka etmişlerdir. Bu, hak ve maslahata muvâzî ve müstenid olmayan beşerî kaanunlara karşı, onların müstahak oldukları bir hile ve oyundu!..

"Harb hîledir!.." sahih bir hadistir. Bugün bütün Dünya'da ve hâssaten ülkemizde îmân ve küfür arasında -en azından- bir soğuk harb mevcud olduğu inkâr edilemezken

şu davranışı kınamak aslâ câiz değildir. Esâsen, bundan yirmi küsur sene evvel, biz de aynı mantıkla hareket etmiş, bu eseri o günlerin şiddetli kemalistliğine rağmen şu muhteva ile ancak hukûkî (şer'î değil!..) bir hîle ile umûmî efkâra arz edebilmiştik. Kısaca hikâye edilim:

Gayr-i mevkut (periyodik olmayan) neşriyatta cezâî tâkibat müddeti altı aydır. Bu müddetten sonra ceza dâvâsı açılamaz. Müddetin başlangıcı da **"fiilî neşir"**dir. Yani eserin üçüncü şahıslara intikalidir. Buna göre, bir kitabı basıp da depoda muhafaza etseniz altı aylık müddet cereyan etmez.

Diğer taraftan, her basılan kitabın savcılığa verilmesi de matbaacılara âid bir vecibedir. Bunda gecikmenin müeyyidesi nakdî cezadır, yani matbaacı eseri savcılığa geç vermekten dolayı hapis tehdidi altına girmez.

Bu durumda biz, işbu eseri, ikinci tab'ını kâğıt üzerinde 1970 yılında bastırıp piyasaya sürmüş gibi gerekli bütün evrâkı tekemmül ettirdik. Yıl sonunda, faturaların kaydedildiği defterler noterlikçe tasdik gördü. Böylece fiilî neşir -evrâka göre- 1970 yılı içinde gerçekleşmiş oldu. Hakikatte ise biz, onu, 1971 Haziranında bastırdık ve gerekli tedbirleri aldıktan sonra savcılık nüshasını gönderttirdik. Savcılığın müracaatı üzerine İstanbul 3. Sulh Ceza Mahkemesi, bu eser hakkında 28. 6. 1971 tarih ve 63 sayılı toplatma kararını aldı. Bu kararın infazı için gelen polislere yirmi adet teslim ettikten sonra:

"-Kusura bakmayınız geç kaldınız. Diğerleri çoktan satılıp gitti. Zira biz bu eseri geçen sene basmıştık!.." dedik.

Birkaç gün sonra savcılık tarafından ifade için çağrıldık, ifademizi alan savcıya da eserin bir yıl evvel basılmış olduğunu, matbaanın savcılık nüshasını geç vermiş olmasının bizi alâkadar etmediğini, binâenaleyh cezâî takibat mürûri zamanı dolmuş bulunduğundan artık dâvâ açamayacağını söyledik ve iddiamızı ispat eden vesâikin fotokopilerini ibraz

ettik. Buna rağmen dâvâ açıldı. Sonradan ve hâricen öğrendiğimize göre, o zamanki Adliye Vekili **İsmail Arar** savcıya bu husûsta yazılı emir vermiş. Bu durumda savcılar, dâvâ açmaya mecbûrdurlar.

Mahkeme böyle bir dâvâyı mesmû addedemezdi. Ancak **"M. Kemal hakkındaki 5816 sayılı kanuna muhâlefet"** iddiası ile açılmış bir dâvâ, nasıl reddedilecekti?!. İbraz ettiğimiz evrâka güvenilmeyip polisçe tahkikat yaptırıldı. Gelen cevap, bizi te'yid etti. Bundan sonra türlü türlü kanunsuzluklarla bu dâvâ, 1974 umûmî afvına kadar uzatılıp afv ile düşmesi sağlandı. Böylece hâkimler de kemalistlere karşı müttehem bir mevkide kalmaktan kurtulmuş oldular.

Şimdi mâhud 163. madde kaldırıldı diye artık gerçeklerin izharı için hiçbir kaanûnî engel mevcud olmadığı sanılmamalıdır. Evet, 163. madde mülgadır. Lakin nâçiz kalemimiz için ondan daha büyük bir handikap olan 5816 sayılı **Kemal Paşa** ile alâkalı kanun, -kadük olma yolunda bulunsa da- hâlâ mer'îdir. Bu kanun yüzünden, tam kırk yıldır mâruz kaldığımız sıkıntılar, ancak bir serî hâtırat ile ifâde edilebilecek bir genişliktedir. Bir kısmı yazılmış, diğer bir kısmı ise ileride yazılacak olan bu eserler, şahsî hayat mâceramız vesilesi ile dâvâmızın seyri hakkında da bilgi verecek bir vasıftadır. Bunlardan çıkacak bir netice de zaman içinde **"İslâm Dâvâsı"**nın kaydettiği inkişafın, kul irâde ve hizmetleri ile kaabil-i izah olmayıp, bu gibi himmetlerin ilâhî takdire bir bahaneden ibaret bulunduğu husûsudur.

İşte biz, şu anda 28 yıl sonra bu esere yeni bir takdim yazarken 163. madde ortada yoktur!.. Bundan istifâde ile on bir yıl ayrılıktan sonra, aziz vatana dönebilmiş bulunmaktayız. Resmî Gazete bugünkü tarihle **"vatandaşlık"**ımızı yeniden iâde etmiş bulunuyor. Bir tiyatro eserindeki artistler gibi birçok insan, kaderin tâyin ettiği çeşitli rolü ifâ etti ve bu

mes'ud netice doğdu! Elhamdülillah!

Devamı da böyle olacaktır!..

Kader yâr ve yâver olunca, yokuşlar inişe döner!.. Çetin günlerin imtihanı bitmekte, böyle günlerin dolgun ücretine müstahak olanların sayısı azalmaktadır. Ne mutlu, Rabbin kendi dâvâsı için seçip vazifelendirdiklerine!..

Kadir MISIROĞLU
4 Haziran 1992
Dikilitaş / İSTANBUL

b-İkinci Basımın Önsözü

Irkına, vatanına, târihine ihanet etmiş olan efrâd ve akvâmın hiçbirini unutma! Türkoğlu! Unutma!. Ve afv etme!.."

Süleyman Nazif

Lozan, **"keyfî ve mutlak hükümdarlık"** mâhiyetindeki **"Şeflik Devri"**nin temel taşıdır. Çünkü o devrin ilk on beş yılını dolduran **"kemalist"** inkılâpların hukûkî müstenidâtıdır.

Kemalist inkılâplar, İslâm'dan inhirafla, **"Hıristiyan Garb"**ın iktibâsı istikametinde yüzyıldan beri temâdî eden gayret ve çalışmaları, nihâî hedefe vardırmak üzere, sehpaların gölgesinde gerçekleştirilmiş -herbiri diğerinden daha kanlı- hamlelerdir. Ne gariptir ki; dînî vecd sayesinde ulaşılabilen zaferin sağladığı siyâsî ve askerî kudret, harbden sonra din ve onunla yoğrulmuş şahsiyetli içtimâî yapımızın tahribi için kullanılmıştır.

Fakat **"Müslüman Türk hüviyeti"**ne yöneltilmiş bulunan bu tahrip ve imhâ hareketleri, **"hak ve maslahat"** yerine **"kuvvet"**e istinad ettiği içindir ki; -demokratik îcâbların zorlanmasına rağmen- tahlil ve tenkidlerine hâlâ en küçük bir fiilî ve hukûkî imkân verilmemektedir. Peşin ve hayatî bir tedbir olarak ortaya çıkan bu **"asrî taassub"** sebebiyledir ki, Lozan yıllarca **"Takrir-i Sükûn Kanunu"**nun **"cezâî müeyyideler suru"** içinde korunmuştur. Ancak bu surun: **"Sevr ölüm!.. Lozan hayat!.."** mugâlatasıyla sıvanıp cilâlanan dış yüzü, çeyrek asrın tahribine bile mukavemet edememiş, çok geçmeden arkasındaki acı gerçekler fark edilmeye başlanmıştır.

Gerçekten **"Şeflik Devri"**ni sona erdiren **"çok partili hayat"**a geçişle iç siyâset çekişmelerinde zaman zaman Lozan efsânesinin sırça köşküne de taşlar atılmış, fakat temel görüş ayrılıklarıyla vücûd bulmayan yeni partilerin kadrolarından, bu mevzûda tarihin şaşmaz kıymet hükümlerini aksettiren ciddî bir eser ortaya koyan çıkmamıştır. Bu boşluk, ilk defa 1965 yılında yayınlanan bu nâçiz incelememizle doldurulmuş ve böylece Lozan etrafındaki sahte edebiyatın maskesi düşürülmüştür.

Bu yüzden birinci baskısı, leh ve aleyhte birçok akisler uyandırmış ve birkaç ay zarfında kapışılmış bulunduğu hâlde, müessesemizin mütevâzi imkânları ve araya giren başka ehemmiyetli neşriyat yüzünden ikinci basımı ne yazık ki; bugüne kadar gecikmiştir. Şimdi onu, birçok ilâvelerle yeniden umûmî efkâra takdim ederken, **İsmet Paşa** ve **Dr. Rıza Nur** gibi Lozan'ın birinci ve ikinci murahhasları, yayınlanan hâtıratlarda son sözlerini söylemiş bulunmaktadırlar. Binâenaleyh Lozan'ın baş âmillerinden olan bu iki şahsın, artık geriye almalarına imkân bulunmayan beyânlariyle de bir kere

daha tebellür eden bu mevzûdaki **"hezimet-i kahhâriye"**nin (üst üste hezimetin) zaman zaman -velev sürç-i lisân kabîlinden bile olsa- kendi ağızlarından dahî ifâde edilmiş bulunması, bu hâtıralardan birkaç yıl önce neşredilen eserimizin getirdiği **"yeni tez"**in ne ölçüde gerçeği temsil ettiğini ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Lozan hakkında **"umûmî bir değerlendirme"** mâhiyetindeki bu birinci cildi tâkiben efkâr-ı umûmiyeye takdim edilecek ve **"maddî kayıplarımız"**ı tahlil edecek olan ikinci ve **"Hilâfet"** vesâire gibi "mânevî kayıplarımızın sebep ve neticeleri üzerinde duracak olan üçüncü cildleri de[61] okuduktan sonra, -ihtimal ki- Lozan'ın **"kazanç-kayıp tablosu"**na içiniz sızlamadan bakamayacaksınız!.. O zaman, bütün bir milletin, yıllarca nasıl aldatılarak hâinlerin kahraman, kahramanların ise hâin olarak tanıtılmış olmasına sırf hayıflanmakla mı iktifâ eder, yoksa **"propaganda"** denilen silâhın dehşetli tesirini kavrayarak onu biraz da **"hak ve hakikat"** için kullanmak üzere -şahsen ne yapabileceğinizi düşünüp harekete mi geçersiniz?.. Bilmek isterim!.. Bilhassa siz, evet siz, cinnetten bir şûbeye mensup olan[62] azîz gençler!..

Unutmayınız ki, devletinizi, âlemşümul bir imparatorluktan mânâ ve maddede küçük bir Türkiye hâline getiren dâhilî ve hâricî düşman faaliyetlerine cevaz, meşrûiyyet ve hattâ itibar bahşeden Lozan'dır!.. Yeniden büyük devlet olma imkân ve ümitlerimizin yegâne kaynağı olan genç-

61 Hamdolsun, araya uzun ve mâceralı fâsılalar girdikten sonra mevzubahis **"ikinci"** ve **"üçüncü"** cildler de yayınlanmıştır. Bilhassa üçüncü cild, 1977'de basılmışken yirmi bin adedi kasdî bir yangınla tamamen zâyî olduktan ve on beş yıl sonra 1992 yılında yeniden tab' ve neşr olunmuş ve eserimiz bu sûretle tamamlanmış bulunmaktadır.

62 Hz. Peygamber, gençliğin cinnetten bir şube olduğunu ifade buyurmuşlardır.

ler!... Unutmayınız ki, Lozan'ı yırtıp çiğnemedikçe **"Büyük Türkiye"**nin şafağı sökmeyecektir.

Kadir MISIROĞLU
27 Ramazan 1390 / 26 Teşrinisânî 1970
Serencebey/İstanbul

c-Birinci Basımın Önsözü

Lozan Muâhedenâmesi, **"Cumhuriyet Türkiyesi"**nin hukûkî, siyâsî ve hattâ iktisâdî varlığına temel teşkil etmektedir. Bugün milletçe içinde çırpındığımız maddî ve mânevî ızdırapların, bu temelle alâkası üzerinde şimdiye kadar maâlesef gerektiği kadar durulmuş değildir. Çünkü Lozan Muâhedenâmesi, henüz kadro ve kökleşmiş an'aneleriyle tesirinden tamamen kurtulamamış bulunduğumuz **"Şeflik Devri"**nin başlıca eserlerinden biridir.

Bu yüzden o devrin anlayış ve hissiyâtı, bu muâhedenâmenin âfâkî (objektif) bir sûrette tahliline imkân vermemiştir. O kadar ki, bahis mevzu olan bu muâhedenâmenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müzâkeresi esnâsında aleyhte konuşmak isteyenler, doğum yerleri yeni hudûdlar hâricinde kalmış bulunan kimseler arasından bizzat **M. Kemal Paşa** tarafından itina ile tesbit edilmiştir. Bu ısmarlama tenkidlerin **M. Kemal Paşa** tarafından re'sen tespit edilmiş eşhâsa yaptırılmış olduğu, memleketimizin en gedikli kemalisti bilinen **Celâl Bayar** tarafından bile îtiraf edilmiştir. Gerçekten O'nun, bizzat bu satırların muharririne naklettiğine göre, kendisi de aleyhte konuşmak üzere el kaldırınca, **M. Kemal Paşa**'nın konuşacakları tesbit için elinde tuttuğu kalemini -yüzüne sı-

kıntılı bir mânâ vererek- masaya atıp:

"-Canım, sen Lozan Heyeti'ne dâhilsin. Senin aleyhte konuşman yakışır mı?" demiştir.

Sadece bu misal bile Lozan Muâhedenâmesi'nin, hemen tekmil âzâsı **M. Kemal Paşa** tarafından bizzat tâyin edilmiş bulunan İkinci Meclis'te ne şartlar altında müzâkereye konulduğunu gösteren tipik bir hâdisedir.

Buna rağmen birçok milletvekili, bu muâhedeyi şedîd bir lisânla tenkid etmişlerdir. Ancak ne yazık ki bu tenkidler, bugüne kadar efkâr-ı umûmiyeye arz edilmemiş olduğu gibi üzerinden yarım asır geçtiği hâlde hâlâ bu gizli celselerin zabıtlarının neşrine teşebbüs edilmediği görülmektedir.[63]

Halbuki Lozan'daki müzâkerelerin inkıtaa uğradığı sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başlayan müzâkerelerde **"İkinci Grup"** adıyla anılan muhâlefet ekibi de tamamen aleyhte konuşmuşlardı. Bu grupun liderleri Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni** ve Trabzon Mebusu **Ali Şükrü Bey** ile arkadaşları **"Mîsâk-ı Millî"**den ferâgati aslâ kabul etmemiş ve **İnönü**'yü sert bir dille tenkid etmişlerdi.

Muâhedenâmenin imzasından sonra ise, seçimler bu muhâlefet grubunu tasfiye edecek şekilde yenilenmişti. Yukarıda ifade edildiği üzere, buna rağmen tenkidler önlenememiştir. Zira Lozan Muâhedenâmesi o kadar bâriz eksiklik ve kusurları ihtiva ediyordu ki; bilâhare tatbikatta **İnönü**'nün başyardımcıları olacak birçok şahsiyet bile feverân edenler arasında idiler. Bunlardan **Şükrü Kaya**, **Vâsıf Çınar** ve **Mustafa Necati**'yi zikredebiliriz.

Bütün bu mülâhazalardan anlaşıldığı üzere, bu muâhedenâmenin kabulü, İkinci Meclis'te olmuştur. Bu meclis, **"parti disiplini"**nin zebûnu idi. **M. Kemal Paşa** tarafından

63 Bu gizli celse zabıtları, daha sonra, 1985 yılında Ankara'da dört cild olarak yayınlanmıştır.

âdeta tâyin edilmiş gibiydiler. Eğer Meclis yenilenerek milletvekillerinin büyük bir kısmı değiştirilmemiş olsa idi, tasdike imkân yoktu. Millî Mücâdele'yi şerefle başarmış vatanperverler kadrosu olarak her biri başlı başına bir şahsiyet olan Birinci Millet Meclisi'nin umûmî hissiyat ve kararı, bu muâhedenâmenin aleyhinde idi. İhtimâl ki; o günün malûm mülâllerine göre cereyan etmiş olan seçimlerle Meclis'in yenilenmesinin belli başlı sebeplerinden biri de bu idi.

Bu eserde isbat edilmiştir ki, Lozan Muâhedenâmesi, millet olarak şahlanan hâlkımızın kazandırdığı zaferi hakkıyla tescil ve tasdik ettirememiştir. Buna rağmen malûmu ilâm kabilinden en tabiî haklarımızın -o da birçoğu eksik ve kusurlu olarak- te'yidi, **İnönü** ve ekibi tarafından ulaşılmaz bir netice imiş gibi kibir ve tahakküm vesîlesi kılınarak sistemli bir telkin ve medih edebiyatına mevzû edilmiştir. Fakat artık sultânî bir edâ ile böbürlenmenin ve **"Millî Şefimiz Hazretleri"** gibi hulûskârlıkla bu mevzuu ele almanın zamanı geçmiştir.

Bu muâhedeyi; ilim ve mantığın süzgecinden geçirmekte maâlesef çok geç kalınmıştır. Yıllarca bayram nutuklarının üslûbu ile yürütülen sistemli bir propaganda tesirini göstermiş ve memleket çocuklarına Lozan'da uğradığımız kayıplar unutturulmuştur. Bugün Kıbrıs mevzuunda karşılaştığımız güçlükler, gitgide bu muâhedenâmenin yaldızlı edebiyatına karşı milletçe beslediğimiz şüpheyi derinleştirmektedir. Bu keyfiyet, Lozan Muâhedenâmesi'nin düzeltilmesi lüzûmunu ortaya çıkarmaktadır. Bu tetkikin sonuna eklenen Lozan Muâhedenâmesi metninin 20'nci maddesinde açıkça görüleceği üzere, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhâkı kabul edilmekle kalınmamış, 21'nci maddede Türk tabiiyetini seçmek isteyenlerin Türkiye'ye muhâcereti mecbûrî kılınarak Türk nüfûsunun orada zamanla ekalliyet hâline gelmesini îcâb ettirecek bir açık kapı bırakılmıştır. Bu misâle Kerkük, Adalar,

Batı Trakya, Patrikhâne, ekalliyetlere tanınan imtiyazlar gibi daha birçoklarını ekleyerek sözü uzatmak istemiyoruz. Bunlar, alâkalı bahislerinde ele alınmıştır. Bu vesîle ile şu kadarını söyleyelim; Lozan'da öyle bir muâhedenâme imza edilmiştir ki, Türk'ün şahdamarı Boğazlar dahî sağlam bir garanti altına alınamamış, bu durum, ancak 1936 yılında düzeltilebilmiştir.

Bir avuç mâceraperest İttihatçının kısmen ihmal ve basîretsizliği ve kısmen de ihâneti ile güngörmüş yüce bir milletin -tâbiri câizse- omurgasında fecî bir kırılma olmuştur. Birinci Cihan Harbi'nin mânâsı budur. Lozan Muâhedenâmesi, Cihan Harbi'ni takib eden Millî Mücâdele'nin kazanılmış olmasına rağmen bu kırıkları yanlış kaynatan bir tedâvî olmuştur. Bu sebeple siyâsî, içtimâî ve iktisâdî bünyenin ağrı ve sızıları dinmemektedir.

Lozan Muâhedenâmesi'ni bir zafer olarak göstermeye çalışanların, onu **"Sevr Muâhedenâmesi"**yle kıyaslamaları, başlıca taktikleridir. Hâlbuki Sevr Muâhedenâmesi, İttihatçı gürûhunun sebep olduğu bir felâket olarak hazin bir mağlûbiyetten sonra mağlûp bir devlete karşı teklif edilmiş bir düşman sulh projesidir.[64] O'nun cevabı, Millî Mücâdele olmuştur. Pek şûyû bulmamış bir gerçek olarak kaydedelim ki, bu muâhede üstelik tasdik de edilememiştir.[65] Böyleyken **İnö-**

64 Bkz. **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh: 403-404'te de Sevr'den **"Proje"** tavsifi ile bahsedilmektedir. Hattâ **İnönü** bile Ulus Gazetesi'nde yayınlanan **"Hâtırat"**ında aynen bu tâbiri kullanmıştır. (Bkz. **İnönü**'nün Hatıraları, Ulus Gazetesi, 24 Temmuz 1968 tarihli nüsha.)

65 **Ord. Prof. Dr. Charles Crozat** - (Devletler Umûmî Hukuku Profesörü) Devletler Umûmî Hukuku, İstanbul, 1950, c: I, sh: 399'da:

"Sevr Muâhedenâmesi'nin hiçbir zaman tasdik edilmemesine ve binâenaleyh hiçbir zaman mer'iyete girmemiş olmasına rağmen, Sevr'de akdedilen ek vesîkalardan ikisine (Lozan'da) mecbûrîlik kuvveti verilmesi kararlaştırıldı: Müttefik devletlerle Yunanistan arasında mün'akit ve Trakya'ya âid mukavele ile, gene aynı devletler arasında ve Yunanistan'daki ekalliyetlerin himâyesine müteallik protokol" demektedir.

nü, Sevr'e merbût (ekli) iki protokolü aynen kabuletmiştir. Binâenaleyh hiçbir cihetten hukûkî bir değeri olmayan Sevr Sulh Projesi ile Lozan Muâhedenâmesi'nin kıyası abestir. İslâm Hukûku'nun meşhur olan ifadesiyle söylemek gerekirse: **"Sû-i misal, emsal olmaz."**

Hâlâ Bizans hayâlini sayıklayan Yunan palikaryalarına karşı, bizim de birçok eksik ve kusurları bulunan bu muâhedenâme üzerinde yeniden düşünmek ve ilk zuhûr edecek fırsatta düzeltilmesini temin etmek için fikrî ve rûhî bir hazırlığa geçmekte geç kalmış olduğumuz muhakkaktır. Bu muâhedenâmenin ıslâhının lüzûmu, 1936 Montrö Mukâvelenâmesi ile Boğazlara âid statünün tâdili ve Suriye hudûdumuza âid vâki değişiklikle, şirin **"Hatay"**a kavuşmamız gibi cidden câlib-i dikkat hâdiselerle sâbit olmuştur. Ancak bahsi geçen muâhedenâmenin düzeltilmeyi îcab ettiren başka noktaları da bulunduğu, bugün Kıbrıs Mes'elesi dolayısıyla anlaşılmış olduğu gibi ilerde zuhûr edecek yeni hâdiselerle de, tekrar be tekrar meydana çıkacaktır. Fakat her biri, millî izzet-i nefsimizde birer yara açmış ve açacak olan bu kabil kusurları, bunlara -zaman îcâbı- eklenecek birçok yenilerinin zuhûrunu beklemeden Lozan Muâhedenâmesi'nin bu gibi düzeltilmesi gerekli noktaları üzerinde tahlil ve tenkidlere girişmek ve bu sûretle efkâr-ı umûmiyeyi bu mevzua hazırlamak, geç kalınmış bir vazife telâkki edilmelidir. Bu kitabı; böyle bir hizmet meyli ortaya çıkarmıştır. Biraz dikkat edilince Lozan'daki muvaffakiyetsizliklerinin müdâfaasının hür bir dimağı tatmin etmediği görülmektedir. Bu husûs, ileride münâkaşa edilmiştir.

İnönü ve etrafındakiler, O'nun devlet ve hükümet reisliği zamanlarında emirlerindeki matbaalarda kütük gibi methiyeler bastırmayı, şehrin meydanlarına, apartman hacimli heykellerini dikmeyi ihmal etmedikleri hâlde genç nesillere

Lozan Muâhedenâmesi'nin yeni harflere aktarılmış bir metni ile Lozan'daki müzâkerelere âid zabıtların küçük bir hülâsasını olsun vermeyi düşünemediler.[66]

Bu eser, Lozan Muâhedenâmesi'ne medih gayreti taşımaksızın âfâkî (objektif) bir sûrette el atan ilk kitaptır. Bu itibarla bazı eksik ve kusurları bulunabilir. Alâkadarların, îkazları ile nasip olursa müteâkip tab'larının daha mükemmel bir sûrette ortaya çıkmasına yardım etmeleri âcizâne istirhâmımızdır.

Mefkûresiz milletler âtıl kalarak dağılıp mahvolmaya mahkûmdurlar. Tarihte muazzam devlet ve medeniyetler kurmuş olan köklü ve asîl bir milletin evlâtları olarak bugün, Kıbrıs Mes'elesi dolayısıyla ortaya çıkan aczimiz, yürekler acısıdır. Aslında bir kasaba papazı olan **Makarios**'a karşı

66 Lozan Sulh Konferansı'na âit zabıtlar, bugüne kadar Lâtin asıllı harfler ile yeniden yayınlanmış değildir. Eski harflerle tab'ına âid kayıt, bibliyografya kısmımızda mevcuddur. Muâhede metninin ise, pek mahdud olan me'hazları da ekseriyetle yine eski harflerledir. Bibliyografya cetvelimizde gösterilmiş olan **Cemil Bilsel**'in **"Lozan"** adlı eseri ile **İsmail Soysal**'ın Türkiye İş Bankası tarafından neşrolunmuş **"Türkiye'nin Dış Münâsebetleriyle İlgili Başlıca Siyâsî Anlaşmaları"** isimli eserler, esas muhâhedenâme ve ilgili protokol metinleri, yalnız yeni harflerle okur-yazar olan genç nesiller için yegâne me'hazdir.

Ayrıca şurada-burada eksik nakiller de mevcuddur. Binâenaleyh efkâr-ı umûmiyeye karşı bu mevzuda yapılmış tam ve doyurucu bir neşriyat mevcud değildir. Daha ziyâde mütehassıs elemanlara hitap eden bu birkaç kaynağı kaç kişi görebilmiştir? Bilhassa zabıtların Lâtin asıllı harflerle çevrilmemiş olması, muhakkak ki büyük bir eksikliktir. (Bu eserin birinci tab'ı üzerinden tam kırk beş sene geçmiştir. Şimdi Lozan müzâkere zabıtları tamamen neşredilmiştir. (Bkz: **Prof. Dr. Seha L. Meray**- Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler - c. I., Ankara, 1969. Ancak bunun da müthiş bir kusuru vardır. Uydurma kelimeleri muhtevî bulunması!.. Hâlbuki böyle eserlerde yer alan kelimelerin yüklendiği mânâ, tarafların maksadını kavramak bakımından son derece ehemmiyetlidir. Bu sebeple henüz oturmamış ve mânâ muhiti tebellür etmemiş uydurma kelimelerden sakınmak gerekirdi.)

sultânî bir edâ ile oturduğu hükümet reisliği koltuğuna rağmen değiştirme birliğimizi bin bir tereddüdle göndermek gibi bir fezelzüle düşen **İnönü**'nün Lozan veya herhangi bir mevzûda sözü edilmekte olan kahramanlığından şüpheye düşmek, milletçe hakkımızdır. Bu kitap, bir bakıma bu şüphelerin birçok sebebini de bir araya getirmiş olmaktadır. İkinci Cihan Harbi sonunda Lozan'daki bazı kayıplarımızı telâfî etmek imkânı hâsıl olmuştu. Fakat bu fırsatın kaçırılması da Türk Milleti'ne birçokları gibi- **İnönü**'nün azizliği (!) olmuştur.

İhtimal ki; bazı kimseler bu eserin efkâr-ı umûmîye arzında siyâsî bazı maksadlar arayacaklardır. Fakat peşînen ifade edilmelidir ki; bu kitap, **İnönü**'yü yermek için yazılmamıştır. Yukarıda misâli geçen fırsat nev'inden zuhûr edecek yeni imkânların da kaçırılmaması için efkâr-ı umûmiyeyi hazırlamak esas gâyemiz olmuştur. **İnönü** bu arada hatalarının tabiî bir neticesi olarak tenkid edilmiştir. Bugün Irak'ta **Molla Mustafa Barzânî** hareketi dolayısıyla Kerküklü kardeşlerimizin durumunu düzeltmek imkânı adım adım yaklaşmaktadır. Kıbrıs ve evvelkiler gibi bunu da kaçırmak çok hazin olur. Fakat her şeyden evvel Lozan Muâhedenâmesi'nin bu gibi muallâk meseleler için koyduğu esaslar hakkıyla bilinmelidir. Târih şuuru olmayan yerde isâbetli karar olmaz. Bu eser, milletimizin târih şuurunu takviye istikametinde bir tesir icrâ ederse, bu, müellifinin en büyük sevinci olacaktır.

Lozan Sulh Muâhedenâmesi ve ek protokollerin derci, kitapta mes'elelere ayrılmış olan yeri bir hayli daralttığı için birçok önemli bahis, maâlesef bu birinci cilde sığdırılamamıştır. Lozan; karşımıza siyâsî, hukûkî ve içtimâî pek çok mes'ele çıkarmaktadır. Bu sebeple bu eserin hacmi başlangıçta tahmin ettiğimizden çok daha geniş olmuştur. Bu birinci cild; ikinci ve üçüncü cilde bırakılmış olan birçok esaslı noktalara rağmen okuyucuda şimdiye kadar telkin edilmiş olan kanaatin

hilâfına bir kanaat hâsıl eder ise bahtiyar olacağız!..

Tevfik sahibi Cenâb-ı Hakk'tan bu necip millete gerçek bir ba'sû bade'l-mevt silkinişi niyaz ederim!..

Kadir MISIROĞLU
Serencebey
24 Temmuz 1964

C-EVVELİYÂT

a-Emânet

Cibrîl'in bir kanat çırpışıyla mübârek **"Hira Dağı"**ndaki mağaranın önüne indiği gün, insanlığın mazhar olabileceği en büyük nîmet olan **"ilâhî emânet"** arzımıza inmeğe başlamış oluyordu. Yirmi üç senede -yavaş yavaş yağan bir yağmur gibi- sindire sindire insanlığın gönül ve ruh iklimlerini yeşertmek üzere inen bu rahmet, **"Veda Haccı"**nda îrâd buyrulan ölümsüz bir nutukla, gelmiş ve gelecek bütün Müslümanlara emânet bırakılıyordu:

"-Size bir emânet bırakıyorum ki, siz ona sımsıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emânet, Allah Kitabı Kur'ân'dır!.."

Bir gün gelip bu emânetin şerefli sancağını, kıt'alar ve okyanuslar üstünde zafer neşîdeleriyle taşıyacak bir büyük millet, henüz Orta Asya'da at koşturuyor ve kuvvetini tevcih edecek gerçek istikameti arıyordu. Çin'den Batı Roma'ya kadar sevk-i kaderle asırlar süren bu cevelân, O'nun bilâhare yükleneceği islâmî cihad vazifesi için bir antreman ve liyâkat kazanma safhasını teşkil etmiş bulunuyordu. Fakat bir müddet sonra doğuştan ruh ve karakter üstünlüğü ile îmân istidâdına mâlik olarak yaratılmış olan bu büyük millet, târihin en

mes'ud bir hâdisesi olarak, İslâm'ın ezelî nefhası ile ruhunu dolduruyor ve kıt'aları İslâm meş'alesiyle aydınlatmak üzere semâyı mübârek atlarının nal sesleriyle ürpertmeye başlıyordu!..

b-Devlet

Bu hamlenin vücud verdiği ilk büyük siyâsî varlık **"Selçuklu İmparatorluğu"**dur. Ardından onun tabiî bir devamı[67] olarak zuhûr eden **"Osmanlı İmparatorluğu"** da kıt'aların sulh, selâmet ve adâlete kavuşmasını temin eden en büyük bir müessir olarak asırlarca süren nâzım ve hâkim bir rol oynamıştır. Bütün bu devirleri dolduran mübârek gazâlar, İslâm'ın sâde ve nûrânî gerçeğini, milletler ve kıt'alara taşırken, en küçük bir cebre ve zulme meyletmemiştir.[68]

---

67 **"Selçuklu"** ve **"Osmanlı"** devletlerini, her ikisinde de aynı olan **"din, dil, ırk ve toprak"** nazar-ı itibare alındığı takdirde, **"tek bir devlet"** saymak gerektir. Aradaki fark sadece **"hânedân"** ayrılığına münhasırdır. (Tafsilât için bkz. **Dr. Rıza Nur**- Türk Tarihi, C. III, İstanbul, 1924, sh: 5-11)

68 Fazla bilgi için bkz. **Prof. Dr. Ahmed Refik Turnagil**- İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İstanbul, 1944 veya bu eserin İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası'nın C: VIII, s: 1-4'te, C. IX, s. 1-2'de yer alan tefrikası veya yeniden ve aynen basımı: Sebil Yayınevi, İstanbul, 1977.

Gerçekten çeşitli kaynaklar ve daha ziyâde Garp müelliflerinin şehâdetiyle İslâm'ın son derece âlicenâbâne olan harb kâidelerini ve bunların muhtelif devirlerdeki parlak tatbikatını sayısız misallerle anlatan bu çok kıymetli ve âlimâne eserden gerekli nakiller yaparak bu mevzuu aydınlatmaya yerimiz müsâid değildir. Bu yüzden, biz sadece bir-iki misal iktibas ederek mezkûr eserin ciddî bir sûrette okunması tavsiyesinde bulunacağız:

J. Lorimer- The Institutes of Int Law, 1882, Nys tarafından yapılan telhis ve tercüme. *"Bab-ı Âli'nin ecnebi devletlerle diplomasi münâsebetlerine girişi **Süleyman**'ın saltanatı devrinde vâki oldu; o devirde İngiltere Kralı olan **Henri VIII** İngiliz adliye sistemini, Türk sistemince doğrultmak ve düzeltmek için Türk mahkemeleri hakkında tetkikat icrasına me'mur olarak Türkiye'ye bir heyet göndermekle Osmanlı hükümdarını şereflendirmişti."* (**Faierfax Downey**, Soliman lex Magnifique, **S.-M. Gillemin**'in

Bu oluşun yapıcıları olan Müslüman Türkler, târihin

tercümesi: Payot, Paris, 1930, s. 85;

*"Türkler, **Sultan Süleyman**'a «Kanûnî» lâkabını vermişlerdir. Şüphesiz, **Sultan Süleyman**'ın teb'ası, bu lâkabı «**Le Magnifique**» lâkabından ziyâde şanı ve azameti müfid, muhteşem bulmuşlardır. **Süleyman**, güzel sanatları da derin bir sevgi ve merakla sevenlerdendi. Yüksek pâyeli bir isevî müellif hikâye eder ki:*

*"**Papa Jules II. Michel-Ange**'ı gücendirdiği vakit, **Sultan Süleyman** «**Allah indinde üstün tutulan**» bu hünermendi, **Rialto**'nun plânları mucibince Beyoğlu'nda, Venedik için tasavvur ve tertip olunmuş bir köprüyü inşa etmek üzere hemen İstanbul'a çağırmıştır. Şüphesiz bu dâvet, dâhi dostunun gönlünü almakta Papa'nın gösterdiği tehâlükün sebeplerinden olmuştur."* (Bkz. a.g.e. sh: 11'de yer alan 14 numaralı dipnot.)

*"**Ömer**'in Kudüs'ü fethettiği tarihten takriben dört yüz yıl sonra Haçlılar, mukaddes şehri Müslümanlar'ın boyunduruğundan kurtardılar. Şehri muhasara edenler, şehir yağma edilirken ilk mutasarrıfın, yani bir mala ilkin el koyanın tasarrufuna riâyet etmeyi aralarında kararlaştırmışlardı ve büyük câmi soyulup elde edilen **"ganâim"** (ganimetler), yetmiş kandil ve birçok altın ve gümüş kâse ve emsâli zuruf **"Sicilyalı Prens" Tancrede**'in faaliyetini mükâfatlandırmağa vâsıta oldu ve semâhatini şâşaalandırdı. Allâh'ın bendeleri, O'na bir kanlı kurban teslim ettiler; fakat şüphesiz O, bunu kabul etmedi. İtaat ve inkıyad bunlara silâhlarını terk ettirmedi, ahâlinin cümlesi, cins (kadın-erkek) ve yaş itibâriyle ayırt edilmeksizin öldürüldü. Teskin olunmaz bir adâvetle kaynaşıp fışkıran gayzları, üç gün kanlar içinde yüzdü; cesedlerin tefessühü (kokuşması) vebâ gibi vahim bir bulaşık hastalığın zuhûruna sebep oldu. Yetmiş bin müslümanı boğazladıktan ve yahudileri havralarında yaktıktan sonra, yine ellerinde haset sevkiyle yahud kıtalin îras ettiği yorgunluk sebebiyle öldürülmemiş bir hayli esir kaldı."* (**Gıbbon**- mezkûr eser, II, 670)

*"(Haçlılara riyâset eden ve Kudüs Kralı olan) **Godefroy de Bouillon**, Papa'ya gönderdiği mektupta:*

*«Eğer Kudüs'te bulunan düşmanlara ne yapıldığını bilmek isterseniz, malûmunuz olsun ki, **Mâbed-i Süleyman** dehlizinde ve Temple (Mescid-i Aksa)'da bizimkiler Arabların kanları içinde atla geziyorlardı ve kan bineklerin diz kapaklarına kadar çıkmış bulunuyordu."* diyordu. (L'abbe Migne Patro-logixe, CLX III s. 450)

*"**Rahip Migne**, Fransa'nın şöhretli âlimlerinden olup ilâhiyata dâir pek çok eser yazmıştır. Kudüs'ün Haçlılar tarafından yukarıda beyân olunan zaptında bulunup da o esnâda cereyân eden hâdiseleri görmüş*

hiçbir devrinde görülmemiş müstesnâ bir asâlet, zarâfet ve olgunluk ile bu siyâsetlerini icrâ ediyor ve davranışlarında

---

olanların hepsi yazılarında, vukû bulan katliamı tavsif etmişlerdir:

*«Takriben on bin Arab, Mâbed-i **Süleyman**'da katlolundular. Orada her kim bulunmuş olsa, boğazlanmış insanların kanlarıyla ayakları topuk kemiklerine kadar boyanırdı... Kâfirlerin (Müslümanlar'ın) hiç birinin canı teninde kalmadı, ne kadınlar esirgendi, ne de küçük çocuklar merhameten bırakıldı...»*

Kıtal mâceralarını, yağma vak'aları tâkip etti: «Kan dökmekten işbâ hâline gelip kanıksadıktan sonra adamlarımız evlere dağılıp yayılmaya başladılar ve oralarda ellerine ne geçtiyse aldılar. Bir meskene ilk giren kim olursa olsun ister fakir olsun, ister zengin, evi içinde bulunan bütün eşya ile birlikte zaptediyor ve kendi öz malıymış gibi, eve ve eşyasına mutasarrıf oluyor idi... Yağmada emvâle tasarrufun bu sûretle cereyan etmesini müstevlîler aralarında ittifakla kararlaştırmışlardı. Ve işbu kararın, hükmü sıkı riâyetle mer'î tutulacak bir kanun haysiyetinde olması da mukadderdi...» (Fransız Rahiplerinden **Foucher de Chartres**, La Conquete de Jerusalem, bab 18)

"Muhâsara altına almış oldukları Antakya Şehri önünde Haçlılar insan eti, veya ufak müfreze müsâdemelerinde öldürdükleri Türkler'in cesetlerini yediler." (**Prof. A. Malet** ve **J. Isaac**, Histoire du Moyen a.g.e. Paris s. 256; Ayrıca şu esere de bakınız: **G. Le Bon**, La Cicilisation des Arabes, Paris, 1884, s. 329 ve alt tarafı.)

*"İlerde görüleceği üzere, **Sultan Salâhaddin**, Kudüs'ü zapdettiği vakit (1187), birinci seferlerinde Haçlıların davranışlarını taklid etmek, onlar Müslümanları nasıl öldürdülerse o da Hıristiyanları öylece, umûmiyetle öldürmek şöyle dursun, onlara hafif bir vergi tarhıyla iktifâ eyledi ve yağmayı külliyen men' etti. Avrupa, milletlerarası hukukun veya devletler hukukunun temelini kurmuş olmak şerefini nefsine hasreder; hâlbuki XIX'ncu asrın bidâyetinde bile cereyan etmekte bulunmuş olan harb âdetleri, mahsur bir şehir alındığında yağma olunmasını askerlerine vaad etmeğe, muhâsır ordu kumandanını mecbur etmekte idi."* (**Fauchille**- Traite de Droit International, c. II, sh: 297) (Bkz: a.g.e., sh: 150-151'de yer alan 15 numaralı dipnot)

Batılı hıristiyanlar, böyle iğrenç bir mezâlimi sadece **"Haçlı Seferleri"** esnâsında Müslümanlara karşı yapmış değillerdir. 1492'den itibaren işgal ve istilasına başladıkları Amerika'nın yerli halkına karşı da bunun bir beterini yapmışlardır. Bunlardan örnekler zikretmeye yerimiz müsâid olmadığından değerli okuyucularımıza hem bir din adamı, yani papaz ve

"büyük emânet"in ruhunu nasıl hakkıyla temsil ve temessül ettiklerini gösteriyorlardı.[69]

Bu imparatorluğun dâhilî idâresinde siyâsî şartların getirdiği bir mecbûriyetle **"sultanlık"** vücud bulmuştu. Bu; İslâm'da dikkatle tesbit ve îcâbı ifâ edilmek gereken **"maslahat"**tan doğmuş ve binâenaleyh islâmî olan bir devlet şekli idi. Bu yüzden o devlet, hukûku hâkim kılan ve bunun mükemmel bir sûrette kontrol müessesesi olan **"Şeyhülislâmlık"**ı yerleştiren idâresiyle **"hikmet-i hükümet"**in bütün esnekliklerine -tâbî olduğu hukûkun ana umde ve mantığından ayrılmaksızın- ayak uydurmasını bilmiştir. Bu da ona dâima değişen şartlar muvâcehesinde müthiş bir kıvraklık kazandırarak asırlarca devam etmesini temin etmiştir.

---

hem de bir görgü şâhidi olan birinin Türkçe'ye de çevrilmiş olan eserini tavsiye etmek isteriz. Bu, **Bartolomo dé Las Casas** isimli yazarın **"Yerlilerin Gözyaşları"** (Ankara, 2009) isimli eserdir. Bu kitapta:

*"Bir gün adanın Hıristiyan vâlisi, altmış süvari ve üçyüz piyadeyle (aslında sadece bu kadar süvari bile hem bu adayı, hem de bütün kıtayı harabeye çevirmeye yeterdi) sarayın yakınına geldi. Üçyüz kadar yerli soyluyu yanına çağırdı ve kendilerine herhangi bir zarar vermeyeceğine söz vererek samandan yapılmış çok büyük bir yerli evine soktu. Sonra da evin kapısını kapatıp ateşe verdi. Evin içindeki soyluları diri diri yaktı. Alevlerden kurtulanları kılıç ve bıçak darbeleriyle öldürttü. Bu arada soylu olmayan sayısız yerliyi de kılıçtan geçirtti. **Kraliçe Anacaona**'ya ise ayrıcalık tanıyarak kendisini asmasına izin verdi.*

Bu vâlinin askerleri bir ara yerde oturan çocuklara saldırıp bacaklarını kesmeye başladılar. Birkaç İspanyol, ya hakikaten acıdıkları için ya da açgözlülüklerinden köle olarak kullanmak amacıyla bu çocuklardan bazılarını yakalayıp atının terkisine attı. Ancak başka Hıristiyanlar arkadan yaklaşıp bu çocukları mızrak darbeleriyle öldürdüler. Bu Hıristiyan vâli, bu insafsız katliâmdan sağ kurtulup 8 mil kadar uzaktaki adaya kaçan soylu yerlileri hayat boyu köleliğe mahkûm etti." (Bkz: a.g.e., sh: 44 vd.)

Bu ve benzeri yüzlerce mezâlim hikâyesini okuduktan sonra geçmişleri böyle sâbıkalarla dolu olan Batılıların, biz Müslümanları ne cür'etle barbarlıkla itham ettiklerine şaşmamak kaabil midir?!

69 Tafsîlât için bkz: **İsmail Hami Danişmend**- Garb Menbâlarına Göre Türk Seciye ve Ahlâkı, İstanbul, 1961.

"Zillullâhi fi'l-arz" (=Allâh'ın yeryüzündeki gölgesi) gibi ünvanlar ve buna benzer[70] davranışlar, kitleleri büyüle-

---

70 İlk nazarda İslâm'ın ruhuna zıt gibi görünen bu tâbir, şer'î bir mesnedden mahrum da değildir. Bu tavsif hakkında, son devrin yetiştirdiği allâmelerden merhûm **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**; Padişahların böyle mutantan bir ünvan taşımalarıyla istihza eden **M. Kemal Paşa**'ya cevap veren bir yazısında şöyle söylemektedir:

*"Lâik hükümetin Gâzi'si, İstanbul'a geldiği gün başına toplanan eyyam reislerine hitâben bir nutuk îrad etmişti. Bu nutuk, o kadar ballandırıldı ki, dalkavuklukta nazîri bulunmayan İstanbul şehremini, oldukça uzunluğuna rağmen bu nutku, mermer levha üzerine hakkettirerek meşhur **«Sis Manzumesi»**nde **Tevfik Fikret**'in*

***«Geçmişlere rahmet diyen elvah-ı mekaabir»** cümlesinin:*

***«Geçmişlere lânet diyen elvah-ı mekaabir»** sûretinde tebdili ile, ölü İstanbul sekenesinin umûmî mezarlığı hâlinde bulunan sokak başlarına, sanki birer kitâbe-i seng-i mezar gibi ta'lika karar vermişti.*

Nutkun perestişkârlarınca en parlak noktası, Dolmabahçe Sarayı'nı gösterek:

*"-Artık bu saray, **«zıllullâh»**ların değil, **«zıll»** olmayan, **«hakikat»** olan milletin sarayıdır." tarzında söylediği başından büyük, hatalı fıkra teşkil ediyordu.*

*İstanbul gazeteleri, bu fıkranın belâgat ve îcâzını şerh ve îzah zımnında başmakaleler yazdılar. **Ağaoğlu Ahmed**, 7 Temmuz tarihli Milliyet'e yazdığı başmakalenin sonunda **«Mustafa Kemal, Allâh'ın gölgesi değil, milletin ifadesidir»** diyordu."*

...

"Selâtin-i Osmaniye'nin ihtişamlı merâsim günlerinde:

«-Mağrur olma Padişahım, senden büyük Allah var!..» diye bağıran muvazzaf bir memur bulunuyordu. Türkiye Reisicumhuru ise, sâyesini istihfaf sûretiyle Allâh'a karşı gururunu kendisi ilân ediyor!..

*Mesele gâyet vâzıhtır. Padişahları ve bittabiî, padişahların iyilerini, eski adamlar gayet vâsi ve nâfi olan **«sâye-i ilâhî»** mümessili addederek methetmek isterlermiş. Bu methin ne derece beliğ ve mânidar olduğunu söz anlayanlar teslimde tereddüd etmezler. Sâye-i ilâhî'nin ne kadar mühim olduğunda kim iştibah (şüphe) eder? Yoksa herkes, her reis-i hükümet o **«zıllullâh»** tâbiri gibi büyük ünvana liyâkat kesbedemez. Nasıl ki, Ankara reis-i hükümeti de kendi itirafı ile **«zıllullâh»** değildir, olamaz ki!...*

Nutkun, güyâ hakikat olan Türk Milleti'ne nisbetle Allâh'ın gölgesini de ehemmiyetsiz addettiği meydanda olmakla beraber biz bunu zorla hüsn-

yen bir imparatorluk tılsımı ihdas eylemiştir. Sırf bu maksad için ihtiyar edilmiş olan birçok usûl ve ünvan, son zamanların çeşitli ihmal ve ihânetlerine rağmen kitlenin hâlâ padişahlarında **"yedi evliya kudreti"** tevehhüm ve tahayyül etmesini intaç ediyordu. Osmanlı zaferlerinde fertlerin ruhlarının de-

---

*i tefsire çalışarak diyelim ki; Nutuk sahibi: **«zıllullah'ı küçük görmüyor, belki bu büyük tâbiri kim çıkarmış, padişahların 'zıllullah' olmak ne haddi imiş ve insan nasıl zıllullah olabilirmiş?»** tarzında bu tâbiri istimal eden eslâfımızı tecbil etmek istiyor.*

Birinci ihtimale göre, eski adamların, gölge olmaya özenerek iftihar etmesini ve medih olunmasını bilmemekten ibâret olan gafletleri, ikinci ihtimale göre de; Allâh'ın gölgesi gibi tâbirlerle medihte mânâsız ve münâsebetsiz mübalâğalar kayıt ve tesbit edilmiş oluyor.

Hâlbuki birinci ihtimalin istihdaf ettiği gaflet, bâlâda (yukarıda) îzah olunduğu veçhile asıl nutuk sahibine âid olduğu gibi ikinci ihtimalden çıkan cehâlet de yine eslâfın üzerine değil, belki, Dolmabahçe Sarayı'nda mütekellim vahde olan zâtın üzerinde kalmak lâzım gelir.

*Çünkü **«zıllullah»** tâbir-i mecâzîsi, eski Osmanlılar'ın ve Müslümanlar'ın selâhiyetleri hâricinde kendi kendilerine uydurdukları bir terkip değildir. Bu tâbiri, bazı **«ehâdis-i şerife»**de bizzat Cenâb-ı Peygamberimiz istimal buyurmuşlardır. İstimal-i nebevî ile tâbirât-ı me'sûre (güzel tâbirler) sırasına geçmeseydi, zaten bunu eslâf-ı müslimîn kendi kendilerine isti'male cesâret etmezlerdi. Allâh'a taalluk eden mesâildeki muhterizâne terbiye-i diniyeleri buna mâni olurdu.*

*İşte **«Kütüb-ü ehâdis»**ten **«el-Câmiu's-Sagîr»**'de münderiç yedi tane hadis-i şerif: **«Es-sultanü zıllullahi fi'l-arz...»** ibaresiyle başlar.*

*Bunlardan birincisinde **«Es-sultânu zıllullahi fi'l-arz ye'vâ ileyhi'z-zaîfü ve bihi yentasiru'l-mazlum.»** Yani «Sultan, yeryüzünde Allâh'ın gölgesidir. İstinadgâhı olmayan zuafâ (zayıflar), ona iltica eder ve bir taraftan zulüm görenler, haksızlığa mâ'ruz kalanlar da onun sâyesinde intikam alırlar, haklarına vâsıl olurlar.» buyuruluyor.*

*Bu hadîslerden biri de **«Es-sultanu'l-mütevâdî zıllullah ve rimhuhü fi'l-arzı yurfeü lehü amelü seb'îne sıddîka.»** (el-Camiü's-Sagîr, c: II, sh: 25-26) ibâresinde olarak Cenâb-ı **Ebûbekri's-Sıddîk** tarafından rivâyet edilmiştir. «Âdil ve mütevazı bir sultan, bir reis-i hükümet, yeryüzünde Allâh'ın gölgesi ve mezrâıdır ki; vazifesini îfâ ile geçen her gününde, yetmiş sıddîk kadar iş görmüş ve sevab kazanmış olur» demektedir..."* (bkz. **Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi**- Cühelâ Mârifetleri, Yarın Gazetesi, Gümülcine, 1928, s: 2, sh: 2)

rinliklerine inmiş olan bu inancın rolü büyüktü.[71]

Devletimizin velî bânisi **Osman Gâzi**, ölüm döşeğinde, oğlu **Orhan Gâzi**'nin şahsında bütün hâleflerine şöyle vasiyet etmişti:

"-Zâlim olma!.. Âlemi adâletle şenlendir ve cihâdı

---

71 *"Garpte despot, **XIV. Louis**'in şahsında **"L'e tat c'est moi"** (=Devlet benim) ifadesiyle tasarruf ve iktidarına sınır tanımayan sisteminin ve esâsının dehşetini dile getirirken, Şark'ta o nice haşmet ünvanına, hattâ Allâh'ın yeryüzündeki gölgesi olmak gibi iddianın çerçevelediği hakiki kuvvet ve iktidara rağmen, hükümdar, kadı huzuruna bile çıkardı.*

Felsefede, birbirinin tamamı ile zıddı olmakla beraber, akıl ile nakli uzlaştırabilmek sûretiyle dogmatizmle rasyonalizmin yanyana yürüyebileceklerine ve parlak hayâtiyet tezâhürleri verebileceklerine en güzel ve canlı misâli, bu hukuk nesci tanıtmaktadır. Nassın, teşrîî hikmetine akıl erdirmesini ve hukuk zekâsının yapıcı bir şekilde kullanılmasını bilen mantık için hukûkun seyyâliyetini te'min işten bile değildi.

*Fakat Garp, bir Ortaçağı insanlık hayat ve idealinden uzaklaştıran irticâın, bu başarı düsturu ile yenilebileceği hakikatine erememişti. Hâlbuki bizim tabiî hukuk dediğimiz başlıca hürriyetlerin ve masuniyetlerin bu dogmalarla nefyedilen, tanınmayan tarafları yoktu ki, onun rasyonalizmle bağdaşması hakikati kadar, berikinin de rasyonalizmle uzlaşmasını önler ve iskolâstik hüviyeti bulunmuş olsun. Nitekim ileride göreceğimiz küllî kâideler, dogmalardan çıkarılan ve tabiî hukuk adına münâkaşa edilmiş ve her zaman edilecek imkânları her vakit için tahakkuk sahasına çıkarabilecek **"efrâdını câmi, ağyârını mâni"** rasyonalist hareket düsturlarıdır.*

*Ezmânın tebeddülü ile ahkâmın tebeddül edeceğini, yani zamanların değişmesiyle hükümlerin değişeceğini kararlaştıran bu hukuk nesci, Garbın **"Droit Canonique"** kilise duvarlarının örttüğü, kasvetli ve loş muhitten dışarıya çıkarken gözleri ışıktan kamaşan yarasa gibi, muhîtine körükörüne yapışır ve bir çağı vampir gibi sömürerek terakkî ve tekâmülü önlerken, lügatte bile **"gereği gibi anlayıp bilmek"** mânâsına gelen, Şark'ın **"fıkh"**ı, ahkâm-ı ameliye'yi bu genişlik ve tesâmüh (müsâmaha) şartları içerisinde serbestçe inkişâf ettirip adl ü ihsandan mürekkeb iki başlı bir nîmet hâlinde seyyâliyetini ve hayat şartlarına uygunluğunu muhafaza ve temin ederek Şarkı, Ortaçağ iskolastisizminden korumuş, bu ruh ve kudret imkânlarıyla Türk İmparatorluğu'na en geniş ve hayâtiyetli inkişafı bu sâyede sağlamıştı."* (**A. Refik Gür**- Hukuk Târihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle-İstanbul, 1951, sh: 9-10)

terk etmeyerek beni şâd et!.. Ulemâya riâyet eyle ki: Şeriat işleri nizam bulsun!.. Nerede bir ilim ehli duyarsan ona rağbet, ikbal ve hilm göster. Askerine ve malına gurur getirip şeriat ehlinden uzaklaşma!.. Bizim mesleğimiz, Allah yolu ve maksadımız, Allâh'ın dinini yaymaktır. Yoksa, «kuru kavga ve cihangirlik dâvası» değildir!.."

Bu vasiyetin yoğurup istikâmetlendirdiği Osmanlı fütuhâtı, -bakiyesi hâlâ ayakta duran Çin Seddi'nin şehâdetiyle sâbit olduğu üzere- İslâm'dan önceki **"nefsânî üstünlük gösterilerinden ibâret olan"** Türk şahlanışlarından çok farklı idi. O devirlerin **"Kürşad"**ları, **"Alp Ertunga"**ları, artık birer **"Mevlânâ"** olup **"ney"**in ağulu feryadında **"nefs"**ten arınmış, **"Yunus"** olup **"mutlak hakikatler"**in berrak menbaına eğilip ebediyet yolunu tutan **"er kişiler"** ve **"Alperenler"** hâline gelmişlerdi. İslâm'a yeni ufuklar açmak üzere ülkeler fethine çıkan bu şanlı gâziler daha önce kendi nefislerini feth ve ıslâh ederek **"büyük cihad"** yolunda bütün engelleri bertaraf ediyor ve bu sûretle ihraz ettikleri üstün liyâkatle gâzâ meydanlarına koşuyorlardı.

Gerçekten târihte **"Müslüman-Türk"** adıyla bilinen bu yeni hüviyetin kurduğu devletler ve bunların şâheseri olan **"Devlet-i Âliye-i Osmaniye"**, **"nefsânî üstünlük"** arzularının değil, **"hakk"**ı yani **"ilâhî irâde"**yi -beşerî plânda- bütün cihâna hâkim kılmak gibi ulvî bir maksadın eseri ve dâvâcısı idi. Artık **"kuru kavga ve cihangirlik dâvası"**nı mutlak bir nisyâna terk eden Türkler, İslâm'la şereflendikten ve O'nun mânevî değerleriyle taçlandıktan sonradır ki, uzun ve haşmetli târihlerinde ilk defa olarak devletlerini, **"ideolojik bir mesned"**e kavuşturmak imkânını bulabilmişlerdir.

Daha, bu devletin velî banisi **Osman Gâzi**'nin oğlu **Orhan Gâzi** zamanında bir sal üstünde ulemâ, meşâyih ve mücâhidlerden mürekkep küçük bir topluluk hâlinde Rumeli

toprağına ayak basan bu kâmil, yani hakkıyla müslüman insanların İslâm'a, yeni ufuklar açacak olan kudretli hamleleri her gittikleri yere, beşerî nasiblerin en ulvî ve azametlisi olan İslâm'ın **"hak ve adalet"**e dayanan huzur ve sükûnunu götürdüğü için baş döndürücü bir sür'at kazanmıştı.

Bütün Orta Çağı **"Engizisyon Mezâlimi"**nin ağır baskısı altında dehşet içinde geçiren ve inanç farklarına tahammülsüzlüğünü, sehpalar kurup kaldırmak sûretiyle bir kâbus hâlinde yaşayan hıristiyan Avrupa, bu Türk şahlanışını durdurmak için üst üste **"Haçlı Seferleri"** tertip ediyor ve her defasında daha müthiş bir mağlûbiyete uğruyordu.

Gerçekten, kapısına kadar gelen bu **"ebedî kurtuluş imkânı"**nı reddeden Avrupa, Osmanlı-Türk şahlanışını durdurabilmek için boşuna çırpınıyor ve **"haç"**ın adım adım Avrupa içlerine doğru gerilemesi karşısında acz ve ye'sin girdaplarına sürükleniyordu.

Hıristiyanî taassubun ifsad ve idlâl eylediği Avrupa, akl-ı selîmini kullanarak İslâm'ın ebedî bir hayat nefhası hâlinde esen meltemine kucak açmıyor, fakat tek tük vasıflı mütefekkirin zaman zaman Türk fütuhâtının temsil ve tahakkuk ettirdiği adâlet ve saâdeti takdir ettikleri de istisnaî olarak görülüyordu. Meselâ on yedinci asır ünlü İtalyan Filozofu **Campanella**, (1568-1639) Türk Milleti'nin Avrupa ve bütün Hıristiyanlık Âlemi için vaad ettiği saâdeti şu sözlerle ifade ediyordu:

"...Güneş ülkeyi yeryüzünde bulmak mümkün mü? Fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine, lisân hürriyetine ilişmeyen Türkler'in varlığı -hiç olmazsa yarın- böyle bir ülkenin var olacağını bana zannettiriyor. Mademki; düşünceyi zindana koymayan, hakikat sevgisini zincire vurmayan bir millet, o cesur ve âdil Türkler var, üzerinde yalnız hakikatin, adâletin ve hürriyetin hüküm sürdüğü bir

güneş ülke (Civitas solis) **neden vücud bulmasın?"**[72]

Hür fikirlerinden dolayı, ömrünün otuz-kırk senesini zindanlarda geçiren **Campanella** ve emsâli mütefekkirlerin Türk adâlet ve müsâmahası karşısındaki bu takdirkâr sadâları, zulüm, kin ve nefretle bastırılmış ve Hıristiyan Avrupa, Türkiye karşısındaki garazkârane hislerden kurtulamamıştır.

Tertip edilen bütün **"Haçlı Seferleri"**nin her biri daha müthiş bir sûrette akamete uğrayınca, Hıristiyan Avrupa, ***"Kale içten alınır!.."*** gibi ferâsetli bir düstura sarılmıştır. Fahr-i Kâinât Efendimizin, **"Hâlisler, büyük bir tehlike üzerindedirler."** meâlindeki hadîs-i şerifleriyle işaret buyurdukları zaaf, bu düşman taktiği ile birleşince Türk târihinin seyrini değiştirecek vahim neticeler hâsıl olmuştur.

I. Sultan Abdülhamid Han devrinde (1774-1789), Türklük ve İslâm'ın bî-aman düşmanı Ruslar, serhad boylarında devamlı bir gâile hâline gelmişlerdi. Daha önce Osmanlı idâresi altında yaşayan **"hıristiyan anâsır"**ı, çeşitli yollardan metbû devletlerine karşı tahrik ve teşvik ederek, -her zamanki taktiği üzere isyana hazırlamış bulunuyorlardı.

Sıcak denizlere inmek için Osmanlı Devleti ile harb etmeyi millî siyâsetlerinin târihî ve coğrafî bir zarûreti olarak benimsemiş bulunan Rusya, dâhildeki Hıristiyan unsurları tahrikle devletimizi yıpratmaya çalışıyor ve ilk hamlede Tuna boylarına kadar uzanan topraklarımızı ele geçirmek gayreti içinde bulunuyordu. Bundan aşağı-yukarı iki yüz elli sene evvel, bu maksadla Güney'e sarkan Rus Ordularıyla aramızda çetin bir harb başladı. Ruslar, bizim **"Özi Kalesi"**ni muhâsara ettiler. Ağır kış sebebiyle kaleye gerekli yardım yapılamadı. Bu yüzden dâsitânî bir direnişi kırdıktan sonra kaleye giren Ruslar, çocuk, kadın ve ihtiyar demeden bütün

72 **M. Turhan Tan**- Târihte Türkler İçin Söylenen Büyük Sözler, İstanbul, 1935, sh: 45.

kale hâlkını fecî bir sûrette katliâm ettiler.[73] Bu hâdisenin acı haberi İstanbul'a geldiği zaman, devrin hassas ve vatansever padişahı **I. Abdülhamid Han** teessüre gark oldu. Muhâsara başladığından beri:

"-Özi, beni dilhûn etti!." diyen bu büyük Osmanlı-Türk padişahı, Ruslar'ın kılıçtan geçirdikleri mâsum kadın ve çocukların fecî âkıbetlerine âid raporu dinlerken yürekten bir:

"-Ahhh!.." çekerek kendisine nüzûl isâbeti ile şehid oldu.

O güne kadar Türk ordusu dâima zaferden zafere koşuyordu. Osmanlı-Türk tarihinde Avrupa'da ilk defa karşılaşılan bu mağlûbiyet, bütün millet efrâdının ruhunda derin akisler vücûda getirdi. O derecede ki, devrin padişahı **I. Abdülhamid Han**'ın teessürden nüzûl isâbeti sûretiyle vâki olan şehâdeti, bütün bir milletin derin ve mâşerî ızdırabını remzeden bir hâdise idi. Acaba bu mağlubiyetin sebebi sadece **"askerî"** mi idi? Kat'î bir lisanla ifâde etmek gerektir ki, aslâ!..

İslâm Âlemi, bütün Orta Çağ boyunca, Avrupa'ya müsbet ilimler ve içtimâî hayat seviyesi itibariyle her bakımdan üstündü.[74] Fakat **"Haçlı Seferleri"** vasıtasıyla Garb'a intikal eden bu ilmin, orada yeni bir inkişâfa mazhar olduğundan kimsenin haberi yoktu. On beşinci asrın nihayetinde, Amerika'nın keşfiyle Avrupa'ya akmaya başlayan servetin, İslâm Âlemi'nden alınan ilim ve tekniğin zengin mutalarıyla birleşmesi, Avrupa'yı -tesiri günümüze kadar gelecek olan- **"Sanayi İnkılâbı"**na ve binnetice maddî veya teknik üstünlü-

---

73 Fazla tafsilât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970, sh: 143; **İ. Hami Danişmend**- Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: 4, İstanbul, 1962, sh: 67; **Kâmil Paşa**- Tarih-i Siyâsî, c: 2, İstanbul, 1325, sh: 235.

74 Fazla mâlûmat için bkz: **Sigrid Hunke**- Allâh'ın Güneşi Avrupa'nın Üzerinde, İstanbul, 1970; **İsmail Hâmi Danişmend**- Garp Medeniyetinin Menbaı Olan İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1961.

ğe mazhar kılıyordu. Üstelik Ümit Burnu'nun dolaşılmasıyla yeni deniz ticâret yollarının ortaya çıkması, Dünya ticâretinin Osmanlı toprakları hâricine çıkmasına sebep olmuştu.

Büyük bir siyâsî dehâ eseri olarak **Kanunî Sultan Süleyman**'ın Avrupa tüccarlarına **"Kapitülâsyonlar"** tâbiriyle siyâsî edebiyata girmiş bulunan birtakım imtiyazlar bahşeylemesi, Dünya ticâretini yeniden Osmanlı toprakları üzerine çekmek gayretinin eseriydi. Fakat daha sonra bu istikametteki gelişmelerin, Osmanlı Türklüğü nef'ine sevk ve idâresi -biraz da gizli düşman faaliyetinin eseri olarak- temin edilemediğinden, gitgide ticâret ve sanâyî sahâlarında bir gerileme vücud bulmuş ve safha safha derinleşen bir **"aşağılık duygusu"**nun ortaya çıkması önlenememiştir.

Muhakkak ki; **"devlet-i ebed müddet"** gibi iddialı nâmlarla yâd edilen kudretli devletimizin bu pek pahâlıya mâlolmuş bulunan aşağılık duygusuna sürüklenmesinde, sanayi inkılâbını gerçekleştirememiş olmanın payı büyüktür. Gerçi bazı Osmanlı padişahları bu eksiği telâfi için ciddî teşebbüslere girişmişlerdir. Fakat bu teşebbüsler, dâhil ve hâriçten şedîd aksülâmellerle karşılaşmıştır. **Sultan Aziz**, **Sultan Hamid** ve hattâ **Adnan Menderes**'in hâilevî akıbetleri; **"sınâî kalkınma hamlelerine teşebbüs"**ün gizli ve âşikâr düşmanlarının eseridir.

Gerçekten gizli düşman faaliyeti, o ölçüde kesâfet peydah etmiş ve dâhilde, hâricî düşmanlardan bile şedid ve mûzır kimseler zuhûr etmeye başlamıştır ki, nihâyet bir sadrazam olan **Keçecizâde Fuad Paşa**, Avrupa diplomatları huzurunda yarı mizahî bir sûrette:

"-En kuvvetli devlet, bizim devletimizdir. Zira siz dışardan, biz içerden yıkmaya çalışıyoruz, yine de yıkılmıyor!.."[75] demek mecbûriyetinde kalmıştır.

75 **Mahmud Kemal İnal**- Son Sadrazamlar, II. cüz, İstanbul, 1941,

Bu sözler, tam bir gerçeğin ifadesiydi. Zira düşman, nice zamandan beri **"koynumuzda beslenen yılanlar"** vâsıtasıyla; **Patrik Gregorius**'un, Rus Çarı'na ettiği tavsiyelere göre çalışmaktaydı. Şöyle ki:

Yunan istiklâline varacak Rum ayaklanmasının ilki, 1821 yılında Mora'da başlamıştı. Bu isyan, âniden hücum eden müsellah Rumlar'ın on binlerce Türk'ü tedbirsiz yakalayıp katliâm etmeleriyle patlak vermiş ve târihe **"Patras Vak'ası"** adıyla geçmiştir.

Yunanistan'ı istiklâle götüren hareketlerde en müessir âmil, İstanbul Patrikhanesi'nde çöreklenmiş ve dînî kisvenin masuniyetinden (dokunulmazlığından) istifade ederek, devlete karşı her ifsad ve ihânet hareketini sinsice plânlamış bulunan papazlar güruhunun faaliyetleri idi. Bu hâdisede de tahkikat; bu gerçeği bir kere daha ortaya koymuştur. Bu yüzden on binlerce müslümanın katliâmına sebep teşkil eden isyanın baş müşevvik ve mürettibi olduğu tebeyyün eden **Patrik Gregorius**, Patrikhâne'de **"Orta Kapı"** adıyla mâruf olup, Rumlarca **"İntikam Kapısı"** denilerek hâlâ kapalı tutulan kapının önünde salben (asılarak) cezalandırılmıştır. O zaman İstanbul'da Rus elçisi olarak bulunan **General İgnatiyef** hâtıratında; ölen patrik için tâziyette bulunmak ve yerine seçilen yeni **Patrik Vermanos**'u tebrik etmek maksadıyla Patrikhâne'ye gittiğini anlatarak bizim için gizli düşman faaliyetini ve bu faaliyete akıl hocalığı sûretiyle rehberlik eden dâhilî hâinleri teşhis bakımından son derece ehemmiyetli olan şu ifşaatta bulunmaktadır:

*"**Mahmud Nedim Paşa**'nın sadâretten istifâsı günü idi ki, Patrikhâne'ye gitmiştim. **Patrik Vermanos**, sohbetimiz esnâsında, **Sultan Mahmud** zamanında, Yunan istiklâline yardım töhmetiyle asılan selefi **Gregorius**'un o zamanki çarımız*

---

sh: 192.

*Aleksandr'a gönderdiği bir mektubun müsveddesini bana okudu. Ele geçtiği zaman, **Vermanos**'un da sebeb-i felâketi olabilecek bu mektup, müteveffâ Patrik'in Türkleri, Dünya hayat-ı siyâsiye ve askeriyesinde korkulacak bir mevcûdiyet hâlinden çıkarmak, hattâ müstakil bir millet olabilmekten mahrum edecek çok şâyân-ı dikkat tavsiyeleri ihtiva ediyordu. Vazifem müddetince edindiğim tecrübeler ve şâhid olduğum hâdiselerin doğruluğunu tasdik ettiğini, maâlesef iş işten geçtikten sonra anladığım bu tavsiyeler şunlardı:*

Türkleri madden ezmek ve yıkmak gayr-i mümkündür. Çünkü Türkler, çok sabırlı ve mukâvemetli insanlardır. Gâyet mağrurdurlar ve izzet-i nefis sahibidirler. Bu hasletleri de dinlerine bağlılıklarından ve kadere rızâ göstermelerinden, an'anelerinin kuvvetinden, Padişahlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itaat duygularından gelmektedir. Türkler, zekîdirler ve kendilerini müsbet yolda sevk ve idâre edecek reislere sahip oldukları müddetçe de çalışkandırlar. Gayet kanaatkârdırlar. Onların bütün meziyetleri hattâ kahramanlık ve şecaat duyguları da an'anelerine olan merbûtiyetten, ahlâklarının selâbetinden gelmektedir.

Türklerde evvelâ itaat duygusunu kırmak ve mânevî râbıtalarını kesretmek, dînî metânetlerini zaafa uğratmak îcâp eder. Bunun da en kısa yolu, an'anât-ı milliye ve mâneviyelerine uymayan hâricî fikirler ve hareketlere onları alıştırmaktır.

Türkler, hâricî muâveneti reddederler. Haysiyet hisleri buna mânidir. Velev ki, muvakkat bir zaman için zâhirî kuvvet ve kudret verse de Türkleri hâricî muâvenete alıştırmalıdır. Mâneviyâtları sarsıldığı gün, Türkleri kendilerinden şeklen çok kuvvetli, kalabalık ve zâhiren hâkim kuvvetler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve maddî vasıtaların üstünlüğü ile yıkmak mümkün olabilecektir.

Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni tasfiye için mücerred olarak harb meydanındaki zaferler kâfî değildir. Ve hattâ sadece bu yolda yürümek, Türkler'in haysiyet ve vakarını tahrik edeceğinden, hakikatlara nüfûz edebilmelerine sebep olabilir. Yapılacak olan, Türklere bir şey hissettirmeden bünyelerindeki bu tahribi tamamlamaktır."

Benim Osmanlı Devleti nezdinde vazifede olduğum esnâda, bu teşhisler tamamen isâbetle tecellî etti."[76]

İşte **"Özi Kalesi"**nin sukutundan başlayarak tevâlî eden mağlûbiyetlerin hakikî sebebi; bu tavsiyelere uygun bir sûrette -çok eskiden beri- yürütülmüş olan gizli düşman faaliyetidir. Fakat bütün bu mağlûbiyetler ve bunlara eklenen sanâyîde geri kalış, Türk Milleti'nin ruhunda tedâvisi güç, derin bir şüphe husûle getirmiştir. Bu şüphe, şan ve şereflerle dolu birkaç bin yıllık târihi olan Türk Milleti'ni, kendi fıtrî kabiliyetleri ve hattâ îmânı hakkında îtimadsızlığa sevk eden derin bir rûhî çöküntüye sebep olmuştur.

Bu rûhî inkıraz âmili sebebiyledir ki, teknik terakkî yoluna girmenin kendi kendimizi inkâr etmedikçe mümkün olamayacağı zannı hâsıl olmuş ve bu zan, çoktan ifsad edilmiş yarı münevverlerin birbirine eklenen telkin ve teşvikleriyle gitgide katmerleşerek zamanımıza kadar gelmiştir.

Garp Âlemi karşısında nev'i şahsına münhasır bir **"Dünya Görüşü"** ve cemiyet nizâmını gerçekleştirerek bütün cihanı hayretler içinde bırakan büyük askerî ve medenî muvaffakiyetler kazanmış bulunan Müslüman Türk Milleti, işte bu sûretle yavaş yavaş kendisini inkârdan başka hiçbir netice sağlayamayan hata ve gafletlere sürüklenmiştir.

Bugün Garp Âlemi'yle aramızdaki korkunç mesâfe; tâkip edilen bu yolun ne kadar verimsiz bulunduğunu isbata

76 **General İgnatiyef**'in hâtıratından naklen: Tarih Konuşuyor Dergisi, c: 1, s: 1, İstanbul, 1964, sh: 69-70.

kâfidir. Gerçekten iki yüz yıldan beri ardından koşulan teknik, hâlâ ciddî bir sûrette temin edilememiş, üstelik bu hareket başladığı günden beri maddî ümran ve terakkî bakımından Avrupa ile aramızdaki mesâfe gitgide kapanacak yerde açılmış ve Türkiye'nin bugün **"geri kalmış memleketler"** arasındaki utandırıcı vaziyeti ortaya çıkmıştır.

Ne hazindir ki, bunun aksine bir netice elde etmeyi gâye ittihaz eden garplılaşma taraftarları, görüş ve metodlarının iflâsını ilân eden bu fecî netice karşısında uyanmak şöyle dursun önce **"Ortak Pazar"**, şimdi de **"Avrupa Birliği"**[77] gibi yeni bir bâdirenin hâhişkâr müdâfiî görünmektedirler.

Tanzimat, Meşrûtiyet ve hattâ Cumhuriyet devirlerinin Garp hayranı yarı münevver idârecileri, milletin ikiyüz senesini ve birçok mânevi kıymetlerini, teknik terakkiyi elde etmek uğruna hebâ etmişlerdir. Ne yazık ki; bu mânevî fedakârlık-

77 Burada, eski baskılarda **"Avrupa Birliği Mâceramız"** hakkında uzun bir tahlil ve tenkid notumuz vardı. Bu defa onu kaldırdık. Zira bizim bu birliğe dâhil olma gayretlerimizin **"yıkılacak bir duvarın altına sığınma"** kabîlinden bir saçmalık olduğuna inandığımız hâlde -zaten gerçekleşmeyecek olan- bu mâceranın demokratikleşmeye medâr olması sebebiyle inançlarımız üzerindeki baskıların azalmasına yarayacağını düşünmekteyiz. Bu sebeple şimdilik kısaca şunu söyleyelim ki, Avrupa Birliği dâvâsı akamete uğrayacak ve yakın bir gelecekte ortada iki beynelmilel güç kalacaktır. İslâm ve Yahudi!.. Birinin lideri biz olacağız, diğerinin lideri de Çin!..

Sadece o nota, 1992 yılında yapmış olduğumuz şu ilâveyi dikkatlerinize sunuyoruz:

*"1964'te yazılmış olan şu nota bugün (1992) eklenecek pek bir şey yoktur. Türkiye artık **"Avrupa Birliği"** adını alan bu teşkilâtın kapısını hâlâ zorlamakta, onlar da bizi habire oyalamaktadırlar?. Ama artık Rusya'nın geçirdiği değişiklik sonrasında yeni bir yüz milyonluk **"Müslüman-Türk Âlemi"** doğdu. Galiba Dünya siyâsî hâdiselerinin tabiî seyri, bize pek yakında Avrupa'yı unutturacak ve yeni bir hedef olarak bu âlemi takip mecburiyetini kabul ettirecektir. Ancak bu yeni yolda Avrupa hayranlığını esas alan Kemalizm'le yürünemeyeceğini ve İslâm'a dönme mecbûriyetini tahmil edeceği âşikârdır."*

lara hâlâ devam edilmektedir. Hâlbuki teknik terakkîye ayak uydurabilmek için, milletin öz benliğinden kaçmak değil, onu, sıkı bir sûrette muhafaza etmek gerekmekteydi. Fakat bizim garblılaşma taraftarları, o ölçüde bir aşağılık duygusunun zebûnu idiler ki, bu harekete **"sanâyîleşme"** diyecekleri yerde, **"garblılaşma"** adını vermekten hayâ etmediler. Bugün sanayi, Garb, yani Avrupa'dan, Amerika ve Japonya'ya kaymış bulunmaktadır. Böyle olunca, Türk Milleti için tervîci gereken yol, **"Amerikanlılaşma"** veya **"Japonlulaşma"** mı olacaktır. Yarın bu vâdide, Çin ileri gitse, -ki, bu da kat'î görünmektedir- o takdirde bu mâceranın adı, **"Çinlileşme"** mi olacaktır?! Arada bir garblılaşma yerine **"muâsır medeniyet"** denilmiş olmakla beraber, bu yaygınlaşmamış olduğu gibi esâsen ikisi arasındaki fark da sırf isim değişikliğinden ibârettir.

Hâlbuki aslolan garbın âdet ve an'anelerini, yani içtimâî nizamını almak değil, Japonya gibi sadece tekniğine tâlip olmaktı. Japonlar, bizim gibi büyük bir medenî geçmişe mâlik olmadıkları hâlde münevverleri, bizim münevverlerimiz nev'inden sistemli bir şekilde ifsad edilmemiş bulunduğundan, sanâyileşme yolunda sağlam bir metodla hareket edebildiler. Çünkü onlar, bizim gibi Hıristiyan Âlemi ile kavgalı olmadıklarından onlara karşı bir ifsad hareketi vâkî olmamıştır.

Onlar dinlerini, dillerini, kanunlarını, örf, âdet ve an'anelerini aslâ değiştirmeden garbın çalışma sistemini ve teknik terakkî vâdisinde ortaya koyduğu vâsıtaları alıp bunları kendi millî ruhlarıyla te'lif edip geliştirdiler. Bu yüzden orada, idâre edenlerle edilenler arasında bizdeki gibi birbirine **"yabancılaşma"** ortaya çıkmamış ve bütün bir millet, yekvücud olarak terakkî ve tekâmül yoluna girdiğinden kısa zamanda Garb'ı geçmişlerdir.[78]

78 Japonlar, bizim için müşahhas bir misal teşkil eden mûcizevî **"iktisadî kalkınma"**larını, din ve an'anelerine sırt çevirmek şöyle dursun, bilâ-

Şu Japon misâline rağmen hâlâ Türk Milleti'nin Garp Âlemi karşısındâki vaziyetini ilmin îcâplarına göre tâyin ve tesbit edemeyen yarı münevverlerimizin, daha hınçlı bir sûrette her mes'elede **"millîlik"** düşmanı ve **"garblılık"** taraftarı görünmeleri yürekler acısıdır!..

Türkiye'nin Avrupa medeniyetinden **"teknik unsurlar"** dışında hiçbir şey almaması gerektiği yolundaki mütalâa ile ortaya yeni bir fikir atmış olmuyoruz. Bu görüş, az da olsa her zaman mevcud olan muhafazakâr münevverler tarafından Tanzimat'tan beri dâima ileri sürülegelmiştir. Ancak kuvvet, aksi düşüncede olanların elinde bulunduğu içindir ki, bu görüşlere kulak verilmemiştir. Gerçekten adına **"Tanzimat-ı Hayriye"** denilen, fakat millî müesseselerin tahribine yol açması sebebiyle aslında **"Tanzimat-ı Şerriye"** olan, ilk esaslı garblılaşma hamlesinden beri, dâima muhafazakârların Garb Âlemi ile sırf tekniği almaya münhasır bir alışverişten öteye gidilmesinin tehlikelerine işaret ettikleri mâlûmdur.

Hakikaten Türk ve Müslüman kalmak şartıyla Garp Âlemi'nin kaydettiği teknik terakkîyi memlekette gerçekleş-

---

kis bütün mânevî kıymetlerin desteğiyle gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu mes'elenin tafsîline sayfalarımız müsâid olmadığından **Dr. Mustafa Hakkı Akansel**'in, Alman yazarı **F. Sieburg**'un 1939 yılında **"Çelik Çiçek"**, **Lily Abbeg**'in ise 1936'da **"Yamato"** (Japonya) adıyla neşredilmiş eserlerinin bizim için ibretli noktalarının derlemesinden meydana gelen **"Japon Mucizesi ve Bundan Bizim için Alınacak Dersler"** (İstanbul, 1943) adlı eserine müracaat olunmasını tavsiye ederiz.

*"... Avrupa'nın hakikaten faydalı olan şeylerini koparıp almak ve kendine mal etmek, Japon milliyetçiliği için lâzım olan silâhları yapmak; fakat aynı zamanda da millî kudretin sırrı olan **"Millî Benlik"**i korumak, ancak bu sâyede mümkün oldu"* (**Sieburg**'un eseri sh: 151'den naklen, a.g.e., sh: 14)

"... Fakat bu îtikadlar, Japonya'nın muâsırlaşmasına engel olmadı. Büyük bir kimya fabrikası, aynı zamanda Şinto rahiplerini de kullanır. Bir sun'î inci şirketi, midyelerin ruhu için, âyinler tertip eder." (**Sieburg**'un eserinden naklen a.g.e. sh: 15).

tirmeye milletimizin ne dini, ne âdetleri ve ne de mâşerî vicdanının temâyülleri mâniydi. Çünkü Türk Milleti'nin ruhu, asırlardan beri ilmi, hikmeti **"müslümanların kayıp malı"** telâkki eden İslâm ile yoğrulmuştur. O'nunla telif edilemeyen veya O'na mutabakatı isbat edilmemiş bulunan hiçbir şeyi kabul etmemek, milletimizin fârik vasıflarından biridir. Üstelik İslâm'daki içtihat bolluğu sebebiyle her **"doğru"** ve **"güzel"** olanın, onunla telifi de mümkündü. Bu gerçeği, Türk ve Müslüman olmadığı hâlde gayet vâzıh bir sûrette tesbit eden **Sava Paşa** diyor ki:

"İşte bütün bunlar içindir ki, bu mütevâzı mesâîyi, yeni bir görüş ufku açacağından iftihar duyarak Avrupa ulemâsının ıttılâına arz ediyor ve bununla dikkat nazarlarını Muhammedî hukûkun menâbiine ve bu hukûkun ne sûretle vücûda geldiği husûsuna çekebileceğimizi ümid ediyoruz.

Teb'aları arasında birçok Müslüman bulunan siyâsî devlet ricâli, bu kitapta İslâm içtimâî teşkilâtının bütün esaslı kâidelerini muhtevî bulacaklardır.

Bugün Fransa'nın mukadderâtını idâre edenler, meşgalelerinden vakit ayırarak bu kitaba bir göz atacak olurlarsa, Muhammedî olan akvâmın idâresi için lâzım olan sırrı, iki hakikat şeklinde tebârüz etmiş bulacaklardır ki, bu iki hakikat, Cezayir Müslümanları'nın ne sûretle idâre edilmeleri lâzım olduğu yolunda umûmî efkârı ve matbuâtı işgal etmeye başlayan mes'elenin çözülmesine yol açacaktır. Bu hakikatlerin nelerden ibaret bulunduğu şu sûretle telhis olunabilir:

1- Müslüman, ne kadar îtikadı zayıf olursa olsun, din değiştirmediği takdirde hiçbir hâdisenin sıhhata mukarrin olup olmadığına, o hâdise islâmîleştirilmedikten sonra inanmaz. Zira müslümana göre, bir şeyin sıhhate mukarrin bulunması ve onun doğru telâkki edilebilmesi için muhakkak sûrette dînen emredilmiş bulunması, Allâh'ın kelâmına veya

Peygamber'in sünnetine, yani dinin bu iki temel taşından birisine istinad ettirilmiş olmaları lâzımdır.

2- Bütün kaziyelerin (hükümlerin) islâmîleştirilmek sûretiyle dînî temellere istinad ettirilmesi ve binnetice bu hakikatlerin yalnız kabulü değil, aynı zamanda riâyet olunması mecbûriyeti altına sokulması da, Muhammedî Kanun'daki menbâların mebzuliyeti dolayısıyla, güç bir mesele değildir.

Müslüman da sâir fertler gibi günahkâr olabileceği gibi, cürüm işlemek sûretiyle insanların en bayağı derecesine de düşebilir. Fakat bütün bunlara rağmen yine müslüman olarak kalır. İslâmiyet'te hakikî sûrette din değiştirmek, âdeta meçhuldür. Müslüman, islâmîleştirilmemiş olan bir kanuna mutâvaat ederek, kendi kudret ve kuvvetini gösteremediği müddetçe, bu kanuna zâhirî şekilde mutâvaat edebilir. Kanunun esaslı bir kâidesine göre bu cebir altında bulunma keyfiyeti, din değiştirme keyfiyetini ortadan tamamiyle kaldırır. Kudretlendiğini hisseder etmezdir ki, Allâh'ın Kelâmına ve Peygamber'in Sünnetine istinad ettiği isbat edilememiş bulunan bir kanuna itaatten uzaklaşmak, müslüman için farz olur.

Cebir kâidesiyle, müslüman vicdanı her nevî şiddete karşı himâye edilmiş, sâir dinlerde olduğu gibi din uğrunda ölüm, asgarî hadde indirilerek din değiştirme husûsu da imkânsız bir hâle konulmuştur."[79]

İşte bu sûretle ifade edilmiş olan gerçeğin tecellisiyledir ki, bugün Türkiye'de her türlü ihmal ve ihânete rağmen tasfiye edilememiş olan millî şuur, eskisinden daha canlı bir aksülâmel hâlindedir. Bu durum, bütün zâhirî mücâdelelere tesir ederek -kül altında ateş gibi- gitgide gelişmekte, yarının mes'ud Türkiyesi'ne vücud vermeye doğru ciddî bir gelişme kazanmaktadır. Artık **"inkılâp yobazlığı"** mâhiyetindeki yıl-

79 **Sava Paşa**- İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, c: I, Ankara, 1955, sh: 14-15.

dırma ve tehdid yaygaralarıyla vatan çocuklarının -hiç olmazsa bir kısmının- ifsâdı ve onların din ve an'aneleri husûsunda şüphe ve tereddüde sevki mümkün değildir. Daha şimdiden garblılaşma hareketleri başladığından beri bu hareketin leh ve aleyhindeki zümrelerin hakikî mâhiyetleri anlaşılmaya başlanmıştır. Gerçekten resmî beyânların hilâfına birçok **"hâin"** ilân edilenlerin **"kahraman"**, **"kahraman"** ilân edenlerin ise **"hâin"** oldukları tebeyyün etmeye başlamıştır.

Tanzimatla başlayan kendinden kaçma siyâseti karşısında, muhafazakârların bu lüzûmsuz fedâkârlıklar hakkındaki itirazlarına[80] kulak verilse ve teknik terakkî için **"millî unsurlar"**dan vazgeçmek yerine, bilâkis onları muhafaza et-

80 Muhafazakârların Garb'den alınacak **"teknik unsurlar"**a karşı olmadıklarını, ancak bunu almak için kendi **"millî"** ve **"mânevî"** kıymetlerimizin inkârı îcab etmediğini, üstelik böyle bir hareketin vahîm neticeler tevlid edeceğini, **Mehmed Âkif Ersoy**'un büyük seyyah **Abdurreşid İbrahim Efendi**'yi, **"Süleymâniye Kürsüsü"**nde canlandıran şu mısraları ne kadar güzel aksettirmektedir:

"... İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?
Nedir esbâb-ı terakkisi? Yakından görmek
Bu uzun boylu mesâî, bu uzun boylu sefer,
Bir kanaat verecekmiş bana Dünya'da meğer.
O kanaat da şudur:
Sırr-ı terakkînizi siz,
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Alınız ilmini garbın, alınız san'atını,
Veriniz mesâînize, hem de son sür'atini.

Çünkü kaabil değil yaşamak, artık bunlarsız,
Çünkü milliyyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin;
Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,
*Kendi **"mâhiyyet-i rûhiyye"**niz olsun kılavuz.*
Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz.

Mehmed Âkif Ersoy

menin lüzûmu kabul edilseydi, hiç şüphesiz Japonlar'dan daha kabiliyetli olan Türk Milleti, muhakkak ki, onlardan çok daha büyük muvaffakiyetler kaydedecekti. Fakat dış düşmanlarımızla işbirliği hâlindeki dâhilî hâin ve gâfillerin, uzun zaman millet mukadderâtına hâkim olmaları, Türkiye'de dehşetli bir buhrana sebep olmuştur.

Bu sûretle her sahada acı bir **"tezatlar diyarı"** hâline gelen Türkiye'nin huzur, sükûn ve emniyetten mahrum, elîm manzarası, her vatanseverin yüreğini sızlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin azametli tarihini, ölümsüz mısralarıyla terennüm eden büyük şâir **Yahya Kemal** Bey, Türkiye'nin **"garblılaşma"** hareketleri yüzünden nasıl **"millîlik"**ten uzaklaşarak her sahada kendisini inkâr eylediğini, bakınız ne güzel ve mukayeseli bir sûrette tasvir ediyor:

"Ah! Büyük cedlerimiz!.. Onlar da Galata, Beyoğlu gibi frenk semtlerinde yerleşirdi. Fakat yerleştikleri mahâllede müslümanlığın nûru belirir, beş vakitte ezân işitilir. Asmalı minâre, gölgeli mescid peyda olur, sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır, hâsılı o toprağın o köşesi îmâna gelirdi. Beyoğlu'nu ve Galata'yı saran yeni yapıların yığını arasında o mescidlerden, o türbelerden bir-ikisi kaldı da gördük ki; cedlerimiz o kefere frenk mahâllelerinin toprağına böyle nüfuz ederlerdi.

Biz, bugünün Türkleri, bilâkis Şişli, Nişantaşı, Kadıköy, Moda gibi küçücük bir şehri andıran yerlere yerleştik, fakat o yerler, müslüman ruhundan ârî, çorak ve kurudur. Bir Üsküdar'a bakınız, bir de Kadıköyü'ne; Üsküdar'ın yanında Kadıköy Tatavlayı[81] *andırır. Eski Türkler'in ruhları ile yeni Türkler'in ruhları arasındaki farkı anlamak isterseniz, bu son asırda peydâ olan semtlerle İstanbul içlerini mukayese edi-*

81 **Tatavla:** Eskiden ekseriyâ Rumların yaşadığı, bugünkü Kurtuluş semtinin eski adıdır.

niz.

Medenîleştikçe Müslümanlıktan çıktığımızı tabiî ve hoş gören eblehler uzağa değil, Balkan Devletleri'nin şehirlerine kadar gitsinler. Görürler ki, baştanbaşa yenileşen o şehirlerin her tarafında çan kuleleri yükselir; pazar, yortu günleri çan sesleri işitilir. Manzara, halkın dinini ve milliyetini hatırlatır. O şehirler, bizim yeni semtlerimiz gibi millî ruhtan âri değildirler.

Artık Türk Milleti'nin ruhu bir râyiha gibi uçtu mu?

Hayır, büyük kütlede yine o ruh var, fakat biz son nesil, bir sürü gibi büyük kaafileden uzaklaştık, kaybolduk; fakat daha uzağa gitmeyeceğiz, döneceğiz, tekrar büyük kafileye iltihak edeceğiz. Yeni tarzda yaşayışla cedlerimizin diyânetini mezcedip, bizi bu çoraklıktan, bu karanlıktan, bu ufûnetten kurtaracak mürşidler, şâirler, edipler, hatipler yetişmedi, fakat gayet tabiî bir revişle büyük kafileye kendi kendimize döneceğiz."[82]

Bir şâir sezişiyle daha 1922 yılında kaleme alınan bu yazıda ifade edildiği gibi, milletin **"kendi kendine dönüşü"**, maâlesef henüz tahakkuk etmiş değildir. Üstelik o tarihten hemen bir-iki sene sonra imzalanan **"Lozan Muâhedenâmesi"** gibi bir menfî âmilin temin eylediği imkânla bu dönüş, âdeta imkânsızlaştırılmak istenmiştir.

Gerçekten Tanzimat'tan beri devam eden garblılaşma hareketinin bir fiyasko olduğu[83] anlaşılmış bulunmasına ve milletin, Birinci Cihan Harbi'yle sürüklendiği bâdireden ancak **"millî"** ve **"dînî"** müesseselere sarılmak sûretiyle kurtulabilmiş olmasına rağmen, millet mukadderâtını eline geçiren-

82 **Yahya Kemal**- Aziz İstanbul (Ezânsız Semtler), İstanbul, 1964, sh: 122-123.

83 Bunu anlamak için değerli sosyolog **Mümtaz Turhan**'ın **"Garblılaşmanın Neresindeyiz?"** (İstanbul, 1958) isimli eserine şöyle bir göz atmak kâfîdir.

ler, vaziyeti takdir edemeyerek garblılaşmadan rücû için bir esbâb-ı mûcibe teşkil etmek lâzım gelen Millî Mücâdele'nin, yahıslarına sağladığı otoriteyi, aksine, daha fazla garblılaşmak için kullanma yoluna gitmişlerdir.

Yunan askerinin İzmir'e çıkmasını müteâkip tuğyan eden **"dînî"** ve **"millî heyecanı"**nı temsil üslûbu ile işe başlayan **M. Kemal Paşa**, zaferden önce, bilfarz Sakarya Muharebesi arefesinde müstakbel plânlarını ifşâ ederek garblılaşma yolunda daha sert adımlar atacağını ilân etseydi, zaferi temin edebilir miydi? Eğer İslâm yazısını, İslâm kıyafetini, İslâm kanunlarını ilh. değiştirerek kendinden evvelki garblılaşma taraftarlarının aslâ cür'et edemedikleri mevzularda millî ve dinî müesseseleri kanla yıkıp bunların yerine garbtaki muâdillerini ikâme edeceğini açığa vursaydı; etrafında ayyaşlık ve cinâyetlerle iştihar etmiş bulunan birkaç pespaye yâverinden başka kimi bulabilirdi?

Bu hakikat, milletin bir noktaya tevcihi için millî ve dinî tefekkür ve tahassüs istikametinde hareket etmekten başka bir çare bulunmadığını gösterdiği hâlde bu gerçeği kavramakta geze düsen cumhuriyet ricâli, harp içinde bir nevî sahne artisti gibi **"millî görüş mümessili"** tavrı alarak harpten sonra daha şedîd bir garblılaşma taraftarlığıyla ortaya çıkmışlardır.[84] Bu

84 Zaferden sonra, hıristiyanların yazılarını, rakamlarını, resmî hafta tatillerini, yılbaşılarını, kıyafetlerini, kanunlarını ilh... alarak Türk Milleti'ni ismi konmamış bir **"hıristiyan"** kitle hâline getirmek istikametindeki müthiş Garp hayranlığı ve İslâm düşmanlığı ile iktifâ edilmeyerek Anayasa'ya sarâhaten **"Devletin dini hıristiyanlıktır!"** tarzında bir madde konulmak istendiğine dâir **Kâzım Karabekir Paşa**'nın henüz neşredilmemiş inkılâplar devrine âid hâtıratından naklen Yeni İstanbul Gazetesi'nin 4 Kasım 1970 tarihli nüshasında verilen tafsilâtı veya **Sebil**'imizin 2 Ocak 1976 tarihli ilk sayısını hayret ve dehşetle okumanız cidden tavsiyeye şâyândır.

Bahsi geçen tefrikadan kısa bir nakli dikkatlerinize sunalım:

Kâzım Karabekir Paşa diyor ki:

*"Ben geldiğim sırada, **Tevfik Rüştü Bey** söz söylüyordu:*

tarz-ı hareket, acaba kendilerinin fikir ve ruh îtibariyle sağlam

"-Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahî haykırırım!.. Kimseden korkmam!.. Teşkîlât-ı Esâsiyemizde dinimiz apaçık yazılmalıdır!.."

Ben söz aldım ve sordum:

*"-Teşkîlât-ı Esâsiyede Dinimizin İslâm olduğu yazılıdır, **Tevfik Rüşdü Bey**!.. Hangi kanaati haykıracaksın? Teşkîlât-ı Esâsiyeye apaçık hangi dini yazdıracaksın? Hıristiyanlığı mı?"*

***Mahmud Esad Bey** söz aldı ve sertçe cevap verdi:*

"-Evet, Hıristiyanlığı!.. Çünkü İslâmlık terakkîye mânidir! Bu dinle yürünemez, mahvoluruz!.. Ve bize, kimse de ehemmiyet vermez!"

Ben söz alarak dedim ki:

"-İslâmlığın terakkîye mânî olduğu, Avrupalılar'ın uydurmasıdır. Bu meseleyi istediğiniz kadar münâkaşa edebiliriz. Fakat münâkaşaya tahammülü olmayan bir mesele varsa, din değiştirme gayretidir!.. Netice İslâm kalırsak, mahvolmayız; fakat, bu din değiştirme oyunuyla bizi kolay mahvedebilirler!.. Hıristiyan Bizans'ı İslâm-Türk yıkmış ve yerine geçmiştir. İngilizler, Fransızlar 1853'te İslâm Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak yaparak, Hıristiyan Rus İmparatorluğu'na karşı harb ettiler. İçinden yeni sıyrıldığımız Cihan Harbi'nde Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan Hıristiyan Devletleri, yine İslâm-Türk'le ittifak yaptı ve İtilâf Devletleri'ne karşı birlikte harb etti. Yüzümüze kimse bakmazmış ne demek?"

***Fethi Bey** söz alarak, bana gâyet sert, kat'î bir cevap verdi:*

*"-**Karabekir**! Türkler İslâmlığı kabul ettiklerinden böyle kaldılar!.. Ve İslâm kaldıkça da bu hâlde kalmaya mahkûmdurlar... Bunun için İslâm kalmayacağız!.."*

Ben de aynı sertlikle şu cevabı verdim:

*"-**Fethi Bey**, bu yabancı fikri şiddetle reddederim!.. Geri kalmaklığımıza âmil olan şey, bir değildir. Fütuhatçılık, temsil kudreti göstermemek, Avrupa'nın ilim ve irfan cephesiyle temassızlık, idârede istibdat gibi mühim sebepler vardır. Aynı yanlışlıkları yapan Hıristiyan devletlerin de yıkılıp gittiğini bilmez değilsiniz. Bir zelzelenin hakiki sebeplerini araştırmayıp, onu gülünç bir sebebe bağlamak kadar, bu İslâmlık terakkîye mânîdir fikrinizi garip bulurum. Bu yabancı ve tehlikeli fikrin aramızda da ilmî münâkaşaya tahammül edemeyecek kadar taraftar bulmasından çok müteessir oldum. Fakat ben iddia ediyorum ki, Türk Milleti ne dinsiz olur, ne de Hıristiyan olur! Hakikat budur! Bir milletin asırlardan beri en mukaddes duygularını bir hamlede atabileceğine inanışınız objektif bir görüş değildir, hayâlinizdir. Böyle bir harekete cür'et, memlekette kanlı bir istibdat ile başla!.. Ve İstiklâl Harbi'nin samimi birliğini de birbirine katar! Nasıl bitebileceğini de söyleyebilirim! Düşmanlarından kanı pahasına istiklâlini*

olmamasından mı, yoksa gizli bir düşman tazyikinden mi ve-yahud da her ikisinden birden mi doğmuştur?

Bu nokta, eserimizin mânevî kayıplar üzerinde duracak olan üçüncü cildinde tafsilâtıyla arz ve ifade edilecektir. Burada şu kadarını söyleyelim ki, Millî Mücâdele'yi müteakip ortaya çıkan ve garblılaşma hareketlerinde en müfrid bir safhayı teşkil eden hareketlerin hukûkî ve siyâsî kaynağı, Lozan olmuştur. Bu yüzdendir ki, böylesine aşırı bir garplılaşma hamlesinin daha vâzıh bir sûrette anlaşılabilmesi için **"Lozan"** üzerinde bir nebze duralım.

c-Lozan

Hıristiyan Dünyası için Lozan Sulh Konferansı, yıllardır ruhumuzda derinleşmekte olan aşağılık duygusunun hasad mevsimi olmuştur. Zira bu aşağılık duygusu, madden en zayıf bir zamanımıza rastlamış olmasına rağmen **"Millî Mücâdele"** gibi muvaffak bir eser ortaya koymamıza rağmen -hiç olmazsa seçkinler itibariyle- aslâ zâil olmamıştı. Çünkü Tanzimat'tan beri telkin ve tekrar edilen yanlış görüşlerin zebûnu yarı münevverlerimiz, Şark-Garb muhâsebesini yapabilecek sivil terbiye ve ilmî kifâyetten mahrumdular. Millî Mücâdele esnâsında ortaya çıkan dînî ve millî hissiyâta tâbî olmanın büyük

---

kurtaran Türk Milleti, hürriyetini kendi evlâdlarına boğdurmayacak; buna cür'et edenlerin de hakkından gelecektir, Fethi Bey!.."

***Mustafa Kemal**'e hitâben de sözlerime şöyle devam ettim:*

"-Paşam!.. Maddî cephemiz zaten zayıftır. Güvenebileceğimiz mânevî cephemizi de düşmanlarımızın yaldızlı propagandasına kurban edersek, dayanabileceğimiz ne kalır?! Bizi silâh kuvvetiyle parçalayamayan düşmanlarımız, görüyorum ki, bizi fikir kuvvetiyle mahvedeceklerdir!.. Buna müsaade edecek misiniz? Siz ki, Millete karşı, bizi bu hâle getiren belânın istibdat olduğunu, zaferden sonra milletin tamamiyle irâdesine sahip olarak yürüyeceğini, millet kürsüsünden dahî defalarca haykırdınız!.. Millet Meclisi'ni tekbirler, salâtlar arasında açtınız! İslâmlığın en yüksek bir din olduğunu hutbelerle de îlân ettiniz! Hepimiz de aynı îmân

fâidelerine rağmen, garblılaşma hareketlerindeki gaflet ne yazık ki, daha da şiddetlenerek temâdî ettirilmiştir. Zira Garb Âlemi'ne kayıtsız ve şartsız teslimiyet, Lozan'ın rûhunu teşkil

---

ve kanaatle aynı yoldan yürüdük. Şimdi ne yüzle ve ne hakla bir kanlı mâceraya atılacağız?!"

Mustafa Kemal *sözümü burada keserek dedi ki:*

"-Müzâkere çok harâretlendi, burada kesiyorum." (Bkz: Sebil Dergisi, 20 Ocak 1976 tarih ve 1 numaralı nüsha. Bu mesele, aşağı-yukarı aynen daha sonra yayınlanan şu eserde de mevcuddur: ***Kâzım Karabekir****- Paşaların Kavgası, İstanbul, 1995, sh: 142 vd.)*

Bu eseri okuyanlar, ***M. Kemal Paşa****'nın etrafındaki insanların bu söylediklerine ilâveten kendisinin de benzer sözler söylediğini, hatta:*

"-Dini ve nâmusu olanlar, aç kalmaya mahkûmdurlar!" demiş olduğunu hayretle göreceklerdir. (bkz: a.g.e., sh: 142)

Cesur bir solcu olan **Ahmet Altan**, **M. Kemal Paşa**'nın inkılâp hareketlerini **"Anadolu'yu Selânikleştirmek"** olarak değerlendirmekte ve şöyle demektedir:

"Artık hepimiz ucundan kenarından ***"yapay bir görüntüyü"*** *gerçek zannettiğimizi hissetmeye başladık.*

Bizim seksen yıllık cumhuriyet bir ***"sahtelikler"*** *cumhuriyeti.*

Mustafa Kemal*, Selânik'te doğmuş, askerî okullarda nisbeten* ***"Batılı"*** *bir eğitim almış, Sofya'da ateşelik yapmış, Almanya'yı görmüş genç bir generaldi cumhuriyet kurulduğunda.*

Okuduklarımdan anlayabildiğim kadarıyla iki büyük tutkusu vardı:

Birincisi, ***"lider"*** *olmak.*

İkincisi de, tâ gençliğinden beri söylediği gibi Osmanlı'nın diğer topraklarından vazgeçip Anadolu'da büyük bir Selânik yaratmak.

Güzel kadınlar, şık beyler, balolar, danslar, temiz evler, çiçekli bahçeler, köylerde vals çalan orkestralar, kahve ve konyak kokan cafeler, beyaz örtülü lokantalar...

İlk amacına ulaştı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tartışılmaz lideri oldu.

Bir devletin liderliğini ele geçirmek zordur, ama bunu yapabilecek yetenekleri vardı ve başardı.

İkincisi ise, ***"zordan"*** *daha zordu.*

Yüzlerce yıllık gelenekleri yıkmak ve başka bir târihin, başka bir mücâdelenin, başka bir kültürün sonucu olan bir ülkeyi burada yeniden kurmak, öyle bir ***"kişinin"*** *kararıyla olacak iş değildi.*

Onun hayalindeki ülke, ne Osmanlı'nın bir mezbele hâlinde tuttuğu

etmiştir. Şeklî bir istiklâl ile Dünya milletleri arasında bizi de kabul etmiş görünen garblılar, yaptıkları gizli anlaşmalar ve aldıkları peşin taahhüdlerle tarihî şahsiyetimizi bertaraf edecek ciddî bir imkâna nâil olmuşlardır. Gerçekten o güne kadar

---

(1) *Anadolu'nun geleneklerine, ne de Müslümanlığın inançlarına uyuyordu.*

Sanırım bütün diktatörlerin düştüğü hataya düşüyordu.

İstediği şeyin ***"iyi"*** *olduğuna inanıyordu ve önerdiği* ***"iyiliğin"*** *kabul edilmemesine sinirleniyordu.*

Zorla şapka giydirdi, zorla Batı müziği dinlettirdi, zorla dans ettirdi.

Ama bu iş, ***"zorla"*** *olacak bir iş değildi.*

Onun hayal ettiği ülkeyle, yönettiği ülkenin gerçekleri birbirini tutmuyordu.

Bütün baskıya, gazetelerin bütün yayınlarına rağmen yönettiği insanlara ***"yabancı"*** *biri olarak kaldı.*

Birçok açıdan muhalefetle karşılaştı.

Müslümanlar, bu ***"Batılı"*** *hayat tarzını reddediyorlardı ve emirle* ***"Batılı"*** *olmaya yanaşmıyorlardı.*

Kürtler, kendilerine Kurtuluş Savaşı sırasında söz verilen ***"eşitliği"*** *istiyorlardı.*

Demokratlar, ***"diktatörlüğüne"*** *karşı çıkıyorlardı.*

Onu ürkütecek kadar gerçek kökleri olan direnişlerdi bunlar.

Sanırım hem ürktü, hem öfkelendi.

Korkunç bir baskı uyguladı.

Kürt liderlerini astı, Müslümanları gazeteler vasıtasıyla ***"irticacılar"*** *olarak ilân etti, demokratları Meclis'ten attı, solcuları hapse koydu.*

Orduyla ve sivil bürokrasiyle bütün ülkeyi denetim altına aldı.

Ve çok istediği Selânik'i, büyük şehirlerin yeni zenginleri ve bürokratlarla yarattı.

Artık ***"Atatürk"*** *olan* ***Mustafa Kemal****'i memnun edecek göstermelik bir Selânik yaratıldı, memleketin küçük bir parçasında...*

Geride kalan kısımlar da ***"yeni Selâniklilerin"*** *esiri durumuna düştü.*

İnsanlar kendi ülkelerinde bir söz hakkına sahip olamadılar.

Kürtler, Müslümanlar, demokratlar, solcular devletten dışlandılar.

Bu ***"Selânikleşme"*** *hareketine* ***"Atatürk ilke ve inkılâpları"*** *adı takıldı ve bunlara uymayanlar,* ***"devlet düşmanı"*** *ilan edildi.*

Biz, bugün hâlâ Türkiye'de ***"Selâniklilerle"*** *Anadolulular mücâdelesini yaşıyoruz."* (Bkz: 15 Eylül 2009 târihli Taraf Gazetesi'nde yayınlanan **"Büyük Selânik"** başlıklı yazı)

garblılaşma istikametindeki hareketlere ârız olan **"tereddüd"** ve **"cesâretsizlik"**, Lozan'dan sonra yerini bütün dînî ve millî müesseseleri istihkar eden dehşetli bir **"despotizm"**e terk etmiştir. Garba kayıtsız şartsız teslimiyet çığırını açan Lozan'ın bu ruhunu, **Lord Gürzon**'un şu sözleri açıkça ifade ve ifşa etmektedir:

"-Türklerin hayat ve istiklâllerine herkes hürmetkârdır. Türkiye'den istirhamım, tekrar inkişaf edebilmesi için serbest Türkiye'nin bizimle birlikte hulûs birliğiyle çalışmasıdır. Böyle bir Türkiye, Dünya'nın hürmetine lâyık olur."

Bu **"hulûs birliği"** Lozan'dan sonra Türk Milleti'nin kaderinde vâkî birçok değişiklikleri îzah edecek bir anahtar sözdür. Artık, Türk'ün bir daha kendisine dönmesini imkânsız kılacak ölçüde millî hasletlerinin mânen tahribinin âmili, bu sözü söyleten fikir, rey ve his beraberliğidir. Bugün, böyle bir teslimiyeti temsil edip de asırlarca bir vilâyetimiz olarak bulunmuş Yunanistan'a karşı dahî şahsiyetli kalamamış olan **İnönü**'nün -sırf solculara bir tâviz verip reylerini almak için **"ortanın solu"** dâvâsı ile- **"Amerika karşısında şahsiyetli bir siyaset takip etmek"** gibi bir iddiâyı diline dolamasının mânâsı hazindir.

Burada, O'nun iktidarı devrindeki bu **"hulûs beraberliği"**nin tezâhürlerini münâkaşa edecek değiliz. Bunların hepsi, milletin gözü önünde cereyan etmiştir. Yalnız, şu kadarını söyleyelim ki; bu ekip de, daha öncekiler gibi sadece Garp'taki teknik terakkîyi memleketimizde gerçekleştirmeye mâtuf hamleler yapacakken aksine Türk'ün kendi kendisini inkâra müncer olacak hareketlere devam etmişlerdir. Milliyetin müşterek bir duygu ve fikir beraberliğine muhtaç olduğu kaale alınmayarak Türklerin ruhunu asırlarca yoğurmuş olan İslâm'a cephe alınmıştır. **İnönü** ve ekibi tarafından İslâm ve O'nun mâsum taraftarlarının mâruz bulundukları baskı,

cümlenin malûmudur. Hıristiyanlar sokaklara kadar âyin gulgulelerini taşırırken ses çıkarmayan bu ekip, şurada burada Müslüman grupların en ufak ve meşrû dînî davranışlarını hoş görmemiş ve en ağır şekilde cezalandırmıştır. Fakat unutulmuştur ki, Türk'ün asırlardan beri İslâm ile yoğrulan rûhuna gayr-i islâmî her davranış yabancı gelecek ve aslâ tasvibe mazhar olmayacaktır!.. Nitekim demokrasiye geçildiği günden beri yapılan her seçim, bu gerçeğin aldatmaz bir göstergesi olmuştur.

Hakikaten **İnönü** ve partisinin çok partili hayata geçtiğimiz günden beri girdiği her seçimi kaybetmiş olması, bu gerçeği doğrulayan bir vâkıadır. Buna göre, CHP'ye verilmeyen her rey, Kemalist inkılâplara bir veto demektir. Bu neticeyi, büyük halk kitlesinin, her türlü ifsad edici telkine rağmen birtakım sözde okumuşlar derecesinde- yanıltılamamış olmasına borçluyuz. Gerçekten Türk umûmî efkârı, fevkalâde hâllerde çok kere hislerine tercüman olacak dirâyetli bir **"baş"** bulamadığından, gerekli aksülâmeli gösterememişse de hiç olmazsa **"isâbetli teşhis"** ve **"pasif mukavemet"** ile zararı bertaraf etmeye ve böylece maddî ve mânevî varlığını korumaya çalışmıştır.

Bu gerçeğin târihimizdeki en son misalî, halkımızın **"kemalist inkılâplar"**a karşı gösterdiği sabırlı mukavemettir. Üç yıl süren Türk-Yunan Harbi'nde şehid olan vatan evlâtlarının adedi -resmî istatistiklere göre- on bini bulmadığı hâlde, kemalist inkılâpları yerleştirebilmek için bunun belki yüz katından ziyâde insan telef edilmiş olması, bu **"mukavemet"**i izaha kâfî gelse gerektir.[85] Türk Milleti'nin **"din ve târih**

85 Bu ifade, mübalâğalı zannedilmemelidir. Hakikatte **"Kuva-yı Milliye"**yi eski ittihatçılığın hortlaması mâhiyetinde telâkki eden bazı vilâyet ve kasabaların isyanları ve şarktaki tenkil hareketleri gibi ekserîsi **"dînî hisler"**den doğan kıyamların bastırılmasında, bazı sun'î **"sûikast"** tertiplerinde, şapkaya karşı gösterilen aksülâmellerde inkılâba, **"gözdağları"**ndan

şuuru"na aykırı bularak eline geçirdiği her fırsatta **"red"**le karşıladığı kemalist inkılâpların hukûkî ve siyâsî mesnedinin **"Lozan"** olduğunu birçok kereler tekrarlamış bulunuyoruz. Gerçekten Lozan müzâkerelerine, ikinci murahhas sıfatiyle katılmış bulunan **Dr. Rıza Nur**, O'nun bu mâhiyetini şu cümlelerle açıkça ifâde etmektedir:

"-İmzayı bastık. Artık bunca, buhranlarla yaşayıp bitirdiğimiz, bazen hayal olup elimizden uçan sulhu millete verdik. Hem de büyük bir kâr ile büyük bir şerefle!.."

Neymiş bu **"kâr ve şeref"** olan şey? Merak mı ediyorsunuz? Buna kendisi müteakip cümle ile cevap veriyor:

"-Türkiye'nin dokuz asırlık (Selçuklu ve Osmanlı) **hesabını görmüş, tasfiyesini yapmıştık!.."**[86]

Yalnız bu kadar olsa!.. O'nun hiçbir teklif ve mecbûriyet olmadan Avrupa Kanun-i Medenîleri'nden birini kabul taahhüdüne[87] ne denli teşne bulunduğunu, kendi ağzından dinleyince dehşete kapılmamak imkânsızdır.

*"Bu esnâda **İsmet**, İstanbul Hûkümeti'nde Adliye Nezâreti Mezâhip Müdürü ve bu me'muriyette uzun zaman bulunmuş olan **Baha Bey**'i getirtmiş. Geldikten sonra bana söyledi. Bu zâtın fikirlerine müracaat edeceğiz. Patrikhâne işini iyi biliyormuş. Birkaç gündür şatoya celseye gidip gelirken bizim otelin koridorlarında ciğer gibi kırmızı ve büyük bir fesi, ayağında arkası mahmuzlu fotin kundura, uzun boylu ve ihtiyar birini görüyordum. Nümûnelik bir şeydi. Nazar-ı dikkatimi*

bir **"hayat hakkı"** sağlamaya çalışan **"İstiklâl Mahkemeleri"**nin asıp kestiği mâsumların adedi, muhakkak ki, bizim bu tahminimizden de çok fazladır. Ancak bu mes'elenin esas mevzumuza alâka nispetinin zayıflığı sebebiyle, burada tafsilât vermeyi doğru bulmayıp kısa kesiyoruz.

86 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1089.

87 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e, c: II, sh: 926'da, *"Bizim sûkomisyonda Hıristiyanların evlenme, mîras işleri vs. hakkında Yunanlılar ve diğerleri kıyamet koparıyorlar. Ben bunlara Avrupa Kanun-i Medenîsi'ni aynen tatbik etmek üzere olduğumuzu söyleyerek cevap veriyorum."* demektedir.

celbetmişti. Tabiî frenkler ona bir turist olarak bakacaklardı. İşte bunun kim olduğunu sormağa bile vakit bulamamıştım, iyi mostra idi.

***Baha Bey**'i getirttim. Baktım o mostra adam. **Münir**, **Şükrü**, **Veli**, **Seniyüddin** gibi birkaç müşâvirler ile beraber O'nunla müzâkereye başladık. Re'yini sordum. Bu zâtın Patrikhâne işinde mütehassıs olması lâzımdı. Hakikaten de birtakım malûmâtı vardı. Kendi de iyi adama benziyor. Kanun-i medenî mes'elesine şiddetle itiraz etti:*

«-Sonra Türk kızları da Hıristiyanlar ile evlenir, bu ne vahim şey?!. Din gitti.» dedi.

Ben de:

«-İstediğim budur. Eğer kaç asırdır böyle Türk kızları Hıristiyanlarla evlenebilselerdi, Türk erkekleri de Hıristiyan kızlarıyla, bugün Türkiye'de Hıristiyan kalmamış olurdu!..» dedim. Sustu.

Fakat bu zât, pek mutaassıp imiş. Böyle lâflar kulağına girmiyor. Patrik mes'elesinde, patrikin yine eskisi gibi imtiyazlarına sahip olmasını, Devletin vükelâ derecesinde bir memuru olup asker ve polislerin O'na yine selâm durmasını ve emsâlini şiddetle iltizam etti. Artık zırvalıyordu. Gördüm ki, beyni bitpazarından başka bir şey değil. Ne zihniyet, ne ahmaklık!.. Kolayına Türkiye gibi koca bir imparatorluk yıkılmamış. Bu zât, çok eski kafalıdır ve Dünya'dan bîhaberdir. Nasıl balık sudan çıkmazsa, eski vaziyetten dışarı çıkamıyor. Birkaç celse gösterdi ki, O'ndan istifade mümkün değildir. Dediler ki:

«-Geldiği günden beri domuz sürülmüştür diye yemek, hattâ ekmek yemiyor. Sade rafadan yumûrta yiyor.»

*Hâline acıdım. Zayıf da, açlıktan ölecek, **İsmet**'e dimağını, hâlini anlattım, bu adamı iâde etmesini söyledim. Dinlemedi. Neyse bir müddet sonra kendi gitti. İşte **İsmet**'in bir*

saçma işi daha...

***İsmet** benim kanun-i medenî işime kızıyor. Hâlbuki bunda büyük iyilikler vardı. Kızlarımıza, erkeklerimize Türk ruhunu verirsek Hıristiyanlarla evlenince karı veya kocalarını, hiç olmazsa çocuklarını Türk yaparlar. Mutaassıp Rumlar, kızları yetişince Türkle evlenmesinden korkarak kızlarını alıp Yunanistan'a hicret ederler. Bu sûretle İstanbul'da kökleri kesilir.*

*Vaktiyle **Şeyhülislam Vâni Efendi** zamanında Türkler, hıristiyan kızları ile müslüman etmeksizin evleniyorlarmış. Rum patriki görmüş ki, Rumlar bitiyor, **Vâni Efendi**'ye rüşvet vermiş, O'ndan şöyle bir fetva almış:*

«Bu kadınlar, gebelik esnâsında domuz eti yiyip şarap içtiklerinden bu çocuklar müslüman olamaz.»

Bu sûretle bu evlenmeyi hükümet men'etmiş. Bu mel'un Şeyhülislâm[88], bunu yapmasaydı, Türkiye'de bugün Hıristi-

88 Türkçülüğü ile iştihar etmiş (meşhur olmuş) bulunan **Dr. Rıza Nur**'un **"mel'un şeyhülislâm"** dediği **Vânî Mehmed Efendi**'nin (ölümü: 1686) tâ XVII. Asırda **"Türkçülük"** yapmış olduğunu, nasıl da bilmediğine şaşmamak elden gelmez?! Hem de cildlerle **"Türk Tarihi"** yazmış olduğu hâlde!..

Hâlbuki **Vânî Mehmed Efendi**'nin:

"Ey o bütün îmân edenler! İçinizden kim dininden dönerse, duysun; Allah onun yerine öyle bir kavim getirecek ki, Allah onları sever, onlar Allâh'ı severler. Mü'minlere karşı boyunları aşağıda (mütevâzî ve merhametli)**, kâfirlere karşı başları yukarıda** (izzetli)**, Allah yolunda mücâhede ederler. Dil uzatanın levminden** (kınamasından) **korkmazlar."** meâlindeki âyet-i kerîmeyi (Mâide Sûresi, âyet 64) şerhederken burada işaret edilen sâlih kavmin **"Türkler"** olduğunu söylemiş olması pek meşhurdur. Onun gibi Vanlı olan **Seyyid Ahmed Arvâsî** hakkında, internetteki bir değerlendirmede (31.12.2005) ise şöyle denmektedir:

*"Şuurlu bir Türk milliyetçisiydi. Tıpkı 17. yüzyılda yaşayan müfessir **Vânî Mehmed Efendi** gibi düşünüyor, O'nun bundan üç yüz yıl önce **"Arâisu'l-Kur'ân"** adlı kitabının ikinci cild, 250. yaprağında yazdığı gibi, «Türkler, Kur'ân'da bahsi geçen **Zülkarneyn**'den maksad, **Oğuz Han** olduğunu söylerler ki, bu konuda tereddüdü mûcip olacak hiçbir nokta yok-*

yan bulunmazdı. Devlet, çektiği binlerce belâları görmez ve böyle yıkılmazdı. Fecîsi şu ki, buna yanan ben, şimdi de bunun faydasını anlatamıyordum."[89]

Bu satırlardaki dînî ve târihî yanlışlara mı, yoksa milletin tâlihine mi yanarsınız bilmem!..

Lâikliği bile ilk defa kendisinin ortaya attığını söyleyen[90] **Dr. Rıza Nur**'un, Lozan Muâhedenâmesi sırasında bu kadar **"frenk-meşrep"** olmayı **"Türkçülük"**le nasıl bağdaştırabildiği, gerçekten şaşılacak bir şeydir!.. Ne yazık ki, **"Hayat ve Hatıratım"** isimli eseriyle gerçekten büyük ve târihî bir hizmet îfâ eden **Dr. Rıza Nur**, bu fikirlerini daha sonraları da muhâfaza etmiştir.

1938 yılında **Nâdir Nâdî**'ye verdiği cevapta:

*"-Lozan zabıtnâmelerinde benim frenklere Avrupa Medenî Kanunu'nu aynen alacağımızı söylediğim görülür. Benim «**Türk Tarihi**»nde şapka, medrese ve tekkeler için yazdıklarım okunsun!.."*[91] demektedir.

Şu iktibas ettiğimiz satırlarda yer alan ilmî ve dînî yanlışlarla frenkmeşrepliğin dehşeti hakkında söz söylemeyi zâid addediyoruz. İmanla bir zerresi bile bağdaşmayacak olan bu herzelerin kaaili Lozan'da ikinci murahhastır: **Dr. Rıza Nur**... O böyle olursa, mâhud **İnönü** nasıl olacaktı!?.. Tabiî, beşbin beter. Kaptanları böyle olunca Lozan'ın âkıbeti nasıl olacaktı?!.. Hıristiyanlığa teslimiyet!.. İşte öyle de oldu!..

Biz de bu eserin ilk basımında henüz mezkûr hâtıratı yayınlanmamış olduğu için, onu pek fazla methettiğimizi itiraf etmeliyiz. Ancak **Dr. Rıza Nur**'un bu aşırı alafrangalığı bir

---

*nur:» derdi. Sık sık **"Oğuz'un Çocukları"** dediğinde gözleri ışıldar, sesi gürleşip söylenir."*

89 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e, c: II, sh: 926-927.

90 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e, c: II, sh: 520.

91 **Dr. Rıza Nur**- Türkbirlik Revüsü, s: 8, İskenderiye, 1938, sh: 2028.

yana bırakılırsa, gerçekten birçok meziyetleri olduğu da muhakkaktır! Alafrangalığa gelince yalnız O mu? Başta **İsmet Paşa** olduğu hâlde aşağı-yukarı bütün hey'et, aynı hâlet-i rûhiye içinde idiler. Bunun tafsilâtını, yani hey'ete dâhil olanlardan birçoğunun ruh ve seciyelerini ilerki sahifelerde ferd ferd ifade edilmiş bulacaksınız. Burada **Dr. Rıza Nur**'un bazı fikirlerine temasımız, Lozan'ın **"Türk ve İslâm"** rûhunu teslim alan bir **"haçlı galebesi"** olduğunu belirtmek içindir. Böyle olduğundandır ki, bütün aşırı garplılaşma taraftarları, **"Lozan"** etrafında adetâ bir **"efsâne"** îcâd ederek, onu göklere çıkarmakta yarışa girmişlerdir. Bu hudûdsuz ve bayağı mübalâğalarla sayfalarımızı kirletmek niyetinde değiliz. Ancak kimlerin Lozan'a medhiye düzdüklerinin anlaşılabilmesi için sadece bir tanesinin Lozan vesilesiyle serd ettiği bir-iki fikri dikkatlerinize arz etmek isterim:

*"**Fâtih**, İstanbul'u aldıktan sonra, hem Katolik Papa'nın, hem de Ortodoks Patrik'in Hıristiyanlığı kabul teklifleri karşısında kaldı. Birinin teklifini kabul ile diğerini kendisine düşman edecekti. Hem de muzaffer bir dinin kuvvetiyle yürüyen bir padişah ve kumandandı. Mağlûp ettiklerinin dinini kabul etmesi, belki de o vakit bile müşküldü. Kabul edeydi, vâkıa o vakit de Türk Milleti, bütün Âlemin efendisi olacaktı!..*

Hicretten yüz sene sonra, sırf bir maddî menfaat sâikasiyle ve ezcümle ulularının emir ve kumandası altında, hep birden bu yeni asâlete intisap eden Türkler, on bin senelik milliyetçiliklerini, yeni bir ümmetçilik politikasına fedâ ettiler.

*İlk defa maddî bir alâka olan din, gitgide Türkler'in yegâne mâneviyatını teşkil etti. Bu târihî hakikati anlamak için acaba **Michelet**'in mânevî kaygılarına hak vermekten ise, **Karl Marx**'ın târihî maddiyatçılığına daha fazla ehemmiyet vermek doğru olabilir mi? Her hâlde Sevres felâketine kadar bizi sürükleyen fecî âkıbet, bu suâlin cevabını hazırlamakta-*

dır.

İşte bu muazzam, müthiş, gayr-i hissî, sırf menfaat üstüne müesses fırsatı, her neden ise kaçırdıktan sonra, bâri ***Fâtih****, yapılması lâzım gelen şeyi iltizâm ede idi. Yani gayr-i müslim Osmanlıları, bir emri ile İslâm ile müşerref kıla idi. Bosna ve Hersek'te, Arnavutluk'ta başladığı İslâmcılık siyâsetini, bâri bütün ülkesinde şiddet ve kat'iyetle takip edeydi. Hâsılı, dini, yalnız mânevî bir gâye değil, bir defa da maddî bir vâsıta diye telâkki edeydi. Hayır, bunu da yapmadı. Defterdar efendinin:*

«-Hıristiyanlar da İslâm olursa vergi azalır, devletin hazinesi boş kalır.» diye hasis bir menfaat için mırıldanmasını duyduğu hâlde ***Fâtih*** *asırlarca torunlarının başına musallat ettiği püsküllü belânın fecaatini göremedi.*

Zaten İslâmiyet, hep böyle hareketi emrediyordu. Gayr-i müslimlere verdiği fermanlar ile Rum Ortodoks Patrikhânesi'ne, hattâ Bizans imparatorlarının tanıdıkları hak ve selâhiyetlerden fazlasını bahşetmekle ***Fâtih****, hiç de dürbin (uzak görüşlü) olmadığını, hazırdaki menfaate istikbali feda eder bir devlet adamı olduğunu, her ne denirse densin, Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlara karşı büyük bir meyli olduğunu, pek açık bir sûrette, hattâ bizim aleyhimize olarak ispat etmiştir.*

Bu Patrikhâne fermanları yetmiyormuş gibi, bir de Venedik ve Cenevizlilere, bol keseden bahşettiği fermanlar ile, başımıza asırlarca belâ kesilen Capitulations (kapitilasyonlar) ile de devletini, hükümetini ve milletini, daha tâ ilk mes'ud gününden itibâren, felce uğratıp bunların ölümlerini hazırladı.

Vâkıa ***Fâtih****, İstanbul'u almakla pek güzel topraklar kazandı. Belki de İstanbulsuz bir Osmanlı Devleti, Asyâî bir memleket olacaktı, Türk hiç Avrupalılaşmayacaktı. Fakat inkâr edilemez, İstanbul'u almamız bile terakkî etmemize yardım etmemiştir. Maddî terakkî yerine İstanbul, Türk'e az kal-*

*sın öz seciyesini, gayesini kaybettiriyordu. Biz Bizanslılık zihniyetinden pek güç kurtulabileceğiz. Damarlarımızdaki öz Türk kanı mukavemet etmeyeydi, çoktan beri **Fâtih**'in Bizanslılığına kurban gitmiş olacaktık.*

*Gerek İstanbul'da ve gerek bütün yeni ve büyük ülkede Hıristiyanları aşırı bir sûretle himâye ederek Osmanlılığı yeni baştan kurarken, **Fâtih**, devletin ve hâkim milletin ruhunu, Bizans'ın mâvi ve yeşillerinin âdi politikacılık bid'atlarını almakla, ne dereceye kadar muazzep ettiğini anlayamamıştı.*

***Fâtih**'in gayr-ı millî hareketleri ile âdeta mânen Rumlar gâlip ve Türkler mağlûp oldular. Az kalsın Türklüğün pâk benliği, bu Osmanlılık çamuru içinde boğulup kalacaktı.*

***Fâtih** bir günlük siyâseti için bütün istikbalini, eserini, torunlarını berbat etti. Gâyesini demiyoruz. Çünkü yalnız büyük bir devlet kurmak, milyonlarca insanı esir gibi kullanmak, Türkler'in öz haklarını gayr-i müslimlere fedâ etmek bir gâye değildir.*

***Fâtih**, Türk'ü değil, evvelâ kendisini, sonra Osmanlı Devleti'ni, daha sonra da dinini düşünüyordu. O din ki; tâ **Hazret-i Muhammed** zamanından beri istimam eden (müslüman olan) gayr-i müslimlere İslâmlardan daha iyi bakıyor, devlet işlerine karışıyor, ümmetçilik edeyim derken Türk'ün hak ve menfaatlerini fedâ ediyordu.*

***Fâtih**, fâni olan kendisini, sun'î olan Osmanlılığı, ümmetçi olan dinini düşüneceğine biraz da kuvvetinin ve mevcûdiyetinin asıl ve esasını teşkil eden asıl iptidâî maddeyi, Türk'ü düşünseydi, herhâlde Osmanlılar devrinde, nâhak yere başımıza gelen bin bir türlü felâket gelmezdi.*

*Bu güzel memlekette bir din, bir millet, bir gâye olurdu ve ezcümle **Mustafa Kemal**'in en büyük eserinden çok evvel lâiklik teessüs ederdi.*

Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi
Talebe Cemiyeti neşriyatından: 62

SÈVRES

VE

LAUSANNE

(SEVR VE LOZAN)

GAZİ MUSTAFA KEMALE

SUPHİ NURİ

İstanbul Halkevi Caddesi. No. 17
ARKADAŞ MATBAASI
1934

Suphi Nûri (İleri)'nin herzenâmesinin kapağı

İslâm, devletlerini birer birer zevâle sevk eden, Müslümanları asırlardan beri geride bırakan, hükümetin işini hercümerc eden, maârife, sanâyie, terakkîye mâni olan, Osmanlıları mütemâdî bir aciz ve zaafa düşüren, Türkler'in belini büken, hep bu din ve devlet işlerinin birleşmesi olmuştur.

*İşte **Christophe Colomb**'un meşhur yumurtası hikâyesine benzeyen bu lâyıklık bedâhatını gören, anlayan ve bize kabul ettiren **Gâzi Mustafa Kemal**'dir."*[92]

Bilmem bu sarhoş kusmuğundan beter hezeyanlar ve pespâye dalkavukluk örneklerini çoğaltmaya lüzûm var mı? Bütün bir ücreti peşin ödenmiş veya para ve mevki olarak ücrete istihkak için re'sen ibda (!) edilmiş **"Lozannâme"**lerin müşterek vasfı, bu cehâlet tezâhürleridir.[93] Hepsi de önce, yegâne millî mefahirimize böyle pespâye bir sûrette söverler. Sonra da **"Sevr Sulh Projesi"**ni ele alarak Lozan'ı üstün göstermeye çalışırlar!..

Bu sebeple biraz da bu **"Sevr"** kıstasının nasıl bir **"geçmez akça"** olduğunu ve Lozan'ı değerlendirmedeki hataları belirterek bu bölüme nihayet verelim:

---

92 **Suphi Nuri (İleri)**- Sevres ve Lausanne, İstanbul, 1934, sh: 6-7.

93 Bu câhilâne methiyelerin hâlâ devam etmekte olduğunu göstermek üzere sadece bir tek örneği dikkatlerinize sunalım:

Mâruf târih profesörü, -evet, hem de bir târih profesörü- **Halil İnalcık**:

"-Rum Ortodoks Kilisesi'ne ekümenlik hakkı tanınırsa, İstanbul, Vatikan gibi mi olur?" suâline karşı şu cevabı vermiştir:

"-Evvelâ haklarınızdan vazgeçiyorsunuz, Lozan'la patriğin statüsü tâyin edilmiştir. Lozan'a bir delik açıyorsunuz. Ruhban Okulu da patrikliğin bu dâvâları için bir basamaktır." (Bkz: 24 Ekim 2005 tarihli Milliyet Gazetesi)

Hazretin Lozan Muâhedesi metnini okumamış olduğu anlaşılıyor. Zira bu eserin sonundaki Lozan Muâhedenâmesi'nin metnine bakanlar, orada Patrikhâne'nin adının bile geçmediğini göreceklerdir.

Bu mesele, konferansta bir hayli görüşülmüş olduğu hâlde, hiçbir karar alınmadan müzâkereden kaldırılmıştır. Buna göre eski statü berdevamdır. Orada da ekümeniklik -sırf dînî sahada- esâsen mevcuddur.

ç-Lozan'ın Değerlendirilmesindeki Hatalar ve Doğru Kıstas: Misâk-ı Millî

Resmî ve husûsî şahıs ve müesseselerin bugüne kadar Lozan'ı medh ü sena için kullandıkları müşterek taktik, O'nu ölü doğmuş bir **"muâhede projesi"** olan **"Sevr"** ile mukayese olmuştur.

"Lozan"ı **"Sevr"** ile mukayese, mantîken O'nun **"iyi"** değil, **"az kötü"** olduğunu söylemek demektir. Zira **"Sevr"**i bir **"ölüm fermanı"** îlân edip yerin dibine batırdıktan sonra, **"Lozan, O'ndan iyidir."** demek, selîm muhâkeme önünde, O'nun **"az kötü"** olduğu neticesini hâsıl etmez mi?

Üstelik ileride görüleceği üzere, Lozan Muâhedenâmesi'ndeki **"Azınlıkların Himâyesi"** başlıklı bölüm, Sevr'deki buna dâir hükümlerin tıpatıp aynısıdır. Eklerindeki iki protokol de böyledir!..

Buna rağmen Lozan Muâhedenâmesi, Sevr Muâhede Projesi'ne nazaran -hiç olmazsa arâzi kayıpları itibariyle- daha az kötüdür. Fakat Lozan'ın Sevr'e nazaran daha iyi olması, onun makbul ve mûteber kabul edilmesi için kâfî bir sebep değildir. Çünkü:

a) Mukâyese edilen **"Sevr"** ile **"Lozan"**ın mâhiyetleri aynı değildir. Bunların birisi, aylarca karşılıklı mücâdele ve münakaşalarla tekevvün etmiş ve usûlüne uygun olarak nihâyet bütün devletlerce tasdik edilmiş, Devletler Umûmî Hukûku Prensipleri muvâcehesinde tam bir **"muâhede"** olduğu hâlde, diğeri teklif safhasından ileriye geçememiş ve bir **"proje"** olarak kalmıştır.[94] Çünkü bir muâhedenin usûlen tâyin edilmiş murahhaslarca imzası, onun tam bir muâhede olarak kabulü için kâfi bir sebep değildir.

94 **Ord. Prof. Dr. Charles Crozat**- Devletler Umûmî Hukuku, İstanbul, 1950, c: I, sh: 399; **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh: 403-404; **İnönü**'nün Hatıraları (Lozan kısmı), Ulus Gazetesi, 24 Temmuz 1968 tarihli nüsha.

Murahhasların imzasını müteakip, alâkadar devletlerin iç hukûk kâidelerine göre, bu metnin selâhiyetli makamlarca tasdik ve kabulü şarttır. Hâlbuki **"Sevr Muâhede Projesi"**, murahhaslarımız tarafından imza edildikten sonra o günkü hukûk nizamımıza göre, onu tasdik etmesi gereken en yüksek icrâ makamı olan Padişah tarafından da tasdik ve kabulü şarttı.

Gerçi padişahtan evvel muâhedeyi müzâkere ile mükellef bulunan, Meclis-i Meb'ûsân'dı. Fakat o sırada Meclis feshedilmiş ve yeni Meclis de henüz teşekkül etmemiş bulunduğundan **Sultan Vahideddin** merhum, böylesine ağır bir mes'ûliyet ifade eden bir muâhede için memleket münevverlerinin fikirlerini öğrenmek maksadıyla **"Saltanat Şûrası"** adıyla bütün ileri gelenleri toplamış ve onlara artık her biri vatandan firar etmiş bulunan İttihatçı liderlerinin memleketi sürüklemiş bulundukları vahim vaziyeti izah ederek İtilâf Devletleri'nce teklif edilen Sevr Sulh Projesi ahkâmını müzâkereye dâvet eylemiştir. O günkü fecî vaziyet karşısında bu muâhede ahkâmının kabulünden başka bir çare olmadığı kararına varan Saltanat Şûrası'na rağmen, **Sultan Vahideddin "Mecelle-i Musibet"** adını taktığı Sevr Sulh Projesi'ni, hattâ sadrâzamın ısrarına rağmen[95] tasdik etmemek için sonuna kadar direnmiştir.

Bu sûretle Sevr'in taraflarından biri olan Osmanlı Devleti'nin iç hukûk kâidelerine göre, işbu muâhede projesini usûlen tasdik ve kabul etmemiş olması, onu bir proje olarak kalmaya mahkûm etmiş ve bu yüzden diğer devletler de tek taraflı bir tasdîkin bir mânâ ifade etmeyeceği mülâhazasıyla aynı şekilde hareket etmişlerdir.

95 **Ahmed Reşid Rey (H. Nâzım)**- Gördüklerim, Yaptıklarım- İstanbul, 1945, sh: 299'da: *"Zât-ı Şâhâne'nin (Padişahın) bu muâhedeyi, Sadrazâm'ın ibrâmına (zorlamasına) rağmen tasdikten sûret-i kat'iyyede içtinab ettiği, şüpheden berîdir"* demektedir.

Ekümenlik, Lozan'ı deler

■ ***Rum Ortodoks Kilisesi'ne ekümenlik hakkı tanınırsa İstanbul Vatikan gibi mi olur?***

Evvela haklarınızdan vazgeçiyorsunuz, Lozan'la Patriğin statüsü tayin edilmiştir. Lozan'a bir delik açıyorsunuz. Ruhban okulu da patrikliğin bu davaları için bir basamaktır.

Namlı (!..) târihçinin Lozan hakkındaki câhilâne sözleri
(24 Ekim 2005 tarihli Milliyet Gazetesi)

Bunun tek istisnası, Yunanistan olmuştur. Bu da, itilâf Devletleri arasında ehemmiyetli bir mevkii olmaması dolayısiyle Sevr Sulh Projesi'ne hukûkî bir kıymet ve kuvvet izâfesini temin edememiştir.

Bunun diğer bir delili de Sevr'in Türk murahhaslarına tahammülfersâ bir cebir ve tazyik altında imza ettirilmiş ve **Sultan Vahideddin**'in tasdikten sûret-i kat'iyyede içtinab etmesi sebebiyle proje hâlinde kalmaya mahkûm edilmiş bulunan bu muâhede metnini ıslah için bilâhare birçok **"Sevr Sulh Projesi'ni Islah Komisyonları"** toplanmış olmasıdır. Tekemmül edip bitmiş bir muâhede olsa idi, bunlara ne gerek vardı!..

Fakat hepsinden mühimmi, bizzat **İsmet Paşa**'nın bile hâtıratının **"Lozan"** kısmına başlarken:

*"Birinci Dünya Harbi'nden sonra Türkiye ile barış yapmak için teklif olunan **projelerden** birincisi, 10 Ağustos 1920 de Sevr'de imzalanmış"*[96] demesidir.

Bizi Sevr'e **"proje"** dedik diye tenkid eden Ulus münekkidinin[97] kulakları çınlasın!.. Müdafaa ettiği **İnönü**'nün bu ifadesi bile O'nu nakzediyor. Bu defa da şu **"imzalanmış"** sözüne sığınmaya çalışırsa, bir projenin imzalanmakla değil, selâhiyatli makamlarla **"tasdik"** edilmekle tam bir **"muâhede"** hâline gelebileceğini, kendisine herhangi bir Hukûk Fakültesi talebesi de öğretebilir.

Dahası var; evvelce de zikrettiğimiz üzere **"Sevr"**den **M. Kemal Paşa** bile üç kere üst üste **"proje"** tavsifi ile bahsetmiştir.[98] Artık bunda şüphe ve tereddüde yer kalır mı? Bu

---

96 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları- Ulus Gazetesi, 24 Temmuz 1968 târihli nüshadaki bu ifâde, hâtıralar, kitap hâline getirilirken -maâlesef- çıkarılmıştır. (Bkz: **Sabahaddin Selek- İsmet İnönü**, Hâtıralar, Ankara, 1985, sh: 289 vd.)

97 **Cihat Akçakayalıoğlu**- a.g.tfr.

98 Bkz: **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara, 1927, sh: 403-404'ten naklen: Bu eserde 43 numara ile yer alan dipnot.

ULUS

KURUCUSU KEMAL ATATÜRK

Çarşamba 24 TEMMUZ 1968

İnönü'nün hatıraları

3. bölüm

LOZAN

4 barış teklifi

Sevr, 12 Mart 1921, 22 Mart 1922 projeleri ve Lozan'ın getirdikleri

İ. İnönü

—1—

Birinci Dünya Harbinden sonra Türkiye ile Barış yapmak için teklif olunan projelerden birincisi 10 Ağustos 1920 de Sevr'de imzalanmış, 12 Mart 1921 tarihli proje ile 22 Mart 1922 tarihli proje Ankara hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Nihayet [illegible] projesi 8 ay süren uzun bir müzakereden sonra, Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde 24 Temmuz 1923'de Lozan'da İnönü tarafından imzalanmıştır. Bu dört projede hudutlar, İstanbul ve Boğazlar, azınlıklar, [illegible] nüfus mıntıkaları, ad-

(Sonu Sa. 4 Sü. 1 de)

Anlatan: İsmet İNÖNÜ

Hazırlayan: Sabahattin SELEK

Lozan Hatıraları başlarken

İnönü'nün hatıralarının ikinci bölümü Mondros Mütarekesinden başlıyarak Büyük Türk Zaferinden sonra İzmir'e girişle sona ermişti. Zorunlu olan kısa bir aradan sonra, bugün, hatıraların üçüncü bölümüne başlıyoruz. İnönü bu bölümde bize Lozan'ı anlatacaktır. Lozan hatıralarını, mümkün olan azami istifade ile takip edebilmek için, galip devletlerin Mondros Mütarekesi ile Türk Ordusunun elindeki silâhları teslim aldığına, [illegible] dikleri zaman işgal hakkını kazanmak maksadiyle mütareke hükümlerini nasıl tanzim ettiklerini hatırda tutmak gerekir. Ayrıca Sevr Andlaşmasının getirdiği hükümleri de hatırlamakta fayda vardır. İnönü, bu hükümler için «hiçbir bize yaşama hakkı bırakmayan genişlikte, serilikte ve insafsızlıkta idi» demektedir. İnönü, 1957 yılında Lozan günü münasebetiyle gençlerle yaptığı bir konuşmada, onlara Lozan'ı şöyle anlatmıştı:

«Sevr Andlaşmasının bu hükümlerini silâhla iptal ettikten sonra, yahut iptal ettiğimizin kanaat ve ümidi ile Lozan'a gittik.»

Bu kısa cümle ile özetlenen olayları, Mondros'tan Mudanya'ya, Sevr'den Lozan'a kadar geçen zaman içinde İnönü'nün hatıralarının ikinci bölümüne konu teşkil etmişti. İnönü bu süre boyunca Büyük Millet Meclisi hükümetinin Genelkurmay Başkanı ve sonra Garp Cephesi Kumandanı idi. Bu sebeple, okuyucuların hatırlayacağı üzere, hatıraların ikinci bölümünde, Millî Mücadelenin daha çok askerî yönü ve [illegible] hareketle iç meseleleri anlatılmıştır. Halbuki

(Sonu Sa. 4 Sü. 2 de)

İsmet Paşa bile Sevr hakkında "proje" sıfatını kullanıyor.

neticeyi temin eden de, **Sultan Vahideddin** olunca, artık siz, yalancı kemalist kalemşörlere ne dersiniz, bilemem?!

Gerçekten **Sultan Vahideddin** dâhiyane bir buluşla, teklif edilecek olan muâhedenin melhûz menfî şerâitinin Türk Milleti tarafından aslâ kabul edilmeyeceğini gösterecek birtakım nümâyiş ve mitingler tertip etmesi maksadıyla **M. Kemal Paşa**'yı Anadolu'ya göndermiştir.

Dikkat oluna ki, **"Yunan Harbi"** için değil!.. Yunan henüz ortada yoktur ve **Kemal**'e bağlı bir plânın neticeleri olarak bilâhare gözükecektir. Bu vazife için **Sultan Vahideddin**, İtilâf Devletleri arasında en nüfûzlusu olarak gözüken İngilizler'le tâ Sofya Ataşemiliterliği'nden başlayan bir dostluğu bulunması sebebiyle O'nu tercih edip göndermiştir. Çünkü O'nun hareketlerine karşı İngiliz te'sir ve müdâhâlesinin, nisbeten hafif bir seyir takip etmesi melhuzdu.

Kendisinin bir memuru olması dolayısıyle de **"Saray"** ve **"Makam-ı Hilâfet"** üzerinde İngiliz baskılarının daha ehven tahakkuk etmesi ihtimali, O'nun tercih edilme sebebiydi. Eğer **M. Kemal Paşa**'nın yerine, aynı maksadı istihsal etmek için, İngilizlerin hiç tasvip etmedikleri bir başka paşa gönderilmiş olsaydı, İngiliz muhâlefeti muhakkak ki, çok daha şedîd bir sûretle ortaya çıkacaktı. Bu noktada **Sultan Vahideddin**'in görüşü tamamen haklıydı. Fakat yanıldığı başka noktalar vardır ki, onlar da ileriki sayfalarda kanunî imkânlar nispetinde anlatılmıştır.

b) Sevr Sulh Projesi ile Lozan'ın mukayesesinde, tarafları sulh masasına götüren **"vâkıa"**lar da birbirine benzememektedirler. Sevr Sulh Projesi'ni imzalayan Osmanlı Murahhasları; Devleti bir mâcera mantığı ile idâre eden İttihadçılar'ın çeşitli ihmal, ihânet ve hesapsızlıkları yüzünden, mağlûp duruma düşürülmüş bir devleti temsil etmek mevkiindeydiler.

Lozan'daki Türk Hey'eti ise aksine, bugüne kadar mü-

balâğalı bir şekilde propaganda edilmiş bulunan, bir zaferin mânevî müstenidâtına mâlik idiler, **"mağlûp"** devletin murahhaslarının kabule mecbûr olacakları şerâit ile **"gâlip"** bir devletin murahhaslarının kabul ettirmesi lâzım gelen husûslar, elbette bir ve aynı olamazdı.

c) Sevr Sulh Projesi'nin imzasına memur olan Türk Hey'et-i Murahhasasına rey ve kanaatleri sorulmamış, mezkûr proje kendilerine dikte ettirilmiştir.[99] Hâlbuki Lozan, ay-

99 **Operatör Cemil Paşa**- Canlı Tarihler-II, İstanbul, 1945, sh: 133-134'te bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"MÜZÂKERE Mİ, YOKSA HAPSEDİLME Mİ?

*Avrupa'ya eski Sadrazam **Tevfik Paşa**'nın riyâseti altında gönderilecek murahhas heyetinin âzâsı meyânında ben de vardım.*

Yola çıktık. Yanımızda İngiliz, Fransız ve İtalyan devletlerinin güyâ seyahatımız esnasında muâvenet etmek üzere bize terfik ettikleri irtibat zâbitleri bulunuyordu. Üç hükümetin de birbirine îtimat ve ehemmiyeti olmadığından, hepsi bu sûretle yanımıza birer tarassut (gözetleme) memuru koymuş bulunuyorlardı.

*Göz hapsine alınmış bir hâlde ve yolda hiç kimse ile görüşmeden Paris'e vardık (1 Mayıs 1920). Fakat Fransızlar, heyetimizi Paris'teki büyük istasyonda indirmediler. Herkes dışarı çıktıktan sonra treni tekrar hareket ettirdiler. Gerisin geri gittik. Diğer bir şimendifer yolundan âdeta mahfûzan Versay'a vardık. Orada **"Hotelde de Reservoires"** denilen târihî bir binaya indik.*

*Fransızlar, Alman murahhaslarını da gâliba bu otelde misafir etmişler. İçeriye biz girdikten sonra kapıya da süngülü bir asker konuldu. Bu sûretle Fransa misafirperverliğini bizden esirgememiş oldu! Lâkin **«misafirperverlik»** sözü sizi yanıltmasın. Otel masraflarını biz ödüyorduk. Ve sıkı bir kordon altına da alınmıştık. Değil Paris'e gitmek, hattâ yanımızda bulunan Versay Bahçesi'ne bile çıkmamıza müsâade etmiyorlardı. Nerede kaldı ki, herhangi bir şahıs ile münâsebette bulunalım ve görüşelim! Esâret hayatımız ertesi güne kadar devam etti. Fakat artık sabrımız kalmamıştı. Vaziyeti protesto ettik; irtibat zâbitlerine:*

«–Dünya siyâset târihinde, şimdiye kadar bir hey'et-i murahhasaya bu tarzda muâmele yapıldığı görülmemiştir!..» dedik. "Biz, buraya hapsolmaya mı geldik, yoksa sulh konferansında bulunmaya mı?"

*Nihayet, **Klemanso**'nun lütfen bize eylediği müsâade neticesinde serbest olduğumuzu bildirdiler! Meğer Alman murahhaslarından bu hududsuz*

larca süren karşılıklı müzâkereler neticesinde ortaya çıkmış bir muâhededir. Bu husûsu göz boyamaz bir sûrette isbat eden Lozan zabıtları, karşılıklı münakaşaları aksettirmek üzere ortadadır. Sevr'in böyle zabıtları var mıdır?

(!) âtıfeti de esirgemişler!.. Zavallılar, Fransa'da bulundukları müddetçe, aynı binada oturmak, fakat ne içeri, ne dışarı çıkmamak ıztırarında kalmışlar! Ve ne de bir ferd ile görüşebilmişler!..

*Eski hanlara benzeyen ve **"otel"** adı verilen nesne de güzel bir bina olsaydı, yüreğimiz yanmazdı! Orada her yer pis ve bütün eşyâ eski idi. İnsan, böyle bir binada uzun müddet oturmak mecburiyetinde kalsa, mutlaka çıldırırdı! Birkaç gün sonra, İtilâf Devletleri'nin murahhasları, gene Versay'ın tarihî salonunda bizi kabul ettiler. **Loyd Corc**, **Klemanso** ve o devrin hemen hemen bütün diplomatları hazır bulunuyorlardı. İçeri girdiğimiz zaman ayağa kalkmak nezâketini, lütfen gösterdiler. Çünkü Alman Murahhas Heyetini de aynı salonda, aynı vaziyette kabul etmişler; fakat kılını kıpırdatan bile olmamış!.. (Bunu o zaman Fransız Hâriciye Nezareti Protokol Şefi olan **Mösyü Fukiver** söylemişti.)*

Bize de aynı hakaret yapılmamakla beraber, hepimizi husûsî sûrette hazırlanmış ve salonun bir köşesine yerleştirilmiş bulunan kürsü gibi bir yere çıkardılar! Hâlbuki ben, sulh konferansı için ayrılmış olan salona girince, yeşil çuha örtülmüş büyük bir masanın etrafında toplanacağımızı, İtilâf Devletleri murahhaslarıyla karşı karşıya oturacağımızı ve muâhedenin her maddesi için ayrı ayrı müzâkere ve münâkaşada bulunacağımızı zannediyordum.

Meğer bu bir hayalden ibâretmiş ve hakikat, acı hakikat başımıza inen bir tokmak gibi bu hayali silip süpürecekmiş!

Nitekim heyet-i hâkime huzuruna çıkan bir mazmun gibi muâmele görüyor ve muâhedelerin maddeleri etrafında münâkaşa ve müzâkere etmek yerine bir ültimatom alıyorduk.

*Bakınız, kısa bir vakfeden sonra, elinde bir tomar kâğıt olduğu hâlde ayağa kalkan **Klamenso** ne diyordu:*

*«–Efendiler! Siz de harbe sebepsiz girdiniz. Çanakkale'yi yıllarca kapattınız. Muhârebenin dört sene uzamasına, milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet verdiniz!.. Bundan dolayı, bugün size teklif etmekte olduğumuz muâhede şartları çok ağırdır. İçindeki maddeleri aslâ müzâkere ve kat'iyyen münâkaşa etmeyeceğiz. Onların bir kelimesini bile değiştirmeyeceğiz! Küll hâlinde ve aynen -birkaç gün içinde tetkik ettikten sonra- kabul eylemenizi istiyoruz.-» **Klamenso**'nun bu sözlerinden sonra muâhede metnini, daha doğrusu idam hükmümüzü hâvi dosyayı bize*

Bütün bu sebepler muvâcehesinde Lozan Muâhedenâmesi ile Sevr Sulh Projesi'yle mukayese etmek ve bu mukayeseden hareketle **"Lozan"**ı muvaffak göstermek, kelimenin tam mânâsıyla göz boyamaktan ve Güneş'i balçıkla sıvamaktan başka ne mânâ ifade eder?

Hakikat bu olduğu hâlde, Lozan'ı müdafaada ortaya çıkan müşkilâtı yenmek için, bugüne kadar bu mugâlata ile hareket olunmuş ve Türk efkâr-ı umûmiyesi aldatılmaya çalışılmıştır. Lozan'ın getirdiği sakat muhtevâyı ilk defa ve askerî otoritesine cezâî müeyyideleri terfikan kullanmak sûretiyle kabul ettirmek isteyen **Mustafa Kemal Paşa**'nın meşhur nutku da bu suretle müdafaa etmiştir. Yani Lozan'ı muvvaffak gösterebilmek için, onu sayfalarca Sevr Sulh Projesi'yle mukayese etmemiş ve bu sûretle muvaffak göstermek için -âdeta- çırpınmmıştır.[100]

Hâlbuki -bir iddiaya göre- **"Sevr'in İmzalanması"**, **M. Kemal Paşa** ile yapılan muhâbere ve sağlanan mutâbakat üzerine tahakkuk etmiştir. Millî Mücâdele için zaman kazanmak bakımından zarurî olan bu hareketin, **M. Kemal Paşa**'nın muvâfakati ile gerçekleştiği, Sevr'i imzâ eden heyetten Filozof **Rıza Tevfik** tarafından yurda dönüşünü müteâkip alenen ifade edilmiş bulunduğu gibi, vârislerinin ifâde ettiklerine nazaran hâlen ellerinde bulunan **"Edebî ve Siyâsî Hatıralarım"** adlı gayr-i matbû eserde de mufassalan anlatılmakta ve bu husûsta **M. Kemal Paşa** ile aralarında geçen muhâberatı ispatlayan birkaç mektup da mezkûr eserin muhteviyatında

---

uzattılar.

Tevfik Paşa ayağa kalktı, verilen bir deste kâğıdı eline aldı. Fakat zavallının zaten titrek olan vücudu zangır zangır titremeye başlamıştı."

100 **Mustafa Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara 1927, sh: 427 vd. Bu mugâlâtanın hâlâ devam ettiğini görmek isterseniz bkz: **"Belgelerle Türk Tarihi Dergisi"** s. 34, Temmuz 1970, İstanbul.

yer almış bulunmaktadır.[101]

Bu bahsi bitirmeden, Sevr'in ortaya çıkışındaki diplomatik faaliyetleri de bir nebze izah etmek isteriz:

Sevr Sulh Projesi'nin Ortaya Çıkışı

Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimine müteallik olmak üzere İtilâf Devletleri daha harp bitmeden birçok gizli anlaşmaya imza atmışlardı. Meselâ İtalya'nın Müttefikler safında harbe iştirâkinin şartlarını tespit eden gizli **"Londra Antlaşması"** (26 Nisan 1915); Suriye, Kilikya ve Musul'a müteallik bulunan ve sonradan Çarlık Rusyası'nın da iltihak ettiği Fransız-İngiliz gizli anlaşması (**Sykes-Picot**, 16 Mayıs 1916); Büyük Britanya, Fransa, Rusya ve İtalya arasında akdolunan ve İtalya'ya İzmir bölgesini vaadeden **"St. Jean de Maurienne Anlaşması"** (Nisan 1917) gibi.

Nihayet, Birinci Cihan Harbi'ni sona erdiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütârekesi'nin üzerinden bir yıldan fazla bir müddet geçtiği hâlde, henüz Osmanlı Devleti'ne teklif edilecek sulh veya muâhede şartları belli olmamıştı. Zira bu hususta İtilâf Devletleri arasında bir görüş birliği yoktu. Fransız Hâriciye Vekili **M. Pichon, Lord Gürzon**'a başvurarak, **"Türkiye'ye teklif edilecek sulh şartlarının birlikte ve gizlice kararlaştırılması"** talebinde bulundu. Bunun üzerine iki taraf Londra'da birkaç kere bir araya geldi. Fakat bir mutâbakat hâsıl edilemedi. Fazladan olarak İngilizler, Amerika'nın bu hususdaki görüşünün ortaya çıkmasını beklemek lüzûmunu ileri sürdüler.[102]

Böylece sulh şartlarının tespitine geçilince **Lord Gür-**

101 Bu keyfiyet, **Rıza Tevfik Bey**'in oğlu **Nâzif Bölükbaşı** tarafından 1956 yılında, O, Hilton Oteli'nin müdürlüğünü yapmakta iken bu satırların yazarına bizzat ifade edilmiştir.

102 **Lloyd George**, bu görüşü, 17 Aralık 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada sarâhaten ortaya koymuştur. (Bkz. **Abdülahad Aksin-Atatürk**'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, İstanbul 1964, sh. 95)

zon, 4 Ocak 1920'de İngiliz Hükümeti'nce **"Türkler'in Avrupa ve İstanbul'dan çıkarılmalarına dâir"** bir muhtıra sundu. Bu muhtıra, İngiliz Hindistan Nâzırı **Montagu**'nun, bunun Hindistan'da karışıklıklar çıkmasına sebep olacağı yolundaki îkazı üzerine, kabine tarafından 6 Ocak'ta reddedildi. Ancak buna dâir ortaya çıkan şâyialar sebebiyle Anadolu'da birçok miting ve protesto hareketleri başgösterdi.

İlk olarak 8 Ocak 1920'de Konya'da Şerâfeddin Câmii'nde toplanan beş bin kadın **"büyük bir milletin izzet-i nefsini, haysiyetini rencide edecek herhangi bir karar ittihazından tevakkî edilmesi** (uzak durulması)**"** kararını alarak bunu telgraflarla İtilâf Devletleri'ne bildirdiler. Yine "Konya'da yirmi binden ziyâde bir topluluk, Alâeddin Camii civarında toplanarak Türk başşehrinin İstanbul'dan başka tarafa nakledileceği söylentilerini protesto etmiş ve bunu İtilâf devletlerinin İstanbul'daki yüksek komiserlerine duyurmuşlardı."[103] Trabzon'da büyük bir miting yapılmış, İstanbul'un Türklerden alınmasının mümkün olamayacağı üzerinde durulmuş ve İtilâf Devletleri'ni temsilcilerine bir telgraf gönderilerek:

"-Daha dün bize adâlet vaad eden Avrupa'nın bazı siyâsî ricâlinin, her köşesi Türk ve her ciheti bir İslâm âbidesi taşıyan Halifelik Makâmı hakkındaki meş'um tasavvurlarını, büyük Allâh'ına sığınan ve bugün miting hâlinde toplanan binlerce Türk ve Müslüman ahd ü peyman ederek nefret ve lânetle reddeder." denilmişti.[104]

"Edirne'de yapılmış olan miting'de ise Trakya ve Edirne'nin Yunanlılara verileceği söylentileri üzerinde durulmuş, yapılan protesto İngiliz askerî temsilcisine duyurulmuş, o da bunu Londra'ya bildireceğini vaad etmişti. İstanbul'da

103 **Ömer Sami Coşar**- İstiklâl Harbi Gazetesi, nu: 819
104 a.y.

duyulan heyecan ise büsbütün şiddetli olmuş, bir taraftan üniversiteli gençler, Sadrazam'dan, Fatih'te büyük bir miting yapılma iznini almış, öte taraftan da 150.000 kişi, 13 Ocak 1920'de Sultanahmet Meydanı'nda toplanarak, İstanbul'un eskiden olduğu gibi Osmanlı imparatorluğunun ***"hükümet merkezi olarak kalması, Edirne ve tevâbi'inin Osmanlı topraklarından koparılmaması, İzmir'in Türklere geri verilmesi, Anadolu'nun doğu ve güney bölgelerinin Osmanlılara bırakılması"*** *gibi kararlar almış ve bunları, bütün Türk ve Müslüman Âlemi'ne bildirmişti.*

Söylenen sözler karşısında kendini tutamayarak ağlayan bir Fransız kadını da bu mitingde bir konuşma yapmış, Türkleri över sözler söylemiş, özellikle:

"-Sizi tanıyanlar pek âlâ bilirler ki, şarkta sâdık ve nâmuskâr millet, yalnız Türk Milletidir." demişti.

15 Ocak 1920'de de Kastamonu'da Nasrullah Meydanı'nda büyük bir miting yapıldı. İngilizler'in İstanbul, Boğazlar ve Türkiye hakkındaki görüşleri eleştirildi ve bu görüşler İstanbul'daki Müttefik Devletler temsilcileri katında şiddetle protesto edildi.

İşte, içte ve dışta bu şekilde çalkantılar devam ederken Türkiye meseleleri, 12 Şubat 1920'de toplantılarına başlayan, ***"İlk Londra Konferansı"****na getirildi. Fakat İtilâf Devletleri'nin, meselelerin bütünü üzerinde benimsenmiş ortak fikirlere sahip olmadıkları da hemen görüldü. Nitekim Fransızlar ve İtalyanlar, İzmir'in mutlaka boşaltılması ve Yunanlılar'ın başka sûretle tatmin edilmeleri lâzım geldiği tezini savundular. Fakat* ***Lloyd George****, öteden beri olduğu gibi, İzmir'in Yunanlılara verilmesinde ısrar etti ve:*

"-Unutmamak lâzımdır ki, Türkler, Avrupa'ya meydan okudular, kaybettiler, sonucuna katlanmalıdırlar!.." dedi.[105]

---

105 **Dr. Selâhaddin Tansel**- Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, c: IV,

Teb'aları arasında pek çok müslüman bulunan İngilizler'in, bu kendi menfaatlerine de aykırı olan görüşlerinin Fransız ve hattâ İtalyanlar tarafından şiddetle reddedilmesi üzerine bu konferanstan bir netice hâsıl olmadı. Bununla beraber İngilizler, gerek içte ve gerekse dışta karşılaştıkları muhâlefet sebebiyle İstanbul'un Türkler'e bırakılmasına râzı olmak mecburiyetinde kaldılar. Hattâ **Lloyd George** 26 Şubat'ta bu kararı parlemantoda müdafaa bile etti. Bunda, başta **Ağa Han** olmak üzere Hind Müslümanları'nın Türkler lehindeki faaliyetleri büyük ölçüde müessir olmuştu.

Fakat bu noktaya kerhen geldikleri, çok kısa bir zaman sonra 16 Mart 1920'de İstanbul'da bir **"işgal içinde işgal"** gerçekleştirerek Şehzadebaşı'nda uykudaki silâhsız mızıka efrâdını kurşunlamalar ile anlaşıldı. Bundan maksad, teklif edilecek sulh şartları karşısında muhtemel bir mukâvemeti önlemekti. Mütâreke imzalanmış olduğu cihetle bu tecâvüz düpedüz bir cinâyetti.[106] İngilizler, bununla da kalmayarak çeşitli tevkifler ve resmî binâ işgalleri ile İstanbul'da günlerce tedhiş (terör) estirdiler.

10 Nisan 1920'de sona eren Londra Konferansı, bunun devamının San Remo'da yapılmasını kararlaştırmış bulunduğundan 18-26 Nisan tarihleri arasında orada toplanıldı. Türkler'in dâvet edilmediği bu konferansa, o zamanki Roma Büyükelçimiz **Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu** güç belâ **"muzaffer devletlerin âdilâne, insanca ve âlicenâbâne bir karar vermeleri"**ni talep eden bir muhtıra verebildi. Ancak ne bu talep ve ne de Amerika reisicumhuru **Wilson**'un **"bütün taraflar için dürüst ve âdil"** olunmasını isteyen telgrafı dikkate alındı.

İstanbul, 1991, sh: 10 vd.

106 Tafsilât için bkz: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (Genel Kurmay Başkanlığı Yayını) sh. 22 vesika nu: 562 vd.

"Tam tersine olarak, adâletten ayrılacaklarını vesikalandırmaktan bile çekinmediler. Gerçekten ***Wilson****'un telgrafına,* ***Lord Gürzon*** *tarafından hazırlanan taslak cevapta Türkiye'nin bir yandan Almanya ve Avusturya safında savaşa katılması, bir yandan da:*

"Hayatlarını ve mallarını kaybeden eski Türk vatandaşı müslüman olmayan halkın çıkarları, eşit olarak düşünüldüğünde, hak ve eşitlik içinde hareket edilememiş olacağını da hatırdan çıkarmamak gerekir" *denildikten sonra:*

"Pâdişah'ın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının, yalnız etnik faktörlere değil, coğrafî ve ekonomik faktörler de dikkate alınarak çizileceği, Boğazlar Komisyonu'nda Rusya'nın da temsil edilmesinin memnuniyetle karşılanacağı, ancak bu önemli konunun Rusya ile yapılacak görüşmeler sonuna bırakılamayacağı, Birleşik Amerika'nın da istediği bağımsız Ermenistan'ın kurulacağı Arap memleketlerinin yine Birleşik Amerika'nın istediği gibi Türk idâresinden kurtarılacağı, Doğu Trakya ile İzmir'in Yunanlılara verileceği, fakat Türkler'in İzmir Limanı'ndan serbestçe faydalanmalarının dikkate alınacağı" *belirtilmekte idi.*

Ancak bu cevap, İtalya Başbakanı tarafından itirazla karşılandı. Çünkü O:

"-Bu şartların Türkler'e kabul ettirilmesi mümkün olmayacak ve savaş yeniden kaçınılmayacak bir hâle gelecektir. Bu takdirde büyük devletlerin tutumu ne olacaktır?" diyor, ayrıca Yunanistan'a verilmek istenilen yerlerde halkın çoğunluğunu Türkler'in ve müslümanların teşkil ettiğini, iki taraf arasında hemen çarpışmaların başlayacağını, bu yüzden de Yunanlılar'ın hemen müttefiklerden yardım isteyeceklerini söylüyor ve:

"-Müttefiklerin bu yardımı yapmaya güçleri yetecek

midir?" diye soruyordu."[107]

Fransızlar'ın da benzer itirazları vardı. Fakat bunların her ikisi de fikirlerinde ısrarcı olmadılar. Hattâ konferansa bazı generaller de çağrılmış, Türkler'in bu şartları kabul etmemeleri hâlinde onları icbar için ne kadar asker gerekeceği sorulmuş ve pek de hoşa gitmeyen cevaplar alınmış olduğu hâlde!..

Nihayet San Remo Kararları'nı tebliğ için bir Osmanlı murahhas heyeti, Paris'e dâvet edildi.

Bunun üzerine **Sadrazam Tevfik Paşa** riyâsetinde bir heyet Paris'e gönderildi. Bu heyet, **Tevfik Paşa**'dan mâadâ Nâfia Nâzırı Operatör **Cemil (Topuzlu) Paşa**, Dâhiliye Nâzırı **Reşad** ve Maarif Nâzırı **Fahreddin Bey**'lerden müteşekkildi.

Bunların mâruz bulundukları muâmele, evvelce **Cemil Paşa**'nın hâtıralarından naklen arz olunmuş bulunduğu cihetle burada tekrarına lüzum görmüyoruz. Ancak şunu söyleyelim ki, **Tevfik Paşa**, imza selâhiyeti olmadığını ileri sürerek eline tutuşturulan muâhede metnini incelemek üzere mehil talep etmiştir. Bir aylık bir mehil verilmesi üzerine bu dramalık sahne, sadece üç dakika sürerek sona ermiştir.

Tevfik Paşa, Bâb-ı Âlî'ye çektiği bir telgrafla **"muâhedenin istiklâl ve hattâ devlet mefhumu ile kaabil-i te'lif olmadığı"**nı[108] bildirmiş, az sonra da tercümesi yapılan metnin bir hülâsası İstanbul'a ulaştırılmıştı.

İstanbul'da büyük bir üzüntü uyandıran ve gazeteleri mâtem başlıkları ile donatan bu gelişme üzerine heyetten **Reşid Paşa** (Hâriciye Nâzırı)'ya orada kalması bildirilerek bu defa **Sadrazam Damad Ferid**, Paris'e gitmiştir. O'nun

107 **Selâhaddin Tansel**- a.g.e., sh: 146 vd.

108 **Târık Mümtaz Göztepe**- **Vahideddin** Mütâreke Gayyası'nda, İstanbul, 1994, sh: 315.

teşebbüslerinden de bir netice hâsıl olmaması üzerine İtilâf Devletleri tehdid ve sıkıştırmalarını arttırdılar.

Bu sıkıntılı zamanda **Sultan Vahideddin**, ekseriyeti ittihatçı olan Meclis-i Mebûsân'ı -bu mel'un muâhedeyi kabul ve hattâ tasdik etmesinden doğan bir endişe ile- feshetmiş bulunuyordu. Bu sebeple düşmanları bir müddet daha oyalayabilmek için **"Saltanat Şûrâsı"** adıyla memleket münevverleri ile Yıldız Sarayı'nda bir toplantı tertip etti.

Sultan Vahideddin buradan bir **"red"** kararı çıkarsa, bunu muâhedenin hafifleştirilmesini temin için bir koz olarak kullanabileceğini umuyordu. Fakat O'nun bu arzusu gerçekleşmedi. Saltanat Şûrâsı'nın, tek muhalife karşılık, devletin bu idam fermanını kabule kerhen de olsa taraftar olduğu görüldü.

*"Osmanlı Sulh Heyet-i Murahhası'nın Paris'te kalan son delegesi **Reşid Bey**, kendisine **Milran** tarafından verilen kat'î muâhede tasarısını İstanbul'a göndermiş ve konferans mahfillerinde Türkiye aleyhinde beslenen korkunç tasavvurları olduğu gibi Bâbıâli'ye bildirmişti. Artık orada yapılacak hiç bir iş kalmadığını ileri sürerek hemen İstanbul'a dönmek isteyen bu zâttan, Sadrâzam bir müddet daha Paris'te beklenmesini ve sulh muâhedesini imza etmek üzere İstanbul'dan yola çıkan yeni murahhas heyeti âzâlarını **Milran**'a ve diğer konferans erkânına takdim ettikten sonra hareket etmesini rica etti. **Reşid Bey**, o esnada Paris'e vâsıl olan yeni Osmanlı heyet-i murahhasası reisi âyândan birinci ferîk **Hâdî Paşa** ile âyândan filozof **Rıza Tevfik** ve Bern Sefiri **Reşad Halis Bey**'lerden mürekkep olan murahhasları bir mektupla konferans reisi ve Fransa Başvekili **Milran**'a takdim ettikten sonra müşâvir ve kâtipleriyle birlikte Paris'ten ayrılıp İstanbul'a geldi."*[109]

---

109 **Târık Mümtaz Göztepe**- a.g.e., sh: 331.

Bu heyete dâhil olan **"filozof"** ünvanlı **Rıza Tevfik**, sonradan Sevr'i imzalamış olması sebebiyle **"yüzellilikler"**[110] listesine ithal edilerek uzun müddet vatancüdâ (vatandan ayrı) yaşamıştır. Sevr'le ilgili mâcerâsını, Türkiye'ye döndükten sonra bilmünasebe **Özker Yaşın** adında Kıbrıslı bir gence anlatmıştır.[111] Bu tafsilâtlı mâlûmat, bir de Hayat Dergisi'nde hülâsaten yayınlanmıştır. Bu hülâsayı dikkatlerinize sunarak, hem bu bahse son vermek ve hem de Sevr'in ortaya çıkış şartlarının Lozan'la kaabil-i kıyas olmadığını, bir kere daha ortaya koymuş olmak istiyoruz. **Rıza Tevfik** diyor ki:

*"Sevr Anlaşmasının esasları, bizden çok daha önce 22 Nisan 1920'de Paris'e giden **Damad Ferid Paşa** ve arkadaşları tarafından zaten kabul edilmiş bulunmaktaydı. Çok daha önce toplanmış bulunan **«Şûra-yı Saltanat»** ise **Damad Ferid**'e istediği gibi davranmak salâhiyetini zaten çoktan kazandırmıştı.*

*Bir gün **Damad Ferit Paşa** beni çağırttı. Paris'te, Sevr'de 10 Ağustos'ta imzalanması kararlaştırılmış bulunan anlaşmayı imzalayacak delegeler arasında benim de bulunmam gerektiğini söyledi. Bu, muhakkak ki, çok acı ve elemli bir vazifeydi. Fakat o günkü şartlar içinde yapacak başka bir şey de yoktu. Kabul ettim.*

*Heyetin başkanı **Bağdatlı Hâdî Paşa** idi. **Hâdî Paşa**, tahsilini Almanya'da yapmış, memlekete hizmet etmiş, vatansever bir Türk askeriydi. Çok iyi bilmekteyim ki, O da bu işi -benim gibi- istemeyerek yüklenmişti. Benden sonraki delege **Reşad Hâlis Bey**'e gelince; O, kendisini kitaplarına ve kütüphânesine vermiş bir ilim ve düşünce adamıydı. Bir*

110 **"Yüzellilikler"** hakkında tafsilât bu eserin üçüncü cildinde mevcuddur.

111 Bkz: **Özker Yaşın**- Nevzat ve Ben, c: I, İstanbul, 1997, sh: 237 vd.

hâriciyeciden fazla, bir kalem efendisi veya bir âlim görünüşündeydi.

Paris'e giderken hepimiz düşünceli ve bedbahttık. Bizden kısa bir zaman önce, Almanlara da -yine dikte şeklinde- bizimkine benzer, belki daha kötü bir anlaşmayı imzalatmışlardı. Gâlip devletler, koskoca Alman İmparatorluğu'na 800 sayfalık bir kitap tutan anlaşma metnini uzatmışlar:

"-Bunu bir hafta içinde inceleyip cevabınızı verin." demişlerdi.

*Almanlar, bir hafta içinde, değil incelenmek, bunun okunmasının bile bitmeyeceğini söyleyince, **Clemenceau**, o kaskatı ve kaba edâsıyla:*

"–Efendiler," demişti. "Sizin bunları okuyup okumamanızın bizce hiç bir önemi yoktur. Siz, sadece bunu imzalamaya mecbursunuz."

*Bu misal ve bu söz, içimizi yol boyunca dağlayıp durmuştu. Almanlara böyle yapanlar, bizim gibi müslüman bir millete neler yapmazlardı. Doğrusunu söylemek lâzımsa, ben Alman delegelerinden daha cesur değildim; **Hâdî Paşa** da öyleydi. Böylece Paris'e vardık.*

10 Ağustos 1920 günü bizi Sevr'e götürdüler. Meşhur çini ve porselen fabrikasının, imza için hususî olarak hazırlanmış salonuna aldılar. Yolda ve salona girinceye kadar etrafımızı sarmış bulunan üç Fransız hâriciyecisi, ağzımızı bile açmamıza fırsat vermemişler ve mütemâdiyen:

"–Efendiler; her şey olmuş bitmiştir; sizin imzâ etmekten başka bir işiniz ve salâhiyetiniz yoktur." deyip durmuşlardı.

*Koca salon, hınca hınç dolu idi. Bize, iter gibi, bir yer gösterdiler. Yerlerimizi alıp oturduk. Tasviri imkânsız bir ruh hâleti içinde ezilip duruyorduk. Sol tarafımızda, bir iskemle aşırı ötede, **Venizelos**'un başkanlığı altındaki Yunan dele-*

yonu yer almıştı. Onların da, tarifi imkânsız bir gururlu halleri vardı.

Ağzımızı açmamız bile yasaklanmıştı. Yapacağımız şey, sadece kâğıtlara imza atmak ve mühür basmaktı. Gâlip devletler, imzâ ile birlikte mühür de basılmasını istediklerini Babıâli'ye daha önceden bildirmişlerdi. Hükümetin emriyle ben de, İstanbul'da iken (R.T.) harfleri bulunan bir mühür kazdırmış, yanıma almıştım.

Bizden önce ***Venizelos*** *imzaya dâvet olundu. Bunun üzerine salonda bulunan birçok Yunanlı, büyük bir gösterişle, husûsî olarak yaptırılmış bir altın kalemi* ***Venizelos****'a takdim ettiler ve kendisini uzun uzun alkışladılar. Kalemi eline alan* ***Venizelos****, kasıla kasıla bu altın kalemle anlaşmayı imzâladı. Yunanlılar'dan sonra sıra bize gelmişti.* ***Hâdî Paşa****'nın ismi okundu. Paşa, vakur bir tevekkülle yerinden kalkıp önüne uzatılan kâğıtları imzaladı. Bir şey belli etmemeye çalışıyordu, ama içinin fırtınalarla dolup taştığı ayan beyân anlaşılıyordu. Sıra bana gelmişti. Bu anda, hayatımın en acı dakikalarını yaşadığımdan herhâlde şüphe edilemez. Kulaklarım uğulduyordu, sanki dilim damağıma yapışmıştı. Bereket versin ki, konuşma falan diye bir şey yoktu. Ellerimin titrediğini belli etmemeye çalışarak, önce imzâmı attım, sonra da mührümü bastım. Bundan sonrasını pek net olarak hatırlamıyorum. Salon, salondaki kalabalık, tamamen gözlerimin önünden silinmiş gibiydi.*

İçlerimiz kan ağlayarak, başlarımız önümüzde, büyük ve muhteşem salonu terk ettik!..

*Beni en çok üzen nokta bugün bile (****Rıza Tevfik****'in bunları anlattığı 1948 yılları) dedikodusu hâlâ devam etmekte olan bir* ***"altın kalem"*** *hikâyesidir. Güyâ ben, Sevr Anlaşması'nı imzalamış olduğum altın kalemi, bu vazifeden döndükten sonra Amerikan Kız Koleji'nin müzesine hediye etmişim. Bu*

kalem, hâlâ o okulun müzesinde bulunmakta imiş...

Bugün artık seksenine merdiven dayamış bir kimseyim. İhtiyar bir adamım. Bu yaşa gelinceye kadar yeryüzünde, değil bir dikili ağacım, dikili bir fesleğenim bile olmamıştır. Ama ben, yıllar yılı böyle bir altın kalemin suçunu -haksız yere- omzunda taşımış bir bahtsızım.

*Aslında böyle bir kalem hikâyesi, gerçekte olmuş değildir. Bu altın kalem hikâyesi, Yunanlılar'ın, Sevr salonunda **Venizelos**'a hediye ettikleri altın kalemden doğmuştur ve dilden dile, ağızdan ağza, kulaktan kulağa geçerek kim bilir tâlihin nasıl yaman bir azizliği ile gelip bana yamanmıştır. Bu, ya bir efsane yahut da insafsız bir iftiradır. Benim, Sevr'de iken, cebimde zaten altın bir kalem yoktu ki, anlaşmayı bununla imzalamış olayım. Kaldı ki ben, hangi suratla böyle bir hediyeyi -öğrencilerinin yarısından çoğu Türk olan- bir okula hediye edebilirdim? Ben, gâlip bir devletin mümessili olarak değil, mağlûp bir devletin mümessili olarak bir anlaşmaya imzâ atmıştım. Bir insan, ne kadar düşmüş olursa olsun, böyle bir küçüklüğü nefsine yedirebilir miydi?"*[112]

Şu anlatılanların **Tevfik Paşa** Heyeti'ndeki **Cemil Paşa**'nın -evvelce nakletmiş olduğumuz- anlattıklarında bir farkı var mı? Şimdi düşünün! Şu şartlar altında -sadece murahhaslarca- imza edilmiş bir sulh teklifinin Lozan'la mukayesesi aklen ve mantıken doğru olabilir mi?! O hâlde Lozan'ın değerlendirilmesinde başka bir kıstasa îtibar edilmesi gerekmez mi?

İşte bütün bu sıralanan sebepler muvâcehesinde Lozan'ın muvaffak olup olmadığını tâyinde tarihî ve aklî bakımdan en emin kıstas **"Misak-ı Millî"**dir. Eğer asgarî haklarımızı tâyin ve tesbit eden Misak-ı Millî, Lozan Sulh Muâhedenâmesi ile tescil ve kabul ettirilebilmiş olsaydı, O'nu muvaffak saymak

112 Bkz: Hayat Dergisi- s: 724, 20 Mart 1974, sh: 34.

gerekirdi. Devletin -âdeta- ölü ve memleketin bir yangın yeri vaziyetinde bulunduğu buhranlı bir devrede, son **"Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı"** tarafından evet yanlış okumadınız Son Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ı tarafından tesbit edilmiş bulunan **"Mîsak-ı Millî"**de hiç şüphesiz bütün haklarımızı -kâmil bir sûrette- ifâde etmemekteydi.

Ancak, o kötü şartlar altında istikbali hakkiyle tâyin ve tesbit mümkün olamayacağı cihetle ulaşılması güç ve büyük hedefler ortaya koyarak gâlip devletlerin gayız ve kinini tahrik etmemek maksadıyla, Türk Milleti'nin hakları en asgarisiyle tesbit edilmişti.

Gerçek bu olduğu hâlde, zaferden sonra mezkûr Mîsâk-ı Millî'nin tâyin ve tesbit eylediği millî haklarımızın daha da fazlasının talep ve tahakkukunu beklemek gerekirken, Lozan Sulh Muâhedenâmesi; bu asgarî hakları bile temin edememiştir.

Lozan'ın değerlendirilmesinde en doğru bir kıstas olarak **"Mîsâk-ı Millî"** kabul edildikten sonra, onun Mîsâk-ı Millî muvâcehesindeki değerlendirilmesinde elbetteki alışılagelmiş olandan çok farklı neticeler ortaya çıkacaktır. Bu itibarla Lozan Muâhedenâmesi'nin eksik, ihmal ve hattâ tâbir câizse ihanet noktalarını ortaya koymadan önce bu tahlile mîyar teşkil eden mezkûr Mîsâk-ı Millî'yi dikkatlerinize arz ediyoruz:

MİSAK-I MİLLÎ

"Aşağıya imzalarını koyan Osmanlı Meb'ûsân Meclisi âzâları, devlet ve milletin istikbalinin haklı ve devamlı bir sulhe kavuşabilmesi için kabul edebileceği fedâkârlığın en ileri haddini gösteren aşağıdaki esaslara tamamiyle uyulmasının sağlanmasıyla mümkün olduğunu ve bu esaslar dışında sağlam bir Osmanlı Saltanatı ve Cemiyetinin vücûdunun mümkün bulunmadığını kabul ve tasdik

etmişlerdir.

Madde 1: Osmanlı Devleti'nin, sadece Arap çoğunluğunun oturdukları ve 30 Ekim 1918 târihli mütârekenin imzası sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının mukadderâtı, ahâlinin serbestçe verecekleri re'ye uygun olarak tâyin edilmek lâzım geleceğinden, adı geçen mütâreke hudûdları içinde din, ırk ve soyca birlik olan, birbirine karşılıklı saygı ve fedâkârlık hisleriyle dolu bulunan, an'ane ve içtimâî hukûkiyle yaşadıkları muhîtin şartlarına, tamamiyle uyan Osmanlı İslâm ekseriyetinin oturduğu kısımların hepsi, hakîkaten ve hükmen, hiçbir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Madde 2: Ahâlisi ilk serbest kaldıkları zamanda âmme reyi ile anavatana katılmış olan "Elviye-i Selâse" (Kars, Ardahan ve Batum) için îcab ettiği takdirde tekrar serbestçe âmme re'yine müracaat edilmesini kabul ederiz.

Madde 3: Türkiye'yle, yapılacak sulhe bırakılan Garbî Trakya'nın hukûkî vaziyetinin tesbiti de, halkının tam bir hürriyetle verecekleri re'ye göre yapılmalıdır.

Madde 4: İslâm Hilâfeti'nin merkezi ve saltanatın payitahtı ve Osmanlı Hükûmeti'nin merkezi olan "İstanbul Şehri" ile Marmara Denizi'nin emniyeti, her türlü ihlâlden korunmuş olmalıdır.

Bu esas mahfuz kalmak şartiyle, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın umûm ticâret ve münâkalâta açılması hakkında bizimle diğer bütün alâkadar devletlerin ittifakla verecekleri karar mûteberdir.

Madde 5: İtilâf Devletleri'yle hasımları ve bazı müşâvirleri arasında da kararlaştırılan anlaşma esasları içinde ekalliyetlerin hukûku, civarda bulunan memleketlerdeki müslüman ahâlinin de aynı hukûktan istifâdeleri

emniyetiyle tarafımızdan te'yid ve temin edilecektir.

Madde 6: Millî ve iktisâdî inkişâfımız imkân dâhiline girmek ve daha asrî, muntazam bir idâre şeklinde işlerin yürütülmesine muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de inkişâfımızın te'mininden istiklâl ve tam serbestliğe sahip olmamız, hayat ve bekamızın temel ve esasıdır. Bu sebeple siyâsî, adlî, mâlî inkişâfımızı önleyen kayıtlara muhâlifiz. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır.

29 Kânûnisânî (Ocak) 1336 (1920)"[113]

Görüldüğü üzere, Millî Mîsâk'a göre, 30 Ekim 1918 mütâreke günü fiîlen elimizde bulunan veya hukûken bize âid olan yerler, bizimdir. Buna göre Millî Misak, **"asgarî vatan"** hudûdlarını böyle temel bir prensiple tespit etmiş olmaktadır.

Bugün Türkiyemiz; **"hak"** ve **"bâtıl"** mücâdelesinin had safhaya ulaştığı bir devir içinde bulunmaktadır. Böyle bir mevsimde temel yapımızdaki bütün müşküllerimizle derinden irtibatlı olan **"Lozan Muâhedenâmesi"**nin ilk defa âfâkî bir sûrette tahlil ve tenkidi mes'ud bir hâdisedir. Bu sûretle Lozan'ın **"Millî Mîsâk"** önünde muhâsebe edilmesi çığırı açılmış olmaktadır.[114] Bu, şüphesiz milletçe önümüze çıkacak müstakbel fırsatlar için geç kalınmış bir hazırlıktır. Bu vesile ile Irak'taki son gelişmeleri bir kere daha hatırlatmak yerinde

113 Zabıt Cerîdesi, 30 Ocak 1336 (1920).

114 Bu yoldan yürüyerek Lozan'ın bizim başlattığımız **"hezîmet"** kelimesi ile anan pek çok yazar görülmüştür. Biz bunlardan en son örneği dikkatlerinize sunalım:

Gerçekten araştırmacı bir yazar olan **Ayşe Hür**, 16 Ağustos 2009 tarihli **"Taraf"** Gazetesi'ndeki tam sayfa makalesine isim olarak sekiz sütun üzerine tam da bizim kitabımızın ünvanını koymuştur: **Lozan, Zafer mi, Hezimet mi?!**

Ne dersiniz, galiba gerçekler -hiç olmazsa mutaassıp kemalist olmayanlarca- anlaşılmaya başlandı, denilebilir mi?!

olsa gerektir!..

Netice olarak **"Lozan"**, Türk'ün kaderinde bir dönüm ve düğüm noktası olarak gözükmektedir. Bu düğüm çözülmeden hâlline çalışılacak hiçbir meselenin esbâb-ı mûcibesi vuzûha kavuşamayacaktır!..

Şimdi de **"Lozan"**ın **"Sevr Sulh Projesi"** ile mukayese ile başarılı göstermekten doğan sakîm (ağır hatalı) neticeleri kısaca îzah edelim:

Lozan'ın değerlendirilmesinde Sevr Muâhede Projesi'ni mi'yar (ölçü) ittihaz etmenin üç temel yanlışa müncer olduğu gayr-i kâbil-i inkârdır. Bunlar:

1-Türk istiklâlinin Lozan'da temin edilmiş olması.

2-Paylaşılan Osmanlı topraklarından yeni Türkiye Devleti'ne mümkün olan yerlerin kazandırılmış bulunması.

3-Lozan Muâhedenâmesi'nin emsâllerine nazaran uzun müddet mer'iyette (yürürlük) kalmasının mükemmelliğine hamledilmesidir.

Şimdi bunları kısaca izah edelim:

1-Lozan'ın Türk Milleti'nin istiklâli ile hiçbir alâkası yoktur. Bu mantıkla **"Millî Mücâdele"**ye **"Türk İstiklâl Harbi"** denilmesi de yanlıştır. Zira Türk Milleti, Lozan'dan evvel istiklâlini ortadan kaldıran herhangi bir muâhedeyi kabul etmiş değildir. Sevr, birçok kereler belirtilmiş olduğu üzere, sadece bir **"proje"**den ibârettir. Üstelik o bile, devletimize son veren bir esâret anlaşması değildir. O, ülkeye toprak kaybettiren bir anlaşma olduğu cihetle, esâret vesikası addedilemez!..

Bu sebepledir ki, târihte hiçbir zaman istiklâlini kaybetmemiş olan bir milletin onu Lozan'da yeniden kazanmış olduğunu iddia etmek, hem târihî gerçekler ve hem de mantık önünde tutarlı değildir. Ülkemiz bir istilâya mâruz kalmış ve

bu istilâyı canhıraş bir mücâdeleyle defetmiş bulunduğumuza nazaran, istiklâlimize karşı sadece bir tecâvüz mevzubahistir.

İstiklâlini kaybetme, esâret ihtivâ eden bir muâhedeyi, hukûkî usûlüne uygun olarak kabul ile gerçekleşeceği ve böyle bir durum mevcud olmadığı cihetle Lozan'la istiklâlimiz arasında irtibat kurulamaz ve **"Millî Mücâdele"**ye de **"Türk İstiklâl Harbi"** denilemez!.. Denilse de bunun Lozan'da tescil edildiğini (!) iddia etmek, abesle iştigaldir. Buna rağmen **İnönü**, istiklâlimizin Lozan'la temin edilmiş olduğunu iddiadan maâdâ bir de bunun milletimizin Müslüman olmasından dolayı güçlükle sağlandığını iddia etmiştir. Bu gerçeği, **Kâzım Karabekir** şöyle anlatmaktadır:

"16 Ağustos'ta ***İsmet Paşa*** *ile görüştüm. 18 Temmuz'da teşkilât-ı esâsiyye münâsebetiyle* ***Fethi Bey*** *ve arkadaşlarıyla yaptığımız* ***"İslâmlık terakkîye mânidir"*** *münâkaşasını ve Gâzî'nin yakın zamanlara kadar her yerde,* ***"İslâm Dini'ni, Kur'ân'ı ve Hilâfeti medh ve senâ ettiğini"*** *ve hatta pek fazla olarak Balıkesir'de minbere çıkıp aynı esaslarda* ***"Hutbe dahî okuduğu"*** *hâlde, dün gece heyet-i ilmiye karşısında Peygamberimiz ve Kur'ânımız hakkında hatır ve hayâle gelmeyecek biçimde konuştuğunu anlattım ve bu tehlikeli havanın Lozan'dan yeni geldiği hakkındaki kanaatin umûmî olduğunu da söyledim.*

İsmet Paşa*, Macarlar, Bulgarlar aynı saflarda İtilaf Devletleri'ne karşı harp ettikleri ve mağlup oldukları hâlde, istiklâllerini muhâfaza etmiş olmaları Hıristiyan olduklarından, bize istiklâl verilmemesi de İslâm olduğumuzdan ileri geldiğini; bugün kendi kuvvetimizle yıllarca uğraşarak kurtuldukça da İslâm kaldıkça müstemlekeci devletlerin ve bu arada bilhassa İngilizler'in dâima aleyhimizde olacaklarını ve istiklâlimizin dâima tehlikede kalacağını bana anlattı. Ben*

de O'na bu fikre iştirâk etmediğimi şu mütalaalarıma dayanarak söyledim:

"-Böyle bir fikrin doğuracağı hareket, milletin başına yeniden daha korkunç ve daha meş'ûm bir istibdat idâresi getirecektir. Daha kazanamadığımız millî neş'e kaçacak, birçok emekle kurulan millî birliğimiz de bozulacaktır! Biz içeride birbirimizi boğarken, bize bu kurtuluş yolunu gösteren politikacılar, ***"Türkler, Hıristiyan oldular!"*** *diye bütün İslâm Âlemi'ni bizden nefret ettireceklerdir.*

Bu sûretle bizi cezalandırmak için İslâm Âlemi ruhlarında isyan duyacaklardır. Artık İtilâf Devletleri, Yunan ve Ermeni kuvvetleriyle başaramadıkları emellerini, İslâm ordularını, hele hele Arapları, ***"Salli alâ Muhammed"*** *diye üzerimize saldırtmakla elde etmeye kalkışacaklardır.* **Sultan Mahmud** *devrinde, "Türkler, Hıristiyan oluyor!" diye Arap ordularını Anadolu içlerine sevk eden ve bu orduları idâre eden Fransızlar değil miydi? Türk donanmasının Mısır'a teslimine sebep olan politika oyunu, aynı değil miydi? Öteden beri bir taraftan hükümete,* ***"Avrupalı olun; Batı hayatını aynen alın, başka kurtuluş yolunuz yoktur!"*** *derler; diğer taraftan da attığımız adımlara çelme takmak için içerde halkı isyanlara teşvik ederler ve İslâm Âleminde de,* ***"Türkler, Hıristiyan Oluyor!"*** *diye aleyhimize nefret uyandırırlar.*

Esâsen imkânsız olan bir işi yapıyor görünmek bile maddî-mânevî bütün kudret kaynaklarımızı mahv ve harab eder. Neticesi, bu işi benimseyenlerin hayatları ve prestijleri de kâfî gelmeyeceğinden, kendi elimizle milleti anarşiye sürükleriz. Neticede Bolşeviklik cereyanları arasında mahvolmak veya müstemleke olarak istiklâlimizi kaybetmek de çok uzun sürmez! ***Mustafa Kemal Paşa****'nın son beyânâtı, bütün ilim adamlarımızı hayret ve korku içinde bırakmıştır!.. Çok vahim neticeler doğurabilecek olan bu fikri, hep bir arada*

AYŞE
HÜR

hurayse@hotmail.com

SADECE BİZE DEĞİL - Geçtiğimiz hafta bıraktığım yerden devam ediyorum. Sevr Barış Antlaşması (bundan böyle 'Sevr' diyeceğim), zafer kazanan ülkelerce 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ülkelere dayatılan Versailles Barış Antlaşmaları sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. İtilaf Devletleri 19 Haziran 1919 tarihli Versailles Antlaşması ile Wilhelm Almanyası'nı dizlerinin üstüne çökerttiler. 10 Eylül 1919 tarihli Saint-Germain Antlaşması ve 4 Haziran 1920 tarihli Trianon Antlaşması ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nu tarihe gömdüler. 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly Antlaşması ile de irredenist (yayılmacı) Bulgaristan'ı zapt-u rapt altına aldılar.

DİĞER MAĞDURLAR - Bizde çok az bilinir, ancak bu antlaşmalar Sevr'den daha az parlak yaşadılar. Üstelik bu antlaşmaların hepsi de hukuki nitelik kazanıp uygulanmıştı. Bugün İkinci Dünya Savaşı'nın Versailles'ın aşağılayıcı şartları yüzünden çıktığını düşünen geniş bir kesim var. Sevr'in Türk toplumunda yarattığı travmanın bir benzerini Trianon Antlaşması'yla yaşayan Macar toplumu, ancak Avrupa Birliği'ne üye olduktan sonra geçmişin bu hayaletinden kurtulabildi. Yunanistan hariç imzacı ülkeler tarafından imzalanmadığı için hiçbir zaman hukuki nitelik kazanmayan Sevr ise, yaklaşık yüz yıldır parçalanmakta olan Osmanlı Devleti'nin, Wilson'un 14 ilkesi uyarınca ulus-devletlere bölünmesi planıydı. Devamı aşağıda...

Lozan 'zafer' mi 'hezimet' mi

Misak-ı Milli'nin sınırlar konusundaki belirsizliği, bazen Türkiye Cumhuriyeti'nin bazılarına dar gelen mevcut sınırlarının halka kabul ettirilmesine dayanak yapıldı, bazen de vatan topraklarının henüz 'eksik' olduğu, bu eksik parçaları tamamlamanın milli bir görev olduğu yolundaki yayılmacı yorumlara zemin oluşturdu

Diğer mağluplarla antlaşmaların imzalanması birkaç ay içinde bitirildiği halde Sevr görüşmeleri çok uzun sürmüştü. Bunun nedenlerine geçen hafta biraz değindik. Sonuçta Sevr'in ana hatları şekillendiğinde Milli Mücadele çoktan başlamış, Anadolu'da 'Osmanlı Devleti'nin otoritesi neredeyse yok olmuş, onun yerine bir 'Ankara Hükümeti' çıkmış, yepyeni bir karar mercii olan Büyük Millet Meclisi faaliyete geçmişti. Bu çift başlılıkta Sevr'in uygulanamayacağını İtilaf Devletleri'nin karar yapıcıları ve kamuoyları anlamıştı. Öte yandan, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki pozisyonları da planı uygulamaya imkân vermeyecek şekilde köklü değişiklikler geçirmişti.

Momenti kaçmış bir antlaşma

Antlaşmaya göre, Çatalca'ya kadar bütün Trakya, Ege adaları ve İzmir, Yunanistan'a; Suriye ve Çukurova, Fransa'ya; Irak ve Filistin, İngiltere'ye; Antalya ve havalisi İtalya'ya veriliyor; İstanbul ve Boğazlar İngiltere ile müttefiklerinin işgali altına giriyor, Boğazlar'ın yönetimi ve denetimi milletlerarası bir komisyona devrediliyordu. Doğuda bağımsız bir Ermenistan, güneydoğuda Kürdistan kurulması planlanıyordu.

Britanya'nın Anadolu'da değil, Ortadoğu coğrafyasında gözü vardı. Ancak bu coğrafyanın paylaşımı Sevr'e kalmadan, daha 1918'de bitmişti. Fransa daha 1919 aralığında Türk tarafına, uzlaşmaya hazır olduğunu bildirmiş, 30 Mayıs 1919'da ise (geride beş uçak ve önemlice mühimmat bırakarak) Kilikya (Adana) yöresine çekilmişti. (Fransa 1921 yılının ocak ayında Kilikya'dan tamamen çekilerek sahneden çıkacaktı.)

İtalya, Sevr süreci boyunca 'barış kraallarını' [illegible]

1 - "Doğu Sınırı: 'Ermeni Yurdu' söz konusu olamaz": Sınır konusu daha 1920'de halledilmişti. Lozan'da bu durum teyit edildi. Dahası, Sevr'in 142. maddesiyle savaş yıllarında zorla din değiştirenlerin, zorla yerlerinden edilenlerin, topluca öldürülenlerin, tutuklananların, kaybolanların da hakları güvence altına alınıyordu. Lozan'da 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 arasında işlenmiş bütün suçlar (1915 Ermeni Tehciri sırasında işlenen suçlar da dahil) af kapsamına alındı. Böylece geçmişe sünger çekildi.

2 - "Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları istenecek": İstendi ancak alınamadı. Türkiye-Irak sınırı ve Musul meselesi Milletler Cemiyeti'ne bırakıldı, Türkiye'nin büyük [illegible] beceriksizlikle yürüttüğü süreç 5 Haziran 1926'da Musul'un kaybı ile bitti. (*Taraf*'taki ikinci yazımda bu konuyu işlediğimden, ayrıntıya girmiyorum.)

3 - "Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesi için çalışılacak ve sınır şöyle olacaktır: Reis İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat yolu, Der Zor, Çöl, nihayet Musul vilayeti güney sınırına ulaşacak": Suriye

[illegible]

göre Batı Trakya'nın hukuki durumu bölgede oturanların oylarıyla tayin edilecekti. Ancak Türkiye'nin halk oylaması isteğine İtilaf Devletleri ile Yugoslavya ve Romanya karşı çıktı ve oylama yapılmadı. Batı Trakya Türkleri kaderlerine terk edildi.

7 - "Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası: Yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez": Evet bu madde uygulatıldı ancak bunun karşılığında Türk tarafı ciddi tavizler verdi. (Bkz. 11. madde) Boğazların statüsü konusunda Britanya'nın isteklerine uyuldu. Türkiye Boğazlar üzerinde söz sahibi olması ancak 1936 Montrö Sözleşmesi'nden sonra olabildi. (Bu konuda da bir yazı yazmıştım, bu yüzden kısa kesiyorum.)

8 - "Kapitülasyonlar: Kabul edilemez": Mali Kapitülasyonlar daha 1 Ekim 1914'te, İttihatçılar tarafından kaldırılmıştı. Dahası emperyalistler için artık Kapitülasyonlar bir şey ifade etmiyordu, çünkü onlar bir ülkeyi sömürmenin modern yöntemlerini çoktan bulmuşlardı. Bu yüzden, İtilaf Devletleri Kapitülasyonların yeniden konmasında ısrarlı olmadılar. Ancak Türkiye'ye beş yıl süreyle

"mali ve iktisadi gelişmemizi engellememe kaydı ile borçların ödenmesi kabul edilir" diyen Misak-ı Milli'nin 6. maddesinin ihlali anlamına gelir mi, kararı siz verin.

11 - "Orduda ve donanmaya sınırlama söz konusu olamaz": Aksine, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının iki yakasından on beş kilometre derinliğindeki bölgelerin askersiz olması Trakya'daki Türk Jandarma sayısının beş bine indirilmesi kabul edildi.

12 - "Yabancı Kuruluşlar: Yasalarımıza uyacaklar": İtilaf Devletleri'nin 'beş sene müddetle [Türkiye'de adli idare ıslah edilinceye kadar] hukukçulardan müteşekkil bir müşavirler heyeti kurulması kabul edildi. Bu 'Adli Komisyon' sonradan kaldırıldı ama Türkiye'deki hukuk reformlarını hep yabancı uzmanlar yönlendirdi.

13 - "Bizden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddeleri geçerlidir": Kendisi için bile Misak-ı Milli'yi uygulayamayan bir ülkenin kendisinden ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'den söz etmesinin garipliğini not edip geçelim.

tarafından İngilizlere kiralanmış, İngilizler de 1914'te adayı ilhak etmişlerdi) Lozan'da Türkiye tarafından tanındı. Yani, Kıbrıs'ın Misak-ı Milli sınırları içinde olmadığı onaylandı.

Misak-ı Milli'nin unutulan maddesi

Son olarak, Misak-ı Milli'nin "İslam halifeliğinin, Osmanlı padişahlığının ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği korunmalıdır" diyen 4. maddesinin, 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın, 3 Mart 1924'te Hilafet'in ilgası ve 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle açıkça ihlal edildiğini belirtelim. Kısacası Misak-ı Milli daha o yıllarda bütün maddeleriyle ihlal edilmişti. Zaten Mustafa Kemal'in dediği gibi "Misak-ı Milli hiçbir zaman bu hat şu hat diye hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaatidir..."

Lozan'da daha fazlası alınabilir miydi? Buna cevap vermek zor. Diplomatik beceriye sahip olmayan bir heyet, İngilizlerin ve Fransızların kontrol ettiği telgraf hatlarından yapılan istişareler, Türkiye'nin askeri ve ekonomik açıdan zayıf olması gibi bir dizi olumsuz faktörün ortaya çıkardığı bu antlaşmanın pek çok milletvekilin içine sinmediğini biliyoruz. Nitekim antlaşmayı bu haliyle Milli Mücadele'yi veren kadroların oluşturduğu Birinci Meclis'e imzalatmanın mümkün olmadığını gören Mustafa Kemal, Meclis'in feshini ve seçimlere gidilmesini sağlamıştı. Bu arada Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun ağırlaştırılması da ihmal edilmemişti. 23 Temmuz 1923'te imzalanan antlaşmayı yeni Meclis onayladı. Ancak üyelerinin tamamını Ebedi Şef'in seçtiği bu mecliste bile, 14 üye Lozan Barış Antlaşması'na 'ret' oyu vermişti. Bu tarihten sonra Türkiye kendi içine döndü ve Kemalist modernleşme projesine hız verildi. Lozan'ın aleladele imzalanmasının arkasında bir ne örte [illegible]

Sesimizin aks-i sadâları

müzâkere ve münâkaşa etsek, millet ve memleketin çok hayrına olur. Lozan bize istibdat ve tehlike göndermesin!.."

*"**İsmet Paşa** iyi dinledi, fakat hiç cevap vermedi. Bunu, **Mustafa Kemal Paşa**'nın arzusuyla yaptığına benim şüphem yoktu. Nitekim bir müddet sonra, O'nu bu arzularından ebediyen uzaklaştıracak bir teşebbüste bulunmaya mecbûr kaldım. Az aşağılarda gelecektir.*

*19 Ağustos Pazar akşamı, **Mustafa Kemal** ve **İsmet Paşalar**, **-Lâtife Hanım** ile birlikte- bana akşam yemeğine geldiler. Keçiören'e giderken sağ tarafta kubbeli köşk denen mevkîde, bol suyu ve büyücek havuzu olan bir köşkte kira ile oturuyordum.* **İsmet Paşa**, *Lozan'da iken **Mustafa Kemal Paşa**, **Latife Hanım**'la birlikte, bir kere daha bana akşam yemeğine gelmişlerdi.*

*Münâkaşayı, **İsmet Paşa** ile ben yaptım. **Mustafa Kemal Paşa** sükûnetle bizi dinledi. **Mustafa Kemal Paşa**[115], Lozan'dan da aldığı hızla, ne İktisad Kongresi'nin ve ne de heyet-i ilmiyenin hazırladığı programlara ilgi göstermeyerek müthiş bir inkılâp hamlesi teklif etti:*

"-Hocaları toptan (ortadan) kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. Bugün kudret ve prestijimizle bugün bu inkılâbı yapmazsak, başka hiçbir zaman yapamayız!.."

*İlk **Fethi Bey** grupundan, sonra da **Mustafa Kemal Paşa**'dan işittiğim bu yeni inkılâp zihniyetini, **İsmet Paşa** bir çırpıda tamamlıyordu. Aradaki zaman fâsılaları kendiliğinden ortadan kalkarak, bu şahsiyetin üç maddelik programları kulaklarımda tekrarlandı:*

1-İslâmlık terakkîye mânîdir.

---

115 Burada isim **İsmet Paşa** olacak. Zira aynı müsveddeleri okuyarak eserini yazan **Uğur Mumcu** (bkz: a.g.e., sh: 97) sarâhaten:

*"**İsmet Paşa**, müthiş bir inkılap hamlesi teklif etti:*

"-Hocaları toptan (ortadan) kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız!" denilmektedir.

MASALDAN BUNALIMA
YENİ DÜNYA DÜZENİ
Işık Kansu

Cumhuriyet

İNSANLAR İNSANLAR
Erol Manisalı

80. YIL SAYI: 28415 / 500.000 TL (KDV içinde) KURUCUSU: YUNUS NADİ (1924-1945) BAŞYAZAR: NADİR NADİ (1945-1991) 25 TEMMUZ 2003 CUMA

MFÖ yaşlanmıyor:

İyi ki çalgıcı olmuşuz

Zamana dirençli şarkılar Üniversite, askerlik dönemleri, ünlü sanatçılara vokallerle geçen yılların ardından MFÖ dillerden düşmeyen rock şarkılarla 1984'te "Ele Güne Karşı" albümünü çıkarttı. "Peki Peki Anladık", "Vak The Rock" "No Problem" "Aganaga", "Geldiler", "Dönmem Yolumdan", "Mazeretim Var Asabi-

Antlaşmanın 80. yıldönümünde egemenlikten ödün verilmeyeceği bir kez daha vurgulandı

Lozan bağımsızlıktır

Turk ulusu örnek oldu İstanbul Üniversitesi'nce düzenlenen etkinlikte konuşan Cumhurbaşkanı Sezer, İsmet Paşa'nın Lozan'da tarihi bir zafere imza attığını söyledi. İşgale ve sömürgeciliğe başkaldıran Türk ulusunun, öteki uluslara da örnek olduğunu anımsatan Sezer, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve kazanımlarıyla, Türkiye'nin bağımsızlığından ve bütünlüğünden ödün verilemeyeceğini vurguladı.

Eşitlik kavgası sürmeli KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş savaş alanlarında kazanılan başarının, masada kaybedilmeyeceğinin Lozan'da kanıtlandığına işaret ederek "Lozan özgürlüğün, bağımsızlığın ve egemenliğin belgesidir" diye konuştu. Gazetemiz imtiyaz sahibi Selçuk ise İsmet Paşa'nın Lozan'da verdiği eşitlik kavgasına sahip çıkmak için dünyadaki eşitsizliğe karşı çıkmak gerektiğini söyledi. ■ 7. Sayfada

Laik toplum dersi Kadın Araştırmaları Derneği'nin toplantısında konuşan BCP Genel Başkanı Soysal, Lozan'ın derslerinden birincisinin doğru, laik ve demokratik bir toplum yaratabilmek olduğunu belirterek "İçerde güçlü olmadıktan sonra dışarda ancak bu kadar güçlü olabiliriz" diye konuştu. Soysal, "Lozan ve arkası, bize zayıflıklarımızın neler olabileceğini gösteren noktadır" dedi. ■ 7. Sayfada

Powell, Irak için bir an önce yanıt verilmesini istedi

Amerika asker için

Hâlâ devâm eden bir yalanın son tezâhürlerinden birisi

2-Arapoğlunun yâvelerini Türklere öğretmeli,

3-Hocaları toptan kaldırmalı"[116]

Hatta **"millî marşımız"**a **"istiklâl marşı"** denilmesi de aynı yanlışın bir başka tezâhürüdür!..

Türk-Yunan Harbi'ne öncelikle **"cidâl-i millî"** denilmiş, bu tâbir daha sonra **"Millî Mücâdele"** veya **"Kurtuluş Savaşı"** hâline getirilmiştir. Bu tâbir, bilâhare, âmillerine mitolojik bir hüviyet kazandırmak için **"İstiklâl Harbi"** olarak değiştirilmiştir.

Lozan'ı, Türk Milleti'nin istiklâli ile alâkalandırmak, buna dâir konferansta başlamıştır. **İnönü** şöyle diyor:

"Konferans açıldı. Zannediyorum Mont Benon Gazinosu'nun salonuydu. İsviçre Reisicumhuru çıktı. Nâzikâne bir tarzda:

"-Hoş geldiniz!" dedi; sulh temennisinden, başarı dileklerinden bahsetti, sonra kürsüden ayrıldı.

*Hemen arkasından **Lord Curzon** çıktı. O da İngilizce bir nutuk söyledi. Yerine iner inmez ben, hemen kürsüye çıktım:*

"- Reis efendi!" diye başlayan aşağıdaki nutkumu okudum:

*"-Dört seneden ziyâdedir, **Wilson** esası ve îmânı üzerine kurulmuş bir mütâreke, Osmanlı İmparatorluğu'nun girişmiş olduğu muhâsamatı, resmî sûrette tâtil etmişti. Sulhun nîmetlerinden dâima mahrum kalan Türk Milleti, o târihten beri **hak ve adâlet istihsali için**, yaptığı mükerrer sulh teşebbüslerinin kifâyetsizliğini ve fâidesizliğini idrak ederek, artık hiçbir kurtuluş ümidi kalmadığını anlayarak, varlığını korumaya ve maddî- mânevî kendi vâsıtalarıyla **istiklâlini sağlamaya muvaffak** oldu. Bu yolda birçok ıstıraplara katlandı. Hadsiz hesapsız fedâkârlıklara rıza gösterdi.*

---

116 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 162 vd.

Hür milletler, bu hâle teveccühlü bir gözle şâhid olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkideki Türkler, kadın ve çocuk, bu müdâfaa harbine iştirak ettiler. 1918 tarihinden sonra Türk Milleti'nin mâruz olduğu sonsuz hücumları ve ıstırapları, burada hatırlatmaktan kendimi men edemiyorum. Gerek bu hücumları ve ıstırapları, gerek hiçbir askerî mecbûriyet olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en mâmur kısımlarında münhasıran mahvetmek ve yıkmak fikriyle muntazaman yapılmış tahribâtı, hiçbir vechile mâzur göstermek kabil değildir.

Hâlâ bu dakikada bile, bir milyondan ziyâde mâsum Türk'ün, küçük Asya ovalarında ve yaylalarında evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk Milleti, bu insan tâkâtı üstündeki fedakârlıklara katlanmak sûretiyle, medenî insanlar arasında derin bir hayat kuvvetine mâlik milletlere has olan ***mevcûdiyet ve istiklâl hakkı ile, sulh ve sükûna*** *çalışmak unsuru olmak üzere büyük bir mevkî kazanmıştır..."*[117]

---

117 **Sabahaddin Selek**- a.g.e, sh: 330.

Sadece **İsmet Paşa** mı? Hayır!.. **M. Kemal Paşa** da bu istiklâl endişesini şu sûretle ifâde etmektedir:

"... Esas, Türk Milleti'nin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, ancak istiklâl-i tâmme mâlikiyetle temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet beşeriyet-i mütemeddîne (medenî insanlar) muvâcehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muâmeleye kesb-i liyakat edemez!..

Ecnebî bir devletin himâye ve sahâbetini kabul etmek, insanlık evsâfından mahrumiyeti, acz ve meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakîka bu derekeye düşmemiş olanların başlarına bir ecnebî efendi getirmelerine aslâ ihtimal verilemez.

Hâlbuki Türk'ün haysiyet ve izzet-i nefsi ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun, evlâdır.

Binâenaleyh **ya istiklâl, ya ölüm!..**

İşte halâs-ı hakîkî isteyenlerin parolası bu olacaktır.

Bir an için, bu kararın tatbikatında adem-i muvaffakiyete (başarısızlı-

Buna benzer beyânlar, gerek **İnönü**'nün hâtıratında ve gerekse **M. Kemal**'in Nutku'nda pek çoktur. Bunlardan ilham alınarak Lozan methiyenâmelerine de aksetmiş bulunan bu beyânların hiçbir hukûkî ve mantıkî değeri yoktur. Böyle olduğu hâlde, son zamanlarda **"Amerika'nın Lozan Anlaşması'nı imzalamamış olması sebebiyle bugünkü hudûdlarımızı tanımadığını"** bile ileri sürecek kadar mantık dışı te'viller yapılmıştır. Taraf olmayan bir devletin herhangi bir anlaşmayı imzalaması gerekmediğini, diplomatik irtibata geçmenin bir devleti, rejimi, hudûdları, bayrağı gibi belirleyici vasıflarıyla tanımak demek olduğunu bilecek kadar hukûk ve siyâset bilgisi olmayanların bile bu bâbda söz söylemeye kalkışmaları, müthiş bir fikrî sefâlet değil midir?![118]

ğa) dûçâr olunacağını farz edelim! Ne olacaktı? Esâret!.." (Nutuk, sh: 9)

118 Lozan'ın efsâneleştirme dalkavuklukları pek çoktur. Bunlardan birini dikkatlerinize sunalım:

Bundan elli küsür sene evvel, İstanbul'da her yıl **"Karadeniz Geceleri"** yapılırdı. Bunlardan birinde **Rükneddin Resuloğlu**, fıkra gibi bir hâtıra anlattı ve sonra da onu **"Hamsi Mecmuâsı"**na **"Türk Genci"** serlevhasıyla yazmıştı. Şimdi onu çok hülâsa olarak dikkatlerinize arz etmek isterim:

Rükneddin Resuloğlu'ndan Hukuk Fakültesi'nde Devletler Hukuku imtihanında, **"Sevr"** ile **"Lozan"**ı mukayese etmesi istenmiş. Bu dersin hocası da İsviçre Medenî Kanunu'nu tercüme ettirip Meclis'e kabul ettiren kemalist militanlardan **Esat Mahmut Karakurt** imiş. **Resuloğlu**, tembel bir talebe olduğundan bu suâli, her ikisinin de muhtevasına âid izahlarla cevaplamak durumunda olmadığından, ilk mektepten itibaren hatırında kalan sloganlarla söze başlayıp:

"-Sevr ölüm, Lozan hayat!.." demiş, fakat arkasını getiremediğinden, bu sloganı değişik kelimelerle birkaç kere tekrarlayıp durmuş. Bu durumda geçmez notu alacağını düşünerek ağlamaya başlamış.

Esat Mahmut, O'nun bu durumunu yanlış anlayarak veya belki de kasden:

"-Yeter Türk genci, yeter!.. Bu tahassüs (duygulanma) bana yeter! Başka bir şey söylemene gerek yok. Sana pekiyi veriyorum!.." demiş.

Fıkra gibi bu hâtıra, **Mevlânâ**'nın bir hikâyesine benzemektedir. Hazret'e yolda karşılaştığı bir serseri:

"-**Şems** yaşıyor!" deyince, cübbesini çıkarıp O'na giydirmiş.

2- Lozan müdâfileri **"mümkün olanın yapılmış bulunduğunu"** ileri sürmektedir ki, bu da yanlıştır.

Şöyle ki; Lozan müzâkerelerine âid zabıtnâmeleri baştan başa okuyanlar, hayretle görürler ki; Millî Mîsâk'a dâhil oldukları hâlde **Batum, Batı Trakya, Ege Adaları, Antakya** ve **Halep** aslâ talep edilmemiştir. Talep edilmeden, bu vatan topraklarının kurtarılıp kurtarılamayacağına hükmetmek için kâhin olmak gerektir!.. Demek oluyor ki; Bir hân-ı yağma (yağma sofrası) hâlinde paylaşılan imparatorluk topraklarından, mümkün olan kısmının kurtarılabildiği iddiası da Lozan zabıtları ve binnetice tarihî gerçekler muvâcehesinde propaganda maksadına bağlı bir yalandır.

Gerçekten Türk murahhas heyeti başkanı **İsmet Paşa**, **"Musul"** ve **"Antakya"**nın önündeki **"Meis Adası"**ndan gayri hiçbir yeri dâvâ etmemiş, almaya çalışmış da muvaffak olamamış değildir.

Şâyân-ı hayrettir ki, bu dâvâ edip istediği şu iki yer de -ileride izah edileceği üzere- O'nun belli başlı birkaç hatası sebebiyle kaybedilmiştir. Yine hayret edilecek bir husûstur ki; **İsmet Paşa**, Batı Trakya'yı Yunanlılardan kurtarıp Bulgarlar'a vermek için çalışmıştır. Sâhillerimize sekiz yüz metre mesâfedeki İstanköy Ada'sını talep etmezken Romanya'da Tuna Nehri içinde mevcud olan **"Adakale"** adındaki kuş gözü kadar bir ada için gereksiz ve mantıksız bir gayret sarfetmiştir.

Çanakkale Boğazı'nın trafiğine hâkim olduğu cihet-

Etrafındakiler ise:

"-Bu adam yalan söylüyor, ne diye cübbenizi O'na giydiriyorsunuz Efendi Hazretleri!.." deyince de:

"-Tabiî... Biliyorum. Ama bu, o kadar güzel bir yalan ki, O'na cübbemi ikrâm etmem az bile! Söylediği doğru olsa, canımı vermem gerekirdi!.." buyurmuşlar.

İhtimal **Esat Mahmut** da **Rükneddin Resuloğlu**'nun gözyaşlarını -asıl gerçeğin farkında olduğu hâlde- talebesine pekiyi vererek kendince bu güzel (!) yalanı mükâfatlandırmış olmalıdır.

le re'sen ve münâkaşasız bir sûrette bize terk edilmiş dört adadan biri olan **"Limni"**, murahhaslarımızdan **Tevfik Bıyıklıoğlu**'nun onu zuhûlen (unutarak) kayda geçmemesi sebebiyle kaybedilmiştir. Musul için vâki talep ve ısrarlarda ise, sayısız hatalar yapılmış ve bugüne kadar Kerkük Türkleri'nin çektiği eziyete zemin hazırlanmıştır.

Bütün bu gerçekler, -alâkalı bahislerde- tafsilâtı ile izah olunacaktır. Söylemeye hâcet yoktur ki, Lozan'da mâruz kalmış olduğumuz **"mânevî kayıplarımız"** için de durum aynıdır. Hatta denilebilir ki, bu gibi tâvizler, murahhas heyetimizce gönüllü olarak verilmiştir. Akıl hocaları Hahambaşı **Hayim Nahum** olunca, başka ne beklenebilirdi ki!...

3-Lozan muâhedenâmesinin uzun müddet mer'iyette kalmasını, onun mükemmelliğine hamletmek de yanlıştır. Bu doğrudan doğruya Türkiye'nin, kaybettiği toprakları dâvâ etmeyen, Batı Âlemi karşısındaki korkak ve pısırık siyâsetinin neticesidir.

Ancak Lozan muâhedesi imzalandığı günkü hâliyle aynen devam etmiş değildir. O, tam iki kere bizim, bir kere de Yunanistan tarafından **"tâdil"** veya **"ihlâl"** edilmiştir. Hem de bizim tâdil, yani değiştirme veya ihlâllerimiz, o Lozan'ı çok beğenen **M. Kemal Paşa** tarafından yapılmıştır.

Bilindiği üzere İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Lozan'da on beş kilometre derinliğinde, her iki cihetten de **"gayr-ı askerî"** olması karalaştırılmıştı. On iki sene sonra, yani 1936'da bu durum, **"Montrö Antlaşması"** ile değiştirilmiş ve Boğazlar bugünkü statülerine kavuşturulmuştur. İkinci tâdil veya ihlâl ise, 1939'da **"Hatay'ın ilhâkı"**dır. Bu da **M. Kemal Paşa** tarafından başlatılmış ve O'nun vefatından az sonra gerçekleşmiş bir ihlâldir.

Yunanistan ise, Ege Adaları'nın, yine Lozan'da kabul edilmiş bulunan "silâhsız" olması keyfiyetini ihlâl etmiştir.

Şöyle ki; önce bu adalarda -bizim da tasvibimizle- Nato'ya âid askerî üsler kurulmuştur. Daha sonra NATO'dan çıkan Yunanistan, -yine bizim tasvibimizle- yeniden NATO'ya girerken -bizim Ege Ordumuz gibi- bu adaları hâriç tutarak oradaki askerî üsleri millîleştirmiştir.

Bütün bunlar, tâdil veya ihlâl değil de nedir?! Hatta bunlara, bugün Kıbrıs'taki fiilî durumu da eklemek lâzımdır. Gâliba Kuzey Kıbrıs'ın kaderi de -Rumların bir türlü uzlaşmak bilmeyen tutumları sebebi ile- pek yakında Hatay gibi olacaktır! Üstelik İngilizler'in bu adayı kendi kaderine terk ederek çekilmelerini bile Lozan'ın tâdili sûretinde telâkkî etmek mümkündür!

Bu gerçekler muvâcehesinde Lozan Muâhedesi'nin bugüne kadar değişmeyip aynı kalabildiğini iddia etmek doğru olabilir mi?! Aslâ!.. O hâlde Lozan meddahlarının bu iddialarını da -ötekiler gibi- yalan veya en azından yanlıştır!..

d-Lozan'ı Hazırlayan Hâdiselerin Panaroması

Bu mes'eleye evvelce binnisbe temas etmiş olmakla beraber burada biraz daha geniş izahatta bulunmak istiyoruz. İslâm Âlemi'nin **"müspet ilimler"** sahasında kaydettiği terakkînin muta'larıyla ortaya çıkan **"yeni keşifler"** ve **"yeni ticâret yolları"**nın sağladığı maddî imkânları birleştirerek **"Sanayi İnkılâbı"**na vücud veren Avrupa, kısa zamanda dehşetli bir **"maddî üstünlük"** elde etmiş, bu harekete birçok dâhilî ve hâricî âmilin tesiriyle ayak uyduramayan **"Osmanlı Cemiyeti"** ise -Avrupa'ya nazaran- önce **"geri kalma"** mevkiine düşmüştü. Zamanla bu geri kalışın doğurduğu **"aşağılık duygusu"**nun tesiriyle ard arda ortaya çıkan çoğu kanlı **"inkılâp hareketleri"** -ilerlemek şöyle dursun- eski yerimizde kalmamızı bile temin edemeyerek kısa zamanda -hâlâ devam eden- bir **"geri kalmışlığa"** sebep olmuştur.

Bu netice; **"Şark - Garp muhâsebesi"**ni yapamayan veya bunu yapamayacak derecede ifsad edilmiş bulunan yarı münevver idârecilerin, teknik terakkiye âmil olabilecek gerçek hamleler yerine, milletimizin mânevî sukûtunu intaç edecek yanlış bir yolda yürümüş olmalarının eseridir. Gerçekten, Avrupa ile aramızda ortaya çıkan mesâfeyi kapatmak maksadıyla on dokuzuncu asır başlarından itibâren yapılan bütün inkılâplar; maddî bir terakkiye âmil olmak vasfından uzak, sathî bir taklitçilikten öteye geçememiş, buna mukabil böyle bir terakkiye nâil olmak için hiçbir mânî vasfı bulunmayan mânevî kıymet ve kuvvetlerimizin hazîn bir sûrette tahrip ve imhasını intaç eylemiştir.

Bütün içtimâî müesseselerde **"tekâmül"** yerine **"inkılâp"** metodunun tatbik edilmesinden doğan ve devlet hayatını bir nevî **"yaz-boz tahtası"** hâline getiren bu hatalı tutum, ilk ehemmiyetli meyvalarını **Sultan II. Mahmud** devrinde (1808-1839) vermeye başlamıştır. Kılık kıyafetten en yüksek devlet müesseselerine kadar her şeyi **"avrupalılaştırmak (!) gayreti"**ne kapılan, bu yanıltılmış Osmanlı Padişahına, **"Gâvur Padişah"** adını takmakta tereddüd etmeyen hAlk efkârı umûmiyesi, bu hareketi ile, garplılaşma hareketlerinin, din ve târih şuuruyla âdet ve an'anelerine mugâyeretini; idârecilerden çok daha önce ve isâbetle teşhis edebilmiş demektir. Milletimizin hiss-i selîm ve mâşerî vicdanının mâ'kesi olan bu kıymet hükmü, ne yazık ki; 1826 yılında lâğvedilen **"Yeniçerilik"**[119] ve onunla birlikte bütün an'anevî ordu sınıflarının

119 Maâlesef islâmî cephede **"Yeniçeriliğin İlgası"** keyfiyetindeki dehşetli menfîlik lâyıkı ile kavranmış değildir. Bu sebeple ileride başka bir vesile ile bu meseleyi **"İslâmcı Gençlik"**e bütün tafsilât ve ehemmiyeti ile izah etmeyi nâçiz kalemimize âid bir borç biliyoruz. Bu hususdaki gerçek değerlendirmenin mâhiyetini öğrenmek isteyenlere, şimdilik arkadaşımız **Ziya Nur Aksun** Bey'in **"Osmanlı Tarihi"** (İstanbul, 1994) isimli eserini okumalarını tavsiye ederiz.

yerlerini hâlâ dolduramamış bulunan **"Avrupâî ordu"**nun ard arda mağlubiyetleri ile doğrulanmıştır.

Gerçekten müesseselerde kadîm tekâmül mantığını terk ederek inkılâpçılık usûlünü tatbike koyulmanın en dikkate değer bir misali olan **"Yeniçerilik"**in 1826 yılındaki lağvını tâkiben 1828 yılında **"Yunanistan'ın kuruluşu"** ve 1832 yılında ise **Kavalalı Mehmed Ali Paşa** kuvvetlerinin **"Kütahya"**ya kadar gelebilmesi gibi iki büyük felâketin zuhûruna şâhid olunmuştur.

aa-Tanzimat

Her biri, ilim ve tatbikat ile ortaya çıkan ve millî hayatın **"şe'niyet-i içtimâiye"** (realite)lerine ma'kes olan âdet ve an'anelerin müesseselerdeki maddî ve mânevî yapıcı rolü idrak edilemeyerek, köksüz, ruhsuz ve şekilci bir **"inkılâpçılık yolu"** açılmıştır.

İdarecilerimizin, içine düştükleri bu menfî hâlet-i rûhiye, Avrupalılar'ın, içimizdeki Hıristiyanlar'ın hukûkunu korumayı bahâne ederek ikide birde **"ıslâhat"** teklifinde bulunmalarından doğan tesirle birleşmesi, inkılâp hamlelerini **"millî"** ve **"dînî varlığımız"** için -kelimelerin hakikî mânâsıyla- bir **"fâcia"** hâline getirmiştir.

Gerçekten Hıristiyan unsurları, hayat tarzı ve Dünya görüşü bakımından Müslüman Türk'e yaklaştıramayan inkılâpçılar, Müslümanlar'ı onlara yaklaştırıp benzetme çığırını açmışlardır. Bu çığırın hukûkî ve siyâsî mesnedi, **"Tanzimat Fermanı"** olmuştur. Hakikaten bu fermanın **"Besmele"** ile başlamasına ve **"Şer-i Şerîfi"** baş tacı eden lâfız sarahatine rağmen, **"Hıristiyan Avrupa"**nın iktibası çığırını açan ilk ve müessir bir hamle olduğunda şüphe yoktur.

Bu yüzdendir ki; O'nu, avrupalılaştırmayı ilk defa ve devlet gücünü seferber eylemek sûretiyle gerçekleştirme te-

şebbüsünde bulunan **Sultan II. Mahmud** ilâna hazırlanmış[120], fakat ömrünün vefâ etmemesi ve **Âkif Paşa** gibi bazı muhafazakâr devlet adamlarının mümânaatı sebebiyle bu hareket, genç yaşında Osmanlı tahtına oturan **Sultan Abdülmecid**'in saltanatının ilk birkaç ayı içinde ortaya çıkmıştır.

Tanzimat'ın îlânına kadar Osmanlı idâresinde gayr-i müslim ahâliye âid hak ve vecibeler için **Hazret-i Ömer**'in Kudüs'ü fethettiği zaman oradaki gayr-i müslimlere tatbik ettiği esaslar örnek alınmıştı.[121] Gayr-i müslimlerin hayat ve hürriyetleri, müslümanlara nazaran farklı bir şekil ve renkte elbise giymeleri, müslümanlar arasında silâhlı olarak bulunamamaları ve şehirde at üstünde dolaşamamaları gibi mükellefiyetlere mukabil, mutlak bir garantiye raptedilmiş bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın îlânına kadar bu esaslar dâhilinde hareket ederek İmparatorlukla bir **"ümmet hâkimiyeti"** düsturunu tâkib eylemişti.

Gerçekten devletin kurucularının ve hânedânının Türk, resmî lisanın ise Türkçe olmasına rağmen, Türkler'in hâiz bulunduğu haklarla, ırkan Türk olmayan müslümanların hâiz bulundukları haklar arasında hiçbir fark mevcud değildi. Zira Osmanlı Devleti'nde **"milliyet"**le **"diyânet"**, dâima bir ve aynı telâkki edilmiştir. Tanzimat bu **"ümmet hâkimiyeti"**ne nihayet vererek, gayr-i müslimleri müslümanlarla aynı seviyeye getirmiştir. O kadar ki, bir gayr-i müslimin şer'an tecviz edilmeyen, müslim hakkındaki şehadeti bile kabul edilmiştir. Hattâ her türlü mevkî ve memuriyetleri için de müslim-gayr-i müslim tefrîki yapılmaz olmuştur. Bu hareket, **Sultan II. Mahmud**'un:

"-Ben teb'amdan müslümanı câmide, hıristiyanı kilise-

120 **Abdurrahman Şeref**- Tarih Musâhabeleri, İstanbul, 1339, sh: 48.

121 **Abdurrahman Şeref**- a.g.e., sh: 65.

Koca Reşit Paşa

Sabahattin ARIÇ

Koca Reşit Paşa, Tanzimattan önceki iki asırlık Türk devrim tarihinin karanlık çerçevesi içinde gülümsiyen büyük bir devlet adamı portresidir. Bu gülümseyişte, o çağdaki Türk toplumunu medeniyet, hürriyet, hak, adalet gibi özlemlerine kavuşturmak için didinmiş ülkücü bir ruhun mutluluğu pırıldar. Tarihimizin bu değerli vezirini iyi tanıyabilmek için duraklama ve gerileme devirlerindeki Osmanlı devlet idaresine bir göz atmak faydalı olur.

Osmanlı müesseseleri 1299'da kuruluşundan sonra yavaş yavaş gelişmiş, dünyanın en ileri devlet teşkilâtlarından biri olmuştu. XVII. yüz yıldan sonra batının ilerleyişine ayak uyduramadığı için bozuldu; hasta, aksak bir hale geldi. Buna çare arayan devlet adamları az değildi. Fakat halktan doğmayan, saraydan ve aydınlardan gelen bütün yenileşme hareketleri, yeniçeri ordusunun, cahilliğin ve taassubun kanlı elleriyle boğuluyordu.

II. Osman, bozulmuş olan yeniçeri ve sipahi ocaklarını ortadan

Masonların **"Mimar Sinan"** adıyla yayınladıkları derginin V. sayısında (Mart 1968) Mason **Reşid Paşa** hakkındaki makalenin ilk sahifesi.

de, musevîyi ise sinegogunda fark ederim. Aralarında başka bir fark yoktur!.." tarzındaki sözünün tam bir tatbikatı demekti.[122]

Hâlk umûmî efkârını gayet derinden rencide eden bu tâvizler, birçok avrupâî müessesenin kurulmasıyla daha da yadırganmış ve gitgide halk ile idâreci sınıf arasında -hergün biraz daha gelişecek olan- bir mesâfe ve ayrılık ortaya çıkmıştır.

İdâre edenlerin muvaffakiyet elde etmek için âmme efkârının tasvip ve desteğine dâima muhtaç bulundukları dikkate alınırsa, bu ayrılığın ne elîm neticeler tevlid edebileceğini tahmin etmek kolaydır. Nitekim **"Rusya'ya karşı"** olan siyâsetinin îcabı olarak Osmanlı Devleti'ni desteklemek mevkiinde bulunan ve bunu birçok fiilî vak'a ile de isbat etmiş olan Avusturya'nın Başvekili, Tanzimat ricâlini gayet yerinde bir sûrette ikaz ederek bu hareketlerden doğacak tehlikelere işaret etmişti. Fakat **"Garb'a teslimiyet mantığı"**ndan hareket eden Tanzimatçılar, bu dost sesi karşısında intibaha gelmemişlerdir.

Gerçekten Tanzimat Fermanı'nı ilân eden üstad mason **Reşid Paşa**'nın ilk sadâretinden ayrılmasından birkaç hafta sonra Avusturya Başvekili **Prens Metternich**, İstanbul'daki Avusturya Sefâreti'nde bulunan **Kont Aponi**'ye gönderdiği bir mektupla Osmanlı Devlet erkânını şu sûretle ikaz ediyordu:

"Herhangi bir hâl, pek muhtelif birçok ahvâl ve şerâitten meydana gelir ki, bunlar meyânında geçmiş hâlleri birinci sıraya koymak lâzımdır.

Devletin varlığını kemiren bir hastalığın açık alâmeti olarak telâkki olunabilen vahim Mısır gâilesinden Bâb-ı Âli'nin daha yeni kurtulduğu bir sırada yukarıdaki umûmî

122 a.y.

hakikat Osmanlı Devleti hakkında bilhassa kaabil-i tatbiktir. Osmanlı Devleti, gerileme ve çökme hâlinde bulunan bir varlıktır. Şurasını gizlemeye çalışmamalıdır ki, inkıraz sebepleri meyânında ilk temelleri ***Sultan Selim***[123] *tarafından atılıp son padişahın, ancak derin bir cehâlete ve hadsiz payansız bir hayalperestliğe istinâden terviç ve teşvik ettiği Avrupa tarzındaki fikir ve tasavvurlarını zikretmek lâzımdır.*

Bâb-ı Âli'ye şu sûretle hareket etmesini tavsiye ederiz:

*Hükümetinizi, mevcûdiyetinizin temeli olan ve Zât-ı Şâhâne ve müslüman teb'ası arasında en esaslı bağı teşkil eden «**Din Kanunları**»na hürmet ve riâyet esâsı üzerine kurunuz!.. Zamanın îcablarına göre hareket ediniz! Ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları nazar-ı itibara alınız. Bütün idârenizi intizam altına alınız ve ıslâh ediniz! Lâkin âdet ve maîşet tarzlarınıza uygun olmayan bir idâre usûlü kurarak eski idâreyi yıkmayınız! Aksi takdirde padişahın ne tahrip ettiğinin, ne de harap ettiği şeylerin yerine koyduklarının kadr ü kıymeti bilinmediğine hükmolunur.*

*Avrupa medeniyetinden sizin kanun ve nizamlarınıza uymayan kanunları iktibas edip almayınız. Zira garp kanunları, hükümetinizin temelini teşkil eden kanunların müstenid bulunduğu usûl ve kâidelere aslâ benzemeyen kâideler üzerine kuruludur. Garp memleketlerinde esas olan şey, **"Hıristiyanlık Kanunları"**dır. Siz, Türk kalınız! Lâkin mademki, Türk kalacaksınız, şeriate sımsıkı sarılınız. Diğer dinlere karşı müsâmahakâr olmak için şeriatın size gösterdiği kolaylıklardan istifâde eyleyiniz. Hıristiyan teb'anızı tamamiyle himâyeniz altına alınız. Onların, paşalar tarafından sıkıntıya mâruz kalmalarına mâni olunuz. Zikri geçen teb'anın din işlerine karışmayınız. Mazhar oldukları imtiyazlara riâyetle «**Gülhane Hattı**»ndaki vaadleri yerine getiriniz.*

123 Bu padişah, **Sultan III. Selim**'dir.

Bir kanunun tatbik ve icrâ şartlarını temin etmeden, onu aslâ îlân etmeyiniz. Doğru yolda ilerleyiniz. Fakat bunu yaparken garbın umûmi efkârı addettiğiniz şeye ehemmiyet atfetmeyiniz. Siz bu efkâr-ı umûmiyeyi, Avrupa'nın umûmi sadâsını anlamıyorsunuz. Eğer terakkî yolunda adâlet, vukûf ve malûmat ile ileriye doğru hareket ederseniz, Avrupa umûmî efkârının ehemmiyetli olan kısmı, size temâyül ve teveccüh edecektir.

...Hülâsâ, biz Bâb-ı Âlî'yi kendi idâre tarzının tanzim ve ıslâhı için vâki olan teşebbüslerinden vazgeçirmek istemiyoruz. Lâkin ahval ve şartları, Türkiye İmparatorluğu'nun ahval ve şartlarına uymayan garp hükümetlerini, her şeyden evvel taklide değer bir nümune telâkki ederek ona göre ıslâhatta bulunmamasını, aslî kanunları şarkın âdet ve âdabına uymayan hükümetleri taklid hâl-i hazırda her türlü ibdâ ve tanzim kuvvetinden mahrum olup müslüman memleketlerinde zararlar husûle getirmekten başka bir netice hâsıl etmeyeceği âşikâr olan ıslâhatı kabul ve tatbik etmemesini tavsiye ederiz...

Acaba beni siyâsî hayallere tâbî olmakla mı itham edeceklerdir? Varsın öyle olsun..."[124]

Bu vesikayı nakleden Fransız sefîri **Engelhart**, Türkiye'nin tatbik etmek istediği ıslâhat için Fransa kanun ve nizamlarını, sâir memleketlerin kanunlarına tercihan nümûne ittihaz etmesini, Avusturya'nın kıskandığını ihsâs eden **"bu beklenmeyen nasihatnâme"** ifadesiyle[125] mes'eleyi te'vil etmek istiyorsa da daha sonraki vak'aların fiîlen te'yid eylemiş bulunduğu **Metternich**'in, bu fikirlerinin samimiyetinden şüphe etmek için ortada hiçbir fiilî ve siyâsî sebep mevcud

124 **Engelhart**- Türkiye ve Tanzimat, İstanbul, 1338, sh: 49 vd. (Sâdeleştirilerek alınmıştır.)

125 **Engelhart**- a.g.e., sh: 51.

değildir.

Bu yerinde ikaz, bazı devlet ricâli ve bilhassa genç ve tecrübesizliğinden istifade edilerek kendisine **"Tanzimat Fermanı"** kabul ettirilmiş bulunan **Sultan Abdülmecid**'i nisbeten uyandırarak tereddüd ve mukavemete sevk etmiş[126] ise de açılmış olan bu çığır, maâlesef müteselsil tâvizlerle günümüze kadar devam etmiştir.

bb-Sultan Abdülaziz

Sultan Abdülmecid'i takiben Osmanlı tahtına geçen (1861) **Sultan Abdülaziz, "Hıristiyan Avrupa'nın iktibası"** mâhiyetindeki bu yeni hareketi; yöneldiği yanlış istikametten alıkoyarak frenlemek[127] ve terakkiye âmil olabilecek ciddî faaliyet sahâlarına nakletmek husûsunda hudûdsuz bir gayret sarfetmiştir.

Gâyet vatansever, dindar, zeki, çalışkan, üstün ve san'atkârane tahassüsler sahibi ve zamanının ihtiyaçlarını hakkıyle müdrik olan **Sultan Abdülaziz**[128], Devlet'i eski

126 **Engelhart**- a.g.e., sh: 52-72.

127 **Kolonel Lamouche**- (Trc: **G. Kemalî Söylemezoğlu**)- Türkiye Tarihi, İstanbul, 1943, sh: 377'de:

"Terakkî düşmanlarının tesirine mâruz kaldığından ıslâhat aleyhinde olmakla tanınmıştı. Fakat ekseriya görüldüğü veçhile vekâyiin inkişafı, ilk hisleri tahakkuk ettirmedi. Yeni Padişah, taht'a çıkar çıkmaz, ihtimal ki, selefinin icraatına karşı tabiî olarak duyduğu bir aksülâmel sevkiyle Harem-i Hümayun'da büyük tâdilât yaptı ve saray masraflarını azalttı." demektedir.

128 Muhafazakârlığı yüzünden bugüne kadar yazılan eserlerin çoğunda inkılâpçı kalemşörler tarafından gayet haksız ve mesnedsiz bir sûrette çeşitli ithamlara maruz kalan ve binbir iftiraya uğrayan **Sultan Abdülaziz** merhûmun, büyük ve vatansever şahsiyeti hakkında derli toplu bir malumat elde etmek isteyenler şu kaynaklara bakabilirler: **İhsan Şerif Bey- Abdülaziz Han** Hakkında Efsâneler, Tedrisât Mecmuası, 7 Mart 1332, sh: 1-32; **İsmail Hâmi Danişmend**- Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c: 4, İstanbul, 1961, sh: 197; **Mahmut Celâleddin Paşa**, Mirat-ı Hakikat, c: 1, İstanbul,

kuvvet ve kudretine ulaştırmak için, millî bünyeyi sarsan içtimâî inkılâplar yerine ciddî sınâî, askerî veya maârifle alâkalı tedbir ve teşebbüslere girişmiştir. Gerçekten ordu ve donanmaya fevkalâde ehemmiyet vererek onları bütün Dünya'da **"ikinci"** sayılabilecek bir duruma getirmiştir.

Amerika'ya sipariş edilen **"Martin-i Henri"** denilen tüfekler için Saray mensubu kadınlara kadar teşmil edilen tüfek iânesi kampanyası açılmış ve bu husûsta takdîre şâyân fedakârlıklar gösterilerek ordu ve donanmanın en son silâhlarla teçhizi temin edilmiştir.

Tophâne'de en mükemmel topların dökülmesine mahsûs imalâthâneler vücûda getirilmiş, gemi inşaası için Haliç'te Fransa'nın bile gemilerini tâmire sokabileceği muazzam bir tersâne te'sis edilmiştir.

Diğer yandan maârif hizmetlerine de son derece ehemmiyet vererek birçok mektepler açmıştır.

Bir-iki misal vermek gerekirse; 1862'de birçok **"mekteb-i ibtidâiyye"**, 1864'te bugünkü **"Erkân-ı Harbiye Mektebi"**, 1867'de **"Mekteb-i Sultânî"** adıyla ilk liseler, 1872'de **"Maden Mektebi"** ile yeniden birçok idâdîler, 1874'te **"Topçu Mektebi"** ile **"Dârü'l-Fünûn-i Osmânî"**, 1875'te pek çok **"Askerî Rüşdiye"** gibi maârif müesseselerinin kuruluşu ile eskiden mevcud olanlarının yeniden ıslah ve tanzim edilerek geliştirilmiş bulunduğunu zikredebiliriz.[129]

Bu sırada işbaşında bulunan İnkılâpçı devlet adamlarının tesiri ile, Fransız Kanun-i Medenîsi aynen tercüme ve kabul edilmek istenirken[130] bu teşebbüs devrin büyük ilim ve

---

1326, sh: 121 vd.; **Mehmed Galip- Sadullah Paşa** ve Mezardan Bir Nidâ, sh: 77; **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan Abdülaziz**, İstanbul, 2006 veya Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970, sh: 183 vd.

129 Fazla bilgi için bkz: **Osman Engin**- Maârif Tarihi, c: II, İstanbul, 1943.

130 Fransız kanunlarını tercüme ve kabul ederek Müslüman Türk

fikir adamı **Ahmed Cevded Paşa**'nın hamiyyet ve gayreti sayesinde atlatılmıştır.

İnkılâpçı Tanzimat ricâlinin, Fransız Kanun-i Medenîsi'ni tercüme ve iktibası gibi fecî bir tâvizin hâhişkâr müdâfiî olmalarının sebebi, yukarıda arz ve îzah edildiği üzere **"İslâm Fıkhı"**nın gayr-i müslimler hakkındaki bazı tahdidlerini artık kabul etmek istemeyen ve bu husûsta garblılaşma taraftarlarıyla da ağız birliği ederek bunları **"hürriyet"** ve **"eşitlik"**e aykırı îlân eden ecnebîlerin tesiri idi.[131]

Milleti'ne daha o zaman zorla tatbik ettirmek isteyen Garb hayranlarının **"Mecelle"**ye karşı mukavemetlerini **Ahmed Cevdet Paşa**, **"Tezâkir"**de şöyle anlatmaktadır:

*"Şöyle ki, ber vech-i meşruh (izah edildiği üzere) Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin usûl ü fürûunu tertib ü tanzime sarf-ı mesâî ile beraber sekizinci tezkirede beyân olunduğu üzere **Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dâiresinde fuhul-i fukahâ**'dan (seçkin fakîhlerden) mürekkep bir cemiyet-i ilmiye teşkil olunarak ilm-i fıkhın muâmelât kısmına dâir **«Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye»** nâmıyla bir kitap telifine mübâşeret olunup (başlanıp) ilm-i fıkıhta olduğu üzere müteaddit kitaplara taksim olunmuş ve her kitap tamam oldukça fâde'l-arz bâlâsı Hatt-ı Hümâyun ile bit-tevşih (süslenerek) tab u neşrolunmakta bulunmuş idi.*

*Bu tarîk ile Mecelle'nin dört kitabı tab u neşredilmiş ve beşinci dahî itmam ile tebyize (temize çekilmeye) verilmiş idi. **«Fransız Elçisi»**nin buna nazar-ı husûmet ile bakmakta hakkı olsun diyelim. Amma, vükelâ ve ricâl-i devlet idadında bulunun bazı müteferricîne (müslüman görünenlere) ne diyelim ki ziyy-i İslâm'da (İslâm görünüşünde) oldukları hâlde ahkâm-ı şer'iyye meydana konulup da mehâkim-i nizâmiyede Fransa kanunlarının ma'mun-bih olmamasından (tatbik olunmamasından) dolayı fakire husûmet ederlerdi.*

*Ve daha garibi şudur ki, ziyy-i ulemâda (ulemâ kisvesinde) bulunan birtakım cehele ile beraber Makâm-ı Meşîhat'te bulunan **Kezûbî Hasan Efendi** dahî böyle bir fıkıh kitabının dâire-i ilmiyede yapılmayıp da dâire-i adliyede yapılmasından dolayı aleyhimize kıyam ederek **Sultan Abdülaziz Han** Hazretlerine hayli si'âyet (çekiştirme) etmiş idi..."* (Tezâkir-i **Cevded- Câvit Baysun** neşri, Ankara, 1967, Tetimme'den)

131 *"Günden güne Avrupalılar'ın memâlik-i mahrûseye tevârüdü (gelişi) ziyâdeleşip alelhusus Kırım Muhârebesi münâsebetiyle fevkalâde çoğaldı ve bu cihetle dâire-i ahz ve itâ (alıp verme) vüs'at buldu. Dersaâdette*

Buna karşı müesseselerde **"inkılâp metodu"** yerine **"tekâmül usulü"**nün en mükemmel bir misâlini teşkil etmek üzere İslâm hukûkunun bir kanun metni hâlinde tedvini[132] sû-

---

rûz-merre (her günkü) zuhûra gelen deâvi-yi ticâreti (ticârî dâvâları) bir mahkeme-i ticaret idâre edemez oldu. Ecnebîler, Mehâkim-i Şer'iyye'ye girmek istemez. Müslim aleyhinde, gayr-i müslimin ve zimmî aleyhine müste'menin (eman verilmiş olanın) şehâdeti şer'an istima' olunmamak (dinlenmemek) meselesiyse Avrupalılar'ın nazarına pek ziyade çarpar olduğundan Hıristiyanların Mehâkim-i Şer'iyye'de muhâkemelerine itiraz eder oldular. Bundan dolayı bazı zevât, Fransa kanunları Türkçe'ye tercüme olunup da Mehâkim-i Nizamiyye'ye anlar ile hükmolunmak fikrine zâhip oldular. ***Hâlbuki bir milletin kavanin-i esâsiyesini böyle kalb ü tahvil etmek, o milleti imhâ hükmünde olacağından*** *bu yola gitmek câiz olamayıp ulemâ güruhu ise, o makule alafranga efkâra sapanları tekfir ederlerdi. Frenkler dahî:*

"Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teb'amıza bildirelim." derler idi." (**Cevded Paşa**- Tezâkir, **Câvid Baysun** neşri, Tezkire no: 8'den)

132 İslâm fıkhı öteden beri müdevven bir kanun metni hâlinde tanzim edilmeyip bir **"bahr-i bîpâyân"** (sonsuz bir deniz) hâlinde içtihadlar külliyâtıyla yürütülmüştür. Fakat bu geniş içtihadların içinden aradığını bulup ihtilâfa tatbik edecek kabiliyette fıkıh âlimlerinin azalması yüzündendir ki, tatbikatçıya kolaylık olmak üzere Avrupa hukuklarında olduğu gibi tatbiki icab eden içtihatların sarih birer kanun maddeleri hâlinde tatbikatçının elinin altında bulundurulması lüzumu ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak maksadıyla içtihadların maslahata en uygun olanlarını kanun maddeleri hâline getirerek **"Mecelle"**nin ortaya konulmasının –hiç olmazsa tatbikatı kolaylaştırması itibariyle- bir tekâmül eseri olduğunda şüphe yoktur. Gerçi böyle bir yardımı icab ettiren husus, kısmen ihtiyaçların giriftleşmesi ve kısmen de tatbikatçıların selefleri ayarında sâhib-i selâhiyet olmamalarıydı. Bu yüzdendir ki, bir hukuk sisteminde yazılı hukuk kâidelerinin mevcud olması, o memleket hukukçuları için bir şeref değil, belki bir kifâyetsizliğin alâmetidir.

Bugün İngiltere'de yazılı bir anayasa ve hatta yazılı bir kanun-i medenî bulunmaması, muhakkak ki, İngiliz hukukçularının kıymet ve kabiliyetlerini gösteren bir husustur. Orada ihtilâfların halledilmemesi gibi bir durum mevzubahis olmadığına göre, meselenin bundan başka bir tarzda telâkkî edilmesine imkân yoktur. Nitekim vaktiyle bizde de böyle değil miydi? Bugün ise, bir değil, beş değil, on binin üstünde kanunun mevcudiyeti, kanun

retiyle **"Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"** denilen muazzam hukûk âbidesi ortaya çıkmış oldu ki, **Sultan Abdülaziz** devri için en büyük şan ve şeref sebeplerinden biri ve belki de birincisidir.[133]

Sultan Abdülaziz merhûmun büyük ve vatansever şahsiyeti ile devrinin ehemmiyetli hâdiseleri üzerinde burada gerektiği şekilde durmaya imkânlarımız ne yazık ki, müsâid değildir. Bu yüzden O'na dâir yüzlerce şehâdet vesîkalarından sadece birini arz ve takdim etmek istiyoruz:

Eski sefirlerden **Sadullah Paşa, Sultan Abdülaziz** merhûmun Divan-ı Hümâyun tercümanlığına dâir hatıralarını anlatırken:

*"Sırbistan Beyi **Prens Milan** İstanbul'a gelmiş, üç gün sonra huzûr-i hümâyuna kabul edildiği zaman **Sadrazam Hüseyin Avni Paşa** da hazır bulunmuş idi. Zât-ı Şâhâne ile **Prens Milan** birer koltuğa oturdular. Biz (**Sadullah** ve **Hüseyin Avni Paşa**'lar) ayakta duruyorduk. **Prens Milan**, Sırbistan arâzisinin darlığından dolayı hoşnudsuz olan Sırplılar'ın taarruzuna uğraması ihtimaline binâen kendisinin selâmetini temin için Sırbistan'a biraz yer ihsanını istirham eyledi. Baktım merhumun rengi değişti. Hiddetlendi. Prense:*

*"**-Sizi her türlü tehlikeden korumak için Sırbistan'a asâkir-i şahanemi sevkederim. Arâzi genişletmeye gelince; istediğiniz yerlerin her karışı nice millet efrâdının kanı pahasına alınmış olduğundan onu ihsan etmeye hakkım ve selâhiyetim yoktur!**» buyurdu. Ben ömrümde bu derece vakûrâne söylenmiş bir söz işitmedim desem mübalağa etmemiş olurum!"*[134] demektedir.

---

yapıcılarının da, tatbik edicilerin de, Türk adlî hayatının da bir zaafından başka neyi ifâde eder?!

133 Fazla bilgi için bkz: **Ebu'l-Ulâ Mardin**- Medenî Hukuk Cephesinden **Ahmed Cevded Paşa**, İstanbul, 1946.

134 **Mehmed Gâlip- Sâdullah Paşa** veya Mezardan Nidâ, sh: 77.

Sultan Abdülaziz merhûm; diğer taraftan da birçok sınaî teşebbüslere girişerek sanâyi inkılâbı yolunda da ciddî adımlar atmıştı. Bu müspet ve muhafazakârâne verimli çalışmalar, garp hayranı devlet ricâlinin ruhlarında dehşetli bir infiâl uyandırmış ve buna eklenen dış tahriklerle O'nun fecî bir sûrette katlettirilmesine yol açmıştır.[135] Bu hâdise, **"Türk"** ve

---

135 Gerçi bugüne kadar yazılan birçok eserde, **Sultan Abdülaziz** merhûmun **"intihar"** ettiği yazılıp iddia edilmişse de, bu eserleri yazanlarla merhûmu şehid edenlerin aynı dâvâya (garplılaşma) îmân etmiş kimseler olduklarını hatırlamak, bu kuyruklu yalanını îcâd sebebini kavramaya yeter sanırız.

Bunlar, bugüne kadar iddialarını isbat sadedinde hiçbir ciddî delil ve mesned gösterememişlerdir. Aksine merhûmun fecî bir sûrette katline dâir deliller gâyet muknîdir. Ne yazık ki, etrafı hâinlerle sarılan **Sultan Abdülaziz**, birkaç muhteris paşanın bir tertibine kurban giderek önce hal' edilmiş, sonra da fecî bir sûrette katledilmiştir.

Bu cinâyet dolayısıyla, bilâhare 1881 yılında **Sultan II. Abdülhamid** tarafından kurulan Yıldız Mahkemesi'nin teşkiline müracaatiyla âmil olanlardan biri bulunan **Mahmud Celâleddin Bey (Paşa) "Mir'ât-ı Hakîkat"** isimli eserinin 119 ve müteâkip sahifelerinde bu meş'um vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

*"Zikrolunan Pazar günü, saat iki raddelerinde Harem Dâiresi'nde bir vâveylâ koparak **Sultan Abdülaziz**'in nefsini itlâf eylediği (kendini öldürdüğü) haber verilmekle derhal Sadrazam ve sâir vükelâ-yı devlet, Ortaköy Dâiresi'ne muttasıl karakolhâne sahasında içtimâ eylediler. Yukarıda ismini zikrettiğimiz **Fahri Bey** -ki, **Abdülaziz Han**'ın hizmetinde kalan kurenâsından (yakınlarından) idi- huzur-i vükelâya celple suâl-i hâl olundukta, merhumun alessabah vâlidesini ve hizmetinde bulunan cevâriyi (câriyeleri) yanından savarak oda kapısını kapayıp sakalını düzeltmek bahanesi ile evvelce câriyelerinden birinden almış olduğu küçük mikras (makas) ile kollarının kan damarlarını kesmiş olduğu hâlde içeri girildikte muhafaza-i hayatı kaabil olamamış idüğünü takrir ve ifâde ve mikrası dahî irâe eyledi.*

*Meğer bu fâcianın vukuu ile beraber serasker **Hüseyin Avni Paşa** yetişüp merhumun na'şını karakolhâneye naklettirmiş ve neferâtın (neferlerin) kahve ocağına bıraktırmış imiş. Müverrih-i âciz, vükelâ ile beraber bulunduğum cihetle merhûmun derece-i cerîhasını anlamak için na'şının bulunduğu mahalle dühûlümde üzerine beyaz bir perde örtülmüş ve bir küçük ne-*

"**Müslüman**" kalmak şuuruna karşı gerçekten hâilevî bir dar-

*fer şiltesine yatırılmış olduğunu görünce, **"Fa'tebirû yâ uli'l-ebsâr"** (İbret alın, ey görüş sâhipleri!..) diyerek pûşideyi (örtüyü) kaldırdım. Arkasında gecelik elbisesi var idi. İki kolu sıvanmış olduğu hâlde, kan damarlarının ikisini dahî gayr-i muntazam kesilmiş buldum. Sol kolundaki ceriha, sağ kolundaki cerihasından ziyâde idi.*

*Hayat-ı insâniyyenin kıymet-i azîmesi iktizâsınca vefât-ı tabiiyyede bile son dereceye kadar tedâbir-i tıbbiyeye müracaat, vazife-i insaniyeden olduğu gibi telef-i nefs vukûunda her türlü tahkikat ve tetkikata dahî müsâreât (süratli davranmak) şer'an ve kanunen umûr-ı mühimmeden iken merhûmun esnâ-yı mecrûhiyetinde (yaralandığı zaman) bilfarz etibbâ (tabipler) celbine zaman kalmamış denilse bile, keyfiyet-i vefâtının yalnız **Fahri Bey**'den suâli ile iktifâ edilmeyip âzâ-yı hânedânındandahî tahkiki elzem olduğu hâlde, vükelâ tarafından anlara müracaat olunmaksızın celbedilen etibbâya (tabiblere) merhumun naaşı ve mâhal-i vefâtı irâe ile (gösterilerek) ortaya konulan mikrasın âlet-i intihar olabileceğine dâir aceleten bir mazbata imza ettirildi ve bâde, naaşı İstanbul Sarayı'na nakl ve gaslolunup vükelâ ve ulemâ ve ricâl-i devlet hazır oldukları hâlde cenâze namazı edâ olunduktan sonra pederleri **Sultan Mahmud Hân-ı Sâni** Türbesi'ne alay ile götürülüp defnedildi.*

*Erkân-ı Müttefika (anlaşmış olanlar), keyfiyyet-i vefat-i **Abdülaziz Hanî**'yi ta'mik (inceleme) ve tetkikten sarf-ı nazarla beraber telef-i nefs kaziyyesini (intihar hükmünü) galeb-i ye's ve kederle hâsıl olmuş cünunun âsârından (cinnet eserlerinden) olmak üzere ilân ederek bununla hâl' hakkında almış oldukları fetvada merhuma isnat olunan hâlet-i bîşuurîyi (şuursuzluk hâlini) isbat eyledik zannında bulundular. Amma bu fâcia, ezhân-ı umûmiyede (umumun zihninde) bir sû-i te'sir hâsıl edip **Sultan Abdülaziz**'in erkân-ı müttefika taraflarından şehid edildiği sözleri meydana çıkmış ve Avrupa gazeteleri lisânına dahî düşmüş idi.*

*Vak'a-i hal'in tafsilâtı sırasında beyân ettiğimiz sergüzeştnâmesinde **Vâlide Sultan** dahî kemâl-i teessürle tahrîr etmiştir ki, **Sultan Abdülaziz**'in câme-i hayatı (hayat elbisesi), âlûde-i hûn-i memat (ölüm kanı bulaşmış) olmakta bulunduğu câriyelerin feryad-ı vâveylalarıyla şâyî olunca, vâlidesi beyt-ül ahzânından koşup gelerek ciğerparesinin üstüne kapanmış ve birlikte terk-î cihanı, cana minnet bilmiş olduğu hîndeki (andaki) **"Vak'ayı Kerbelâ"**dan nişâne idi.*

*Ortaköy Karakolhânesi'nden içeri girmiş olan asker zâbitlerinden **Nazif** isminde bir şahıs, denî (alçak) ve bîar (arsız), **Vâlide Sultan**'ı, merhûmun cesedi üzerinden kaldırırken kulağında bulunan küpeyi ve parmağındaki yüzüğü zorla alıp gider. **Vâlide Sultan**, birkaç saat hâl-i istiğrak*

be olmuştur. Zira kaatil ve müşevvikler, sadece bu büyük hükümdarı katletmekle kalmamış, müteâkiben devletin nâmus ve itibârını ayaklar altına alarak **Sultan Abdülaziz**'in dâiresi ve burada oturan hâne hâlkının şahsî eşyalarını müthiş bir sûrette yağmaya mâruz bıraktıkları[136] gibi, merhûmun câriyelerini de paylaşmışlardır.

cc-Sultan II. Abdülhamid

Sultan Abdülaziz Han'ın yerine taht'a geçirilen **Sul-**

ile bîhuş olup merhûmun cesedi İstanbul Sarayı'na naklolunduktan sonra asker zâbitler gelerek olduğu yerden kaldırıp mestûre olmadığı hâlde karakolhâne meydanına çıkarırlar ve orada bırakırlar.

*Diğer cânipten **Sultan Mahmud** merhûmun ikballerinden **Tiryal Hanım** ki, devr-î **Abdülaziz** Hanî'de kesb-i ikbal ve **Vâlide Sultan**'a rabt-ı hubbale-i ittisal ve cem-i mal etmiş idi. Yalısından kaldırılıp zikrettiğimiz karakol meydanına götürülüp orada **Vâlide Sultan** ile ikisi yanlarına bir câriye verilerek araba ile İstanbul Sarayı'na teb'îd (uzaklaştırma) ve dörtbeş gün haps ve tazyik olunmuşlar ve o esnada **Tiryal Hanım**'ın dahî sahilhânesi ve Bağ Köşkü aranıp emvâlinden hayli şeyi sebb u gasp eylemişlerdir. Bunlar şu hâlde iken merhum **Sultan Abdülaziz**'in ve Vâlidesi'nin **Peyr-i piyker** câriyeleri çıkarılıp içlerinden şehirde melce' ve münşi bulunanlar, şuraya buraya dağılmış ve kimsesizleri, kapanın elinde kalıp ırz ve nâmus ve harem-i saray-ı saltanat pâmâl olmuş idi. Hatta bunlardan erkân-ı erbaanın (dört kişinin) dahî dâne çin-i vuslat oldukları mervîdir."*

136 *"Yevm-i Hal'de **Sultan Aziz**'in dâiresi yağma edilmişcesine bunca eşyâ-yı nefise şunun bunun elinde kaldı. **Sultan Abdülaziz**'in ve vâlide ve kadınlarının, câriyelerinin üzerlerindeki hülliyâta ve ceplerindeki altınlara varıncaya alınmış olduğu maatteessüf işitildi. Yeniçeri zamanlarında vukû bulan ihtilâllerde bile Harem-i Hümâyun hakkında bu türlü muâmelât-ı hakaretkârâne vukû bulmamış olduğu cihetle bu muâmeleler, efkâr-ı âmmeye pek ziyâde dokundu ve bundan dolayı **Nuri Paşa** pek ziyâde lisâna geldi.*

*Vak'a-yı hal'den dolayı izhâr-ı memnûniyet edenler dahî halâtı çirkin görüp hey'et-i hâzıradan müteneffir olmuşlardı. Müteâkiben **Sultan Abdülaziz**'in eser-i gayret ve hamiyeti olarak kendisini idama mecbur olması ve bazı arâya (reylere) göre idam edilmesi ise avâm-u havassa o kadar tesir etti ki, anın aleyhinde olan efkâr-ı umûmiye def'aten hey'et-i hâzıra aleyhine mütehavvil ve münkalib oluverdi."* (**Ahmed Cevded Paşa**-Tezâkir, **Câvid Baysun** neşri, Tetimme, sh: 158)

tan **V. Murad**, daha şehzâdeliğinde Mason Cemiyeti ile alâka peydahlamış ve bu yolda en üstün payeyi de elde etmiş bulunuyordu.[137]

Ancak aklî muvâzenesinin çok çabuk bozulması[138] sebebiyle hâl' olunarak yerine bütün şehzâdeliği boyunca hakikî şahsiyetini şerîrlerin nüfûz-ı nazarlarından saklamaya muvaffak olan veliahd **Abdulhamid Efendi**'nin **"meşrûtiyet"** tâvizi ile **"taht"**a geçebilmesi mümkün olabilmiştir.

Bu sûretle ilân olunan Meşrûtiyet, imparatorluk dâhilinde ekalliyet mevkiinde bulunan Türkler'in her türlü hak ve hâkimiyetlerini kaybetmelerine ramak kalmışken **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın isâbetli kararıyla rafa kaldırılmış ve bu sûretle hem garplılaşma hareketleri ve hem de imparatorluğun dağılıp parçalanması gibi felâketlerin zuhûru -hiç olmazsa-

137 *"...Hatta Londra'da İngiltere Veliahdı **Edward**'ın delâletiyle ve 33 derece ile Fran-Mason teşkîlâtına girmiş olması bile bir kanaat meselesinden ziyâde o zümrenin siyâsî müzâheretini te'min maksadıyla izah edilebilir."* (Bkz: **İsmail Hâmi Dânişmend**- a.g.e., sh: 266; Ayrıca tafsîlât için bkz: **Semih S. Tezcan-İsmail İşmam**- İlk Türk Masonluğu ve **Sultan V. Murad**, İstanbul, 1998)

138 *"**Midhad Paşa**'yı İngiliz Sefâreti pek ziyâde tesâhüb ve iltizam ettiği cihetle **Rüşdü Paşa** anı hüsn-i idâre etmeyi icâb-ı hâlden görüyordu.*

*Bu veçhile bir müddet **Sultan Murad**'ın meslubu'ş-şuur (şuuru kaybolmuş) olduğu ketmoldu (gizlendi) ise de gittikçe cinneti mütezâyid olarak (çoğalarak) artık ketmolunmaz dereceye geldi ve bir de müekkilin cinneti hâlinde vekâletin alâ rivâyetin bir ay ve alâ rivâyetin bir sene kadar hükmü bâkî olabilir ise de meydanda bunca mesâil-i mühime var idi ki; mevki-i icrâya konulması sahihen bir irâde-i padişahiye mevkuf idi.*

*Binâenalâzâlik işbu '93 senesi Şabanı'nın onbirinci Perşembe günü hal ü akd ashâbı Bâb-ı Hümâyun'a dâvet ile Kubbealtı'nda akdolunan Meclis-i Umûmî'de **Sultan Murad**'ın meslûbü'ş-şuur ve bu cihetle şer'an münhal olduğu ilân ve **Sultan Abdülhamid Han-ı Sânî** Hazretleri bi'l-irsi ve'l-istihkak (irsen ve hak ederek) Taht-ı Saltanat'a iclâs olundu ve Ramazan-ı mübârekin yirmiyedisinde uhde-i fakire Adliye Nezâreti tevcih kılındı."* (**Ahmed Cevded Paşa**- Tezâkir, **Câvid Baysun** neşri, Tetimme, sh: 160-161)

otuz küsur sene gibi bir müddetle geriye atılmış oldu.

Sultan II. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarında **Sultan Abdülaziz**'i hâl' ve katletmekten dolayı efkâr-ı umûmiye nezdinde itibarlarını kaybetmiş bulunan **Midhad Paşa** ve arkadaşları gibi garplılaşma taraftarlarının yeniden iâde-i itibar etmek ümidiyle girdikleri 1877-78 Türk-Rus Harbi'ni önlemek için hudûdsuz bir gayret sarf etti. Fakat henüz vaziyete tam mânâsiyle hâkim olamamış bulunduğu bir zamandı. **Sultan Aziz** merhûmun gayret ve faaliyetleri neticesinde Ruslar'a mutlak bir sûrette üstün duruma getirilmiş bulunan ordumuzun gâlip geleceğine inanan inkılâpçılar, şiddetle harb taraftarlığında bulundular.

Gerçekten ihtilâl yapmış bir zâbitân kadrosunun elinde bulunmasaydı, ordumuzun Rus ordusunu yeneceği muhakkaktı. Fakat **Sultan Abdülaziz Han** merhûmun önce hâl' ve sonra da katli hâdiselerine karışan ve bu sûretle mâdûn-mâfevk (ast-üst) münâsebetleri bozulan ordu, sırf bu iç bünye zaafından dolayı müthiş bir mağlubiyete mâruz kalarak Moskof'un **Ayestefanos** denilen **Yeşilköy**'e kadar gelebilmesi fecaati ile karşılaşıldı.

Rusların, -âdeta- dikte ettirdikleri **"Ayastefanos Muâhedesi"** (3 Mart 1878), Osmanlı Devleti için âdeta bir **"ölüm fermanı"** idi. İngilizler'e Kıbrıs Adası üzerinde tâviz olarak bir üs hakkı vermek sûretiyle bunu hükümsüz kılmak üzere **"Berlin Muâhedesi"** (13 Temmuz 1878)'ni toplattıran **Sultan II. Abdülhamid**, Rusya'yı siyâset sahasında İngiltere ile karşı karşıya getirmiş ve O'nu kazançlarının pek çoğundan mahrum etmiştir. Ancak bu sûretle atlatabildiği bu **"Doksan Üç Harbi"** bâdiresini, bundan böyle kulağına küpe edinerek devrinin birçok hâdiselerinde gâyet mâhirâne bir siyâset takip ederek Avrupa Milletleri arasındaki rekabetlerden istifade yolunu tutmuştur.

Gerçekten bütün ihtilâfları, bir harbe sebep olmaksızın ince bir siyâsetle geçiştirmeye çalışmıştır. Bundan dolayıdır ki, çeşitli buhranlara rağmen O'nun devrinde sadece bir kere harp çıkmış (1897 Türk-Yunan Harbi) ve o da kazanılmıştır.

Devri, (1876-1909) iç ve dış düşmanların el birliği ile ortaya çıkardıkları **"Boğazlar"**, **"Bulgaristan"**, **"Girit"**, **"Bosna-Hersek"** ve **"Ermeni"** mes'eleleri[139] gibi hâlli güç buhranlara sahne olduğu hâlde, düşmanlarının birbiriyle olan ihtilâflarından istifade sûretiyle devletin mülkî tamamiyetini koruyabilmiştir. Gerçekten O'nun arzusu hilâfına ortaya çıkan **"Doksan Üç Harbi"** istisna edilirse, çoktan beri kaybedilmiş sayılmak gereken **Tunus**'un Fransızlar tarafından ânî işgali ve Mısır'ın İngilizlerce zaptı hâricinde düşmana bir karış toprak vermeden bütün buhranları tehlikesizce atlatmıştır.

Mısır'da da **Mehmed Ali Paşa**'yı bağlayan anlaşmanın ana hukûkunun muhafaza edildiği hatırlanırsa, **Sultan II. Abdülhamid** merhûmun, bunca gâileye rağmen devleti nasıl mahâretle koruduğu daha da vâzıh bir sûrette ortaya çıkar.

Bu neticeyi elde edebilmek için Avrupa milletlerinin siyâsetlerine -âdeta- istikamet vererek onları birbirlerine rakip vaziyete getirmiş ve bu sûretle her birinin emeline set çekmiştir. İngiltere'yi, Suriye'nin Fransızlar tarafından işgali isteğine; Fransa'yı ise, İngilizlerin Irak'ı ele geçirmek husûsundaki arzularını baltalamaya imâle edebilmiştir. Almanya ile Avusturya ve Macaristan'ı, Makedonya'nın Balkan Devletleri arasındaki taksimine karşı çıkmaya; İtalya, Fransa ve hattâ Rusya'yı, Avusturya ve Macaristan'ın Selânik'e kadar bütün Arnavutluk'u ele geçirme arzusuna mâni olmaya azmettirmiştir.

139 Başta Rusya olmak üzere dış düşmanların tahriki ve iç düşmanların yardımlarıyla ortaya çıkan bu meseleler hakkında derli toplu bir bilgi için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Bir Mazlum Padişah: **Sultan II. Abdülhamid**, İstanbul, 2007.

Bütün bu devletleri, herbirinin Osmanlı toprakları üzerindeki gâyelerini baltalamaya o derece sevketmiş ve bunda öylesine muvaffak olmuştur ki, Ermeniler'in istiklâl koparabilmeleri, Yahudiler'in Filistin'e yerleşkeleri ve hattâ imparatorluğun mukadderâtına müteallik birçok mes'elenin hâlledilmesi için bütün iç ve dış düşmanlarca **Sultan II. Abdülhamid**'in ortadan kalkması lüzûm ve kanaati umûmîleşmiştir.

Gayr-i Türk ve fakat müslüman teb'asını ise, tâkip ettiği **"Hilâfet Siyâseti"** ile devlete son derecede bağlamış ve Hilâfet'i, İslâm tarihi boyunca ilk defa ciddî ve müessir bir kudret hâline getirmiştir. O derecede ki, tâkip ettiği bu siyâsetin, kendi teb'ası olmayan müslüman unsurlar üzerinde dahi tesiri görülmüş, bu yüzden İngilizler, Hindistan'da çıkmak üzere olan bir isyanı, O'ndan aldıkları bir **"Sükûnet Fermanı"** ile ancak ve güçlükle önleyebilmişlerdir. Bu sûretle teb'aları arasında müslümanlar bulunan müstemlekeci devletlere, kudret ve kuvvetini kabul ettiren **Sultan II. Abdülhamid**, bu siyâseti sâyesinde onlardan müslüman tebâları için birtakım imtiyazlar ve nisbî muhtâriyetler koparmak imkânını elde etmiştir.

Hilâfet siyasetini daha müessir bir sûrette yürütmek için inşâ eylediği **"Hicaz Demiryolu"**nun masraflarının üçte bir nisbetinde Hind Müslümanları'ndan temin edilmiş olduğunu düşünmek, O'nun, bütün İslâm Âlemi'ne şâmil siyâsetinin kıymetini anlamaya yetecek bir husûstur. Gerçekten bu devirde Hindistan, Türkistan, Çin, Japonya ve bütün Rusya'yı baştanbaşa dolaşan büyük seyyah ve mücâhid **Abdürreşid İbrahim Efendi**, bütün bu dolaştığı ülkelerdeki müslüman ahâlinin, **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın adı anıldığı zaman aldıkları hürmet tavrını sayısız misallerle anlatmaktadır.[140]

---

140 Bkz. **Abdürreşid İbrahim** - Âlem-i İslâm, c: 1-2, İstanbul, 1328.

Tâkip ettiği bu İslâmcı siyâset yanında, kendi milliyetine ve millî örflerine de son derece bağlı kalan **Sultan II. Abdülhamid**'in muvaffakiyeti, sadece böyle siyâsî sahaya münhasır değildir. Memleket dâhilinde çeşitli yollar, fabrikalar, hastahâneler, kışlalar, muhtelif derecelerde sayısız mektepler, câmiler ilh... inşâ eylemek sûretiyle Osmanlı topraklarının maddî mâmûriyeti için de hudûdsuz bir gayret ve faaliyet göstermiş[141] olduğu, hâlâ çoğu hizmet eden sayısız eserlerinin şehâdetiyle sâbittir.

Sultan Abdülmecid devrinin israfları ve **Sultan Abdülaziz** devrinin büyük askerî ve sınâî yatırımları yüzünden 300 milyon altına bâliğ olan devletin dış borçlarını, pekçok eser vücûda getirmiş olmasına rağmen -tasarrufa azamî bir sûrette riâyet ederek- otuz milyona[142] indirmiştir.

---

141 **Sultan Abdülhamid Han**'ın memleketin maddî terakkîsi için yaptığı büyük hizmetler ve ortaya koyduğu eserler saymakla bitip tükenecek gibi değildir. Bunu anlamak için yirmibeşinci **"Cülûs Yıldönümü"** dolayısıyla (1900 yılı) çıkarılan ve saltanatının ilk yirmibeş yılına âid eserlerin listesini ihtiva eden **"Tebriknâme-i Millî"** isimli esere bir göz atmak yeter. Çin'de çıkan Boxer isyanı dolayısiyle talep edilen yardımdan istifade ile Pekin'de bir Üniversite (Hamidiye İslam Üniversitesi) kurduğunu hatırlatalım.

142 Bkz: **Sultan Hamid**'in Hâtıra Defteri- İstanbul, 1960, sh: 108'de:

"Ben 1324 (1908) senesinin Temmuz'unda hükümeti bu mücâhidlere, 1325 (1909) Nisan'ında da saltanatı şevketlü birâderim hazretlerine teslim ettim. Benim zamanımda hududumuz, İşkodra'dan Basra Körfezi'ne, Karadeniz'den Sahra-yı Kebir çöllerine imtidad ederdi. ***"Almanac de Gotha"****nın 1908 senesinde neşrolunan nüshası ile bu sene çıkanı karşılaştırılırsa, ahlâfıma yangın değil, büyük bir ülke, otuz milyonu mütecâviz nüfus, bir ordu terk etmiş olduğum anlaşılır.*

Şöyle-böyle on sene oldu. Yani müddet-i saltanatımın bir sülüsü (üçte biri)... Âsârımın (eserlerimin) üçte değil, onda birini vücuda getirdiler mi? Makâm-ı Hükümdârî'ye geldiğim zaman üç yüz milyon liraya takarrup etmiş (yaklaşmış) olan duyûn-u umûmiyemizi (umûmî borçlarımızı) -iki büyük harbin ve birçok dâhilî kıyamlardaki sevkiyyat-ı askeriyenin icâp ettiği

Son derece ahlâklı, zekî, müthiş bir hâfıza ve irâde kuvvetine sahip bir şahsiyetti. Saltanatı boyunca hiç kimsenin rızkına mâni olmamak husûsuna son derece riâyet eylemiş, hatta pek çoğu can hasmı olan ve Devlet'in içinde bulunduğu şartları kavrayamayarak zararlı bir yol tutanları, bol maaşlarla

---

*masârifi tediye ettikten sonra- otuz milyona indirmeğe muvaffak olmuştum. Yani, bir öşrüne (onda birine)... **Nâzım Bey**'le rüfekâsı (arkadaşları) ise, benim bıraktığım otuz milyon borcu, bugüne kadar dört yüz milyona çıkardılar. Yani, on üç misline. Demek ki, haleflerim, (Makâm-ı Saltanat'ta icrâyı hükm-i nüfuz eden, yalnız birâderim olmadığı için haleflerim diyorum) yalnız mikdar-ı düyûnu tezyid (borç miktarını arttırmak) hususunda ibzâl-i faaliyet ve ihrâz-ı muvaffakiyet etmiştir."*

Aslında çok doğru olan bu sözler, -maâlesef- **Sultan II. Abdülhamid**'e değil, **Süleyman Nazif Bey**'e âiddir. Zira, Ortalıkta **"Sultan Abdülhamid'in Hâtıratı"** diye görülen eserlerin hepsi de uydurmadır. Aslında tafsilâtı pek uzun olan bu mes'elenin hulâsâsı şudur:

Birinci Cihan Harbi'nin çeşitli ihmal ve ihânetler yüzünden mağlubiyetimizle neticelenmesi üzerine memleket münevverlerinin pek çoğu, iktidarı elinde tutan ve bütün bu felâketlerin yegâne mes'ulü olan **"İttihad ve Terakki Erkânı"** aleyhine dönmüştü. Bunlardan biri de **Süleyman Nazif Bey**'di.

Ancak İttihadçılar'ın muhâliflerini çeşitli sûretlerle yok ettiğini bilen **Süleyman Nazif**, onlar aleyhine bizzat yazmaya cesaret edemediğinden, **Sultan Abdülhamid**'in Beylerbeyi Sarayı'nda vefatından sonra orada bir **"hâtıratı bulundu"** diyerek bunu **"Utarid"** mecmuâsında (İstanbul, 1335) yayınlamıştır. Ancak yine de kendi adını kullanmayarak **"Vedad Örfi"** gibi bir adın arkasına sığınmıştır. Sonra bu hâtırat, **"Zaman Kitâbevi"** tarafından müstakil olarak da basılmıştır.

Bilâhare birkaç kere de Lâtin harfleri ile basılan bu masnû (uydurma) eserin müdâfaalarını kâfî görmeyen **İ. Hâmi Dânişmend** de daha mufassal bir uydurmayı Çakmak Mecmuâsı'nda tefrika etmiştir. Daha sonraki bütün nüshalar, **"tavşanın suyunun suyu"** nev'inden bu iki uydurmanın kopyalarıdır. Hele **İsmet Bozdağ** nâm kişinin bir mâcera romanı üslûbu ile tasnî ettiği tâ Doğu Almanya'ya kadar uzanan araştırma mâcerâsı, Türk fikir hayatı bakımından bir yüz karasıdır.

Daha sonra ise bu uydurmacılık merhûmun el yazısı taklid olunmak gibi cidden çirkin bir şekle kadar vardırılmıştır. Tafsîlât için bkz: **Alaaddin Yalçınkaya- Sultan II. Abdülhamid Han**'ın Notları, İstanbul, 1996.

merkezden uzaklaştırmıştır. O kadar ki, baş muârızı **Midhat Paşa**'yı nefyederken bile cebine beş yüz altın koymayı ihmal etmemiştir.[143]

Devlet'i, en kritik bir zamanında binbir dâhilî ve hâriçi gâileye rağmen âdeta bir sırat köprüsü üzerinde büyük bir dirâyet ve mahâretle idâre eden **Sultan II. Abdülhamid Han**, hudûdsuz merhameti yüzünden hiçbir mücrimi cezalandırmamış, hattâ mükâfatlandırmak bile sayılabilecek tarzda bol tahsisâtlarla merkezden uzaklaştırmakla iktifâ etmiştir. Dış kaynaklardan beslenen birçok muârızı da Avrupa'ya kaçarak aleyhinde faaliyete koyulmuşlardır.

Devrinin münevverlerinin bir kısmının gaflet ve hattâ bir kısmının da ihânet içinde bulunmaları yüzündendir ki, bu büyük hükümdara Ermeni Komitecileri tarafından yakıştırılan **"Kızıl Sultan"** iftirası, daha ziyâde gâfil türk ve müslümanlar arasında yayılmıştır. Müfteri muârızları; muhâlefetin yuvalandığı yerlerden biri olan Askerî Tıbbiye'de okuyan talebelerin ayaklarına taş bağlanarak Sarayburnu'ndan denize demirlendikleri tarzında akla hayâle gelmedik yalanlar uydurmuşlardır.

Bütün bu yalanları, vatan ve hattâ Avrupa sathına yayan **"İttihat ve Terakki Komitesi"**, Ermeni komitelerini kendisine örnek ittihaz ederek çalışıyordu. Tamamen **"Siyonist"**[144] usûllere göre hareket eden bu cemiyeti ve faaliyetlerini -kıpırdayan her yapraktan haberdar olan- **Sultan II. Abdülhamid**, derhâl haber almış, fakat aşırı merhameti yüzünden hiçbir suçluya karşı gerekli müessir tedbirin ittihazına teşebbüs etmediğinden hâdiselerin gelişmesi maâlesef önlenememiştir. Hakikaten müddet-i saltanatında normal mahkemelerden ge-

143 **İsmail Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 287.

144 **Mehmed Murad**- Tatlı Emeller, Acı Hakikatler, İstanbul, 1330, sh: 83.

çen îdam hükümlerini bile -anasını-babasını öldürmüş olan bir teki müstesnâ-[145] tasdik etmemiş ve adâlet cihazına hudûdsuz bir saygı gösterdiği gibi kendisine sûikast yapan Ermeni komitecisini bile afvetmiştir.[146]

O'nun bu hudûdsuz merhametine rağmen, bazı siyâsî muârızları, vatan ihânetini her türlü tereddütten âzâde olarak ortaya koymaktan çekinmeyecek kadar ileri gidiyorlardı. Hakikaten Paris'te bulunan ve kendilerine **"Genç Türkler"** adı verilen siyâsî muârızlarının bir kısmı **"Ermeni İhtilâl Komiteleri"** ile uyuşarak Ermeni dâvâsının hâlledilmesi, yani vatanın parçalanması sûretiyle, bir **"Ermenistan"** kurulması İçin Garp Devletleri'nden müdâhâle talebinde bulunmak kararını alacak kadar ileri gitmişlerdir.[147]

Avrupa'daki Jön Türkler tarafından bütün şartlarını hâiz bir vatan ihâneti tarzında ortaya çıkan bu karar, onların ikiye ayrılmalarını[148] ve bir kısmının **Sultan Abdülhamid**'e iltica-sını intaç etmiş ise de nifak ve muhâlefet daha hızlı bir sûrette gelişmiştir.

1890 yılında Askerî Tıbbiye'de kurulmuş olan **"İttihat**

145 **İsmail Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 288.

146 Matbu, fakat târihsiz, *"Temmuzun sekizinci Cuma günü Selâmlık mevki-i âlîsinde icrâ kılınan iştiâl-i cinâî hakkında bâ-irâde-i sâniyye-i Hazret-i Hılâfet Penâhî teşekkül eden komisyon-ı mahsus tarafından icrâ kılınan tahkikatın fezlekesidir."* isimli battal eb'ad seksen küsur sahifelik tahkikat evrâkını münderiç eserin tetkikinden anlaşılacağı üzere kendisine karşı öldürmek kastıyla teşebbüs edilen sûikast, bütün vuzûhu ile tesbit edilmiş ve fâilin yakalanmış bulunmasına rağmen **Sultan Hamid**, bu **Joris** adındaki sûikastçıyı bile affetmiştir!.. Fakat iş, bu kadarla da kalmamış, **"ihsân-ı şâhâne"**lerle taltif edilerek Sultan'a **"hafiyelik"** yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmiş ve bu yolda bir hayli de hizmet etmiştir. (Bkz: **İsmail Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 350) Fazla bilgi için bkz: **Refi' Cevad Ulunay**- Bu Gözler Neler Gördü, İstanbul, 2004, sh: 25 vd.

147 Fazla bilgi için Bkz: **İsmail Hâmi Danişmend**- a.g.e., sh: 358-359.

148 a.y.

ve **Terakkî"**, nihayet her müesseseden daha fazla millî ve muhafazakâr olması lâzım gelen Ordu'da dal budak salmış ve ilk olarak Manastır'a bağlı Resne'de **Kolağası Niyazi Bey**, birliğini alarak isyan edip dağa çıkmıştır. Bir beyânnâme neşrederek Meşrutiyet'in ilân edilmesini isteyen **Niyazi Bey**'e bir müddet sonra bir jandarma birliği de iltihak edince İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Yahudi kontrolü altındaki merkezi Selânik'ten artık Meşrutiyet'in yeniden ilânı için Saray'a telgraflar yağmaya başlamıştır.

Öteden beri birtakım karışıklıklara sahne olan Makedonya mes'elesi ile kurulduğu günden beri meşgul bulunan İttihat ve Terakki'nin Manastır Merkezi, Avrupa Devletleri'ne takdim ettiği bir muhtıra ile bu mes'elenin hâll ü faslı, yani devletin parçalanması için **Sultan II. Abdülhamid**'e cebir ve tazyik icrâ etmeleri talebinde bulunmuştur.[149]

Bu sırada telgrafhâneden çıkan Manastır Kumandanı **Şemsi Paşa** bir sûikaste uğradı. İttihat ve Terakki, bütün Üçüncü Ordu'yu isyana katılmaya dâvet eden bir beyânnâme neşretti. **Şemsi Paşa**'nın yerine tâyin edilmiş olan **Tatar Osman Paşa** 23 Temmuz 1908'de âsiler tarafından baskına uğratılarak dağa kaldırıldı. Bundan bir gün sonra da bu emrivâkileri vatanı parçalamadan atlatmak isteyen **Sultan Abdülhamid**, **"Kanun-i Esâsî"**yi yeniden mer'iyete koyarak İkinci Meşrûtiyet'i resmen ilân etti. Esâsen Kanun-i Esâsî daha önce Manastır'da, toplar atılarak âsiler tarafından ilân edilmiş bulunuyordu.

Meşrutiyet'in ilânı, Türkiye'de bir bağbozumu havası doğurdu. İktidara gelen İttihat Terakki, memleketi keyfî bir sûrette idâreye başladı. Bu durum, kendi içlerinden bir muhâlefetin ortaya çıkmasına sebep oldu. Fakat muhâliflerine karşı

149 Hâtırat-ı **Niyâzî** Yahud Tarihçe-i İnkılâb-ı Kebîr-i Osmanî'den Bir Sahife, İstanbul, 1326, sh: 61.

amansız ve kanlı bir şekilde mukabele eden İttihat Terakki, sokak ortasında gazeteci, makâmında nâzır öldürmekten çekinmeyecek kadar kanlı bir idâre kurarak Meclis'in kısa zamanda bir düello sahasına dönmesine sebep oldu.

Bu sûretle tabiî bir muhâlefetle karşılaşan İttihatçılar, İstanbul'daki Hassa Ordusu'na güvenemedikleri için Rumeli'den zâhiren Meşrutiyet'in, hakikatte ise kendi şahıslarının ve fırka menfaatinin müdâfaası için **"Avcı Taburları"** getirip Taş Kışla'ya yerleştirdiler. Bu taburların zâbitânı, kısa zamanda kendilerine pek yakın olan Beyoğlu'nun âlemlerine dalarak askerleri ile alâkalarını kestiler. Böylece boş kalan neferler, kendilerini iç siyâset çekişmelerinin cereyanına kaptırdılar. Tuhaftır ki, İttihatçıları müdâfaa için getirilmiş bulunan Avcı Taburları efrâdı, İttihat ve Terakki zulümleri karşısında onlara cephe alarak isyan ettiler. Kan dökülmesine meydan vermemek için Hassa Ordusu'nun âtıl tutulması, isyanın büyümesine sebep oldu. İsyancılar, on gün kadar bütün şehre hâkim oldular. Bu durum karşısında mevkî ve ikballerini tehlikede gören İttihatçılar, Rumeli'ye telgraflar yağdırarak:

"-Meşrutiyet tehlikede!.. Yardım ediniz!.." feryadı ile yardım talebinde bulundular. Tarihimizde **"Otuzbir Mart"** adı verilen hâdise, hülâsaten bundan ibarettir.

Bu dâvet üzerine Rumeli'den, İstanbul'a **Mahmud Şevket Paşa** kumandasında on beş bin kişilik **"Hareket Ordusu"** adı verilen bir kuvvet geldi ve Hassa Ordusu'nun yine hareketsiz kalması yüzünden vaziyete hâkim oldu.

Gariptir ki, bu ordu içinde Bulgar, Rum ve Yahudi gönüllüleri de vardı.[150] Tabiatiyle böyle derme çatma bir kuvvet, İstanbul'daki muntazam Nizamiye Ordusu tarafından ciddî bir mukabele görse, Çatalca istihkâmlarını bir adım ileriye

150 **Mehmet Memduh Paşa**- Hal'ler, İclâslar, İstanbul, 1329, sh: 167.

geçemezdi. Fakat **Sultan II. Abdülhamid**'in aşırı merhameti ve kan dökülmesini arzu etmemesi, Hareket Ordusu'nun işini kolaylaştırdı.

İstanbul'a gelirken neferlerine karşı:

"-Padişahı kurtarmak!.." sloganını kullanan Hareket Ordusu kumandanları, Avcı taburlarının isyanlarında zerre kadar dahli bulunmayan[151] **Sultan II. Abdülhamid**'i hâl' edip ilk icrâat olarak Yıldız Sarayı'nın içindeki kıymetli eşyaları, koltuklarına kadar yağmaladılar. Baş Kumandan'dan mülâzımlara kadar herkesin bir hisse aldığı bu yağma, hâdiseden on yıl sonra yapılan bir tahkikat ile resmen ve tamamen fâiller ve çaldıkları eşya, bunları gösterir bir liste hâlinde ortaya konulmuştur.[152]

Bu sûretle **Sultan Abdülhamid**'i hâl edip **Veliahd Reşad Efendi**'yi tahta geçiren İttihatçılar, memleketi keyfî ve ceberrutî bir tarzda idâreye koyuldular. Bilgisiz, tecrübesiz ve çok defa düşman iğfâlâtına tâbî hareketleri ile vatanı bâdireden bâdireye sürüklediler.

Birbiri arkasına çıkan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Cihan Harpleri ile imparatorluğu bir yangın yerine çeviren İttihatçıların bütün bu harplerde ortaya çıkan cehâlet, tecrübesizlik ve hattâ ihânetleri, bu eserin hacmini pek çok aşan uzun bir fasıldır. Fakat biz bunlardan gâyet kısa bir sûrette bahsederek Cihan Harbi nihayetine ve Millî Mücâdele'nin

151 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c:I, sh: 245.

31 Mart Vak'ası'nı tahkik için Meclis'te kurulan komisyonda reis olarak çalışmış bulunan **Yusuf Kemal Tengirşenk**:

*"Bu vak'alar, bende 31 Mart İsyanı'nın **Abdülhamid**'in eseri olmadığını, bunun İttihatçılardan iktidarı almak için yapılmış bir tertib olduğu kanaatini hâsıl etmiştir."* demektedir. (Bkz: **Yusuf Kemal Tengirşenk**- Vatan Hizmetinde, İstanbul, 1967, sh: 119)

152 Bkz: İkdam Gazetesi, numara 7929 ve 17 Nisan 1335 (1919) tarihli nüsha veya bunun aynen naklini ihtiva eden: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970, sh: 244-245.

başlangıcına intikal etmek istiyoruz.

dd-İttihatçıların Gafletleri ve Birbirini Kovalayan Harbler

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği sıralarda, İtalyanlar, Fransa ve İngiltere gibi, Akdeniz Havzası'nda müstemlekeler elde ederek genişlemek istiyor ve bu maksadla gizli gizli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu yolda gerekli siyâsî temas ve anlaşmalarını ikmal ederek 1911 yılında **"Trablusgarb Vilâyeti"**mize taarruz ettikleri zaman, Osmanlı Hükûmeti'nin başında Roma sefirliğinden gelme **Sadrazam Hakkı Paşa** bulunuyordu. İtalyanlar'ın Trablusgarb hakkındaki niyetlerini, herkesten daha iyi bilmesi lâzım gelen bu İttihatçı Sadrazam, herhangi bir tedbir almak şöyle dursun, bilâkis burasını işgâle âmâde kılmak için ne lâzımsa yapmaktan geri kalmamıştır.

Daha önce de, Harbiye Nâzırı **Mahmud Şevket Paşa**, Trablusgarb'daki askerleri Yemen'e göndermiş ve bu hareketin **"Trablusgarb'ı İtalyanlar'a teslim etmek"** demek olduğu yolundaki itirazlara kulak asmamıştı. Bu da yetmiyormuş gibi derhâl vukû bulacak bir İtalyan taarruzuna mâruz bulunan Trablusgarb'daki askerî malzeme, silâh ve mühimmat İstanbul'a nakledildi. Ayrıca da Trablusgarb vâli ve kumandanı, basit bir iş için İstanbul'a getirtildi. Bu sûretle **Sadrazam Hakkı** ve **Mahmud Şevket Paşa**'lar tarafından **Sultan II. Abdülhamid**'in aldığı bütün tedbirler bozularak askersiz, silâhsız ve hattâ Vâli ve kumandansız hâle getirilen Trablusgarb'a karşı İtalyanlar taarruza geçtiler.

23 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne yirmidört saat mühletli bir nota veren İtalyanlar, **"Trablusgarb ve Bingazi'nin medeniyet nîmetlerinden mahrum bırakıldığından ve bu hâle İtalya'nın daha fazla seyirci kalamayacağından ilh.."** bahsediyorlardı. Fakat asıl garib ve hattâ acı olanı şu idi ki; bu nota kendisine arz edilmek üzere getirildiği zaman **Sadrazam**

Hakkı Paşa, Jandarma müfettişi sıfatıyla Osmanlı hizmetinde bulunan İtalyan **Robilan Paşa**'nın evinde bulunuyor ve O'nunla briç oynuyordu.

"-Şimdi sırası değil, hele şu oyunumu bitireyim!.." diyerek kendisine takdim edilen zarfa elini bile sürmeyip oyununa devam etmiştir.[153]

Sadrazam Hakkı Paşa, bu notaya karşı 29 Eylül 1911'de:

"-Her istediğinizi yapacağız fakat, işgal gibi vahim teşebbüslere tevessül etmeyiniz!.." tarzında ricâ yollu bir cevap vermişti.

Aynı gün verilen müddetin bittiği esbâb-ı mûcibesiyle ilân-ı harbe bile lüzûm görmeden Trablusgarb'e İtalyan çıkarması vâki olmuş ve harb fiilen başlamış oldu. Çeşitli yollardan ve çeşitli maksadlarla Trablusgarb'a koşan bazı zâbitler, orada yerli hâlktan bir mukavemet cephesi kurmaya çalışmışlarsa da İtalyan Donanması zahmetsizce **"Oniki Ada"**yı işgal etmiş, diğer taraftan da **"Makedonya"**, **"Yemen"**, **"Havran"** vs. yerlerde mürettep isyanlar zuhûr etmiştir.

Arnavutluk'ta ise, isyan daha evvel başlamış ve devam etmekte idi. Bu durum çoktan anlaşmış olan ve fırsat kollayan Balkan Devletleri'nin 8 Ekim 1912'de ilân-ı harb ederek **"Balkan Harbi"**ni başlatmalarını kolaylaştırmış oldu.

Bu sırada Trablusgarb harekâtı dolayısiyle Sadâret'ten ayrılan **Hakkı Paşa**'nın yerine **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa** geçmiş bulunuyordu. Trablusgarb'ın daha az bir ehemmiyeti hâiz olduğu mülâhaza edilerek, İtalya ile Lozan'ın iskelesi **"Uşi"**de bir muâhede imzalandı. Bununla İtalyanların **"iltihâk"** kararı ile Osmanlılar'ın **"muhtâriyet vaadi"**, kâğıt üzerinde te'lif edildi. Şöyle ki:

153 **İsmail Hâmi Danişmend**- a.g.e. sh: 385; **Ahmed Reşid Rey**, a.g.e., sh: 123

Osmanlılar **"Trablusgarb"**ı, İtalyanlar da On İki Ada'yı tahliye edecekler, Trablusgarb'da bir **"Sultan Nâibi"** bulunacak ve hutbelerde aynı zamanda **"hâlife"** olan Osmanlı Padişahı'nın adı okutturulacaktı. Fakat devam eden Balkan Harbi dolayisiyle On İki Ada'yı elde tutmanın güçlüğü dikkate alınarak burasının, Balkan Harbi nihayetine kadar İtalyan işgali altında kalması kabul edildi.

Balkan Devletleri arasında öteden beri birleşmelerini önleyen pek çok ihtilâflı mes'ele vardı. Bunların başında da mukaddes sayılan birtakım mektep ve kiliselerin taksimi gelmekteydi. İttihatçılar, 3 Temmuz 1910'da kabul ettikleri bir kanunla **"nüfus ekseriyeti"**ni esas alarak bu ihtilâflı yerleri onlar arasında paylaştırmış ve resmen devir ve teslim yapmışlardı. Hâlbuki **Sultan II. Abdülhamid Han**'ın, bütün Balkanlar'da ırk, mezhep ve menfaat ayrılıklarından istifade ederek tâkip ettiği uyanık siyâset, onların anlaşmalarını dâima önlüyordu.

Bir taraftan da artık çoktan kaybedilmiş bulunan **"Girit"** için faydasız mitingler tertip ediliyordu. Daha fecîi şu ki, harbin başlamasından çok az bir müddet önce, iyi tâlim ve terbiye görmüş bulunan Rumeli Orduları'nın terhisi[154] gibi vahim bir hatâ işlenmişti. Hele, Sırbistan'ın Almanya'dan satın aldığı birkaç ay sonra bize karşı kullanılacak olan serî ateşli silâhlara, Avusturya geçiş hakkı vermeyince, bu devletin imdadına yetişerek bunların Selânik yoluyla, Sırbistan'a nakline müsaade edilmesi; gaflet ve hıyânetlere tuz biber ekmişti.

Balkanlarda aleyhimize girişilen hazırlıkları fark eden bazı mebusların bu husûsta ne düşünüldüğünü sorması üzeri-

154 **Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi**- Hâtırat-ı Siyâsiye, İstanbul, 1336, sh: 41'de:

"Harbiye Nezâreti, müddet-i nizâmiyelerini ikmal etmelerinden nâşî seferberlik ilânından evvel terhis etmiş olduğu yüz bini mütecâviz nizâmiye efrâdını yollardan çevirerek mevâkı-ı harbiyeye sevk eyledi." demektedir.

ne Hâriciye Nâzırı **Âsım Bey**:

"-Balkanlar'ın aleyhimize birleşmeleri külliyen yalandır. Balkanlardan îmânım kadar eminim!.." diyordu.

Vukûâtın nihayet birkaç ay sonra tekzip ettiği bu Nâzır hakkında nasıl bir hüküm vermek gerektiğini tâyinden, insan -âdeta- âciz kalmaktadır.

Bizim maksadımız, harb tarihi yazmak olmadığı için teferruata girmeden sadece birkaç ehemmiyetli noktayı nakledip hâdiselerin teselsülünü belirtmeye çalışacağız:

Üç safhada cereyan eden Balkan Harbi'nin ilk safhasında çok büyük kayıplara uğradık. Düşmanı, Anadolu'dan getirtilen taze kuvvetlerin yardımıyla ancak ve güçlükle Çatalca'da durdurmak mümkün olabildi. İhtilâlci ve partizan zâbitlerin şahsî hırsları ve birbirlerine karşı besledikleri düşmanlıklar yüzünden uğranılan bu yüz kızartıcı hezimeti tasvir için **Mahmud Muhtar Paşa**'nın tâbiriyle **Emile Zola**'nın kalemine ihtiyaç vardır. Ne hazindir ki, Türk târihinde eşine rastlanması mümkün olmayan bu ric'at ve hezimet, düşman tazyik ve hücumundan ziyâde ordumuzun iç bünyesindeki anarşiden doğmaktaydı.[155]

Gerçekten hiçbir kalemin hakkıyle tasvir edemeyeceği bu şenî hezimetin, daha harb başlamadan çok evvel ortaya çıkan çeşitli gaflet ve ihânetlerin eseri olduğu muhakkaktı. Bir kere ordu, ordu olmaktan çıkarak inkılâp ve ihtilâl hevesleriyle meşbû bir **"silâhlı parti"** vaziyetine girmişti. Ordu kumandanları, İttihat ve Terakki Merkezi'ndeki ihtilâlci ve çoğu küçük rütbeli zâbitler tarafından azl ve nasb olunmaya başlamıştı. Bu durum; **M. Kemal Paşa** tarafından bile itiraf edilmektedir:

155 İhtilâlci subayların birbirini baltalamaları yüzünden uğranılan bu fecî hezimetin çirkin ve hâinâne sebep ve sâiklerini kavramak için **Abdullah Paşa**'nın **"Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hâtırâtı"**na (İstanbul, 1336/1920) bir göz atmak kâfidir.

*"**Müşir İbrahim Paşa** beni dâvet etti ve şu beyânâtta bulundu:*

"-Beni ordu kumandanlığında ibkâ edecek misiniz, etmeyecek misiniz? İbkâ olunmayacak isem, şahsım tecâvüz ve hakarete dûçâr edilmeden hemen İstanbul'a hareket edeyim..."

*İcâb edenlerle görüştükten sonra cevap verebileceğimi söyledim. Cemiyet nâmına selâhiyettar olan diğer arkadaşlarla **İbrahim Paşa**'nın kumandanlığı mes'elesini müzâkere ettik. Bir zaman için kalmasında mahzur görmedik. Kumandanlıkta kalacağı hakkındaki cemiyet kararını ben kendisine tebliğ ettim."*[156]

Bu hâdise, Meşrûtiyet'in ilânı sıralarında cereyan ettiğine göre, ordunun daha o zaman ne hâle geldiğini gösteren tipik bir itiraf değil midir?

Daha fecîi şu ki, Balkan Harbi başlamadan harb taraftarı İttihatçıların tahrikiyle talebeye:

"-Harb isteriz!.." nârâları ile sokak nümâyişleri yaptırılmış, bu sûretle hükümet ve hattâ Padişah tesir altına alınmak istenmiş[157] olduğu hâlde, hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Harb başlayınca, bir askerî harekât plânı dahî mevcud olmadığı görülmüştür.[158]

İstanbul'a gelen fena haberler üzerine **Sultan Reşad**, bizzat cepheye gitmek istemişse de buna da mâni olunmuştur.[159]

Bu korkunç hezimete rağmen **Şükrü Paşa** kumandasındaki Edirne, **"Doksan Üç Harbi"**ndeki **"Plevne Müdafaası"**na eş, dâsitânî bir mukavemetle muhafaza ediliyordu.

156 **M. Kemal Paşa**- Nutuk, Ankara 1927, sh: 447
157 **Ali Fuad Türkgeldi**- Görüp İşittiklerim, Ankara, 1951, sh: 58.
158 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 60.
159 **Ali Fuad Türkgeldi**- a.g.e., sh: 73.

Nihayet bizim ordu gibi Bulgar Ordusu'nda da **"kolera"** zuhûr ettiği için yapılan sulh teklifi kabul olunarak bir mütâreke akdolundu.

Sulh müzâkareleri esnâsında daha önce Osmanlı Devleti'nin gâlip geleceğini tahmin ederek:

"-Statüko değişmeyecektir!.." diyen Avrupa Devletleri, derhâl bu sözlerini unutarak Balkan Devletleri'ni iltizam etmeye koyuldular.

İttihatçı zâbitler, uğranılan mağlûbiyet, sanki kendi eserleri değilmiş gibi 23 Ocak 1913'de meşhur **"Bâb-ı Âli Baskını"**nı yaparak **Sadrazam Kâmil Paşa**'yı indirip yerine **Mahmud Şevket Paşa**'yı geçirdiler. Bu sırada Balkan Devletleri de, netice vermeyen sulh müzâkerelerini terk ederek mütârekeyi feshettiler. Yeniden taarruza geçtilerse de Çatalca istihkâmlarını yine aşamadılar. Fakat bu âna kadar muhasarada kalan ve kahramanca mukavemet eden Edirne, açlık ve cephânesizlikten bîtâb düşerek teslim olmaya mecbûr kaldı.

Bu sûretle İstanbul'dan evvel fethedilerek devletimize bir asır **"Pâyitahtlık"** etmiş bulunan bu mübârek şehir, Bulgar sürülerinin eline geçmiştir. Burada vahşî Bulgar askerlerinin hunharca işledikleri cinâyetler ve irtikâb ettikleri mezâlimin hikâyesi cildlere sığmaz.

İhtimal ki, harb başlamadan evvelki gafletler ve harb içindeki ihânetler olmasaydı, her tarafta Edirne'nin şanlı müdâfaasına eş muvaffakiyetler elde edileceği muhakkaktı.

Edirne'nin kaybı, harbe devam husûsundaki azmi kırdığından, yeniden sulh masasına oturuldu. **Kâmil Paşa**'yı **"Edirne'yi terk etmek"** ihânetiyle itham edip iktidardan düşüren İttihatçılar, **Kâmil Paşa**'nın terk etmediği Edirne'yi de vererek Midye-Enez hattını hudûd kabul eden, 30 Mayıs 1913 tarihli **"Londra Sulhü"**nü imza ettiler.

Fakat bizi büyük kayıplara uğratan bu **"Londra Muâ-**

hedesi" bile Balkan kavimlerinin kin ve ihtiraslarını tatmin etmedi. Kendilerine terk olunan arâziyi paylaşamadılar ve aralarındaki eski ihtilâflar yeniden alevlendi. Bu durumdan istifâde edilerek sulhun imzasından iki ay kadar sonra hücuma geçen Türk Ordusu, Edirne'yi almaya muvaffak oldu. Fakat bu neticenin istihsâlinden evvel **"Şarköy Çıkarması"** ve **"Bolayır Harekâtı"** adı verilen askerî harekâttan bir nebze bahsetmek istiyoruz.

Edirne'nin sukût etmek üzere bulunduğu bir sırada, Şarköy'den bir çıkarma yaparak Bulgar askerlerini arkadan çevirmek plânı tatbik edilmek istendi. Çatalca müdâfaa hattı dar olduğu için Osmanlı Ordusu'nun müdâfaasını kolaylaştırmakta ise de, bu durum Bulgarların da işine yarıyordu. Bu yüzden Çatalca'daki Bulgar Ordusu'nu yerinden söküp atmak mümkün olamıyordu. Çanakkale Boğazı'nı hîn-i hacette kapatmak maksadıyla Bolayır'da bir kolordu bulunuyordu. Bunun bir fırka(tümen)sının Erkânı Harbi **M. Kemal Bey**, diğer fırkasının Erkân-ı Harbi ise **Fethi (Okyar) Bey**'di.

Ayrıca Onuncu Kolordu'yu da Şarköy'den karaya çıkararak Bulgar Ordusu'nun kısm-ı küllîsini bunlar üzerine çekmek ve bu sûretle Çatalca hattını zayıflatarak düşmanı püskürtmek plânı tatbik edilmek isteniyordu. Yukarda arzedildiği üzere, birinin erkânı harb reisi **Fethi Bey**, diğerininki ise **M. Kemal Bey** olan iki nizâmiye fırkası, Şarköy'de karaya çıkarılacak olan kolorduyla birlikte hareket edecek ve kat'î taarruz icrâ etmeyerek düşmanı üzerlerine çekmeye çalışacaklardı.

26 Ocak sabahı Onuncu Kolordu, Şarköy civarında karaya çıkarılacak bu hareket esnâsında Bolayır Kolordusu, karşısına imkân nisbetinde Bulgar kuvvetlerini çekmeye çalışacaktı. Sonra da birlikte harekâta geçeceklerdi. Bolayır Kolordusu, doğuya, yani düşman cephesine, Şarköy'de karaya çıkan Onuncu Kolordu da kuzeye, yani düşmanın sağ

علی فتحی

سابق بحر سفید قوای مرتبه‌سی
ارکان حربیه رئیسی
سوفیه سفیری

بولاپر محاربه‌نده عدم موفقیتك اسبابی

« عسکری مغلوبیتلرمزك اساسی » محررینه جواب

۲۵ کانون اول ۳۲۹

طابع و ناشری
تجارزاده ابراهیم حلمی
٤٦ کتابخانهٔ اسلام وعسکری ٤٦
استانبول — ۱۳۳۰

مطبعهٔ خیریه وشرکاسی

Fethi (Okyar) **Bey**'in kendini ve arkadaşını müdâfaa için yazdığı eserin kapağı

cenahı gerisine taarruzla düşmanı yok edecekler ve en kısa yoldan Edirne'ye yürüyeceklerdi. Gerisinde iki Osmanlı Kolordusu'nu gören Çatalca'daki Bulgar Ordusu'nun aslî kuvvetleri de ister istemez çekilmeye mecbûr kalacaktı.

Plân, bu tarzda ve Erkân-ı Harbiye reisliğince tanzim edildiği hâlde, Bolayır'daki kolordu yani **Fethi** ve **M. Kemal Bey**'lerin bulunduğu kolordu, yalnız başına hareket ederek Edirne'yi kurtarmanın şerefini başkaları ile paylaşmak istemediklerinden, 26 Ocak'ta oyalama muharebesi yerine kat'î taarruz yaptıklarından öğle üzeri henüz Onuncu Kolordu'nun sadece iki taburu karaya çıkmışken, yüzde elliye yakın bir zâyiatla tekrar eski yerine çekilmeye mecbûr kaldılar.

Fethi Bey, bilâhare bu mağlubiyet hakkında **"Bolayır Muhârebesi'nde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı** (Sebepleri)**"** ismiyle bir eser yazarak kendisini ve arkadaşını müdafaaya çalışmışsa da gösterdiği sebepler, askerî ve mantıkî bakımdan tatminkâr değildir. Onuncu Kolordu'nun çıkarma harekâtını ikmal etmesini beklemeden kat'î taarruza geçmek, Bolayır Kolordusu'ndan en az yirmi bin vatan evlâdının kefensiz Bolayır sırtlarına defnedilmesine sebep olmuştur.

Fethi Bey müdafaasında:

"Bolayır Kolordusu, ihraç yapan bir kolordunun temini selâmeti için îcâb ederse kendisini feda etmek üzere muharebe edecekti ve öyle de yaptı." demektedir.[160]

Hâlbuki bu husûstaki 24 Ocak 1328 târihli başkumandanlık emri, Bolayır Kolordusu'na kat'î taarruz icrâ ederek kendisini mahvetmesini değil, düşmanı mümkün olduğu kadar üzerine çekmesini ve bu husûsta çıkarma yapan Onuncu Kolordu ile müşterek bir harekât plânı içinde bulunmasını istemekteydi. Bu yüzden Onuncu Kolordu'yu beklemeden

160 **Fethi Okyar**- Bolayır Muharebesi'ndeki Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı (Sebepleri), İstanbul, 1330 (1914), sh: 23 vd.

icrâ edilen kat'î taarruz muvaffak bile olsa Bulgar Ordusu'nu Çatalca'dan çekmek ve iki kolordu arasına sıkıştırmak husûsundaki plân gerçekleşmemiş olacaktı.

Bu mes'ele hakkında **Miralay Sâdık Bey**'in yerinde tahkikata istinâden yazdığı bir rapora da temas eden **Dr. Rıza Nur** da Bolayır Kolordusu'nun hezîmetinin **M. Kemal** ve **Fethi Bey**'lerin, Edirne'nin istirdâdı şerefini **Enver Paşa**'ya kaptırmamak gâyesinden doğmuş dehşetli bir hezimet olduğunu kaydetmektedir.[161]

İşte bu hâdiseden sonradır ki, iki Bulgar alayı karşısında mahv u perişan olan Bolayır Kolordusu karşısına ve Çatalca istihkâmları önüne pek az bir kuvvet bırakmaktan çekinmeyen Bulgarlar, Edirne'yi muhasara eden kuvvetlerini yüzseksen bin kişiye çıkarmışlar ve Edirne'nin sukûtunu temin edebilmişlerdir.

Fakat yukarıda arz edildiği gibi elde ettikleri arâzi üzerindeki taksim ihtilâflarından istifade ile Edirne'nin kurtarılması ve 29 Eylül 1913'te İstanbul'da Türk-Bulgar, 14 Kasım 1913'te de Atina'da Türk-Yunan anlaşmalarının imzalanması ve bu sûretle Balkan Harbi'nin elîm fâcialara ve büyük toprak kayıplarına sebep olduktan sonra nihayete erdirilmesi mümkün olabilmiştir.

İttihatçılar, sadece Trablusgarb ve Balkan Harpleri'nde değil, devletin nihâî mağlûbiyet ve parçalanmasına müncer olan Cihan Harbi'nde de aynı gaflet ve hattâ ihânetlere devam etmişlerdir.

Çoktan beri Avrupa Devletleri'ni korkutan Cihan Harbi'nin çıkmasını gerektiren iktisâdî rekabet, son haddine varmış bulunuyordu. **"Nach Osten"** (Şark'a Doğru) adıyla bir siyâset tâkip ederek İngiltere'nin karşısına dikilen ve bu siyâseti, **Bismark**'tan itibâren aleniyete dökmekten çekinme-

161 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: I, sh: 239-240.

yen Almanya, **Sultan Hamid**'den **"Bağdat Demiryolu"** imtiyazını almak sûretiyle bu siyâsetini epeyce takviye etmişti.

Fransa ise, **Alsas-Loren** kaybı yüzünden Almanya'nın karşısında bir siyâset tâkip ediyordu. Bu sûretle müstakbel bir Cihan Harbi'nin grupları belli olmaya başlamıştı. Fransa, müstakbel hedefleri için daha 1894'te Rusya ile anlaşmıştı. İngiltere ise, önceleri tarafsız kalmaya gayret sarfetmişse de **Bismark**'ın aldığı hasımâne tavır yüzünden Fransa'ya meyletmeye başlamıştı. Hâdiselerin bu sûretle gelişmesi, **"İttifak"** ve **"İtilâf"** (uzlaşma) zümreleri adıyla Cihan Harbi'nin taraflarını ortaya çıkarmış bulunuyordu.

Milliyetçi Sırpların, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş olan Avusturya'ya karşı duydukları kin ve nefretin eseri olarak bir milliyetçi Sırp talebesi tarafından 28 Haziran 1914'te Avusturya Veliahdi'nin vurulması, Avusturya'nın Sırbistan'a sert bir ültimatom vererek onu harple tehdid etmesine sebep olmuş; Rusya, Sırbistan'ı korumak bahanesiyle Avusturya'ya ilân-ı harb etmiş, Almanya ise Avusturya'yı korumak zâhirî sebebiyle harbe dâhil olmuştur. Sür'atle gelişen iltihak ve taraf tutmalarla daha önce gerçekleştirilmiş bulunan anlaşmalar gereğince taraflar yerlerini almış ve Cihan Harbi bütün dehşetiyle başlamış oldu.

Osmanlı Devleti, Balkan Harbi'nden büyük maddî ve mânevî kayıplarla çıkmış bulunduğundan, bu harbten nihayet bir yıl sonra patlak veren bir **"Cihan Harbi"**ne girmek için her türlü hazırlıktan mahrumdu. Ordu'nun yorgunluğundan başka, iâşe ve teçhizat durumu da gayet kötü idi.[162] Hattâ Erkân-ı Harbiye Riyâseti'nde hazırlanan bir rapora nazaran Osmanlı Ordusu'nun böyle bir harbe girmesi, mutlak bir hezimet ve devletin inhilâli (dağılması) ile neticelenecek kat'î

162 **Kâzım Karabekir**- Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik, c: 2, İstanbul, 1937, sh: 397.

bir felâket olacaktı.[163]

Harb başlar başlamaz bîtaraflığını muhafaza etmek isteyen, sonra da bunun mümkün olamayacağını görünce kendine müttefik arayan Osmanlı Devleti, müracaat ettiği her kapıdan eli boş dönmüştü. Balkan Harbi hezimetinden sonra Osmanlılar'ın ittifakına kimse yanaşmıyordu. Üstelik muhariplerin her birinin Osmanlı arâzisi üzerinde talepleri vardı.

Bu sırada Bulgaristan kendiliğinden Osmanlı Devleti'ne bir sulh teklifinde bulundu. Fakat bu teklif samimî olmaktan ziyâde Makedonya mes'elesini kendi lehine hâlledebilmek için Osmanlı nüfûzundan istifade etmek maksadından doğmuştu. Fransız taraftarlığı ile şöhret yapmış bulunan İttihatçı liderlerinden **Cemal Paşa**, Fransa'ya ittifak teklifinde bulunmuş, fakat muvaffakiyet elde edememişti.[164] Aynı teklif, daha sonra İngiltere'ye karşı da yapılmış, fakat müsbet bir mukabele görmemiştir.

Bütün bu gelişmeler, 2 Ağustos'ta ortaya çıkan Türk-Alman ittifakına zarurî olarak zemin ve sebep teşkil etti. Hükümet'in ne ölçüde iç siyâset oyunları ile meşgul bulunduğuna bakınız ki, böylesine ehemmiyetli bir anlaşma, kabîne âzâlarından bir kısmının haberleri olmaksızın imza edilmiş bulunuyordu!..

Böyle bir anlaşmayı imzalamanın Türkiye'yi, Almanya safında bu büyük harbe sürükleyeceğini olsun düşünerek gerekli hazırlıkları ikmal etmek yerine hâlâ şahsî emeller ve şan, şöhret peşinde koşan İttihatçılar, dâhilî idârelerindeki zulüm, tedhiş ve yağmagirlikle, üstüste mâruz kaldıkları mağlûbiyetlerin kaybettirdiği itibarlarını yeniden takviye için Cihan Harbi'ni adetâ bir nîmet telâkki ediyorlardı.

Gerçekten târih boyunca dâhilî siyâsetlerinde muvaffak

163 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 397.

164 **Cemal Paşa**- Hâtıralar, İstanbul, 1959, sh: 67.

olamayanlar, dikkatleri hârice çevirerek bu gibi harb-darb imkânlarını dâima kullanmak isterler, İttihatçılar da, **"Türkçe konuşan insanlardan ibaret büyük bir Türk Devleti"** kurabilmek gibi -o gün için ham hayâl olan- birtakım emeller peşinde koşuyor ve bunları gerçekleştirmek için Cihan Harbi'nin kendilerine imkân ve fırsat bahşedeceğine inanıyorlardı. Hâlbuki bilhassa onların hatâları yüzünden Devlet o hâle gelmişti ki; zuhûr edecek bir harbin kazanılması imkânsız denecek bir derecede güç olduğu gibi, kazanılsa dahî bize yeniden bir karış toprak verilmeyeceği aşikârdı.

Her ne kadar vâkî sulh teklifleri reddolunduğu için İttihatçıların Almanya safında yer almalarını kınamamak lâzım gelir tarzında düşünmek mümkünse de bu tekliflerin kabul edilebilmesi için ön hazırlıklar yapılmamış ve gayet geç kalınmış bulunduğundan burada da İttihatçılar'ın hata ve beceriksizlikleri sâbit ve muhakkaktır.

Filhakika **Enver Paşa** da daha sonra katıldığı **"Bakü Kongresi"**nde kendisini bu yolda müdafaa etmiş ve Almanya'nın Osmanlı Devleti için **"ehven-i şer"** olduğunu söylemiştir.[165] Fakat unutmamak gerektir ki, Cihan Harbi'nin çıkış sebeplerinden biri de Almanlar'ın tâkip ettikleri **"Şark'a Doğru"** siyâsetidir. Bu siyâsetin, Türkiye'den de birçok arâziyi hedef ittihaz ettiğini inkâra imkân yoktur.

2 Ağustos 1914 târihinde imzalanan Türk-Alman ittifakından dokuz gün sonra Almanlar'ın **"Goben"** ve **"Breslav"** adındaki iki zırhlıları, Fransız sahillerini bombaladıktan sonra tâkipten kurtulmak için Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiler.

Bu, Türkiye'yi bir an önce harbe sokmak için tertip edilmiş bir emrivâkiden başka bir şey değildi. Devletlerin protestosundan kurtulmak ve ilân edilmiş bulunan bîtaraflığın

165 **Ali Fuad Cebesoy**- Moskova Hâtıraları, İstanbul, 1955, sh: 25

ihlâl edilmediği zehâbını hâsıl etmek için bu gemilerin tarafımızdan satın alınması kararlaştırılmış, fakat zâbitân ve neferleri değiştirilmemişti. Sadece başlarına birer fes geçirilmekle müttefiklerin gözü boyanmak istenmişti. Değiştirilmeyen gemi kumandanı **Amiral Şuson**, askerlerinin âtıl kalmamasını bahâne ederek Karadeniz'e çıkmış ve Odesa Limanı'nı topa tutup bir Rus nakliye gemisine taarruz ederek Osmanlı Devleti'ni harbe sokmuştu. Çünkü kumanda ettiği gemiler, Osmanlı Bayrağı taşıyordu!.. Harb başlayalı henüz üç ay olmuş bulunuyordu.

Harbin ilk günlerinde Belçika'yı kolaylıkla işgal eden Almanlar, Fransa'ya karşı hücuma geçmişler, fakat bu sırada harbe dâhil olan İngilizler'in yardımıyla durdurulmuşlardı. Bundan sonra bu cephedeki harb ehemmiyetsiz siper muharebelerine intikal ederek devam edip gitmiştir.

Şark Cephesi'nde Sırbistan ve Lehistan'a taarruz eden Avusturya, Rus-Romen müşterek mukabelesi ile karşılaştı. Fakat imdadına yetişen Türk ve Alman Kuvvetleri, **"Galiçya Cephesi"** denilen bu cephede Rusları püskürtüp geriye attılar. Rus şehir ve kasabaları birer birer düşmeye başladı ise de hiçbir taraf kat'î ve nihaî bir zafer kazanamadı. Fakat uzayıp giden harbin tevlid eylediği açlık ve malzemesizlik yüzünden Rusya'da ciddî bir buhran baş gösterdi. Müttefikler, Boğazlar'dan geçerek Rusya'ya yardım götürmek istediler. Çanakkale'ye hücum etmelerinin sebebi buydu. Fakat Mehmedçiğin yiğitçe direnişi karşısında bu emellerine muvaffak olmayıp çekilip gittiklerinden, yardımdan mahrum kalan Rusya'da buhranın daha da büyüyerek **"Bolşevik İhtilâli"**ne müncer olduğu malûmdur.

Burada sırası gelmişken bir **"Müdâfaa Harbi"** olması bakımından **"Millî Mücâdele"**ye de son derece benzeyen, fakat elde edilen muvaffakiyet itibariyle O'nunla kıyaslanama-

yacak kadar büyük bir şerefi hâiz bulunan Çanakkale muhârebeleri hakkında kısa bir izahat vermek istiyoruz.

a- Çanakkale muharebeleri, Mehmedçik için büyük bir şeref olduğu hâlde orada kumandanlık etmiş zâbitân için hiç de yüz ağartıcı değildir. Bunun uzun ve teferruatlı sebepleri üzerinde durmuyoruz. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki; Çanakkale sırtlarına dört yüz bin vatan[166] evlâdını gömen bir zâbitân kadrosunun muvaffakiyetinden elbette bahsedilemez. Muhârebede zâyiâtın bir numaralı âmili, muhakkak ki, kötü sevk ve idâredir. Buna nazaran, oradaki kumandanlardan herhangi birisine **"kahramanlık"** veya **"kurtarıcılık"** sıfatları, elbetteki izâfe edilemez. Edilirse, mutlak yalan ve sahtekârlıktan başka bir şey olmaz. Bu kumandan **M. Kemal Paşa** olsa bile!.. İsterseniz; bugüne kadar yürütülen propagandalar karşısında tereddütler hâsıl edebilecek olan bu hükmümüzü izah için kısa bir mâlumât verelim.

Çanakkale Harbi başladığı zaman -evvelce bir nebze anlatıldığı üzere- Balkan Harbi'ndeki **"Bolayır Hezimeti"** sebebiyle tecziye edilerek **"Sofya Ataşemiliterliği"**ne gönderilmiş bulunan **M. Kemal Bey** (**Paşa**), muhârip bir askerî birliğe tâyin edilmesi için Harbiye Nezâreti'ndeki İttihatçı arkadaşlarına üst üste ricâ mektupları gönderiyordu.[167] Çünkü harbe iştirak eden zâbitlerin sıra beklemeden, yani **"mümtâ-**

166 Bunun iki yüz elli üç bini cephede, yüzeli bini ise hastahanelerde şehid olmuştur.

167 Bunu, gedikli kemalistlerden **Fâlih Rıfkı Atay** bile itiraf etmektedir:

*"İttihat ve Terakki, **Fethi Bey**'i Sofya Sefirliği ile tasfiye etti. Ve **M. Kemal** de O'nun ataşemiliteri olarak memleketten uzaklaştı. 1914-1918 Dünya Harbi, **Mustafa Kemal**, Sofya'da ataşemiliter iken başlamıştır. Elde bulunan bir mektuba göre, **Mustafa Kemal**, Osmanlı Devleti'nin Almanlar tarafından bu harbe katılmasının aleyhinde idi. Fakat memleket harbe sürüklendiği zaman O da vazife istemiştir."* (Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, Ankara, 1944, sh: 3)

zen" terfî edeceklerini düşünüyordu. Bu ricâlar sonunda, karargâhı Maydos'ta bulunan Ondokuzuncu Fırka (tümen) Kumandanlığı'na tâyini emri çıkmıştı.

Beşinci Türk Ordusu'nun vazife aldığı Çanakkale'de cephe kumandanı **Liman Von (Fon) Sanders**'ti. Anafartalar'daki Dokuzuncu Fırka'nın Kumandanı da yine bir Alman zâbiti olan **Kannengiesser**'di. **M. Kemal**'in emrindeki Ondokuzuncu fırka, bu kuvvetin ihtiyatı idi.

Başlangıçta İngilizler'in nereden çıkarma yapacaklarını tâyin mümkün değildi. Bu yüzden cephe kumandanı, asıl kuvvetlerini -ihtimallere nazaran- Gelibolu ve Bolayır havâlisinde toplamıştı.

Seddülbahir'deki fırkamız, düşmanın ihraç hareketine karşı şiddetli bir mukavemet göstermiş ve İngilizler'in buraya çıkarma yapan en seçkin kıt'alarına yarı yarıya telefât verdirmişlerdi. O derecede ki, düşman, büyük zâyiâta uğrayan kıt'alarının bakiyelerini tekrar gemiye bindirip kaçırmaya mecbûr kaldı. Kumkale'ye çıkarılan Fransız askerleri çekilip onlarla Seddülbahir'in sağ cenahı, takviye edilmiş olmasına rağmen, İngiliz Kıt'aları, Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki **"Yeşiltepe"** önünde saplanıp kaldılar.[168]

Buna rağmen Arıburnu çıkarmasında daha fazla muvaffak oldular. Çünkü oradaki müdâfaa imkânlarımız azdı. Bu durumda Anafartalar'daki fırkanın kumandanı, **M. Kemal**'in ihtiyatta olan Ondokuzuncu Fırkası'na bu çıkarmayı haber verdi ve bir taburla sol cenâhını takviye eylemesini istedi. Bu emir üzerine **M. Kemal**, fırkasının Elli Yedinci Alayı'ndan iki yüz kişiyi[169] saat beş buçukta Şunuk Bayırı istikametine

168 **Asmead-Bartlette (E)**- La verite sur les Dardanalles, sh: 51-53.

169 Düşmana parça parça taarruz ettirilmek sûretiyle yok edilmiş bulunan bu alay hakkında **M. Kemal Paşa** diyor ki:

"Elli Yedinci Alay - Meşhur bir alaydır. Çünkü hepsi şehid olmuştu. - Kumandanları..." (Bkz: **Ruşen Eşref**- Anafartalar Kumandanı **Mustafa**

sevk ederek ilerlemekte olan düşmana karşı süngü hücumu yaptırdı. Fakat hiçbir netice alamadı. Daha sonra alayın mütebâkî kısmını, süngü hücumuna kaldıran ve bunun da erimesinden sonra emrindeki iki Arap alayı ile aynı taarruzları tekrarlayan **M. Kemal**, yine hiçbir netice elde edemedi.

Burada dikkat edilecek husûs şudur ki, **M.Kemal**, elindeki kuvvetleri kolayca yutulabilecek küçük küçük lokmalar hâline getirmek sûretiyle düşman üzerine sevk etmektedir. Normal bir asker mantığı ile bu hareket tarzını îzah etmeye imkân yoktur. İlk hücumdan netice alınamayınca, ikincide daha büyük kuvvetler sevki gerekmez miydi?!.. Bütün taarruzları, böyle küçük küçük kuvvetlerle tekrarlamak sûretiyle büyük zâyiâta sebep olan **M. Kemal Paşa** bu mes'ele hakkında:

"-Hangi tarafın beş yüz nefer ihtiyatı olsaydı, vaziyeti muhakkak kendi lehine hâllederdi." demektedir.

Hâlbuki O'nun emrinde bir fırka (tümen) vardı. Doğrusu öyle bir muammâ ki, çözebilene aşkolsun!..

Daha sonra yeni teşkil edilen **"On Sekizinci Alay"** da mevcudu bir hayli azalmış bulunan **"On Dokuzuncu Fırka"** emrine verildi. **M. Kemal**, bu taze kuvvetle 28 Haziran'da yeni bir taarruzu plânladı ise de, cephe kumandanını ikna edip gerekli müsaadeyi alamadı.

Tam bu sırada (26 Haziran) **Enver Paşa**, **"Başkumandan Vekili"** sıfatiyle cepheyi teftişe geldi. **M. Kemal**'in plânladığı taarruzu öğrenince, bunu **"abes"** bularak menetti. **"lüzûmsuz hücumlarla emrindeki askerleri israf ettiğini"** söyledi.

M. Kemal, **Enver Paşa**'nın hakaretâmiz tenkidlerine içerleyerek istifâ etti. **L. Von Sanders**'in **Enver Paşa** nezdindeki ısrarlı teşebbüsleri sonunda bu istifâ bertaraf edildiği gibi

---

Kemal ile mülâkat, İstanbul 1939, sh: 20)

istenen taarruz müsaadesi de verildi. Ne yazık ki, bu taarruzdan da netice alınamayarak taze kuvvetleri ihtiva eden **"On Sekizinci Alay"** da tamamen mahvoldu.[170]

Temmuz'da İngilizler taze kuvvet getirerek Dokuz ve On Dokuzuncu fırkaların cephesinde yeniden taarruza geçtiler. Bu düşman taarruzu -maâlesef- muvaffakiyetle neticelendi ve Alman Generali **Kannengiessser** ağır sûrette yaralandı. Şiddetli topçu ateşiyle Türk kıtaları çekiliyor, Çanakkale'ye hâkim bütün tepeler boşalıyordu. Birdenbire topçu ateşi kesildi. İngiliz kıt'aları süngü nizamında ilerliyorlardı. Sarıbayır'ı işgal ettiler. Birkaç adım daha atabilseler, Boğaz sâhiline inmiş bulunacaklardı.

Bu arada tarihte ender rastlanan bir hata ile İngilizler donanmalarından kendi bataryalarına şiddetli bir ateş açtılar. Birçokları yaralandı ve kalanlar da müteredddid bir sûrette[171] kaçmaya başladılar. İşte o zaman Türkler, eski mevzîlerini yeniden işgal edebildiler.

O sırada Seddülbahir'de bulunan **Vehip Paşa**'nın bilâhare Mısır'da Hânedân-ı Âli Osman'ın en güzîde mensuplarından biri olan **Şehzade Mahmud Şevket Efendi'ye** şahsen anlattıkları da bu vak'ayı te'yid eder mâhiyettedir. Şöyle ki:

"*İngilizler hakikî taarruzlarını gizlemek için Seddülbahir cephesine kırk sekiz saatlik bir mesâfeyi, denizden şiddetli bir sûrette bombardımana başladılar. Bu sırada Arıburnu karşısında grup kumandanı bulunan kardeşim **Esad Paşa**'yla telefonla görüştüm ve ikimiz de Seddülbahir'deki bombardımanın, asıl Anafartalar Cephesi'ne vâki olacak hakiki taarruzu gizlemek için olduğuna kanaat getirdik. Anafartalar'daki müşkil vaziyeti anlayarak, Seddülbahir'deki ihtiyatın bir*

170 Fazla bilgi için bkz: **H. C. Armstrong**- Grey Wolf, London 1932, sh: 74)

171 **Dogobert Von Mikusch**- La Ressurretion D'un Peuple, sh: 104.

*kısmını kendi mes'uliyetim altında Anafartalar Cephesi'ne göndereceğimi **Esad Paşa**'ya söyledim. Yirmi Sekiz ve Kırk Sekizinci Alaylardan mürekkep bir fırkayı ve bir topçu bataryasını, Seddülbahir'den alarak Anafartalar Cephesi'ne gönderdim ve bu alaylar, mukabil taarruza geçtiler.*

*Böylece **M. Kemal** fırkasının düşmana terk ettiği yerler, yeni baştan istirdad edildi. Kırk Birinci Alay'ın kumandanı şehid oldu ve Yirmi Sekizinci Alay'ın kumandanı ise ağır sûrette yaralandı. İki alayın mevcudu, dört yüz yirmi kişiye inmişti."*[172]

Armstrong ise bu husûsu şöyle izah etmektedir.

"İngiliz kıt'aları, Koca Çemen Boğol noktasını süngü hücumu ile zaptettiler ve Türkleri sırtın öbür tarafına attılar. Fakat müthiş bir hata neticesi, İngiliz Donanması, ateşini bizzat kendisine tevcih etti. Büyük zâyiata sebebiyet vererek onları geri çekilmeye mecbûr bıraktı."[173]

Diğer bir müellif ise, *"Filhakika Sarıbayır'ın İngilizler tarafından tahliyesine İngiliz Donanması'nın ateşi sebep oldu. Bu durum, İngiliz Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyesi resmî raporlarında zikredilmiştir."*[174] demektedir.

M. Kemal'i sun'î bir sûrette medih gayretlerine rağmen bu muhârebeyi kendine mâletmek isteyen **Cemil Conk Paşa,** hâtıratında İngilizler'in kendi askerlerini yanlışlıkla topa tutmaları mes'elesi hakkında şunları söylemektedir:

"Bu muharebeye dâir rapor veren İngiliz kumandanlarından biri ise, kendi topçu ateşlerinin tesiri altında kaldıklarından dolayı çekildiklerini iddia etmiştir.

Times muharririnin fikri, tefsirimiz gibi ise makûl olabilir. Fakat İngiliz kumandanının sözü, askerlikte mazeret

172 **Şehzade Mahmud Şevket Efendi**'nin hususî arşivimizdeki notlarından.

173 **Armstrong**- a.g.e., sh: 79.

174 **Ashmead Bertfette**- (E), a.g.e. sh: 212.

teşkil etmez. Çünkü muhârebede her asker, kendi topçu ateşinin tesiri altında kalabilir. Bundan kurtulmanın biricik çâresi ise, mevkiini bırakıp geri çekilmek değil, bilâkis ilerlemektedir."[175]

Hâlbuki mevzuubahis olan, bu hareketin düşman ric'atine bir mazeret teşkil edip etmeyeceği husûsu değil, fiilen böyle bir vak'anın mevcud olup olmadığı noktasıdır. Binâenaleyh **"Conk Bayırı"** Müdafaasını nefsine hasrederek, soyadını **"Conker"** alan bir kimse bile İngiliz Donanması'nın böyle bir hataya düştüğü husûsundaki iddiayı reddetmemek ve ancak bunun bir mâzeret teşkil etmeyeceğini beyân eylemek sûretiyle gerçeği teslim etmiş olmaktadır. Bu itibarla düşmanın kendi hatasından doğmuş bulunan bir hezimetin **Cemil Paşa** ile **M. Kemal Paşa** arasında istenildiği kadar şeref taksimi kavgası yapıladursun, aslında hiçbiri için de bunda bir hak ve şeref payı mevzubahs olmadığını, kaynakları mukayeseli bir sûrette tetkik edenler, teslimde tereddüt etmezler!..

Bu muhârebede daha ehemmiyetli bir nokta da şudur ki, İngilizler, karaya asker çıkarıp taarruza geçtikleri zaman Alman Generali **Liman Von Sanders**, derhâl ihtiyattaki kuvvetleri talep etmişti. Burada tam Arıburnu'na gönderilmek istenen ihtiyat kuvvetlerden biri olan On Altıncı Kolordu'nun kumandanı, İttihatçı veya İtilâfçı olmayan temiz ve dürüst bir asker Miralay (Albay) **Fevzi Bey**'di.

İngilizler'in çıkarma yaptığı mıntıkaya yetişmek üzere kolordusuyla hareket emrini alan **Fevzi Bey**, gideceği yere takrîben altmış kilometre mesâfede bulunuyordu. Bu mesâfeyi, bir kolordunun bütün ağırlıklarıyla, sür'atle aşıp cepheye yetişmesi ve ilerlemiş düşman kuvvetleri karşısında bu yolu kat' etmenin verdiği yorgunluk üzerindeyken taarruza geçmesi veya müdafaada bulunması imkânsız denecek bir şeydi.

175 Bkz: Canlı Tarihler, c: VI, İstanbul, 1947, sh: 178.

Kendisine verilen emir, çıkarmanın vukû bulduğu noktaya ulaşır ulaşmaz derhâl taarruza geçmesiydi. Şahsen ve her ne sûretle olursa olsun, şan ve ikbal peşinde koşmayan ve bu yüzden de İttihatçılar'ın rütbe yağmalarından istifade etmemiş olan **Fevzi Bey**, gerçek bir asker olarak hakikati ifade edip hiç olmazsa bir gece istirahat etmedikçe durup dinlenmeden altmış kilometre yol kat etmiş bulunan bir kolordu efrâdının cepheye sürülmesinin, onları toptan imhaya sevketmek olacağını aklî, mantikî ve askerî sebep ve delilleriyle ifade etti. Hiç olmazsa kolordu dâhilindeki fırka kumandanlarıyla konuşarak onların da reyi alınmak sûretiyle bir harekât zaman ve plânı tesbitini talep eden **Fevzi Bey**'e **Liman Von Sanders**'in mukabelesi kat'î olmuştu:

"-Kiminle konuşursan konuş, fakat derhâl taarruza geç!.."

Fevzi Bey, emrindeki fırkaların kumandanlarıyla görüştü. Onlar da gayet haklı olarak bu derece yorgun bir askerin taarruzu, intihar demek olduğunu ifade ederek hiç olmazsa ferdâsı (ertesi) sabaha kadar müsaade edilmesini beyân ettiler.

Emrindeki askerlerin hayatları üzerine bir kumara girişmeyi, vicdanı aslâ tecviz eylemeyen **Fevzi Bey**, askerin mutlaka ve en az bir gece istirahat ederek sıcak bir çorba içip birkaç saat uyku uyumadıkça taarruz etmesinin kaabil olmadığını ve ancak böyle bir istirahattan sonra şafakla taarruza geçebileceğini kat'î bir lisanla ifade etmesi[176] üzerine fevkalâde canı sıkılan **Liman Von Sanders**, emrini dinlemeyen bu kumandanı, bulunduğu mevkiden alıp yerine başka bir kumandan tâyin etmek istedi. İşte bu sırada **Liman Von Sanders**'in ya-

176 **Miralay Fevzi Bey**'in bu hakikatleri ifade eden ve **Enver Paşa**'ya takdim edilmiş bulunan raporu için bkz: **Cemil Conk**- Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Ankara, 1959, sh: 83 vd.

nında bulunan ve **M. Kemal**'in İttihatçı arkadaşlarından olan **Kâzım (İnanç)** Bey, O'na, **Fevzi Bey**'in yerine **M. Kemal**'i tâyin etmesi teklif ve telkininde bulundu.[177]

Bunun üzerine kendisine telefon edilen **M. Kemal**, bu defa bir kolorduya hükmetmek fırsatı zuhûr edince, yapılan teklifi hiç tereddüd etmeden kabul etti. Ehemmiyetli olanı şu ki, **M. Kemal** için bir kolordu kumandanlığının o güne kadarki askerî hayatı muvâcehesinde biraz ağır bir yük olduğunu ve böyle bir yükün altından kalkabilmesinin mümkün olup olmadığını soran **Kâzım Bey**'e:

"-Ne münâsebet. Az bile gelir!.."[178] demiştir.

Bu sûretle **Fevzi Bey** yerinden alınarak On Dokuzuncu Fırka Kumandanı **M. Kemal Bey**, O'nun emrindeki kolorduya tâyin edildi. Fakat tuhafı şu ki, On Dokuzuncu Fırka bir hayli geride bulunduğundan **M. Kemal**'in taarruz edilmesi istenilen noktaya gelinceye kadar geçen zaman **Fevzi Bey**'in istediği mühletten bile fazla oldu. Yani bu noktada taarruzu derhâl fiîlen gerçekleştirebilmek için **M. Kemal**'in tâyininin mantıkî hiçbir ciheti yoktu. Çünkü cepheye derhâl ulaşabilecek bir mesâfede bulunmadığı için fiilen mümkün olmayan bir taahhüdde bulunmuş oluyordu.

Ferdâsı gün cereyan eden hücumlarda elde edilen muvaffakiyet **M. Kemal**'e maledilmek istenmişse de, bu târihen ve fiîlen doğru değildir. Çünkü burada dövüşen **M. Kemal**'in tâlim ve tensiki altındaki On Dokuzuncu Fırka değil, **Fevzi Bey**'in çok iyi teçhiz ve tâlim ettirmiş olduğu On Altıncı Kolordusu ve **Vehip Paşa**'nın bu noktaya yığdığı ihtiyat kuvvetleridir. Bununla beraber yine de her iki taraf da çok büyük kayıplara uğramışlardır. İşte tam bu esnâdadır ki, İngiliz

177 Bkz: **Fahreddin Altay**- On Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul, 1970, sh: 109.

178 **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul, 1984, sh: 89.

donanması, yukarıda anlattığımız şekilde kendi kuvvetlerini topa tutmuş ve onların ric'atlerine sebep olmuştur!..

İşte bugüne kadar anlatıla anlatıla bitirilemeyen **"Anafartalar Kahramanlığı"**nın içyüzü, kısaca bundan ibarettir...

b- Çanakkale Muhârebeleri'nde ehemmiyetli olan husûslardan biri de şudur ki, karşısındaki düşman, yüz binleri aşan mevcudu ve ağır silâhları ile cepheyi tamamen boşaltıp ric'at eylediği hâlde bunu günlerce fark edemeyen ve en nihayet, tahliyeyi bir Mehmetçiğin tesâdüfen anlaması üzerine vaziyete muttalî olan bir kumanda hey'eti, muhakkak ki, ağır bir tarihî mes'uliyet altındadır.

Gerçekten, Çanakkale'deki düşman kuvvetleri, önceleri sadece doksan bin kişi olduğu hâlde, sonradan dört yüz bin kişiye kadar çıkmıştı. Bu kadar kalabalık bir ordunun yavaş yavaş çekilip gemilere yüklenmesi karşısında tahliye ameliyesi tamamen tahakkuk edinceye kadar hiç kimsenin en küçük ölçüde bir haberi olmamıştı. Hâlbuki bu tahliye ameliyesi başlayıncaya kadar Türk ve düşman siperleri birbirine yedi-sekiz metreye kadar yaklaşmış bulunuyor ve muvakkat ateş kesmelerde, karşılıklı sigara veya kaput düğmeleri gibi harb hâtıraları teâtî ediliyordu. Bu kadar yakın mesâfedeki siperler tamamen boşalıncaya kadar bundan habersiz kalan ve muazzam düşman kuvvetlerinin boğazdaki düşman gemilerine taşınıp yüklenmesini fark edemeyen bir kumanda heyetinin kahramanlıkla veya en azından kumandanlıkla ne alâkası olabilir?[179]

---

179 Bizimkilerin akıl almaz gafleti sebebiyle bu ric'ati hiçbir zâyiata mâruz kalmadan başaran müttefik kuvvetler, buna kendi efkâr-ı umûmiyelerini bile inandırmakta güçlük çekmişlerdir. Türk kumanda heyetinin gözlerini bağlayıp onları yanıltmaya mâtuf İngiliz hîle ve taktikleri için Bkz: Liva Jenerali **C. F. Aspinal Oglander**, Çanakkale Muhârebeleri (İngilizler'in Gelibolu Seferi'nin Tarihi), İstanbul, 1932, sh: 227-239

c- Bütün bunlara rağmen **"Çanakkale"**, yine de büyük bir harbtir. İngiltere ve Fransa gibi Dünya'nın iki büyük ve kuvvetli donanmaya sahip devletine karşı kazanılmıştır. Fakat ihtimal, **M. Kemal Paşa**'nın medhine medar olmadığı içindir ki, lâyıkı veçhile üzerinde durulmamaktadır.[180] Dokuz bin küsur şehîde mâl olan Türk-Yunan Harbi'nden yılda birkaç bayram çıkaranlar, dört yüz bin şehide mal olan Çanakkale'yi nisyana terk etmiş görünmektedir. Hâlbuki aşağı-yukarı müsâvî kuvvetlerle üç sene sürdükten sonra ancak başarılabilen (O da Anadolu'nun en mâmur kısmının yakılıp yıkılmasına ve ahâlinin hunharca doğranmasına[181] sebep olduktan sonra) Türk-Yunan Harbi ile Çanakkale Harbi aslâ kıyas kabul etmez. Gerçekten Yunanistan gibi küçücük bir devlete yenilseydik, çok ayıp olurdu!.. Ama yenmek de pek fazla bir şeref değildir. Muhakkak ki, bugüne kadar **"inkılâpçı liderler"**e şan-şeref sağlamak için efsâneleştirilmiş olan **"Millî Mücâdele"**nin de gerçek mâhiyetiyle yazılabileceği günler yakındır!..

"Çanakkale Zaferi"miz üzerine, müttefiklerden yardım alamayan Rusya'da had safhaya varan siyâsî ve iktisadî buhran -bilindiği gibi- **"Bolşevik İhtilâli"**ne müncer olmuştur. Bu yüzden kendi başının derdine düşen Rusya, sahneden çekilmeye mecbûr kalmış, fakat O'nun yerini - siyaseten de olsa - Amerika'nın almasıyla harb müttefiklerce kazanılmıştır. Gerçekten 30 Ekim 1918'de imzalanan **"Mondros Mütârekenâmesi"** ile silâhlı çatışma, muvakkat bir sûrette durdurulmuştur.

Bu harpte yedi ayrı cephede en kuvvetli ordularla boğuşmuş bulunan ordumuzun kazandığı zaferler ve uğradığı hezimetlerle bunların sebep, sâik ve neticeleri üzerinde dur-

180 Şimdi bu durum, Anafartalar ve **M. Kemal Paşa** ağırlıklı olarak değişmeye başlamıştır.

181 Bu Yunan mezâlim ve fecâyii için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Yunan Mezâlimi (Türk'ün Siyah Kitabı), İstanbul, 1968.

maya burada kâfî bir imkân mevcud değildir. Ancak bizim için birtakım meş'ûm işgal ve istilâların hukûkî ve siyâsî mesnedi **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin ortaya çıkmasına sebep olan **"Filistin Hezimeti"** üzerinde bir nebze durmak istiyoruz.

Harbin nihayetlerine doğru, Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinden olan Bulgaristan tek başına bir sulh muâhedesi imzalayarak saf dışına çekilmiş, bu sûretle muharip Osmanlı-Alman kuvvetleri arasındaki fiilî irtibat kopmuş oldu. İttifak Devletleri için harb vaziyetini daha kötü bir safhaya döken bu Bulgar sulhünden sonra, artık mukavemeti kırılan Almanlar da aynen Bulgarların yaptığı gibi münferid bir sulh akdederek harbe nihayet vermek istiyorlardı. Bu takdirde İtilâf Devletleri'nin harpten bıkmış olan Dünya efkâr-ı umûmiyesi muvâcehesinde tek kalan Osmanlılara karşı harbe devam etmelerine imkân yoktu.

Hâlbuki bu sırada bilhassa Filistin havalisinde direnmekte bulunan Osmanlı kuvvetlerinin mukavemetlerinin kırılması ve bunun da mütâreke masasına oturulmadan gerçekleştirilmesi şarttı. Çünkü İngiltere, bu harbe, Hindistan yolu üzerinde ehemmiyetli bir güzergâhta bulunan ve büyük miktarda petrol ihtiva eden **"Cezîretülarab"** ve **"Irak"**ı ele geçirmek için girmiş ve bunca masârif ve fedâkârlıkları bunun için ihtiyar etmişti.

Diğer taraftan İngilizler, Osmanlı Devleti'nin mevcûdiyetini Filistin'e sahip olabilmek için ciddî bir mâni kabul eden Cihan Siyonizmi'nin de tahrik ve teşvikleri altındaydılar. Gerçekten Yahudiler, bu mıntıkada ilk safhayı teşkil etmek üzere zayıf ve manda altında küçük küçük devletler kurulmasını ve bu sûretle kendileri için Filistin havâlisini ele geçirmeye zemin hazırlanmasını arzu etmekteydiler. Hâlbuki bu bölgede Türk mukavemeti kırılarak matlup olan sahâlar, askerî bir

işgal altına alınamadan mütâreke masasına oturulduğu takdirde, buralarını talep etmek, İngiltere için fiilen mümkün olmayacaktı.

İşte mütârekenin çok yakın göründüğü bir zamanda bu bölgede Türk Ordusu'nu mağlûbiyete dûçâr edebilmek için, **"İngiliz Entellijansı"** hummalı bir faaliyete geçti. **"Yıldırım Ordular Cephesi"** denilen ve Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Ordulardan teşekkül eden cepheyi çökertebilmek için İngiliz Başkumandanı **General Allenbi**, meşhur İngiliz casusu **Lawrens** aracılığıyla emeline muvaffak oldu. Fakat bunu nasıl gerçekleştirebildiğini hakkiyle kavrayabilmek için biraz daha gerilere gitmek gerektir.

ee-Sultan Vahideddin, M. Kemal Paşa ve İngilizler

M. Kemal Paşa, "İttihad ve Terakki"nin teşkili sırasında bu cemiyete dâhil olmuş[182] ve **"Meşrûtiyet"**in ilânı için Selânik'te çalışmış ve fiîlen Meşrutiyet'in ilânı hâdisesine iştirak etmiştir. 31 Mart Hâdisesi'nde de **"Hareket Ordusu"** Erkân-ı Harbiyesi'nde bulunmuştur.[183]

Gerçekten İttihat ve Terakki, muârızlarını muhtelif vesilelerle imha ederken **M. Kemal**'i rütbeler ve madalyalarla

182 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, 1969, sh: 35-51'de:
*"1909 İttihat ve Terakki Kongresi'ne **"Bingâzi Delegesi"** olarak katılmıştır."* (sh: 58) demektedir.
Fâlih Rıfkı'nın bilhassa **M. Kemal Paşa**'nın ağzından naklettiği şu satırlar, bu durumu daha kat'î bir sûrette izah etmektedir:
"-Evet, İttihat ve Terakki mümessili değilim, fakat müsâadenizle söyleyeyim ki, İttihat ve Terakki, vatanperver bir cemiyet idi. Başlangıcından çok zaman sonrasına kadar ben de bu cemiyet içinde bulundum. Cemiyet hiçbir vakit, sizin bu tezyiflerinize hak verecek bir mâhiyet almamıştır..." (Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, Ankara, 1944, sh: 11-12)

183 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul, 1969, sh: 55 vd. Aynı eserin başka bir sayfasında da şöyle denmektedir:
*"Selânik'ten İstanbul'a yürüyen birliklere «**Hareket Ordusu**» adını veren, **Mustafa Kemal**'dir."* (Bkz: a.g.e., s.: 57)

taltif etmiştir; öyle bir zamandaki İttihad ve Terakki liderleri memlekette hâkim-i mutlak kesilerek istediğini astırıyor veya en azından **"Bekir Ağa Bölüğü"**ne tıktırıp çeşitli işkenceler yaptırıyor, tırnaklarını söktürüyordu. Gerçekten Meclis-i Mebûsân'da Edirne Meb'usu **Rıza Tevfik Bey**'in, **"Demokrat Mustafa"** adında sıradan bir vatandaşın, hapishânede sökülmüş tırnaklarını göstermesine dâir hâdise meşhurdur.

M. Kemal'in İttihat ve Terakki aleyhinde bulunduğu hakkındaki şâyialar[184] ve bilâhare bu husûstaki kendisinin beyânâtı hakikatle taban tabana zıttır. Bunun en büyük delili, 1918 senesi ilkbaharında **Veliahd Vahideddin Efendi**, Alman Cephesi'ni resmen ziyarete giderken **M. Kemal Paşa**'nın O'nun refâkatine memur edilmesidir.

Sultan Reşad pek hasta idi. Bir günden diğer güne, ölümü bekleniyordu. O'nun yerine **Vahideddin Efendi**, **"Sultan"** ve **"Hâlife"** olacaktı. Şüphesiz ki, İttihatçılar, O'nun refâkatine İttihat ve Terakki aleyhtarı bir zâtı aslâ tâyin etmezlerdi. O hâlde kendisinin bu cemiyete bağlılığından henüz tamamen emin bulunuyorlardı. Fakat **M. Kemal** daha trene biner binmez **Veliahd Vahideddin Efendi**'nin İttihad ve Terakki erkânına aleyhtar olduğunu anlamış ve kendisi de aleyhtar görünerek O'na nüfuz etmeye çalışmıştır. İşte birkaç ecnebî müşâhid:

*"**Veliahd Vahideddin Efendi**'nin zekâ ve dirâyetinden takdirle bahseden **M. Kemal** trende kendisiyle pek samimi dost olmuş, Veliahd, kendisine karşı pek büyük îtimad izhar*

184 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul, 1969, sh: 58 ve devamındaki sayfalarında şöyle demektedir:

*"**Mustafa Kemal «İttihatçılar»**a göre, artık içtiği için sarhoşun biri, durmadan arkadaşları ile olup bitenleri tenkid ettiği için fırsatçının biri, zevkine düşkün olduğu için belki de ahlâksızın biri, askerlikte değeri varsa da ne verilse doyurulması imkânı olmayan **«harîs»**in biri idi."* (**Fâlih Rıfkı Atay**- a.g.e., sh: 60)

ederek Paşa'yı daha evvel tanımadığından dolayı teessürlerini beyân etmiştir. Bütün seyahat esnâsında, ikisi ekseriyâ kompartımana kapanmışlar, samimî dost olarak görüşmüşlerdir."[185]

"Pek fazla hasta olan ***Sultan Reşad****'ın yerine yakında Hilâfet ve Saltanat Makâmı'nı işgal edecek olan* ***Vahideddin Efendi, M. Kemal Paşa****'yı müstakbel hükümetinin emin bir istinatgâhı yapmayı düşünüyordu."*[186]

"Dostlukları o kadar ilerlemişti ki, bir gün Berlin'de Adlon Oteli'nde ***M. Kemal****, Veliahd'e:*

"-Sizden sarâhatle bir şey söylemek müsaadesini isteyeceğim. Size öyle bir teklifte bulunacağım ki, eğer kabul ederseniz, beni hayatınız müddetince kendinize bend edeceksiniz." mukaddemesiyle İstanbul'a gidince bir ordu kurulmasını talep etmesi ve kendisini de bu orduya Erkân-ı Harb Reisi yapmasını teklif etti.

Veliahd:

"-Reddedecekler!.." dedi.

M.Kemal*:*

"-Cesaret edemeyecekler. Onlara gösteriniz ki, hesaba katılması lâzım gelen bir şahsiyetsiniz. Zât-ı necâbetpenâhîleri gölgede kalmamalısınız!.." dedi.

Veliahd:

"-İstanbul'a gidince görürüz!" cevabını verdi."[187]

...

"İstanbul'a avdetlerinde ***M.Kemal****, Sofya'da yakalandığı hastalık tedâvi edilmediğinden tekrar hastalandı ve Karlsbat'ta tedaviye gitti."*[188]

185 **Armstrong**- a.g.e., sh: 93

186 **Dagobert Von Mikusch- Gasi Mustafa Kemal**- Zwischen Europa und Asien- Leibzig, 1929, sh: 139.

187 **Armstrong**- a.g.e., sh: 96

188 **Armstrong**- a.g.e., sh: 98

Seyahatleri esnâsında bir gün de **Nâci Paşa (Eldeniz)**, **M.Kemal Paşa**'ya Veliahd hakkındaki fikrini sormuştu. **M. Kemal Paşa** şöyle cevap verdi:

"-Dâima gözönünde bulundurmak ve O'na sadâkatle hizmet etmek şartiyle bu adam ile çok iş görülebilir."[189]

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı üzere, **M.Kemal**, İttihat ve Terakki'nin kendisine olan îtimadından kendi nâmına pek güzel istifâde etmiş ve bu seyahat esnâsında Veliahd'e azamî sûrette tesir ederek bilâhare kendisinin yâveri olabilmek imkânını elde etmiştir.

Bu husûstaki diğer bir gerçek de şudur:

Veliahd Vahideddin Efendi, bu seyahat esnâsında beraberindeki damadı **Şehzâde Ömer Fâruk Efendi**'ye **M. Kemal**'in hakikî düşüncelerini sezdirmeden öğrenip kendisine rapor etmesini emretmişti. **Ömer Fâruk Efendi** de O'nu yol boyunca çeşitli sûretlerde yoklamış ve neticeden Veliahd'a **M. Kemal**'in İttihatçı aleyhtarı ve Hilâfete bağlı olduğu tarzında rapor vererek bilâhare Anadolu'ya gönderilmesi esnâsındaki îtimada zemin hazırlamıştır.

3 Temmuz 1918'de **Sultan Reşad**'ın vefatı üzerine, **Veliahd Vahideddin Efendi, "Altıncı Sultan Mehmed"** ünvanıyla muazzam Osmanlı Tahtı'na oturdu.

*"**M. Kemal**, tedâvide bulunduğu Karlsbat'tan bu padişah cülûsunu tebrik etti. Bütün arkadaşları, O'nu derhâl İstanbul'a çağırıyorlardı. Bu sırada Padişah'ın yâveri **İzzet Paşa** da kendisini dâvet etti.*

İstanbul'a gelir gelmez huzura kabul olundu. Padişah, kendisini bedbin vaziyette kabul etti. Hattâ O'nun sigarasını bile kendi eliyle yaktı, Saray merâsimine Osmanlı Padişahları'na âid umûmî teşrifât kâidelerine aykırı olan bu hareket, en büyük bir husûsiyet ve iltifat idi.

---

189 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 104.

*M.Kemal, Padişah'a hemen **"Ordu Başkumandanlığı"**nı eline almasını ve kendisini Erkân-ı Harbiye Reisi yapmasını ve İtilâf Hükümetleri'yle münferid bir sulh akdedilmesinin teminine çalışmasını teklif etti. Sultan sordu:*

"-Sizin fikrinizde orduda başka zâbitler var mı?"

"-Evet, var!.."

Sultan, bu husûsu düşüneceğini söyledi."[190]

"Saltanat nüfuzu, senelerden beri ordu kuvveti karşısında kırılmış bulunuyordu. Memleket, hükümeti, memurları ve bilhassa ordusuyla tamamiyle İttihatçılarının elindeydi. Şüphesiz Padişah, bu teklifleri hemen yapamazdı. Onun içindir ki,

«-Orduda bu fikirde başka zabitler var mı?» diyordu.

*Hakikatta **M. Kemal**'in arkasında ne bir parti, ne de bir zâbit vardı. Maamafih padişah, herhâlde bu mes'eleyi tetkik ediyordu. Çünkü ikinci ve üçüncü defa **M. Kemal**'i gene **İzzet Paşa** vasıtasıyla çağırıp kendisiyle bu mes'eleyi müzâkere etmişti. Münâkaşaları o kadar harâretle cereyan ediyordu ki, üçüncü mülâkatlarında ikisi de aynı zamanda ve birbirlerini dinleyerek söylüyorlardı."*[191]

---

190 **Armstrong**- a.g.e., sh: 99; **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 141.

191 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 142'de nakledilen bu görüşmeyi, **Fâlih Rıfkı Atay** da -aşağı yukarı aynı şekilde- şöyle anlatmaktadır:

*"Evine döner dönmez saraya telefon ederek Padişah'tan bir görüşme izni istenmesini söyledi. Maksadı, kendisi ile açık görüşmek ve en iyi tedbirleri almasına yardım etmekti. Padişah, Cuma Selâmlığı'na gelmesi ve kendisi ile orada görüşeceği cevabını verdi. Hemen konuşmak mümkün olmamıştı. Cuma günü namazdan sonra **Vahidüddin**, **Mustafa Kemal**'i yanına aldı. Hayli uzun görüştüler. Fakat **Mustafa Kemal**, istediklerini söylemeye fırsat bulamadı. Tam bir önsöz yaparken Padişah konuşmayı keserek:*

"-Ordunun komutan ve subaylarının seni çok sevdiklerinden eminim. Bana teminat verir misiniz ki, onlardan bana bir zarar gelmeyecektir!"

Ferid Paşa, münferid bir sulha imkân olmadığını söylüyor, **Enver** ve **Talât Paşa**'lar da böyle bir şey yapılamayacağını ve yapılsa da faydası olmayacağını iddia ediyorlardı. Hakikaten fiilî vâkıalar da onların haklı olduklarını gösteriyordu.

Esâsen **Sultan Vahideddin**, Avusturya İmparatoru'nun münferid bir sulh için Londra ve Paris'te teşebbüslere girıştiğini ve hiçbir muvaffakiyet elde edemediğini bilmekteydi.

Bu sırada Filistin Cephesi'nde İngilizler taarruza geçmişlerdi. Cephe kumandanı **Falkenhayl** çekilmiş, yerine **Liman Von Sanders** tâyin olunmuştu. **Von Sanders**, Kudüs ile Nablus arasında bir hat tutmuştu.

Sultan, **M. Kemal Paşa**'yı, Cuma Selâmlığı'na çağırttı. Birçok Osmanlı ve Alman Erkân-ı Harb ve paşaları arasında, O'nu büyük bir samimiyetle karşıladı ve:

"-İşte **M. Kemal Paşa**! Kendisine en fazla itimat ettiğim gâyet muktedir bir zâbit!.." diye O'nu etrafındakilere takdim etti.

Sonra da kendisine dönerek şu pek samimi sözleri söyledi:

"-Paşam, size Suriye Ordusu'nun kumandanlığını ver-

"-Ordu tarafından aleyhte harekete âid duyduklarınız var mı, efendim?"

Padişah gözlerini kapadı, olumlu-olumsuz bir şey demedi. ***Mustafa Kemal*** *cevap verdi:*

"-Gerçi ben İstanbul'a geleli ancak birkaç gün oldu. Buradaki hâli yakından bilmiyorum. Fakat ordu komutan ve subaylarının zât-ı şâhânenize karşı bulunması için hiçbir sebep olabileceğini sanmıyorum. Onun için temin ederim ki, hiçbir fenâlık beklemeyiniz!.."

"-Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından!.."

Padişah, bir karar vermiş olmalı idi. Ayağa kalktı ve şu sözlerle buluşmaya son verdi:

"-Siz akıllı bir komutansınız. Arkadaşlarınızı tenvir (aydınlatmak) ve teskin (yatıştırmak) edeceğinizden eminim." (Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, İstanbul, 1984, sh: 152)

dim. Bu cephenin hayâtî bir ehemmiyeti vardır. Arzu ediyorum ki, hemen oraya gidiniz ve Suriye'nin düşman eline geçmesine meydan vermeyiniz. Size tevdî eylediğim bu vazifeyi, büyük bir mahâretle îfâ edeceğinizden eminim!.."

M. Kemal, Yedinci Ordu Kumandanı olarak Nablus'a gitti. O'nun cepheye muvâsalatından sadece birkaç gün sonra, İngilizler yeniden taarruza geçtiler. Kendisi diyor ki:

"Bu gece şiddetli bir muharebe ile geçti ve ordumun sol cenâhı bozuldu ve esir düştü. Buradan düşman süvarisi geçti, ***Liman Von Sanders****'in karargâhına kadar vâsıl oldu."*[192]

"Ordumla sahralar ve nehirler geçerek Şam'a ric'ate mecbûr oldum. Burada çekilen meşakkatin îzahı uzun olur..."[193]

M. Kemal Paşa'nın tafsil etmek istemediği vukûâtın içyüzü şudur:

Filistin Cephesi'nde üç ordumuz vardı. Dördüncü, Yedinci ve Sekizinci Ordulardan mürekkep olup **"Yıldırım Ordular"** adını alan bu kuvvetlerin Cephe Kumandanı, **Liman Von Sanders**'ti. Dördüncü Ordu Kumandanı **Mersinli Cemal Paşa**, Sekizinci Ordu Kumandanı **Arapgirli Cevad Paşa**, Yedinci Ordu Kumandanı ise **M. Kemal Paşa** idi.

Cephe Umûmî Karargâhı Nâsıra'da bulunuyordu. Dördüncü Ordu'nun Merkezi Salt, Yedinci Ordu'nun Nablus, Sekizinci Ordu'nunki ise Tul-i Kerem kasabalarıydı.

31 Ağustos 1918'de bu cephede o kadar âni bir çöküş vukûa geldi ve bu hâl, o derece sür'atli bir hezimete yol açtı ki, kilometrelerce geride bulunan Ordu Kumandanları bile canla-

192 **Abdülaziz Hancî** - Müzekkerât-ı **Kemal Paşa (M. Kemal)**, sh: 68. Bu zât, **M. Kemal Paşa**'yı Arap Âlemi'ne tanıtmak (!) maksadıyla çeşitli kitaplar yazarak bunları Mısır'da bastırıp her tarafa parasız dağıtan (çünkü Türkiye **"tahsisat-ı mestûre"**sinden daha fazlasını alıyordu), aslen Ermeni bir yazardır.

193 a.y.

rını güçlükle kurtarabildiler. Gerçekten Devletimizi, **"Mondros Mütarekenâmesi"**ni imzalamaya mecbûr bırakan bu hezimet esnâsında Sekizinci Ordu Kumandanı **Cevad Paşa**, karargâhından kalpağını bile alamadan kaçıp kendisini Şam'a zor atmış ve burada Üçüncü Kolordu Kumandanı **İsmet Paşa (İnönü)**'yı tellâl bağırtarak aratmaya mecbûr kalmıştı.

Bu hezimet, Yedinci Ordu Kumandanı **M. Kemal Paşa**'nın sağ ve solundaki Dördüncü ve Sekizinci ordulara haber vermeden âni bir şekilde ric'at etmesiyle ortaya çıkmıştır.[194]

Bu sûretle merkezî durumdaki Yedinci Ordu'nun âni ve habersiz ric'ati ile cephede açılan boşluktan saldıran İngilizler, sağ ve soldaki Yedinci ve Dördüncü Orduları arkadan kuşatarak yetmişbeş bin esir ve üç yüz yetmiş beş adet top ele geçirmişlerdir.[195]

*"Bizzat **M. Kemal Paşa** bile az daha esir olacaktı. Emir*

---

194 8 Eylül 1950 tarih ve 25 numaralı Büyük Doğu Dergisinde, o zaman hayatta bulunan **Ömer Lütfi Bey** adında bir zâttan naklen inanılması güç bir ifşaat yer almıştır: **Ömer Lütfi Bey** muhatap olduğu İngilizler'le anlaşma teklifini şu sûretle reddettiğini beyan etmiş ve bu beyan hiç kimse tarafından tekzib edilmemiştir.

*"Günün birinde **M. Kemal Paşa**, Yıldırım Orduları Levâzım Reisi, Merzifonlu Miralay **Ömer Lütfi Bey** (İstiklâl Harbi sırasında Nâfıa Vekili) ile yine Ordular grubu Erkân-ı Harb Reisi **Diyarbekirli Kâzım Paşa**'yı nezdine çağırıyor ve diyor ki:*

*"**Enver Paşa**'nın idaresi, Ordu'yu ve vatanı her yerde felâkete sürüklüyor. Bu vaziyetten kurtulmak için tek çare, İngilizler'le anlaşmaktır. Başka hiçbir çıkar yol kalmamıştır!.."*

Her iki asker de bu teklifi şiddetle reddediyor ve böyle bir hareketin korkunç şey olacağını söylüyorlar ve yerlerine gidiyorlar. Teklif neticesiz kalıyor!" (İşbu **Ömer Lütfi Bey**, îmân ve nâmusu ile tanınmış bir zâttır ve elyevm, çok şükür sağdır.) (Tabiî, 1950'de...)

195 Bkz: **Kâzım Karabekir Paşa**'nın 1933 yılı Mayıs ayında İstanbul gazetelerinde çıkan mektupları; **Sultan Vahideddin**'in Hicaz'da yayınlanan ilk beyannâmesi; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 475'te esir miktarının altmış beş bin olduğu zikrediliyor.

*zâbiti **Yüzbaşı Bedri Bey**, Şeria Nehri'nde tesâdüfî bir geçit buldu. Büyük şef, hayatını bu sûretle kurtarabildi. Altı yüz kilometrelik ric'at hattı üzerinde düşmana yetmiş beş bin esir ve üç yüz yetmiş top bırakmıştı..."*[196]

Diğer kumandanlar gibi **M. Kemal Paşa** da sekiz kişilik mâiyetiyle resmî elbiselerini bile giyemeden kendisini Şam'a atmış, fakat burada da duramamıştır. Bakiye kuvvetlerin Kumandasını **Cemal Paşa**'ya terk ederek trene atlayıp Rabat'a gelen **M. Kemal Paşa**, bu vak'ayı gazetecilere şöyle anlatmıştır:

*"O gece şunu anladım ki: Bütün kıtaat ve cephelerde kumandanlık kalmamıştı. Binâenaleyh mecnûnâne denecek bir emir verdim. Şam'da bıraktığımız kuvvetler, **İsmet Bey**'in, Rabat civarındaki kuvvetler ise **Ali Fuad Paşa**'nın emrinde ve bu kuvvetlerin hepsi şimale doğru hareket etsinler!.."*[197]

Gazetecilere bir askerî emir gibi not ettirilmiş bulunan bu sözlerin mânâsı açıktır:

"-İstikamet kuzey, herkes başının çaresine baksın!.."

Filhakika bu emrin hakikî mâhiyetinin, tefsir ettiğimiz gibi olduğunu **M. Kemal Paşa** da te'yid ederek:

"-Bu hareket, amelî idi. Yedinci Ordu'nun isminden ve bazı döküntülerinden başka bir şey kalmamıştı. Bu döküntüleri, Suriye'nin kuzeyinde Hâlep'te toplamak ve orada yeni bir karar vermek lâzım geliyordu."[198] demektedir.

Gerçekten altı yüz kilometrelik mesâfeyi, yani ancak yirmi-yirmi beş günde kat edilebilecek bir yolu süratle aşıp Hâleb'e gelen **M. Kemal Paşa**, burada kendi ifâdesine göre:

"Ahâlinin hücumuna uğramış ve sokak muharebeleri

196 Bkz: **Ârif Oruç**- Münci-i Azam'ın Dehâsı Yaratmadı, Bulgaristan'da yayınlanan Yarın Gazetesi'nin 20 Mayıs 1934 tarih ve 12 numaralı nüshası.

197 **Abdülaziz Hancî** - Müzekkerât-ı **Kemal Paşa**, sh: 81-83.

198 **Abdülaziz Hancî** - a.g.e., sh: 86.

yapmış! Kendisine ateş açıldığı bir sırada yanında bulunan şoförüne işaretle yavaşlayan otomobile atlamış, atlarken de Hâlep Kumandanı'na emir vermiş:

"-Hâlep ve civarındaki kuvvetleri şimale çekin, orada harp edeceğiz..."[199]

Bu emir üzerine, Yıldırım Ordular Karargâhı, Hâlep'ten Fâtıma'ya naklolundu ve Yıldırım Ordular Kumandanlığı'na **"Umûm Cenûb Orduları Kumandanı"** sıfatiyle **M. Kemal Paşa**, cephe kumandanı tâyin edildi. Fakat bu ünvan da O'nun Hâlep civarında yeni bir müdafaa hattı teşkil ederek, düşmanı durdurmaya çalışmasını te'min edemedi. Karargâhını, iki yüz kilometre daha geride bulunan Adana'ya çekti.

İşte tam bu sırada mukavemet imkânını kaybeden Osmanlı Devleti, Yıldırım Ordular Cephesi'ndeki bu hezimetin tevlid eylediği yılgınlıkla **"Mondros Mütârekenâmesi"**ni imzâya mecbûr kaldı.

Bulgaristan'ın münferid sulh akdederek harb sahası dışına çıkması, Fransızlar'a Trakya ve İstanbul yolunu açmıştı. Güney Cephesi'ndeki bu hezimet de Güneydoğu Anadolu'ya kadar beş yüz yıldan beri düşman ayağı basmamış olan birçok vatan parçalarını, İngiliz işgal ve istilâsına âmâde hâle getirmiş oldu.

Kemal Paşa, Adana'nın **"Bahçe"** kasabasından Padişah'a çektiği bir telgrafla *"**İzzet Paşa**'nın Sadrazamlığa, kendisinin ise Harbiye Nâzırlığı'na getirilmesi, **İsmet** ve **Fevzi Paşa**'larla **Fethi Bey** gibi daha bazı kimselerin de dâhil olacağı yeni bir kabinenin kurulması"* ricâsında bulundu.[200]

Sebep olduğu müthiş hezimete rağmen **M. Kemal Paşa**'nın **Sultan Vahideddin** üzerindeki tesir ve nüfuzunun

199 **Abdülaziz Hancî** - a.g.e., sh: 86.

200 Bu telgrafın metni için bkz: **Ahmed İzzet Paşa**- Feryadım, c: II, İstanbul, 1993, sh: 15 ve 278.

devam etmekte bulunduğunu gösteren bir hâdise olarak bu telgraf üzerine **İzzet Paşa**'nın Sadâret'e getirildiğini, **Fethi** ve **Rauf Bey** ile **Fevzi Paşa**'nın kabineye dâhil edildiklerini ve **İsmet Paşa**'nın ise Harbiye Nezâreti Müsteşarlığı'na tâyin edildiğini görüyoruz.

Yalnız, panik hâlindeki Cenup Orduları'ndan kendisini ayırmak doğru görülmediği içindir ki, **M. Kemal Paşa**'ya tâlip olduğu Harbiye Nâzırlığı, Sultan'ın arzusuna rağmen[201] verilemedi.[202]

İzzet Paşa, kendisine, *"Bâdessulh refakatiniz eltaf-ı*

---

201 **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, sh: 115; 19 Mayıs, sh: 5; **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 148.

202 **Ahmed İzzed Paşa**, bu durumu şöyle anlatmaktadır:

*"**Mustafa Kemal Paşa**, **Mareşal von Sanders Paşa**'ya verdiği bir lâyihada, ordusunun Filistin'den Haleb'e kadar geri çekilmesini ve bu esnada gösterilen fedâkârlık ve kahramanlığı, **Xénophon**'ın **"Onbinlerin Dönüşü"**ne benzeterek övüp yüceltmiş ve birçok kumandan ve subayın terfiini inhâ (tâyin) etmiş, Mareşal da bunu telgrafla aynen bana nakletlerek lâyiha sahibinin de terfiini teklif etmişti. Bu inhâların, büyük bir yenilginin arkasından ödüllendirme yönüne gidilemez cevabı verilerek, tarafımdan reddedilmesi, hayal kırıklığına sebep olsa gerek ki, **Mustafa Kemal Paşa**, **Cevat Paşa**'nın tâyinini vesile ederek öfke göstermiş ve bununla da kalmayarak **Cevat Paşa**'ya hakaret edici bir telgraf gönderdiği için, artık kumandanlıktan alınmış, Nezâreti de ertelenmişti."*

Ahmed İzzet Paşa, bu sözlerin yer aldığı sayfanın altına şu notu ilâve ederek sözlerini tavzih etmiştir:

*"Yine **Yunus Nâdi Bey**, gazetesinde **Mustafa Kemal Paşa**'nın kendisini kabîneme almamı telgrafla teklif ettiği hâlde, buna itibar etmediğimi, hâlbuki O, Harbiye Nezâreti'nde bulunsa neler neler olacağını, bize karşı itirazcı ve saldırgan bir ifade ile söylüyor. **Mustafa Kemal Paşa**'nın bana hitâben böyle bir telgrafını hatırlayamamakla birlikte tekzib de edemem. Bununla birlikte ben, ne ekte sunulan, ne de rivâyet edilen telgrafları almadan, kendisini kabineme almayı düşünmüş ve Harbiye Nezâreti'ni O'nun için açık tutmuştum. Gecikme, yukarıda açıklanan sebeplerden ibârettir. **Liman Paşa**'ya verdiğim cevapta, bu düşüncemi îmâ etmek, öfke ve hiddetin yatıştırılmasına yardım edeceğinden uygun olurdu. Fakat meşguliyetin çokluğundan dolayı geciktirdim."* (**A. İzzed Paşa**- a.g.e., sh: 28.)

sübhâniyeden me'müldür." tarzında bir telgraf çekti.

Burada hatırlatılacak ehemmiyetli bir nokta şudur ki: **"Mondros Mütârekenâmesi"**ni imzalayan kabîne, **M. Kemal Paşa**'nın tavsiyesi üzerine kurulan bu kabinedir.

Aziz vatanımızın bilâhare mâruz kaldığı işgaller de, bu mütârekenâmenin 7. maddesine müsteniden gerçekleşmiştir.

Şartları gayet ağır olan ve hele tehlikeli bir sûrette ifâde edilmiş yedinci maddesiyle derhâl sûistimal edilerek birçok meş'um işgal ve istilâlara sebep teşkil eden bu mütârekenin akdinden pek az sonra, **İzzet Paşa** istifa etti. O'nun yerine Sadrazamlığa İngiliz taraftarlığı[203] ile tanınmış bulunan **Tev-**

---

203 Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı bulunan **Tevfik Paşa**'nın İngilizler'le münâsebetini ve İngiliz siyâsetini tervic eylediğini, şuradan anlamak lâzımdır ki, kendisi İngiliz Kraliyeti'nin en büyük madalyası olan **"Dizbağı Nişanı"** ile taltif edilmiştir. Bu madalya, sahibinin vefatı hâlinde iâde edilmek şartıyla verilmiş olmasına rağmen hâlen vârisleri elindedir.

Kuvâ-yı Milliye'ye karşı İstanbul'daki İngiliz kuvvetlerinin maksadlı baskınlarına rağmen mülâyim bir hatt-ı hareket tarzı takip etmesi ve bu yüzden de **M. Kemal Paşa** tarafından **"Vatanperver Vezir!"** tabiriyle tavsif edilmesi ve ayrıca **"Sevr"**i ıslâh mâhiyetindeki Londra Konferansı'nda Kuvâ-yı Milliyeciler için aşırı bir taraftarlık göstermesi, **Sadrazam Tevfik Paşa**'nın şahsiyet ve siyâsetinin anlaşılabilmesi için üzerine parmak basılacak noktalardır.

Lâkin İngiliz siyâsetine taraftar olmak, **"hâin"** olmak demek değildir. **Tevfik Paşa**, vatansever ve karakter sahibi bir insandır. Bunu isbat için oğlu **İsmail Hakkı Bey**'den dinlediğim bir çok vak'adan sadece birini dikkatlerinize arz edeyim:

1930'lu yıllarda iyi niyetli birisi **Tevfik Paşa**'nın tecrübelerinden devletçe istifade edilsin diye O'nu **Mustafa Kemal Paşa** ile görüştürmek istemiş. İşi tezgâhlarken iki tarafın da gururunu düşündüğünden **M. Kemal Paşa**'ya, **Tevfik Paşa**'nın kendisi ile görüşmek istediğini, **Tevfik Paşa**'ya da **M. Kemal Paşa**'nın kendisiyle görüşmek istediğini söylemiş. Görüşme kat'îleşmiş, randevuya bağlanmış olduğu sırada **Tevfik Paşa** soruvermiş:

"-Nerede görüşeceğiz?"

Aradaki zât:

"-Dolmabahçe Sarayı'nda..." deyince, **Tevfik Paşa**:

"-Yoo..." demiş. "Be orada Padişah etekledim. O'nun bir paşasına aynı

fik Paşa getirildi.

İngiltere adına bu mütârekeyi imzalamaya memur olan **Amiral Galtrop** bir ültimatom vererek mütâreke şartları ka-

---

muâmeleyi yapmaya vicdânım râzı olmaz."

Ne kadar ısrar edildiyse de Paşa, kabul etmemiş ve teşebbüs akîm kalmış.

Birinci Cihan Harbi nihâyetinde Alman İmparatoru **Wilhelm**, Hollanda'ya kaçmak mecbûriyetinde kalmıştı. Almanya ise tamamen başsız bir durumdaydı. Bir anarşi girdabına sürüklenmişti. **Hindenburg**'a demişler ki:

"-Senin yaygın bir şöhretin var. Almanya'yı bu keşmekeşten kurtarabilirsin. Seni reis-i cumhur seçelim."

Hindenburg:

"-Hayır!" demiş. "Ben, Kral'a sadâkat yemini yaptım. Bu sebeple aslâ reis-i cumhur olamam!.."

Durumdan haberdar olan **Wilhelm**, resmen yeminini kendisini iâde ettiğini bildirmedikçe **Hindenburg**, Alman reis-i cumhurluğunu kabul etmemiştir.

Ne demeli?!

"Ol fazîletin şimdi yeller eser yerinde..."

Lâkin demek ki, bir zamanlar bizde de **Hindenburg** gibi karakter sahibi adamlar varmış!

Târihî hâdiseler ve şahsiyetleri değerlendirenlere, **Ahmed İzzed Paşa**'nın şu sözleri ne ibretli bir tavsiyedir:

*"Tarih, daima gâlibi yüceltir, mağlubu küçük düşürür. Ben, kaderin sevkiyle, öteden beri siyâsîlerin dilinde «**hasta adam**» ünvanını alan bir devletin can çekiştiği günlerde hizmetine girmiş bulundum. Görev aldığım büyük-küçük askerî görevler ve savaş ve siyâset bâdirelerinde gâlip ve başarılı olmuşken son anlarda öğrenci ve yâverlerime yenildim. Hasta, benim ve arkadaşlarımın elinde bitti. Ben de kazandığım mertebeden düştüm. Bilmem sonrakiler bana ne diyecek?! Fakat lütfen târiz okları atılmazdan önce şu nokta dikkate alınsın: Bir ülkede ki bilgisizlik ve ahmaklık mücessemi bir **Enver**, bir **Damad Ferid** sivrilir ve en başa geçer; bir yörede ki, onun geniş egemenlik alanında bu gibiler yıllarca tek adam kesilirler. Böyle bir çevrenin iç mücâdelesinde galebe ve üstünlüğü fazilet ve görüş sahibi olmanın ürünü, yenilgi ve düşüşü de âcizlik ve miskinliğin sonucu saymak, insaf ve adâletle bağdaşmaz. Ben yaşadıklarımı, olduğu gibi gelecek nesillere anlattım. Hakkımdaki vicdânî yargıyı kendileri versinler. Fakat yargılama sırasında bu anlattığım*

bul edilmediği takdirde İstanbul'a gireceği tehdidinde bulunmuştur. Bu tehdit karşısında İstanbul'da müzâkerelerin kesilmesi mi, yoksa teklif edilen mütârekenâmenin imzası mı emredildiği husûsunu soran **Rauf Bey**'e, **İzzet Paşa** kabinesi tam bir ittifakla:

"-İmza ediniz!.." emrini vermiştir.

Bu durumda **Sultan Vahideddin**'in Mondros Mütarekenâmesi'nin imzasına müteallik müzâkerelere hiçbir sûretle dâhil olmadığı meydandadır. Esâsen O, bu müzâkereleri yürütmeye **Ferid Paşa**'yı memur etmek istiyordu. Bu tâyine, **İzzet Paşa** kat'iyetle itiraz etmiş ve böylece Mondros Mütarekenâmesi'nin imzası -Saray'a rağmen ve Sultan'ın tesirleri dışında- ortaya çıkmıştır. Bu yüzdendir ki; **Sultan Vahideddin** tasvip etmediği bu hareketi ele alarak kabineyi istifaya zorlamış ve neticede **İzzet Paşa** kabinesi iş başından çekilmiştir.[204]

ff-Millî Mücâdele

Sadrazam İzzet Paşa yukarıda bahsi geçen istifâsını müteakip **M. Kemal**'i acele bir telgrafla İstanbul'a çağırmıştı. **M. Kemal Paşa**, İstanbul'a gelir gelmez Meclis'e koşarak yeni kurulan **Tevfik Paşa** Hükümeti'ne itimatsızlık reyi verilmesini temin etmek için çalıştı ise de bu emeline muvaffak

---

noktayı gözden uzak tutmasınlar. Yaşamım boyunca övünmekten kaçınmıştım. Fakat hayat hikâyemin son sayfalarında:

"Ve in alânî men dûnî felâ aceb

Lî üsvetin bi inhitâtı'ş-Şemsi an Zuhâl"

(Astlarımın beni geçmesi şaşılacak şey değil. Güneş'in Zühal'den daha aşağıda olması, benim için en güzel örnektir.) demekten kendimi alamayacağım." (**Ahmed İzzed Paşa**- a.g.e., sh: 275)

204 Tafsilât için **Hüseyin Câhid Yalçın**'ın 12 Kasım 1924 tarihli Tanin'de çıkan bu meseleye dâir makalesine bakılabileceği gibi **Ahmed İzzed Paşa**'nın evvelce zikri geçen **"Feryâdım"** isimli hâtıratının II. Cildinin, 7 ve devamındaki sahifelerine müracaat edilebilir.

olamadı.[205] Hükümet, itimad reyi alınca, bu defa Padişah'la temas imkânı aradı. **"Cuma Selâmlığı"**ndan sonra bir saatten fazla konuştular. Bu konuşma esnâsında Sultan, kendisine:

"-İnanıyorum ki, kumandan ve zâbitlerin size büyük bir itimad ve teveccühleri var. Gerektiği zaman ordudan hiçbir korkum olmayacağını bana temin edebilir misiniz?" dedi.

Bu sözler, **Sultan Vahideddin**'in zihninde bir plân mevcud olduğunu ve bunun için Ordu'dan emin olmak ihtiyacında bulunduğunu gösteriyordu.

M. Kemal'in **Sultan Vahideddin**'e ne cevap verdiği meçhuldür. Yalnız bunun **"îtimat telkin edici"** mâhiyette olduğunu tahmin etmek güç değildir. Çünkü **Sultan Vahideddin** sözlerini şöyle bitirmişti.

"-Siz, pek zeki ve pek müdrik bir kimsesiniz. Eminim ki, arkadaşlarınıza sükûnet ve ketm-i esrâr (sırları saklamak)la büyük bir nüfûz icrâ edebileceksiniz..."

O zaman şâhidsiz ve pek uzun süren bu görüşme, herkesin ziyâdesiyle merak ve tecessüsünü dâvet etmişti.[206]

Bu plânın ne olduğunu **Sultan Vahideddin**'in bilâhare - **M. Kemal Paşa** ile zikredilen mülâkâtını tâkiben- ortaya çıkan tavır ve harekâtı aydınlatmaya başlamıştı. Gerçekten mülâkatın ferdâsı günü bir **"İrâde-i Padişahî"** ile Meclis dağıtıldı. **M. Kemal Paşa**'nın muhâlefetine rağmen itimad reyi almış olan **Sadrazam Tevfik Faşa**, Padişah tarafından istifaya zorlandı. O'nun istifasını takiben de **Ferid Paşa** Sadrazamlığa getirildi. Bu sırada **M. Kemal**'in **Ahmed İzzet Paşa**'nın yeniden sadrazamlığa getirilmesi, hatta hakkında böyle söylentiler bulunan **Ahmed Rıza** ile de temaslarda bulunduğu[207] mâlumdur.

205 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, sh: 5-6; Çankaya, sh: 151-152.

206 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 154; **Fâlih Rıfkı Atay**'ın bu görüşme hakkında **M. Kemal Paşa**'nın ağzından verdiği tafsîlât evvelce nakledilmişti. (Bkz: 19 Mayıs, sh: 6-7 veya Çankaya, sh: 173)

207 **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, sh: 16-17.

Meclis'in dağıtılması ve **M. Kemal Paşa**'nın -o gün için- istemediği **Tevfik Paşa**'nın Sadâratten uzaklaştırılması tahakkuk edince, **M. Kemal**, arkadaşlarına bazı fikirlerini açmaya başladı:

"-Padişah, gâliplerin elinde esirden başka bir şey değildir. Başımızda bulunan Hükümet kararlarında hür olamaz. Millî bir hareketin merkezini Anadolu içerlerine götürmek lâzımdır. Anadolu'da ortaya çıkarılabilecek bir **«Millî Hareket»** Hükümete istinatgâh yapılabilir ve Padişah'ın sallanan tahtını kurtarabilir."[208]

Bu sözler, vâki olan gizli mülâkatta Sultan'ın kendisine telkin eylediklerinin bir nevî ifşası mâhiyetinde idi.

30 Ekim 1918'de imzalanan **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin her türlü sûistimale müsâid yedinci maddesine[209] istinâden, henüz daha mütâreke metninin mürekkebi kurumadan aziz vatanımıza karşı fecî işgal ve istilâlar baş gösterdi.

3 Kasım 1918'de İngilizler, Musul'u işgal ettiler. Burası ile yetinmeyerek hemen arkasından Urfa, Maraş ve Ayıntab havâlisine kadar işgal ve istilâlarını teşmil ettiler.

Bu bölgede, İngilizler'e rakip bir siyâset tâkip eden Fransızlar da, onlara nazîre olarak Adana dolaylarını işgal ettiler.

Bu yağmada geri kalmak istemeyen İtalyanlar ise, Antalya'ya çıkarma yaparak Konya dolaylarına kadar yayıldılar.

1919 yılı Mayıs ayı başına gelindiği zaman ortalıkta Yunanlıların da İzmir'e bir çıkarma yapacakları şâyiaları dolaşmaya başlamıştı.

---

208 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 162.

209 Mondros Mütârekenâmesi'nin yedinci maddesi, müttefiklere kendi stratejik emniyetleri için lüzum gördükleri yerleri işgal etmek hak ve selâhiyetini bahşediyordu ki, metni şöyledir:

"Madde 7- Müttefikler, emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhûrunda her hangi sevku'l-ceyş (askerî stratejik) **noktasını işgal hakkını hâiz olacaklardır."**

Hâdiseler, bu tarzda gelişirken İstanbul'da çeşitli hesap ve pazarlıklarla meşgul bulunan[210] **M. Kemal Paşa**, bir ara

---

210 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya isimli eserinde şu bilgileri vermektedir:

*"...Bir gün **Fethi Bey** ve dört arkadaş ihtilâlci bir komite kurmaya bile karar verdiler: Padişahı değiştirmek, hükümeti devirmek, yeni bir hükümetle daha azimli hareketlere başvurmak gibi tedbirler üzerinde konuşulduğu sırada dört kişiden biri, **İsmail Canbulat**, eğer hareket başarısızlığa uğrarsa yedek kalması daha doğru olacağını söyleyerek özür diledi. **Fethi** ile göz danışması yaptıktan sonra **Mustafa Kemal**:*

"-Beyefendinin katılmayacağı bir hareket akıllıca da olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen dağıtalım." dedi.

*Öyle yaptılar ve **Canbulat** izin alıp gittikten sonra, kalanlar, cemiyeti yeniden kurmuş oldular."* (a.g.e., sh: 157)

*"Bir gün harpte tanıdığı bir otel müdürü **Mustafa Kemal**'e geldi. **Fethi** de yanında idi:*

"-Ben yabancılarla temastayım. Size ne kadar önem verdiklerini de biliyorum. İngiliz elçiliğinde bir mösyö sizinle görüşmek istediğini bana birkaç defa tekrar etti. İster misiniz, sizi bir evde buluşturayım?!"

***Fethi Bey**, kabul et, der gibi baktı.*

"-Konuşalım!" dedi. "Fakat isteyen O ise..."

*Bir hanımın salonunda Fransızca görüştüler. **Papaz Fru**, Türkiye'nin yaptığı kötülüklerden söz açtı. Eğer hepsi bilinse medeniyet Dünyası'nın bu memleketi belki de büsbütün ortadan kaldıracağını söyledi. **Mustafa Kemal**:*

"-Bu hanımla kocası, sizin benimle görüşmek istediğinizi ve böyle bir buluşmanın faydalı olacağını söylediler. Bunları anlatmak için mi beni aradınız?" dedi.

"-Önce İttihat ve Terakkî'nin cinâyetlerini tasdik etmelisiniz!.." dedi.

***Mustafa Kemal**, İttihat ve Terakkî'nin pek çok kusurları olabileceğini, fakat vatanseverliğinin her türlü tartışmalar üstünde olduğu cevabını verdi ve bu adamın kendini niçin aramış olduğunu bir türlü anlayamadı."* (a.g.e., sh: 159)

İtalyanlar ve onların İstanbul'daki Büyükelçileri **Comte Sforça** ile vâkî görüşme de -te'villi olarak- şöyle anlatılmaktadır:

*"Asıl görüştükleri **Comte Sforça** idi. **Mustafa Kemal**'e meseleyi **«İtalyanların Türklere doğrudan doğruya yardım edecekleri»** yolunda anlatmışlardı. **Mustafa Kemal**, İtalya'nın böyle bir şey yapacağına inananları pek saf bulmakla beraber, madem ki, buluşma gününü bile kararlaştırmışlardı, gidip konuşmakta bir sakınca görmedi. Bu bir acı hâtırası idi. Bana şöyle anlatmıştı:*

İstanbul'a gelmiş olan İngiliz Generali **Allenbi** tarafından direktif mâhiyetindeki bir teklifle, henüz mukavemet etmekte bulunan **"Altıncı Ordu"**nun kumandanlığına tâyin edilmek istenmişti.[211] **General Allenbi**'nin bu tâyinle takip ettiği gâye, üzerine parmak basılacak bir noktadır.

Hâdiseler, bu tarzda gelişirken Padişah da zihninde tasarlamakta olduğu plânın tatbikatına girişmiş bulunuyordu. Bu plân gereğince, **M. Kemal**'i **"asayiş-i dâhiliyenin iâdesi"** zâhirî maksadıyla **"ordu müfettişi"** sıfatıyla Anadolu'ya göndermeye karar verdi. İşte bu hareket, bir müddet evvel:

"-Senden ve ordudan hîn-i hâcette emin olabilir miyim?" suâlinin altında yatan fikir ve tasavvuru açığa vurmuş oluyordu.

Milleti, içine düştüğü felâketlerden kurtarmak isteyen **Sultan Vahideddin**, Anadolu'da millî bir kuvvet teşkili ile kötü bir sulh teklifi karşısında bu kuvvete istinad ederek birtakım fiilî mukavemet hareketlerinde bulunmak ve bu sûretle **"Saltanat"** ve **"Hilâfet"**i ayakta tutabilmek ümidini besliyordu.

---

*"-Buluşma saatinde **Comte Sforça**'nın çalışma odasında bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nâzikti. Evimi basan İtalya askerlerinin geri çağrılması için temsilciliğin nasıl yardım ettiğini hatırlattım.*

"-Ekselans!" dedi, "Herhangi bir tehlike karşısında elçiliğin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim!.." dedi." (a.g.e., sh: 161)

Buna benzer beyânlar, aynı müellifin **"19 Mayıs"** isimli kitabı ile **M. Kemal Paşa**'nın mâhud Nutku'nda mevcuddur.

211 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, sh: 14'te, *"**M. Kemal Paşa**'nın ağzından o târihlerde **General Allenbi** İstanbul'a gelmişti. Bir gün Harbiye Nâzırı'nı ve Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi'ni karşısına alarak cebinden çıkardığı bir not defterinden bazı şeyler dikte ettirmek ister. Nâzır ve ikinci reis konuşmak isterlerse de **General Allenbi**:*

"-Görüşmek için değil, bazı arzularımı söylemek için sizleri kabul ettim." cevabını verir.

***M. Kemal Paşa**:*

*"-İşte bu konuşmalar sırasında **Allenbi**, Altıncı Ordu Kumandanlığı'na benim tâyin olunmaklığımı da tavsiye eder."* demektedir.

Aynı müellif, Çankaya (sh: 161 vd.) isimli eserinde de bu meseleyi aynı mâhiyette ifade etmektedir.

İngilizler'in sahte muhâlefetleri, güçlükle bertaraf edilerek **M. Kemal Paşa**'nın sadece, **"Samsun ve havâlisindeki asâyişsizliği yerinde görüp gerekli tedbirleri almak"** bahanesiyle **"Dokuzuncu Ordu Müfettişi"** olarak Anadolu'ya gönderilmesi imkân dâhiline sokuldu.

M. Kemal Paşa, "İttihatçı aleyhtarı görünmek" sûretiyle Padişah ve Hükümetin îtimadını o nispette kazanmış bulunuyordu ki, **"Anadolu'da kendi iktidarını azamî sûrette genişletebilmesi için vazife ve selâhiyetlerine müteallik tâlimatı, bizzat tanzim etmek imkânına"** bile mazhar kılınmıştır.[212]

Ayrıca Padişah'ın, kendi selâhiyetlerini O'na veren ve bir nevî **"Padişah Vekili"** gibi hareket etmesini temin eden bir **"Fermân-ı Hümâyûn"**[213] ile de teçhiz edildi. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi yanına mâiyyet olarak istediği kimseleri almasına müsâade edilen **M. Kemal Paşa**'ya[214] **"Tahsîsât-ı Mestûre"**den, **"Hazine-i Hâssa"**dan velhâsıl her nerede mevcud ise oradan, külliyetli paralar verildi.[215] Kendisi, bu tâyin hakkında diyor ki:

"Bu vâsi (geniş) selâhiyetin, beni İstanbul'dan nefiy (sürgün) ve teb'id (uzaklaştırma) maksadıyla Anadolu'ya gönderenler tarafından bana nasıl tevdî edildiği mûcib-i istiğrâbınız (hayretinizi mûcib) olabilir! Derhâl ifade etmeliyim ki, bana bu selâhiyeti verenler bilerek ve anlayarak vermediler"[216]

212 Bkz: **M. Kemal Paşa**- Nutuk, sh: 7; **Armstrong**- a.g.e., sh: 108

213 Bu fermânın Bahriye Nâzırı **Avni Paşa** tarafından istinsah edilmiş sûreti için bkz: **Kadir Mısıroğlu** - Sarıklı Mücâhidler, İstanbul 1969, sh: 61, 62

214 *"Dokucuncu Ordu Müfettişi **M. Kemal Paşa**, karargâhına alacaklarını kendi seçti"* (Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, sh: 171)

*"**M. Kemal Paşa**'nın kendi seçtiği bu mâiyet erkânı yirmi yirmi beş kişiydi."* (Bkz: Aynı müellifin **"19 Mayıs"** isimli eseri, sh: 22)

Yalnız bu rakam bile O'nun fevkalâde bir vazifeye memur olduğunu ispata yetmez mi?!

215 **M. Kemal Paşa'**ya verilen bu paralar hakkında tafsilât için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Sarıklı Mücâhidler, İstanbul, 1969, sh: 56-60.

216 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh: 7

Hâlbuki bu tâyinden maksad, söylediği gibi İstanbul'dan nefy ve teb'id (yani sürgün ve uzaklaştırma) olsaydı, Dokuzuncu Ordu Müfettişi ünvanı ile Anadolu'ya değil, İttihatçılar meyânında Malta'ya gitmesi gerekmez miydi?! Zaferden sonra İzmir Sporcuları'na İstanbul'dan **"beş parasız"** çıktığını söylemiştir. Hâlbuki nefiy ve teb'id maksadıyla gönderilirken tahsisât-i mestûreden ve Hazine-i Hâssa'dan kendisine para verilmesine lüzûm olmazdı ki, parasızlığından bahsetmeye mahâl olsun!.. Bu aşikâr bir tezat ve hakikatin tersinden ifadesi değil midir?!

Hiç nefiy ve teb'îd maksadıyla gönderilen bir kimseye **"Padişahın Mümessili"**[217] sayılabilecek bir selâhiyet vesikası[218] verilir ve bunun muhteviyâtını bizzat tesbit eylemesine müsaade edilir mi?.. Eline mâruf **"Fermân-ı Hümâyun"** tutuşturulur, cebine yüz binlerce altın lira konur muydu? Hem de mütâreke devrinin müthiş mâlî müzâyakaları (sıkıntıları) içinde kıvranılırken!..

M. Kemal Paşa'nın bu beyânının, inkılâpların hatırı için mecbûren **"hâin"** ilân edilmiş bulunan **Sultan Vahideddin**'in gâyet fedakârâne bir sûrette tezgâhladığı Millî Mücâdele'deki temel hizmetlerini setretmek maksadına bağlı ve hılâf-ı hakikat olduğunda şüphe yoktur.

M. Kemal'e verilmiş olan Fermân-ı Hümâyun; bütün kumandan ve vâlilere bu yeni hareketin, Padişah ve Hükümet tarafından gizlice tasdik edildiği intibâını vermiştir.[219] Esâsen **M. Kemal Paşa**, Anadolu'da zaman zaman daha da sarih davranarak Sultan ve hükümet adına hareket ettiğini izhardan çekinmemiştir. Meselâ Erzurum'dan bütün Ordu kumandanları ve vâlilere **"silâhların itilâf kuvvetlerine teslim edilmemesi ve askerin silâh altına celbi"** hakkındaki emri, Sultan nâmına vermiştir.[220]

217 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 109.

218 İşbu selâhiyet vesikasının aslı ve tam metni için bakınız: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, c: I, Ankara, 1952, sh: 6'da yer alan 3 numaralı vesika.

219 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 171.

220 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 115. Ayrıca **M. Kemal Paşa**, bu hususta bizzat şöyle demektedir:

Bu mes'eleye temas eden **Edgar Pech** de, **M. Kemal**'i Anadolu'ya gönderen **Ferid Paşa** Hükümeti'ndeki Harbiye ve Bahriye Nâzırları'nın, Erkân-ı Harbiye Reisi'nin ve bütün memurların zâbit göndermek ve silâh kaçırtmak sûretiyle **"Millî Kuvvetler"**e yaptığı yardımlardan bahsederek:

"Hükümet, Harbiye Nezâreti'ndeki tertîbât ve teşkilâttan bîhaber değildi. Gözlerini yumuyordu. Çünkü Hükümet, bu askerî harekâtı çerçevesi teşekkül eder etmez müttefiklere karşı bir tazyik vasıtası olarak kullanmayı düşünüyordu. Fakat bu hareket, Türk arâzisini işgal eden müttefiklere tevcih edildiği gibi aynı zamanda ***Damad Ferid Paşa*** *Hükümeti'ne de tevcih edildi ve bu hükümet, bizzat kendi kapanına düştü."* demektedir.[221]

Hakikaten hükümet, **M. Kemal Paşa**'yı Anadolu'ya göndermek mes'elesini öyle tehâlükle (istekli olarak) benimsemişti ki, kendisine Harbiye Nezâreti'nce verilen selâhiyet vesikasını inceleyip kabul etmekle yetinmemiş, 6 Mayıs 1919 tarihli tezkeresiyle yola çıkmak için acele etmesini istemiştir.[222]

Buna mukabil **M. Kemal Paşa**, 13 Mayıs 1919 tarihinde, yani Yunanlılar'ın İzmir'e çıkarma yapmalarından sadece iki gün önce Harbiye Nezâreti'ne yazdığı 14 numaralı yazı ile **"alelhesap bir miktar meblâğın îtâsı** (verilmesi)**"** ile **"Ekalli** (en az) **iki binek otomobili"** talebinde bulunmuş ve ancak bunlar verildikten üç gün sonra hareket edebileceğini bildirmiştir.[223]

"...Benim bu iki kolorduya doğrudan doğruya emr u kumandam câri olduğundan fazla bir selâhiyetim vardı ki, müfettişlik mıntıkasına mücâvir (komşu) vilâyâta da tebliğatta bulunabilecektim.

Bu selâhiyete göre Ankara'da bulunan Yirminci Kolordu ve bunun mensup olduğu müfettişlik ile ve Diyarbekir'deki Kolordu ile ve hemen bütün Anadolu rüesâ-yı memûrîn-i mülkiyesiyle (yüksek sivil bürokrasi ile) muhâbere ve münâsebette bulunabilecektim." (Bkz: Nutuk, sh: 7)

221 **Edgar Pech**- Les Allies et la Turquie, sh: 68.

222 Bkz: Harb Târihi Vesikaları Dergisi, sh: 1'de yer alan 4 ve 8 numaralı vesikalar.

223 Bu hususta şüphe ve tereddüde yer kalmaması için **"Harp Târihi**

Her isteği yerine getirilen, hattâ askerî bir şahıs olmasına rağmen kendisine aynı zamanda **"Mülkî Selâhiyetler"**[224] de tefviz edilen **M. Kemal Paşa**, hareketi kat'îleşince vedâ ziyâretlerinde bulundu. Bunları **Fâlih Rıfkı Atay**, O'nun ağzından şöyle nakletmektedir:

Vesikaları Dergisi"nin **"bir"** numaralı sayısında yer alan 11 numaralı vesikayı aynen takdim ediyoruz:

Numara	Vesika No: 11	13/5/335
14	Muhasebat	
Aceledir	1121	
	Bütçe 335	
	2667	

Harbiye Nezâret-i Celilesine

1) 7/5/335 tarih ve 7 numaralı tezkire-i âcîzânemle karargâh mensubînin üç aylık muhassesât-ı âdiyelerinin (normal tahsisatlarının) şimdiden ve buradan îtası (verilmesi) lüzûmunu istirham etmiştim. Henüz devâir-i müteallikasınca (ilgili dâirelerce) neticelendirilmemiştir.

2) Masârifat-ı fevkalâde müfettişlikçe bade'l-tasdik (tasdikten sonra) kabul edilmesi, 6/5/335 târih ve 5 numaralı tezkire ile istirham edildiği hâlde henüz bir karar itâ edilmemiştir. Bu kararın îfasıyla beraber alelhesap bir miktar meblâğın î'tâsı lüzumu tabiîdir.

3) Ekalli iki binek otomobili lâzımdır. Bu da henüz temin edilememiştir.

4) Muhassesât-ı zâtiyemle karargâhın seferi karargâh ittihazı hakkındaki, 12/5/335 târih ve 12 numaralı tezkire-i âcizî de henüz mevki-i muâmelede bulunuyor. Bâlâda arz olunan mevâd netâyice iktirân ettirildikten ve binâenaleyh mâiyetimdeki ümerâ ve zâbitânın (âmir ve subayların) hazırlıklarını yapmak ve âilelerinin havâyicini (ihtiyaçlarını) te'min etmek gibi husûsatın muktazî olduğu parayı bilfiil vermek imkânı hâsıl olduktan üç gün sonra hareket olunacağı muhakkaktır.

Bu işler için bir haftadan beri karargâhımın ümerâ ve zâbitânı bizzat tâkip ile meşgul oldukları cihetle bir an evvel işin kat'iyete iktirân ettirilmesini ehemmiyetle istirham eylerim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi Muhâsebat dâiresine ve Fahri Yâver-i Hazret-i Şehriyarî - 13 Mayıs 1335

Mirliva
M. Kemal

(Bu vesikanın aslı için Bkz: Lozan III, İstanbul, 2009, sh: 201)

224 Bkz: Harp Târihi Vesikaları Dergisi'nin (Genelkurmay Başkanlığı Yayınları), birinci sayısında yer alan 4 numaralı vesika.

*"Sadâret Makâmı'nda, altın gözlüklü, bakışları sevinçten parlayan **Damad Ferid Paşa**, bana çok iltifat etti. İtimadı ne kadar derin olduğunu, benden çok şeyler beklediğini söyledi. Tatmin edici cevaplar verdim. Bana mutlak selâhiyetler vermiş olduğunu îmâ eder sözler sarf etti. Vedâ ederken:*

"-Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz!" diyordu.

*Bunun çok faydalı olacağını söyleyerek derin teşekkürlerimi tekrar ettim. Sadâret Makâmı'ndan çıktık. **Şâkir Paşa** ile holde yürürken bana dedi ki:*

*"-İster misiniz, Dâhiliye Nâzırı **Mehmed Ali Bey**'le sizi konuşturayım?"*

"-Çok münâsip olur, efendim. Vazifemin o makamla alâkası vardır."

***Mehmed Ali Bey**'i daha önce tanımış olduğumu söylemedim. Dâhiliye Nâzırlığı bürosunda **Şâkir Paşa**, pek iyi bir tertipte bulunmuş olmaktan âdeta sevinerek **Mehmed Ali Bey**'in yüzüne baktı, beni gösterip:*

*"-Samsun'daki vak'anın tahkikine memur **Mustafa Kemal Paşa**!.." diye takdim etti.*

***Mehmed Ali Bey** de sevinç alâmetleri göstererek, elimi tuttu. **Şâkir Paşa**'ya dedi ki:*

"-Sizi tebrik ederim, çok isâbetli bir intihapta bulundunuz. Ben zaten Paşa'yı tanıyıp takdir etmiştim. Kanaatime siz de iştirak etmiş olduğunuz için bahtiyarım."

*Oturduk, **Mehmed Ali Bey**[225] dâhiliyeye âid işlerde bana her kolaylığı yapacağından, doğrudan doğruya muhâberede bulunacağımızdan bahsetti. Pek samimi ayrıldık."*[226]

---

225 **Mehmed Ali Bey**, sonradan vatan hâini ilân edilip **"yüz ellilikler"** listesine sokulmuştur. Bu yüzden Paris'e yerleşerek orada **Mustafa Kemal Paşa** aleyhine pek çok ifşaât ve tenkitlerde bulunan **"La Republique Enchainee"** (Zincire Vurulmuş Cumhuriyet) adında bir dergi çıkarmıştır.

226 **Fâlih Rıfkı Atay**- 19 Mayıs, Ankara, 1944, sh: 22-23.

Yazar, **M. Kemal Paşa**'nın bu arada diğer birçok kimse ile görüşmesini de naklettikten sonra:

*"Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda **Vahideddin**'le âdeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu:*

*Birbirine muvâzî hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordolarındaki toplar, sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş!.. Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfî idi. **Vahideddin**, hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:*

"-Paşa, paşa, şimdiye kadar bu devlete çok hizmet ettin.[227] Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir."

Elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilâve etti:

"-Târihe geçmiştir."

O zaman bunun bir târih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

"-Bunları unutun!.." dedi, "Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir, Paşa paşa!... Devleti kurtarabilirsiniz.»"[228]

Bu sözleri, **M. Kemal**'in ağzından nakleden **Fâlih Rıfkı** ve haberin kaynağı olan şahıs, **Sultan Vahideddin**'in vatan kurtarmak husûsundaki karar ve azmi ile yâverine tevdî eylediği vazifenin hakikî mâhiyetini açıkça ortaya koyan bu sözleri, sû-i tefsire uğratmak için çok yorulmuşlarsa da Güneş balçıkla sıvanamamıştır. Çünkü **M. Kemal Paşa**, sadece bir müfettiş olarak gönderilmiş olsaydı, O'na:

"-Vatanı kurtarabilirsin!.." demek, biraz saflık, hattâ aptallık olmaz mıydı?! Öyle ya, **"Samsun havâlisindeki**

227 Bu kelime **Fâlih Rıfkı**'nın **"Çankaya"** isimli kitabında (bkz: sh: 173) **"ettin"** olarak yazıldığı hâlde, **"19 Mayıs"** adlı kitabında **"ettik"** şeklinde geçmektedir. Biz Çankaya'nın tab' târihinin yeni olması ve cümlenin siyâk ve sıbâkını dikkate alarak birinci imlâyı tercih ettik.

228 Bkz: **Fâlih Rıfkı**, 19 Mayıs, sh: 28-29 veya Çankaya, sh: 173.

asayişsizliği yerinde görüp incelemek" üzere gönderilen bir **"müfettiş"**ten, böyle büyük bir iş beklenebilir mi?! Hem de zekâsı **M. Kemal Paşa** tarafından bile tasdik edilmiş bulunan **Sultan Vahideddin** gibi bir şahsiyet tarafından!.. İsteyenler, **M. Kemal** ve **Fâlih Rıfkı**'nın o tefsirlerini de okusunlar da astarın yüze nasıl uymadığını görsünler!..

Nihayet, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkarma yapmış bulunan Yunanlılar'ın bu hareketlerinden bir gün sonra **M. Kemal Paşa**, **"Bandırma Gemisi"** ile İstanbul'dan Samsun'a hareket etti. Aldığı Fermân-ı Hümâyun, selâhiyetnâme ve paralara ilh.. rağmen günlerdir oyalanan **M. Kemal Paşa** için tam hareket edeceği gün **"İngilizler tarafından yakalanıp tevkif edileceği şâyiası"**[229] çıktı.

Tuhafı şu ki, hadi **M. Kemal** elçabukluğuna getirip tevkif olmadan gemiye bindi diyelim. Amma Samsun ve Merzifon havâlisinde İngiliz askerleri yok muydu? Neden O'nu tevkif edip İstanbul'a göndermediler de geri çağırması için Bâb-ı Âli'ye tazyik icrâ etmeye koyuldular!.. Doğrusu bu bir muammâdır!..

Hakikaten tam **M. Kemal**'in Samsun'a ayak bastığı gün harekete geçen İngilizler, Bahr-i Sefîd (Akdeniz) Kumandanı **General Milne** imzasıyla Harbiye Nezâreti'ne, bir yazı[230] göndererek O'nun Anadolu'ya niçin gönderildiğini sormuşlardır. Harbiye Nezâreti, bu yazıya verdiği, 24 Mayıs 1919 târihli cevapta,[231] **"Mütâreke hükümlerinin sür'atle tatbikini sağlamak"** gibi bir maksad tâkip edildiği bildirilmişse de İngilizler tatmin olmayarak, 6 Haziran 1919 târihli yazılarıyla[232]

229 Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, sh: 175-176.

230 **G. F. Milne** imzalı ve 19 Mayıs 1919 tarihli bu yazının İngilizce aslı için Bkz: **"Harp Târihi Vesikaları Dergisi"**nin 1. sayısında yer alan 15 numaralı vesika.

231 Bkz: Aynı dergide yer alan 16 numaralı vesîka.

232 Bkz: Aynı dergide yer alan 17 numaralı vesîka.

"M. Kemal Paşa ve mâiyet erkânının derhâl İstanbul'a çağrılması"nı istemişlerdir.

Bu kat'î ifade karşısında bile direnmek ve **M. Kemal Paşa**'yı geri çağırmamak isteyen Harbiye Nezâreti, 8 Haziran 1919'da İngiliz talebini bir kere daha cevaplandırmışsa[233] da İngilizler, nokta-i nazarlarında ısrar ettiklerinden işgal altındaki Harbiye Nezâreti bu emr-i vâkiye mecbûren boyun eğmiştir.[234] Bunun üzerine **M. Kemal**'in önce bir oyalama siyaseti[235] takip ettiği ve sonra da **"silk-i askerî"**den (askerlik mesleğinden) istifâ ederek sivil olarak **"Erzurum Kongresi"**ne katıldığı mâlûmdur.

Vâkî dâvete rağmen, artık Erzurum'a kadar ulaşmış bulunan **M. Kemal Paşa**'nın İstanbul'a avdet etmeyeceğini, Harbiye Nezâreti kadar İngilizler de elbette biliyorlardı. O hâlde Anadolu'daki harekât ile İstanbul Hükûmeti'nin arasını açmaktan ve bunları karşı karşıya getirmekten başka hiçbir netice vermeyeceği muhakkak olan bu tazyiklere İngilizler niçin başvuruyorlardı? Her şeyden önce bu düğümün çözülmesi lâzımdır.

Bu noktaların aydınlanması için İngilizlerin hareket tarzlarını tâ **"Mondros Mütârekenâmesi"**nin imzasından itibâren takip etmek lâzımdır.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Hükümeti harbden çekildi ve **Amiral Galtrop** ile **Rauf Bey (Orbay)** arasında Mondros'ta bir mütârekenâme imza edildi. Amiral, mütâreke şartlarını Londra'dan alıyordu.

---

233 Bkz: Aynı dergide yer alan 18 numaralı vesîka.

234 Bkz: Aynı dergide yer alan 19 numaralı vesîka.

235 Bkz: Aynı dergide yer alan 20 numaralı vesîka. Bu vesîkada **M. Kemal Paşa "kömür ve benzin"** yokluğundan dolayı hareket edemediğini bildirmektedir. Aynı dergide yer alan 21 numaralı vesika, **M. Kemal**'in İstanbul'a çağrılmasındaki gerçek sebebin **"İngilizler"** olduğunu beyân etmektedir. Fakat yine de devlet vakarı hesabına bu telgraf, o ifade tarzı ile çekilmemiş, ondan **"İngiliz tazyiki"** kelimeleri çıkarılmıştır. Bu sûretle dâvetin, hükümet kararı olduğunu ifâde eden ve aynı dergiye 22 numara ile dercedilmiş bulunan telgraf çekilmiştir.

Bu mütârekenâme o kadar çabuk imzalanmıştı ki, Amiral, müttefikleri ile istişâreye vakit bulamamış!.. Hattâ **General Franşe Despere**'ye gönderilen telgraf bile bir hatâ neticesi kayboluvermiş!..

Comt Sforça, bu mütârekeden bahsederken İngilizler'in kara ordusuna karşı mûtedil davrandıklarını söylüyor. Donanma'nın hemen teslimi istendiği hâlde kara ordusunun ilgâsından veya hemen terk-i silâh etmesinden bahsedilmiyormuş. Bilâkis sadece seferberliğin ilgâsı taleb olunurken, dâhilde asayişin temini ve hudûdların muhafazası için lâzım gelen ordu miktarı terhisten istisnâ ediliyormuş!..

Comt Sforça, bunda bir gizli maksad görüyor ve diyor ki:

"İngiltere Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin mirasçıları arasında şimdiden bir ihtilâf görüyor ve mûtad olan iki yüzlü siyâsetiyle şunu istiyor: Eğer müttefiklerin talebleri İngilizleri sıkacak bir şekil alırsa, henüz mukavemet kabiliyeti olan Türkleri, kendi menfaatleri için kullanabilir bir mevkiye koyabilsinler."[236]

Bu durumdan anlaşılıyor ki, daha mütârekenin imzası günü, yani Padişah'ın Anadolu'da bir kuvvet teşkilini hayalinden bile geçirmediği zamanda İngilizler, (**Comt Sforça**'nın fikrine göre) bu kuvvetin teşkilini düşünmeye başlamışlar, hattâ bunun için **M. Kemal Paşa**'yı, **Sultan Vahideddin**'den evvel bulmuşlardır. **Sultan Vahideddin** ve **Sadrazam Ferid Paşa, M. Kemal Paşa**'yı:

"-Memlekette büyük şöhreti vardır. İtimad edilecek nâmuslu bir adamdır." diye İngilizlere karşı müdafaa edip Anadolu'ya göndermeye çalışırken **M. Kemal Paşa** da İstanbul'da İtilâf Hükümetleri ileri gelenleri ile münâsebette bulunuyor ve onlardan tâlimât alıyordu."[237]

Bundan başka, İngilizler'in İstanbul'da hafiye teşkilâtını

236 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 149.
237 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 164.

yapan, **"İngiliz Muhibler Cemiyeti"**ni kuran, hülâsa Şark'ta İngilizlerin siyâsî emellerini temine çalışan **Rahip Fro**, daha evvel **M. Kemal Paşa** ile temasa geçmişti. Hattâ **M. Kemal Paşa, Mösyö Marten** vasıtasiyle müteaddid defalar vâkî olan mülâkatlarında **Rahip Fro**'yu **"insâniyete hâdim, adâlete hizmetkâr bir zât-ı faziletkâr telâkki etmiş olduğunu"** bizzat ifade etmektedir.[238]

İngilizlerin, Kuva-yı Milliye'ye karşı bu alâkaları, daha sonra da devam etmiştir ki, bunun pek çok misâlinden bir-ikisini zikredelim.

Üçüncü Ordu Kumandanı **Cevad Paşa** tarafından tâyin edilen **Miralay Selâhaddin Bey**'i Anadolu'ya bir İngiliz gemisi götürmüştü.[239]

M. Kemal Paşa, Samsun'a muvâsalatı sırasında **Sadrazam Ferid Paşa** ve Erkân-ı Harbiye Reisi **Cevad Paşa**'ya yazarak Samsun Müfettişliği'ne **Hamid Bey** isminde bir zâtı

---

238 Bkz: **M. Kemal Paşa**- Nutuk, sh: 186'da yer alan **Rahip Fro**'ya mektubu, şu satırlarla nihayete ermektedir:

"Zât-ı âlînizle vukû bulan mülâkâtlarımda, sizi bu kabil bir racûl-i siyâsî değil, insâniyete hâdim, adâlete muhabbetkâr bir zât-ı faziletkâr telâkkî etmiştim..."

M. Kemal Paşa'nın İngiliz entelijansının İstanbul'daki reisi olan **Rahip Fro** ile daha Anadolu'ya gitmeden vâkî olan münâsebetlerini **Rauf Orbay** da ifade etmektedir:

*"**M. Kemal Paşa**'nın İstanbul'da asker arkadaşlarından başka sivillerden ve bilhassa yabancılardan pek tanıdığı yoktu. Yalnız **İsmail Canbulat Bey**'i vaktiyle hapishâneden kaçırmış olan İtalyan uyruklu müteahhid **Dinari** vâsıtasıyla İstanbul'daki İtalyan fevkalâde murahhası -sonraları Hâriciye Nâzırı olan- **Kont Sforça** ile birkaç defa temas etti.*

*Pera Palas Oteli'nde bulunurken de bu otelin müdürü **Mösyö Martin** delâletiyle İngilizler'in sonradan yaman bir entelijan servis elemanı olduğu anlaşılan **Rahip Fro**'yla iki-üç defa görüştü."* (**Feridun Kandemir**- Hâtıraları ve Söyleyemedikleriyle **Rauf Orbay**- İstanbul, 1965, sh: 31-32) demektedir ki, **Fâlih Rıfkı Atay**'dan da bunu te'yid eden beyânları evvelce arz etmiştik.

239 Bkz: Nutuk, sh: 30.

tâyin ettirmiştir.[240] Bu zâtın daha sonra Dâhiliye Nâzırı ile arası bozulduğu için azline karar verildiği hâlde İngilizler, yerinde bırakılması için İstanbul Hükûmeti'ne müracaat etmişlerdir.[241]

25 Eylül 1919 târihinde, yani daha Kuva-yı Milliye'nin herhangi bir mevcudiyeti görülmeden **General Salliklad, Fuad Paşa** nezdine bir erkân-ı harb binbaşısı ile Eskişehir, İngiliz kontrol zâbitânından mürekkep bir hey'et gönderdi. Bu hey'et, **"İngilizlerin ahvâl-i dâhiliyeye ve Kuva-yı Milliye'ye kat'iyen müdahâle etmeyeceklerine"** dâir söz verdi.[242]

1919 yılı yazında **Sultan Vahideddin**, Anadolu'daki isyanı bastırmak üzere güvenilir kuvvetlerinden iki fırka teşkil edip Anadolu'ya sevkedeceğini söyleyince İtilâf Devletleri mümessilleri, buna aslâ müsaade etmediler:

"-Bu, mütâreke şartlarına aykırıdır; terhis yerine yeniden silâhlanma mı yapacağız?"[243] dediler.

Yine aynı târihlerde İngilizler, Merzifon'da bulunan İngiliz Kuvvetleri'nin geriye alınması hâlinde, **"Kuva-yı Milliye'nin memnun olup olmayacağını"** sordular. Kuva-yı Milliyece:

"-Pek memnun oluruz!.." cevabı verildi.

Onlar da hemen Merzifon'daki kuvvetlerini ağırlıkları ile birlikte evvelâ Samsun'a oradan da İstanbul'a çektiler.[244]

Dagobert Von Mikusch, bu husûsa dikkat çekerek:

"-Hakikaten şâyân-ı hayret bir şey!.." diyor ve ilâve ediyor:

*"Gâlipler, General'e (yani **M. Kemal**'e) hazırladıklarını yapması için lâzım gelen bütün rahatı ve kâfî vakti verdiler ki, bunun neticesi, kendi sulh muâhedelerinin bozulmasını mûcip olacaktı."*[245]

240 Bkz: Nutuk, sh: 32.
241 Bkz: Nutuk, sh: 35'te yer alan **Rafet Paşa**'nın telgrafı.
242 Bkz: Nutuk, sh: 101.
243 **Dagobert Von Mikusch** -a.g.e. sh: 184.
244 Bkz: Nutuk, sh: 101.
245 **Dagobert Von Mikusch**-a.g.e. sh: 224.

İngiliz siyâsetinin zâhir görünüşüne zıt düşen bu hâdiseler, niçin ve nasıl oluyor da bu tarzda cereyan ediyordu?

Dagobert Von Mikusch'e bakarsanız: *"**M. Kemal**'in İngilizlerle gizli bir anlaşma yapmakta olduğunu ve bu anlaşmanın dâima da gizli kalacağını"*[246] kabul etmek gerektir.

Anlaşılmaktadır ki; **M. Kemal Paşa**, hâricî görünüşe rağmen **"İngiliz siyasetine uygun"** bir harekât tarzı takip etmiştir. Ancak bu karara varıncaya kadar Rusya ile İngiltere arasında tereddüdler geçirmiştir. Aslında zafere kadar bu hatt-ı hareketi kınamaya imkân yoktur. Çünkü yeni Rus idârecilerinin tutunup tutunmayacakları tam bir meçhuldü. Belki İtalyan siyâsetini tâkip hayırlı olabilirdi. Fakat İtalyanların da topraklarımızda gözü vardı. Ancak İngiliz siyâsetinin, sonuna kadar tâkip edilmesini, yani zaferden sonra da aynı yolda yürünmesini tasvibe imkân yoktur.[247] Fakat bu hatt-ı hareketi **"mecbûrî hâle getiren"** âmiller, Lozan'da ortaya çıkmıştır ki, bunlar ileride kısmen anlatılmıştır.

Bunun da sebebi, kısacası evvelki taahhüdlerdi. Meselâ *"1921 senesi, **M. Kemal** tarafından tâyin edilen **Refet Paşa** ile **Harington**'un Erkân-ı Harbiyesi'nden gönderdiği murahhaslar, İnebolu civarında bir çiftlikte içtimâ ederek siyâsî ve iktisadî şeyler görüşürlerken **«Saltanat ve Hilâfet»e müteallik birtakım siyâsî meseleyi de mevzuubahs etmişlerdi.**"*[248]

Bu anlaşma gereğince, **"Hilâfet"**i halkın gözünden düşürmek için İstanbul'daki işgal kuvvetleri ile Ankara'daki **M. Kemal Paşa** gayet akordlu bir şekilde faaliyette bulunmuşlardır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'yle, Büyük Millet

246 **Dagobert Von Mikusch**-a.g.e. sh: 292.

247 Bu İngilizlere taraftarlık siyâsetinin bir tezâhürü de ölüm döşeğinde kendisinden sonra Reisicumhur olması için İngiliz Büyükelçisi **Piers Dixon**'a teklifte bulunmuş olduğu iddiasıdır. (Tafsîlât için: **Piers Dixon**-Double Diploma, London, 1968, sh: 42 vd.)

248 **Edgar Pech** - a.g.e., sh: 209

Meclisi'nin ilk zamanlarında **"Makâm-ı Hilâfet"** ve hattâ **Sultan Vahideddin**'in şahsına hudûdsuz bir sûrette bağlı gözüken **M. Kemal Paşa**, kendini sağlama aldıktan sonra artık meydan okumaya başlamıştır. Bu devredeki beyânlarının hâkim mânâsı şudur:

"Hâlife ve O'na bağlı olanlar, düşmanlarla beraberdirler, binâenaleyh hâindirler."

İngilizler'in bu ifâdeye mukabeleleri de:

"Hâlife bizimle hattâ Yunan'la beraberdir!" tarzında oluyordu ki, bu da mefhûm-i muhâlif yoluyla aynı kapıya çıkıyordu.

Gerçekten İngilizler, Padişah'ı hâin gösterebilmek için birtakım hareketlere icbar ediyorlardı. Hâlife'nin İngiltere'ye karşı güyâ bir muvazaa silâhı olarak başvurduğu **"Kuva-yı İnzibatiye"**[249] ve mâhud **"fetva"**lar[250] gibi...

Hakikaten İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı bir beyânnâmesinde:

"Düvel-i İtilâfiye'nin niyeti, Makâm-ı Saltanat

249 Kuva-yı İnzibâtiye hareketinin mutlak mânâsıyla bir muvâzaadan ibaret olduğunu anlamak için Bkz: **Tarık Mümtaz Göztepe- Sultan Vahideddin** Mütareke Gayyâsında, İstanbul 1969, sh: 269 vd.

250 **M. Kemal**'i âsi ve bâgi ilân eden mâhud fetvanın tamamen İngiliz süngüsünün zoruyla temin edilmiş ve neşrettirilmiş olduğunu **Fevzi Paşa (Çakmak)**'nın Ankara'ya iltihakında Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşmasında sarih bir sûrette ifâde edilmiştir:

"Harbiye Nezâreti'nde bulunan bazı arkadaşlardan aldığım mâlumâta nazaran o kabîneyi tazyik ettiler: ***"Fetvâyı veriniz!"*** *diye...*

Nihayet o fetvâyı aldılar. ***Mâlumunuz vechile o fetvâ, İngiliz süngüsü ile alınmış, İslâm'ı sînesinden birbirine düşürmek için... İlk defa yazılmış acı bir vesîkadır. Milletin hiss-i hakîkat-bîni*** *(hakikati gören hissi)* ***ümid ederim ki, bundaki fecaati görecek ve bunun ehemmiyeti sıfıra inecektir."*** *("Şüphesiz!.." sedâları)"* Bkz: Zabıt Ceridesi, c: I, Ankara, 1940, sh: 90 vd.)

Ayrıca **Fevzi Paşa (Çakmak)**'ın bu konuşmasının özü, tebliğ hâline getirilerek **"Mustafa Kemal"** imzâsı ile her tarafa tamim edilmiştir. Bunda daha ziyâde halifeye, mâhud fetvâya ve İngilizler'in tazyiklerine âid kısımların yer almış olduğu görülmektedir. (Bkz: Harp Târihi Vesîkaları Dergisi, 367 ve 368 numaralı vesîkalar)

ve Hilâfetin nüfuzunu kırmak değil, bilâkis, idâre-i Osmaniye'de kalacak memâlikte emir ve nüfûzunu takviye ve tahkim etmektir. Her ferd, Sultan'ın her emrine itaate kat'iyyen mecbûrdur..." demekteydi.

İngilizler, bu husûsta o kadar mâhirâne bir siyâset tâkip ettiler ki: İstanbul'daki **"Meclis-i Meb'usân"**ı basıp dağıtmaları bile meb'usların Ankara'ya gitmeleri ve bu sûretle İstanbul'u çökerterek orasının takviyesini temin içindi. Hattâ Ankara'ya kaçacak meb'usların bazılarını da **"hey'et-i nâsiha"** nâmı altında, yine kendileri götürmüşlerdir.

Hakikaten İstanbul'daki Meclis-i Meb'ûsân'ın dağıtılmasında Ankara'nın kuvvetlenmesini ve siyâsî faaliyetlerin merkezi hâline gelmesini istemek gibi anlaşılması güç bir İngiliz siyâsetinin dahli olduğunda şüphe yoktur. Ancak ehemmiyetli olanı şudur ki, İngilizler, bu hareketi, **M. Kemal Paşa** ve **Rauf Orbay** ile anlaşarak yapmışlardı. **Rauf Bey** bu anlaşmayı, âdeta ifşâ edercesine şöyle ifâde etmektedir:

*"Rauf Bey'in bu işte de üzerine aldığı **"Anadolu'da Millî Meclis'in ve dolayısıyla Millî Hükümet'in kurulmasını temin için İngilizler'i İstanbul'da toplanacak meclisi basmağa tahrik için gerekirse nefsini fedâ etmek"** vazifesi, yine bir büyük fedakârlık..."*[251]

---

251 **Feridun Kandemir** - a.g.e. sh: 45 vd.

Rauf Bey'in son Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nı İngilizlerle anlaşarak bilfiil dağıttırmış bulunduğunu daha mufassal bir sûrette öğrenmek isteyenler, şu kaynağa da bakabilirler: **Cemil Kutay**- Tarih Konuşuyor, c: I, sh: 152.

Yalnız Fransız meb'usu **Andre Feruburg**'a atfen yapılan bu ifşaât, bütün yazılarında **M. Kemal Paşa**'yı tebriye etmek gayretkeşliğinden kurtulamayan **Cemal Kutay** tarafından binbir teville ve bugüne göre tefsir edilerek takdim edilmektedir. Bu adamlar, Osmanlı Devleti'ni yıkmayı ve bu iş için ecnebîlerle işbirliği etmeyi ne yazık ki, hâlâ vatanseverlik olarak gösterebilmektedirler. Ayrıca bu kararın daha Sivas'ta **M. Kemal Paşa**'nın riyâseti altında kumandanlar ve sâir kimselerden müteşekkil bir grup tarafından alınmış olduğu, **Feridun Kandemir**'in **Rauf Orbay**'la

Daha ehemmiyetli olanı şudur ki, **Rauf Bey**, Anadolu'da

mülâkatlarını aksettiren adı geçen eserin 45'nci sahifesinde de sarâhaten ifade edilmektedir.

Bu vesile ile burada **Rauf Orbay**'ın Hâtıralarına dâir şahsî bir hâtıramı değerli okuyucularımıza nakletmek isterim:

1963 yılında **Rauf Orbay** henüz hayattaydı ve Saraçhâne'den Aksaray'a doğru inerken Emlak Kredi Bankası'nın apartmanlarından birinde oturuyordu. Bir vesîle ile Demokrat Parti eski milletvekillerinden **Hamza Osman Erkan Bey**'le Nişantaşı Valikonağı Caddesi'ndeki evinde bir görüşmeye gitmiştim. Söz dönüp dolaşıp **Rauf Orbay**'a intikal edince:

"-Yazık ki, hâtıralarını yazmadı!" demem üzerine:

"-Yazdı. Hem de bilsen ne müthiş!.. Bana **M. Kemal Paşa**'nın Anadolu'ya gönderilmesine tekaddüm eden günlerde olup bitenlere dâir üç-dört sayfalık bri kısmını okudu. O yayınlansa, Türkiye'nin her çivisi yerinden oynar!.." dedi.

Ben:

"-O sayfalarda ne vardı?" diye sorunca da:

"-Herhangi bir kelimesini başka bir kimseye nakletmemem şartıyla bana yemin bile ettirdi." karşılığını verdi.

Bunun üzerine aklıma bir mûziplik geldi:

"-Ben size o sayfalarda yazılı mâlumâtı arz edeyim mi?" dedim.

"-Nereden bileceksin?" dedi.

"-Bakın, orada yazılı olanlar, şundan ibâret değil miydi?" diyerek bugün kanunen yazılması imkânsız olan ve **Rauf Bey** delâletiyle işgalci devletlerin bazı subaylarıyla vâkî olan bazı temasları tafsîlâtıyla naklettim. **Hamza Osman Erkan**'ın gözleri faltaşı gibi açıldı ve:

"-Hayret!.. Sen bunları biliyor musun?" demesi üzerine:

"-**Rauf Bey**, bu sayfaları bana da okumuştu. Fakat ben bunu bir hâtırat parçası değil de, bir makale sanmıştım." karşılığını verdim.

"-Demek, sana da çok güveniyormuş!" dedi.

Bu hâdise üzerine **Rauf Bey**'in hâtıraları peşine düştüm. Kendisiyle Aksaray'daki ikametgâhında birçok kereler görüşmüşsem de sadra şifâ bir şey anlatmamıştı. Bu hâdise üzerinden çok bir zaman geçmeden **Rauf Bey** vefat etti. O, hiç evlenmemişti. Soruşturma neticesinde kız kardeşinin iki erkek evlâdı olduğunu öğrendim. Bunlar ticâretle meşguldüler. Biri **Muzaffer Enginoğulları**, diğeri ise **Cemal Enginoğulları** idi. Bunlardan **Muzaffer Enginoğulları**'na ulaşıp ahbablık tesis ettim. O'ndan **Rauf Bey**'in hâtıralarının ağabeyi **Cemal Enginoğulları**'nda olduğunu öğrendim. Fakat bu adam benimle görüşmeyi kabul etmedi. Kardeşi vasıtasıyla bahsi geçen hâtıraları tâlip oldumsa da, O'nu râzı etmek kabil olmadı. Tıpkı daha sonra **Refet**

millî bir kıyam hazırlayan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin **"Hey'et-i Temsiliye"** nâmı verilen icrâ hey'etine dâhil olduğu ve bu bâbta **M. Kemal Paşa**'dan sonra ikinci derecede faal bir şahsiyet bulunduğu hâlde, 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılan Meclis-i Meb'ûsân'a **"Sivas Mebusu"** sıfatı ile girmiştir.

İngilizler, Kuva-yı Millîye'cilere yardım edenlerin idam edileceklerine dâir sokaklara çarşaf gibi ilânlar asmış bulundukları hâlde **M. Kemal Paşa**'nın bu en yakın arkadaşını daha İstanbul'a adım attığı anda tevkif etmek yerine O'na mânidâr bir hareket olarak Meclis'in dağıtılmasına kadar dokunmadılar!. Malta dönüşünde İstanbul'a uğrayan bir gemiden çıkmayarak İnebolu'dan **M. Kemal Paşa**'nın yanına gitmesine de ses çıkarmadılar.

Aynı şekilde **İsmet Paşa** da -evvelce nakledilmiş olduğu üzere, zorla götürülmüş olsa bile- bir kere Ankara'ya iltihak ettikten ve bu iltihak alâyişli bir sûrette efkâr-ı umûmiyeye ilân edildikten sonra elini kolunu sallayarak İstanbul'a gelip tekrar Ankara'ya dönmüştür. Bu mânidâr ziyârete de İngilizler seyirci kalarak O'nu tevkif etmeyi acaba niçin düşünmemişlerdir?!

Hattâ **Mustafa Sagir**'in **"Casus"** sıfatı ile **M. Kemal**

(Bele) Paşa'nın hanımına mülâkî olup O'nun hatıralarını elde etmek için uğraşmalarım gibi... Bu hususdaki gayretlerimden hiçbir netice hâsıl olmadı.

1980 İhtilali'ni müteâkıben - ben, onbir yıl gurbet hayatı yaşadıktan sonra mâhud Şamanist ve ele geçirdiği hâtıratları tahrif etmekle tanınmış olan **Cemal Kutay** tarafından beş cild hâlinde bu hâtıraların **"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay"** (İstanbul, 1992) adıyla yayınlanmış olduğunu gördüm. Bu hâtıralar da aynen **Fethi Okyar Bey**'in hâtıraları gibi **"suya sokulup çıkarılmış bir kağıt"** hâline getirilmiş bulunuyordu. Daha sonra Emre Yayınları'ndan **"Cehennem Değirmeni-Siyâsî Hâtıralarım"** (İstanbul, 1993) ve daha sonra başka yayınevleri tarafından değişik isimlerle baskıları yapılan bu eser, ilk baştan **Cemal Kutay**'ın eline geçmemiş olsaydı, ihtimal, yakın tarihimizi aydınlatmak bakımından **Dr. Rıza Nur**'un hâtıraları gibi büyük bir hizmet îfâ edebilirdi. Zira **Dr. Rıza Nur, "Rauf Bey'in her vesikadan bir kopya sakladığını, şâyet O bir hâtırat yazarsa, bunun çok müthiş olacağını"** söylemektedir.

Paşa'yı öldürtmek (!) üzere Ankara'ya gönderilmesi ve sonradan **M. Kemal Paşa**'ya dolaylı bir sûrette ihbar edilerek yakalattırılıp astırılması da İngiliz siyâsetinin hakikî veçhesini gizlemek maksadına mâtuf bir hareketti.

Dikkat edilirse, İstanbul'daki silâh depolarının kapılarına Hindli Müslümanları koyarak **"din kardeşliği"** sâikasıyla Kuva-yı Milliyecilerin bu depolardan, Anadolu Harekâtını muvaffak kılacak silâhları kaçırmalarına göz yummak da İngiliz siyâsetinin bir gafleti değil, mâhirâne bir sûrette ortaya çıkarılmış bir siyâsî taktiği idi. O kadar ki, İngilizler Kuva-yı Milliye ile ilk temas hattı olan Eskişehir havalisindeki kuvvetlerini de bu Hind Müslümanları'ndan seçmiş bulunuyorlardı!..

Diğer taraftan **M. Kemal Paşa** da İstanbul Hükümeti, Hilâfet ve Saltanat Makâmı ile Anadolu'nun arasını açmak için hudûdsuz bir gayret sarf etmiştir. Çünkü bu devleti ele geçirmeyi çoktan kafasına koymuştu.

Damad Ferid, **Ali Rıza**, **Sâlih** ve **Tevfik Paşa**'ların sadâretleri devrinde İstanbul'la Ankara arasında cereyan eden muhâberât, İstanbul hükümetlerinin hüsn-i niyetlerini ve **M. Kemal**'in, bu derece hüsn-i niyetle mukabele gösterilmesine rağmen ihtilâf çıkarmak husûsundaki gayretlerini açık bir sûrette aksettirmektedir.[252] Hattâ bu mânâ ve mâhiyeti göz boyamaz bir sûrette izhar ve ifâdeye yarayan karşılıklı yazışmaları, biz O'nun mâhud Nutku'nda ve aşırı taraftarlarının hâtıratlarında bile görmekteyiz.[253]

Mâhud İstanbul işgâli ile *"İngilizler, arzu etmedikleri (!) yardımlarıyla **M. Kemal**'i öyle bir neticeye îsâl ettiler ki; **M. Kemal** bizzat kendi dostları vasıtasıyla böyle bir neticeye vâsıl olamazdı."*[254]

Dagobert Von Mikusch, adı geçen eserinde 16 Mart iş-

252 Bkz: Nutuk, sh: 117-118; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 501 vd.

253 Bir misal olmak üzere bakınız: **Fahreddin Altay**- a.g.e., sh: 221-222.

254 **Dagobert Von Mikusch**- a.g.e., sh: 273.

gâli mes'elesini inceleyerek İngilizler'in bu yardımlarını bile bile yaptıklarını, bunun bir hatâ neticesi olmadığını, dolayısıyla ve müdellel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bütün bu muvâzaa hareketlerini, burada sayıp dökmeye ve tafsil etmeye fiîlen imkân yoktur. Birçok askerî ve siyâsî hatalara rağmen îmânlı Türk Milleti'nin tahammülfersâ gayret ve fedakârlıkları sonunda zafer müyesser olunca, İstanbul Hükümeti, Ankara'ya müracaat ederek sulh için müşterek ve müttehid hareket edilmesi teklifinde bulundu. Çünkü daha önce 11 Ekim 1922'de imza edilen **"Mudanya Mütârekenâmesi"**ne sadece Ankara Hükümeti iştirak ettiği hâlde Sulh Konferansı'na İstanbul Hükümeti de Ankara ile birlikte dâvet edilmiş bulunuyordu.

Bu müracaat, **M. Kemal**'e beklenen fırsatı verdi. Böyle bir ikiliğin sulh masasında aleyhimizde olacağı noktası üzerinde durarak 1 Kasım 1922'de **"Saltanat"** ilgâ edildi. Hâlbuki ikilik nasıl mevzuubahs olabilirdi ki, **Sadrazam Tevfik Paşa**'nın **Mustafa Kemal Paşa**'ya müracaatı **"müşterek bir sulh heyeti göndermek"** mâhiyetinde idi. Esâsen ordumuzun zaferi, bütün yurtta olduğu gibi İstanbul'da da hudûdsuz bir sevince vesile olmuştu. O kadar ki, İstanbul Hükümeti, 12 Eylül'de müyesser olan zaferden dolayı **M. Kemal Paşa**'yı tebrik etmiş, **Sultan Vahideddin** de bir gün önce azîz şehidlerin ruhu için **"Ayasofya Câmi-i Şerîfi"**nde Mevlid okutturmuştu.[255]

Buna rağmen ileride tafsilât verileceği üzere **"Saltanat'ın Hilâfet"**ten ayrılarak ilgâsı 16 Mart 1920 tarihinden itibâren hüküm ifâde etmek üzere kanunlaştırıldı.[256] **Dr. Rıza**

---

255 **Gothard Jaesehke**- Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi, c: I, İstanbul, 1939, sh: 135.

256 Evet, ama ne şekil ve sûrette?! Bunu **M. Kemal Paşa**'nın kendisinden dinleyelim:

"...Bundan sonra meseleye müteallik takrirler, üç encümene, Teşkîlât-ı Esâsiye, Şer'iyye ve Adliye encümenlerine havâle olundu. Bu üç encümen he-

Nur'un yazıp seksen kadar meb'ûsun imzaladığı takrir üzerine şu kararlar alındı ve kanunlaştırıldı.

1- Teşkilât-ı Esâsiye kanunuyla Türkiye halkı, hukûk ve hâkimiyet-i hükümrânîsinin mümessil-i hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesini gayr-i kaabil-i terk ve tecezzî ve ferağ (ayrılmaz, parçalanmaz ve devredilemez bir sûrette) olmak üzere temsîle, bilfiil isti'male ve irâde-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudûdları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nden başka şekl-i hükümet tanımaz. Binâenaleyh Türkiye halkı, hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükümeti, 16 Mart 336'dan itibâren ve ebediyen târihe müntakil addetmiştir.

---

yetinin bir araya gelip, bizim tâkip ettiğimiz maksada göre, meseleyi hal ve intac etmesi elbette müşkül idi. Vaziyeti yakından bizzat tâkip etmek lâzım geldi.

Bu üç encümen bir odada içtima etti. Riyâsetine ***Hoca Müfid Efendi****'yi intihap eyledi. Meseleyi müzâkere etmeye başladılar. Şer'iyye encümenine mensup hocaefendiler, Hilâfet'in Saltanattan münfek (ayrılmış) olamayacağını mâruf safsatalara istinad ettirerek iddia ettiler. Bu müddeiyâtın cerh ve nakzında serbest idâre-i kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münâkaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzâkerenin maksud neticeye iktirânına intizar etmek beyhûde idi. Bunu anladık. Nihayet müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyânâtta bulundum:*

"-Efendim!.." dedim. "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye ilim icâbıdır diye, müzâkere ile, münâkaşa ile verilmez. Hâkimiyet ve saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk Milleti'nin hâkimiyet ve saltanatına vaz'u'l-yed olmuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri idâme eylemişlerdi. Şimdi de Türk Milleti, bu mütecâvizlerin hadlerini ihtar ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu, bir emr-i vâkîdir. Mevzubahis olan, millete, saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele zaten emr-i vâkî olmuş bir hakikati ifadeden ibârettir. Bu, behemehal olacaktır! **Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvâfık olur. Aksi hâlde yine hakikat usûl-i dâiresinde ifade olunacaktır!.. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir!.."** (Bkz: Nutuk, sh: 431 vd.)

2- Hilâfet, Hânedân-ı Âl-i Osman'a âid olup hâlifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedânın ilmen, ahlâken erşed (en reşid) ve eslâh (en sâlih) olanı intihap olunur. Türkiye Devleti, Makam-ı Hilâfet'in istinatgâhıdır. Bugün ve bu gecenin bayram addi karargîr olmuştur."

M. Kemal Paşa, taktik îcabı böyle yapıldığını ifade maksadıyla:

"-Hilâfet sarih bir hukûka mâlik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı."[257] demektedir.

Hâlbuki takrir sahibi **Dr. Rıza Nur** ise, bu iddiayı reddetmekte, bilâkis Hilâfeti, **"sarih hukûk ile ben ikba ettim"**[258] diyerek bu bâbta geniş tafsilât vermektedir.

Gerçekten hâdiseler, **Dr. Rıza Nur**'a hak verdirmektedir. **M. Kemal Paşa**, saltanatın ilgâsı sırasında Meclis'te îrâd eylediği nutukta **"hâkimiyet-i milliye"** mefhumu ile **"Hilâfet"**i te'lif edebilmek için hudûdsuz bir gayret sarf etmiştir.[259] Sonraki vukûât ile anlaşılmıştır ki; kendisi hâlife olmak istemektedir. Bunun diğer delillerinden kısaca bahsedelim:

Balıkesir **Zağanos Paşa** Câmii minberinden halka hitâben yaptığı konuşmasından aldığımız şu satırlar O'nun Halife olmak husûsundaki arzularını daha bariz bir sûrette göstermektedir:

---

257 Nutuk- sh: 418.

258 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 848.

259 Nasıl başka türlü olabilirdi?! Zira kendisi Hilâfet'le ilgili durumu şöyle anlatmaktadır:

"Burada pek mühim olan bir noktayı da kayıt ve izah etmeliyim. Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin ihânetinden (!) haberdar olmadığı gibi o makâma ve o makâmda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dînî ve an'anevî râbıtalarla mûtî ve sâdık!.. Millet ve ordu, çâre-i halâs düşünürken bu mevrus îtiyâdın sevkiyle kendinden evvel Makâm-ı Muallâ-yı Saltanat ve Hilâfet'in halâs ve masuniyetini (kurtuluş ve korunmasını) düşünüyor. Halife ve Padişahsız halâsın mânâsını anlamak istîdâdında değil!.. Bu akîdeye muhâlif rey ve ictihad izhâr edeceklerin vay hâline!.. Derhal dinsiz, vatansız, hâin, merdud olur!.." (Nutuk, sh: 8)

"Ey millet, Allah birdir. Şânı büyüktür!.. Allâh'ın selâmeti, âtifeti ve hayrı üzerinize olsun!.. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayık-ı dîniyeyi tebliğe me'mur ve resul olmuştur. Kanun-i Esasîsi, cümlemizce malûmdur ki, Kur'ân-ı Âzimüşşan'daki nusûs(nasslar)tur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dînimiz, son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikata tamamen tevâfuk ve tetâbuk ediyor. Eğer akla, mantığa, hakikata tevâfuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavânin-i tabiiye-i ilâhiye beyninde (tabiat kanunları arasında) tezat olması îcâb ederdi. Çünkü bilcümle kavânin-i kevniyyeyi yapan Cenâb-ı Hak'tır."[260]

Acaba **Mustafa Kemal** ve etrafındakiler[261], Saltanat'ı kötülerken Hilâfet'i neden bu kadar şiddetle müdafaa ediyordu?! Bu, üzerinde durulup değerlendirilmesi lâzım gelen bir noktadır. Çok kısa bir zaman önce Meclis'te Müdâfaa-i Hukûk Grupu'nu kurduğu zaman[262] Erzurumlular kendisine cephe alarak Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'ni Ankara'dan ayırıp yeni bir şekle sokmak istemişlerdi. Cemiyet'in unvanına **"Muhâfaza-i Mukaddesât"** ünvanını ilâve ederek Ankara'ya cephe alıyor ve Erzurum'u, tamamen Erzurumlulara mahsûs bir idâre altında yürütmek istikametinde bir arzu ortaya koy-

---

260 **Atatürk**'ün Söylev ve Demeçleri- c: I, İstanbul, 1945, sh: 270. Ayrıca bu ve benzeri sözler için şu kaynağa da bakılabilir: **Gâzi Paşa** İzmir Yollarında, Ankara, 1339.

261 Hilâfet ve Millî Hâkimiyet, (Ankara, 1339) isimli 240 sayfalık eser, resmî bir yayın olup bu iddiamızı isbata kâfîdir. Burada **Ziya Gökalp, Râsih Kaplan, Ubeydullah Efendi, Yûnus Nâdi, Ahmed Emin (Yalman), Fâlih Rıfkı, Necmeddin Sâdık, Celâl Nûri**... ilh. gibi inkılâp silâhşörlerinin müteaddid makaleleri vardır.

262 *"Sakarya Zaferi ile «**gâzi ve müşir**» **Mustafa Kemal Paşa**, tam otoritesini elde etmiştir. Biraz sonra Meclis'te «**Müdâfaa-i Hukuk Grubu**» adı ile kendi partisini kuracaktır!.."* (Bkz: **Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, sh: 295)

muş bulunuyorlardı.

Bu teşebbüsün başında bulunan **Kadı Raif Efendi**, bir beyânnâme neşrederek Ankara'daki kadronun Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne zıt istikametlere doğru gitmelerinden dolayı kendilerinden ayrıldığını beyân ediyordu. Bu beyânnâmenin ana fikrini hülâsa etmek sûretiyle bir yazıya ekleyip Ankara'ya bildirmiş olan **Kâzım Karabekir**'e, **Mustafa Kemal**'in gönderdiği cevapta:

"Hilâfet ve Saltanat, mesele-i esâsiye olarak mevcud değildir. Türkiye'nin başında Hâlife-i İslâm olacak bir hükümdar sultan bulunacaktır. Mevzuubahis olan mes'ele, hükümdarın hukûku olup tâyin ve tahdidi için son birkaç asrın tecrübe ve devlet mefhumundaki millet hukûkunun mânâ-yi hakikîsi âmil olmalıdır. Bu esas üzerinde henüz tesbit edilmiş kat'î bir düsturumuz yoktur."[263] diyordu.

Kadı Raif Efendi'nin beyânnâmesinde ise:

"Büyük Millet Meclisi'nde teşekkül eden mezkûr grubun maksat ve gâyesi devletin şekl-i idâresini büsbütün değiştiren siyâsî bir gâyeyi istihdaf etmekte ve Sivas Kongresi'nin tesbit ettiği esâsata nazaran Hilâfet ve Padişah'a âid hiçbir kaydı mevzuubahis etmeyen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu rehber-i faaliyet olarak kabul eylemektedir.

***"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grupu" ismini takınan bu fırkanın** şahsiyet-i mâneviye ve hukûkiyesi, mezkûr cemiyet ünvanının sahib-i hakikîsi olan Müdafaa-i Hukûk Teşkilâtlarının vaziyet-i umûmiyeleri ile bir tezat teşkil eder. Bu itibarla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'nın mensupları, kendilerinin hiçbir reyi, muvâfakati alınmadan Ankara'da vücûda getirilen bir heyet-i idârenin mukarrerâtına adem-i ittibâda mâzurdur.*

Velhâsıl bu ıslâhatı, hâlk idâresinin hâkimiyet ve inki-

263 **Kâzım Karabekir**- İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1960, sh: 984.

şafına müsâid sûrette Kanun-i Esasî'de yapılacak tadilât ile temin ve hukûk-i padişahîyi tahdid edecek tarzda yaparak memleket ve Âlem-i İslâm'ın hayat-ı hâzıra ve müstakbelesi için azim teşeddüd ve mahzurlar dâvet edecek ***Cumhuriyet şeklinden kat'iyyen sakınmak lâzımdır.*** *"*[264] denilmekteydi.

Buna cevap olarak **M. Kemal Paşa**'nın **Kâzım Karabekir Paşa**'ya gönderdiği yukarıda bahsi geçen yazıda:

"... Bu kanunda ***mânâ-yı cumhuriyet ifade eden hiçbir şey mevcud olmadığı*** *gibi Müdafaa-yı Hukûk Grupu'nun maksad-ı esasîsinde de kat'iyyen böyle bir netice mevcud değildir.*

Binâenaleyh ***Raif Efendi****'nin saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe kalb-i mahsûs olduğu hakkındaki fikri, bir vehm-i mahzdan (mutlak vehimden) başka bir şey olamaz..."*[265] deniliyordu.

Kısa zamanda bu değişikliğin sebebi ne idi? Bu mesele üzerinde i'mâl-i fikretmeden önce, bu düğümün çözülmesine yarayacağı için zaferden sonra İstanbul ahâlisine karşı Şer'iye Vekâleti tarafından neşredilen beyânnâmeyi de hatırlatmak isteriz ki, bu beyânnâme bir nevî Hilâfet'e mahsûs **"hakk-ı tâ'zir"** mâhiyetinde idi. Kısa fâsılalarla ortaya çıkan bu beyân ve hareketlerin mânâsı nedir? Acaba **M. Kemal Paşa**, Saltanat ve Hilâfet meselesinde nasıl bir tavır alması lâzım geldiğinde tereddüt mü etmekte veyahud da adım adım bir plân üzerinde mi yürümekteydi?![266]

264 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 980-981.

265 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 983.

266 *"Gerçek bir ihtilâlci karşısındayız. O sonuna kadar her şeyi göze almıştır. Kimseye ne yapacağını da söylemez..."* (**Fâlih Rıfkı Atay**- Çankaya, sh: 377)

*"**Mustafa Kemal**, davranışlarında meşrûiyetçi kalmaya pek dikkatli idi. Anadolu'da Millî Meclis açılıncaya kadar Osmanlı «**Mevzuât**»ına dokunmamıştır.*

"-Her şeyi yapabilirsiniz!" diyenlere, daima:

"Hilâfet Meselesi"nin sırf bu safhasına âid bir hüküm olmak üzere, bizce birinci tez daha kuvvetlidir. Filhakika, Saltanat'ın ilgâsını temin eden başlıca âmil, Hilâfetin muhafaza edileceği zannı olmuştur. Fakat sonradan şiddetle aleyhe geçmek hesapta olsaydı, sırf muvakkat bir zan hâsıl etmek için Hilâfeti mutaassıbâne müdafaa mevkiine geçmezdi. Bunun mantıkan böyle olması gerekir. Şu hâlde Hilâfet'e dâir bu devredeki müdâfaaları, samimî telâkki etmek lâzımdır. Şu şartla ki, Hilâfetin Hânedân-ı Âl-i Osman'da değil, kendinde devam etmesi bahis mevzuudur.

Çünkü yukarıda mevzuubahis ettiğimiz **Kâzım Karabekir Paşa**'ya gönderilmiş bulunan cevapta:

"-Türkiye'nin başında Hâlîfe-i İslâm olacak ve bir hükümdar sultan bulunacaktır." diyor.

Fakat bu sıfatların veya hiç olmazsa sırf Hilâfet'in, Âl-i Osman'da devam edeceğini söylemiyordu. Bu mes'eleye zihni takılan **Kâzım Karabekir Paşa**:

*"-**Mustafa Kemâl Paşa**'nın cevabındaki: «**Cumhuriyet olmayacak, Türkiye'nin başında Hâlife-i İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacaktır.**» kaydı, beni düşündürdü.*

*İstanbul, cumhuriyet yapıyorlar diye endişe ederek propaganda yapıyordu. Padişah ve taraftarları bundan ürküyordu. Benim bugün anladığım ise, daha korkunçtu. O da **Mustafa Kemal**'in bir muzafferiyet neticesi, Hilâfet ve Saltanatı alması idi. Bu ibâreyi birkaç kere okudum «**Hâlife-i İslâm olacak ve bir Hükümdar Sultan bulunacak!**» diyor. Herhâlde yeni fikirden cumhuriyet te'sisi daha az korkuludur. Baka-*

"-Hayır!" cevabını vermiştir.

Kendisini devrimci kararlara sürüklemek isteyen Türkçü ve ilerici gençlere de:

"-Biz, şimdi vatanı kurtaracağız. Bu işlerin sırası değildir." derdi." (**Fâlih Rıfkı Atay**- a.g.e., sh: 197)

lım istikbal ne gösterecektir!.."[267] diyor.

Bu husûsu, **Kâzım Karabekir Paşa** ayrıca şu iki dipnotla da tavzih etmektedir:

1- *"**Mustafa Kemâl Paşa**'nın Hilâfetin lüzûmu hakkındaki Balıkesir'deki hutbesi ve Meclis'teki nutku ve bu beyânnâme (Şer'iye Vekâleti'nin yukarıda bahsi geçen beyânnâmesini kastediyor) bir araya getirilir ve başlarına da **"mefkûre hâtıratı"** hocalar grupu ortasında ve aynı kisvede **Mustafa Kemâl Paşa**'nın resmi konursa, vaziyet daha iyi anlaşılır. **Gâzi**'nin büyük bir taassupla Hilâfet ve Saltanat'ı şahsına almak istediği görülür.*

*Buna muvaffak olamayınca da 180 derece aksine yürüdüğü müthiş garâbettir. İfrat ve tefritten bir türlü kurtulamıyoruz. Bu ta'mim ne kadar lüzûmsuz ve hattâ zararlı ise, sulhten sonra mütezâyiden giden içtimâî tahribât da o kadar felâkettir. İhtarnâmeyi yazan **Mustafa Fehmi Efendi**'nin de reyi ile melon şapka ve Lâtin hurufâtiyle İstanbul'un asrî plâjlarında medeniyet yolunun yolcularını ara sıra seyrederek bu sâbık yazılarına mı, yoksa hâle mi acır acaba? Bilmek pek meraklı bir şeydir."*[268]

2- *"**Gâzi**'nin vakit vakit yaptığı emrivâkileri de kabul ile İstiklâl Harbi pek şanlı ve şerefli kabul edildi. Fakat sonrası hiç de böyle olmadı. **Mustafa Kemal Paşa** bir zaman hocalardan mutaassıp bir hâlde hutbe ve nutuklarla Hilâfet ve Saltanat'ı almaya uğraştı. Muvaffak olamayınca müthiş sola kaydı. Dînî ve an'ânevî varlıkları kanla yıktı. Terakkî ve tekâmül taraftarı olan arkadaşları, bu sağa-sola hareketlerde artık birlikte yürümediler. Hattâ muhâlefete geçtiler. Bunları kaybetmekle sukût da başladı ve devam ediyor."*[269]

Gerçekten **M. Kemal Paşa** ve etrafındakiler, bu devre-

267 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 978.
268 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 978.
269 **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 978.

de saltanatı kötülemişlerse de Hilâfet'i var kuvvetleriyle müdafaa etmişlerdir. Saltanatın ilgâsı kararından sonra hakkında Ankara'nın iyi düşünmediğini anlayan **Sultan Vahideddin**, Türkiye'den ayrılınca yerine **Veliahd Abdülmecid Efendi**'yi Hâlife seçtiler. Bununla Meclis, daha doğrusu **M. Kemal Paşa** arasındaki yazışmalar da hayli alâka çekicidir. Bunlar da Hilâfet'in muhafaza edilmek istediğine delil teşkil edecek bir üslûp taşımakta idi. Fakat...

Bütün tavırlar ve beyânâtlar, Hilâfet'in muhafazası istikametinde gelişirken Lozan Konferansı açıldı. Bu konferansın başarısızlığa uğrayarak kesilmesine kadar süren birinci devresinde de bu hissiyat devam etti. Hattâ **İnönü** bile Lozan'da mes'ele Hilâfet'e taalluk ettikçe, celâdetle müdafaalarda bulunuyordu. Ve hele Muslim Standart Gazetesi'nin muhabiri **Abdulkayyum Mâlik**'e verdiği cevapta:

"-Türkiye'de Hilâfet masûndur ve iktidara sahiptir!" demiş ve yukarıda saltanatın ilgası dolayısıyla zikrettiğimiz **M. Kemal Paşa**'nın müdafaasına eş bir ifâde kullanmıştır.

Fakat konferans çıkmaza girip isteklerimiz reddedilince, meşhur Yahudi Hahambaşısı **Hayim Naum Efendi** sahneye çıkmıştır. O'nun aracılığı ile Türkiye'nin başta Hilâfet olmak üzere birçok tâvizleri vermesine sebep olan Lozan Andlaşması'nın meşhur arka plânı tezgâhlanmıştır.

Hayim Naum Efendi, öteden beri Hilâfet'i yıkmaya uğraşan İngilizler ve hattâ Papalık ile Ankara arasında mekik dokumaya başlayınca **M. Kemal Paşa**, Hilâfet'i almak kadar, yıkmanın da bir kuvvet gösterisi olabileceğini düşünmüş ve bu sûretle yurt gezilerinde Hilâfet'in aleyhine konuşmaya başlamıştır.

Gerçekten Hilâfet'i kaldırmak pahasına da olsa hakikaten başarılı bir sulh muâhedesi ortaya çıkarılabilseydi, hiç olmazsa bir kayıp, karşılığındaki bir diğer kazançla izah edilebilir ve böylece tesellî olunabilirdi. Hâlbuki henüz muâhede

imza edilmeden Türk Ordusu'nun büyük bir kısmını terhis etmek ve açıkça Makâm-ı Hilâfet aleyhine konuşmak sûretiyle tâvizler peşin verildiğinden, böyle bir fedakârlık karşılığında bile esaslı hiçbir şey alınamamıştır ki, bunu doğuran sebeplerin bir kısmını ileriki sahifelerde, fakat asıl ehemmiyetli kısmını ise bu eserin **"Mânevî Kayıplarımız"**ı tahlil eden üçüncü cildinde bulacaksınız.

Bu bahsi bitirirken bir de şu noktayı belirtelim ki, Lozan müdâfîleri, **M. Kemal Paşa** ile **İnönü**'nün beyânları ile ihticac etmekte (yetinmekte), karşı tarafta olanların ve hele bunlardan Yunanlılar'ın ne söylediklerine aslâ bakmamaktadırlar. Bu tutum, -kasdî olmasa bile- târihî bir araştırma için şüphesiz büyük bir noksanlıktır. Biz eserimizde İngiliz ve İtalyan siyasetçilerden bu mesele ile ilgili olan birçok şahsın beyânına yer verip değerlendirmiş bulunmaktayız.

Bunlara bir yunan generalinin şu görüşlerini de ilâve etmek istiyoruz. Bu yunan generali **Andonekpa**'dır. 1953 yılında, Atina'da basılmış olan **"Poliki İstoria Eledos"** (Yunanistan'ın Siyâsî Tarihi «1821-1950») isimli eserinde diyor ki:

*"...**Elefterios Venizelos** birçok siyâsî hâdiselerde kendisini göstermek lüzûmunu hissettiği gibi 1923'teki Lozan Antlaşması'nda da Türk başmurahhası **İsmet Paşa**'nın karşısına çıkmayı lüzûmlu gördü. Türk murahhas heyetinde vazife almış bütün eşhâs gâyet mütekebbir idi. Çünkü onlara bu imkânı Kurtuluş Savaşı bahşetmişti. Bizim karşımıza büyük hazırlıklarla çıkmışlardı. Hâlbuki buna mukabil Yunanistan 8-10 sene dâhilî buhranlar geçirmiş, nihayet neticede Anadolu'da mağlup olmuş idi.*

Türk murahhasları, karşımıza büyük isteklerle çıkmışlardı. Yunan ordusunun silâhlı mevcudunun azaltılmasını, Ege Adaları ile Batı Trakya ve Ege Makedonyası'nın Türkiye'ye iâdesini ve külliyetli miktarda harp tazminatı talep ediyorlardı. Türkler, muzaffer bir orduyu temsil ediyorlardı. Onların daha büyük talepleri ileriye sürmesinden diğer Batılı murahhaslar

da endişe ediyorlardı.

Şu duruma göre, Türkler'in Ege Adaları ile Batı Trakya ve Ege Makedonyası'ndaki talep ve istekleri ile harp tazminatı hakkındaki arzularını kat'iyetle yerine getirmemek için herhangi bir sebep yoktu. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, Yunanistan uzun yıllar iç mücâdelelerin neticesinde gâyet zayıf düşmüştü.

***Elefteios Venezilos**'un politik taktikleri ve Türk murahhasının isâbetsiz hareketleri neticesinde Lozan Antlaşması muhtelif bakımlardan **lehimize kaydedilmesi gereken bir zaferdir.** Vâkıa Karadeniz Bölgesi'yle Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde genel mevcudu üç milyon altı yüz bini bulan Yunan asıllı unsurlara karşılık Yunanistan'ın muhtelif yerlerindeki sadece altıyüz bin Türk'ün mübâdele esaslarına göre Türkiye'ye iâde edilmesi, bizim için iyi bir netice idi. Bilhassa normalin üstünde silâhlı bir kuvvetimizin mevcudunun tahdid edilmeyişi, harp tazminatından sarf-ı nazar edilişimiz ve İstanbul'daki Yunan Ortodoks Patrikhânesi'ne vâsî (geniş) hukûkî imkânlar ve imtiyazlar bahşedilişi ve İstanbul Rumlarının mübâdele dışı bırakılışı Megalo İdea'nın ölmeyişine bir delil teşkil eder.*

***Elefterios Venizelos**, Yunan siyâsî hayatında zaman zaman Yunan millî menfaatlerini tamamen tahakkuka mâtuf hareketleri olmamışsa da, Lozan'da göstermiş olduğu gayret ve politik faaliyeti lehine tescil edilmesi îcab eden büyük bir başarıdır. Eğer 1923 ve 1924 yıllarının Yunan dâhilî politikasını ele alır da tahlilini yaparsak, bizler her bakımdan müdâfaa imkânlarından mahrum ve acze düşmüş bir vaziyette idik. Yunan ordusu içerisinde 1922'de meydana gelen ikilik hareketi, mukadder âkıbetimiz olan mağlubiyete bizleri hâliyle götürebilirdi. Çünkü milletin gözbebeği olan Yunan silâhlı kuvveti tamamen ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı kraliyet rejiminin yıkılmasını ve bunun yerine Cumhuriyet hâlk irâdesinin kurulmasını arzu ediyor, diğer bir kısmı ise tamamen sırtını saraya dayamış olup kraliyet rejimini ayakta tutmayı arzu ediyorlardı.*

Bizim Anadolu steplerindeki korkunç mağlubiyetimizin sebep ve sâikini orduya giren bu ikilikte aramamız îcab eder. Bizler, Türk Ordusu'na mütesânid bir kuvvet hâlinde hiçbir sûretle mukavemet edemezdik. Bilhassa Afyonkarahisar, Uşak ve diğer işgal bölgelerindeki askerî karargâhlarımız, âdeta siyâsî parti merkezi vaziyetindeydi. Komutanlar, karşılarındaki düşmanı unutmuş, birbirlerini yemekle, birbirlerini kötü suçlarla itham etmekle ve birbirlerine komplolar tertip etmekle meşgul idiler.

Ordumuzun umûmî durumu bu şartlar altında iken Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin büyük taarruzu baş gösterdi ve onlar, bu umûmî taarruzdan arzu etmiş oldukları neticeyi bol bol istihsal ettiler. Eğer İzmir'e ve Ege sahillerine vâsıl olan Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne:

"-Dur!" emri verilmemiş olsa idi, bütün Ege Adaları'nı Türkler işgal ve istirdat edebilir, hatta Atina'ya kadar gelebilirlerdi. Çünkü onlara karşı mukavemet edebilecek en küçük imkân kalmamıştı.

Türk büyük taarruzunun başlamasından bir hafta evvel, Uşak ve çevresindeki Efzon Süvâri Alayı komutanı albay ***Nikolaus Plastiras*** *ve piyade albayı* ***İstiyanos Bonatas*** *kuvvetlerinin cepheden geri çekerek İzmir'e gelmişler ve Yunan deniz kuvvetlerindeki anarşist yüksek rütbeli komutanlarla temasa geçilerek Atina'daki Yunan Millî Hükümeti başkanı* ***Dimitris Gunaris****'i devirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Neticede bu arzuları da tahakkuk etmiştir."*[270]

İşte düşmanın ifadesiyle Lozan ve Türk-Yunan savaşının gerçeği budur!...

Tuhaf değil midir ki, Lozan'ı bizimkiler, **İsmet Paşa**; Yunanlılar da **Venizelos** için **"zafer"** saymaktadırlar.

Emekli yunan korgenerali, Türk Ordusu'nun İzmir'de kalmayarak Atina'ya vâsıl olabileceğini söylemektedir. Bu,

270 **Niko A. Andonekea**- Poliki İstoria Elados «1821-1950», (Yunanistan'ın Siyâsî Tarihi), Atina, 1953.

gerçekçi olmazdı. Fakat bu ordunun **"ikinci bir hedefi"** daha vardı. O da **"Trakya"** idi. Bu gerçek:

"-Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!.." sözünden bile bellidir. Zira **"ikincisi"** olmayan bir işten, **"ilk"** diye bahsetmek mantıkî olabilir mi? Fakat Çanakkale Boğazı'nda İngiliz askerleri vardı. Onların önünde durulmuş ve bu durum, İngiltere'de büyük bir telâşa sebep olmuştur.

O hâlde gelecek nesillerin **"İngilizler'e karşı bir kurşun atılmadığı hâlde onların İstanbul'u nasıl olup da tahliye ettiklerini"** sorgulamayacakları düşünülebilir mi?! Veyahud da Dumlupınar'daki savaş, bir **"meydan muhârebesi"** olduğu hâlde, Türk-Yunan Harbi'nin o gün neden bitmediğini... Yunan Ordusu, İzmir'den 7 Eylül'de ayrıldığı hâlde, bizim Ordu'nun oraya ancak 9 Eylül'de ulaşabildiğini...[271] **Çerkez Ethem**'in gerçek bir **"kahraman"** iken, nasıl olup da **"hâin"** ilân edildiğini... Bursa'nın neden bir kurşun atmadan Yunan'a terk edilip ric'at edildiğini... **İsmet Paşa**'nın Altıntaş'ta mâruz kaldığı askerî hezimete rağmen Yunan Ordusu'nun neden ileri harekâta devam etmediğini!.. ilh. ve bu gibi bir çok suâlin ortaya atılıp bu meselelerin sorgulanmayacağı düşünülemez!..

Bu bahsi, **Ahmed İzzet Paşa**'nın şu beyânı ile bitirelim:

"Bütün bu gibi şikâyet ve suçlamalara karşılık kemalistler, cevap olarak lisân-ı hâl ile:

"-Sevr Antlaşması, Osmanlı Devleti'ni bitirmişti. Anadolu'yu biz kurtardık, artık istediğimiz gibi yönetmek hakkımızdır." iddiasını öne sürüyorlar.

*Bu ise, bir belâdan kurtarılan bir kişinin hayat, servet ve nâmusuna sahip çıkma gibi yakışıksız bir iddia ve **Şeyh Sâdî**'nin:*

Tu ez çengâl görkem derber bûdî
Çu didem âkıbet görkem tû bûdî

271 Bu gerçek, İzmir'deki Avusturya askerî itfâiye müdürü **Paul Greskoviç**'in kendi hükümetine verdiği rapor ile sâbittir. 7 Eylül, 9 Eylül tarihleri arasında bu şehri Ermeniler yakmışlardır. (Tafsîlât için: Aktüel Dergisi'nin s: 64 (08.09.1994) sh: 16 vd.)

7 Eylül'de Yunanlılar İzmir'den ayrıldıktan sonra bizim ordunun 9 Eylül'de oraya vâsıl olana kadar şehri Ermeniler'in yaktığını ısbât eden resmî rapora aid bir ifşaat (Aktüel Dergisi, (s.64) (1994)

(Sen, beni kurdun pençesinden kurtardın, fakat şunu görüp anlıyorum ki, benim asıl kurdum senmişsin!..) meşhur beytine gerçek bir delil olur."[272]

Hakikaten, müslüman Millet'imizin yakın tarihte başına gelmiş olan belâları **Ahmet İzzet Paşa**'nın bu değerlendirmesinden daha güzel ifâde etmek mümkün değildir!..

272 **Ahmed İzzed Paşa**- a.g.e., sh: 234.

İKİNCİ BÖLÜM
LOZAN KONFERANSI KRONOLOJİSİ VE MÜZÂKERELERE TOPLU BİR BAKIŞ

a-İlk Hazırlıklar ve Murahhaslar Heyetinin Teşekkül Ettirilmesi

Ordumuzun Ege sâhillerine varmasıyla aziz vatanımızın sadece bir kısmı olan **"Anadolu"** Yunan askerlerinden temizlenmiş[273] oluyordu. Fakat iş, bununla bitmiş değil-

273 Bu **"temizleme"** -evvelce de temas etmiş olduğumuz üzere- bugüne kadar iddia edildiği gibi, Yunan askerlerinin Ege sahillerinden denize dökülmesi sûretiyle vâkî olmamıştır. Kaçan münhezim Yunan Ordusu'nun Ege sahillerinden gemilere binip hayatlarını kurtarmalarını imkânsız kılmak üzere hatt-ı ric'atleri kesilememiştir. Bu devre âid neşriyâtın pek çoğunda Yunan askerlerinin İzmir ve Bandırma'da gemilere bindirilip kaçırılmalarını tevsik eden resimleri görmek mümkündür. Fakat bu sûretle kaçırılan ve imhâ edilmeyen Yunan askerleri, bilâhare **"tâmirat bedeli"** adıyla harb tazminatı talep edildiği zaman, Lozan Sulh Müzâkereleri boyunca Trakya hududumuzda yığınak yapılarak bize karşı bir tehdid vasıtası olarak kullanılmıştır. Bu tehdide ilk muhatap olanlardan biri olan **Dr. Rıza Nur,** şu malûmatı vermektedir:

*"Biz Yunanlılar'dan tazminat-ı harbiye istedik. Bu bâbda Yunanlılar'ın yaptıkları tahribat ve emsâlini gösterip birçok listeleri birinci devreden beri Konferans'a veriyorduk. Olmadı. Harâb ettikleri memleketimizin tâmiratı, dedik, büyük bir para istedik. Buna mukabil Yunan Donanması'nı almak hayalinde idik. Bu da bizzat **Rauf**'un fikri idi. Bir kızılca kıyamettir koptu. Yunanistan:*

"-Vermem!" dedi.

di. Henüz Boğazlar ve İstanbul, Müttefiklerin ve bâhusûs İngilizler'in işgâli altında bulunmaktaydı.

İngilizler'in, gerek Kuva-yı Milliye'ye ve gerekse Yunanistan'a karşı -zâhir plânda birbirini tutmaz- hareketleri muammâ olmak vasfını muhafaza etmekte bulunduğundan, onlardan şüphelenen Fransız ve İtalyanlar, Türk zaferini görünce açıkça Türkiye'yi tutmak mâhiyetinde hareketlere teşebbüs etmişlerdir. Esâsen onların -İngilizler'e rağmen- ortaya çıkan bu dostâne hareketleri, daha zaferden çok önceleri bile görülmeye başlamıştı. Meselâ **Lord Gürzon**, Büyük Taarruz'dan önce Temmuz ayı içinde İngiltere'yi ziyâret eden **Ali Fethi Bey**'le görüşmeye bile tenezzül etmemiş, üstelik Reuter Ajansı vasıtasıyla yayınladığı bir beyânatta bu adem-i kabulü ilân ettirmekten bile çekinmemişti. Hattâ 10 Ağustos'ta Yunanlar'ın, sulh imzalanmadıkça Anadolu'dan çekilmemeleri gerektiğini de bu tarzda beyân ve ifâde etmişti.

Buna mukabil Londra'dan dönüşünde Fransız ve İtalyanlarla görüşen **Ali Fethi Bey**, onlardan mükemmel bir hüsn-

---

Diğerleri de O'nu iltizam ettiler. Fransızlar, bize bu parada ısrar edersek konferansı terk edeceklerini tebliğ ettiler. Bize buna mukabil Karaağaç'ı vermeyi vaad ediyorlar. Biz ise, talebimizde ısrar ettik. Hakikaten bir hak idi. Hareketimiz doğru idi.

*O vakit Yunanistan'da General **Pangolos** ve **Plastras** diktatör idiler. Gunaristleri kurşuna dizmiş idiler. İşittiğimize göre **Pangolos** deli fişek biriymiş. Akıllıdan o kadar korkulmaz, deliden korkmalıdır. Bu adam diline şunu dolamış:*

«-Alçaklar (kurşuna dizdiği adamlar), Yunanistan'a büyük bir leke sürdüler. Bu lekeyi ben temizleyeceğim. Garbî Türkiye'yi bir ucundan zaptedeceğim!."

*Hakikaten kırk elli bin kişilik bir ordu vücuda getirmiş. Bunu Garbî Trakya'ya tahşid etmiş (yığmış). Bu tazminat mes'elesini bahane edip hücuma hazırlanmış. **Venizelos**, yeniden harb istemiyordu. Bize husûsî sûrette yalvardı. Fransızlar ricâ ettiler. Yine dinlemedik. Gerginlik o hâle geldi ki, **Pangalos** hücum edecek. Hükümete yazdık. Hükümet:*

"-Kat'iyen vazgeçmeyin!" emrini verdi." (**Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1052)

i kabul görmüştü. Bunların **"Anadolu Hükümeti"** ile her hâlükârda anlaşmak gerektiğini belirtmiş olmalarına rağmen, İngilizler'in anûdâne tavırları karşısında, ordularımızın mutlaka muvaffakiyetli bir taarruz icrâ etmeleri gerektiği ve sulhun, ancak bundan sonra olabileceği husûsu **Fethi Bey** tarafından Ankara'ya bildirilmişti.

Bilhassa Fransızlar, Türkler'le anlaşma husûsundaki arzularını çok daha evvel ortaya koymuş bulunuyorlardı. Gerçekten Maraş ve Ayıntap havâlisini önce İngilizler işgal etmişlerdi. Fakat bir **"Türk-Fransız çatışmasına zemin hazırlamak maksadıyla"** buralarını tahliye edip Fransızlar'ı dâvet ettiler. İngilizler geldiği zaman hiçbir hâdise olmadığı hâlde, İngiliz Entelijansı'nın gayret ve faaliyetleri sonunda taşkınlık yapan Fransız neferleri ve Fransız himâyesinde hareket eden Ermeniler'in tecâvüzleri yüzünden müthiş bir Türk-Fransız çatışması ortaya çıktı. Bunun üzerine Fransa'yı yıpratan ve Türkiye'yi Fransa'yla karşı karşıya getiren bu çatışmanın temelindeki İngiliz menfaatlerini kavrayan ve müttefik olmalarına rağmen onlarla bu bölgede rakip vaziyette bulunan Fransızlar, Türkiye'yle anlaşma zemini aradılar. Bu maksadla eski Fransız nâzırlarından ve o ânda meb'us olan **Franklin Buyyon** (**Boillion**) 9 Haziran 1921'de Ankara'ya geldi.

İlk zamanda Fransızlar'ın birinci derecede alâkadar oldukları kapitülasyonlar yüzünden anlaşmak mümkün olmadıysa da Sakarya Zaferi üzerine, 20 Ekim'de **"Ankara İtilâfnâmesi"** adıyla bilinen Türk-Fransız Anlaşması ortaya çıktı. Bu anlaşma, Lozan'da da kurtarılamamış bulunan **"Hatay"** hâriç, aşağı yukarı bugünkü hudûdumuzu tâyin ve tesbit ediyordu.

Daha sonra Türk Ordusu, Afyon ve Dumlupınar Zaferleri'ni kazanınca Fransız Başvekili **Puvankare** (**Poincare**), Yunanlılar'ın Anadolu'yu derhâl tahliye etmeleri şartıyla bir mütâreke akdi talebinde bulundu. Fakat bu talep neticelendirilemeden 9 Eylül'de Türk Ordusu, İzmir'e girmiş bulunu-

yordu.

Bu sûretle Anadolu'nun tahliyesi fiilen tahakkuk etmiş oldu. Fakat Boğazlar ve Trakya hâlâ işgal altındaydı. İngilizler, sulhun akdinden önce buraların tahliye edilmesini aslâ istemiyorlardı. Onları sulhe ve bu mıntıkaları tahliyeye zorlamak için İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na karşı harekâta devam etmek gerekliydi. Gerçekten bu husûs, **"Hey'et-i Vekile"**de görüşüldü. Verilen karar:

"Müfrezelerimiz ilerlesin. Sadece silâh patlatmasınlar. Zannediyoruz ki, İngilizler de patlatamaz. Çünkü fâik kuvvetlerin gittikçe tazyik dâiresini sıkıştıracağını görünce harb etmez çekilirler."

Aynı zamanda, "Biz sizinle harbetmek istemiyoruz. Fakat toprağımızı işgal altında bırakamayız. Çekilin!.." diye de bir nota ile cevap verdik."[274]

Birinci Ordu İzmit, İkinci Ordu da Çanakkale üzerine sevkedildi.[275] Fakat bu husûstaki karar, Garp Cephesi Kumandanı **İsmet Paşa** tarafından sür'at ve metânetle tâkip olunmayıp gevşek davranıldı.[276] Hâlbuki bu harekete mukabele husûsunda İngilizler yalnız kalmışlardı.[277] Onların, Türk Orduları'nın ileri harekâtına karşı müttefikleri ile birlikte hareket etmek teklifine İtalyan ve Fransızlar müsbet cevap vermemişlerdi. Üstelik Fransız Generali **Pelle**, 18 Eylül'de İstanbul'dan kalkıp İzmir'e gitmek sûretiyle bu İngiliz teklifine açıkça cephe almış görünmekten çekinmedi. Çünkü Fransız umûmî efkârı, Anadolu Harekâtı'nın zaferle neticelenmesinden sonra âşikâr bir sûrette bize teveccüh gösteriyorlardı.[278] Fransız gazetele-

274 Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 831.

275 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları (Lozan Kısmı)- Ulus Gazetesi, 9 Ağustos 1968 tarihli nüsha.

276 **Ali İhsan Sabis**- Harb Hâtıralarım, c: V, Ankara, 1951, sh: 352.

277 **İnönü**'nün Hâtıraları- Ulus Gazetesi, 10 Ağustos 1963 tarihli nüsha.

278 a. y.

rinde Türk Zaferleri'ni kendi zaferleri gibi alkışlayan yazılar intişar ediyordu. İtalyanlar da Fransızlar gibi yeni bir harb istemiyorlardı.[279] Hattâ 14 Eylül 1922 tarihinde toplanan Fransız Hükümeti, Boğazların serbestîsi ve Trakya'nın bize iâdesi gibi mânidar kararları ittifakla ittihaz etmiş bulunuyordu.

Bu Fransız kararına karşı bir mukabelede bulunmak isteyen İngilizler, **Lloyd George** ve **Churchill** tarafından kaleme alınıp 16 Eylül'de açıklanan bir kararla üç müttefik devlet tarafından Türkler'in Boğazlardaki bîtaraf mıntıkaya tecâvüz etmemeleri ve Trakya'ya geçmemeleri için Ankara'ya tebliğât yapılması ve Boğazlar'daki kuvvetlerin arttırılması gibi tekliflerle ancak bunların icrâsından sonra bütün şumûlü ile **"Şark Mes'elesi"**nin hâlli için bir sulh konferansı toplanmasını istediler. **Lord Gürzon**'dan habersiz ilân edilen bu kararlar, O'nun muhâlefeti ile **Lloyd George**'un siyâsî hayatına bir son vermeye sebep oldu.[280]

Bu kararlar, bizzat İngiliz umûmî efkârında bile çok kötü tesirler hâsıl etti. Yeni bir harbe vesile olabilecek bu kararlara, dominyonlar, kat'î bir şekilde karşı çıktılar ve asker göndermeyeceklerini bildirdiler. İtalya ve Fransa ise, bir mukabele olmak üzere Çanakkale'deki askerlerini geri çektiler. Fakat Türkiye, Müttefikler arasındaki bu ihtilâftan lâyıkı veçhile istifade edemedi.[281] Garp Cephesi Kumandanı, aşırı ihtiyatkâr-

---

279 a. y.

280 *"İşte bu esnadadır ki, **Lloyd George**, İngiltere'yi tekrar aleyhimize harb hareketine başlatmak üzere sevk etmek istemişti. Derken kabineden düştü. Sonra bana Lozan'da **Lord Gürzon**:*

*«-**Lloyd George**, İngiltere'yi Türkiye'yle yeniden harbe sokuyordu. Ben mâni oldum. **Lloyd George**'u bundan dolayı ben düşürdüm. Binâenaleyh Türkiye ile dostluk taraftarıyım» demişti.*

*Hakikaten **Lloyd George**'u düşüren **Lord Gürzon**'un manevrasıdır. Fakat bu, daha ziyâde fırka mes'elesidir. **Gürzon**'un Türkiye ile harb istemediği de şüphesizdir."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 831-832)

281 İstanbul'daki İngiliz mümessilleriyle İngiltere Hükümeti arasındaki heyecan ve tereddütlerle dolu muhabere ve Müttefikler arasındaki ih-

lıktan vazgeçemedi ve İngilizleri kızdırmaktan korkarak âtıl davrandı.[282]

Ordumuzun âtıl davranmasından istifâde etmek isteyen İngilizler, Boğazlar'dan çekilen Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin yerini, kendi askerleriyle doldurmaya çalıştılar. İzmit üzerine sevk edilen Birinci Ordu daha da ihtiyatkâr bir sûrette kullanıldı.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı **General Harrington**, Türk askerlerinin **"bîtaraf mıntıka"**dan çekilmelerini talep etti. Buna karşı **M. Kemal Paşa**:

"-Bîtaraf bir mıntıka yoktur!.." diye cevap verdiği hâlde, icrâat, bu sözü te'yid eder şekilde yürütülemedi.[283]

Askerî dehası düşmanları tarafından bile kabul edilmiş bulunan **Ali İhsan Paşa**, bu durumun tahlilini yaparken diyor ki:

"Eğer bu esnâda İzmit tarafındaki Birinci Ordu Kuvvetleri, Gebze üzerinden Yakacık sırtlarına, Kayışdağı'na, Alemdağı Ormanları garb kenarına, Polonez Köyü'ne doğru ilerlemiş olsalar idi, İngiliz kuvvetlerinin Çamlıca Tepeleri'ne çekilmeleri ve mütâreke için müracaatta bulunmaları şüphesiz gibi idi. İngiliz Harb gemileri, dağınık kara kuvvetlerinin hareketlerine mâni olamazlardı.

***Mustafa Kemal Paşa**'nın bir kuru lâfı, **Harrington**'u düşündürmüş ve Londra'ya müracaata mecbûr etmiştir. **Lord Gürzon**, Fransızlar'la İtalyanlar'ın Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeleri ve Türk askerlerinin Boğazlardaki bîtaraf mıntıkaya ilerlemeleri karşısında telâşa düştü. O zamana kadar müttefiklerine ehemmiyet vermemiş ve Türk Murahhası **Fethi Bey**'i kabul etmemiş olan bu mağrur Lord, derakab çantasını alarak 19 Eylül'de Fransızlar ile görüşmek üzere Londra'dan hareketle Paris'e geldi. Ertesi gün, 20 Eylül'de **Poincaré** ile*

---

tilâfları hakkıyla kavramak için bkz: **Dawid Walder**- The Chanak Affair-London, 1969.

282 General **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 353.

283 a. y.

görüştü.

*16 Eylül'de Reuter Ajansı ile neşredilen İngiliz kararlarından haberdâr olan **Mustafa Kemal Paşa**, 17 Eylül'de İzmit'e giderek Birinci Ordu'nun mevcud kuvvetlerini harekete geçirseydi veyahud en geç 20 Eylül'de **Lord Gürzon** Paris'te **Poincare**'ye:*

"-Aman!.." deyip yalvarırken Birinci Ordu'nun muhtelif müfrezeleri, akıncıları ve süvarileri, Alemdağı Ormanları'na ve Kayışdağı sırtlarına doğru ileri harekâta ve tazyike başlasalar idi, mütâreke ve sulh şartları daha kolay ve arzumuza tamamiyle uygun olarak daha çabuk temin edilebilirdi.

***Mustafa Kemal Paşa**'nın bu esnâda İzmir'de kalması, İngilizler'i sıkıştırmak istememesine delâlet ediyordu. Hâlbuki hiç olmazsa, İzmit'e gidip orada blöf yapması tesirden hâli kalmayacaktı. Evvelce:*

*«**-Bîtaraf mıntıka diye bir şey tanımıyoruz!..**» tarzında verilen cevap ile, İzmir'de de oturup âtıl ve pasif kalmak birbirine uymuyordu.*

***Lord Gürzon**, Paris'te **Poincare** ile görüştükten sonra, İtalya'nın Paris sefiri **Kont Sforça** ile de görüştü. Ve aynı gün öğleden sonra Fransız Hâriciye Nezâreti'nde üç devlet mümessilleri arasında bir konferans aktolundu. Burada şu kararlar alınmıştır:*

1- Anadolu'da Müttefik Devletler'den asker bırakmaya lüzûm yoktur.

2 - Deniz Kuvvetleri, Türklerin Rumeli'ye geçmelerine mümânat etmek için kâfidir...

*22 Eylül'de bir daha buluşup görüştüler. **Gürzon**, İstanbul'un Türkler'in elinde bırakılmasına itirazı olmadığını söylemiştir. Bundan sonra Trakya mes'elesi konuşulmuştur. Fransızlar ile İtalyanlar, Edirne'nin Türkiye'ye iâdesinde şiddetle ısrar etmişler; İngilizler râzı olmamışlardır. **Gürzon**, Londra ile uzun boylu muhâbere etmiş, nihayet 23 Eylül'de,*

Meriç Nehri hudûd olmak üzere Edirne'nin bizde kalmasına, İngilizler muvafakat eylemişlerdir. Bu sûretle Ankara Hükümeti'ne gönderilecek müşterek notaya ***Gürzon*** *da imzasını koymuştur.*

Poincare*'nin emri ve* ***Gürzon*** *ile* ***Sforça****'nın tasvibi ile* ***Franklin Buyyon****, bir Fransız harb gemisine binerek 23 Eylül mukarrerâtını hâmilen İzmir'e hareket etmiş ve bu hareketinden Ankara Hükümeti haberdâr edilmiştir.*

Mustafa Kemal Paşa*, yanında Hâriciye Vekili* ***Yusuf Kemal Bey*** *olduğu hâlde İzmir'de* ***Franklin Buyyon****'u beklemeye başlamıştır. Bu haberi aldıktan sonra Boğazlar'a karşı tarafımızdan bir tazyik icrâsı, artık bahis konusu olamazdı. Vakit geçmiş idi, oyalanmış idik. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri* ***General Pelle*** *de daha evvel İzmir'e gelmiş ve Paris'deki müzâkere ve mukarrerâttan Hâriciye Vekilimize mâlûmat vermişti.*

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri ***General Harrington*** *da Paris Mukarrerâtını ve İzmir müzâkeresini sükûnetle beklemekte idi.*

Franklin Buyyon*, İzmir'e varınca orada bulunan* ***Mustafa Kemal Paşa*** *ve* ***Yusuf Kemal Bey*** *ile görüştü. Paris Mukarrerâtını bildirdi. Bizimkiler, işi kısa keserek harbe çabuk son vermek ve memlekette* ***Mustafa Kemal Paşa****'nın tasavvur ettiği teşebbüslere bir an evvel girişmek için Paris mukarrerâtını kabul ettiler.*

Türk askerinin Trakya'ya girmemesine mukabil, Trakya'nın Yunanlılar tarafından hemen tahliyesi ile Türk mülkiye memurlarına ve jandarmasına teslimini şart koştular. ***Franklin Buyyon*** *bunu te'min etmeyi vaad eyledi. Bunun üzerine bizimkiler, şimdilik Trakya'ya Türk askeri göndermemeyi taahhüd ettiler ve Boğazlara karşı ileri hareketi durdurdular."*[284]

Hâlbuki bu sırada herkes, Türk Ordusu'nun Boğazları

284 General **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 353-354.

zorlayarak Trakya'ya geçmesinin en tabiî bir hâdise olduğu kanaatindeydi. Bu keyfiyeti, Ankara'daki ilk Rus Elçisi **S. İ. Aralov**'un Türkiye Hâtıraları'nda bile bulmak mümkündü:

"Türk Ordusu, Yunan Cephesi'ni yarıp Ege Denizi ile Marmara Denizi ve Boğazlar'a doğru ilerlerken biz Elçilikte, Türk Ordusu'nun İstanbul'a gireceğine, Boğaz'ın Anadolu yakasını ve Doğu Trakya'yı işgal edeceğine inanıyorduk."[285] demektedir.

Sulhten önce henüz mütâreke görüşmeleri yapılırken işlenen askerî ve siyâsî hataları büyük bir dikkat ve titizlikle tesbit eden **General Ali İhsan Sabis** mütalâalarına devam ederek diyor ki:

*"**Mustafa Kemal Paşa**'nın bir an evvel sulh yapmak arzusu, İzmir müzâkeresinde bazı ehemmiyetli noktaların unutulmasına sebep olmuştur. **Franklin Bouillon**'un tatlı diline kapılarak getirmiş olduğu 23 Eylül Paris mukarrerâtına hiç itiraz edilmemiş ve hemen hepsi aynen kabul olunmuştur. Hâlbuki bu müzâkerede isti'cal göstermemek, Meriç Nehri'ni hudûd olarak kabul etmemek ve hiç olmazsa Gümülcine batısına kadar Garbî Trakya'yı Yunanlılar'da bırakmayarak tahliyesini istemek lâzım idi.*

Bundan başka Boğazlar'ın ve İstanbul'un tahliyesi mes'elesini de aynı zamanda ileri sürüp karara bağlamak ve bu kararlar üzerine Mudanya'da bir mütâreke komisyonunun akdine râzı olmak îcâp ederdi.

İzmir'e getirilmiş olan 23 Eylül Paris Mukarrerâtı tamamiyle belli olunca gizlice Türk Orduları'na Boğazlar'a ilerlemek emri verilmeli; İzmir'de müzâkere ederken Ordular, Boğazlar'ın Anadolu sâhilini ellerine geçirmeli veya hiç olmazsa bu sahillere iyice sokulmuş olmalı idiler. Eğer İstanbul'un Müttefik Devletler tarafından tahliyesi târihi tesbit edilmiş olsaydı, sonradan zuhûr eden zorluklara meydan

285 **S. İ. Aralov**- Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hâtıraları, İstanbul, 1967, sh: 49.

verilmemiş olurdu. Meriç Nehri'ne kadar Şarkî Trakya'yı kendiliklerinden bize iâdeye râzı olmuş ve teklif etmekte bulunmuş olduklarından tarafımızdan Garbî Trakya'nın talebi, Müttefik Devletler'i hiç şaşırtmazdı. Bu talep tamamiyle terviç edilmese bile ***"Edirne-Dedeağaç"*** *demiryolunu, Edirne'nin Karaağaç İstasyonu ve mahâllesini Dimetoka ve Dedeağaç şehirlerini kurtarmak mümkün olurdu. Lozan Sulh Müzâkeresi de bu esaslar üzerinde daha kolay cereyan ederdi.*

İngiltere bir yandan 23 Eylül mukarrerâtını Paris'te kabul ederken, diğer taraftan Yunanlılar'ı gizlice tahrik etti. Güya Şarkî Trakya'nın terkine râzı olmadıklarından dolayı Yunanistan'da bir galeyân peydâ oldu ve bir askerî ihtilâl neticesinde 27 Eylül'de ***Kral Kostantin****, ikinci oğlu* ***George*** *lehine krallıktan feragat eyledi.* ***Venizelos****, Londra'ya gelerek* ***Lord Gürzon*** *ile görüştü, fakat Başvekil* ***Lloyd George*** *mülâkattan içtinâb etti.*

Fransız gazeteleri, Yunanistan'daki oyunlara bir kıymet vermeyerek ***Venizelos****'un faaliyet göstermesini soğuk bir tavır ile karşıladılar; bu hareketlerin Yunanistan'a Edirne'yi kazandırmayacağını yazdılar.*

İzmir mülâkatında kabul edilmiş olan 23 Eylül Paris mukarrerâtını ***Poincare****, Fransız Nâzırlar Meclisi'ne tasdik ettirdi. Bu sûretle Yunanistan vaziyetinin 23 Eylül mukarrerâtı ile kat'iyet kesbetmiş olduğunu ve Fransız siyâsetinin tâdil edilmeyeceğini anlatmak istedi.*

Lord Gürzon*'un Yunanlılar'ı himâye etmesine rağmen Fransızlar ile İtalyanlar'ın lehimizde metin davranmaları üzerine* ***Venizelos****, Londra'dan Paris'e eli boş döndü. Paris'te* ***Poincare****'ye Şarkî Trakya'nın terkine râzı olduğunu ve bunu Atina Hükûmeti'ne tavsiye eylediğini söylemek mecbûriyetinde kaldı. Atina Hükümeti, bu tavsiyeyi kabul ettiğinden* ***Venizeios****, Yunanistan'ın Avrupa'da fevkalâde murahhas sefîri sıfatını deruhte eyledi.*

Müttefik Devletler tarafından yapılmış olan 29 Eylül teklifini kabul ettiler ve 3.10.1922'de Mudanya'da bir mütâreke komisyonu toplandı. Aynı günde Başkumandan ile Hâriciye Vekili, İzmir'den Ankara'ya döndüler.

4.10.1922'de ***Mustafa Kemal Paşa****, Büyük Millet Meclisi'nde uzun bir nutuk îrad ederek yapılmış olan harb hareketleri ve kazanılan zafer hakkında izahat verdi.*

İsmet Paşa*, Mudanya Konferansı'nda da İstanbul'un Müttefikler tarafından tahliyesi hakkında hiçbir şey te'min etmeden 11.10.1922'de konferans bitti ve protokol imza edildi.*

Refet Paşa*, İstanbul Kumandanlığı'na tâyin olundu.*

Bu sûretle İstanbul'daki Padişah Hükûmeti'nin idâresine resmen nihayet verilmiş oldu. 19.10.1922'de İngiltere'de ***Lloyd George*** *Kabinesi istifâ etti. Müttefik Devletler 27.10.1922'de verdikleri bir nota ile sulh konferansının 13.11.1922'de Lausanne'da toplanmasını, ikiden fazla mümessil gönderilmemesini ve bunların tam selâhiyeti hâiz olmalarını bildirdiler."*[286]

Bu dâvet üzerine sulh konferansında Türkiye'yi temsil edecek hey'etin kimlerden müteşekkil bulunması mes'elesi düşünülmeye başlandı. Fakat dâvet sadece Ankara Hükûmeti'ne değil, aynı zamanda İstanbul Hükümetine de yapılmıştı.[287]

Evvelce ifâde edildiği üzere, son Osmanlı Sadrazamı **Tevfk Paşa**, sulh konferansında **"müşterek bir hatt-ı hareket tâkibi"** için **M. Kemal Paşa**'ya müracaat etmişti.[288]

İstanbul Hükûmeti'ni ortadan kaldırmak ve tek başına memlekete hâkim olmak isteyen **M. Kemal Paşa**, bu hâdiseyi vesile ittihaz ederek **"Saltanat"** ve **"Hilâfet"**i birbirinden ayırıp önce saltanatı ortadan kaldırmak yolunu tuttu. Burada câ-

286 General **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 355-356.

287 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları - Ulus Gazetesi, 20 Ağustos 1963 târihli nüsha; **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 88; **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 844 vd; **M. Kemal Paşa**, a.g.e., sh: 418.

288 Bkz: Nutuk- 260 numaralı vesika.

lib-i dikkat olan husûs şudur ki, böyle bir kararın ittihazından sadece birkaç gün evvel **Refet Paşa**'nın Keçiören'deki evinde **M. Kemal Paşa**'ya karşı Saltanat'ı da, Hilâfet'i de müdafaa eden ve **M. Kemal Paşa**'nın bu müdafaa esasları üzerinde tasvibini ve hattâ aynı hissiyâtın O'nun tarafından da Meclis huzûrunda ifade edilmesini sağlayan **Rauf Bey**, bilâhare Saltanatın ilgâsı gününün bir **"millî bayram"** olarak kabul edilmesini isteyecek kadar tezada düşmüştür.[289]

O devrin ricâlinin karakter zaaflarını belirtmesi bakımından son derecede alâka çekici olan bu vak'ayı, **M. Kemal Paşa**'dan dinleyelim:

*"**Rauf Bey**, bir gün Meclis'teki odama gelerek benimle bazı husûsâta dâir görüşmek istediğini ve akşam Keçiören'de **Refet Paşa**'nın evine gidersem daha güzel konuşabileceğimizi söyledi. **Rauf Bey**'in teklifini kabul ettim. **Fuad Paşa**'nın da hazır bulunmasına muvaffakatımı isti'zan etti. O'nu da münâsip gördüm. **Refet Paşa**'nın evinde dört kişi içtimâ ettik. **Rauf Bey**'den dinlediklerimin hülâsası şu idi: Meclis, Makâmı Saltanat'ın ve belki Hilâfet'in ortadan kaldırılmak nokta-i nazarının tâkip edildiği endişesi ile müteezzîdir. Sizden ve sizin âtiyen alacağınız vaziyetten şüphe etmektedir. Binâenaleyh Meclis'i ve dolayısıyla efkâr-ı umûmiye-i milleti tatmin etmeniz lüzûmuna kaniim.*

***Rauf Bey**'den Saltanat ve Hilâfet hakkındaki kanaat ve mütâlaasının ne olduğunu sordum. Verdiği cevapta şu tasrîhatta bulundu:*

"-Ben..." dedi, "Makâm-ı Saltanat ve Hilâfet'e vicdâ-

---

289 **Feridun Kandemir**- a.g.e. sh: 90'da:

"Efendim, bu akşam Risâletpenah Efendimiz'in velâdetlerine tesadüf etmekle İslâm Âlemi müşerreftir. Aynı zamanda hakikaten millete dayanan yegâne kuvvet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de bihakkın istiklâlinin temin edildiği gündür. Bu ikisi hürmetine, mes'ud geceyi tes'îden bu gece ve yarının bayram kabul edilmesini teklif ederim." demiş bulunduğu görülmektedir.

nen ve hissen merbûtum. Çünkü benim babam, Padişah'ın nân u nîmetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricâli sırasına geçmiştir. Benim de kanımda, o nîmetin zerrâtı vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişah'a muhâfaza-i sadâkat borcumdur. Hâlife'ye merbûtiyetim ise, terbiyem îcâbıdır. Bunlardan başka umûmî mütâlaam da vardır. Bizde vaziyet-i umûmiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makâm temin edebilir. O da Makâmı Saltanat ve Hilâfet'tir. Bu makâmı lâğvetmek, O'nun yerine başka mâhiyette bir mevcûdiyet ikamesine çalışmak, felâket ve hüsranı mûciptir. Aslâ câiz olamaz!..

***Rauf Bey**'den sonra karşımda oturan **Refet Paşa**'dan mütalâasını sordum. **Refet Paşa**'nın cevabı şu idi: Tamamen **Rauf Bey**'in fikir ve mütalâasına iştirak ederim. Filhakika bizde Padişahlıktan, Hilâfetten başka bir şekl-i idâre mevzuubahs olamaz.*

*Ondan sonra, **Fuad Paşa**'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, yeni Moskova'dan geldiğinden vaziyeti, efkâr ve hissiyat-ı umûmiyeyi lüzûmu derecede tetkike henüz vakit bulamadığından bahsederek, görüşülen mes'ele hakkında kat'î bir fikir ve kanaat dermeyân etmekte ma'zur olduğunu ifade etti.*

Ben, muhataplarıma kısaca şu cevabı verdim:

"-Mevzuubahs ettiğiniz mes'ele, bugünün mes'elesi değildir. Mecliste bazılarının telâş ve heyecanına mahâl yoktur."

***Rauf Bey**, bu cevabımdan memnun göründü. Fakat şu veya bu tarzda, mevzuubahs mes'ele etrafında görüşmeye devam olundu. Akşam üzeri başlayan mülâkatımız, bütün gece sabaha kadar uzadı. **Rauf Bey**'in bir şeyi temin etmek istediğini ihsas ettim. Benim Hilâfet ve Saltanat ve âtiyen şahsen alabileceğim vaziyet hakkında kendilerine söylediğim ve itmi'nan bahşedici buldukları sözleri bana kürsüden bizzat Meclis'te söyletmek...*

*Kendilerine söylediğim sözleri, aynen Meclis'te söylemeye beis görmediğimi bildirdim. Fazla olarak bu sözleri kurşun kalemi ile bir kâğıt parçasına tesbit ve ertesi günü Meclis'te bir münâsebetle beyânât tarzında dermeyân edeceğimi vaad ettim. Bu vaadimi îfâ da eyledim. Benim bu beyânâtım muhâliflerce, **Rauf Bey**'in bir eser-i muvaffakiyeti telâkki ve kendisi takdir edilmiş.*

*Efendiler, ihtimal **Rauf Bey**, birtakım zevât indinde deruhte eylediği vazifeyi yapmıştı. Ben de umûmî ve târihî vazifemden, o güne âid safhayı izah eylediğim gibi îfâ eylemiştim. Fakat umûmî vazifemin, emrettiği asıl noktayı ifâ ve tatbik etmek lâzım geldiği zaman da aslâ tereddüd etmedim.*

***Tevfik Paşa**'nın telgrafları vesilesiyle Saltanat'ı Hilâfet'ten ayırmaya ve evvelâ Saltanat'ı lâğvetmeye karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhâl **Rauf Bey**'i Meclis'teki odama celbetmek oldu. **Rauf Bey**'in, **Refet Paşa**'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve mütalâatına hiç muttalî değilmiş gibi ayakta, kendisinden şu talepte bulundum:*

*Hilâfet ve Saltanat'ı birbirinden ayırarak Saltanat'ı lağvedeceğiz. Bunun muvâfık olduğuna dâir kürsüden beyânâtta bulunacaksınız. **Rauf Bey** ile fazla bir tek kelime teâti etmedik.*

***Rauf Bey**, odadan çıkmadan evvel, aynı maksadla dâvet etmiş olduğum **Kâzım Karabekir Paşa** geldi. O'ndan da aynı zeminde beyânâtta bulunmasını ricâ ettim.*

*Efendiler, o târihe âid zabıt ceridelerinde görüldüğü veçhile, **Rauf Bey** bir-iki defa beyânâtta bulundu ve hattâ Saltanat'ın lâğvolunduğu günün bayram kabul edilmesi teklifini de dermeyân etti."*[290]

M. Kemal Paşa, müteakip satırlarında gayet haklı olarak **Rauf Bey**'in birkaç gün içinde ortaya çıkan bu tezadıyla

290 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh: 418-419.

istihzâ etmektedir. Fakat şu da bir hakikat olarak kendi ifâdesi ile sâbittir ki: O da, **Rauf Bey** gibi, üç-dört gün arayla birbirine zıt ifâde ve hareketlerde bulunmuştur.

Rauf Bey, evvelce mevzuubahs edilmiş bulunan, **Kandemir**'le mülâkatlarında aleyhtarlığının sadece Saltanat'a mahsûs bulunduğunu, fakat sadece o zaman için Hilâfet'in muhâfazası lüzûmuna kaani bulunduğunu ifade etmekte ve bu bâbda uzun mütâlâalar dermeyân eylemektedir.[291] Hâlbuki **M. Kemal Paşa**'nın yukarıya dercedilen satırları, O'nun **Refet Paşa**'nın evinde serdeylediği mütâlaalarının Hilâfet kadar Saltanat'a da şâmil bulunduğu aşikârdır.

Bu mes'ele üzerindeki teferruatı, bu eserin **"Hilâfet meselesi"**ni **"mânevî kayıplarımız"** meyânında ele alacak olan üçüncü cildinde de tafsil edeceğimiz cihetle, burada bu kadarla iktifa edip **"Lozan Murahhaslar Hey'eti"**nin teşekkülü mes'elesine geçiyoruz.

Bu sûretle yukarıda anlatıldığı üzere, saltanat ilgâ edildikten sonra Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin tek başına ve sadece Ankara murahhasları ile temsili imkân dâhiline sokulmuş oldu. Konferans, Hâriciye Vekilleri seviyesinde cereyan edecekti. Mondros Mütârekenâmesi gibi Türkiye'ye pek pahâlıya mâl olmuş bulunan bir anlaşmayı imza eden **Rauf Bey**, biraz da o anlaşmanın kefâretini teşkil etmek üzere Lozan'a gitmek ve şerefli bir sulh muâhedesi ortaya çıkarmak istiyordu. Hattâ **Dr. Rıza Nur**'a göre, bu arzu, Hey'et-i Vekîle'de cereyan eden müzâkere ve seçimlerle fiilen de tahakkuk ettirilmiş idi.[292] Fakat daha sonra hiç böyle bir seçim ve müzâkere icrâ edilmemiş gibi mes'elenin yeniden ele alındığını, **İsmet Paşa**'nın tercih ve tesbit edildiğini görüyoruz.

Hâlbuki bu sırada Hâriciye Vekili **Yusuf Kemal Bey** idi. Bu itibarla Hey'et-i Murahhasa Reisi, O'nun olması îcâb ediyordu. **M. Kemal Paşa**'ya göre, **İsmet Paşa**'nın Hey'et-

291 **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 92 vd.

292 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 840 vd.

i Murahhasa Reisi yapılmasını ilk teklif eden **Yusuf Kemal Bey**'dir.[293] **Yusuf Kemal Bey**'in kendisi ise hâtıratında **"sıhhî sebeplerle Hâriciye Vekilliği'nden ayrıldığını"** söylemektedir.[294]

Rauf Bey ise, **İsmet Paşa**'yı **M. Kemal Paşa**'ya kendisinin teklif ettiğini söylemektedir.[295] Bu sebep vârid olsa bile bir kere **İsmet Paşa**'nın reisliği tekarrür ettikten sonra, Hâriciye Vekili olması da zarûrî idi.

Bununla beraber **İsmet Paşa**, ileride tafsil edildiği üzere, böyle bir siyâsî faaliyet için hiçbir tecrübe ve hattâ liyâkat sahibi olmadığından **M. Kemal Paşa**'nın kendisine bu husûstaki teklifi karşısında pek çok tereddütler geçirmiş, bütün hayatı askerlikte geçtiğinden bahsederek beyân-ı itizar etmişti.

Daha alâka çekici olanı şudur ki, **İsmet Paşa**, böyle bir konferansa askerlerin gönderilmesine muhâlif olduğunu, kendisine karşı ve peşînen ifade eden **Kâzım Karabekir Paşa**'nın da bilâhare bu Konferans'a Ruslar'ın da iştirak edeceklerini

293 **M. Kemal Paşa**- a.g.e., sh: 417-418 de:

*"Ankara'dan hareketimden evvel **Yusuf Kemal Bey**, bana Hey'et-i Murahhasa vazifesini en iyi **İsmet Paşa**'nın yapabileceğini söylemişti. **Yusuf Kemal Bey**'den kendisine vukû bulan iş'ârımı hüsn-i telâkki ederek îcabına tevessül ettiğine dâir cevap aldım, işte ondan sonra idi ki, **İsmet Paşa**'ya Hâriciye Vekili olacağını, ondan sonra da sulh konferansına Hey'et-i Murahhasa Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birden bire mütehayyir kaldı. Asker olduğundan bahsederek beyân-ı itizar etti. En nihâyet teklifimi bir emir telâkki ederek mutavaat gösterdi."* denilmektedir.

294 **Yusuf Kemal Tengirşenk**- a.g.e., sh: 285-287.

295 **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 101'de:

*"Hey'etimize benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Ben ise, karşımıza gelecek devletlerin, hey'etlerine, Hâriciye Vekilleri başkanlık ettiğinden, bizim de Hâriciye Vekilimiz **Yusuf Kemal Bey**'i göndermemizi doğru buluyordum. Fakat **Yusuf Kemal Bey**, başkan olarak gittiğim takdirde bana refakat edeceğini ileri sürerek, bu vazifeyi kabul etmeyince, **Mustafa Kemal Paşa**'ya ben:*

*«-Mudanya Konferansı'nı başarı ile idâre ederek, istenen neticeye ulaştırabildiği için sulh müzâkerelerine de O'nun gitmesi münasip olur.» diye **İsmet Paşa**'yı tavsiye ettim."* denilmektedir.

öğrenince, onlarla muârefesinden bahsederek kendisinin Murahhas Hey'eti Reisi olmayı arzu eylediğinden bahsetmektedir.[296]

Bu ifâde, ihtimal ki, kendisinin **"Amerikan mandası"** taraftarlığını ifâde eden mektubunu **"İstiklâl Harbimiz"** isimli eserine derceden **Kâzım Karabekir Paşa**'dan bir nev'i intikam almak arzusunun eseridir. Çünkü **İnönü**'nün **K. Karabekir Paşa**'ya atfen naklettiği ifâdenin müteâkip satırlarında, kendisi de yani **Karabekir** asker olduğu hâlde, O'nun reisliğine **"asker olması"**nı ileri sürerek itiraz etmek sûretiyle tenâkuza düştüğü bildirilmektedir.[297] **Kâzım Karabekir Paşa**'nın,

296 Bkz: **İnönü**'nün Hâtıraları (Lozan Kısmı)- Ulus Gazetesi, 19 Ağustos 1968 tarihli nüsha.

297 *"Bir aralık, **Atatürk**, konferanstan bahsetti. Hiç alâka göstermedim. O günlerde **Karabekir** ile yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum. **Karabekir** ile münhasıran bu mesele için konuşmuş değiliz. Bursa'da buluştuğumuz zaman, her şeyden bahsederek yaptığımız mûtât sohbetlerden birinde, Lozan Konferansı'na gidecek heyetten bahsediliyordu. Benim Lozan Konferansı'na gimem ihtimali sızmış olacak ki, **Karabekir** buna değinerek:*

"-Lozan Konferansı'na askerlerin gitmesi, kesin olarak yanlıştır." dedi. "Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mânâ verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır." diyor ve:

*"-Bu memlekette askerden başka kimse yok mu?" diye soruyor ve cevabını veriyordu. **Karabekir**'in bu konuşmasından, ben îmâ ediliyormuşum gibi bir mânâ çıkararak kendisini teskin etmek istedim.*

"-Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum, askerî vazifem bitmiş, istirahata hak kazanmış bir adam vaziyetindeyim." tarzında konuşuyordum.

*Ruslar'ın konferansa gidip gitmeyecekleri bugünlerde belli değildi. Onların konferansa gitmesini biz istiyorduk. Fakat dâvet edilip edilmeyecekleri henüz meçhul. Böyle bir durum var. **Karabekir Paşa**, Ruslarla Gümrü Muâhedesini yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansı'na gittikleri takdirde kendisinin başmurahhas olmasını şart görüyor. Onda böyle bir hava sezdim. Konuşmasında kendisinin konferansa gitmesi düşünülüyormuş tarzında bir zihniyetin muhâkemesi vardı. Böyle bir husus söz konusuymuş gibi bunları anlattı. Konuşmamızda mesele böyle kaldı.*

*Ertesi gün tekrar buluştuk. Konuştuğumuz zaman **Atatürk**, Lozan Kon-*

malûm ruh ve karakter yapısı dikkate alındığında böyle bir tenâkuza düşebileceğine ihtimal verilemez!..

İsmet Paşa'nın bir asker olmak itibariyle siyâsî mes'eleler için mevcud tecrübesizlik ve kifâyetsizliği, uzun münakaşalara sebeb olmuşsa da binnetice **M. Kemal Paşa**'nın tensîbinin ihdas eylediği baskı dolayısıyle Hey'et-i Murahhasa Reisliği tahakkuk etmiştir. İkinci murahhas olarak **"Umûr-**

feransı için bana karşı daha ciddî tavır almaya başladı:

"-Lozan'a senin gitmen lâzımdır!" diye konuştu. Cevap olarak:

"-Hükümet var, Hâriciye Vekili var, vazife de onundur!.." dedim.

"-Hâriciye vekili de seni istiyor." dedi.

Hakikaten konferansa gitmeye hiç niyetim yoktu:

"-Olmaz!" dedim, "İstemiyorum!.." dedim.

***Atatürk**'le aramızdaki bu konuşmayı **Karabekir**'e anlattım. Bu esnâda Rusları'n konferansa dâvet edildiklerini de öğrenmiş bulunuyorduk. **Karabekir**, **Atatürk**'le aramızdaki bu konuşmayı dinledikten sonra, bana şunları söyledi:*

"-Benim konferansta vazife almam, Ruslar'ın bulunmasına, bulunmamasına bağlanıyordu. Şimdi mahzur kalmadı. Gümrü'de yaptığım gibi Lozan Konferansı'nda da bulunmam, oraya gitmem lâzım. Öyle değil mi?"

Ben, hayretle:

"-Dün biz askerler gitmeyelim, karışmayalım, diyordun. Şimdi uygun olacağı fikri nereden çıktı?" diye sordum.

***Karabekir**, sözlerime cevap olarak:*

"-Ama mesele çok mühimdir!" dedi.

"-Ben istemiyorum, karışmıyorum, ne hâliniz varsa görün!" tarzında konuşarak tamamıyla istiğna gösterdim.

*Artık hep beraber Ankara'ya dönmek zamanıydı. **Atatürk** bu sefer benimle ciddî olarak konuştu. Kesin vaziyet aldı:*

"-Behemehal gideceksin, başka çaremiz yoktur, bu vazifeyi yapacaksın!.." dedi.

Konuşmamız böyle devam ediyor. Ben:

"-Hâriciye Vekili var." diyorum. O:

"-Sen Hâriciye vekili olacaksın!" diyor.

"-Nasıl olacağım?" diye soruyorum.

*"-**Yusuf Kemal Bey**, Hâriciye Vekilliği'ne seni teklif edecek, o yaptıracak!.." diye cevap veriyor.*

Bu vaziyette Bursa'dan ayrılıp Ankara'ya geldik." (Bkz: **Sabahaddin Selek- İsmet İnönü**'nün Hâtıraları, İstanbul, 2006, sh: 314-315)

ı Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimaiyye Vekili" **Dr. Rıza Nur** ve diğer murahhaslığa da Trabzon Meb'usu **Hasan Hüsnü** (**Saka**) Bey seçilmişlerdir.

Konferansa iştirak eden devletler, iki murahhas gönderdikleri hâlde Türk Hey'eti'nin başında her biri de **"murahhas"** sıfatını hâiz üç kişinin bulunması, Lozan'da münâkaşalara sebeb olmuş, fakat netice itibariyle bu da kabul edilmiştir.

Hey'ete; terfik edilen müşâvir, gazeteci ve neferlerle[298]

298 *"Biz artık yola çıkıyoruz.* ***İsmet****, Ordu'ya gitmişti. Eskişehir'de bize iltihâk edecek. Gece yarısı trene biniyoruz. İstasyondayız. Bir telgraf getirdiler.* ***İsmet****, Hâriciye Vekâleti'nden ismini unuttuğum bir kâtibi de götürmemi istiyor. Haber yolladım. Derhal geldi.*

«-Hadi, ***İsmet Paşa*** *istiyor.» dedim.*

Çocuk, eşya bile almaya vakit bulamadı. Trene atladı. Yolda ***İsmet*** *de bize iltihak etti.* ***İsmet*** *iki tane yâver, birkaç zâbit, on tane de nefer almış. Bu askerler hep böyle. Böyle saltanatla gidecek. Be adam, şimdi Hâriciye Vekili'sin, murahhassın, sivilsin. Bu kadar adam, Lozan'a ne ile gider gelir ve orada ne yer? Az para mı? Bu fakir millete yazık değil mi? Tabiî bu mülâhaza zihnimden geçti. Kendine hiçbir şey demedim. Daha ilk adımda iş çıkacak, fakat onların böyle şeyler düşündükleri yok..."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 852-853)

*"****Rauf****'tan bana bir telgraf. Zehir gibi. Diyor ki:*

«-Siz benim haber ve iznim olmadan... Efendiyi nasıl alıp İstanbul'a götürdünüz? Derhal iâde edin.»

Ateş kesilmiş. Bu, ***İsmet****'in benden telgrafla istediği ve beraber aldığım efendi.* ***İsmet*** *telgrafını okudu, küplere bindi.*

«-Bunu ben istedim, ben Hâriciye vekiliyim, istediğimi alırım. Geri yollamayacağım.» diyordu." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 855)

"Biz büyük bir teşyî (uğurlama) ile Sirkeci'den trene bindik, herkes mâiyetinde adamlar götürüyor. Bizim Pazarola ***Hasan (Saka)*** *dahî bir kâtip almış. Bende bir şey yok. Aklıma bile gelmiyor. Lüzumsuz; millete boşuna masraf.* ***Reşit Safvet****, bu çocuğu görmüş. Bana dedi ki:*

«-Bu çocuk, âilesiyle bir müddet bizim evin yanındaki evde oturdu. Bizim bahçıvanın paltosunu çalıp sattı. Bu gayet fena bir çocuktur. Söyle de bunu götürmesin!..» dedi.

Hasan*'a söyledim. Hiddetlendi.*

«-Hayır, bu iyi çocuktur.» dedi.

«-Canım, şöyle de olmuş.» deyip vak'ayı anlattım. «Söz dinle, bunu gö-

birlikte sayı yüz kişiyi aşmaktaydı. Bunların belli başlılarının isimleri ile o zamanki vazifeleri şöyledir:

BAŞMURAHHAS:
İsmet Paşa: Hâriciye Vekili.

MURAHHASLAR:
a-**Dr. Rıza Nur**: Sıhhiye Vekili.
b-**Hasan Bey**: Sâbık Mâliye Vekili

MÜŞÂVİRLER:
Münir Ertegün: Hâriciye Vekâleti Hukûk Müşâviri
Muhtar Çilli: Nâfia Vekâleti Eski Müsteşarı
Veli Saltık: Burdur Meb'usu
Zülfi Tiğrel: Diyarbekir Meb'usu
Zekâi Apaydın: Adana Meb'usu
Celâl Bayar: Sâbık İktisat Vekili ve İzmir Meb'usu.
Şefik Başman: Mâliye Teftiş Hey'eti Reisi
Seniyüddin Başak: İstanbul Evkaf Hukûk Müşâviri,
Şevket Doğruer: M. M. Vekâleti Deniz Dâiresi Müdürü (Yarbay)
Tevfik Bıyıklıoğlu: Kurmay Yarbay
Tâhir Taner: Adliye Müsteşarı
Nusret Metya: Hâriciye Vekilliği İkinci Müşâviri
Hikmet Bayur: Hâriciye Vekâleti Siyâsî İşler Müdürü
Zühtü İnhan: Üniversite Profesörlerinden,

---

türme» dedim.

*Israr etti, çocuğun cevheri temiz olduğunu ve kendisini pek iyi bildiğini söyledi. Hâsılı vazgeçirtemedim. Bu çocuk, Lozan'da neler yapacak, sonra söyleyeceğim. Maatteessüf bu çocuk, Avukat **Ömer Fârukî Bey**'in kaynıdır. **Fârûki Bey** zeki, çalışkan, mücessem nâmusu ve çok daha meziyetleri olan bir zâttı. Kaynı böyle. Hâlbuki haremi de iyi bir kadındır. Bu çocuk bugün Fransız zâbitidir. Paris'te **«Sen Piyer»** denilen meşhur Harbiye Mektebi'nde okuyor. Diğer kardeşi de Batum'da komünisttir. Bizden kaçmış komünist olmuş, orada gazete çıkarıyordu. Batum'da görmüştüm."*
(Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 858)

Fuad Ağralı: Mâliye Vekâleti Muhâsebât Umum Müdürü
Mustafa Şeref Özkan: Eski Nazırlardan
Şükrü Kaya: Mülkiye Müfettişi.
Hâmit Hasancan: Hilâl-i Ahmer (Kızılay) İkinci Reisi
Câvit Bey: Eski Mâliye Nâzırlarından
Hayim Naum: Yüksek Mühendis Mektebi Fransızca Muallimi (sonra Mısır Hahambaşısı).
Baha Bey: Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü

MATBUÂT MÜŞÂVİRLERİ:
Ruşen Eşref Ünaydın: Muharrir
Yahya Kemal Beyatlı: Şâir ve Üniversite Profesörlerinden

UMÛMÎ KÂTİP VE MÜŞÂVİR:
Reşid Saffet Atabinen: Mülgâ Şûra-yı Devlet Âzası,

MÜTERCİM:
Hüseyin Pektaş: Robert Kollej İkinci Müdürü.

KÂTİPLER:
Ali Türkgeldi: Hâriciye Vekâleti memurlarından
Mehmed Ali Balin: Hâriciye Vekâleti memurlarından
Cevad Açıkalın: Hâriciye Vekâleti memurlarından
Süleyman S. Kıran: Hâriciye Vekâleti memurlarından
Celâl Hâzım Arar: Hâriciye Vekâleti memurlarından
Saffet Sav: Hilâl-i Ahmer Umûmî Merkezi memurlarından
Rıfat Bey: Eski Hâriciye memurlarından
Dr. Nihat Reşad Belger: Paris Matbuât Mümessili.

13 Kasım 1922, konferansın başlayacağı tarih olarak tesbit edilmişti. Heyetimiz iki gün evvel (11 Kasım) Lozan'a indi.

İngiltere'de **Lloyd George** Kabinesi'nin düşmesi ve yeni seçim yüzünden konferans bir hafta te'hir edilmiş bulunuyor-

du. Hâlbuki bu haber, daha İstanbul'dan ayrılmadan İngiliz fevkalâde komiseri tarafından Hey'etimize **"husûsî sûrette"** bildirilmişti.[299]

İnönü, Müttefik Devletler Hâriciye Vekilleri'ne bir nota gönderdi:

"Sulh konferansının içtimâı hakkında Fransa, İngiltere, İtalya hükümetleri tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne resmen yapılan dâvet üzerine konferansın açılma tarihi 13 Kasım olarak kat'î sûrette kararlaştığı cihetle Lozan'a muvâsalat eden Türk Murahhas Heyeti'nin müştereken takarrür eden yukarıda yazılı târihte müzâkerâta girişmeye hazır olduğunu, zât-ı asilânelerine tebliğiyle kesb-i şeref eylerim. Sulhun te'hiri, Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıklarla zahmetleri devam ettirecek ve bertaraf edilmesi münhasıran bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mâhiyette olduğunu, benimle birlikte zât-ı asilâneleri de takdir edecektir. Bu cihetle cihan sulhunun menfaati nâmına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en harâretli temennîleri zât-ı asilânelerine tebliğe ve yüksek saygılarımın teminine musâraat eylerim."[300]

Bu nota ile **İnönü**, Lozan'daki ilk gafını yapmış oluyordu. Zira vaktinden evvel konferans mahâlline gelmekle kalmıyor, bir de bir an evvel müzâkerelerin başlaması için tehâlük göstererek hiçbir müstağnî tavır takınamıyordu.

---

299 **Cemil Bilsel**- Lozan, c: II, (İstanbul, 1933) sh: 11'de **İsmet Paşa**'yı -murahhas seçilişi dolayısıyla- sayfalar dolusu methiyelerle göklere çıkarmış olduğu hâlde, bu gafı:

*"İstanbul'da kaldığı günlerde İngiliz fevkalâde komiseri, kendisine **Lord Gürzon**'un bir haberini verdi. İngiltere'de intihâbât (seçimler) sebebiyle **Lord Gürzon**, Londra'dan ayrılamayacağından, konferans birkaç gün gecikecek. **Lord Gürzon**, bunu **İsmet Paşa**'ya dostâne haber veriyor. Hakikaten İngiltere'de intihâbât yapılmaktadır. Ve neticesi belli olmadan **Lord Gürzon**'un Londra'dan konferans için ayrılması mümkün değildir."* cümleleri ile belirtmektedir. (Bkz: a.g.e., sh: 11)

300 **Cemil Bilsel**- a.g.e., sh: 11-12.

İnönü, Konferans'ın te'hirinden bi'l-istifade, birkaç arkadaşı ile Paris'e gitti. Üç günlük bir ziyâretten sonra Lozan'a döndü. Fakat Paris'te Fransız Başvekili **Poincare** ile görüşen **İnönü**, burada da aynı hatalı tutumu devam ettirerek[301] bir an evvel sulha kavuşmak husûsundaki meyil ve arzularını açıkça ifâde sûretiyle zaafını ortaya koydu.

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre Reisicumhuru **Mösyö Hab**'ın bir konuşması ile açılacaktı. **İnönü**, bu açılıştan dört gün evvel, yani 17 Kasım'da Hind Müslümanlarından gazeteci **Abdülkayyum Mâlik**'i kabul ederek O'na - bütün Dünya'ya duyurulmak isteği ile- bir beyânât verdi.

O sıralarda İslâm Âlemi, Saltanat'ın ilgâsı sebebiyle siyâsî bir güçten mahrum bırakılan Hilâfet'in geleceğinden endişe etmekteydi ki, bu hissiyât ve kanaatte Hind Müslümanları (Pakistan) başı çekmekte idi. Metbûları olan İngiliz'lerle

---

301 *"**Poincare**'ye sulh olup olmayacağını sordum:*

«-Elbette olacak!..» dedi." (Bkz: **İnönü**'nün Hatıraları, Ulus Gazetesi, 23 Ağustos 1968 tarihli nüsha veya **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 321 vd.)

*"**Mösyö Poincare** ile mülâkatımız bir saat kadar sürmüştü. Odasından çıktığım zaman kapının önünde bir adama rastladım. Bana memnun olup olmadığımı sordu:*

«-Nedir intibâın?» dedi.

Ben, o zamana kadar böyle suallere hiç alışmamıştım. Bir ciddi konuşmadan çıkar çıkmaz tanımadığım bir kimseye fikir söylemek ve hesap verir gibi bir vaziyet almak, benim bilmediğim şeyler. Gazeteciymiş.

"-Vaziyetten memnun musunuz?" diye soruyordu.

"-Memnunum!.." dedim ve başka bir şey söylemedim.

*Gazeteci ayrılıp gitti. Ertesi gün gazetelerde benim **Poincare** ile yaptığım mülâkattan vaziyetten memnun olduğum yazılıydı. Hâlbuki ben «memnun oldum» dediğim zaman, «çok bilmediğim birtakım şeyleri öğrendim ve fikirlerimi söyledim, bu fırsatı buldum» demek istiyordum. Gazeteci, benim «Memnunum!..» dememden, **Poincare** ile görüşmemden her noktada mutâbık kaldığım tarzında bir mânâ çıkarmıştı."* (Bkz: **İnönü**'nün Hatıraları - Ulus Gazetesi, 25 Ağustos, 1968 tarihli nüsha.)

Temâdî eden acemiliklerin kendi ağzından nasıl ifâde edildiğini görüyor musunuz?!

bu husûsta mücâdele hâlinde idiler. **"Muslim Standart"** isimli gazetenin yazı işleri müdürü olan **Abdülkayyum Mâlik**, **İnönü**'den Hilâfet'in geleceğine dâir endişeleri bertaraf edecek bir söz işitmek ve bunu İslâm Âlemi'ne duyurmak istiyordu. **İnönü**, O'nun istediğinden fazlasını ifade eden şu sözleri söyledi:

"Size ve sizin vasıtanızla bütün Müslümanlara şunu söyleyeyim ki...

Türk Milleti, İslâmiyet'in kolu ve kılıcıdır. Türkiye Anayasası, Hilâfet'in, yâni hür ve müstakil bir ***"İslâm Devleti"****nin menfaatlerini yürütmeye çalışacak ellere, bütün müdafaa kudretini vereceğini söylüyor. Bu hâlde, Hilâfeti nasıl, maddî, desteksiz bırakmış oluruz.*

Türkiye, Hilâfet'i tutuyor ve tutacaktır. Hilâfet, Türk Milleti'ne vedîadır, emânettir. Türk Milleti, hür ve müstakildir. Bunun için Hilâfet de taarruzdan masun ve iktidara mâliktir. Hilâfet'in bütün vasıfları mahfuz ve emindir.

Kanımızın son damlasına kadar Hilâfeti tutup yaşatacağız.

Fakat tek bir adamın şahsî malı olmasına aslâ müsaade edemeyiz. İşte Türk Milleti'nin kararı budur. Biz öyle hissediyoruz ki, Hilâfet bugün dahî Müslümanlar arasında daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerimi dikkatle okumalarını isteriz ve mihnetli günlerimizde onların devamlı müzâheretlerini beklemekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmelerini bekleriz.

Biz, büyük İslâm Âlemi'nin âzâsındanız. Bizi takviye ve teşcî etmenizle ve İslâmiyet'e yaptığımız âcizâne hizmeti takdir eylemenizle bizim, İslâm'ın hürriyet ve istiklâlinin müdafii sayılmaya lâyık olduğumuzu isbat ettiniz. Türk, bu mütevâzî ve asil vazifeden dolayı iftihar eder. Bizim kanaatimiz şudur ki, Hilâfet hakkı, Türk Milleti'nde mahfuzdur."[302]

---

302 **Feridun Kandemir**- a. g. e., sh: 96'da kısmen yer alan bu uzun beyânâtın tam metni, **"Muslim Standart Gazetesi"**nden tercüme edilerek

Tabiî bu satırları okuyanlar, gözlerine inanamamaktadırlar. Fakat hakikat budur. Hilâfet'i bütün âleme karşı böylesine müdafaa eden **İnönü**'dür. Niçin mi? Lozan'a, **"aziz şefinin hâlife olmak arzusuyla meşbû bulunduğunu"** bilerek gitmişti de ondan...

Fakat ne yazık ki, bu sözlerin erken söylenmiş olması da -İngilizler'in Hilâfet mevzuundaki hassâsiyetleri sebebiyle- telâfisi imkânsız bir gaf olmuştur.

Evvelce bir nebze bahsedildiği üzere, bu devrede **İnönü**'ye nazîre olarak **M. Kemal Paşa** da Türkiye'de aynı şekilde Hilâfet'i göklere çıkaran konuşmalar yapmaktaydı. Çünkü henüz meşhur Hahambaşı **Hayim Naum Efendi** meş'um rolünü oynamaya başlamamış bulunmaktaydı.

Konferans'a, bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven (Yugoslavya) hükümetleri iştirâk ettiler. Rusya, Türkiye'nin ısrarı üzerine Boğazlar'a müteallik mes'elelerin müzâkeresine dâvet edilmişti. Amerika, Lozan Konferansı'nda sadece müşâhid bulundurmuştu. Bulgaristan, kendisinin Ege Denizi'nde bir mahreci bulunması mes'elesi konuşulduğu zaman konferansa iştirak etmişti.

Diğer devletlerin murahhasları şunlardı:

Lord Gürzon, **Sir Horas Rumbolt** (İngiltere),

M. Barrer, **M. Bompar**, **General Pelle** (Fransa),

Marki Garoni, **M. Montagne** (İtalya),

Baron Hayaşi, **Baron Uçayâi** (Japonya),

M. Venizelos, **M. Kaklamanos** (Yunanistan),

M. Duka, **M. Diamandi**, **M. Konçesko** (Romanya),

M. Ninçiç, **M. Yuvanoviç** (Sırp-Hırvat-Sloven),

M. Stambulski, **M. Stançiof**, **M. Kinstantodorof**, **M. Morfof** (Bulgaristan),

M. Çiçerin, **M. Rokofski**, **M. Medivani** (Rusya),

"Hilâfet ve Millî Hâkimiyet" (Ankara, 1339) isimli yayının 218 ve müteâkip sahifelerinde neşrolunmuştur.

M. Peletzar (Belçika),

M. Pereyra (Portekiz),

M. Çayld, M. Gru, Amiral Bristal (Amerika nâmına müşahid). (M. Mister veya Mösyö)

20 Kasım 1922- Mont Benon Gazinosu'nda, Lozan Konferansı açıldı. Açılış konuşmasını, İsviçre Konfederasyonu Reisi **Mösyö Hab** yaptı. Sözünü:

"-Yeryüzünde iyi niyetli kimselere selâm!.." diye bitirdi.

Arkasından **Lord Gürzon**, O'nun arkasından da **İnönü** konuştular. **İnönü**, bu konuşmasında, bir an önce sulh yapılmasına dâir isticâline ilâveten[303] -evvelce temâs edilmiş olduğu üzere- Türk İstiklâli'nden bahsederek[304], sanki Lozan'da anlaşma olmazsa, istiklâlden mahrum kalacakmışız gibi bir zaaf daha izhar etti.

Biz, bu birinci cildde konferans müzâkerelerini ve mevzubahs olan meseleleri uzun uzun anlatacak değiliz. Bunu, Lozan'daki kayıplarımızı mes'ele mes'ele ele alacağımız müteâkip cildlerde yapacağız. Bu sebeple burada müzâkerelerin çok kısa bir kronolojisini vermekle iktifâ ediyoruz.

21 Kasım 1922- Saat 10'da **"Uşi"**de **"Şato Oteli"**nde konferansa devam edildi. Önce müzâkerenin dâhilî nizâmnâmesi görüşüldü. Konferansta görüşülecek mevzular, üç ayrı komisyona taksim edildi. Bu komisyonlar:

1- Askerî ve Arâzî Komisyonu (Reis, **Lord Gürzon**)

2- Ekalliyetler ve Ecnebîler Komisyonu (Reis, **Garroni**)

3- Malî-İktisadî Komisyon (Reis, **Barrer**)

22 Kasım 1922'de, Birinci Komisyon toplandı. Türkiye'nin Avrupa hudûdları görüşüldü.

27 Kasım 1922- Üçüncü Komisyon'da, **"tâmirat ve tazminat meselesi"** ele alındı.

---

303 Paris'te **Mösyö Poincare** ile görüşmesine dâir beyânlardaki bu isti'cal zaafı için bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 322 vd.

304 Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 330.

29 Kasım 1922- Adalar'da asker bulundurulmayacağına, İmroz ve Bozcaada'nın Türkiye'ye verilmesine, diğer adaların askersiz ve mahâllî idâreye sahip olmasına karar verildi.

Gümrük ve Ticâret Usulleri Komisyonu toplandı.

30 Kasım 1922- İktisâdî mes'eleler tâlî komisyonu toplandı.

30 Kasım 1922- Gümrük ve Ticâret Usûlleri Komisyonu ve İktisâdî mes'eleler tâli komisyonu toplandılar.

2 Aralık 1922- İkinci Komisyon'da müzâkereler başladı. Kapitülasyonlar müzâkere edildi.

Bu mes'ele de üç talî komisyona bırakıldı. Aynı gün: Mülkiyet-i sınâiyye, ebediyye ve bediiyyenin himâyesi ile Türkiye'de müttefik teb'alarının mal, hak ve menfaatleri görüşüldü.

4 Aralık 1922- Birinci Komisyon toplandı ve Boğazlar Mes'elesi'ni görüştü. Ayrıca Gümrük ve rüsûm hakkında görüşme yapıldı.

Türkiye'de müttefik teb'alarının mal, hak ve menfaatleri mevzuuna devam edildi.

6 Aralık 1922- Heyetimiz, adlî kapitülâsyonların kaldırılmasında ısrar etti.

8 Aralık 1922- Tarîk-i Münâkale ve Nakliyat Tâlî Komisyonu'nda müzâkereler başladı.

11 Aralık 1922- Mâliye Tâli Komisyonu tâmirat mes'elesini görüştü.

12 Aralık 1922- Lord Gürzon azınlıklar için çeşitli teklifler ileri sürdü.

13 Aralık 1922- Ecnebîlere tatbik edilecek adlî usûle dâir müzâkereler.

14 Aralık 1922- Aynı mes'eleye devam edildi. Ekalliyetler tâli komisyonu toplandı.

15 Aralık 1922- İkinci Tâli Komisyon (iktisâdî usûl nokta-i nazarından ecnebîlerin tâbî olacağı hükümler komisyonu), reis seçimi ve çalışma programının tesbiti, Ermeni millî yurdu

mes'elesi münakaşa edildi.

15 Aralık 1922- Fransız murahhas hey'eti tarafından ileri sürülen lâyiha müsveddesinin müzâkeresi yapıldı.

16 Aralık 1922- Ekalliyetler Tâli Komisyonu'nda Mütteffiklerin teklifi ve bizim mukabil teklifimiz, Mâliye Tâlî Komisyonu'nda tâmirât, tâdilât ve Duyûn-ı Umûmiye mes'eleleri ele alındı.

18 Aralık 1922- Ecnebîlerin tâbî olacağı adlî usûle dâir müzâkereye devam edildi.

19 Aralık 1922- Ecnebîlerin ve ecnebî şirketlerin tâbî olacağı mükellefiyet ve muâfiyetlere devam edildi.

22 Aralık 1922- Ekalliyetler Tâli Komisyonu'nda afv-ı umûmi görüşüldü.

23 Aralık 1922- Ecnebîler ve ecnebî şirketler mes'elesine devam edildi.

Ekalliyetler Tâli Komisyonu'nda **"Cemiyet-i Akvâm"**ın mevkii ve ekalliyetlerin ahkâm-ı şahsiyesi müzâkere edildi.

26 Aralık 1922- Üçüncü Tâli Komisyon (Tabiiyet, âsâr-ı atîka araştırılması) toplandı.

27 Aralık 1922- Ecnebîler ve ecnebî şirketlerin tâbî olacağı mükellefiyet ve muâfiyetlerin müzâkeresine devam edildi. Türkiye'de muvakkaten bulunan ecnebîlerin tâbî olacağı mükellefiyetler ve bunların müstemlekelere ve himâye altındaki devletlere teşmîli ile afv-ı umûmî hakkında hukûk müşâvirlerinin raporu ele alındı.

29 Aralık 1922- Aynı mes'eleler. Ahkâm-ı şahsiye mes'elesinin hukûk müşâvirlerine havâlesi ve Türk ihtirazî kayıtları ele alındı.

29 Aralık 1922- Bahsi geçen raporun tasvibi ve Türk kayd-ı ihtirâzîlerinin müzâkeresi.

Mâliye Tâli Komisyonu'nda Duyûn-ı Umûmiye'nin taksimi mes'elesi görüşüldü.

3 Ocak 1923- Afv-ı Umûmî müzâkere edildi.

3 Ocak 1923- Afv-ı Umûmî müzâkeresine devam edildi.

4 Ocak 1923- Müttefikler teb'asından her birinin Türkiye'deki iktisâbının tanınması istendi.

Mâliye Tâlî Komisyonu'nda tâmirat ve tazminât mes'elesi ve istikrazları görüşüldü.

6 Ocak 1923- Kapitülâsyonların ilgâsına dâir müzâkereler. Ermeni mes'elesi üzerinde münâkaşalar cereyan etti.

9 Ocak 1923- En ziyâde müsâadeye mazhar millet maddesi incelendi.

10 Ocak 1923- Aynı mes'eleye devam edildi.

11 Ocak 1923- Ekalliyetlerin himâyesine müteallik mes'eleler. Mübâdele-i Ahâli Tâlî Komisyonu toplandı.

12 Ocak 1923- Mükellefiyetlerden muâfiyet, harb esirleri ve mevkufların mübâdelesi...

15 Ocak 1923- Amerika Murahhas Hey'etinin beyânnâmesi.

Evvelki günlerin müzâkerelerine ilâveten. Mâliye Tâlî Komisyonu'nda Duyûn-ı Umûmiye mes'elesine devam olundu.

16 Ocak 1923- Sivil mevkufînin iâdesi ve mubâdeles-i mes'eleleri görüşüldü.

17 Ocak 1923- Aynı mes'eleye devam edildi.

23 Ocak 1923- Musul mes'elesi müzâreke edildi. Bu mesele konferansın en heyecanlı safhasını teşkil etmiştir.

Müttefikler teb'alarının zarar ve ziyânını her vesîle ile ele alıyor ve 15 milyon altın lira tazminât istiyorlardı. Viyana'da basılan altı milyon altın karşılığı kâğıt paramızı da müsâdere etmişlerdi. Sivil ve askerî esirlerin değiştirilmesi kabul edildi.

24 Ocak 1923- Tâli Komisyon'un ek raporunun tevdii ve tasvibi ile geçti.

25 Ocak 1923- Mısır'ın vaziyeti, Filistin Mûsevîleri, Medine'ye iâdesi talep edilen **"emânât-ı mukaddese"** üzerinde müzâkerelerde bulunuldu.

26 Ocak 1923- Türkiye'nin bazı beynelmilel mukâvelelere iştirâki kabul edildi.

27 Ocak 1923- Sivil mevkufların iâdesi ve harb esirlerinin mübâdelesi görüşüldü.

Lord Gürzon, tekrar Mekke'den alınan mukaddes emânetlerin geri verilmesini istedi. **İnönü** şu cevabı verdi:

"-Mukaddes emânetlerin saklanma ve kullanılma hakkı, Makâm-ı Hilâfet'indir. Peygamberimiz Efendimiz'in kabri mes'elesine gelince, bu bahis tamamen müslim ve müminlere âiddir. Din işlerinde çok hassas olan İslâm Âlemi, bunların burada konuşulmasına aslâ dayanamaz."[305]

29 Ocak 1923- Ekalliyetler Tâli Komisyonu'nda ahkâm-ı şahsiye ve hukûk-i âile hakkındaki raporun tetkiki.

30 Ocak 1923- Evvelki mes'elelesinin devamı ve **"Ermeni Millî Yurdu"** (!) hakkında Amerikan murahhaslarının beyânnâmesi müzâkere edildi.

31 Ocak 1923- İnönü, Lord Gürzon'un derhâl imzâ edilmesi talebiyle takdim ettiği yeni sulh lâyihası için sekiz günlük bir mühlet istedi. **"Ecnebîlerin Tâbî Olacağı Usul Komisyonu"** ile **"İktisadî ve Mâlî Mes'eleler Komisyonu"** arasında müşterek bir celse yapıldı. Buna **"Arâzi ve Askerî Mes'eleler Komisyonu"** da katıldı.

1 Şubat 1923- Boğazlar Mes'elesi görüşüldü.

4 Şubat 1923- Müzâkereler inkitaa uğradı ve **Lord Gürzon**, Lozan'ı terketti.

b-Konferans Neden Dağıldı?

Konferans'ın inkitaa uğraması sebeplerini iki kısma ayırarak mütalâa etmek lâzımdır:

a- Türk Murahhaslarının hâta ve kifayetsizlikleri.

---

305 **Lord Gürzon**'un bu beyânı, aslında Türkleri **"Hilâfet Mes'elesi"**nde bir kere daha yoklamaktan ibaretti. **İnönü**'nün bu cevabı, Türkiye'nin Hilâfet'i lâğvetmek istemediğini gösterince artık sabrı tükenen **Lord Gürzon** bugünden itibaren **"zoraki anlaşmazlıklar"** çıkaracak ve bu tutum, konferansın inkıtaa uğramasına sebep olacaktır ki, bu mesele de ileride tafsil edilecektir.

b- İngiliz Başmurahhası **Lord Gürzon**'un tehdid, tahakküm ve dessaslıkları ile İngiliz siyâsetinin **"Hilâfet pazarlığında yan çizmek isteyen"** yeni Türkiye idârecilerine karşı inkıtaı bir silâh olarak kullanmak istemesi.

"a" fıkrası dolayısıyla serdedilebilecek mütâlaaları, maddî ve mânevî kayıplarımızı hülâsaten ve listeler hâlinde takdim edeceğimiz **"varılan neticelerin kısa tahlili"** kısmına bırakıyoruz. Bunlar, kayıplarımızın baş âmilleri olmak itibariyle, orada beyân edilecektir.

Burada, **Lord Gürzon**'un **İnönü**'yü, girdaplarında bunalttığı oyunbazlıkları[306] ile **"Hilâfet Pazarlığı"**nın perde ar-

306 **Lord Gürzon**'un Konferans boyunca saymakla bitmez oyunbazlıklarını tafsil etmek imkânsızdır. Konferans'ın en selâhiyetli şahıslarından biri olan **Dr. Rıza Nur**'un kaleminden buna dâir bir-iki misal zikretmekle iktifa edelim:

"Boğaz müzâkeresine Ruslar dâvet edilecek. Şark işlerinde alâkalı olan diğer devletler de konferansta şifâhen veya tahrîren dinlenebilecek. Biz, bu sonuncuya çok itiraz ettik. Dedik ki:

«-Sizin bizi konferansa dâvet eden notanızda, müzâkereye iştirak edecek devletlerin adları yazılı, muayyen ve mahduddur. Devletimizden selâhiyetimiz bunlarla görüşmek içindir. Başka devlet kabul edemeyiz. Çünkü selâhiyetimiz yoktur. Müzâkere edemeyiz.»

Bunu illâ dinlemediler. Sonra Bulgar, Belçika delegelerini de bazı işlerde müzâkereye kabul etmişlerdi. Hattâ devletten çıkıp şahısları bile getirmişlerdir. ***Ermeniler*** *ve* ***Geldânîler*** *gibi... Avrupalılar, tahakküm ediyorlardı. Bazı istedikleri şeyleri haksız olarak da yapıyorlardı. Ben de ona göre tedbir alıyordum. Meselâ Ermeni yurt hâdisesini ihdas ettim. İlerde zikredeceğim. Belçikalılara ses çıkarmadım, çünkü mühim değildi."* (Bkz: Dr. **Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 870)

Lord Gürzon'un başvurduğu taktiklerden biri de **"harb tehdidi"** olmuştur. Buna dâir de **Dr. Rıza Nur**, şu tafsilâtı vermektedir:

"Bugünlerde Birinci Komisyon'un işlerinde ve İkinci Komisyon'un işlerinde sıkı şeyler oluyordu. Burnumuzdan soluyorduk. Bizi korkutmak için İtilaf Heyetleri, yeniden aleyhimize harb açacaklarını işâa ederek tekliflerini, bize kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bazan alenen celsede böyle tehditler yapıyorlardı. Bu esnada yine böyle bir tehdidi biri ***İsmet****'e söylemiş.* ***İsmet****:*

«-Sulh yapamayacağız. Her şey boca olacak» diye tutturdu. Bana:

kasını bir nebze aralamak istiyoruz:

Hakikatte, ortada Konferans'ın dağılmasını îcâb ettirecek

«-Canım çok ileri gitme, ne olursa olsun. Bir sulh yapalım da iş bitsin!..» diyor. Ben de:

«-Yok, iyi bir sulh yapmak için son hadde kadar uğraşacağız. Böyle şeylere kulak asma.» diyordum.

Bugünlerde sinirleri tamamiyle gevşemiş, kendine mâlik değil. Ne kadar da zayıf sinirli adammış. Nasıl kumandanlık etmiş, insan şaşar. Kuvvetli olduğu vakit, zayıf değildir. Bilâkis kaplan gibi saldırır, tecâvüzü sever. Fakat sıkı karşısında eli ayağı kesiliveriyor. Hiçbir işle meşgul olmadığı gibi, kimse ile de konuşmuyor. Yemek de yemiyor, odasında gezinip düşünüyor. Gece uyku da uyuyamıyor.

«-Etme!. Gitme!. Boşuna kendini yiyorsun!..» diyorum. Nasihat da kâr etmiyor. O, buhranlarda hep böyle olur." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 922)

*"... Bir aralık İtilâf Devletleri'nin Konferans'ı terk edecekleri, üç büyük devletin Anadolu'ya ordular yollayıp harb edecekleri şâyiası ortalığı tuttu. **İsmet** yine korktu, vehmi büyüdü. Yine yemek ve içmekten kesildi. Uyuyamıyor. Odasında bir düzine volta vuruyor. Bir akşam üzeri idi. Lozan sokaklarına büyük yazılar ile konferansın kesileceği ve Avrupalılar'ın Türkiye aleyhine yeniden harbe başlayacakları hakkında ilânlar yapıştırdıklarını haber verdiler. Bizim müşâvirler de korkmuş.*

«-Aman ne yapacağız?» diyorlar. Hepsine:

«-Bunlar blöftür. Bizi korkutup mukavemetimizi kırmak için yapıyorlar. Sakın korkmayın. Mukavemetinizden bir zerre bile azaltmayın!..» diyerek cesâret veriyorum." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 958)

Bu tehdidin hakîkaten bir blöften ibaret olduğunu **Lord Gürzon**'un hâtıratında yer alan şu satırlar şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır:

*"Londra'daki Türk Murahhastan, Musul mes'elesinin Lozan'da anlaşmaya mâni yegâne mes'ele olduğu hususunda ısrar etmelerinden sonra, Başvekil, **Lord Gürzon**'a şöyle yazar:*

«-Kanaatlerimi tam olarak bilmene rağmen muhtemel bir anlaşmazlığı önlemek için kanaatimce hayâtî ehemmiyeti hâiz iki şeyin mevcud olduğunu tekrarlamam belki iyi olur. Birincisi şudur ki, Musul için harbe gitmemeliyiz. İkincisi, eğer Fransızlar, bizimle beraber olmazlarsa ki, olmadıklarını biliyoruz, Sevr Muâhedenâmesi'nden arta kalanı mer'iyete sokmak için Türkler'le yalnız başımıza savaşmayacağız. Bu noktalar hakkındaki fikrim o kadar kâfidir ki, önceden kestiremeyecek bir sebep

ölçüde ciddî bir sebep yoktu. Fakat müzâkerelerin başından beri çeşitli tehdid ve taktiklerle mes'elelere istediği istikameti vermek isteyen İngiliz Murahhas Hey'eti Reisi **Lord Gürzon**, zâhirde gâyet ehemmiyetsiz olan bazı mes'eleleri büyülterek, işi müzâkereleri kesmeye ve Konferans'ın dağılmasını temin eylemeye kadar ileri götürmüştür. Elbette ki bu hâdise, sadece O'nun istinad ettiği birtakım ehemmiyetsiz sebeplerle ortaya çıkmış değildi. Fakat biz önce kendisinin inkıta için vesile ittihaz ettiği sebepler üzerinde bir nebze duralım:

Lord Gürzon, aynı zamanda **"Hindistan İmparatoru"** ünvanını taşıyan İngiliz Kralı'nı Hindistan'da **"nâib"** sıfatıyla temsil etmiş ve çeşitli Şark memleketlerinde vazife görmüş, kurt gibi bir diplomattı. Kendisine Avrupa siyâsî mahfillerinde **"Şark mes'elelerinin en ciddî mütehassısı"** nazarıyla bakılıyordu. Bu yüzden Konferans'ın başından beri gayet mütehakkim ve mağrurâne bir tavır takınmıştı.[307]

---

hâriç hiçbir şeyin fikrimi değiştirebileceğini zannetmiyorum. Binaenaleyh bundan başka hiçbir siyâset hakkında mes'uliyet kabul edemem..."

*"...**Lord Gürzon**'un Musul için harbe girme niyeti de Başvekilinkinden fazla değildi.."* (**Earl of Ronaldshay**- The Life of **Lord Curzon**- V. III., London, 1928, P. 333)

307 **Lord Gürzon**, Lozan Konferansı boyunca o derece mütehakkim bir tavır takınmıştı ki, yalnız Türk Murahhaslarını değil, sırasında en yakın mesâi arkadaşları olan Fransızları bile azarlıyordu:

*"Yine bu esnada bir celsede **Gürzon** nutuk söylüyordu. Sağında **Barrer** ile **Bonpar**, arkalarına bir müşâvirleri gelmiş konuşuyorlar. Yüksek sesle de değil. Aramızda ancak üç metre kadar var. Biz dahî işitmiyoruz. **Gürzon** birden eliyle **Barrer**'in sandalyesine vurdu ve:*

"-Susun!" diye hiddetle bağırdı.

*Herkes duydu ve dikkatle bakıyor. **Gürzon**'un suratı fena kızmış bir surat. Bu çocukları ve uşakları azarlar gibi bir şeydi. Bunu galiba celsede ve Dünya delegeleri içinde Fransız delegelerine yaptı. Fransız delegelerinin de bu muâmeleye mukabelesini görmeliydi. Derhal lâfı kestiler. Elleriyle müşâvirlerine git git işareti yaptılar. **Bonpar** ceketinin önünü kavuşturdu. İkisi de süt dökmüş kedi gibi durdular. Bu, güzel misaldi. Gösteriyordu ki, Fransızlar, İngilizler'in emir ve hükmü altındadırlar.*

***Gürzon**, bunlara metelik vermiyor. Hattâ uşak muâmelesi yapıyor."*

Karşısındaki Türk Heyetinin reisi ise bu mağrur ve dessas diplomatın hile ve taktiklerini bertaraf edemiyordu.[308] Çünkü **İnönü** böyle seçkin bir diplomatlar hey'eti karşısında ilk defa vazife görüyordu. Bize dört yüz bin vatan evlâdına mal olan **"Şanlı Çanakkale Zaferi"**yle bileğini büktüğümüz düşman, sanki **Lord Gürzon**'un temsil ettiği İngiltere değildi. Sanki Giritli mâceracı **Elefterios Venizelos**'un askerlerini İzmir'e çıkartan ve Anadolu'da saymakla bitmez cinâyet, yangın ve zulümler îkâ ederek mâsum Türk halkını ezdiren İngilizler değildi. Kabul etmek lâzım gelirdi ki, Millî Mücâdele'de Yunanlılar'ın şahsında mağlûp olan biraz da **"İngilizler"**di. Fakat **İnönü**, bu vâkıaların ihdas etmesi tabiî olan hâlet-i ruhiyeyi Konferans'ın umûmi havasına hâkim kılamamıştır.

Üstelik sanki zafer kazanmış bir devleti temsil etmiyormuş gibi, **"Türk İstiklâli"**nin **Lord Gürzon** tarafından tasvip ve tasdikini temin etmek için boşuna çırpınıp duruyordu. Hâlbuki böyle bir mes'ele için hiç kimsenin tasvip ve tasdîkine ihtiyaç olmadığı gibi bizzat **Lord Gürzon** da Türkiye'nin istiklâli mevzuunda herhangi bir menfî niyet ve tasavvura mâlik bulunmadığını ve her vesile ile îzah ve ifade ediyordu:

(Bkz. **Dr. Rıza Nur**-a.g.e., c: II, sh: 892)

308 **İnönü**'nün, **Lord Gürzon**'a istediği fırsatları vermek hususundaki sayısız hatalarından sadece birini, **Lord Gürzon**'un hâtıratından alınan şu satırlarla dikkatlerinize arzedelim:

*"Binaenaleyh **Gürzon** kendi davasını (burada kastedilen, Musul mes'elesidir), Avrupa'nın mütâlâasına arz etmek için doğacak fırsatı sabırla bekledi. Ocak ayının sonlarına doğru Türk delegesi **İsmet Paşa**, cesaretten ziyâde ihtiyatsızlıkla **Gürzon**'un arayıp da bulamadığı bu fırsatı verince **Gürzon** bunu canlılık ve dramatik bir te'sirle kavradı. **İsmet Paşa**, celsenin hitâmından evvel bu fırsatı verdiğinden dolayı pişman olmuş olmalıdır."* (Bkz. **Earl of Ronaldshay** - The Life of **Lord Curzon**- V. III, London, 1928, P. 333)

*"Netice olarak **Gürzon** eline geçirdiği fırsatı mâhirane bir şekilde kıymetlendirir ve Musul'un Türkiye'ye ilhâkını gerektirici sebep olarak **İsmet**'in ileri sürdüğü sebepleri teker teker nakzeder. Bu arada **İsmet**, Kürtlerin Türk asıllı olduklarını ispata dâvet edilir..."* (Bkz: a.y.)

*"Bu memleketin yeniden milletler câmiasındaki yerini alması ve değişmesine izin verilen yeni durumunu koruması istenilmez miydi? İşte bu sebepten, ben Türkiye'yi «**Cemiyet-i Akvam**»a girmeyi kabule şiddetle zorladım ve yine bu sebeptendir ki, Türkler, bana istiklâl ve hâkimiyetlerinden bahsettikleri her zaman ben onlara bunun için size tam te'minat veren ve Dünya'daki durumunuza yine büyük bir şekilde başlamak isteyen herkes kadar arzuluyorum, dedim."*[309]

Lord Gürzon, **İnönü**'nün böyle bir **"Türk istiklâlini te'yid"** endişesi içinde bulunduğunu keşfettikten sonra, kendisince asıl ehemmiyetli olan mes'elelerden ziyâde istiklâlle daha yakînen alâkadar gözüken **"kapitülasyonlar"** üzerinde, kasten daha da fazla durarak bilâhare:

"-Türkiye artık istediğini almıştır." deyip Musul, Batı Trakya gibi bizim için hayâtî ehemmiyeti hâiz meselelerde müzâkereleri istediği mecraa sokabilmiştir.

Hâlbuki kapütilasyonların ıslahına Fransızlar çoktan râzı oldukları gibi bu mes'ele, üstelik de İngilizleri doğrudan doğruya alâkadar etmiyordu. Aksine İngilizlerle Fransızlar arasında, ciddî bir anlaşmazlık da vardı. Bu yüzdendir ki, İngilizler, Fransızlar'ın ellerinde bulundurdukları Suriye'yi onların elinden alıp Musul yerine Türkiye'ye vermeyi teklif edecek kadar[310] Fransız menfaatleriyle çatışmayı göze alabiliyorlardı.

---

309 **Lord Gürzon**'un inkitadan sonra Lordlar Kamarası'nda söylediği 13 Şubat 1923 tarihli konuşmadan...

310 *"**Gürzon**'la konuşuyorduk, dedim. Başka şeye geçtim. Yine oraya gelelim. Ben yine O'na bir düzine:*

«-Musul.» diyordum. O da odasında değneği ile dolaşıyor, söylüyor. Nihayet pek gülerek yanıma geldi ve yavaş bir sesle:

«-Musul, Musul... Ne yapacaksınız? Burnunuzun dibinde Suriye var. Onu alın! Bir darbe kâfidir.» dedi.

Bu da beni çok keyiflendirdi. Demek bana çok emniyet hâsıl etmiş. Böyle mühim bir şeyi söylüyor. Beş yıllık kan içinde dostluk ettikleri ve hâlâ aziz ve samimi dostuz dedikleri Fransızlar'ın Suriyesi'ni almamızı teklif ediyor. Buna hayret etmedim. Zaten mütâreke ibtidâsında Mısır'da iken bi-

Durum, bu merkezde olduğu hâlde **İnönü**, daha Konferans'ın başlamasından evvel gittiği Paris'te bile kapitülasyonlar için Fransızlar'la çekişmeye başlamış ve bu yüzden onları İngilizler'le işbirliğine zorlamıştır.[311] Bu fırsatı canına minnet bilen **Gürzon** ise, kendisini alâkadar etmeyen kapitülasyon mes'elesinde Fransız menfaatlerinin **"kraldan ziyâde kralcı"** müdâfii kesilerek, buna mukabil kendi millî menfaatleri ile alâkadar olan diğer mes'elelerde onların desteğini temin etmiş oldu.

Gerçekten Fransızlar'ın sulh müzâkerelerinden çok evvel ortaya çıkan **"Türk taraftarlığı"**[312] mâhiyetindeki siyâsetlerinden bu sûretle istifade etmek imkânı ortadan kalkmıştır. Buna rağmen Fransızlar, yine de zaman zaman İngiliz emellerinin karşısına çıkmak ve sulhu gerçekleştirebilmek için Türkiye'ye başta Musul olmak üzere bütün istediklerini vermek husûsunda perde arkasından da olsa İngilizler'i zorlamaktan aslâ geri kalmamışlardır. Bunun en iyi ifâdesini, **Lord Gürzon**'un hâtıratında bulmaktayız.

---

*lirdim; İngilizler, Suriyeliler'den komiteler yapmışlar, müsellah teşkilât vücûda getirmişler, Fransızlar'ı Suriye'den defetmek istiyorlardı. Bütün son Dürzi isyanları, hep İngilizler'in tertibidir. Çünkü bu mesele, Hindistan meselesidir. Târih bu bâbta fasihtir. Birbuçuk asırdır süren İngiliz-Fransız Akdeniz rekâbeti, koloni rekabeti var. Nitekim **Napolyon**'un Mısır'a ve Suriye'ye girmesi, İngilizler'in bizimle beraber, Fransızlar aleyhine harb etmesini mûcip olmuş ve nihayet Fransızlar, buralardan tard edilmiştir.*

***Napolyon**, Suriye'den sonra Hindistan'a gitmek istiyordu. Suriye'de Fransız bulunması İngilizler'ce Hindistan'ın tehlikede olması demektir. Ben işte söylüyorum, imkânı yoktur ki, İngilizler, Fransızlar'ı Suriye'de bıraksınlar. Bir gün nasıl olsa tard edeceklerdir.*

*Bunları biliyorum, **Gürzon**'un teklifi ciddidir. Ve biz istersek Suriye hakkında gâyet gizli bir müzâkere ve bize yardım da yaparlar. Bununla da bizim gâyelerimize ermek mümkündür..."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 906-907)

311 bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 322 vd.

312 Türk-Yunan Harbi'nde, Türk tarafına **"Kuvâ-yı Millî"** adını ilk olarak veren Fransız Basını'dır.

İngiliz Başvekili, ümitsizliğe yaklaştığı bir anda **Gürzon**'a yazdığı bir telgrafta şöyle diyordu:

"Şimdiye kadar aşmaya muvaffak olduğun zorluklar çoğalmakta... Gazetelere bakılacak olursa Türkler'in Musul'u münâkaşa mevzuu yapıp anlaşmamaları muhtemeldir. Her hâlükârda bundan daha kötü bir şey olamaz!.. Zira bu takdirde halkımızın en az yarısı ve bütün Dünya, petrolün hatırı için sulhu reddettiğimizi söyler..."

Bunun akabinde şahsî görüş teâtisi için **Bonnar, Gürzon**'u Paris'e dâvet eder. Buna işaretle yazdığı bir mektupta **Gürzon** şöyle der:

*"**Bonnar**'ı bir kavga ve gürültü koparmaktansa, Musul, Boğazlar ve İstanbul'u terk edip herhangi bir şeyden ve hattâ her şeyden vazgeçmeye çok hevesli buldum. Lozan'da yüklendiğim mes'uliyetlere bakıp hayret ederek bütün mes'elelerde fikirlerimden caymamı hazırladı."*[313]

Kapitülasyonların kaldırılması ile ıslâhı arasındaki farkı, ikinci cildin alâkalı bahsinde ele alacağız. Burada belirtmek istediğimiz husûs, Fransızlar'ı, İngiliz menfaatlerine karşı kullanabilme imkânlarını kaybedişin, kapitülasyonlar hakkındaki hatalı tutumdan doğmuş olduğu keyfiyetidir.

Lord Gürzon, ekalliyetler mes'elesinde **"gayr-i Türk ve gayr-i müslim"** ekalliyetler yanında bir de **"Müslüman Ekalliyetler** (Azınlıklar)" dâvâsı ortaya çıkarmaya teşebbüs etmiştir. Bilhassa **"Kürt Mes'elesi"** için bundan istifade etmek isteyen **Lord Gürzon**'a İkinci Murahhasımız **Dr. Rıza Nur**'un millî şuur ve tarihî hakikatlere istinâden verdiği cevaplar[314] bundan sarf-ı nazar edilmesini mümkün kılmıştır.

---

313 **Earl of Ronaldshay** - The Life of **Lord Curzon**, V. III, London, 1928, P: 332.

314 Bkz: Lozan Konferansı Zabıtları, Takım I, c: I, İstanbul, 1340 (1924), sh: 583 (20 Kânun-i Evvel 1922 tarihli celse)

Dr. Rıza Nur'un bugünkü **"Kürt Açılımı"**na da ışık tutması gereken bu konuşmasını, -dilinin sâde olması sebebiyle- **Seha L. Meray**'ın tercü-

Ayrıca Türk Milleti'ne karşı, O'nu arkadan hançerlemek sûretiyle ihânet etmiş ve nihâyet ihânetinin cezasını da görmüş olan Ermeniler'e Türkiye'den arâzi vermek için bir hayli çırpınmıştır. Tabiatiyle Türk Murahhaslarının böyle bir fedakârlıkta bulunmalarına fiîlen ve mantîken ne lüzûm ve im-

---

mesinden dikkatlerinize arz edelim:

"Müttefiklerin tasarısı, Müslüman azınlıklardan söz etmektedir; oysa, Türkiye'de bu gibi azınlıklar sözkonusu olamaz; çünkü tarihsel gelenekler, moral düşünceler, görenekler, yapılagelişler,(âdetler) Türkiye'de yaşayan Müslümanlar arasında en tam bir birlik yaratmaktadır. Üstelik âile hukuku, siyasal haklar, yurttaşlık hakları ve öteki haklar açısından, bütün Müslümanlar, aralarında hiçbir ayrım olmaksızın, ülkenin hükümetine ve yönetimine tam bir eşitlik içinde katılmaktadırlar.

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nda ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde en büyük devlet görevleri almış olanların ve almakta bulunanların hayat hikâyeleri incelenirse, bu gerçek bütün çıplaklığı ile ortaya çıkar.

Kaldı ki, bağımsız her Müslüman hükümette, kuraldışılık olmaksızın, bütün Müslümanlar, çoğunluğun yaşantısını ve ülkeyi yöneten yasayı birlikte düzenlerler.

Bundan şu çıkmaktadır ki, Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık olamaz ve bu sözde azınlık, çoğunlukla aynı şeydir.

Böyle olunca, biz teklif edilen, ülkemizde yaşayan çoğunluğun, kendi hakları ve özgürlüklerine ilişkin (hürriyetlerine müteallik) olarak, yükümler (taahhüdler) altına girmeyi kabul etmesini istemek anlamına gelmektedir. Oysa açıkça bellidir ki, bir ülkedeki çoğunluk, böyle bir yükümü, uluslar arası bir belgeye, kendi eliyle sokmaya râzı olamaz.

Müslüman olmayanlara gelince, biz onlara, bu son yıllar boyunca yapılmış andlaşmalarda yazılı ve çağdaş ilkelere tümüyle uygun olan bütün hakları tanımaktayız.

Alt komisyonun sayın üyeleri, dünkü görüşmelerde, azınlıkların haklarını korumayla ilgili olarak yapılmış antlaşmalardan her birinin, çeşitli ülkelerdeki çeşitli koşullara (şartlara) uydurulması gereğinin zorunlu kıldığı bitakım değişiklikler gösterdiğini kabul etmiş olduklarından, bu üyeler, türk andlaşmasında, aynı nitelikte değişiklilerin yapılabileceğini de kabul etmişlerdir.

*Türk temsilci heyetinin dünkü karşı tasarısıyla teklif ettiği küçük değişiklikler, özellikle «**Müslüman Olmayan Azınlıklar**» teriminin kullanılmasıyla ilgilidir. Bu değişiklikleri, yukarıda belirtmekte onur duyduğum sebeplerle birlikte şimdiye kadar Türkiye'de «**Azınlıklar**» denilince, hep*

kân ve ne de bir zarûret vardı. Fakat **Lord Gürzon** bu iddiayı tahakkuk ettirmek için değil, Türk murahhaslarına müşkilât çıkarmak ve sonunda onların tezini güyâ bir fedakârlıkta bulunarak kabul etmiş gibi gözükerek mukâbil bir tâviz talebinde bulunmak maksadıyla ileri sürüyordu.. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarını da Türkiye'ye ödetmek ve O'nun arâzisini taksim etmiş bulunan devletlere en küçük bir hisse bile ayırmamak istiyordu.

Bir taraftan kapitülasyonları, **"Vârisiniz olan Osmanlı Devleti'nin verdiği bir imtiyazdır."** diye ibkâ etmek isterken, diğer taraftan da o devletin borçlarını, yeni Türkiye'ye ödettirmek maksadını tâkip ediyordu. Tuhafı şu ki, devletin sadece borç ve vecîbelerini bize yüklemeye çalışan **Lord Gürzon**, hak ve alacaklarını da aynı şekilde Türkiye'ye bırakmak istemiyordu. Bilâkis bu gibi Türk taleplerinin karşısına mantıksız ve insafsız itirazlarla dikiliyordu. Bu hakların, Osmanlı topraklarına âid kısmını, velev Mîsâk-ı Millî hudûdları içinde mütâlâa edilebilen yerler için bile olsa bir tarafa bırakırsak, diğer çeşitli hak ve alacaklar için de aynı tarzda davrandığını görmekteyiz. Meselâ Cihan Harbi başlarında bedelleri tamamen ödenmiş olduğu hâlde İngilizler tarafından el konularak bize verilmemiş bulunan **"Sultan Osman"**, **"Sultan Reşad"** ve **"Fâtih"** diretnotlarımızın tahminen oniki milyon İngiliz altını tutan bedellerini talep ettiğimiz zaman, Osmanlı Devleti'nin artık tarihe karıştığını söylüyordu.

---

*«**Müslüman Olmayan Azınlıklar**»ın anlaşılması da haklı göstermektedir. Bu, Türk Temsilci Heyeti'nin, Üçüncü komisyonun ilk oturumuna sunmakla onur duyduğu târihsel açıklamadan ve İngiliz Temsilci heyetinin sayın başkan **Lord Curzon**'un azınlıklar sorunu (meselesi) üzerinde her konuşmasında, sürekli olarak **"Hıristiyan Azınlıklar"** deyimini kullanmasından da çıkmaktadır.*

*Bu yüzden «**Müslüman Olmayan Azınlıklar**» teriminin istenmemesi hâlinde, **Lord Curzon**'un yaptığı gibi «**Hıristiyan Azınlıklar**» teklifinin yapılmasını teklif ediyoruz..."* (Bkz: **Seha L. Meray**-Lozan Barış Konferansı, İstanbul, 2001, c: I, Kitap: II, sh: 173 vd.)

Bu vesile ile daha Konferans başlamadan önce saltanatı ilgâ ederek Osmanlı Devleti'ni bertaraf etmenin **Lord Gürzon**'a, Osmanlı hak ve alacaklarını reddetmek husûsunda bir imkân bahşettiği görülmektedir. Bunun en acı misâli **"Irak Petrolleri"**dir ki, ikinci cildin alâkalı bahsinde tafsîl edilecektir.

Konferansın inkıta zamanında, Meclis Reisi bulunan **Ali Fuad Cebesoy** inkıta sebeplerini tahlil ederken:

*"Bütün tecrübe ve vâsıtalara mâlik olan **Lord Gürzon**'un karşısında bizim ne tecrübe ve ne de vâsıtalarımız kâfî değildi.*

Şu hâlde, evvel emirde siyâsetin mârifetli yollarına sapmadan husûsî muhâberelere girişmeden, başbaşa gelmeye iltifat etmeden, millî dâvamızın her kısmı üzerinde hazırladığımız prensiplerin müdafaası çerçevesi içinde konferansın umûmî toplantılarında yapılan târizler ve tazyikler ile haksız teklifleri baş murahhasımız derhâl karşılamalı, muhataplarının ve Cihan umûmî efkârının anlayacağı bir lisân ile cevap vermeli idiler.

Bu sûretle kendimiz, yılmadan, muhataplarımızı yıldırmaya ve aleyhimize çevirmek istedikleri tarafsızlara onlardan evvel hakikati bildirmeye ve plânlarını bozmaya çalışmalıydık.

Hâlbuki murahhaslarımız, millî dâvamızı müdâfaa etmek husûsunda iktidar ve kaabiliyet sahibi olmalarına rağmen beynelmilel konferanslarda ne konuşmaya alışmış ve ne de oralarda konuşulacak lisâna hâkim şahsiyetlerdi. Bu evsafta murahhaslar gönderemediğimiz için onlar da ekseriyetle kolaylığı ve taalluku cihetiyle filân baş murahhas ve murahhas ile mülâkatı ve nota teâtisini yukarıda izah ettiğimiz metoda tercih etmişlerdi.

Husûsî temaslara geçmeden evvel, alenî müdâfaalarımız ve seyyânen (eşit olarak) hareketlerimizle muhataplarımızı, hem bir dereceye kadar yola getirmek ve hem de millî dâvamızın yılmaz müdafileri olduğumuzu göstermek lâzımdı. Fakat murahhaslarımız, aksine olarak en mühîm târizler karşısında sıcağı sıcağına cevap verememiş, ertesi toplantılarda yazılı ve

muhtasar (kısaltılmış) cevaplar getirmiş olmakla muhataplarına zaman kazandırmış, onlara aleyhimizde her nevi oyunu oynamak fırsatını vermişti.

Bu yüzden Musul Vilâyeti'nin şimâlinde ve Suriye hudûdu üzerinde lehimize bazı arâzinin alınması ve hudûdun lehimize tashihi ve Musul petrollerinden mühim hisseler almak mümkün iken, sonradan bu imkânlar kaybolmuştu. İngilizler, gaspettikleri harb gemilerimize mukabil borçları tahakkuk ederse, borçlarına mukabil inşaat levâzımatı, demiryolları malzemesi ve lokomotifler gibi vesâid verebilecekleri vaadinde bulunmuşlar, fakat sonra vaadlerini yerine getirmemişlerdir.

Avrupa işlerine karışmamaya karar vermiş olan Birleşik Amerika, Avrupalılar'ın bizimle anlaşması tahakkuk etmeden ayrı bir dostluk ve ticâret muâhedesi yapmayı mümkün görmüyordu. Bu yoldaki gayretlerimizden bir semere alınamamıştı. Hele Musul petrollerinin Amerikalılar tarafından işletilmesini tercih edeceğimiz hakkındaki bazı teşebbüslerimiz, İngilizler'i hem fazla teyakkuza çekmiş ve hem de aleyhimizde oynamak istedikleri oyunların meydanını daha çok genişletmişti.

Mağlûp Yunanistan'ın baş murahhası ***Venizelos*** *ise, beynelmilel konferanslarda pişmiş ve lisâna hâkim bir zâttı. Her fırsattan faydalanmasını ve haksız olan dâvâsını yerinde ve zamanında iyi bir avukat gibi müdafaa etmesini bilmişti. Daha ileriye giderek Musul meselesinin tarafımızdan bir askerî müdâhâle ile hâlledilmesine çalıştı.*

Bu sâyede Boğazlar karşısında bulunan ordularımızın mühim bir kısmını cenûba naklettirerek Şarkî Trakya'yı yeniden kurtaracak bir zemin hazırlamayı da ihmal etmemişti.

Garbî Trakya'nın Yunanistan'a ilhâkını temin maksadiyle İngiltere, Yugoslavya, Romanya ve hattâ Bulgaristan'ı ikna ve tatmin ederek Balkanların cenûbuna yeni bir devletin girmemesi tezini savunmuştu. Eğer bu devlet Türkiye olursa, kesîf Türk ve Müslüman ekalliyetine mâlik olan Balkan

Devletleri'nin dâhilî vaziyetlerinin, şimâl komşuları Rusya ve Macaristan'a karşı zayıflayacağını ileri sürdürmüştü. Balkanlar'ın bu tesânüdü neticesinde, ekseriyeti Türk ve Müslüman olan Garbî Trakya'da maatteessüf bir referandum bile yapılmadan Yunanistan'a ilhâk edilmişti.

*Lozan Konferansı, ileride de işaret edeceğim gibi Ocak ve Şubat aylarında bir çıkmaza girmişti. **Gürzon**'un, uzun konferansın başından itibâren kullandığı yıldırma taktiği bu neticeyi doğurmuştu."*[315] demektedir.

23 Ocak 1923 târihinde komisyonlar müşterek bir toplantı yaptılar. **Lord Gürzon**, **Marki Garroni** ve **Bompar**, reisliklerini deruhte ettikleri komisyonların son tekliflerini bir ültimatom havası içinde **İnönü**'ye bildirdiler. Kendisine hazırlanan bir sulh muâhedenâmesiyle eklerinin imzalanmaması hâlinde 4 Şubat'la Lozan'ı terk edeceklerini bildirdiler.

Fransız ve İtalyan delegeleri de bu tehdide iştirâk ettiler. Japon murahhası arabuluculuk yapmak istedi. **İnönü** müzârekelerin bu ânına kadar **Lord Gürzon** ve etrafındakilerin taktikleri altında bunalmıştı.

Bu sırada Türkiye'de, **M. Kemal**, Millî Mîsâk'tan bazı fedakârlıklar yapmak pahasına da olsa teklif edilmiş olan muâhedeyi imzalayıp sulhu temin etmeye taraftar göründüğü hâlde başvekil **Rauf Orbay**, Meclis'in umûmî hissiyâtına tercüman olarak hiçbir fedâkârlığa yanaşmamak fikrinde idi. Esâsen murahhas heyetimizde de çeşitli fikir ayrılıkları vardı ki, bunlar ileride anlatılmıştır.

21 Ocak 1923'de cereyan eden celsede **Lord Gürzon**, uzun bir nutuk îrâd etti. Yeni bir muâhede projesi hazırlayarak Türk Murahhaslarının bunu **"derhâl"** imza etmeleri talebinde bulundu. Teklif edilen proje imza edilmediği takdirde Lozan'ı terk edeceğini ve giderse bir daha gelmeyeceği tehdidinde bulundu.

315 G. **Ali Fuad Cebesoy**'un Siyâsî Hâtıraları- İstanbul, 1957, sh: 221-222.

Bu hareketli celseyi **Dr. Rıza Nur**, şöyle anlatmaktadır:

*"**Gürzon** nutkunun sonlarında:*

«-Hemen burada vakit geçirmeden muâhedeyi imza edin!..» dedi. Ve:

«-Bir daha müzâkere yapmayız. Artık ben bir müzâkereye iştirak etmem.» tehdidini de ilâve etti ve:

«-Eğer buradan giderim de Türkler sonra imzâ edeceğiz derlerse yine imza için gelirim.» dedi.

*Çok usta adam, **İsmet**'i de methetmeyi, bize İngiliz dostluğunu göstermeyi unutmadı.*

*O bitirdi, **Garroni** aldı. Bu da diğer mes'elelerden bahsetti. Adlî, idârî kapitülasyonlardan vazgeçtiklerini söyledi. Demek adlî formül mes'ele-i uzmâsı (büyük mesele) da kurtuldu. Nihâyet:*

«-İmzalayın!..» dedi.

*O bıraktı. **Montagne** aldı. Bir müddettir **Barrer** tamamiyle çekilmiş, yeri **Bompar**'a kalmıştı. Bu da mâlî şeylerden bahsetti durdu. Ve bunların başında Düyûn-ı Umûmîye olduğunu söyledi.*

«-1914'te borç 140 milyon altın Türk lirası idi, şimdi bu muâhede ile 87 milyon kalıyor.» dedi.

Bizden Türkiye'nin işgali masrafı olarak 30 milyon altın lira da istedi. Bizden Türkiye'nin müttefiklerinin Türkiye'den alacakları olan 605 milyonu da istemişlerdi. Bundan vazgeçtiklerini söyledi. Harb zamanında İtilâf Devletleri teb'asının zararı olarak onbeş milyon altın istemeyi de unutmadı. Nihâyet:

«-Bütün bunlar, yüz yirmi iki milyon ediyor. Hâlbuki İngiltere, Fransa ve İtalya'nın hâricî borçları milyarlardır. Demek Türkiye'nin borcu az. Binaenaleyh Türkiye bahtiyardır.» dedi.

Bize verdiği saâdete bin şükür... Adama minnettar olmalı. Dünya'nın en bahtiyarı imişiz de haberimiz yokmuş... Har-

*bin zuhûruna âid olarak da **Sadrazam Sâid Hâlim**'in kendisini aldattığı hikâyesini söyledi:*

*"-Türkiye, 1854'te kendi mevcûdiyetini temin için harb eden devletlere karşı harb edip nankörlük etti. Harbden mes'uldur. **Süleyman Kanunî** ile **Birinci Fransuva** ittifak etmişlerdi. Fransa, bu dostluğu, diplomasisinde dâima devam ettirdi." dedi.*

*Bu, son kısım yalandır. Attı. **Kanunî, Fransuva**'yı himaye edip Avusturyalılar'dan kurtardı. İttifak değildir. Sonra Fransa, her asırda aleyhimize hareket etmiştir. Ama zâhirde hep dost görünmüştür. Alttan aleyhimize hareket ederdi. Hattâ Türkiye'nin taksimini ilk ortaya atan, İstanbul'da Fransız elçisidir. Sonra bizim borç az, ama nimet ve servetimiz de az... Bu nispeti hiç söylemedi. Çocuk kandırıyor. Bu sözleri bize pek ağır geldi. **Bompar** hiç diplomat değildir. Bizi imza etmeye kandıracak. Hâlbuki fena kızdırdı. Bu lâflar içime dert olmuştur. Sözünün sonlarında:*

*«-**İsmet Paşa**!... Bu pek kat'î ve pek vahim anda sulhu yap!.. Bugün bunun için toplandık. Sana şahsen söylüyorum. Bana kaç defa: Selâhiyet-i kâmilem vardır, sulh benim avucumdadır, dedin...» dedi. Ve sonra da rüşvet vererek:*

«-Sen vatanını cesâretle müdâfaa ettin, sulhu de cesâretle yap!» dedi.

*Sonra **Mustafa Kemal**'e de rüşvet verdi. Bu son cümleleri diplomatcadır. Ve nihayet:*

«-Düşün ki, Türkiye'nin istikbal ve tâlihi şimdi de senin elindedir.»

*Medih ve gururlandırma ile karışık tehdidini savurdu. Doğrusu bu da pek diplomatcadır. Aferin **Bompar**'a...*

***Bompar**'dan şimdi bir şey öğreniyorum. **İsmet**:*

«-Sulh avucumdadır. Selâhiyet-i kâmilem var.» demiş. Bu ne gaflet!.. Böyle diplomatlık olur mu?

***Gürzon** nutkunu bitirince riyâseti **Garroni**'ye verdi.*

*Kendi **Garroni**'nin sandalyesine oturdu. O da bitirince kalkıp yerini **Bompar**'a verdi. O bitirince riyâseti tekrar **Gürzon** aldı. Bu adamlar böyle merâsime de pek dikkat ve riâyet ediyorlar. Şimdi de Amerika murahhası kâğıdını okuyor. Hulâsâ, O da imza etmemizi tavsiye etti. O bitirdi, Japon baş delegesi **Hayaşi** aldı. O'nda da aynı nakarat... O bitirdi, Romanya delegesi **Diyamandi**, sonra Yugoslavya delegesi **Rakiç**, hep aynı nakarat... Hâsılı aldı **Köroğlu**, aldı **Ayvaz**.*

*Beş-altı gündür Lozan havasında yine siyâsî boralar, şimşekler, yıldırımlar başlamıştı. Her ağızda, Türkler sulhu imzalamazlarsa harb olacak. Devletler ordular gönderecekler. **İsmet** bu sefer her defakinden daha ziyâde telâşta... Yine yemeden, içmeden kesildi. Yine birtakım türediler, Lozan'a doldu. Bunlar güyâ Türk dostlarıdır. Bize behemehâl sulh yapmamızı, muâhedeyi imzalamamızı Türkler'e olan muhabbetleri nâmına tavsiye ve ricâ ediyorlar."*[316]

*"**Gürzon** sahneyi gayet iyi tertip etmişti. Sahne, delegelerin tavırları, sözleri, insana heybet ve dehşet veriyordu. Tehdidler, insanı korkutuyordu. Bana öyle bir durgunluk ve dalgınlık geldi. Vahim bir an...*

*Biz bu projeyi tetkik için bir hafta vakit istedik. Bunun üzerine aralarında konuşmak için celseyi bir müddet tatil ettiler. Bir saat sonra tekrar açtılar. Bu celsede **İsmet**, Amerika delegesinin sulh hakkındaki gayretinden ümitvâr olduğunu söyledi.*

*Bu, **İsmet**'in fena korktuğunu gösterir. Amerika'ya dehâlet ediyor demek, fakat bunun sebebini pek anlamadım. Son bir-iki gündür **İsmet** sık sık O'na gidiyor, O **İsmet**'e geliyordu. Başbaşa konuşuyorlardı. **İsmet** bunlardan bana hiçbir şey söylemiyor. Ben de âdetim değildi, tenezzül edip sormam. Hâlbuki bana söylemek vazifesi idi. Adam despotluğa, gizli işe, benliğe, entrikaya alışkındı.*

316 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1002-1004.

Bu görüşmelerde tercüman sıfatıyla Robert Kolej muallimlerinden ***Hüseyin*** *bulunuyordu. Bu zât, nâmuslu, aklı yerinde, terbiyeli bir adamdır. Lozan'da benim muhabbet ve hürmetimi kazananlardan biri de O'dur. Bu müzâkereleri bilir. Tarih için bunları aynen yazması, O'nun vazifesidir. Amerika delegesi frenkleri lehimize tâdilât yaptırarak sulh yaptıracaktı.* ***İsmet*** *onun için Amerikan delegesinin gayretinden bahsetti desem, bu son celsede bize projeyi imzayı tavsiye etmişti. Bana geliyor ki, bu Amerika delegesinin işi bir oyundur. Frenkler'le beraberdi.* ***İsmet****'i dolaba koyuyordu.* ***İsmet*** *bundan imdad umuyordu. O galiba sonunda projeyi imzalamaya söz verdi.*

Bize bu kadar bir mühlet verdiler. ***Lord Gürzon****:*

«-İşim var. Londra'ya dönmek mecbûriyetindeyim. Duramam.» diyor. Biz de:

«-Git!.. Diğerleri ile yeni ve muallâkta şeyleri hâlledelim.» teklifinde bulunduk.

Gürzon*:*

«-İngilizler'in, bilhassa benim gıyabımda hiçbir şey yapılamaz!..» deyip kesti attı.

Nihayet 4 Şubat'a kadar mühlet verdiler. ***Gürzon****:*

«-Bu esnâda Türkler ile husûsi görüşmeler yaparım.» da dedi. Celse de bitti.

Doğrusu ***Gürzon****, güzel Mise on Scene (sahte sahne) yapmıştı. Bu resmî kısmı. Bir de dışarıda gayr-i resmî dekor ve oyun var: Ortalıkta türlü şayialar, kıyamet kopuyor. Hulâsası: Türkler kabul etmezse harb olacak.* ***Gürzon*** *nutkunda, "Harbten müteneffiriz!.." demişti, ama bu tehdidi hem celsede, hem hâriçte mükemmel yapıyorlardı. Şimdiye kadar bu harb oyunu üç-beş defa yaptılar. Yine aynı oyunu oynuyorlar.*

Amerikan delegesi ***Child****'in* ***İsmet****'le görüşmesi bu esnâda daha sıklaştı.*

Celse bitti. Otele döndük. ***İsmet****, ilk söz olarak bana:*

*«-****Rıza Nur****!.. Bu projeyi imzalayalım!..» dedi.*

Şiddetle itiraz ettim. Aramızda şöyle bir münâkaşa başladı:

O:

«- Sonra boca ederiz."

Ben:

«-Bir şey olmaz, cesur ol!.. Korkuyorsun!..»

O:

«-Korkuyorum. Boca edeceğiz. Ne olursa olsun sulh edelim. Bu lâzımdır!..»

Ben:

«-Bu muâhede, Türk'ün istiklâlini ve âti sâadetini temin edecek mâhiyette değildir.»

O:

«-Bu kadarı kâfidir!..»

Ben:

«-Nasıl kâfi? Bu kadar muallâk mes'ele var. Bunlar iktisâdî şeylerdir. Can alacak noktalar var. Hem de projeye yeni şeyler de sokuşturmuşlar. Bu emposer (tazyik) etmek demektir. Kapitülasyon duruyor. Bunlar nasıl kabul edilir?!»

O:

«-Etme! Sonra harb olur. Mahvoluruz. Epey şey aldık, yeter!..»

Ben:

«-Bunlar bizi şimdiye kadar birçok defa türlü şekillerde harb ile tehdid ettiler. Hep harbi ileri sürdüler. Korkmadık. Onları hep lehimize kazandık, aleyhimize her vasıtayı kullandılar. Tatlılık, dalkavukluk, hepsi birden celsede hücum ile zebun etmek, yalan, şiddetli söz, tahkir, harb ederek Türkiye'yi imhâ ile tehdid, hep yaptılar. Ben eminim ki, bu da blöf!.. Harb edemeyeceklerine îmânım var. Şimdi inkıta ile tehdid tecrübesini yapıyorlar. Biz eğer bunu da arslan gibi göğüs gererek karşılarsak, nihayet tekrar çağırıp istediğimiz gibi bir muâhede yapacaklardır. ***Gürzon****'un nutkunun sonunda:*

«-Giderim. Türkler râzı olursa sonra da gelir imza ederim.» demesi, bir açık kapı bırakıyor demektir.

Bu da harb olmayacağına delil olabilir. Sen zayıflamayıver, dursun. Cesur ol!.. Bilâkis fırsat varken Türkiye'ye mükemmel bir muâhede yapalım. O'nu her türlü kayıttan kurtarıp tam müstakil, hakiki bir devlet yapalım.»[317]

O:

«-Etme!.. Doğru değil, sonra çok alalım derken kazandığımızı da kaybedeceğiz. Gel, şunu imza edelim. Etme, başka çaremiz yoktur. Sonra pişman olursun.»

Baktım ki, sözlerim kulağına bile girmiyor. Fenâ hâlde ürkmüş. Ne cebin adammış. Nasıl kumandan olduğuna şaşıyorum. Bir taraftan da kızmaya başladım. Bu adam devlet filân düşünmüyor. Ne şekil ve hâlde olursa olsun, sırf ellerine bir devlet geçsin, sâde tepesine çöküp keyif etsinler. Zaten dâima böyle bir şey çıkıyor ve beni hergün biraz daha bu adamdan soğutuyor. Anlaşılıyor ki, kat'i kararını vermiş, her ne olursa olsun ve ne bahasına olursa olsun sulhu yapacak. Mutlaka...

Ben:

«-Kat'iyyen olmaz. Böyle bir muâhedeyi imzalamam.» deyip savuştum.

Üç gün üç gece yakamı bırakmadı. Yalvardı. Âdeti üzere beni kucakladı. Sıkı sıkı sarılıyor. Yüzümü öpüyor.

«-Gel imzalayalım!» diyor. Ben de «olmaz»ı bastırıyorum.

Bizim hey'et de bize kâmilen hayrette... Herkes düşünceli, kederli... Ağızlarını bıçak açmıyor. Dışardaki şâyiaları işitiyor, korkup heyecana düşüyorlar.

Artık son deme geldik. Ha koptu, ha kopacak... Bir gece yarısı ***İsmet*** *beni çağırttı. Ankara'ya bir buçuk satırlık bir telgraf yazmış. Bana:*

---

317 Bu satırlarda açıkça görüldüğü üzere, **Dr. Rıza Nur** da aynen **İsmet Paşa** gibi Türkiye'nin istiklâlini burada imzalanacak bir anlaşma ile kaim telâkkî etmektedir.

«-Şunu imzala!..» dedi. Telgrafa baktım:

«-Başka çare yoktur. Bu projeyi imzalayacağız!..» diyor.

Hâlbuki şimdiye kadar Ankara'ya yazdığı telgraflara bana da imza koydurmak değil, onları benden sıkı sıkıya saklıyordu. Bu mes'uliyetli şey. İtham olunursa beni de beraber ettirecek. Bunu görünce isyan ettim.

«-İmzalamam. Sana da böyle telgraf çektirtmem!..» dedim.

«-Ben çekeceğim.» dedi. ***Hasan****'ı da çağırtmış. Ona da orda:*

«-İmzala!..» dedi.

Hasan *cevap vermedi.* ***Münir*** *de yanımda, seyrimize bakıyor. Ben:*

«-O hâlde siz bunu yollayın! Ben de ayrı bir şifre yollayacağım.» dedim.

Hasan *da:*

«-Ben de ayrı yazarım.» dedi.

İsmet *baktı ki olmuyor. Sonunda bu tarza râzı oldu. Görüyorum ki, içinden bana diş biliyor. Fakat kızar, bir şey yaparım diye, ters bir lâkırdı söyleyemiyor. Tabiatımı bilir. Derhâl terslerim. Zaten O'nun da tabiatı yüze gülmek, arkadan kuyu kazmaktır."*[318]

Müteâkiben Ankara'ya çektiği ve durumu tafsil eden telgrafını derc eden **Dr. Rıza Nur**, son gün akdedilen heyecanlı celse hakkında da tafsilât verdikten sonra:

"Sonradan haber aldım, meğerse ***İsmet****,* ***Gürzon****'a ve diğerlerine verdikleri projeyi imza edeceğine son husûsî konuşmalarında ve son celseden evvel söz vermiş imiş.* ***İsmet****'in beni zorlamaları,* ***Gürzon****'un ümidi ve bu beklemeleri bundan imiş... Bu adam, şâyân-ı hayrettir. Bu ne iştir?.. Ben delegeyim. Bensiz bu sözü nasıl verirdi. Hükümete yazıp ondan muvâfakat cevabı alıp almadığını bilmiyorum. Yoksa husûsî olarak* ***Mus-***

318 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1004 vd.

*tafa **Kemal**'e yazdı da O'ndan muvafakat cevabı mı aldıydı?.. Çünkü her şeyi hükümetten ziyâde O'na yazar, danışırdı. Böyle ağır işi de O'nun kendi başına yapmamak âdetidir. Üstüne mes'uliyet almaz. Bilmem?!*

***Gürzon**, Londra'ya gidince hükümete resmî bir rapor vermiş. Bunu neşretmişler. Ben görmedim. Söylediklerine göre, bu raporunda:*

*«Sulh oldu demekti. **İsmet** bana projeyi imzalayacağına kat'î söz verdi idi. Son dakikada işe bir rûh-i habis karıştı, olmadı.» demiş. Bu rûh-i habis, tabiî, ben oldum.*

*Bu esnâda sahneye **Hahambaşı Naum** girdi. Paris gazetelerinden birinde beyânâtını gördük, hülâsatan diyor ki:*

*«-Merak edilmesin, **İsmet** benim ahbabımdır. Sözümden çıkmaz. Gider işi düzeltirim!..»*

*Derken, Paris'ten **İsmet**'e Haham'dan bir telgraf geldi:*

«-Ben geliyorum. İşi düzelttim. Size mühim haberim var. Sakın ben gelinceye kadar işi kesmeyin!»

Hâlbuki Yahudiyi Lozan'dan kovmuştuk. Utanmıyor, bunu yazıyor. Tabiî Yahudi... Utanmaz... Güldüm. Şu Yahudinin madrabazlığına bak!!.. Gazeteye ne diyor, bize ne?!.. Gazeteye göre frenklere, telgrafına göre bize hizmet ediyor... Yahudi dediğin böyle olur...

***İsmet**, ben, **Münir** ve daha birkaç kişi **İsmet**'in odasında oturuyoruz. Nefer geldi.*

*«-**Naum Efendi** gelmiş, sizi görmek istiyor.» dedi. **İsmet**'e bağıra bağıra:*

«-Sen hiçbir lâkırdı söyleme. Bu işi bana bırak! Şu domuz Yahudiye göstereyim!.» dedim.

Bu sözleri tabiî methâlde bulunan Yahudi de işitti. Nefere:

«-Getir!» dedim. Geldi.

«-Otur!» dedik, oturdu.

«-Ne haber var?» dedim.

Yahudi bu... Usta... Sözümü işitti ya.

«-Hiçbir şey yok. Sizi ziyarete geldim.» dedi.

Hiddetim mâni olmasa kahkaha ile gülecektim. Fakat herifin ustalığını takdir ettim. Bu da öfkemi geçirdi. Yahudiler böyle lâstik gibidir, her tarafa uzarlar. İnce bir kamış gibi rüzgâra göre eğilirler. Ama telgrafta ne demişti, onun zararı yok... Utanmadıktan sonra... Yahudi habîsinin ise utanmamak en büyük san'atı, meziyeti ve silâhıdır.

«-Peki!» dedim, «Telgrafında mühim haber getirdiğini yazıyordun?»

Buna cevap bulamadı. Kekeledi. Demek tam Yahudi değilmiş. Tam olsa kekelemez, buna da (bir cevap) bulurdu, ama zırva... Zararı yok, söylerdi. Herif dalavereye kalksa, fena haşlayacaktım. Kalkmayıp bu tarza dökülünce öfkem geçti. Gazeteyi kendisine verdim:

«-Bu beyânâtın nedir?» dedim.

Şapa oturdu. Herif kafa tutmuyor ki... Hamur gibi yumuşak. Yalnız, soğuk muâmele ve çabuk defettim gitti."[319]

Bu satırlar göstermektedir ki, **Dr. Rıza Nur**, **Hayim Naum Efendi**'nin Lozan'da oynadığı rolden ve perde arkasında cereyan eden **"Hilâfet Pazarlığı"**ndan habersizdir. Hâlbuki daha konferansın başından beri, O'nun **İsmet Paşa**'ya nasıl hulûl ettiğini, yine kendisinin şu satırları göstermiyor mu?:

*"Bir müddettir. İstanbul eski **Hahambaşısı Naum** bizim otelde görülmeye başladı. Baktık bir gün **İsmet**'le görüşüyor. Ne yapmış yapmış, kimi vâsıta yapmış bilmem, **İsmet**'e yanaşmış. Yaman Yahudi!!.. Artık **İsmet**'ten ayrılmıyor. Yemek zamanını biliyor ya, asansörün kapısında bekliyor. Derhâl **İsmet**'in koltuğuna giriyor, belinden yakalıyor. O da O'nun. **İsmet**'i lüzûmu yokken holde dolaştırıyor. Anlaşılıyor ki, herkese **İsmet** benim samimi teklifsiz arkadaşımdır diye göstermek istiyor ve gösteriyor. Nihayet bütün Yahudi sırnaşıklığı ile*

319 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1014-1016.

*yanaştı, **İsmet**'in yakasını bırakmıyor. Şimdi odasından da çıkmıyor. **İsmet** bunu müşâvir tâyin etti. Yevmiye vermeye de başlamış. Bana da söylemiyor. Hey'eti murahhasa çiftliktir, keyfi gibi kullanıyor. Ne diye kandırdı bilmem. Bu sâdedil **İsmet**, Yahudi'nin dolabına girdi. Derken Hahambaşını soframıza da aldı. Bu vakte kadar sesimi çıkarmamıştım.*

__İsmet__'e dedim ki:

«-Bu Yahudi de başımıza nerden çıktı? Senin böyle bir Yahudi ile lâubâli görünmen, haysiyetini ve Türk Milleti'nin, hey'etinin haysiyetini kırar. Bu kadar yüz verme! Hiç olmazsa herkesin içinde yüz verme!»

Bana kızdı.

*Herif derken azdıkça azdı. Hey'etten şuna buna herkesin içinde kumanda ediyor. Benim önüme geçip önümde yürüyor. İhtimal, **İsmet**, benim sözlerimi O'na söyledi. Fakat ben durur muyum? Zaten Yahudileri hiç sevmem. Hahama önüme geçtiği vakit hakaret ettim ve kolundan tutup arkama çektim.*

«-Bir daha burada yürü!» dedim.

*Bunu otelde, holde yaptım. Herkes gördü. Herif bitti. Bir daha önüme geçmek değil, ben varken **İsmet**'in yanına bile yaklaşmadı. Bunu esâsen **İsmet** yapacaktı. Hadi beni çekemiyor, bir Yahudiye hakaret ettiriyor; ama düşünmüyor ki, bu işte benim şahsım değil, mevkiim de var. Bir Türk nâzırı ve delegesiyim. Bu mevkii Yahudinin pis ayağına çiğnetmese ya... Adam, O'nun böyle şeyler umûrunda mı? Yahudi ile kimbilir nesi var?*

__İsmet__'e tekrar dedim:

«-Bu bir Yahudidir. Yahudiler çok âdi şeylerdir. Bunun kimbilir ne fenâ işleri vardır? Bundan bir hayır bekleme!.. O'nun tanıdığı muhit, Yahudî sarraf âlemidir. Bunun gâyesi imtiyaz gibi bir para dalaveresidir. Kendini küçük düşürme! Hele bu herifi yemekte istemem. Yahud ben ayrı sofraya çekilirim.»

Lozan Konferansı'nda İngiltere'yi başmurahhas olarak temsil eden
"Hilâfet Pazarlığı"nın plânlayıcısı:
LORD GÜRZON

Yine dinlemedi. Başka sofraya geçtim. O vakit Yahudiyi sofradan yolladı. Yemek yerken kendi samimiyet muhitimizdeyiz diye gayretle düşünmeden bir lâf kaçıracağız, Yahudi derhâl düşmanlara yetiştirecek. Aramızda bulunduğunu herkese göstererek para dalaveresini yürütecek.

*Hahambaşı, **İsmet**'e bütün İngiliz ve Fransız ricâlini tanıdığını, hepsi ahbabı olduğunu, işleri istediği gibi yaptıracağını söylüyormuş. Tabiî İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelerine de **İsmet** avcunda olduğunu söylüyordu. Derken dediğim oldu. Bizim hahambaşı **İsmet**'ten İzmir'de bir imtiyaz, istikraz işi, daha türlü para dolabı istemiş. Nihayet Washington sefirliğini de istemiş. Lozan muhitinde dolaşıyor. Herkese:*

*«-**İsmet** teklifsiz ahbabımdır, sözümden dışarı çıkmaz!» diyormuş.*

Haberi aldım, İsmet'e:

«-Gördün mü?» dedim.

Cevap yok.

«-Kov bu herifi!..» dedim.

***İsmet** bu imtiyaz ve emsali işleri bana söylememişti."*[320]

---

320 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 948-949.

Yalnız **Hayim Naum** değil, yine eski bir Osmanlı teb'ası olan **Metr Salem** adlı Yahudinin de Lozan'da İtalyan Hey'etinin müşâviri olarak ortaya çıkıp Türkiye aleyhine nasıl çalıştığını ibret ve dehşetle nakleden **Dr. Rıza Nur**, bu hususdaki tafsilâtını şu satırlarla bitirmektedir:

*"İşte Türk'ün ekmeği ile beslenen ecnebî unsurların mârifeti... Mel'unlar... Yezidler... Türk'e ders, ders!... Maatteessüf evvelce zikrettiğim gibi bu adam, sulhten sonra defaatle Ankara'ya gelmiş, imtiyaz ve para işleri halletmiş, paralar kazanmış, rüşvetler vermiş, bizimkilerden itibar görmüştür. Hâlâ Paris Sefarethânemizin en imtiyazlı ziyaretçilerindendir. **Sefir Fethi**'nin baş ahbabları Yahudi **Menaşe**, bu **Salem**, Ermeni **Devlet Efendi**'dir. Zannımca oradan haberler alıp Fransız ve İtalyanlar'a götürüyorlar. İnsan, böyle vak'aların şâhidi olup da sonra da bunları görünce mey'us oluyor... Böyle şey, duygusu bitmiş, yani batacak milletlerde olur. Acı, ye's verici şey... Şu **Salem**, vaktiyle **Talât**'ın en baş dostu ve sırdaşı idi. Devletin en mühim işlerini, O'na danışırdı. O da tabiî frenklere haber verirdi. İşte herif, karşımıza İtalyan Müşâviri olarak çıkmıştır. Bu zavallı*

Hâlbuki **Dr. Rıza Nur**'un bahsettiği bu **"iktisadî menfaatler"**, **Hayim Naum**'un hakiki emel ve faaliyetini örtmek için başvurduğu bir taktikti. Şöyle ki:

Evvelce bir vesîle ile **Lord Gürzon**'un **"Mukaddes Emânetler"**den söz açtığını, buna karşı **İnönü**'nün sert bir cevap vererek bunların Hâlife'nin muhâfazasına tevdî edilmiş bulunduğunu ve böylesine dînî bir mes'ele üzerine burada bir müzâkere açılmasına İslâm Âlemi'nin tahammül edemeyeceğini ileri sürdüğünü bildirmiştik.

Lord Gürzon'un bu beyânı hakikatte, Türk idârecilerinin Hilâfet'i muhafaza edip etmemek husûsundaki karar ve hissiyâtlarını yoklamaktan ibaretti. Nitekim Türkiye'den kendisine ulaşan haberler de **M. Kemal Paşa**'nın **İnönü**'ye muvâzî olarak Hilâfeti göklere çıkardığını, daha emîn bir tâbirle söylemek gerekirse, Hâlife olmak istediğini göstermekteydi.

İşte bunu kabul etmek istemeyen **Lord Gürzon**, Lozan'da **İsmet Paşa**'nın müşâviri sıfatına hâiz bulunan **Hayim Naum Efendi**'yi çağırarak daha önceki taahhüdlere uygun olarak Hilâfet ilgâ edilmediği takdirde sulhun gerçekleşemeyeceğini söylemiştir.

Esâsen bu mes'ele ile öteden beri meşgul bulunan[321] **Ha-**

milletin ciğerini böyle dost sıfatında nice kurtlar yemiştir." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 960-961)

321 Gâfil veya suç ortağı idârecîler tarafından **Hayim Naum Efendi**, 1919 yılında da Türkiye için faaliyet göstermek üzere, kuzuyu kurda teslim etmek kabîlinden resmen Amerika'ya gönderilmişti. Hilâfetin ilgâsını temin etmek için Amerikan Yahudileri ile mutâbık kalan **Hayim Naum**, İstanbul'a dönüşünde (8 Mart 1919) gazetecilere şu sahte beyânâtı vermişti:

*"...Fakat ihtimal bilmezsiniz, ben bundan evvel de memleketime gene bu nevî bir hizmette daha bulunmuştum. 1915 yılında Osmanlı Hükûmeti ile İngiltere Hükümeti'nin arasını bulmak hususunda da bir hizmetim var. O zaman **Sadrazam Halim Paşa**, münferid bir sulh yapmak istiyordu. Bunun üzerine İngiliz dostlarım nezdinde yaptığım teşebbüs neticesinde Dedeağaç'a gönderdikleri bir diplomatla buradan gönderilen bir diplomat*

yim Naum Efendi, **İsmet Paşa**'yla **Lord Gürzon** arasında bu mes'ele etrafındaki haberleri getirip götürmek sûretiyle ciddî bir gayret sarfetmişti.

O'nun **İsmet Paşa**'yla çevirdiği dolaplardan habersiz olan **Dr. Rıza Nur**, yukarıya alınan satırlarında açıkça görüldüğü üzere bu münâsebetlerden rahatsız olduğunu, ancak O'nun Hilâfet gibi mühim bir mes'elenin pazarlığıyla değil de, bir imtiyaz koparmak mes'elesiyle meşgul bulunduğunu zannetmiştir.

Bu pazarlıkta, **İsmet Paşa**, kat'î bir karara varamadı. Çünkü Türkiye'den ayrılmadan önceki havanın Hilâfet'i muhafaza etmek istikametinde olduğunu henüz unutmamıştı. Hattâ hareketinden birkaç gün evvel, şefi **M. Kemal Paşa**'nın Meclis'de Hilâfet'i göklere çıkaran uzun hitâbesi hâlâ kulaklarında çınlıyordu.

Bu yüzden bu pazarlığı, O'nunla bitiremeyen **Hayim Naum Efendi**, **İnönü**'den evvel Türkiye'ye geldi ve bu sırada da İzmir'de toplanan **"İktisad Kongresi"**ne katılmak üzere muhtelif şehir ve kasabalara uğraya uğraya seyahat eden **M. Kemal Paşa**, her yerde Hilâfet'i methediyor ve bir **"Hâlife Namzedi"** gibi konuşmalar yapıyordu.[322] Meselâ tam **Lord Gürzon**'un Lozan'ı terkettiği gün olan 4 Şubat'ta Balıkesir'deki Paşa Câmii Şerifi'nde yukarıda nakledilmiş olan hutbeyi îrâd etmişti.

Fakat İzmir'de kendisine mülâkî olan **Hayim Naum Efendi**'den İngilizler'in Hilâfet hakkındaki kararlarını öğrenen **M. Kemal Paşa**, takib etmekte olduğu **"Hilâfet Siyâseti"**ni

temas etiler. Fakat İngilizler'in şartları kabul edilemez derecede ağır görüldü. Bu meseleden sonra Almanlar beni, İttihat hükümetlerini sevmekle itham ettiler. ***Talat Paşa*** *da benden bu hususta beyânât istedi."* (Bkz: 9 Mart 1919 tarih ve 495 numaralı Vakit Gazetesi)

322 Fazla bilgi için bütün bu konuşmaları bir araya toplayan ve resmen neşredilmiş bulunan şu kitaba bakınız: **Gâzi Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri İzmir Yollarında- Matbuât Müdüriyet-i Umûmiyesi Neşriyâtı'ndan, Ankara, 1339.

ایکنجی سنه

آبونه شرائطی

استانبول و ولایتلر ایچون : سنه‌لکی ۶۵۰ ، آلتی آ...

ممالک اجنبیه ایچون : سنه‌لکی ۸۴۰ ، آلتی آیلق...

اعلان شرائطی اداره مدیریتی ایله قرارلاشدیریلیر . نشر ایدیلمین اعلان...

ایله برابر یولانلر اعتبار ایتمز...

وقت

یومی سیاسی غزته در

...جمادی الآخر ۱۳۳۷ پازار ۹ مارت ۱۳۳۵ / ۱۹۱۹

خاخام باشینك مهم بیاناتی

ناحوم افندینك مأموریت مخصوصه‌سی ـــ اتحاد و ترقی ایله مذاکرات ـــ ۱۹۱۵ ده‌کی صلح منفرد تشبثی

خاخام باشی ناحوم افندی برقاچ کون اول بکرش طرفندن شهرمزه کلمشدر . وقت غزته‌سنك محررلرندن بری ناحوم افندی‌یی کوره‌رك بر ملاقات اجرا ایتمشدر .

خاخام باشی ناحوم افندی

ناحوم افندی ایراد ایدیلن سؤاله جواباً ...

... ایشته وقایعی سزه تاریخلریله ویریورم . تشرین اولك یکرمی اوچی ایدی‌که صدر اعظم پاشا بنی چاغیردی و دیدی که :

« حکومت عثمانیه مذهبلری آنلر ایچنده‌در . متارکه ... سنده بولونیورز ، یعنی آنتانتیه قطع مناسبت ایتمك اوزره‌یز . مؤتلفلرله موجود مناسبات بزدن دولایی سزه بیرسی صورتده امریقا ... ستنك یکیدن تأسیسی و آلکوسك استانبوله عودتی وظیفه‌سنی تحمیل ایدیورز . »

بو وظیفه‌نك بکا برآز مشکل کورونديکنی وقایع ایلرلدن و مهیجلردن دولایی امریقا افکار عمومیه‌سنك مخاصم بر وضعیتده اولدیغنی سویلدم .

طلعت پاشا بوکا قارشی بکا دیدی که :

« بیلیورم ، سزه ناحوم اوزرینه سوز ویریورم ، بونی منفعت قطعیه‌ده تأمین ایده‌بیلیرسکز که ناظر ... مداخله اولانلر جزالاندیریله .

ایده‌مدم . چونکه اسباب مادیه واردی ، زمان بوکا مساعد دکلدی .

— بناءً علیه مجلس جسمانی اندیشه‌یه دوشمکده حقلی بولونیور .

— فقط ، اندیشه کوسترمدی .

— اوحالده مجلس ملینك تبدیلی نه‌یه ایدی ؟

— مجلس ملی‌می ؟ بونك نه اولدیغنی بیلمیورم . بن کیدرکن بر قائمقام ایله برده مجلس جسمانی برافدم . عودتده عین شرائط آلتنده بولنه‌جغمی ظن ایدییوردم . اکر خاخامخانه ایله عاصده بولنان بلشه برقوت وارسه اونکله‌ده عاصده بولنه‌جغم . هرحالده بن حکومت و پادشاه طرفندن ویریلن معلوم و قطعی بر وظیفه ایله حرکت ایتدم . مجلس جسمانی‌یی بیله اجتماعه جلب ایتمسه ایدم ، عدلیه نظارتنه قارشی نه سویلدم ایسه اونی ایلری سوره‌جك و شخصاً ... بحث ایلیه‌جکدم . چونکه وظیفه‌م خفی ایدی ، اکا ایده‌مزدم .

— وظیفه‌کز نتیجه ویردیمی ؟

— سزه بحث ایتمکسزین ، حکومته بیله بردکر مجبورم .

— امریقاده کیتدیکزمی ؟

— خیر ، تشرین اولك آلتیسنده لاهی کیتدم . حال بوکه ویوز نیویورقه آلمق یکرمی‌یدیسنده حرکت ایدییوردی . موسیو ویاموتك ایسه کانون اولك اون ایکیسنده آوروپایه کلمسی مقرردی حرکت ایدنجه امریقاده کیمسه‌یی کوره‌مه‌مك تهلکه‌سی واردی . اونك ایچون لاهی‌ده قالدم . مؤزوند

...ده عمر ایتمه‌یور . . .
سیاسی آسایشی مملکتك
مصائب ارطابایحقدر . »
... اقرار نامه‌در ـــ
... تلغرافنامه‌نك صورتیدر :
... بتون وجدان
... دن وقوعات فجیعهٔ اخیره
... دی ، یالکز حکومت
... تداویسیله مشغول
... جمعیت عثمانیه کندی
... بتون عالم انسانیت دخی
... ور . ابنای حضرته یوصرتیه
... ممزوج برنظر مرحله
... مدنیه ایچون قانون انسانیت
... حرم ایدنلرك مجازاتی
... دی بك محدود اولان ارباب
... انی سیاسی آسایش مملکتك
... مایله افکار سیاسیه‌سندن
... ر . ذات شوکتسمات حضرت
... حقنده حمایت و ...
... اکی مأمورین حکومت برآن
... ات قدیمهٔ سایه‌سنده ایجابنجه
... مسلم و حقوقلریمزك مالی
... غی عرض ایتمزدر ؛ شریعت
... یوردر . حکومت مرکزیه‌نك
... مهر آن ... حکومتی
... له احکام قانونیه‌یه مخالفت
... و تعدی متناسب شان و شرفی

a.g.gazete

söktüremeyeceğini anlayınca rota değiştirdi. Evvelâ İktisad Kongresi'nde[323] Hilâfet'e hücum eden bir konuşma yaparak yeni siyâsetinin ilk işaretini vermiş oldu.[324]

İddiaya göre **Hayim Naum Efendi**'ye **Lord Gürzon**'a verilmek üzere **"yazılı bir taahhüd"**de de bulunulmuştur. Fakat buna hâcet yok ki, bu yeni karar üzerine, henüz sulh olmadığı hâlde askerin, **"yorgun olduğu"** ileri sürülerek ordunun büyük kısmı terhis edilmiştir.[325] Bunun mânâsı, mukavemetten vazgeçip itaat edileceğine dâir fiilî bir te'minat vermekten başka bir şey değildi!..

Bundan sonra İzmir'den ayrılan **M. Kemal Paşa**, 18 Şuba'ta Lozan'dan dönen **İnönü** ile Eskişehir'de birleşerek trenle Ankara'ya gidene kadar O'ndan da bu pazarlığın mütemmim malûmatını almıştır.

Ankara'da olup bitenleri sezen **"İkinci Grup"**un Meclis'te nasıl bir millî feverân gösterdikleri ilerde anlatılmıştır. **M. Kemal Paşa**, kasden çıktığı Anadolu seyahatinde sulh müzâkerelerinden bahsederek **Lord Gürzon**'a işaretler vermiştir.[326]

---

323 Birçok ehemmiyetli münâkaşalara sahne olan **"İzmir İktisad Kongresi"**nde alınan en ehemmiyetli karar, ilk defa teklif edilen **"Lâtin Hurûfâtı"**nın kat'i bir sûrette reddi olmuştur.

324 Bu uzun konuşma için bkz. **Gâzi Paşa** İzmir Yollarında- Ankara, 1339, sh: 102 vd.

Bu konuşmadan takdim eylediğimiz şu bir tek cümle bile onun menfî mâhiyetini anlatmaya kâfidir:

*"... Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Rumlar sabanlarına yapışmışlar, muhâfaza-i mevcudiyet etmişler, kuvvetlenmişler, bizim milletimiz de böyle fâtihlerin arkasında **serserilik** etmiş ve kendi yurdunda çalışmamış olmasından nâşî bir gün onlara karşı mağlûp olmuştur..."* (a.g.e., sh: 108)

325 **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 358.

326 *"Vagonda kendisine sorulan suâllere karşı **Mustafa Kemal Paşa** şu izahatı verdi:*

"-Mukabil Sulh Projemiz, Hey'et-i Murahhasımız'ın Lausanne'daki son teklifleri dâiresindedir; gizli celselerde birtakım beyânâtta bulunanlar oldu, nihayet ben Meclis'e gittim, dedim ki:

Varılan anlaşma üzerine yeniden dâvet edilen murahhaslarla Lozan Konferansı'nın ikinci devresi başlamış ve gâyet kısa sürmüştür. Çünkü başta **"Hilâfet'in ilgâsı"** olmak üzere Türkiye'yi Batı'nın peyki yapan inkılâplar için taahhüdde bulunulmuştur. Ancak bunun Meclis'in mâlûm muhafazakâr havasının müsâîd olmaması sebebiyle, ancak yeni bir Meclis'le gerçekleşebileceği husûsunda mutâbakat sağlanmıştır.

Usûlen imzâ edilecek muâhedeyi tasdik için Hilâfet'in İlgası'nın beklenmesi, sağlanan mutâbakatlardan biriydi. Gerçekten 23 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Muâhedesi, İngiliz Parlamentosunda sekiz ay sonra, Türkiye'de Hilâfet'in yıkıldığı 3 Mart 1924 tarihinden üç gün sonra müzâkereye açılmıştır!..

Kimbilir, burada varılan neticelerin zâhirî plânı arkasında gizli bir anlaşma yapılmıştır ki, başta **"Hilâfetin İlgâsı"** olmak üzere[327] bütün inkılâp hamlelerini muhtevîdir. Kimbilir,

"-Efendiler!.. Ne istiyorsunuz? Karaağaç, Musul vesâire için harb mi edelim? Millet harbden usanmıştır. Takati kalmamıştır. Harb edemeyiz. Milleti harbe sürüklemek için pek hayâtî, son derece mühim mes'elelerin mevzubahs olması lâzımdır..." (Bkz: **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 366)

Acaba **M. Kemal Paşa**, gizli celsede söylediği bu sözleri Konya'da niçin alenen tekrarlıyordu? Doğrusu üzerinde durmaya değer bir husus!..

327 **Hayim Naum Efendi**'nin **"Hilafet"**e karşı oynadığı bu meş'um role, **M. Kemal Paşa** kayırılmak ve sırf **İsmet Paşa**'ya yüklenilmek sûretiyle de olsa (Çünkü bu hâtıratı kaleme alan **F. Kandemir**, **M. Kemal**'in husûsî adamlarından biri olup, daha sonra **İnönü** tarafından devlet işlerinden uzaklaştırılmıştır.) **Rauf Orbay**'ın bahsi geçen hâtıratında da temas edilmektedir.

*"**İsmet Paşa** anlaşıldığına göre, Lozan'da İngilizlerle bir nev'î gizli arabuluculuk rolü oynayan, İstanbul'un Hahambaşısı **Hayim Naum Efendi**'nin telkinleriyle, **«Hilafetin artık ne şekilde olursa olsun Türkiye'de devamına müsaade edilmeyip derhal atılması lüzumu»** fikrini tamamiyle benimsemiş bulunuyordu.*

*Peki, ya dört beş ay önceki **«Hilafete bağlılık, hattâ Hilâfet'in kuvvetlendirilmesi»** düşünce ve kanaati ve bu yoldaki kat'î ifâdeler ve İslâm Âlemi'ne bunun duyurulması hususundaki telâş ve heyecan ne olmuştu?"* (Bkz: **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 96-97)

hâlen Londra'da: **"Beaverbrook Faundation"** adlı ilim ve araştırma vakfında mahfuz bulunan **Lord Gürzon**'un evrâkı arasında bu esrarı aydınlatacak ne müthiş vesâik vardır!..

Ancak bunun İngiliz siyâsetinin hâle ve istikbâle âid menfaatleri îcâbınca hiç kimseye gösterilemeyeceği, şahsen bize karşı açıkça ifade edilmiştir. Bu evrâkın siyâsî kanaatlerinden emin bulunulan bazı İngiliz yazarlarına gösterilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[328] Her ne hâl ise, biz konferansın bu ikinci devresine âid kronolojik mâlumâtı da hulâsa ederek bu bahse bir son verelim.

Lozan Konferansı'nın Birinci Devresi'nin dağılmasına sebep olan son celse, 4 Şubat 1923'te saat 17.00'yi 25 geçe Boriva Oteli'nde yapılmıştı. Musul mes'elesinin 12 ay içinde iki tarafça hâlledilmezse, Milletler Cemiyeti'ne arzı, borçlar meselesinin 6 ayda yeniden tetkiki teklif edildi. Kapitülasyonlar mevzuunda da **Montagne**'nın (İtalya) formülünü kabule yaklaşıldı. Fakat **Lord Gürzon** bir sinir harbine karar vermiş olduğu için hiçbir anlaşma mümkün olmadı. Ve aynı gün saat 19:15'te **Lord Gürzon**'un treni Lozan'dan hareket etti. Bu sûretle 86 gün sürmüş olan konferans, hiçbir netice alınmadan dağılmış oldu. Murahhaslar, memleketlerine dönmeye başla-

---

Bu husus, daha sert bir dille birçok kereler batıp çıkmış olan **"Büyük Doğu"** Dergisi'nin hemen her serisinde yer aldığı hâlde **İnönü**, bütün bunları daima duymamazlıktan gelmiştir. Bu sükûta dikkati çekmemiz üzerine, bize cevap veren mâhud Ulus Gazetesi yazarı:

"-İnönü şahsı için kimseye karşılık vermeye tenezzül etmez!.." (bkz. **Cihad Akçakayalıoğlu**- a.g.tfr., Ulus Gazetesi, 2 Mart 1966 tarihli nüsha) gibi bir mugâlataya başvurmuştur.

Acaba O'nun bundan sadece birkaç ay önce, Partisi'nin kongresinde tuttuğu kimselere muhâlif kalan gençlerin üzerine yürüyüşünü gösteren mânidar fotoğrafını çok insaflı (!) Ulus yazarı görmemiş midir? Yoksa tenkidlere mukâbelenin **"bedenî"**si ile **"medenî"**si arasındaki farka işaretle, **"bedenî"** mukabeleye keşfi zor bir kemal ifâdesi izafe edip yine de **İnönü**'ye hak mı verecektir, bilmek isterdim?..

328 Meselâ **"Leonard Mosley"**in **"The End of and Epoch"** (Bir Devrin Sonu) adlı eseri bunlardan biridir.

L'Illustré

Revue hebdomadaire suisse

Paraissant le jeudi • Administration: Lausanne, 27, rue de Bourg • 3 mois: Fr. 3.80; par la poste 3.95

İsviçre'de L'Illustré dergisinin kapağında yayımlanan bir fotoğraf!.

dılar.

Bundan sonra Türk heyetinin Türkiye'ye avdetiyle Meclis'te Lozan mevzuunda görüşmeler başladı. Bunları alâkalı bahiste bulacaksınız. **Lord Gürzon** "Gidersem bir daha dönmem!" dediği hâlde, konferansı yeniden toplantıya dâvet edenlerden biri de yine kendisi oldu.

Bu ikinci devre hakkındaki kronolojik mâlumâtı da kısaca arz edelim:

8 Mart 1923'de alâkalı devletlere Ankara'ca uzun bir nota gönderildi.

28 Mart 1923- Cevabî nota alındı.

Nisan 1923- İkinci Lozan konferansı açıldı. İngiltere'yi artık **Lord Gürzon** değil, **Sir Horace Rumbolt** temsil ediyordu. Fransa'yı **General Pelle**, İtalya'yı **Montagne** temsil ediyorlardı.

Nisan 1923- Bazı mes'elelerde karara varıldı. Meriç, Suriye ve Irak hudûdu. İkinci encümen toplantısı Düyûn-ı Umûmiye, demiryolları v.s.

25 Nisan 1923- Üçüncü Komisyon toplantısı oldu.

Meis Adası, Ada Kale, mevzuu görüşüldü. **"Ada Kale"**, Tuna Nehri içinde bir adacıktı. Berlin Muâhedesi'nde unutulmuş bulunduğu için **İnönü** mantıksız bir sûretle burasını talep etmiştir.

6 Nisan 1923- Muâhedenâme projesinin münâkaşası yapıldı.

a- Sulh hâli kat'î olarak yerleşecektir. Yunan sınırı tekrar değişecektir.

b- Meis Adası'nı almak teklifimiz reddedildi.

27 Nisan 1923- Kapitülasyonlar ve mezarlıklar mes'eleleri ele alındı.

28 Nisan 1923- Muâhedenâme projesi münakaşasına devam edildi.

1 Mayıs 1923- Muhâceret, ikâmet, iktisâdî ve hukûkî

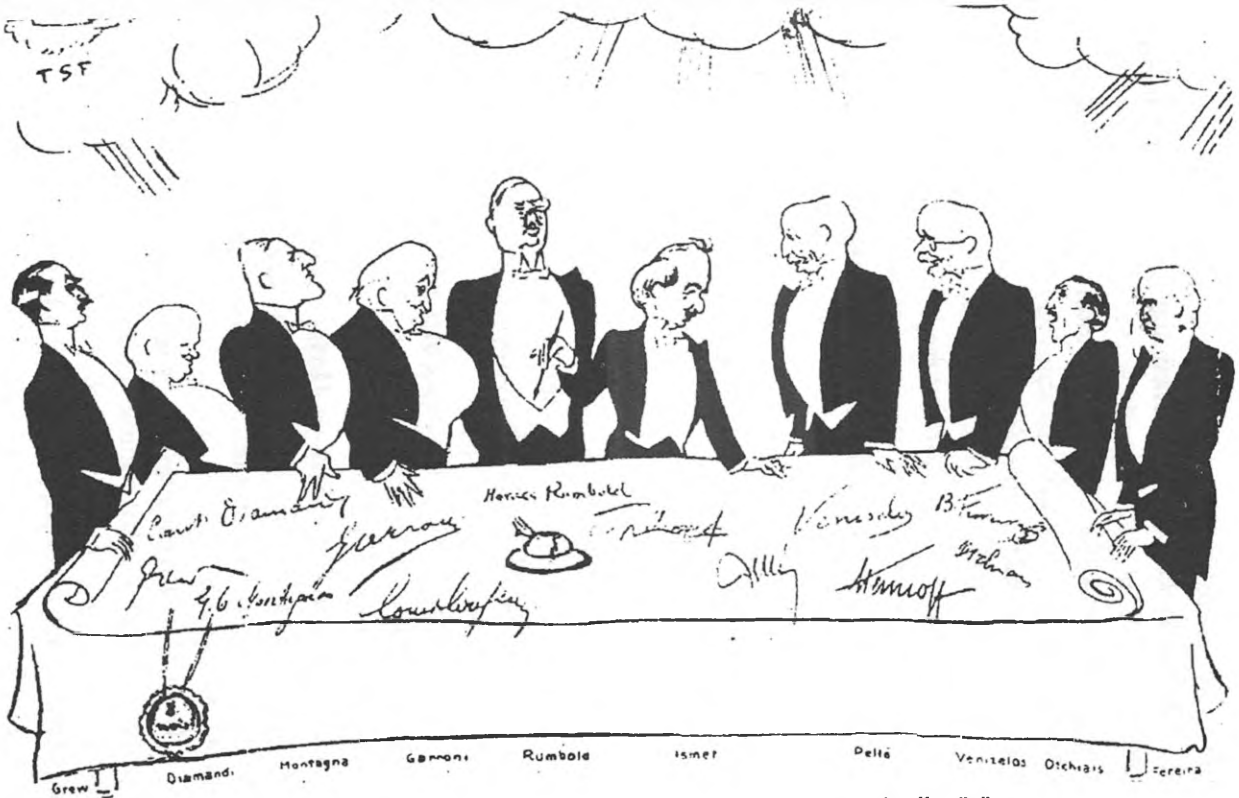

Karikatürist **Derso** ve **Kelin**'in Antlaşmayı imzalayanları gösteren karikatürü

mes'eleler görüşüldü.

2 Mayıs 1923- İkinci Encümen'de Düyûn-ı Umûmiye incelendi.

3 Mayıs 1923- Ecnebîlere tatbik edilecek usûle dâir mukâvelenâme incelendi.

7 Mayıs 1923- Kuponlar meselesi...

8 Mayıs 1923- Türkiye hudûdu...

10 Mayıs 1923- Ticarî mukâvele...

11 Mayıs 1923- 109'uncu madde görüşüldü..

16 Mayıs 1923- Muâhedenâmenin umûmî olarak münakaşası yapıldı.

19 Mayıs 1923- Evvelki müzâkereye devam edildi.

26 Mayıs 1923- Yine muâhede lâyihasının münâkaşasına devam edildi.

28 Mayıs 1923- Tâmirat, Tazminat Mes'elesi...

31 Mayıs 1923- Muâhedenâme projesinin tetkiki.

4 Haziran 1923- Aynı meseleye devam edildi.

26 Haziran 1923- Aynı mes'eleye devam edildi.

3 Temmuz 1923- Muâhedenâme lâyihasının münâkaşası yapıldı.

12 Temmuz 1923- Aynı mes'eleye devam edildi.

17-18 Temmuz 1923- Aynı mes'eleye devam edildi.

24 Temmuz 1923- Muâhede imzalandı. Türk Hükümeti adına **İnönü**, **Dr. Rıza Nur** ve **Hasan Saka**, İtilâf Devletleri adına da şu zevât imza koydular: **Horace Rumbold**, **Pelle**, **Garroni**, **Uçiyai**, **Montagne**, **Venizelos**, **Kaklamanos**, **Diamandi**, **Konçesko**.

Lozan Muâhedenâmesi devletlerin tasdiki dolayısıyla 16 Ağustos 1924'te (Dikkat edilirse 3 Mart 1924'teki **"Hilafet'in İlgâsı"**ndan sonra) mer'iyete girdi. Şimdi varılan neticeye bir göz atarak, kayıplarımızı kısaca tahlil edelim.

c-Varılan Neticelerin Tahlili

Lozan'ın değerlendirilmesinde bize göre doğru olan ölü doğmuş ve tasdik edilmeyerek **"Proje"** hâlinde bırakılmış bulunan **"Sevr"**in değil, **"Misak-ı Millî"**nin mi'yar ittihaz edilmesidir. Buna göre, metni evvelce dercedilmiş bulunan **"Misak-ı Millî"** esas alındığında Lozan'da ortaya çıkan kayıplarımızı, iki grupta toplamak mümkündür.

1-Maddî Kayıplarımız (Bunlar, tafsilâtıyla ikinci cildde ele alınmıştır.)

2-Mânevî Kayıplarımız (Bunlar da üçüncü cildde tafsil ve münâkaşa edilmiştir.)

Biz, burada maddî ve mânevî kayıplarımıza toplu bir sûrette bakacak ve mücmel bir bilgi vereceğiz:

A-MADDÎ KAYIPLARIMIZ

1-Musul

30 Ekim 1918 Mondros Mütârekenâmesi'nin imzası ânında Ordumuzun fiîlen bulunduğu ric'at noktaları, Misak-ı Millî'mizin birinci maddesine göre asgarî hudûdlarımızı teşkil eden bir esas olarak kabul edilmiştir. Buna nazaran Musul'un bu târihte düşman işgâl-i askeriyesi altına girmemiş olduğu hatırlanırsa, burasının Mîsak-ı Millî'ye dâhil yerlerden biri olduğu meydana çıkar.

Nitekim Lozan müzâkerelerinde Musul hakkındaki Türk tezi de bu istikamette ortaya çıkmıştı. Fakat Muâhedenâme'nin 3. Maddesi, Musul'un Türk hudûdları içine alınmasını temin edememiş; bu mes'ele, o zaman bugünkü Birleşmiş Milletler'in benzeri bir müessese olan **"Cemiyet-i Akvâm"**da görüşülmek üzere ileriye ta'lik edilmişti.

Türk-Irak hudûdu, muâhedenin mer'iyete vaz'ı târihini tâkip eden ilk dokuz ay içinde sulhen tâyin ve tesbit edilemediği takdirde, mes'eleye Cemiyet-i Akvâm el koyacaktı. Hâlbuki Lozan'da en çetin mücâdelelere mevzû teşkil eden Musul

mes'elesinin Cemiyet-i Akvâm'a havâle edilmesi, dâvânın daha o zaman bizim için kaybı mânâsını ifade etmekteydi. Çünkü nihayet rey ekseriyetiyle kaderi taayyün edecek bulunan Musul için Cemiyet-i Akvâm'ın âzâsı bulunan devletlerden hiç birinin İngiltere muvâcehesinde Türkiye'yi desteklemelerine imkân yoktu. Bunun siyâsî, iktisâdî ve hattâ dînî sebeb ve sâikleri îzahtan vârestedir.

Nitekim ihtilâf, Cemiyet-i Akvâm safhasında da bu tarzda cereyân etmiş ve Musul bir İngiliz Mandası olan Irak'a bırakılmıştır. Eğer Musul'a müteallik Türk-İngiliz ihtilâfı Lozan'da kat'î olarak hâlledilmemekle beraber ta'liki bu şartla da olsa umûmi bir surette sulh bütün mes'elelere şâmil olarak muallel kalacağı için bu sırada harb taraftarlarını iş başından uzaklaştırmış bulunan İngiliz Efkârı Umumîyesi'nin baskısı altında bulunacak olan İngiliz murahhasları; daha ziyâde bir ferâgat ve fedakârlığa zorlanabilirlerdi. Hâlbuki sulh, Musul mes'elesi muallel kalmak şartıyla bir kere tahakkuk ettikten sonra Musul mes'elesinin kaderiyle umûmî sulhun kaderi tefrîk edilmiş ve mes'ele, Harb-i Umûmî'ye iştirak etmiş bütün milletleri alâkadar etmek vasfından çıkarılarak sadece Türkiye-İngiltere mes'elesi hâline ifrağ edilmiş bulunduğundan, daha o zaman kaybedilmiş demekti.

Bunun yanısıra şu acı gerçeği de belirtmek isteriz ki, İngiliz Devleti, Musul'un arâzisinden ziyâde petrollerine talip bulunduğundan, petroller üzerinde sağlam bir anlaşma yapmak sûretiyle arâzinin Türkiye'ye terkini Başmurahhas'ı **Lord Gürzon**'a emretmiş bulunuyordu. Bu husûsu hâtıratında sarâhaten ifade eden **Lord Gürzon**'a İngiliz Başvekili tarafından verilen kat'î emri, evvelce bilmünâsebe zikretmiştik. Türk Murahhas Heyet'inin **Lord Gürzon** tarafından bu sûretle oyuna getirilmesi, bugün içinde bulunduğumuz iktisâdî buhranların temel sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Çünkü Musul'a sahip bir Türkiye, bugün, her yıl bir milyon artan nüfusunu

BATI'YA GÖNÜLLÜ TESLİMİYET!..

Kraldan fazla kralcı garp taraftarı Türk murahhasları!.. Şapkanın kabûlünden çok önce hiç bir mecbûriyet olmadan silindir şapkalarını giymiş olarak muâhedeyi imzâya giderlerken...

besleyemez ve milyonlarca evlâdını yâd ellerde sokak çöpçülüğüne kadar çeşitli süflî ve ağır işleri görmek üzere dışarıya göndermek mecbûriyetiyle karşılaşmazdı.

Musul Mes'elesi'nin Cemiyet-i Akvâm'da aleyhimize neticeleneceği anlaşılınca, Türk Hükümeti, mes'eleyi Irak'la ve ayrı bir anlaşma ile hâlletmek yoluna gitmiştir. Bu anlaşma, Musul Petrolleri'nden Türkiye'ye yirmi beş sene müddetle ve sadece yüzde on gibi cüz'î bir hisse veriyordu. Mezkûr anlaşmanın imza edildiği 1926 yılından bu yana, gelmiş ve geçmiş hiçbir hükümet, bu cüz'î hisseyi bile almaya muvaffak olamamıştır.

Şurada burada siyâset dehâsı olarak takdim edilen ve **Çörçil** tarafından bile medhedildiği iddia edilen **İsmet Paşa**, gerek **"hükümet reisi"** ve gerekse **"devlet reisi"** sıfatıyla, bu yirmi beş yılın birinci derecede mes'ûl adamlarından birisidir. Irak gibi nihayet bir müddet sonra İngiliz Devleti'ni topraklarından kovabilmiş bir manda kadar bile celâdet gösteremeyerek bu cüz'î hakkı bile alamamasıyla bu siyâset dâhîliği (!) acaba ne derece kaabil-i te'liftir?..

Burada hemen şunu da ilâve etmek gerektir ki, bir **"manda statüsü"** ile İngiliz idâresine girmiş bulunan Irak bile; nihayet kısa bir müddet sonra İngilizler'in petrol de dâhil olmak üzere bütün Irak arâzisi üzerindeki hak ve imtiyazlarını redde muktedir olabildiğine nazaran, asıl mes'ele Musul'un arâzi olarak kurtarılmasıydı. Petrollerin tamamı bile İngilizler'e verilmiş olsaydı, bir müddet sonra buna âid anlaşmanın reddi mümkündü. Hâlbuki hudûd tashihi kolay kolay tahakkuk edebilecek bir hâdise değildir. Nitekim **Lord Gürzon**'un evvelce temas edilmiş olan sözleri de İngiltere'nin Musul arâzisinden ziyâde, petrollere tâlip bulunduğunu göstermektedir.

Bu hakikati kavrayamayan, bizim kerâmeti kendinden menkûl, Lozan Kahramanımız (!) Musul'u dâima petrolleriyle birlikte ve hiçbir tâvize yaklaşmadan talep etmiştir. Bu da

O'nun neyin mümkün, neyin gayr-i mümkün olduğunu kavramaktaki aczini gösteren bir delildir. Filhakika **İsmet Paşa**, kendisi de böyle bir konferansta bulunmak için hiçbir liyâkata sahip bulunmadığını, bu teklifle karşılaştığı zaman peşînen îtiraf etmiştir.

Evvelce bir münâsebetle kâfi derecede belirtmiş olduğumuz üzere bu husûsu sarâhaten ifade eden **M. Kemal Paşa**, mâhud nutkunda O'nun **"özür dileyerek gitmek istemediğini"**, fakat bu teklifin bir **"emir"** olduğunu anlayınca, askerî disiplin îcâbı kabul ettiğini beyân etmektedir.

Anlaşılıyor ki, zafer elde edilmiş olduğu cihetle, **M. Kemal Paşa** da sulh şerâitinin kolaylıkla tahakkuk edeceğini zannediyordu. Filhakîka hiçbir diplomatik tecrübesi olmayan, lisan bilmeyen ve hatta kulakları bile doğru işitemeyen **İsmet Paşa** gibi **M. Kemal Paşa** da her şeyden önce askerdiler.

Petrol mevzuunda daha acı gerçekler de mevcuddur. Yerimizin darlığı sebebiyle bunlara kısaca temas edelim:

a) Musul Petrolleri'nin ekserîsi **Sultan Hamid** ahfâdına âiddi. Bunun sebebi, Osmanlı toprakları dâhilinde herhangi bir yerde petrol zuhûr ettiği zaman, ecnebî devletlerin; petrol sahasını şahsî mülkiyetleri hâline getirmek maksadıyla, arâzi sahiplerine fâhiş meblâğlar teklif edip buralarını satın almalarından doğacak mahzuru bertaraf için, **Sultan Hamid**'in; böyle yerleri, şahsen satın alma cihetine gitmesidir. Filistin için de burasının Yahudiler'e intikalini önlemek maksadıyla aynı şekilde hareket ettiği malûmdur.

Devletlerarası ihtilâflarda, şahsî hakların, devletlere nazaran daha fazla korunması hukûkî bir kâide olduğundan, Türkiye, Musul'u kaybetse bile, oradaki şahsî hakların bâkî kalacağı muhakkaktı.[329] Fakat her biri, bir düşman emelinin

329 Bu hakikatin daha net bir sûrette kavranması için ermeni asıllı **Gülbekyan**'ın durumu hakkında kısa bir bilgi sunalım:

Sultan II. Abdülhamid Han merhum, Musul havâlisinde **"arkeolojik çalışmalar"** bahanesiyle aslında **"petrol"** arayan İngilizler'in ekibine ha-

kör bir âleti hâlinde icrâ-yı hükümet eden İttihatçılar, **Sultan Hamid** merhûmun hâl'ini müteâkip bu arâziyi millîleştirerek oraların şahsî hukûka müteallik teminatlardan da mahrum, kalmasına sebep oldular. Bu husûs, Musul'daki haklarımızın ziyâı kadar, Filistin Arâzisi'nin Yahudi hâkimiyetine geçmesinde de çok ehemmiyetli bir sebep teşkil etmiştir.

---

mallık nev'inden basit işleri görmek üzere, o rolü oynayan birtakım sivil ve asker şahısları kullanarak petrol bulunan mıntıkalardan günü gününe haber alıyor ve böyle yerleri derhal satın alarak şahsî mülkü hâline getiriyordu.

O sıralarda meşhur **Gülbenkyan**, Üsküdar'da bir bakkal dükkânı işletmekteydi. Bu dükkânda gaz lambaları için petrolden mâmul gaz da satılmaktaydı. O'nun babası ise, meşhur sanat tarihi profesörü **Celâl Esad Arseven**'in babası olan **Esad Paşa**'nın seyisliğini yapmaktaydı.

Bir gün **Sultan II. Abdülhamid**, Musul'da petrolü hâiz yerlerden birinin tapusunu **Esad Paşa**'ya:

"-Bu arazide petrol vardır. Belki bir gün senin veya çocuklarının işine yarar. Al, senin olsun!.." diyerek vermiş.

Esad Paşa da, bu padişah ikrâmını, -kendince hâiz-i ehemmiyet görünmese de- kabul etmişti. Seyisinin oğlunun Üsküdar'da gazyağı sattığını bildiği için, bunu, O'na:

"-Al, bu senin olsun. Burada petrol varmış. Belki oğlun, bunu değerlendirebilir!.." diyerek vermişti.

Sonradan Irak Petrolleri için **"British Petroleum"** adıyla bir şirket kurulunca, bakkal **Gülbenkyan**, elindeki bu tapu ile İngilizler'e müracaat ve onları, beynelmilel bir sûrette dâvâ etmek tehdidiyle bu şirketten % 5 hisse koparmaya muvaffak olmuştu.

Gülbenkyan, **Sultan II. Abdülhamid**'in vârisleri, Fransa ve İngiltere'de açlıktan sürünürken altın kaplı Rollsroyce'larla at yarışlarında geziyordu.

Bu da gösteriyor ki, eğer II. Meşrûtiyet hengâmında **Sultan II. Abdülhamid**'in emlâkı millîleştirilmiş olmasaydı, O'nun vârisleri de aynı şekilde bu petrollerden ciddî bir sûrette hak alacak ve **"Osmanoğulları'nın Dramı"** isimli eserimizde anlatılmış olan fâciâlar yaşanmayacaktı.

Bugün Irak'la Kuveyt arasında **"Rumeyle"** denilen ve büyük bir petrol rezervini hâiz bulunduğu artık bilinmekte olan geniş arazinin tapusu, hâlâ **Mediha Sultanzâde Sâmi Bey**'in çocukları elindedir. Lâkin bunlardan **Bahaddin Sâmi Bey**, hayatı boyunca mücâdele ettiği hâlde hiçbir hak elde edememiş, her seferinde İttihatçıların mâhud **"millîleştirme"** kararıyla karşılaşarak başarısızlığa uğramıştır.

b) Musul Petrolleri üzerinde birtakım hak ve imtiyazlar tesis etmek emeli, İngilizler'e münhasır değildi. Onlarla umûmiyetle rekabet hâlinde bulunan Amerikan Petrol Şirketleri'nin mümessileri de bu husûsta bir şeyler elde edebilmek için Lozan'a gelmiş bulunuyorlardı. Musul Mes'elesi'nin hâllinde Amerikan Petrolcülerinin İngilizler'e karşı kullanılması da mümkündü. Bu sûretle Musul petrollerini, Amerikan Petrol Şirketleri'ne kaptırmaktan içtinap edecek olan İngilizler, Musul'un arâzisi üzerinde tâvizkâr davranabilirlerdi. **İnönü**, bu imkânı da kullanmasını becerememiştir.

2-Batı Trakya

Mîsak-ı Millî'ye dâhil olup kurtarılamayan vatan parçalarından biri de Batı Trakya'dır. Hâlbuki Yunan işgâline karşı mücâdeleye Batı Trakya, Anadolu'dan daha evvel başlamış ve burada müstakil bir hükümet kurmaya dahî muvaffak olunmuştu. Bu gerçek ve Batı Trakya Türkleri'nin Yunan hâkimiyetinden kurtulmak için giriştikleri kanlı mücâdele nazar-ı itibara alınmadan Batı Trakya fedâ edilmiştir. Hattâ şâyân-ı hayrettir ki, **İnönü**, Batı Trakya'yı, Yunanlılar'dan bizim için değil de Bulgarlar'a verilmek üzere talep etmiştir. **İsmet Paşa**, bu tâvizi vermenin karşılığında da hiçbir şey alamadığı gibi Batı Trakya'yı vatan hudûdları hâricinde bırakırken mantıkî bir hudûd çizmeye bile muvaffak olamamıştır. İstanbul'dan 94 yıl evvel fethedilen ve 1453 yılına kadar devletimizin başşehirliğini yapan Edirne'ye trenle girenler, Yunan toprağından geçmek mecbûriyetinde kalmaktaydılar.

Gerçekten başlangıçta Edirne'ye beş kilometre mesâfede bulunan **"Karaağaç"** Tren İstasyonu'na, Yunan toprağını çiğnemeden geçmek mümkün değildi. Bu istasyonu temin edebilmek bile Yunanlılar'ın mâkul ve makbul bir harb tazminâtı ödemelerinden muaf tutulmaları sûretiyle mümkün olabilmiştir. **İsmet Paşa**, Konferans'ın meşhur tâbiri ile **"Tâmirât ve**

Tazminât Bedeli"nden ferâgati, bizzat **"büyük bir fedakârlık"** olarak ifade etmiştir.[330]

İstanbul, Rum ekalliyetine karşılık tutulan Batı Trakya'ya Türklüğü, Lozan Muâhedenâmesi'nde bir fasıl teşkil eden **"Ekalliyetlerin Himâyesi"** serlevhâlı bölümde yer alan hakların hiç birinden bugüne kadar istifade edememiştir.

Her gün hudûdlarımızdan vatana ilticâ eden birçok Batı Trakyalı'ya mukabil, İstanbul Rumları'ndan Yunanistan'a iltica teşebbüsünde bulunan bir tek ferd çıkmış mıdır? (Tabiî 1974 Kıbrıs Harekâtı'ndan sonra bu durum değişmiştir.)

Bu keyfiyet, Batı Trakya Türk Ekalliyeti ile İstanbul-Rum Ekalliyeti'nin tâbi oldukları şerâitin mütekabil ve müsâvî olmadığını âşikâr bir sûrette isbat etmektedir. İstanbul Rumları; bazı siyâsî sebeplerle vatan dışı edilmek istenildikleri zaman bile, gitmemek için çalmadık kapı, kopartmadık yaygara bırakmamaktadırlar. Ekalliyetlerin Himâyesi'ne müteallik maddeler mütekabil olarak tatbik edilmek lâzım geldiği hâlde, Lozan'ın tatbikâtı esnâsında dahî Yunanistan'a karşı acze düşülmüştür. Binâenaleyh **İsmet Paşa** ve hempâlarını Lozan'ın tahakkuku kadar tatbikatından da mes'ûl addetmek, Türk Milleti için tabiî bir haktır!..

3-Hâlep

Mondros Mütârekenâmesi imzâ edildiği anda, Ordumuz, Haleb'in kırk kilometre güneyindeki **"Nibil"**de bulunmaktaydı. Binâenaleyh Mîsâk-ı Millî'ye nazaran Suriye hudûdumuz, Hâleb'in kırk kilometre güneyinden geçmek iktizâ ederdi. Esâsen bu mıntıka, ırk itibariyle de ta Akdeniz sâhilindeki Lazkiye'ye kadar gâlip ekseriyeti Türkmen olan insanlarla meskûndu. Fransızlar, evvelce anlatıldığı üzere, sırf Maraş ve Ayıntap havâlisindeki Kuva-yı Milliye hareketlerine boyun

330 Bkz: **Ali Naci Karacan**- Lozan Konferansı ve **İsmet Paşa**- İstanbul, 1944, sh: 396.

eğip, İskenderun hâriç bugünkü hudûdumuzu kabûle rıza göstererek **"Ankara İtilâfnâmesi"**ni imzalamışlardı.

Bu Fransız hareketinin âmillerinden biri de hiç şüphesiz Fransız-İngiliz rekabeti idi. Ankara Hükümeti'ni tamamen İngiliz nüfuzu altına düşmeden, bu tâvizle tatmin edip Türk-Fransız dostluğuna imâle etmek maksadı da vâriddi. Bu hudûd, hâlen de devam eden şekliyle gayet anormaldir.

Zira Dünya'nın hiçbir yerinde tren yolunun hudûd olarak tâyin ve tesbit edildiği görülmemiştir. Ancak o zaman Ankara için bu kazanç da mâkul ve makbuldü. Fakat Lozan'da oraya muzafferen gidildiğine nazaran, daha fazlasını isteyip te'min etmek gerekirdi. Mâdemki, Fransız siyâseti, bu tâvize çok daha önce mecbûr kalmıştı, zaferden sonra daha fazlasını koparmak mümkündü.

Üstelik Nibil'e kadar talep edilmesi gereken bu arâzi, yukarıda arz eylediğimiz veçhile Mîsâk-ı Millî'ye de dâhildi. **İsmet Paşa**, Lozan'da bu husûsta hiçbir gayret sarfetmeyerek, ancak 1938 yılında kurtarılabilen Hatay ve İskenderun için bile bir talep ileri sürmemiştir.

4-Batum

İttihatçı gürûhunun mübeşşiri olan bir ihânet şebekesinin eseri olarak ortaya çıkan **"93 Harbi"**nde kaybettiğimiz vatan parçalarından biri olan Batum da, Mîsâk-ı Millî'mizin çizdiği hudûdlara dâhildi. Zira 1918 târihli, **"Brest-Litowsk Muâhedesi"**, burası için halkın re'yine müracaat esasını kabul etmişti.

Gerçekten Birinci Cihan Harbi nihâyetinde Ruslar'la imzaladığımız Brest-Litowsk Muâhedenâmesi'ne istinâden halkın re'yiyle Anavatan'a kavuşan Batum, Rusya'dan temin edilen cüz'î bir yardım mukabilinde 16 Mart 1921 tarihli **"Moskova Muâhadenâmesi"**yle tekrar Rusya'ya bırakılırken[331], Mîsâk-ı

331 Bu muâhedenin Batum'u Ruslara terk eden ikinci maddesinin ikinci fıkrası aynen şöyledir:

"Sâniyen Batum Limanı tarîkiyle Türkiye'ye giden veya gelen bilcümle

Millî'nin bu husûstaki sarâhati hiç nazar-ı îtibara alınmamıştır.[332] Fakat şu nokta câlib-i dikkattir ki, Rusya, Brest-Litowsk Muâhedenâmesi gereğince bize iâde ettiği Batum'u, bundan üç yıl sonra imzâ edilen Moskova Muâhedenâmesi'yle ele geçirdiği fırsatı:

"-Artık şartlar değişti!" diyerek geri alabildiği hâlde, Lozan müzâkerelerinde tarafımızdan buna mümâsil bir gayret gösterilmemiştir.

Hâlbuki 1918-1921 arasındaki değişikliklerden daha büyük bir mânâ ve ehemmiyet ifade eden değişiklikler, 1921-1924 arasında ortaya çıkmıştır. Rus yardımının ne gibi hîlelerle[333] ortaya çıktığına dâir burada bir tafsilât vermeye imkân olmamakla beraber Lozan Muâhedenâmesi'nin akdi sırasında İngiliz-Rus husûmetinden istifâde edilmek sûretiyle Batum'un kurtarılması için bir gayret göstermek, asgarî bir diplomatlık ve vatanseverlik îcâbı değil miydi? İhtimal, **İsmet Paşa**, bunların her ikisinden de mahrum idi ki, O'nun Lozan zabıtnâmelerinde Batum için sarfedilmiş bir cümlesine rastlamak müm-

---

mevâd ile eşyâ-yı ticâriyenin gümrük resmine tâbî tutulmayarak bilâmüşkilât ve mevânî bilcümle rüsum ve tekâliften muâf olarak serbest bir sûrette imrârı hakkı, her nevî masârif-i husûsiyeden müstesnâ olarak Batum Limanı'ndan istifâde hakkıyle birlikte Türkiye'ye temin edilmek şartıyla işbu muâhedenin birinci maddesinde gösterilen hududun şimâlinde bulunan ve Batum Livâsı'na âid olan arâzi ile Batum Limanı ve şehri üzerlerindeki hakk-ı metbûiyeti Gürcistan'a terke rızâ gösterir." (Bkz: **İsmail Soysal**- Türkiye'nin Dış Münâsebetleriyle İlgili Başlıca Siyâsî Antlaşmaları, Ankara, 1965, sh: 10)

332 Hâlbuki aynı antlaşmanın birinci maddesinde yer alan şu ibâre ile Ruslar, Mîsâk-ı Millî hududlarını kabul etmiş bulunuyorlardı:

*"İşbu Muâhedede mezkûr «**Türkiye**» tâbiriyle 28 Kânun-isânî 1336 (1920)'de İstanbul'da mün'akit Meclis-i Mebûsân tarafından tanzim ve bilcümle devletlerle matbuâta tebliğ olunan **Mîsâk-ı Millî**'nin ihtivâ ettiği arazi kastedilmiştir."* (**İsmail Soysal**- a.g.e., sh: 10)

333 Millî Mücadele esnâsındaki Rus yardımının nasıl bir Moskof hîlesi olduğunu, bütün tafsilâtı ile öğrenmek için bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Moskof Mezâlimi, İstanbul, 1970, sh: 296 vd.

kün olmamaktadır. Tabii böyle bir tavır **Dr. Rıza Nur**'dan da beklenmezdi. Zira Moskova Muâhedesine imza koyanlardan biri de oydu!

Bugünkü vatan hudûdlarının **"değişmez"** olduğunu sanan ve bu husûsta zuhûr eden bütün fırsatları kaybeden sahte Lozan kahramanının telkin ve te'sis eylediği âcizlik siyâsetinden kurtulacağımız günler, inşallah pek uzak değildir!..

5-Adalar ve Kıbrıs

"93 Harbi" felâketini atlatabilmek maksadıyla, **Sultan Hamid** merhûmun dâhiyâne bir siyâsetle, İngiltere'yi Rusya'nın karşısına dikerek onu, Ayastefanos Muâhedenâmesi'yle elde ettiği bütün haklardan mahrum kılması, ancak Kıbrıs tâvizi ile mümkün olabilmişti. Fakat bu Kıbrıs'ı, İngiltere'ye terk ve ilhâk sûretiyle değil, kendi **"hakk-ı hükümrânîsi"** bakî kalmak üzere ve bugünkü tâbirle bir askerî üs mâhiyetinde, muvakkaten bırakılması sûretinde olmuştur.

Türkiye, İttihatçıların hesapsız hareketleri sonucunda, Birinci Cihan Harbi'ne girince İngiltere tek taraflı olarak Kıbrıs'ı ilhak eylediğini ilân eylemişti. (5 Kasım 1914) Türkiye'nin tanımadığı bu ilhâk kararı, Lozan Muâhedenâmesi'ne kadar muallâk kalmıştı. Lozan Muâhedenâmesi, 20 ve 21'inci maddeleriyle bu ilhâkı kabul ve tasdik eylemiştir.

Hattâ bu kadarla da kalmayarak, orada Türk nüfûsunun zamanla azalmasına sebeb teşkil edecek bir şartla tertip edilen bu maddeler, Kıbrıs'ın daha o zaman kaybedilmiş bir dâvâ hâline gelmesine sebeb teşkil etmiştir.

Bu şart şuydu: Lozan Muâhedenâmesi'nin kabulü ile oradaki Türkler, Türk tabiiyyetinden çıkıp İngiliz tabiiyyetine girmiş oluyorlardı. Ancak isteyenler, iki yıl içinde Türk tabiiyyetini tercih etmek hakkını hâizdiler. Ancak bu tarihi takip eden 12 ay zarfında Türkiye'ye hicrete mecbûrdular. Bu madde mûcibince, yalnız bir defada 20 binden fazla Kıbrıs Türkü'nün

anavatana hicret eylediğini hatırlamak, oradaki Türk nüfusunu azaltmak için bu maddenin ne kadar zararı olduğunu göstermeye kâfî gelse gerektir.

Fâcia bundan da ibaret kalmamıştır. Bir taraftan Türk nüfûsu, bu sûretle azaltılırken diğer taraftan da Rumlar'ın akın akın Kıbrıs'a yerleşmelerine seyirci kalınmış, hattâ bazen de yardım etmek gibi bir ihânet irtikâp edilmiştir. Şöyle ki, II. Cihan Harbi'nde Yunanistan'ın mâruz kaldığı açlık felâketinden kaçan Rumlar, bizim Ege bölgemiz sahillerine canlarını zor atmışlar ve aylarca i'zaz ve ikram edildikten sonra Kıbrıs'a gidip yerleşmek husûsundaki arzuları, Türk Hükümeti'nce is'af olunarak emirlerine tahsis olunan Türk deniz nakil vasıtaları onları Yeşil Adamıza taşıyıp yerleştirmiştir.

Canlarını kurtarmakla kalmayarak **İsmet Paşa**'nın sultanî bir otorite ile hükmettiği bir zamanda Kıbrıs'a götürüp yerleştirdiğimiz bu Rumlar, bugün Kıbrıs'ı, bedbaht kardeşlerimiz için bir cehenneme çeviren Türk kanına susamış gerillacı palikaryaların babalarıdır. Artık, nüfus ekseriyetini koz olarak ileri sürerek Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhâk etmek emeli peşinde koşan Yunanlılar'a bu müessir kozu işte bu sûretle sağlayan, **İsmet Paşa** olmuştur.

Bir taraftan oradaki Türk nüfusunu azaltmaya müncer olacağı muhakkak bulunan, Lozan Muâhedenâmesi'nin 20 ve 21'nci maddelerinin sakîm (ağır yanlış) tatbikatı, diğer taraftan da açlıktan kaçan Rumların her türlü i'zaz ve ikram ile tarafımızdan oraya taşınması, bugünkü felâketin kaynağını teşkil etmiştir. Şimdi Kıbrıs hâilesine[334] menşe' ve mebde' teşkil eden Lozan Muâhedenâmesi'nin 20 ve 21'nci maddelerini beraber okuyalım:

"Madde 20- Kıbrıs'ın Britanya Hükümeti tarafından 5 Teşrînisânî (Kasım) 1914'te îlân olunan ilhâkını Türkiye

334 Bu hâilenin (dramın) dehşetini kavramak için gizli olduğu hâlde elegeçen **"Akritas Plânı" -Türk'ün İmhâ Plânı-** isimli esere şöyle bir göz atmak kâfîdir. (Lefkoşe, 1972)

AKRİTAS PLÂNI

"TÜRK'Ü İMHA PLÂNI"

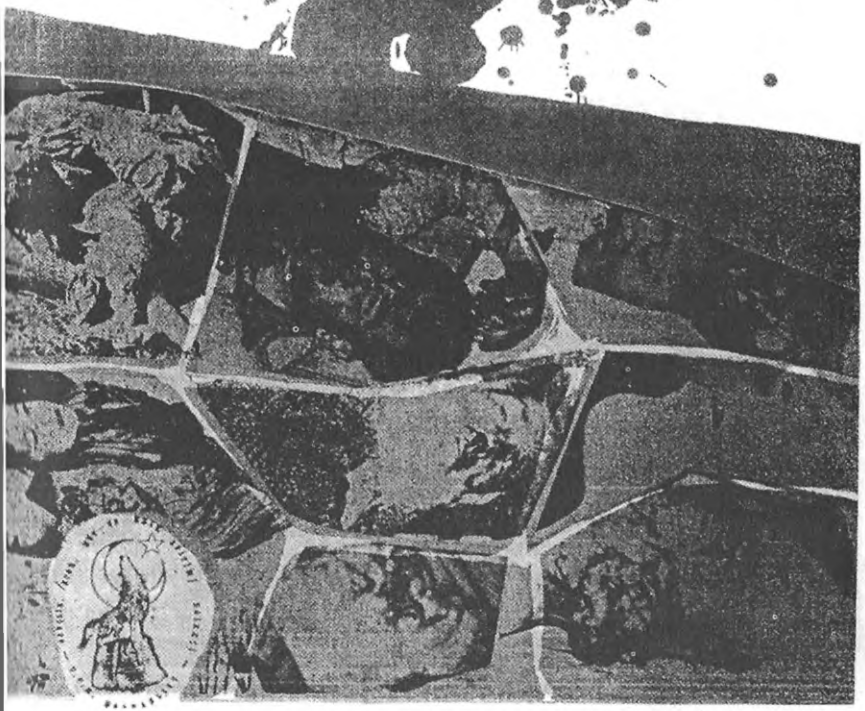

Hatırlanmasında fayda olan bir vesika

tanıdığını beyân eder."

"Madde 21- 5 Teşrînisânî (Kasım) **1914 târihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olan Türk teb'ası, kanun-i mahâllînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde İngiltere tabiiyetini iktisap ve bu yüzden Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir. Mâahazâ işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir. Bu takdirde hakk-ı hıyârlarını** (tercih haklarını) **isti'mal ettikleri târihi tâkip eden on iki ay zarfında Kıbrıs Adası'nı terk etmeye mecbûr olacaklardır.**

İşbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olup da Kanun-i mahâllînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde vukûbulan müracaat üzerine târih-i mezkûrde İngiltere tabiiyetini ihraz etmiş veya etmek üzere bulunmuş Türk Teb'ası dahî bundan dolayı Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki, Kıbrıs Hükümeti, Türk Hükümeti'nin muvafakati olmaksızın Türk tabiiyetinden başka bir tabiiyet ihraz etmiş olan kimselere, İngiltere tabiiyetini tefvizden imtinâ etmek selâhiyetini hâiz olacaktır."

İşbu maddelerin yukarıda tafsil ve izah eylediğimiz tarzdan başka türlü anlaşılmasına imkân yoktur. Kaldı ki, Lozan Muâhedenâmesi'nin 16. maddesi, gayet umûmî bir tâbir kullanarak muâhedenâmede tasrih edilmiş bulunan Türkiye hudûdları hâricindeki Adalar ve arâziler üzerindeki hukûkumuzdan mutlak mânâsıyla ve umûmî olarak ferâgat eylediğimizi gösterir bir ifade taşımaktadır. Buna göre muâhedede zühûl veya herhangi bir sebeble zikredilmemiş bulunan bir arâzî veya ada üzerinde dahî Türkiye'nin bir hak iddia etmeyeceği, peşînen kabul edilmiştir.

Bu umûmî terkin sonrasında birçok mahzur ortaya çıkmıştır ki, değerli okuyucular, bundan birkaç sene evvel Ege

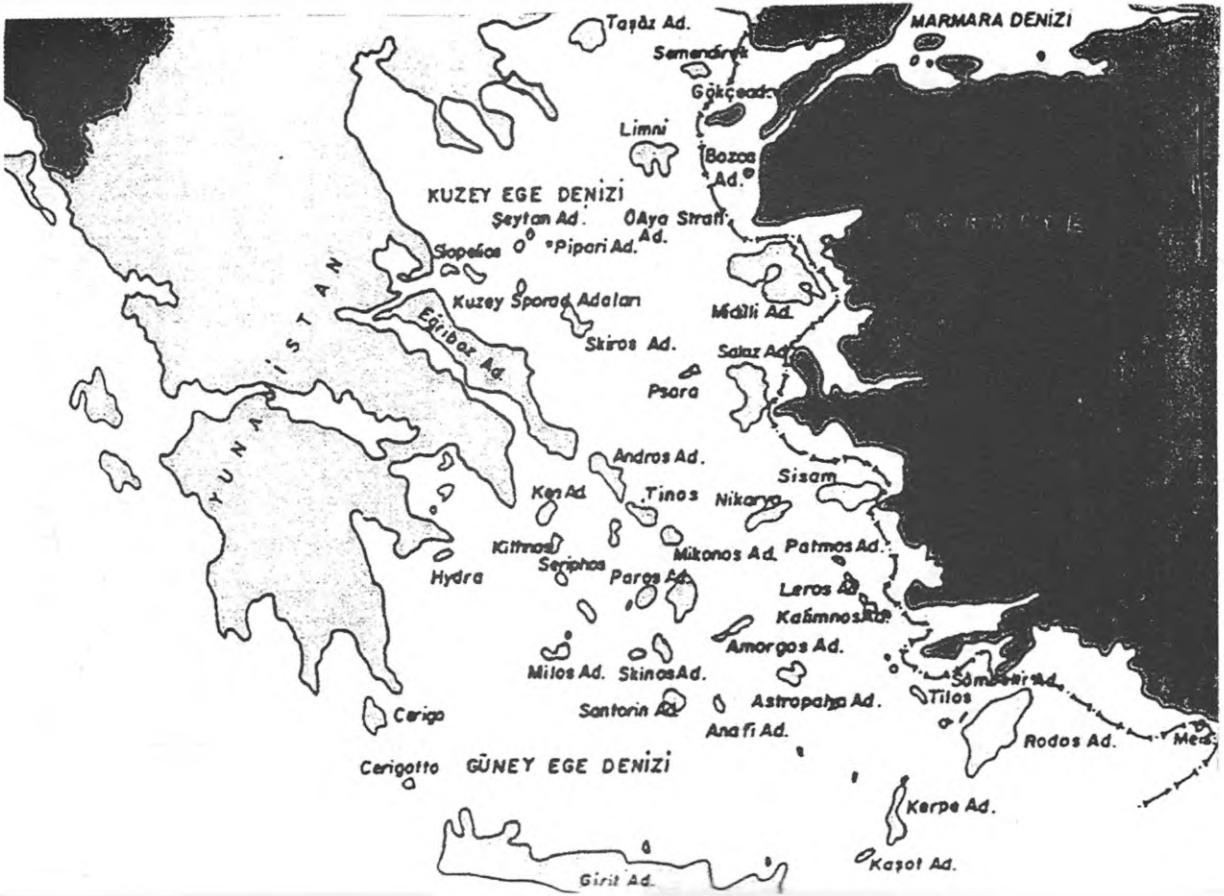

Lozan'ı **"zafer"** vasıflandıranlar acaba şu haritaya hiç bakmadılar mı?!..

Denizi'nde ortaya çıkmış olan **"Kardak Kayaları"** krizini herhâlde hatırlarlar.

Bugün ise, Yunanistan, Antalya'nın önündeki -küçüklüğünden ötürü, muâhededе adı geçmeyen- **"Kara Ada"**da bir askerî üs te'sis etmekte ve elimizi kolumuzu bağlayan bu 16. madde sebebiyle Türkiye, buna mânî olamamaktadır!..

Kıbrıs Adası'nın İngiltere'ye terki, aslında Yunanistan'a terki için bir kademe teşkil etmekte idi. Çünkü İngiliz efkâr-ı umûmiyesi ve diplomatlarının hissiyâtı Rumlar'ın lehindeydi. Burasının Yunanistan'a verilmesi husûsunda İngiliz mes'ul şahıslarının daha önce Yunan heyetlerine karşı alenen ifade edilmiş beyânâtları, bizim gazetelerimizde dahî birkaç kere yer almıştı.

"On İki Ada"nın İtalya'ya terki de aynı şekilde zuhûr edecek ilk fırsatta Yunanistan'a devri için bir merhâle idi. Nitekim İkinci Cihan Harbi'nde Alman işgaline uğrayan bu Adalar, sekenesinin açlıktan vikâyesi maksadıyla Almanlar tarafından bize teklif edilmişti. **"Yurtta Sulh Cihanda Sulh"** gibi dişi bir siyâset prensibini kudsî bir nass sadâkatiyle benimseyen **İsmet Paşa** ve devrinin ricâli tarafından bu da kabul edilmemiştir.

İkinci Cihan Harbi'nin lâşe hâline getirdiği Yunanistan ise, Türkiye'nin burnunun dibindeki bu adalara tâlip olmaktan havf ve endişe etmemiştir.

Anlaşılan Yunanistan'da bizim **İsmet Paşa**'mız kadar tedbirli ve ferâsetli bir kahraman (!) yokmuş ki, onlar; Türkiye'nin kıyılarına bu kadar sokulmakta bir beis görmediler. İnsanın hatırına gayr-i ihtiyarî, *"Acaba Yunanlılar, **"Yurtta Sulh Cihanda Sulh"** gibi hümanist bir görüşü, hasîs millî menfaatlerine tercih edecek kadar mânevî bir tekâmüle erişememişler miydi?"* suâli gelmektedir.

Bu vahim hatalar neticesinde Saroz Körfezi'nden başlayan irili ufaklı adalarla İskenderun Körfezi'ndeki Kıbrıs Adası'na varan bir Yunan stratejik çemberinin Türk istikbal ve hayatiyetini tehdid etmek tehlikesi ortaya çıkmıştır.

6-Harp Tazminatı

Cihan tarihi şâhiddir ki, herhangi bir harbde mağlûbiyete uğrayan devletler, diğer tarafa az veya çok bir harb tazminatı öderler. Lozan Konferansı'nda bu mes'elenin adı, **"tâmirat ve tazminat bedeli"** idi.

Buradaki tâmirat kelimesinden de anlaşılacağı üzere Yunan Ordusu, Anadolumuz'un en mâmur kısmı olan Ege Bölgesi'nde tâmiri imkânsız fâcialara sebeb olmuştu. Bu fâciaların resmî raporlarına âid bir antoloji mâhiyetindeki eserimiz, dörtyüz sahifeyi tecâvüz etmiştir.[335]

Yunan palikaryaları tarafından yakılıp yıkılan evlerin, tahrib edilen câmilerin adedi, **İsmet Paşa**'nın ifadesiyle 300.000'in üstündeydi. Bunun yanı sıra hunharca doğranan hâmile ve yaşlı kadınların, mazlum çocukların ve pîr-i fânî ihtiyarların mâruz kaldıkları şenaatler her türlü tahmini aşmaktaydı. Kur'ân-ı Kerîm'leri yerlerde süründürmek, bâkirelerin ırzlarına tasaddî eylemek ve mâsumları yığınlarla câmilere doldurarak ateşe vermek sûretiyle irtikâp edilen cinâyetlerin ve tahkir edilen mukaddesâtın hazin tablosunu çizmeye hiçbir Türk ve Müslümanın vicdânı tahammül edemez!..

İsmet Paşa, bütün bu fâciaları **"sahte bir sulh havârisi"** sıfatıyla bağışlarken hiç vicdanı sızlamayarak etrafına toplanan gazetecilere:

"-Sulhün bir an evvel gerçekleşmesi için, tarafımızdan büyük bir fedâkârlık olmak üzere Yunanlılar'ın bağışlandığını" ifade etmekten ictinab etmemiştir.

Buna mukabil de aldığı tâviz, yukarıda bir nebze temas ettiğimiz üzere Edirne'nin bir mahâllesi mesâbesinde bulunan **"Karaağaç İstasyonu"** idi. Kendisini, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde müdafaa ederken de böyle bir harb tazminâtını ödemek için Yunanistan'ın içinde bulunduğu mâlî buhrandan dem vurmuştur.

335 Bkz: **Kadir Mısıroğlu**- Yunan Mezâlimi (Türk'ün Siyah Kitabı), İstanbul, 1968.

Ayn. **İnönü**, Osmanlı Borçları'nın büyük bir kısmının yeni Türkiye tarafından ödenmesini kabul ederken Türkiye'nin içinde bulunduğu mâlî imkânsızlıkları nazar-ı itibara almak gibi bir basîreti acaba neden göstermemiştir? Buna müteallik Lozan Muâhedenâmesi'nin 59'uncu maddesi aynen şöyledir:

"Yunanistan harb kavânînine mugâyir olarak Anadolu'da Yunan Ordu ve idâresinin ef'âlinden mütevellid hasarâtın tâmiri mecbûriyetini tanır.

Diğer taraftan Türkiye, harbin temâdîsinden ve onun netâyicinden mütevellid Yunanistan'ın vaziyet-i mâliyesini nazar-ı dikkate alarak tâmirat husûsunda Yunanistan'a karşı her türlü metâlibâttan sûret-i kat'iyyede ferâgat eder."

İsmet Paşa, bu maddenin birinci fıkrasında Yunanistan'ın sırf lâfzan mes'uliyetini kabul etmiş olmasıyla tatmin olmuş ve Yunanistan'ın mâlî vaziyetinin bozukluğuna acıyarak talebinden vaz geçmiştir. **İsmet Paşa**'nın, ne yazık ki acıma hissi, bir gün de ekmeğini yediği Türk Milleti için tuğyan etmiş olmamalı ki, yukarıdan beri sayıp döktüğümüz millî kayıplar karşısında ürpermemiş ve bu kayıpların bir numaralı âmil ve fâili olabilmiştir.[336]

7-Boğazlar Meselesi

Boğazlar'a âid, Lozan'da kabul edilen esaslar, bugünkünden çok farklıydı. Boğazlar'ın idâresi, müşterek bir komisyona havâle edilmiş ve etrafı da gayr-i askerî bir vaziyete getirilmişti. Yani kısacası, Türkiye, Boğazlar üzerinde bugünkü gibi, tek söz sahibi vaziyetinde bulunmadığı gibi askerî bakımdan da gayet tehlikeli bir duruma sokulmuştu.

Bugünkü durum, Lozan Muâhedenâmesi'nin Boğazlara müteallik hükümlerini tâdil eden **"Montrö Mukâvelenâmesi"**yle, ancak 1936 yılında tahakkuk ettiri-

336 Bu kadar kayıp ortada iken **İnönü**, adı geçen hâtıralarında, **"Birtakım Eksiklikler Olmuştur"** başlığı altında, sadece Boğazlar'ın durumuna temas etmiştir. (Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 421)

lebilmiştir. Hâlbuki Montrö'de kabul edilen esasların ruhu, Mîsâk-ı Millî'nin Boğazlar'a müteallik esaslarına uyarsa da Lozan'da bu da gerçekleştirilememişti.

Başka bir milletin elinde olsa Boğazlar, bir darphâne gibi iş görürdü: Ama bizim elimizde yol geçen hanı gibidir. Hâlâ hiç kimse beş kuruş ödemeden buradan geçip gider!.. Bunun sebebi de hiç şüphesiz Lozan'dır!..

8-Kapitülasyonlar ve Bazı İmtiyazlar

Evvelce bir nebze anlatıldığı üzere, **Kanunî Sultan Süleyman** zamanı gibi Osmanlı Devleti'nin en kuvvetli bir devrinde kapitülasyonların ortaya çıkmasını, iktisâdî zarûretlerden ziyade Türk siyâsetinin zaafı olarak gösteren yazarların bu istikametteki beyânları, öteden beri mektep kitaplarına kadar intikal etmiş bulunmaktadır.

Her hâdiseden, Osmanlılığı kötülemek için bir vesile çıkaran inkılâpçı yazarlar, bunu da Osmanlı siyâsetinin anlayışsızlığına hamlederek başımıza **"Kapitülasyon belâsı"**nı çıkardıklarını yazmaktadırlar. Hâlbuki **Kanunî** Devri, yeni keşifler ve yeni ticâret yollarının ortaya çıkmasıyla iktisâdî ve ticârî faaliyetin büyük ölçüde Osmanlı topraklarından uzak ülkelere kaydığı bir devirdir. **Kanûnî**'nin Fransızlara bahşettiği bu imkânlar (Kapitülâsyonlar), Dünya ticâretini kendi ülkesine çekmek ve Avrupa'daki hırıstiyanları bölmek gibi gerçek bir ileri görüşlülüğün eseri idi.

Esâsen Osmanlı Devleti'ni üstün kılan âmillerin başında, O'nun askerî kudret ve liyâkatinden ziyâde, Dünya siyâsetini kavramaktaki mahâreti ve bu siyâsete sahib olduğu **"Hilâfet"** ve **"Saltanat"** gibi iki büyük ve müessir unsurla faal bir sûrette katılmış olması gelir.

Avrupa'nın Sanâyi İnkılâbı'nı yapmasına muvâzî olarak, Türkiye'nin, Avrupa karşısında geri kalmış vaziyete düşmesi sebebiyle, kapitülasyonların kâr yerine zarar getirdiği bir

mevsimin idrâk edilmiş olduğunu da kabul etmekle beraber, kapitülasyonların mevcûdiyetine değil, şartlarına karşı olmak lâzımdı. Fakat Lozan'da inkılâpçı bir zihniyetin te'siri altında hareket eden **İsmet Paşa**, prensip itibariyle kapitülasyonları ilgâ etmek hevesine kapılmış ve bu yüzden diğer devletler meyânında Fransa'yı da karşısına almıştı.

Hâlbuki Ortadoğu'daki İngiliz-Fransız rekabetinden istifâde edilerek Fransızlar'ın Musul mes'elesinde bizi desteklemelerini temin mümkündü. Bu kapitülasyonlar için **"ilgâ"** yerine **"ıslah"** formülünü tatbik etmekle olabilecek bir işti. **İsmet Paşa**, sırf psikolojik bir farktan dolayı ıslah için uğraşmak yerine ilgâ maksadına yönelmiştir. Hâlbuki Türkiye bilâhare ilgâ edilen kapitülasyonlardan değilse bile, Fransızların çoktan râzı olabilecekleri ıslah edilmiş şekillerinden daha ağır hâricî istikraz anlaşmaları yapmıştır.

Hâlâ devam eden **"IMF"** mâceramız, bunun fiilî bir örneğidir. Dünya'daki kapalı rejimler ve sosyalist sistemlerin çökmüş bulunmasına rağmen, biz limanlarımızın ecnebî gemilere yasaklanmasını ifâde eden **"Kabotaj Bayramları"** yapmaktayız. Hele CHP'nin altı okundan biri olan **"Devletçilik"**in muhâfaza edilmekte olmasına ne demeli?!.. Gerçekten bunlar, hayat ve tabiatın ezelî bir kanunu olan **"değişim"**i kabullenmeyen kör mutaassıplar değil de, nedirler?!

Esâsen kapitülâsyonlar, daha Birinci Cihan Harbi'nde, **Enver Paşa**'nın müessir olduğu bir hükümet kararnâmesi ile feshedilmiş, fakat muhârib hükümetler, bunu kabul etmemişlerdi. Nihayet uzun mücâdeleler ve uğrunda katlanılan birçok kayıplara mukabil kapitülâsyonların Lozan'da ilgâ edilmiş olmasını ıslâha nazaran daha mâkul olmamakla beraber yine de bir başarı saymak îcâb eder. Ancak Lozan'ın bu mes'ele dışında **"Mîsâk-ı Millî"**den büyük ferâgat ve fedakârlıklarla ortaya çıkan kazanç kayıp tablosunda, bu da pek fazla bir şey ifade etmemektedir.

Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bazı ecnebî şirket-

lere verdiği imtiyazlar da, ya bu imtiyazları devam ettirmek veya onlara muâdil başka bir imtiyaz vermek veya bir ehl-i hibrenin (bilirkişi) tâyin ve tensib edeceği bir tazminat ödemek şeklinde bir karara bağlanmıştır.

"Kapitülâsyonları ilgâ ettirdim" diye övünen **İsmet Paşa**, bu imtiyazları bertaraf edemeyerek Türk Milleti'ne **"Düyun-ı Umûmiye"** hissesinin 1950 yıllarına kadar devam eden taksitleri meyânında bir de bu ecnebî şirket imtiyazları dolayısiyle ciddî bir maddî külfet yüklemiştir.

9-Mezarlıklar Meselesi

Çanakkale Harbi'nde ölen mütecâviz İngiliz ve Fransız askerleri için orada teşekkül etmiş bulunan mezarlıkların mülkiyeti, Muâhede'de yer alan ve **"ebedî"** kaydını ihtiva eden bir madde ile bu devletlere terk edilmiştir. Türkiye'de sulhu müteakip birçok ecdâd yadigârı mezarlıkları kaldırarak, hepsi birer târih ve san'at hazinesi olan kitâbe, mezartaşı ve türbeleri söküp atan ve onların yerlerinde park, gazino nev'inden eğlence yerleri tesis eden **İsmet Paşa**, Lozan Muâhedenâmesi ile vatanımızın en stratejik bir bölgesinde dört yüz bin vatan evlâdının hayatına mal olan Çanakkale'de düşman tarafından te'sis edilen mezarlıkları, onlara ebedî kaydiyle terk etmiştir.

Burada sırası gelmiş iken -evvelce vâkî beyânlarımıza ilâveten- şunu da söylemek isteriz ki, Çanakkale Harbi'nde kemalist inkılâplara psikolojik bir müstenidât hâline getirilen Türk-Yunan Harbi'nden kat be kat şerefli ve ehemmiyetlidir. Çünkü Yunanistan gibi küçük bir devlete karşı değil, Dünya'nın en kudretli donanmalarına sahip bulunan İngiliz ve Fransızlar'a karşı kazanılmıştır. Hem de Türk-Yunan Harbi'nde olduğu gibi vatanın harîm-i ismetine kadar çiğnenmesine ve binlerce mâsumun fecî bir sûrette katledilmesine sebebiyet verilmemiştir.

Unutmamak gerekir ki, Türk-Yunan Harbi'nde ikmâl, arâzi ve ahâli şartları Yunanlılar'ın aleyhine, bizim lehimize

idi. Buna rağmen üç sene süren harbin, iki buçuk senesi şehirden şehire çekilmemiz sûretiyle cereyaân etmiş ve müteâkip altı ayı ise Yunanlılar'a İngilizler'in yardımı kesmesi ve Yunan Ordusu'nda, bilâhare Krallığı devirip Cumhuriyet ilânına müncer olacak derecede, derin ihtilâf ve ihtilâl emâreleri vukûa gelmesi sebebiyle harbin tâlihi lehimize dönebilmiştir. Silâh ve asker mevcudu bakımından da bu harbin hemen her safhasında müsâvâta yakın bu durum mevcud olmuştur.

Çanakkale Harbi'yle Türk-Yunan Harbi'nin mukâyese kabul etmez bir fark taşıdığı şununla da sâbittir ki, Çanakkale Harbi'nin 250.000 şehid ve 150.000 hastahânelerde vefat etmiş yaralıya mukabil, Türk-Yunan Harbi'nin 9.163 şehid ve 30.000 yaralıya mâl olmuş bulunması keyfiyetidir.

10-Gemi Bedelleri

Lozan Muâhedenâmesi'nin Türk Milleti için bir ciddî fâcia teşkil eden, bu maddî kayıplarının tâlî birçok noktaları da mevcuddur. Birinci Cihan Harbi arefesinde, İngiltere'ye ısmarlanan **"Sultan Osman"** ve **"Sultan Reşad"** zırhlıları gibi fiîlen ödenmiş bulunan bedellerine rağmen Türkiye'ye teslim edilmeyen gemilerden dolayı verilen milyonlarca altının geri alınmayarak bağışlanması ve Osmanlı kâğıt parasının teminâtı olarak **"Osmanlı Bankası"**ndaki tonlarla külçe altının **Hayim Nahum Efendi** tarafından İsviçre'ye kaçırılması ve Askerî Müze'den İngilizler'in aldıkları eşyanın[337] talebi istikametinde Lozan'da bir tek cümle söylenmemiştir!..

Sayfalarımızın kifâyetsizliği sebebiyle, bu gibi teferruat üzerinde durmayıp maddî kayıplar kategorisine burada nihayet vererek biraz da **"Mânevî Kayıplarımız"**dan bahsetmek istiyoruz.

---

337 Askerî Müze'den resmen alınan bu kıymetli eserlerin orijinal ve imzâlı listesi şahsî arşivimizdedir. Geçici kaydıyla alınan bu târihî eşya geri istenmeliydi!.. Fakat istenmedi. Belki de o zaman bilinmiyordu. Fakat hâlâ da istenebilir!..

B-MÂNEVÎ KAYIPLARIMIZ

1-Ekalliyetlere (Azınlıklara) Tanınan İmtiyazlar

Lozan Muâhedesi'nin üçüncü faslı, **"Ekalliyetlerin Himâyesi"** başlığını taşımaktadır. Bu faslın ilk maddesi olan 37'nci madde, ekalliyetlerin himâyesine müteallik olan hükümlerin, Türkiye tarafından aslî kanunlar şeklinde tanınmasının, hiçbir kanun, nizam ve resmî muâmelenin bu hükümlere aykırı veya üstün olmamasının taahhüd edildiğini bildirmektedir.

Şimdi hiçbir Türk kanun ve nizam veya resmî muâmelesinin tâdil ve tağyir edemeyeceği veya kendilerine bir üstünlük ifâdesi taşımayacağı ekalliyetlere tanınmış hakları kısaca dikkatinize arzedelim:

a- Gayr-i müslim Türk tebaasının gerek husûsî veya gerek ticârî münâsebetlerinde din, neşriyât veya umûmî toplantılarında herhangi bir lisânı kullanmalarına mânî olunamaz. Türkçe'den gayri bir lisanla konuşan gayri müslim Türk tebaası, Türk Mahkemeleri huzurunda kendi lisânlarını kullanmak hakkını hâizdirler. Türkiye Hükümeti, bu husûsta gerekli kolaylıkları göstermeye, yani bir gayr-i müslim Türkiye'de doğup büyümüş olmak itibariyle ana dili gibi Türkçe bilse dahî, mahkeme huzurunda Rumca veya Ermenice konuşabilmesi için resmen bir tercüman bulundurmak mecbûriyeti vardı. (Lozan Muâhedenâmesi madde 39).

Hatırlardadır ki, Yassıada Muhakemeleri sırasında şâhid sıfatıyla dinlenen Ortodoks Patriği ve meşhur Türk düşmanı **Athenagoras**, kırk yıldır Türkiye'de bulunduğu ve bir Türk kadar mükemmel Türkçe konuşabildiği hâlde, ifâdesini Rumca vermişti. Kendisine bu imkânı veren Lozan Muâhedenâmesi, Türk Hükümeti'ne de bu gibi ahvâlde bir tercüman bulundurmak mecbûriyetini tahmil eylediği için orada ifâdesi tercüman vâsıtasıyla alınmıştır. Şüphesiz ki, böyle bir durum, Türkiye'den başka hiçbir memlekette mevcud değildir. Ancak şâhid veya maznûn, huzuruna çıktığı mahkemede, o memleketin dilini bilmiyorsa,

tercüman bulundurulurken Türkiye'de gayr-i Türklük şuurunu her vesîle ile ortaya koymuş bulunan ve Türk Milleti'ne karşı hasımâne bir tavır almaktan aslâ içtinap etmemiş olan gayr-i müslim ekalliyete bu hak tanınmıştır. Tabiîdir ki, bu tarz bir imtiyaz, **"istiklâl"** mefhûmu ile kaabil-i telif değildir.

b- Türkiye Hükümeti, gayr-i müslim tebasının mühim bir nisbet dâhilinde oturdukları şehir ve kasabalarda, bunların çocuklarının ilk mekteplerde kendi lisânlarıyla okumalarını temin için münâsip kolaylıklar göstermeye mecbûrdur. Bu şehir ve kasabalarda devlet bütçesi ile belediye veya sâir bütçeler tarafından terbiye, din ve hayır işlerine tahsis edilen meblağlardan gayr-i müslim ekalliyetlere de mutlaka bir hisse verilecektir. (Madde 41)

c- Türk Hükümeti, bu ekalliyetlerin medenî hukûk meselelerinde mezkûr ekalliyetlerin örf ve âdetlerine göre tanzim edilmiş kanunlar ihdâs ve tatbik etmeyi taahhüd eylemiştir.

Bunun mânâsı şudur:

O zaman bu gibi mes'eleler için Türkiye'de mer'î olan kanun, İslâm hukûku esaslarından tedvin edilmiş bulunan **"Mecelle"** idi. Müslümanların örf, âdet ve inanışlarını aksettiren böyle bir kanunun, Hıristiyanlara tatbik edilmemesi için onlara mahsûs, husûsî bir kanun çıkarmayı taahhüd eden Türk Hükümeti, Müslüman Türk Milleti'ne tâbî kılamadığı yüzbin civarındaki gayr-i müslimin inanış ve âdetlerini aksettiren İsviçre Kanun-ı Medenîsi'ni kabul eylemek sûretiyle Türk Milleti'ni onlara tâbî kılmıştır. Yani birkaç gayr-i müslim için haklı görülmeyen bir tatbikât, milyonlarca Müslüman için haklı, mâkul ve makbul telâkki edilmiştir.

Türklerin din ve inanışlarını aksettiren **"Mecelle"**ye tâbî olmamak husûsunda gayr-i müslimlere gösterilen bu müsâmaha, Türk Milleti'nden esirgenmek sûretiyle onların bir Hıristiyan kanununa tâbî kılınmalarında mahzur telâkki edilmemiştir. Hattâ o kadar ki, daha muâhedenin müzâkeresi sırasında Türk Murahhasları, Türkiye'nin Hıristiyanlık esaslarıyla mâlâmâl

olan Avrupa kanun-i medenîlerinden birini resmen kabul ve ilân etmeye kararlı bulunduklarını söylemeleri üzerine buna inanmayan hasım ve Hıristiyan delegeler, gayr-i müslim ekalliyet için bu teminatı muâhedeye dercettirmişlerdi.

Demek oluyor ki, İsviçre Kanun-i Medenîsi'ni kabul edenler, İslâm düşmanı Hıristiyanların bile tahmin ve tasavvur edemeyecekleri bir işi gerçekleştirerek Müslüman Türk Milleti'ni bir Hıristiyan kanununa tâbî kılmakta beis görmemişlerdir.

Gerçekten Türk (!) Kanun-i Medenîsi adıyla İsviçre Kanun-i Medenîsi'nin roman tercüme etmekten farksız bir mantıkla tercüme edilip tek parti ve tek liste usûlüyle seçilmiş bulunan meb'uslardan kurulu İkinci Meclis'de kabulü, hukûkun umûmî prensipleriyle bağdaşmaz bir hâdise olarak ortaya çıkmıştır.

Bütün hukûk sistemlerinde kabul edilmiş olan umûmî prensiplere göre, bir milletin kanunu, o milletin din, örf, âdet gibi inanış ve içtimâî davranışlarını aksettirmesi lâzım gelirken, İsviçre Kanun-i Medenîsi'nin Türkler'in din, an'ane ve içtimâî hayatlarıyla çatışan noktaları üzerinde bir adaptasyona dahî gidilmek lüzûmu hissedilmemiştir. Meselâ evlenme mânîleri arasına ilâve edilmiş bulunan **"süt kardeşliği"**, dînî bir esastan doğmuş bulunduğu mülâhazasıyla reddedilerek Türk Milleti'nin âdet ve an'aneleriyle içtimâî davranış husûsiyetlerini kaale almak istikametinde en küçük bir tâviz verilmemiştir. Hattâ bundan daha da ileriye gidilerek mezkûr kanunun esbâb-ı mûcibesinde, Türk Milleti'nin asırlardan beri mu'tekid bulunduğu ve vatanın düşman işgal ve istilâlarından kurtuluşunda en müessir bir silâh olarak istinadgâhı olan İslâmiyet'e galiz bir sûrette küfredilerek bu dînin muhtevâsındaki yüksek hukûk prensipleri bir gerilik âmili ve çağdışı ilân edilmiştir.

Millet adına ve halk idâresi ünvanıyla yürüyen bir idârenin, yüzbin civarındaki gayr-i müslim için gösterdiği hassasiyeti, memleketin kaahir ekseriyetini teşkil eden Müslümanlar için göstermemiş bulunması, cidden câlib-i dikkattir.

Hukûk mantığı bakımından tervîci aslâ mümkün olmayan tercüme kanun mes'elesinin bir başka hazîn tarafı da şudur ki, İsviçre Kanun-i Medenîsi, ecnebî lisan bilen meb'uslar arasında forma forma taksim edilerek her birinin aslında aynı olan bir kelimeye muhtelif mânâlar vermeleri sûretiyle bir yamalı bohça hâlinde birleştirilerek güyâ millî irâdeye iktiran ettirilmişti.[338]

Daha kötüsü de şudur ki, Medenî Usûl Kanunu, Türkiye'nin Konya Vilâyeti kadar bir genişliğe sahip bulunmayan Nöşetel Kanton Devleti'nin usûl kanunundan aynen tercüme edilmek sûretiyle kabul ve tasdik olunmuştur. Türkiye gibi yüzyıllar süren bir cihan medeniyetine sahip devletin örf, âdet, din ve tarihî tecrübeler itibariyle kendisiyle kıyası kaabil olmayan küçük bir İsviçre kantonunun kanununa tâbî kılınmasındaki fâciâ üzerinde ne söylense azdır!..

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Türk Hükümeti, gayr-i müslim ekalliyetlere âid kilise, havra, mezarlık ve sâir dinî müesseselere her türlü himâyeyi bahşetmeyi taahhüd eylemiştir. Aynı zamanda bunların hâl-i hâzırda mevcud olan vakıflarına dînî ve hayrî müesseselerine her türlü kolaylığı göstermek ve yeni dînî müesseselerin kurulmasına da müsâade eylemekten başka bunlara dahî gerekli kolaylıklar göstermeye mecbûrdur. (Lozan Muâhedenâmesi, madde 42)

Lozan sulhunun akdini müteâkip Türkiye'de **"Şeflik Devri"** nihayetine kadar Müslümanların tekke, zâviye, medrese ve hattâ çok kere câmilerinin bile kapatıldığı ve yenilerinin açılmasına müsâade edilmediği hatırlanırsa, gayr-i müslimlere tanınan bu imtiyâzın, onları Müslüman Türk Milleti'nin üstüne çıkararak âdeta hâkim unsur hâline getirdiği kolayca anlaşılır.

338 Gariptir ki, İsviçre Kanun-i Medenîsi forma forma Fransızca bilen milletvekillerine dağıtılmış bulunduğundan metindeki insicamsızlığa ilâveten bir de mütercimin biri tarafından evlenme mânilerine **"süt kardeşliği"** ilâve edilmişti. Bu kanunun meclisten nasıl bir isti'cal ve toptancılıkla geçirildiğine bakınız ki, bu ilâve, ancak metnin Resmî Gazete'deki neşrinden sonra fark edilmiş ve -tâdil yoluna gidilmeden- kitap hâline getirilirken çıkarılmıştır. Sırf şu misal bile, Şeflik Devri'nde işlerin nasıl yürüdüğünü anlamaya yeter, sanırız!..

d- Gayr-i müslim Türk Teb'ası, dinlerine uymayan veya dînî âyinlerinin ihlâline sebep olan herhangi bir muâmelenin îfâsına mecbûr tutulamayacakları gibi, Hıristiyanî istirahat günlerinde mahkemelerde isbât-ı vücud etmemekten veya kanunî bir muâmeleyi yapmamaktan dolayı hiçbir haklarını kaybetmeyeceklerdir. (Madde 43)

Tabiatıyla o zaman resmî tatil, bugünkü gibi Pazar değil, Cuma idi. Bu maddeyi Müslümanlar'ın dînî günü olan Cuma günü hakkında Müslümanlara tatbik etmelerine imkân ve ihtimal var mıdır? Personel Kanunu dolayısıyla memurlara Cuma günü bir saatlik izin verilmesine mütedâir teklifin, nasıl hışımla reddedildiğini, geçenlerde gazetelerde beraber okumuş bulunuyoruz. Acaba resmî tatil Cuma günü olsa, Hıristiyanlar'a ibâdetlerine mâni olacak birtakım kayıtlar tahmil etmeğe, bu maddeye göre imkân var mıdır?

e- Türkiye yukarıda hülâsa edilmiş bulunan gayr-i müslimlere âid imtiyazların milletlerarası menfaati hâiz taahhüdler teşkil etmesini ve bu taahhüdlerin **"Cemiyet-i Akvâm"**ın kefâleti altında tatbikini kabul etmiştir. Bunlar, o zaman şimdiki **"Birleşmiş Milletler"**in yerine kaim olan **"Cemiyet-i Akvâm Meclisi"**nin ekseriyetinin muvâfakati olmadan aslâ tâdil edilemeyeceklerdir. (Lozan Muâhedenâmesi, madde 44)

Bu madde, Türkiye'deki gayr-i müslim ekalliyeti, Cemiyet-i Akvam'ın himâyesi altına koymak sûretiyle Türkiye Devleti'nin istiklâl ve hâkimiyetini -hiç şüphesiz- ihlâl etmiştir.

Millî Mücâdele devresinde hemen her yerde ihânetleri sâbit olan ve bu yerli hâinlere ceza verilmesini beklemek, Türk Milleti'nin en tabiî hakkı idi. Çünkü zafer, şeksiz şüphesiz Mehmetçiğe müyesser olmuştu.

Hâl böyle iken cezalandırılması lâzım gelen ekalliyetler, bir nev'î mükâfatlandırılmış oldular. Hem de kendilerine Türk Milleti'nden esirgenen dînî, millî ve kültürel birçok haklar bahşedilmek sûretiyle...

2-Patrikhâne Meselesi

Türk Ordusu, Yunan palikaryaları ile boğuşurken Karadeniz sahillerinde bir Pontus Devleti[339] kurmak hayali içinde binbir entrika çeviren Patrikhâne ve yerli Rumların, bizi arkadan hançerleme teşebbüsleri hâlâ unutulmamış bir hâdisedir.

Yunan Ordusu, her gittiği yerde icrâ eylediği korkunç mezâlimi, yerli Rumların ve Patrikhâne'de husûsî sûrette yetiştirilmiş dessas papazların kılavuzluğu ile icrâ ve îfâ eylemiştir. Esâsen **Sultan II. Mahmud** zamanında ortaya çıkan **"Patras Vak'ası"**ndan (1821) beri Patrikhâne'nin devletimizi içten yıkmak için nasıl sinsi ve hâinâne bir sûrette çalıştığı bilinen bir hâdisedir. Fakat biz, Patrikhânenin ihânetler silsilesi hâlinde ortaya çıkan fesadının tafsilâtına girişmeden şu kadarını söyleyelim ki, Mondros Mütârekenâmesi'ni müteâkip İtilâf Devletleri'ne hitab eden bir beyânnâme neşrederek vatanımızın işgal edilmesini isteyen Patrikhâne değil midir? Aynı şekilde neşreylediği bir beyânnâme ile Yunan Ordusu'nun muvaffakiyetlerini medhederek yerli Rumlar'ın fiîlen Yunan Ordusu'na katılmalarını taleb etmiştir.

İstanbul'un işgâli sırasında ise, henüz işgal kuvvetlerinin donanmaları Çanakkale Boğazı'nı bile geçmeden Patrikhâne'nin kapısına çift kartallı Bizans Arması'nı taşıyan bir bayrak asılmıştır. **Patrik Meletyos**, İngiliz Kralı'na Patrikhâne'nin armasını hâvi bir diploma vererek kendisinden bizim için bir ölüm demek olan **"Sevr Sulh Projesi"**nin değiştirilmemesi için gayret sarfetmesi ricâsında bulunmuştu. Heybeli Ada'daki Rum Papaz Mektebi'nde yetiştirilen ihtilâlci papazları her tarafa göndererek isyan, sabotaj ve katliâmları sevk ve idâre etmiştir.

---

339 Hâlbuki **"Pontus"** bir grek devleti değil, İran devleti idi. Kralların isimleri Acemce'dir ki, bunların en meşhurları **Mihridâd**'dır. Bu da Farsça **"Adâlet Güneşi"** demektir. M. Ö. 75 yılında Bizans tarafından ortadan kaldırıların bu devletle M. S. 1204'te kurulan **"Trabzon Rum Devleti"**nin hiçbir etnik ve fiilî alâkası yoktur.

Bu hareketler için o ölçüde dehşetli bir yeraltı faaliyeti icrâ edilmiştir ki, bunu öğrenen Yunan Başvekili **Venizelos** bile hayretini gizleyememiştir.

"Bana verilen ve daha sonra da bazı tecelliyâtı ile hakikate tamamen uygun olduğu tesbit edilmiş bulunan teminata göre, Memâlik-i Osmaniye'de mevcud ve Rumlar'ın meskûn bulunduğu bilcümle küçük büyük şehirler ve kasabalardaki kiliseler ve Rum mektepleri tamâmen birer silâh deposu hâline ifrağ edilmiş bulunuyorlardı.

Bu netice için o mahâlde yaşayan Rumlar, büyük bir basîret ve cesâret göstermişler ve Türkler'in mâbedlere olan hürmet ve mahâllî mekteplere bahşettikleri masuniyetten istifâde etmişlerdi.

İzmir'in işgaline tekaddüm eden günlerde İstanbul'daki Fener Patrikhânesi'nden gelen bir heyet beni gördü. Karadeniz sahillerinde müstakil bir Rum Devleti kurmak için derhâl faaliyete geçmek kararında bulunduklarını, milis alaylarını harekete geçirmek için sadece Yunan zâbitlerini beklemekte olduklarını bana iblâğ etti.

Heyet'ten sahip oldukları serveti öğrenince, miktarı beni hayrette bıraktı. Kendilerinin sahip olduğu altının mevcudu, o anda Yunan Hükümeti'nin sahip olduğu altın yekûnundan fazla idi. Her taraftan ve bilhassa Amerika'dan ve Dünya'nın her tarafındaki Rumlar'dan mühim bir miktarda yardım görüyorlardı."[340] demektedir.

Patrikhâne, Mütâreke esnâsında bir baskınla Ayasofya'yı ele geçirmeyi ve kubbesine çan takarak kapısında **"Bizans Bayrağı"**nı sallandırmayı tasarlamış, fakat bunda muvaffak olamamıştı. İşgal altında bulunan İstanbul'un en yüksek icrâ merciini teşkil eden **Sultan Vahideddin**'in emri ile gerçekleştirilen baskın sonunda, bu bayrak ve hazırlanmış olan çanlar ele geçmiştir.

Bu defa Ayasofya'nın etrafındaki emlâki, sahiplerine yük-

340 **Ali Karakurt**- Fener Patrikhânesi'nin İçyüzü, İstanbul, 1955, sh: 64. Bu ve benzeri pek çok vesîka için: **"Pontus Meselesi"** (Ankara, 1338) isimli esere bakılabilir.

sek meblâğlar teklif ederek alıp işgal kuvvetlerinin yardımı ile burasını bir **"Hıristiyanlık Merkezi"** hâline getirmeye teşebbüs ettiler. **Sultan Vahideddin** merhûm, bunu da haber alır almaz işgal altında bulunmaktan doğan dehşetli menfî şartlara rağmen bütün satış muâmelelerini iptal ettirdiği gibi, bu civarda emlâki bulunup da satmak isteyenlerin mülkiyetlerini râyiç fiyattan daha fazla bir bedelle ve ancak devletçe satın alınabileceğini ilân etti.

Patrikhâne'nin Türk Milleti'ni arkadan hançerlemek için icrâ eylediği fesad ve ihânet hareketleri tafsil ve hikâye etmekle bitmez. Lozan'a bu ihânetlerin taze hâtıralarıyla giden Türk Murahhas Hey'etinin Reisi **İsmet Paşa**, Lozan Muâhedesi'nin imzasından sadece on sekiz gün evvel kat'î bir lisânla:

"-Biz, Rumlar'ın ve sâir unsurların umûr-i mezhebiyelerine tamamen hürmetkârız ve onların kiliselerine kemâfissâbık (eskiden olduğu gibi) riâyet edeceğiz. İstedikleri rûhânî reisi intihap hakkını kabul ederiz. Ancak Patrikhâne müessese-i hâzırasının ibkâsına imkân olmadığı gibi Patrik efendinin artık İstanbul'da işi yoktur. Bu, bir şahsî mes'ele değildir. Bir müessese mes'elesidir."[341] dediği hâlde, müteakip on sekiz gün içinde neler cereyan etmiştir ki, Patrikhane yerinde kalmıştır.

Bunun hakiki sebebi acaba nedir?! **İnönü**'nün bu direnişten vazgeçmesi hiçbir mukabil tâvizle de alâkalı değildir. Lozan Palas'ın sigara dumanlarına bürünmüş odalarında, **İnönü** dessas İngiliz diplomatı **Lord Gürzon**'un ısrar ve ricâlarına boyun eğerek Patrikhâne'yi bütün günâhlarından berâet ettirmiştir. Çünkü o gün, **Lord Gürzon** cenablarının doğum günüydü. **İsmet Paşa**'dan Patrikhâne'yi bir doğum günü hediyesi olarak taleb eden İngiliz diplomatı, O'na boyun eğdirmiş bulunuyordu.

Bu mes'elede maâlesef, **Dr. Rıza Nur**'un da günâhı vardır. Patrikhâne'nin **"pençemizin altında bulunması"** gibi yanlış bir görüşe bel bağlayan **Dr. Rıza Nur**, bu mes'elede kendi ifâdesiyle kasden ısrar edip sonra da mukabilinde bir

341 Bkz: Patrikhâne, Tarih Konuşuyor Dergisi, s: 6, 1964, sh: 465.

Dr. RIZA NUR

Dr. Rıza NUR (1876-1942) Lozan'da Türkiye'yi **"İkinci Murahhas"** sıfatıyla temsîl etmiştir. Eserlerinde aşırı vatanseverliğine rağmen frenkmeşrepliğinde muarrızlarına bile akıl hocalığında bulunmak ve onlara tekaddüm etmekle övünmektedir. Yakın tarihimizin gerçeklerini kendi nefsini tebrie gayretine dahi kapılmadan yazıp bırakmış olduğu hâtırâtına bî-tarafâne dercetmesi, genç nesillere yaptığı en takdîre şâyân hizmettir.

şeyler koparma ümidiyle vazgeçmiştir.[342]

Patrikhânenin **"pençemiz altında bulundurulması"**, belki Fâtih devri için çok yerinde bir görüştü. Fakat bugünkü

342 **Dr. Rıza Nur**'un safdilâne bir gayretle nasıl çırpındığını görmek için Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e. c: II, sh: 969 vd.

İnönü'nün Hatıraları- Ulus Gazetesi, 10 Ekim 1968 tarihli nüshada, **Dr. Rıza Nur**'un hüsn-i niyeti kabul edilmekle beraber bu meseledeki tutumu yerilmektedir. Fakat aynı zamanda bunun **Lord Gürzon**'un tâbiriyle bir **"armağan"** olarak kendisi (**İnönü**) tarafından verildiği âdeta itiraf edilmektedir. **İnönü**'nün bu hususdaki beyânları şöyledir:

*"**Nicolson**'un tehditle karışık şikâyetini dinledikten sonra **Dr. Rıza Nur**:*

*"-Bu **İsmet Paşa** meselesidir, bizzat kendisi meşgul oluyor; o bilir, biz karışmayız, ona söylemek lâzımdır.» demiş."*

...

*"Bu hâdise konferansın birinci devrine, **Lord Curzon**'un İngiltere başmurahhası olarak Lozan'da bulunduğu zamana rastlar. **Rıza Nur**'un yanında hemen kâtibimi çağırdım.*

*«-**Lord Curzon**'u arayın, acele bir işim var, kendisini göreceğim!..» dedim.*

*Biraz sonra neticeyi bildirdiler. **Lord Curzon** beni bekliyormuş. Saatini söylediler. Bir müddet sonra kalktım, **Lord Curzon**'a gittim.*

***Lord Curzon**, beni büyük bir samimiyet ve neşe ile karşıladı. Daha kapıdan girerken, ne için geldiğimi, ne konuşacağımı bilmeden:*

«-Ooo!» dedi, «Demek bana armağan getirdin.»

Ben hayretle:

«-Hayrola, ne armağanı? Ben seninle konuşmaya geldim.» dedim.

«-Bugün benim yaş günüm!..» diye cevap verdi.

Oturduk, konuşmaya başladık:

«-Aylardan beri uğraşıp duruyoruz, ondan sonra sen böyle yapıyorsun.» dedi.

*Neden bahsettiğini sordum. Patrikhâne'nin İstanbul'dan kalkması meselesi ortaya döküldü. **Lord Curzon** şöyle diyordu:*

«-Patrikhânenin Dünya işleri ile uğraşması yoktur. Hiçbir şeye karışmayacaktır. Karışmamalıdır. Ama İstanbul'dan Patrikhâne'yi kaldırıp da bütün Hıristiyan Âlemi'ni örseleyecek bir muâmeleyi neden istiyorsun? İş döndü, dolaştı, meselenin mâhiyeti anlaşıldı. Ne hükümetinin tâlimâtı var, ne arkadaşlarının haberi var. Bu, yalnız, senin arzun!.. Nereden çıkardın böyle bir meseleyi? Sabahleyin kâtibim görüştü, bana bu neticeyi getirdi.»

Ben, kendisine:

«-Yanlış anlamış!..» dedim.

«-Nâfile uğraşma, tâmir edemezsin!» diye cevap verdi.

Bundan sonra Patrikhâne Meselesi, işin esâsına girmeksizin iki-üç gün içinde hiç ehemmiyet verilmeyen bir mevzû hâline geldi." (Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 397 vd)

Türkiye'nin bir **"pençe"**si olup olmadığını okuyucunun takdirine bırakırız.

İşte, bugün Türk Milleti'nin kanını emen İstanbul Rumları'ndan topladığı paraları, Kıbrıs Türkleri'ne kurşun olarak sıkan **Gırivas** çetelerine gönderen ezelî fesad ocağı Patrikhâne; kimbilir daha ne kadar Türklük ve Müslümanlık aleyhine faaliyet göstermenin mühletini bu sûretle temin etmiş oluyordu.

Lozan Muâhedenâmesi metnine Patrikhâne hakkında hiçbir madde konulmayarak kulisteki bu anlaşma ile iktifâ edilmiş ve Patrikhâne mevzuu, müzâkereden kaldırılmış oldu. Bu husûstaki mücâdele, **İnönü**'nün **Lord Gürzon**'a teslim bayrağını çekmesiyle neticesiz kalmış ve Patrikhâne'nin istikbâlde daha kimbilir ne kadar ihânetler icrâ etmesine imkân verilmiş oldu.

3-Yüzellilikler Meselesi

Lozan'da ecnebî murahhaslar sulhten sonra harb içinde bizi arkadan hançerlemiş bulunan yerli rumlara ceza vermemizden korkarak bir **"umûmî afv protokolü"** kabul ve imzâ etmemiz husûsunda ısrarda bulundular. Tabiî yerli Rumları kurtarmak husûsundaki emellerini setretmek üzere hukûken de doğru olan **"umûmî"** vasfını hâiz bir afv istiyorlardı. Ancak böyle bir afv millî mücâdele erkânının şahsî hasımlarını da şümûlüne aldığı için **İsmet Paşa** buna karşı çıktı. İki taraf da esas maksadını -hukûk ve mantığa aykırı olması dolayısıyla- setrediyordu.

Lâkin uzun münâkaşalardan sonra bizimkilerin yerli Rumları afv etmeye âmâde bulunmakla beraber **"kendi şahsî rakiplerini"** bundan istisnâ tutmak istedikleri anlaşılınca karşı taraf **"bunların kim olduklarını veya hangi suçları işlemiş olanların istisnâ tutulmak istendiğini"** sorması üzerine bizim taraf buna sarih bir cevap veremedi. Çünkü onu tâyin edecek olan kendileri değil, **M. Kemal Paşa**'ydı. O'na sorup bir cevap almaları işi geciktirecekti. Bunun üzerine müttefik-

ler, **"bunların kaç kişi olabileceklerini"** sorması üzerine:

"-Yaklaşık yüz elli kişi kadardır." cevabı verildi.

Bunun üzerine Lozan'ın eklerinden biri olan **"umûmî afv protokolü"**ne, **"bundan yüz elli kişi istisnâdır"** ibâresi ilâve edildi. Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir garâbet vâkî olmuş değildir. Afv kanunlarında hukûken şahıslar -hem de böyle rakam zikriyle değil- yerine suç olan belli fiiller zikri sûretiyle istisnâ getirilir. İşin daha acı olanı şudur ki, bu protokole istinâden daha sonra burada zikredilen **"yüz elli rakamı"**nı fiîlen tesbit ederken her önüne gelen birini ilâve etmiş veya çıkarmış olduğu cihetle ortaya **Sultan Vahideddin**'den sıradan bir köylüye kadar çeşitli isimler yazılmış, ortaya **"karakûşî"** bir liste çıkarılmıştır.[343]

4-Hilâfet Meselesi

Lozan'ın mânevî kayıplarımız tablosunda en ağır mes'ele **"Hilâfet'in İlgâsı"**dır. Bunun nasıl gerçekleştiği husûsu, böyle icmâlî bir sûretle anlatılamaz! Bir hüküm cümlesi olarak söyleyelim ki, **"Hilafet'in ilgası**, Lozan'daki Perde arkası taahhüdlerin bir neticesidir."

Lozan Muâhedenâmesi'nin Türk Milleti'ne mâl olan mânevî kayıp ve felâketleri bunlardan ibâret değildir. Ecnebî kültüre imtiyaz tanımak ve sulhu müteâkip girişilecek inkılâplar istikametinde birçok gizli tâvizlerde bulunmak gibi mes'elenin hayatî bir ehemmiyeti hâiz başka noktaları da mevcuddur.

Bu bâbda en ehemmiyetli ve üzerinde durulması lâzım gelen noktalardan biri, Hilâfeti'n ilgâsı ile Türkiye'de lâdinî bir hayat tarzı ihdâs etmek istikâmetindeki taahhüdler olduğu muhakkaktır. Bu kaybın ortaya çıkışına dâir yukarıda bir nebze mâlumât verilmiştir. Buna dâir daha geniş tafsilâtı, bu eserin **"Mânevî Kayıplarımız"**ı tafsil eden üçüncü cildinde bulacaksınız.

---

343 Tafsîlât için bkz: **İlhâmî Soysal**- Yüzellilikler, İstanbul, 1985 veya bu eserin üçüncü cildindeki alâkalı bahse bakılabilir.

5-Adlî Murâkabe

Lozan müzâkereleri boyunca frenklere **"kraldan kralcı"** bir sûrette Avrupalı görünmek isteyen murahhaslarımız henüz Şapka Kanunu kabul edilmeden muâhedeyi başlarında silindir şapka olduğu hâlde imzalamaya kadar varan alafranga bir tavır içindeydiler. Bunun en keskin şekli de **Rıza Nur**'da ifadesini buluyordu. O, henüz **"Mecelle"**nin tatbik edilmekte olduğu bir ülke bulunan Türkiye için, Avrupa medenî kanunlarından birinin alınıp tercüme edilerek aynen tatbik mevkiine konulacağı yolundaki iddiâ ve ifâdelerle frenklere şirin görünmek istiyordu. O'nun mâruf hâtırâtından anlaşıldığı üzere, bu tavır, kendisinin samimî bir inancından doğmuş bulunmaktaysa da **Dr. Rıza Nur**, birçok kereler temas ettiği bu mes'eleye dâir:

"...Ben daha evvelden ağızlarını tıkamak için Türkiye'nin din ve hükümeti ayırıp, lâik hükümet olduğunu, bir kanun-ı medenî yapacağını ve bunu da bu esas üzerine pek yakında yapacağını ve Avrupa'dan aynen alacağını söylüyorum. Zaten Padişahlığı lâğv ederken takririme bu esâsı da sokuşturuvermiştim. Din ve Hilâfeti devletten ayırmıştım.

Fransızlar da bana güçlük veriyorlar. Ben kanun-î medenî, din ve devlet ayrılması deyince susuyor ve hatta bazen takdir edip bizim teze iştirak ediyorlar. Fakat İngilizler belâ..." demektedir.[344]

Dr. Rıza Nur'un bu kraldan kralcı tavırlarının pek fazla te'siri olmadığı ve müttefiklerin sulhten sonra Türkiye'nin Avrupa'yı hukûken de taklid edeceği yolundaki vaadlere pek fazla güvenmedikleri anlaşılmaktadır. Zira böyle bir husûsu sözde bırakmayıp yazılı bir taahhüd şekline getirmek ve bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediğini fiilen takip meselesini de mevzûubahs ettikleri görülmüştür. Bu husûsta ne ölçüde mûsır davrandıkları, yine bu işe gönüllü olan **Dr. Rıza**

344 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh. 917.

Nur'un hâtıratında tafsilâtıyla görülmektedir.

*"... İngilizler, bize adlî mes'ele için bir proje verdiler. Müthiş bir şey. Eski kapitülâsyonu da aratıyorlar. Bu işle **Forpis Adem**, **Rayen** uğraşıyorlar. Biz bu işe müşâvirlerden şimdi Dârülfünûn'da profesör olan **Tâhir**'i memur ettik. **Tâhir**, **Adam**, **Rayen** müzâkere ediyorlar. Müzâkere, müzâkere, hâll yok.*

*Nihayet işi **Montanyar** aldı. **Tâhir**'le ikisi uğraşıyorlar. Günler, hafta bir arpa boyu yol alamıyorlar. Adlî iş gittikçe ehemmiyet aldı. Kıyamet kopuyor. Frenkler bunu aleyhimize sulh istemediğimize dâir delil olarak kullanıyorlar. Gazetelere yazıyorlar. İşi çok enploiter ettiler. Ağır basmaya başladı.*

__Tâhir__'le görüştüm, bir adım bile ilerleyememişler. __Tâhir__ zararsız, mâlûmatlı, terbiyeli, vatanperver ve çalışkan biri... Kalbimde ona muhabbet vardır. Fakat yüksek görüşlü, kavrayışlı değil. __Tâhir__'e sordum, baktım ufak noktalara büyük ehemmiyetler vererek tutunuyor. Kılı kırk yarıyor. İşi medreseye düşürmüş. Kendisi insiyatif alarak bir kontr-proje yapmamış. Bu da büyük kusuru. Yani ufak tefek şeylerden vazgeçmesini esâsa bakmasını söyledim. Kıyâmeti kopardı. Demek ki muharrikiyeti, elâstikiyeti de yok.

Düşündüm, bu işi bitirmek lâzım.

«Frenklerin kefesi ağır. Ve bu ağırlığı da adlî iş yapıyor. Bu sıkleti terâziden alıp atmak lâzım. Bu da def olsun! Def olursa terâzide bir muvâzenet ve kalan işleri hâll için kolaylık olur. Her işte Frenkler bunu ileri sürüyorlar. Ellerindeki koz bize bir zarar vermeden kırdırılsın, harcansın, bitsin! Bunu bâd-ı hevâya kırdırmak mümkün.» dedim.

*Bu işi ben kendi üstüme alayım. **İsmet**'e söyledim, râzı olmadı.*

«-Sen hukûk-şinas değilsin, yapamazsın» dedi.

«-Bu iş ağır basıyor. Bunu bitirmeli sen yap!» dedim.

«-Ben de yapamam.» dedi. Dedim ki:

«-Görüyorum ki, __Tâhir__'le sökmüyor. Ben biraz hukûk mütâlâa ettim. Bununla beraber hukûk-şinaslarımızın rızâsını almadan yapmak elbette deliliktir. Öyle yaparım» dedim.

Daha iknâ için söylendim. Râzı olmadı.

İhtilâf hey'etlerinin projesini aldım. Bundan bütün mûzır şeyleri çıkardım. Yeniden bir proje husûle geldi. ***Münir Bey****'i çağırttım. Başbaşa verdik. Baktı, yeni projede hiçbir mûzır şey olmadığını, bilâkis tamamen menfaatimize muvâfık olduğunu söyledi.*

Tâhir *haber almış geldi. Telâş ediyor. Projeyi gösterdim.*

«-Bu olmaz!» dedi.

Çırpınıyor. ***Tâhir****'in vatan menfaati için şu çırpınması, doğrusu kendisine muhabbetimi arttırdı. Fakat geniş düşünemiyor, fark etmiyor. Lüzûmsuz yere zorluyor. Dedim:*

«-Sen artık mes'eleye karışmayacaksın, bu vazifeyi senden aldım.»

Tabiî sustu. ***Montanyar****'a gittim, dedim:*

«-Biz seninle çok mühim ve müşkil işleri hâllettik. Sen çok dirâyetli bir diplomatsın. Şunu da gel birlikte hâlledelim.»

Keyiflendi.

«-Peki» dedi. Bizim projeyi sundum, dedi:

«-Çok değişmiş, olmaz.»

Uzun münâkaşa ve iknâlar... Sonunda kabul etti. Ancak bir satır ilâve etmek istedi. Bu da mahkemelerimizde Avrupalı hâkim bulunması. Bunda ısrar ediyor.

Dedim:

«-Bu bizim memurumuz olarak müşâvir bulunsun. Mahkemeye girebilsin. Fakat hükme karışmasın. Bu da ancak beş sene için olsun. Nihayet bunu da kabul etti...»

Avrupalıların bizde yapılacak olan Avrupâî hukûk inkılâbına inanmamalarını, bunu fiilen tâkip etmek istediklerini bu sûretle ve tafsilâtıyla anlatan ***Dr. Rıza Nur****,* ***İsmet Paşa****'dan bile Frenk-meşrep olduğunu ortaya koyarak:*

"Bu mes'ele muallâkta kaldı. ***İsmet****'e dedim ki:*

«-Canım, bize zaten birçok Frenk mütehassıs lâzım. Birden on beş-yirmi tane alıverelim.»

Frenklerin bu dâvâsı suya düşer. Bir türlü kabul ettire-

medim ve nihayet:

«-Bizde mütehassıs vardır, lüzûm yok!..» dedi.

Fikri yanlıştı. Hâsılı bu tedbirle bu cümleyi atardık. Olmadı."[345]

Bu sûretle Lozan Muâhedenâmesi'nde bağlı eklerden biri olarak **"İdâre-i Adliyeye Dâir Beyânnâme"**nin kabul ve imzâsı önlenemedi.

Buna göre, Türkiye, kendi adlî hayatını beş sene müddetle Avrupalılar'ın vesâyeti altına koymuş oluyordu. Bunların mesâîleri, adlî faaliyetleri uzun uzun tafsil ve izah olunarak vücûda getirilmiş olan metin, murahhaslarımızın Lozan'da zaman zaman hassâsiyet gösterdikleri devletin istiklâline gölge düşüren çirkinliklerden biri oldu.

Ancak şurası bir hakikattir ki, bin yıllık kültür hamûlesini reddederek akla, mantığa ve modern hukûk telâkkilerine aykırı bir sûrette kendi kanunlarını çöpe atarak Avrupa kanunlarını iktibas edip almak ve Hıristiyanlıkla lebâleb (dolu) olan bu kanunları, Müslüman bir halka zorla tatbik etmek bundan daha az çirkin değildir!

Lozan'ın mânevî kayıpları tablosuna Türk maarifinde **"ecnebî kültüre tanınan imtiyaz"** ile ahâli mübâdelesinin istinad ettirildiği **"etabli"** vesikalarını tanzim ve tatbikinden doğan husûslar da eklenmek lâzım gelirse de, biz, eserimizin alabildiğine genişlemiş olmasından dolayı bunlar üzerinde şimdilik durmuyor, bu kadarla nihâyet veriyoruz.

C- KAYIPLARIMIZIN ÂMİLLERİ

Gizli pazarlıkları bir an için bir kenara bırakarak Lozan'da uğradığımız maddî ve mânevî kayıpların zâhir plânındaki sebep ve âmilleri üzerinde bir nebze duralım. Bunun için her şeyden önce **"Türk Murahhas Hey'eti"** ve müşâvirlerin mânevî vasıflarını tebârüz ettirmek gerektir.

Bir kere Türk Başmurahhası, böyle bir vazife için şart olan

345 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh. 998 vd.

ehliyet ve tecrübeden tamamiyle mahrum bulunuyordu. Şöyle ki:

a- Hayatı cephelerde geçmiş bulunan **İnönü**, böylesine ehemmiyetli bir beynelmilel konferans için zarurî olan siyâsî bilgi, görgü ve terbiyeden tamamiyle mahrum bulunuyordu. Müzâkere usûlleri ve mes'elelere istikamet verecek taktiklerden bîhaberdi. Kısacası genç ve tecrübesiz olması ve meslek îtibariyle diplomatlıktan gelmemesi kâfî bir muvaffakiyetsizlik sebebiydi.

Bu gerçeği, **İnönü**'nün kendisi bile itiraf etmektedir:

*"**Amatör Diplomat Oluşumun Güçlükleri***

Kapitülasyonlar meselesinde benim uğradığım güçlük, biraz da askerlikten gelip amatör olarak diplomatlık yapmamdan doğmuştur. Benim bu vaziyetimden istifade etmek isteyen diplomatlar her tekliflerini, her iddialarını diplomasinin usûlüne ve kâidesine uygun bir şekilde ileri sürüyorlardı. Ben bu iddialara karşı amatör diplomat olarak ve asker tabiatiyle fikrimi kısa ve kuru ifâdelerle söylemek hastalığı içinde bulunuyor, böyle karşılanıyordum. Bana hep bunu söylerlerdi. Meselâ kapitülasyonlardan bahsolunurken, önüme türlü formüller getirirlerdi. Canım kapitülasyonlar mülgâdır, bu kadar diyelim geçelim, derdim. Böyle diyemeyiz, derlerdi. Murahhas heyetimiz üyeleri ile, müşâvirlerimizle bu tarzda konuşmalarımız olmuştur. Ben kendilerine sorardım, peki ne deriz?"[346]

Böyle bir itiraf da Lozan'ın 47. yıldönümünde Devlet Televizyonu'nda yaptığı bir konuşmada mevcuddur:

"Diplomatların yaşayışları ve düşünüşleri, özel hayatları hakkında hemen hiçbir fikrim yoktu. Meslekten o kadar uzak bir hayat sürmüştüm ki, meselâ basit bir misal söyleyeyim, diplomatların yemeklerde, her yemekte ayrı bir giyim ve usûlleri olduğunu zannediyordum. Bunları ilk gün otelin salonunda yemek yiyeceğimiz vakit bir mesele olarak etraftakilere sordum.

"-Ne giyeceğiz? Ne yapacağız?" diye...

Ben, o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak

346 Bkz: **Sabahaddin Selek**- a.g.e., sh: 357.

çizmeyi ayağıma geçirir; ondan sonra, tabiî bir şekilde terlikle dolaşıyormuşum gibi hazırlanırdım."[347]

b- Böyle bir konferansta vazife görebilmek için ilk şart olan lisân bilgisinden de mahrumdu. Bu yüzden **Ali Fuad Cebesoy**'un **"Siyâsî Hâtıralar"**ında belirttiği gibi Lozan'a **"birçok hazır nutukları cebine koyarak"**[348] gitmişti. Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin birkaç asırlık târihi içinden devam edip gelen pek çok muallâk mes'elenin hesabı görülecek olan böyle bir konferansta hazır nutuklarla muvaffakiyet elde etmeye imkân olmadığı îzahtan vârestedir.

c- Hayatının hemen her safhasında âşikâr bir sûrette görüldüğü üzere, diktatör tabiatlı olduğu için etrafındaki mahdud ehil ve ahlâklı hukûk ve iktisad müşâvirleri ile kâfi derecede istişâre etmemiştir.[349]

---

347 Bkz: 25 Temmuz 1971 tarihli Milliyet Gazetesi.

348 General **Ali Fuad Cebesoy** - a.g.e., sh: 221

349 Bu gerçeğin daha iyi kavranması için **Celâl Bayar**'dan dinlediğim bir vak'ayı nakledeyim:

Süleymaniye'de komşum olan **Nazif Çelebi**, **Celâl Bayar**'ı Kayseri Cezâevi'nden tahliye olunduktan sonra sık sık evine dâvet eder ve beni de çağırırdı. Bu dâvetlerden birinde kendisine bu eserin 1965 yılında basılmış olan ilk tab'ına âid nüshayı takdim etmem üzerine O'nunla aramızda Lozan Muâhedenâmesi ile alâkalı olarak bir mübâhase açıldı. Burada, O'nun Lozan'a benden ziyâde muhâlif olduğunu gösteren sözlerinden bir-ikisini değerli okuyuculara nakletmek isterim:

O, hülâsaten demişti ki:

"-Size hak veririm. Lozan, Mîsâk-ı Millî'yi gerçekleştirememiştir."

Bu girizgâhtan sonra, eline aldığı kitaba şöyle bir göz atmış ve şu ilâveyi yapmıştı:

"-Evlat, sen «**hezimet**» diyorsun. Bence o, «**hezimet-i kahhâriye**» (üst üste hezimet)dir. Bu muâhede, Meclis'te müzâkere edileceği zaman **Atatürk**, lehte ve aleyhte konuşacakları bizzat tesbit ediyordu. Ben de konuşmak istediğimi söyleyince, bana:

"-Lehinde mi, aleyhinde mi konuşacaksın?" diye sordu.

Benim:

"-Aleyhte konuşacağım!" demem üzerine, elindeki kalemi öfkeyle masaya bırakarak:

"-Olur mu **Celâl Bey**, sen Lozan heyetine dâhil bir insansın!.. Aleyhte konuşman doğru olmaz!.." dedi ve benim ismimi aleyhte konuşacaklar

İstikbâlinin **M. Kemal Paşa**'nın elinde olduğunu gözönüne alarak dâima ve sırf O'nunla mahremâne bir sûrette muhâberelerde bulunmuştur.[350]

Bu husûsa birkaç kere temas eden **Dr. Rıza Nur**, **"İkinci**

---

arasına yazmadı. Sonra dikkat ettim. Aleyhte konuşmak üzere söz verdiği insanların hepsi de doğum yerleri Lozan'da çizilen hududların hâricinde kalmış kimselerdi."

Müteâkiben Lozan'da yaşadığı hâdiselere dâir birtakım îzahlarda bulundu ve bu arada **İsmet Paşa**'nın etrafındaki insanlara karşı kırıcı ve müzâkere kabul etmez tutumuna karşı şu vak'ayı nakletti:

"-Lozan'a müşâvir olarak gitmiş olanlardan biri de genç mâliyeci olan **Şükrü Kaya** idi. **İsmet Paşa**'yla tanışmıyormuş. Bana, kendisinden bir ricâsı olduğunu söyleyerek O'nu **İsmet Paşa**'yla tanıştırmam ricâsında bulundu. Birlikte **İsmet Paşa**'nın bulunduğu odaya girdik. Selâm-kelâmdan sonra:

"-Paşam!.." dedim. "Size müşâvirlerinizden **Şükrü Kaya**'yı takdim ederim. Kendisi iyi yetişmiş bir mâliyecidir. Fikirlerinden istifâde edeceğinizi umarım. Sizden bir ricâsı var!.. Müsâade ederseniz söylesin!.." girizgâhıyla O'nu **İnönü**'ye takdim ettim.

"-Memnun oldum." bile demedi. Gâyet asabî bir sûrette:

"-Buyursun, söylesin!.." deyince, **Şükrü Kaya** şu izahatta bulundu:

"-Efendim!.." dedi. "Benim âilem İstanköylü'dür. Babam oranın müftüsüydü. Mezarı da hâlen oradadır. Benim çocukluğum da orada geçti. İstanköy hududlarımıza çok yakındır. Benim çocukluğumda İstanköy Adası'na Anadolu sâhillerinden bir kurt geçmiş ve büyük bir telâşa sebep olmuştu. Hâlbuki kurtlar yüzme bilmez. Bu da adanın sâhillerimize yakınlığını gösterir. Sizden ricâm, çocukluk hâtıralarımın geçtiği bu adayı Yunanlılar'a vermemenizdir. Mâruzâtım bundan ibârettir. İhtirâmât-ı fâikamı (yüksek hürmetlerimi) arz ederim."

İsmet Paşa, bu derecede mâsumâne bir talebe karşı beklenmedik bir tehevvürle şu karşılığı verdi:

"-Nedir, herkes karşıma ayrı bir taleple geliyor. Gökten Türkiye'nin üzerine taş mı yağsın, yoksa İstanköy Adası'nı mı alırsın deseler:

"-Taş yağsın, İstanköy Adası'nı istemiyorum." derim. Herkes kendi işine baksın. Beni böyle lüzumsuz sözlerle işgal etmeyin!.." demesi üzerine, O'nun canı sıkılmış bir zamanına rast geldiğimizi düşünerek **Şükrü Kaya Bey**'e bir baş işareti yaparak orayı terk ettik."

İşte **İnönü**'nün Lozan'da ruh hâli böyleydi ki, buna dâir kendisinin ve **Dr. Rıza Nur**'un da birçok beyânları mevcuddur.

350 **Bilâl N. Şimşir**-Lozan Telgrafları, (Ankara, 1990) isimli eser incelendiğinde **İnönü**'nün Lozan'dan, hükümet yerine daha ziyâde **M. Kemal Paşa** ile muhâbere etmiş olduğu açıkça görülmektedir.

Murahhas" olduğu hâlde **İnönü**'nün bu muhâberâtını, O'ndan bile sakladığını şöyle anlatmaktadır:

*"Her akşam ertesi günkü içtimâların saat ve müzâkere mevzuları, umûmî kâtiplik tarafından her hey'et-i murahhasaya tebliğ ediliyor. Buna göre **İsmet Paşa**'nın komisyonda söyleyeceği şeyleri müşâvirler ile müzâkere ediyoruz. Birkaç saat içinde mes'ele tenevvür ediyor. Bir kâtibe:*

"-Yaz!" diyorum.

*Söylüyorum, yazıyor. Sonra bir defa da okutuyorum. İlâve ve tashihe ihtiyaç varsa yapıyorum. **Hikmet Bey**'e veriyorum O da Fransızca yazıp daktiloya veriyor, makinayla yazıyor. Bu **İsmet**'e veriliyor. **İsmet** bunu kendisi hazırlayacak yerde onları da ben hazırlıyorum. Bu sûretle zabıtnâmelerde mevcud **İsmet**'in söylediği nutukları, hep ben yazmışımdır. **İsmet** bir tanesinin müzâkeresinde bile bulunmamıştır. **İsmet** geceleri Hükûmet'e ve **Mustafa Kemal**'e şifre ve husûsî mektuplar yazmakla meşgul oluyordu. Bunları bana göstermemeye dikkat ederdi. Hemen hiçbirini görmemişimdir.*

Bir usûl de ittihaz ettik. Celsede ânî olarak bizden mühim bir şeye cevap istenirse, cevap vermiyoruz.

"-İlerideki celsede buna cevap vereceğiz." diyoruz.

O mes'eleyi de yine aynı müşâvirler ile müzâkere ve münâkaşa edip yazıyorum. Ertesi günü söylüyor.

*İşte **İsmet**'in söylediği bütün nutuklar, böylece benim tarafımdan kaleme alınmıştır. O, sadece celsede okumuştur. Zabıtnâmeleri okuyanlar, görürler ki, **İsmet** dâima:*

"-Gelecek celsede cevap vereceğim." der.

Âdeta her sahifede bu cümle vardır. İşte O'nu ben hazırlarım, gelecek celsede O okur. Bunu bütün müşâvirler bilirler."[351]

d- **İnönü**, bedence de mâlûldü. İşitme gibi bir siyâsî müzâkere için en lüzûmlu hasseden mahrumdu. En yakın bir mesâî arkadaşı olarak **Dr. Rıza Nur**:

"... İsmet sağır, nutukları işitemiyor, işitse de İngilizce

351 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 881-883.

Milli Halk

PAZAR 25 TEMMUZ 1971

İNÖNÜ LOZAN ANILARINI ANLATTI

LOZANA KADAR ÇİZMEDEN BAŞKA CİNS AYAKKABI TANIMIYORDUM

ANKARA, ÖZEL

Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanışının 47 nci yıl dönümünde Ankara Televizyonunun hazırladığı özel programda konuşan CHP Genel Başkanı İnönü, Lozan Konferansı Başdelegesi olarak yaptığı çalışmaları anlatmış, diplomasi mesleğine nasıl girdiğini şöyle naklet-

Devamı Sa. 9, Sü. 3 d

LOZAN'A KADAR

Baştarafı Birincide

[illegible]

«— Diplomatların yaşayışları ve düşünüşleri, özel hayatları hakkında hemen hiçbir fikrim yoktu. Meslekten o kadar uzak bir hayat sürmüştüm ki, meselâ basit bir misal söyleyeyim, diplomatların yemeklerde, her yemekte ayrı bir giyim ve usulleri olduğunu zannediyordum. Bunları ilk gün otelin salonunda yemek yiyeceğimiz vakit bir mesele olarak etraftakilere sordum. (Ne giyeceğiz? Ne yapacağız?) diye... Ben o zamana kadar çizmeden başka bir ayakkabı tanımıyordum. Sabahleyin yataktan kalkar kalkmaz ilk işim olarak çizmeyi ayağıma geçirir, ondan sonra, tabii bir şekilde terlikle dolaşıyormuşum gibi hazırlanırdım.»

İnönü, televizyondaki konuşmasında Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasiyle ilgili şu anılarını nakletmiştir:

«— Lozan Konferansına gidinceye kadar, askerî diplomasi vazifeleri yaptım. Kurmay subaylara mahsus hudut vak'aları ve muharebe esnasında bilhassa Yemen'de bulunduğum zaman muharipler arasında temaslar gibi vesilelerle diplomatik vazifeler yapmışımdır. Lozan'a bu bilgiyle gittim. Ondan evvel Mudanya Mütarekesini idare etmiştim. Cephe kumandanı olarak generallerle beraber... O da tam bir asker hayatıydı... Generallerle temas ettim. Birbirimizin usullerini, yaşayış tarzlarını biliyorduk. Aramızda fark yoktu. Onun için güçlük çekmedim. Mütarekeden sonra Lozan'a gittiğim zaman böyle merasim içinde geçecek bir hayat hülyası ile oraya vardım. İlk iki gün geçer geçmez büsbütün başka şartlar içinde yeniden çalışmaya mecbur olduğumu şimşek çakmış gibi gönlümde derhal farkettim. Muharebe meydanından çıkmış, oraya gelmiştim. Vazifenin bu kadar ehemmiyetli olduğunu bilmiyordum. Her tarafiyle, birdenbire gönlümde o kadar güç ve o kadar geniş bir vazife olduğu kanaati geldi ki, hemen ilk işim ciddi olarak konferans işine başlamadan evvel Lozan konferans heyetimizi teşkil eden büyüklü küçüklü bütün [illegible]

-Yazısız!..-

*bilmiyor, Fransızca'yı da iyi anlamıyor. **Münir**, O'nun solunda oturup not tutuyor. **İsmet**'in gözü, **Münir**'in notunda... Bu sûretle nutukları anlıyor. Ben de sağında oturuyordum.*

«-Şöyle yap! O'nu yapma! Söylediği şu, fakat böyledir, bizce böyle olacak... Bu mühim. Buna cevap lâzımdır, ilh..» gibi kâğıda kurşun kalemiyle yazıyorum. Onlara da bakıyor."[352] demektedir.

Bu vaziyette, yerinde cevaplar yetiştirmek sûretiyle muvaffakiyete götürecek sür'at-i intikalden istifâdeye imkân olur mu?

e- **İnönü**, millî dâvâlara tâ başlangıçtan beri gerektiği şekilde inanmış bir kimse değildi ki, Lozan'da işi ciddî tutacaktı. Gerçekten Anadolu'da bir mücâdeleye girişmek husûsunda kendisine teklifte bulunan **Kâzım Karabekir Paşa**'ya:

"-**Kâzım Ağa**, **İsmet Ağa** olalım!.." dediğine dâir beyânlarını nakletmiştik.[353]

Bunun arkasından **"Amerikan Mandası"**na taraftar olması[354] zorla Anadolu'ya gönderilmesi,[355] Garb Cephesi'nde

---

352 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 869.

353 Bkz: **Kâzım Karabekir**- a.g.e., sh: 7'den naklen, bu eserin 3 numaralı dipnotuna bakılabilir.

354 **İnönü**'nün hahişkâr bir Amerikan mandası taraftarı olduğunu gösteren, kendi eliyle yazılmış mektup **Kâzım Karabekir Paşa**'nın adı geçen eserindeki vesikalar arasında mahfuzdur. Buna verecek cevabı olmayan **İnönü**, **"Başvekil"** olur olmaz mezkûr eseri toplattırmıştır. Fakat uzun murâfaalar sonunda beraat eden bu eser karşısında Türk efkâr-ı umûmiyesi, O'nun veremediği cevabı, -hiç olmazsa müdâfîlerinden- hâlâ beklemektedir.

Bu **"Manda Mes'elesi"** dolayısıyla **Kâzım Karabekir Paşa**'nın adı geçen eserinde yer alan, **Rauf Orbay** tarafından gönderilmiş bir mektupta **M. Kemal Paşa**'nın bile Erzurum'da ümitsiz bir ânında:

"...Allah belâsını versin, şu Amerikalılar, manda mıdır, nedir? Bir an evvel kabul etseler de, memleket de bu herc ü mercden kurtulsa!.." dediği kayıtlıdır. (Bkz: a.g.e., vesikalar kısmı).

355 Fazla bilgi için bkz: **Feridun Kandemir**- İkinci Adam Masalı, İstanbul, 1968, sh: 59 vd.

LOZAN

BİR ANTİEMPERYALİZM MASALI NASIL YAZILDI?

Dr. Tolga Ersoy

Sorun Yayınları

"Sol"dan bir **"Lozan muhâlifi"** eserin kapağı

Ali İhsan Paşa gibi büyük bir kumandanla şahsî hâkimiyet arzuları ve kaprisler yüzünden çatışması,[356] aynı şekilde Millî Mücâdele'nin temellerini atanlardan biri olan **Çerkes Ethem**'le bir nizâ çıkarması[357] nihayet **"Altıntaş Hezimeti"**ne[358] uğra-

356 Bkz: **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 321 vd.

357 Gerçekten Millî Mücâdele'yi ilk başlatanlardan biri olan ve bu uğurda pek büyük hizmetler îfâ eden **Çerkez Ethem**'i çekemeyerek firâra mecbur eden **İsmet Paşa**'dır. **Ethem**'in vatanseverliği şununla bile sâbittir ki, sırf canını kurtarmak için geçtiği Yunan Cephesi'ne adamlarını götürmemiş ve o cephede de Türkiye'ye karşı faaliyet göstermeyerek Ürdün'e gidip yerleşmiştir. Yoksa kendilerine çok pahalıya mâl olan mücâdelesini afv ettirerek kendini bağışlatmak için Yunanlılara, adamları ile birlikte iltihak edebilirdi. (Fazla bilgi için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 566-568)

Bu vesîle ile şunu da söyleyelim ki, **Çerkes Ethem**, gizli anlaşmaları bilmediğinden, harb etmeksizin ric'atı kabullenemediği için **İsmet Paşa**'yla anlaşmazlığa düşmüş ve binnetice hâin îlân edilmiştir.

358 Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 716 vd.; General **Ali İhsan Sabis**- a.g.e., sh: 164 vd.

Dr. Rıza Nur'un, **İnönü**'nün bu Eskişehir Vâdisi'nde mâruz kaldığı bu hezimete dâir verdiği sayfalar dolusu mâlumât, son derecede câlib-i dikkattir. Ondan bir-iki kırıntıyı dikkatlerinize arz edelim:

*"...İşte ancak bu esnadadır ki, **İsmet**, gaflet uykularından uyandı. Sağırın kulağı duymaz, ama bunun beyni de sağırmış!.. Kaç gündür harp oluyor, sağ cenâhımızda bir şey yok!.. Kuvve-i külliyemiz orada, istirahatte... Kumandan vaziyeti kavrayamıyor. Nihayet sol cenâhımız müthiş bir satır yeyip parçalanınca anlıyor. Şimâle yığdığı ihtiyatları ve diğer kuvvetleri şimdi cenûba sevk ediyor. Bu, bir gülgülü-ağlamalı sahnedir."* (Dr. Rıza Nur, a.g.e., c: II, sh: 718)

*"...Kara haber Ankara'da yıldırım gibi beynimize indi. Eyvah, bu kadar emeklere nice tehlikelerden atlatıp meydana getirdiğimiz kurtulma hareketi bitiyor. Millet ve devlet yeniden batıyor. Ümit yine söndü. Gülen yüz kalmadı. Herkes yas içinde... Hükümet, Ankara'yı bırakıp acele Kayseri'ye nakle karar vermiş. Hey'et-i Vekîle'de **Mustafa Kemal** bu kararı verdirmiş. Dosyaları oraya taşıyorlar. Bunların bir kısmı yollarda zâyî olmuştur. **İsmet**, **Mustafa Kemal**, **Fevzi** de orduyu Yeşilırmak'ın arkasına nakletmeye karar vermişler, onu yapacaklar. **Mustafa Kemal**, cepheden kaçmış, Ankara'ya geldi. Süngüsü düşük, süt dökmüş kedi gibi... Önüne bakıyor. Yalan, doğru bir lâf yok! Her vakitki gibi yalan da söyleyemiyor. Palavra da atamıyor.*

ması ve **İnönü** Harbi'nde kaçıp samanlığa gizlenmesi[359] gibi

Hemen şimdi şu ikisini mahkemeye çekmek lâzım ya... Fakat iyi-kötü, adama, askere ihtiyaç var. Dâvâya hizmet edecek karınca bulsak alıyoruz. Hem de o gün mü? Bir iş yapacaksan hâricî düşmana karşı yapılmalı!..

Ankara mahşer, bir ana-baba günü oldu. Kayseri'ye ilk kaçanlar maârif vekili ***Hamdullah Suphi*** *ve* ***Yunus Nâdi****... Elhamdülillâh, sekiz-on meb'us daha kaçtıysa da başkası kaçmadı. Hükümet, memur ve zâbit âilelerini Kayseri'ye yolluyor. Sokaklarda arabalar, atlar, eşekler, öküzler, kağnılar... Eşyalar, arabalara yüklenmiş. Kadınlar, eşyaların üstüne oturmuş. Bir tarafında bir kafes, bir tarafında bir oturak, bazısında üç dört tavuk da asılı... Çocuklar, analarının kucağında ağlar. Kimsenin bir bildiği yok!.. Herkes meçhûlât içinde... Yalnız gâvur geliyormuş. Kaçmayı düşünüyorlar ve acele! Hükümet, bu sevkiyatı idâre ediyor. Araba az. Kimi cebren araba zabtedip âilesini yerleştiriyor. Gücü, gücü yetene... Hükümet meb'usları tahrik ediyor, yollamak istiyor."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 720)

"... ***İsmet****'in bu harpteki mesûliyeti pek ağırdır. Yaptığı iş, çocukça bir iştir. Böyle bir kumandan başka bir millette olsaydı, derhal kurşuna dizerlerdi. Bizde mesûliyet yok ki!.. Hem de ve hatta böylesi* ***Mustafa Kemal*** *gibi birine kul, dalkavuk olursa bu hatası tedbir ve zafer sûretinde bile gösterilir!.."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 721)

"...Yüzyirmi bin kişilik ordu dağılmış. Yirmi-yirmi beş bin kişi kalmış. Öyle kaçmışlar ki, yirmidört saatte seksen kilometre yapan nefer var. Bu neferi gösterdiler. Zâbitler bunu söylüyor:

"-Harp târihinde bu sür'at nâdirdir!" diyorlar.

Askerin ayağında çarığı var zannediliyor. Ama ayağını kaldırttın mı altı yok!.. Hatta çoğunun tabanı da paralanmış. Zâbitlerin anlattığına göre, kaçarken askerler, kaputunu, hatta ceketini atarlarmış. Bu, hafif olmak içinmiş. Bir mendil bile insana öyle zamanda pek ağır gelirmiş. Askerde, üstte başta yok. Ama neyse Ağustos'tayız, pek sıcak!.. Bununla beraber yine lâzım. Buralar ağaçsız çırçıplak yerler. Gündüzün bir cehennem sıcağı var, ölecek gibi oluyoruz. Gece de pek serin. Askerde bir tane bile çadır yok. Hepsi gitmiş. Bütün orduda hepsi hepsi belki yüz çadır görmedim. Askerin bir kısmında tüfek de yok. Hele süngülü tüfek pek az!.. Birkaç süvari alayı yok. Atları, Anadolu'nun küçük atları... Bu bir şey değil! Fakat atlar açlıktan ve yoldan bütün lağar, yıkılacak gibi. Hem de bunlar süvâri, ama hiçbirinde kılınç da yok!.." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 721)

359 **İnönü**'nün bu hususta iddiâyı, bugüne kadar tekzip etmemiş olmasına dikkati çekmemize kızan mahûd Ulus Yazarı:

"Bir cephe komutanının samanlıkta saklanması, Yunanlılar için bile düşünülemiyecek düzmecelerden biridir. Komutan, her zaman ortada do-

fiilî vak'alar, O'nun istikbâlini millî dâvalara inanıp bağlanmak yerine **M. Kemal Paşa**'ya hulûl etmek ve dalkavukluk yapmakta aradığının aldatmaz delilleridir.[360]

f- **İsmet Paşa**'yı Lozan'da her sıkıştığında birtakım tâvizler vermeye sevk eden âmillerden biri de O'nun had safhasındaki evhâmı ve korkaklığı[361] idi. En yakın mesâi arkadaşı

laşmaz; birinci hatlara girmez, böyle davranışlar çoğunlukla hatadır."

*"Komutan başka çare kalmayınca muhârebe hatlarında yer alır. Böyle olmazsa, bütün ordular başsız kalırdı. Pek çokları, düşünmek ve karar vermek için sükûnet aramışlardır ve arayacaklardır. Zamanımızın karargâh hizmetleri ve komuta yeri sistemi, o devirlerde yeteri kadar bulunmadığı için **Mustafa Kemal**'ler, **Fevzi Çakmak**'lar, **Ali Fuad**'lar ve **İsmet Paşa**'lar, bu işleri bazan köy damlarında, samanlıklarda veya kağnı üstünde bile yapmışlardır. Zamana göre mükemmel komuta yerleri kurup çalıştırmaktan da geri kalmadılar.*

*Bu samanlık meselesi, yanılmıyorsam **Halide Edib Adıvar**'ın yazdığı hâtıralardan çıkmıştır. Aydın, kahraman kadınlarımızdan olmasına rağmen, askerlikten ve muhârebe gereklerinden pek anlamadığı için başka maksad düşünemiyorum, olayı yanlış aksettirmiş bulunabilir."* demektedir. (Bkz: **Cihat Akçakayalıoğlu**, a.g.tfr. Ulus Gazetesi, 2 Mart 1966 tarihli nüsha)

Hâlbuki bu **"Samanlık"** mes'elesini bir an için şöyle bir kenara bıraksak bile artık **İnönü** Harbleri'nin iç yüzü ve O'nun gerçek kahramanları ortaya çıkmış bulunmaktadır. Buna dâir General **Ali İhsan Paşa**'nın adı geçen eserinin 368 ve devamındaki sahifelerinde tafsilât vardır.

Ayrıca **Tevfik Bıyıklıoğlu** tarafından, Millî Mücâdele kahramanlarından **Halil Nuri Yurdakul**'a gönderilmiş olup **Lütfi Arif Kember**'in husûsî albümündeki aslından fotokopisi çıkarılmış bulunan yedi sahifelik mektup, **"İnönü Muharebeleri"**nin üzerindeki şalı kaldıran tarihî bir vesika olarak hususî arşivimizde mahfuz bulunmaktadır.

360 *"**İsmet**, sâde muhabere ile meşgul. Olan şeyleri Ankara'ya yazıyor ve oradan yazılan şeylere cevap veriyor. Bana gösterdiği yok. Gizli tutuyor. Ne yazıyor, bilmem?.. Benim de buna zaten vaktim yok. Muâhede işlerine ancak yetişiyorum. Hem bu muâhede işi değil, ehemmiyet vermiyorum. Fakat görmek hakkım idi. Sade mühim ve püzürlü bir muhâbere olduğu vakit bana gösteriyor. Hem de fena bir âdeti var. Yalnız Hâriciye Vekâleti'ne yazacakken, **Mustafa Kemal**'e yazıyor."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 882 vd)

361 Yalnız **İnönü** değil, **Dr. Rıza Nur** bile frenklerden korkmakta bu-

olup kendisini birçok buhranlı müzâkerelerde yakînen müşâhede etmek imkânını bulan **Dr. Rıza Nur**, O'nun bu husûsiyetine hâtırâlarında birçok kereler temas etmektedir. Bunlardan sadece birini dikkatlerinize takdim edelim:

*"Hakikaten **İsmet** zekidir. Fakat tamamiyle câhildir. Zekâsı, entrikada mütehassıs zekâdır. Başka işe yaramaz. Çünkü evhâmı zekâsını imhâ eder ve O'nu dâima yanlış fikirlere, işlere sevk eder, fenâ neticelere vardırır. Bu adamın her işinde nokta-yı azîmeti mesnedi, evhamdır. Hattâ evham ve hayalâttır. Lozan'da nice saçma şeylere vehmederek ehemmiyetler vermiş, boşuna uğraşmış, korkusundan hasta düşmüştür. Evhâmını târif için şöyle îzah ederdim:*

Bu adam sokakta gidiyor. Rüzgâr yok. Sağ taraftaki ağaçta beş-on yaprağın biraz kımıldadığını görüp:

"-Vay rüzgâr yok, bu yapraklar kımıldıyor. Bunda bir hile var." der tutturur.

Onca hile şimdi muhakkaktır. Fakat nedir ve kimler yapmıştır da:

*"-Ondan o, bundan şu çıkar." diye halleder. Bir yaprak kımıldamasını azîm bir sûikast tertibi hâline kor. Pireyi deve yapar, derler, sâhiden **İsmet**, bir pireyi koca bir deve yapar."*[362]

İnönü'nün verdiği -bilhassa mânevî- tâvizlerin en esaslı âmili, O'nun devrinin münevverlerinin ekseriyeti gibi kayıtsız şartsız bir Garp hayranı olmasıdır.

---

lunduğunu, bizzat itiraf etmektedir:

"-Celse başladı. Ben korkuyorum. Bu adamlar çok yüksektir." diyorum.

Bunlar ile karşılaşmaktan, müzâkereden fenâ çekiniyorum. Beş-on gün müşâhede ile geçirdim. Şahısları birer birer tetkik ettim. Bana cesâret geldi. Doğrusu, evvelce bu frenklerden çok korkuyordum. Kendimi onlara nisbetle hakîr görüyordum. Vâkıa Rusya'da böyle müzâkerelere alışmış idim. Ama burada Avrupa'nın seçme diplomatları vardı." (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 861)

362 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 884.

Bu histe kendisinden hiç de geri kalmayan **Dr. Rıza Nur**'la bu konferansta birlikte bulunmaları, Türk Milleti'nin millî içtimâî yapısının tamamen tahribine sebeb olacak tâviz ve taahhüdlerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır ki, bu mes'ele üzerinde evvelce durulmuştur.

Esâsen **M. Kemal Paşa** tarafından **"Baş Murahhas"** olarak O'nun tâyini bu yüzdendir. Çünkü **M. Kemal** de zafer kazandığımıza göre, sulha kolayca nâil olacağımız zannındaydı.

O'nun için **İnönü**'nün tecrübesizliğine ehemmiyet atfetmeyerek O'nu tercih etti.

İstiyordu ki, şerefli bir sulha imza koyarak yıldızı parlayacak kimse bir **"garbcı"** olsun. Çünkü başlayacağı inkılâp hareketleri için otoritesi takviye edilmiş bir yardımcıya ihtiyacı vardı.

D-DİĞER SEBEPLER

Lozan'a giderken Türkiye'nin hangi mes'elesini, ne esas üzerinde müdâfaa edeceğini dahî bilmeyen[363] ve bu husûsta da kendisine ciddî ve bilgili yardımcılar verilmemiş bulunan **İsmet Paşa**, ikinci murahhas **Dr. Rıza Nur**'un birçok mes'elelerde

---

363 *"Bizde ne hazırlık var, ne dosya var, hiçbir şey yok. **Lord Gürzon** gibi birtakım resmî diplomatlar burada. Hem bunların mükemmel dosyaları vardır. Ne yapacağız!.. Heyet-i Vekile bize giderken bir içtimâda avuç içi kadar bir kâğıda sığan bir tâlimat verdi. **Mustafa Kemal**, **İsmet** ile beni bir tarafa çekti dedi ki:*

«-Esaslarınız budur. Baktınız ki, hattâ Trakya'yı alamıyorsunuz, sözlerinden dönüyorlar, uğraşmayın, terk edip sulhu yapın, hattâ îcab ederse, İstanbul'dan da vazgeçmek lâzımdır. Musul için hiç uğraşmayın!..»

***Mustafa Kemal**'in de şifâhî direktifi bu..."* (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 860-861)

Bilâhere Lozan'daki vaziyeti tasvir ederlerken:

"İstihbaratımız sıfırdı. Hâlimiz güçtü. Âdeta ummanda pusulamız yoktu, işimiz Allah'lıktı" demektedir. (Bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 875)

târihî müstenidatla yaptığı müdafaalar ve **Venizelos**'u bayıltmaya kadar varan çetin[364] mantığının yardımına nâil olmasa idi, muâhede bu şekli dahî alamayacaktı.

Gerçekten başta **Hayim Naum Efendi** olmak üzere mâliyeci dönme **Câvid Bey** ile O'nun kadîm sır arkadaşı **Hüseyin Câhid Bey**, Lozan müzâkereleri boyunca Türkiye'nin aleyhine çalışmışlardır.[365] **"Duyûn-ı Umûmiye"** denilen Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak almış bulunan devletler arasında taksimi mevzuubahis olduğu zaman Türk Heyet-i Murahhasası'nda vazife gören **Câvid** ve **Câhid Beyler**, müfrid birer Fransız taraftarı kesilmişler ve böyle bir taksîmin -kendi tâbirlerince- fennen mümkün olmadığını, borçların tamamen Türkiye tarafından ödenmesini müdafaa eylemişlerdir. Fakat bu nihayet, maddî bir mes'eleye müteallikti.

Hâlbuki **Hayyim Naum Efendi**'nin Türkiye aleyhinde çevirdiği entrika ve Londra ile Ankara arasında mekik dokumak sûretiyle temin eylediği gizli anlaşma, İslâmiyet ve Türklük hesabına tarih boyunca eşine rastlanmayan bir felâketler silsilesine sebeb olmuştur. Bu sebebtendir ki, **Hayim Naum Efendi**, sulhu müteakip Türkiye'ye avdet etmek cesaretinde

364 **İnönü**nistlerin Lozan'ı sırf **İsmet Paşa**'ya mâl etmelerine mukabil (Bkz: Meselâ **Cihat Akçakayalıoğlu** - Ulus Gazetesi; a.g.e. tefrika) O'nun kendisi bile **Dr. Rıza Nur**'un yardımlarından, hem de T.B.M. Meclisi'nde sitayişle bahsettiği tarihî bir hakikattir:

*"Ve, bilhassa murahhas olarak beraber çalıştığım **Dr. Rıza Nur Bey**'i kemâl-i tevkirle (tam bir memnuniyet ve beğenme ile) yâd etmek isterim... (Alkışlar.)*

*Arkadaşlar! Günâgün te'sirat altında, yalnız ilim ve vukûf ve tecrübe kâfî değildir. Fevkalâde bir metânet-i asab lâzımdır. Hakikaten bir ideale hizmet lâzımdır. Fevkalâde bir ferâgat-i nefis hissi ile yekdiğerine eklenmek ve yekdiğerine samimi bir müzâheret göstermek lâzımdır. Arkadaşlarımdan ve bilhassa **Rıza Nur Bey**'den bunu gördüm. **Dr. Rıza Nur Bey**, Türk Heyet-i Murahhassası içinde başlıca medâr-ı muvaffakiyet olmuştur. Millete bunu söylemek vazifemdir."* (Bkz: Zabıt Ceridesi, Devre 2, sene 1, İçtimâ 9)

365 Fazla bilgi için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 948, 980 vd.

bulunamamış ve Yahudilerce en büyük hahambaşılıklarından biri olan Mısır Hahambaşılığı'na nakledilmek sûretiyle taltif edilmiştir. Ne hazindir ki, Türk Milleti, bu fitne kumkuması dessas yahudinin Robert Koleji Fransızca muallimliğinden itibâren Türk Milleti aleyhine çevirdiği fırıldakları, hâlâ bütün vuzûhu ile bilememektedir.

Hey'ete **"müşâvir"**, **"kâtip"**, **"gazeteci"** gibi sıfatlarla dâhil edilmiş bulunan kimselerden birçoğunun **"ahmaklık"**tan **"hırsızlık"** ve **"casusluk"**a kadar ne derece çirkeflere yuvarlandıklarını ibret ve dehşetle görmek için **Dr. Rıza Nur**'un adı geçen eserine bir göz atmak kâfîdir.[366]

Lozan'daki Türk Murahhas Hey'eti ile Ankara arasında sağlam bir irtibat kurulamamış, İngilizlerin kontrolleri altında bulunan Köstence yoluyla muhâbere edilmiş olduğu cihetle karşılıklı yazışma ve direktifler, onların kontrolünden uzak tutulamamıştır.[367]

---

366 Bu gibi ihânet ve ahlâksızlıklar için **Dr. Rıza Nur**'un şahıs şahıs birçok kimse hakkında müşâhedelerine istinâden naklettikleri bir cild teşkil edecek hacimdedir. Bu acı hakikatleri öğrenmek için mezkûr eser mutlaka ve dikkatle okunmalıdır. **İnönü** ve **Nihad Reşad**'ın kadınlarla meşgûliyeti (a.g.e., sh: 876-878-985) **Ruşen Eşref**'in karısını şuna buna takdimi (a.g.e., sh: 880), **Nihad** ve **Hamid Beyler**'in petrol şirketlerinin adamları ile girişmiş tikleri para dalavereleri (a.g.e., 908-909), **Şükrü Kaya** (a.g.e., c: II, sh: 920-921) ve **Veli Bey**'in korkaklıkları (a.g.e., sh: 939-941), **Zekâi Bey**'in bir hizmetçi kıza tecâvüzü (a.g.e., sh: 921) **Hasan Saka**'nın dalgınlıkları (a.g.e., sh: 892-896) gibi birçok hususlara parmak basan bu eser okunmadan, maddî ve mânevî kayıplarımızın gerçek sâikleri kavranılamaz.

367 Bu gerçek, artık solcu ve kemalist şahıslarca da kabul edilmektedir:

*"**Mustafa Kemal**, yerli ve yabancı birçok casusun cirit attığı bir ortamda Millî Mücâdele'yi kazanır, ama savaş meydanlarında yaşanan istihbârât sorunu, masa başında da hissedilir.*

Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında, yetersiz iletişim imkânları nedeniyle, Ankara'dan Lozan'daki heyetimize yollanan bilgi ve tâlimâtlar şifrelenmiş telgraflar hâlinde olup önce Köstence telgraf merkezine gitmekte, oradan da Lozan'a iletilmekteydi. O dönem İngiliz gizli servisi bize âid şifreleri çözmüş, Köstence'ye ulaşan telgrafların tamamına yakınını açarak

Çörçil, hâtıratında, Türk Hey'et-i Murahhası ile Ankara arasındaki muhâberâtı her sabah kahvaltıdan sonra müzâkere ederek kendi murahhaslarına lüzûmlu tâlimatı verdikten sonra bu muhâberenin yerine ulaşmasına müsâade bahşettiklerini istihfafla kaydetmektedir ki,[368] böyle bir skandal, ihtimal Dünya diplomasi tarihinde rastlanamayacak kadar enderdir.

Lozan Muâhedenâmesi'nin Millî Mücâdele'yi başarmış bulunan Birinci Millî Meclis'te tasdîkine imkân olmadığı için -**Ali Şükrü** vak'ası bahane edilerek- bu Meclis feshedilmiş, adetâ dikensiz bir gül bahçesi hâlinde kurulan İkinci Meclis-i Mebûsân'da müzâkereye konulmuştu. (Bu da bir anlaşma îcâbıydı. Zira I. Meclis'te Hilâfetin ilgası mümkün görülmemişti.)

Fakat bu İkinci Meclis'te dahî Lozan Muâhedenâmesi'ni reddedenlerle müdafaa edenlerin beyânları mukayese kabul etmez bir mâhiyet arz etmektedir. Üstelik mezkûr muâhedeyi reddedenleri, **M. Kemal Paşa**, bizzat tâyin ve tesbit etmiş ve bunların doğum yerleri itibâriyle kurtarılamamış memleketler hâlkından olmaları esâsını tâkip ederek tenkidlerinin bu açıdan şeklî bir muhik sebebe istinâdını temin etmek istemişti. Gerçekten Lozan'a kırmızı rey veren ve onun aleyhine konuşan ondört meb'ustan her birinin müşterek vasfı budur.

Netice olarak düne kadar Lozan ruhu ile teşekkül etmiş bulunan Cumhuriyet Halk Partisi'nde birçok mes'ûl mevkiler deruhte etmiş bulunan **Tahsin Banguoğlu**'nun 1965 senesi Kıbrıs görüşmeleri dolayısıyla Millet Meclisi'nde söylediği gibi:

"-Biz, çocuklarımıza Lozan Muâhedenâmesi'ni alkışlatırız, ama onlara bunun içinde ne olduğunu öğretmeyiz. İstik-

---

görüşmeleri öğrenmiştir. Bu sâyede İngilizler, toplantı başlamadan, Türk delegesinin o gün neler söyleyeceğini, hangi politikayı izleyeceklerini öğrenip, ona göre stratejilerini geliştirmiştir." (Bkz: **Tuncay Özkan**- MİT'in Gizli Tarihi, İstanbul, 2003, sh: 159)

368 Fazla bilgi için Bkz: **Feridun Kandemir**- a.g.e., sh: 103-105.

bâlde Türk çocuklarının Lozan Muâhedenâmesi'ni reddedecekleri muhakkaktır!.."

Bu redde esas teşkil eden esbâb-ı mûcibe meyânında, Lozan'ın tâdâd edilmek lâzım gelen eksik ve kusurlarını kısaca ifade etmeye çalıştık. Fakat unutmamak lâzımdır ki, burada serdedilen mütalâalar, siyâsî veya şahsî sebeb ve sâiklere istinad eden mütalaalar değildir. Yani müddeî biz değiliz. İlk sahifelerin birinde de kaydettiğimiz üzere, **"Müddeî, târih ve vatandır!.."**

Lozan'ı, **İnönü** hesabına bir **"zafer"** olarak göstermeye çalışanlara, şu noktayı da hatırlatmak yerinde olur ki, gerek **Lord Gürzon**[369] ve gerekse **Venizelos** gibi O'nun baş hasımları da Lozan'ı kendi hesaplarına bir **"zafer"** saymaktadırlar. Onlar için **"zafer"** olan Lozan'ın, **İnönü** için **"hezimet"** olması zaruri değil midir?

Venizelos'un Lozan'da büyük bir muvaffakiyet elde ederek harb esnâsındaki hatalarını tâmir etmek imkânını bulabildiğini gösteren Yunan kaynaklarından sadece birini evvelce dikkatlerinize arz etmiştik.

Burada da *"**Elefterios Venizelos**'un siyâsî taktikleri ve Türk murahhasının isabetsiz hareketleri neticesinde, Lozan Andlaşması, muhtelif bakımlardan lehimize kaydedilmesi îcab eden bir zaferdir."*[370] denilerek Lozan'ın **Venizelos** için mühim bir **"zafer"** kabul olunduğunu hatırlatmakla iktifâ ederek bu bahse nihayet verelim.

369 **Lord Gürzon**:
"-Hakikaten büyük bir zafer kazandım..." demektedir. (Bkz: **Earl Ronaldshay**- The Life of **Lord Gürzon**, London 1928, sh: 329)

370 **Niko A. Andokea**- Poliki İstoria Elados «1821-1950», (Yunanistan'ın Siyasî Tarihî), Atina, 1953.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE LOZAN'A DÂİR MÜZÂKERELER

1-Birinci Büyük Millet Meclisi'nde

Lozan Konferansı'nın Birinci Devresi, -evvelce ifâde edilmiş olduğu üzere- 4 Şubat'ta sona erdi. Hükümetten aldığı tâlimat üzerine murahhas heyetimiz yurda döndü. Bütün Müttefikler konferansı te'hir edilmiş kabul etmekte idiler. **Lord Gürzon**'un:

"-Gidersem bir daha dönmem!.." gibi bir tehdid savurmuş olmasına rağmen herkes konferansın tekrar toplanacağından ümitli idi.

Fakat her ihtimale karşı Ankara Hükümeti, 8 Şubat târihinde İzmit ve İzmir limanlarını ecnebî harb gemilerine kapamak ve hazinenin mühim bir kısmını Konya'ya nakletmek kararını aldı. Hey'etimiz, Ankara'ya vâsıl olur olmaz vaziyeti merak etmekte bulunan meb'uslara, Hey'et Reisi'nin gerekli izahatı vermesi gerekiyordu. Bunun için 21 Şubat'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi General **Ali Fuad Cebesoy**'un riyâsetinde toplandı.

Murahhas Heyeti Reisi, Konferans'ın seyri hakkında saatler süren bir konuşma yaptı. Konferans'ın, mes'eleleri üç grup hâlinde ele aldığını ve her grupu teşkil eden mes'elelerde de çeşitli ihtilâflar zuhûr eylediğini, Garbî Trakya'da halkın re'yine müracaat olunmasını kabul ettiremediğini, zira Bosna-Hersek'e kadar bütün Müslümanlar'ın Türkiye'ye iltihak etmek için tetikte beklediğini ifâde ettiklerini, bu durumda Batı Trakya'ya istiklâl vermenin bile O'nun Türkiye'ye iltihâkıyla neticeleneceğini söylediklerini, Garbî Trakya hudûdu, Musul Vilâyeti ve Gelibolu Yarımadası mes'elelerinde Yunanlılarla İngilizler'in ağız birliği ettiğini anlatarak beyânâtına şöyle devam etti:

"... Biz Musul üzerinde kendileriyle anlaşarak bir sûret-i hâl bulalım, dedik. Musul Vilâyeti'ni derhâl işgal edelim, fakat onların iktisâdî inkişâfı ve petrollerden istifade etmek gibi menfaatleri varsa veyahud birtakım unsurları kendi aleyhlerinde tahrik edeceğimizden endişeleri varsa, onu tatmin edelim. Bir sûret-i hâl bulalım, dedik. Onlar da bir sûret-i hâl aramışlardı. Diyorlardı ki, Musul Şehri'ni muhafaza edelim. Eğer biz menâfi-i iktisâdiyesinden ve petrolünden dolayı Musul'u vermiyorsak, herkese verdikleri gibi onlar da bize bir hisse ayıracaklardı. Umûmî celsede mesele bu safhaya girmişti. En sonunda müttefikler, müttehid bir cephe alarak inkıta' tehdidi ile bizi tehdid ettiler:

Musul ile Gelibolu'da bir garnizon bulundurulması mes'elesi doğrudan doğruya İngilizleri alâkadar etmişti. Sulh müzâkerelerinin leh ve aleyhinde icrâ-yı tesir edecek olan İngiliz donanma ve kudretine istinad ediliyordu, İtalyan işgali altında bulunan Oniki Ada Mes'elesi konferansta bahis mevzuu olmadı. Çünkü böyle düşünülmüştü.

Müttefikler, arâzi mes'elesinde, Trakya, Adalar, Suriye hudûdu ve Musul'u yekpâre bir mes'ele olarak bize tasdik ettirmek istemişlerdi. Fakat biz diğer mes'elelere temas etmek-

sizin, yalnız Musul üzerinde müzâkerelerimizi teksif etmiştik. Bu sûretle onların müttehid cephesini ayırmak istemiştik. Hakikatte arâzi mes'elesinde Musul, hâlledemediğimiz ve ihtilâf hâlinde büyük bir mes'ele olarak kalmıştır.

Mâlî ve iktisâdî mes'elelerin esaslarında da bidâyetten beri ihtilâf hâlinde kalmıştık. Meselâ borçlarımız, Berlin Muâhedesi'nden beri ayrılan memleketlere taksim olunacakmış. Fakat bunlar taksim olunamamıştı. Bunun taksiminden emin olalım, dedik.

«-Senevî verilecek fâizlerin taksimiyle iktifâ ederiz.» dediler.

Harb-i Umûmî esnâsında yaptığımız borçlarımızın Suriye ve Irak'a taksimini kabul etmediler. Gösterdikleri sebeb, malî olmayıp siyâsî idi.

«-Umûmî Harb'den mağlûp çıktınız, hâlbuki borçlarınızı bize yüklemek istiyorsunuz, bu nasıl şeydir?!" diyorlardı.

Biz de cevâben demiştik ki:

«-Harb-i Umûmî'yi yapmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na, Suriye ve Irak da dâhildi, bu imparatorluk şimdi inkisama uğramıştır. O hâlde herkes borç hissesini kabul etmelidir. Mes'uliyet meselesini Osmanlı İmparatorluğu ile görüşünüz.»

Bu mes'ele de böylece ihtilâfta kaldı. Suriye ve Irak'ta devlete âid olmayan emlâk-i husûsiyeyi ve ***"Hazine-i Hassa"*** *emlâkini tanımak istemediler. Sonra mütâreke esnâsında İstanbul Hükümeti'nin yaptığı mukâvelelerin tarafımızdan tasdikini istediler, ihtilâf hâlinde kaldı.*

Tâmirât bahis mevzuu oldu. Yunanlılardan istediğimiz tâmiratı aslâ nazar-ı itibâre almak istemediler. Muttasıl harbte iki taraf tebaasının zararlarından bahsettiler. Müttefikler tebaalarının zararlarının telâfi için on milyon liraya indiler. Senevî doksan bin lira olmak üzere bu parayı, otuz yedi sene zarfında ödeyecektik.

Yunan işgâlinin sebeb olduğu tâmirat parasını, dört milyon altın olarak istemiştik. Yunanlılar da tehcir edilmiş olan Hıristiyanların emlâk ve arâzi bedeli olmak üzere ve hâlen te'diye etmekte oldukları masârif nâmı altında birçok para istemişlerdi. Müttefikler'in istedikleri normlarla Yunanlıların tâmirat parasını yekdiğerine bağışlamak şeklinde hâlletmek istediklerini ifade ettiler. Bunda da nihâyetine kadar ihtilâf hâlindeyiz.

Eski Osmanlı kanunlarına göre teşekkül etmiş ecnebî şirketleri mes'elesini, beynelmilel bir ahidnâmenin müzâkeresine idhâl etmek istediler. Kabul etmedik. Kapitülasyonlarda adlî sistem üzerinde buhranlar vücûda gelmişti. Biz, bidâyetten itibâren herhangi iki devlet yekdiğerinin tebaası için mütekabiliyet esâsına müsteniden mukâveleler aktediyorsa, sizinle onu aktederiz, demiştik. En serbest hükümleri de kabul ederiz, bundan başka bir şey kabul edemeyiz.

Onlar, kapitülâsyonlar usûlünde haksızlık olduğunu, esas itibariyle kabul ediyorlar, ancak muvakkat bir intikal devresi lâzımdır, diyorlar.

"-Onun içindir ki, sizin memleketinizde birçok sermâyeler yerleşmiştir. Bu sermâye, bu şirketler gelirken mevcud olan kapitülasyonlar esâsına istinâd etmişlerdi. «Bu usul üzerine sermâye getiririz.» dediniz ve biz de sermâye getirdik. Şimdi bu usûlü kâmilen kaldırıyorsunuz, ne yapacağız? Onun için dört-beş senelik bir müdded kabul ediniz. Bu dört-beş sene zarfında bu kalan ecnebî şirketler, ya sizin sisteminizi kabul ederler veyahud etmezler, çekilip giderler!" demişlerdi.

Bu şekilde kapitülâsyonları tâdil ederek idâme etmek istemişlerdi. Ve nihayet:

"-Beş senelik bir müddet olsun." dediler.

Adlî sistemde bidâyetten beri bir fark yaptılar. Konsolosların mahkemesinden vazgeçtiler. Bunun yerine muayyen yerlerde, ecnebî hakem usûlünü teklif ettiler. Nihayetine kadar

vazifelerini îfâ edecek müşâvir dediler, müşâvir nâmı veriyorlar, fakat hâkim vezâifi gördürüyorlar.

Mâlî kapitülâsyonlardan vazgeçtikleri kabul edilebilir. Tarife esâsı üzerine, diğer bir ticâret mukâvelesi esasları müzâkere edilmiş ve birçok maddeler üzerinde mutâbakat-ı efkâr hâsıl olmuştu. Fakat kat'î karara iktirân etmemişti."

İntika Sebebleri:

Beyânâtına devam eden **İnönü**, müttefiklerin birden bire taktiklerini değiştirdiklerini, meselelerin heyet-i mecmuâsını bir lâyiha[371] hâlinde koyduklarını işaret ederek demiştir ki:

"-Bundan maâda maksadları, hiçbir devlet kendi mes'elesi veyahud ihtilâf hâlinde bulunduğu mes'ele kabul edilmeyip konferansı inkıtaa götürecek olursa, kendi mes'ul görünmeyecektir. Bütün devletlerin konferansla ayrı ayrı mes'eleleri olmayıp, Türkiye Devleti hâriç, diğerlerinin Türkiye ile insâniyet nâmına kül olarak dâvaları vardır. Eğer hakikatte bir devletin ihtilâfı yüzünden konferans inkıtaa uğramış ise, o devletin adı görünmeyecek, ihtilâf umûma âid olacak ve bu yüzden bir harb çıkacak olursa, devletler umûmî menfaatleri nâmına harb etmiş olacaklardı ve mes'ul de Türkiye olacaktı.

Muâhede projesini tetkik ettiğim zaman, baktım ki, o zamana kadar konuşulup da hâlledilmemiş olan bazı mes'eleler tâdil edilmişti. İhtilâf hâlinde kaldığımız bazı mes'eleler, müttefiklerin nokta-i nazarına göre projeye idhâl edilmişti. Hiç konuşulmayan mes'eleler de açıktan idhâl edilmişti. Açıktan konulan mes'eleler içinde öyle maddeler vardı ki; bu yüzden muhakkak bir inkıta tahmin etmiş oldukları ve birçok milleti aleyhimize tahrik edecekleri anlaşılıyordu.

371 Bu lâyiha ve sulh teklifinin mâhiyetini anlamak için bkz: **"Lozan Konferansı'nda Düvel-i Mu'telife Murahhasları Tarafından Türkiye Hey'et-i Murahhasasına Tevdî Olunan SULH MUÂHEDESİ PROJESİ"**, (Ankara, T.B.M. Meclisi Matbaası, 1341)

Bu projede kapitülâsyon işlerinde ve diğer mes'eleler de birçok devletleri tatmin edebilecek tadilât yapmışlardı. İnkıta olacak olursa, birçok milletlerin ve tarafsızların hukûkunu temin için hasbeten-lillâh silâha sarılmışlar gibi propagandaya başlamışlardı.

"-Şimdi muâhede projesini bu tarzda hülâsa ettikten sonra, bu muâhedenin son şekli budur, diye Ankara'ya götürmek muhakkak bir inkıta ve belki de bir harbtir." dedik.

"-Ne için dediler? Çünkü çok ağırdır. Bilirsiniz ki, bunun birçok maddesi üzerinde konuşulabilir." dediler.

Projeyi bu hâliyle Ankara'ya götürdüğümüz takdirde ve hattâ üzerinde konuşabileceğimizi söylediğimiz hâlde bize kimse inanmayacaktır. Ve neticesi inkıta ve harb olacaktır, dedik.

Bunun üzerine telâş ettiler ve dediler ki:

"-Verdiğimiz proje bir ültimatom değildir. Üzerinde konuşabiliriz."

Müttefikler, dâima hangi mes'ele bizim için diğerlerinden daha mühimdir, bunu anlamaya çok ehemmiyet veriyorlardı. Hâlbuki her mes'ele, kendi sahasında hayâtî bir değeri olduğu ve hiçbir fark göstermediğimiz için umûmiyetle zannediyorlardı ki, memleketin dâhiline taallûk eden mâlî ve iktisâdî mes'eleler, nihâyet bizim için hâiz-i ehemmiyet olabilir. Bunları kabul ettirebilirler, zannediyorlardı. Herkes kendi fikri üzerine mütalaa dermeyân ediyordu. Fakat hiçbir devlet, bilhassa İngiltere, inkıta ve harb olacak olursa, kendine taalluk eden bir ihtilâftan dolayı değil, bilâkis, umûmun menfaatini korumak maksadıyla olmuştur, denmesini istemişti.

Bundan sonra:

"-Proje üzerinde tadilât olacak mı, olmayacak mı, konuşalım." dendi.

Bu esas olduğu zaman muâhede resmen bize verildi. Müttefiklerin her biri ayrı ayrı söz aldı. Resmen ve alenen bir-

çok ağır beyânâtta bulundular:

"-Kabul etmek, alenen ilân etmek lâzımdır!.." dediler.

"-Sulh-i âlem için bunu kabul etmek elzemdir!" dediler.

İki gün sonra İngiliz Hey'eti hareket edecekti.

Muâhede projesini aldıktan sonra biz, Türkiye hâricinde kalacak memleketler hakkında nokta-i nazarımızı bir daha ifâde ettik:

"-Onu söyleyeceğim." dedim. "Mısır, Suriye, Irak ve sâire bu memleketlerin ahâlisi, kendi mukadderâtına hâkim olmak için diledikleri idâreyi kabul edebilir. Bu memleketlerin istiklâl uğrunda fedâkârlık etmiş olanlar için afv-ı umûmî yapılabilir. Bu muâhedeyi şimdiye kadar konuşulmuş olan muhtelif meselelerin hülâsası ve lâyihası olmak üzere alıyoruz. Bunu mütâlâa için en aşağı bir hafta zaman lâzımdır. Bir hafta sonra mütalaamızı arz ederiz." dedik.

Husûsî bir celse yaptılar, mâzeret serdederek bu müddetin azaltılmasını istediler.

"-Maâmafih üç, dört güne kadar olanca sür'atle cevabımızı vermeye gayret ederiz." dedim.

Ertesi içtimâlarda şunları söyledim:

"-Esasta ihtilâfımız vardır, nasıl anlaşabiliriz?" dedim.

Arâzi mes'elesini açtılar. Ben de bu mes'ele üzerinde ısrar ettim. Çünkü o arâzi mes'elesi, İngilizler'e âiddi. Bilâhare, adlî, mâlî ve iktisâdî mes'elelere taallûk eden birtakım mütalâalardan sonra, tarafımızdan bir hâl tarzı gösterilirse, diğer muhtelif mes'eleler üzerinde çalışacaklarını ve müttefikler tekrar va'z edecekleri birtakım maddeleri söyleyecekler. Ben de:

"-Pekâlâ." dedim.

Cumartesi yine çağırdılar. Yapacakları son şeyleri söylediler. On beş milyon altın lira istemişlerdi. Bunu on ikiye indirmişler, borcumuzun sermâye üzerinden taksim edilmesinden vazgeçmişler. Esas üzerine taksimini kabul ediyorlar.

Trakya'da tahaddüs eden askerî mes'eleler vardı ki, ondan vazgeçmiş olduklarını bildirdiler.

"-Bundan başka bir şey yok mudur?" dedik.

Cevâben:

"-Yoktur!" dediler.

Yaptığım tetkikat neticesinde bir-iki noktayı tâdil ettikleri anlaşıldı. Bizden tâmirat parası istiyorlar. Arâzi mes'elesini olduğu gibi muhafaza ediyorlar, fakat Yunanlılara vermiyorlar. İktisâdî mes'eleler olduğu gibi muhafaza ediliyordu. Bu vaziyete göre, inkıta olursa, bundan harb çıkarsa, bütün Cihan efkâr-ı umûmiyesine karşı Türkler hiçbir şeyde uyuşmak fikrinde değiller. Bidâyette ne söylemişlerse, nihayetine kadar ısrarla kalmışlar ve bir eser-i hâl gösterememişlerdir. Bunlar sulh yapmak için gelmemişler, kendi şartlarını bize dinletmek için gelmişler (!) tarzında aleyhimize bir hava oluşturmak çok mühimdi.

Şu veya bu şekilde birtakım usûllerle mes'eleyi hâlletmek imkânı var mıdır? Bunu da iyice aramak lâzımdır. Cihanı alâkadar eden Boğazlar, ekalliyetler ve tabiiyetler mes'eleleri vardır ki, bunları esas itibariyle hâlletmişizdir. Milletlerin münâsebat-ı ticâriyeye girmeleri esaslı bir sûrette hâl edilememiştir.

Birtakım arâzi mes'elelerinden Musul mes'elesi vardır ki, inkıtaı bu mes'ele üzerine hasretmemek için:

"-Bunu, muâhedenin imzasından bir sene sonra İngilizlerle aramızda hâlletmeyi ve Trakya'da Yunanlılar'ın silâh ile hâlledecekleri tarzında yapılacak bir propagandaya mâni olmak için:

"-1918 hudûdunu kabul ederiz!" dedik. "Mâlî mes'elelerde ve tâmirât mes'elelerinde birtakım mes'eleler kabul ederiz. Fakat mesâil-i iktisâdiyyeyi de kâmilen ihraç etmek şartıyla müzâkeresine devam ederiz!.." dedik.

Muvâfakat-i efkâr hâsıl olan mes'eleleri bir araya top-

ladıktan sonra, onu bir tarafa bırakarak muvâfakat-i efkâr olmayanlar üzerinde müzâkereye devam olunur. Ya hâlledilir veya edilemezdi.

Bu tarzda muâhedenin heyet-i umûmiyesi üzerinde konuşulurken kendimizi inkitaa bağlamayacak bir yol üzerinde kalmamız lâzımdı. Zira bir kısmını kabul etmedikleri takdirde:

"-Hiçbir kayıt altında değiliz!" demek hakkını muhafaza edebilmeliydik. Bunu da kendilerine söylemiştik."

İnönü, bundan sonra **Lord Gürzon** ve arkadaşlarının Lozan'ı terk etmesini müteâkip hâsıl olan durumu izah etmiş ve yapılan son tavassut ve teşebbüslerini anlatmıştır:

"İtalyanlar ve ondan sonra Amerikalılar, murahhas heyetimizin bulunduğu dâireye gelmişlerdi. Amerikalılar, bir tavassut yapabilmek için bir formül bulmuş ve mutâbık kalmıştık. Vaktin dar olması ve İngiliz Heyeti'nin Lozan'dan hareket etmesi, Amerikan müşâhidlerinin teşebbüslerine mâni olmuştu.

O gün düşündüler ve dediler ki:

"-Kapitülasyonlardan Lozan Konferansı inkıta etmiştir."

Ecnebîlerin Türkiye'de oturması ve yaşaması için Türkler'den te'minat istedik vermediler, inkıta hâsıl oldu. Güyâ bu sûretle Dünya'daki bütün ecnebîler, Türkler aleyhine dönmüş olacaklardı. Onlar böyle düşünmüşlerdi.

Biz dedik ki:

"-Türkiye'yi baştan aşağıya tecrid ettikten sonra, bâkî kalanı soymak istediklerinden inkıta olmuştur. Bankerler harb etmek istiyorlar!.."

İngiliz Hey'eti ayrıldıktan sonra Fransız Murahhasası île temas ettim. Hareket edeceğimi, vaziyetin tenvîrini Müttefikler'den beklediğimi söyledim.

"-Çünkü..." dedim, "Husûsî bir vaziyet vardır. Aramız-

da aktedilmiş olan Mudanya Mukâvelesi kalkmıştır. Her iki taraf, hareket serbestîsini iktisap etmiştir. Böyle midir?" dedim.

"-Hayır, değil!.." dediler.

Fransa Murahhas Hey'eti de hareket etmişti.

"-Çarşamba günü ben de hareket edeceğim." dedim.

İki esaslı nokta tezâhür etti: Biri Konferans inkıta etmemiş tâ'lik olunmuştur. Diğeri:

"-Son celsede ben şundan vazgeçeceğim, sen şundan vazgeçeceksin!.. diye birtakım sözler söylendi. Türkler, talep ettikleri şeyleri kabul ederiz veya etmeyiz, taleplerini kâğıt üzerinde tekrar etsin." denildi.

Amerikalılar:

"Siz bunu kabul ederseniz, biz konferansı toplarız." dediler.

"-Biz nokta-i nazarımızı yazdık." dedik.

"-O nokta-i nazarınızda sebat ediyorsanız, bunu da yazınız ve imzâ ediniz." dediler.

Anladık ki, bizden bir taahhüd alarak vaziyeti tesbit etmek istiyorlar. İmtinâ ettim. İtalya Hey'eti de hareket etmişti. Dediler ki:

"-Biz yalnız murahhaslar gideceğiz, heyetleri burada bırakacağız. Siz de kalınız."

"-Hem murahhaslar, hem de hey'etler gitmiştir; biz ne için burada kalalım. Biz de gideceğiz." dedik.

Vaziyet, olabildiği kadar hâlledilmiştir. Ortada bir muâhede vardır. Bu muâhede üzerinde ne tadilât yapılmıştır, ne de tâdilât yapılması me'muldür. Biz hiçbir taahhüde girmemişizdir. Şimdi artık onların taahhüd tekliflerini kabulden imtinâ ediyor, memlekete dönmeye çalışıyorduk. Müttefikler ise, vaziyet inkişaf ettikten sonra artık bunu imzâlı bir senede vardıralım ve Türkleri bir kayıt altında bulunduralım zihniyetinde idiler.

İtalyan ve Amerikan heyetleri de gittikten sonra, ben de

Çarşamba günü sabahleyin hareket etmiştim. Biz de onlar gibi bir-iki kâtip bırakmıştık. Milano'da İtalyan Hey'eti müşâvirlerinden birisi:

"-İktisâdî, mâlî meselelere bir hâl sûreti bulalım!.." dedi.

Kabul etmedim. Köstence yolundan gelmiştim. Romanya Hükümeti mütelâşi görünüyordu. Tavassut etmek istediler, kabul etmedim. Çünkü Hükümetim ile temas kalmamıştı. İstanbul'a geldiğim zaman, üç devletin komiserleri ayrı ayrı ziyaretime gelmişlerdi. Muâhede üzerine birçok teklifler yapmışlardı. Ankara ile temasa geçmeden evvel bir cevap veremezdim.

***Lord Gürzon** nâmına muâhedenin imza edilmesi hakkında tebligât yaptılar. Bunların hepsinde sarîh bir vaziyet almaktan içtinâp ettim. Şimdi son vaziyet şudur ki:*

Muâhede elde mevcud olan şekli ile herkesin bütün talepleri içine yazılmış bir hülâsa meâlindedir. Bunun üzerine şifâhî müzâkere açılmış ve müzâkere edilmişti. Hiçbir taahhüdümüz olmayarak bu mevcud muâhede üzerinde ne tâdilât yapılmış ve ne de tadilât yapılması ümid edilmiştir. Böyle bir vaziyeti teşhir ettim.

Şimdi biz, bir defa muâhedeyi, hükümette mütâlâa ederek hey'et-i umûmiyesinden bir fikir hâsıl ettik. Vaziyeti mütalaa ederken muvâfık bir karara varmak ihtiyacındayız. Ondan sonra Meclis-i Âlî'ye bu şekilde arz olunacaktır. Eski muâhede sûreti tercüme ve tab' olunmuştur. Demek ki, âzâ-yı kirâm da bir-iki gün zarfında bunu mütalaa edeceklerdir. Tâkip olunması lâzım gelen hatt-ı hareket hakkında Meclis-i Âli'ye teklif yapacağız. Meclis'in vereceği karar hatt-ı hareketimiz olacaktır."[372]

Bu uzun beyânâtından sonra **İnönü**'ye meb'uslar tarafından müteaddid suâller sorulmuştur.

372 Zabıt Ceridesi'nden naklen, **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 233 vd.

Rus Murahhas Hey'etiyle, Türk Murahhas Hey'etinin münâsebetlerine dâir sorulan suâle:

"-Rus Hey'eti ile bizim heyetimiz, konferansın başından sonuna kadar dâima dostâne bir temas ve münâsebât hâlinde bulunmuştu. Cereyân-ı ahvâlden yekdiğerimizi haberdar ederdik. Dostâne ayrıldık. Biz Boğazlar mes'elesinde, Boğazlar'ın tahkim edilmesini ve harb sefînelerinin (gemilerinin) serbest olarak geçmesini kabul ettik. Hâlbuki Rus Hey'etinin nokta-i nazarı esas itibariyle Boğazlar'ın tahkim edilmesi ve kapalı kalması zemininde idi. Onun için Boğazlar Mes'elesinde aramızda ihtilâf vardı. Diğer siyâsî mes'elelerde ve umûmî münâsebette anlaşmıştık." diye cevap vermiştir.

Boğazlar hakkında kabul ettiğimiz şeklin, muhâdenet ahidnâmesinde kabul ettiğimiz şekil ile çatışıp çatışmadığına dâir suâle de şu cevabı vermiştir.

*"-Biz muhâdenet ahidnâmesini de Ruslar'la beraber Boğazlar mes'elesinin İtilâf Devletleri'nin ve alâkadar milletlerin dâhil olacağı bir konferansta tetkik ve hâllini kabul ettik. Taahhüdümüz, beraber konferansa iştirak edip Boğazlar Mes'elesi'ni hâlletmekti. Yoksa Boğazlar Mes'elesi'nin şu veya bu şekilde hâlli husûsunda ahidleşmemiştik. Bilâkis biz «**Misâk-ı Millî**»de İstanbul'un, Marmara'nın âtîsini (geleceğini) ihlâl etmeksizin Boğazlar'ın beynelmilel ticârete açık bulunmasını kabul etmişizdir. Ve muhâdenet ahidnâmesinde de kabul olunmuştur."*[373]

Bilâhare Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey** merhum tarafından, kendisine şu suâl soruldu:

"-Müttefiklerin projesine mukabil teklif ettiğimiz muâhede projesi kabul ve tatbik edilmiş olsaydı, Trakya ve İstanbul derhâl tahliye edilecek miydi, yoksa Musul Mes'elesi'nin hâlline kadar işgal altında mı kalacaktı?"

Bu suâle şu cevap verilmiştir:

373 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 241-242.

"-Lozan Konferansı'nın müzâkeresine başlandığı vakit, müttefikler demişlerdi ki:

«-Evvelâ mukaddemat-ı sulhiye yapalım, sonra mütebâkîsine devam edelim veyahud hepsini bitirelim. Yani tam bir sulh yapalım.»

Bunun üzerine şu cevabı vermiştim:

«-Her ikisini düşünebiliriz. Şu şartla ki, her neyi imza edersek sulh tamam olmalı, İstanbul, Gelibolu ve Boğazlar tahliye edilmeli.»

Biz, dâima bu noktayı müdafaa ettik. Onun için teklifâtımız da mütâlaâtımız da sulh olur olmaz, hiçbir şeye hâcet kalmaksızın tahliye tamam olsun."[374]

Açıkça görülmektedir ki, **İnönü**'nün bu izahatında **"Hilâfet"** aslâ mevzuubahs edilmemiş, ağırlıklı olarak **"Musul"** üzerinde durulmuştur.

Müttefikler'in Murahhas Hey'etimiz'e kabul ettirmek istedikleri sulh projesine mukabil, Millî menfaatlerimiz zâviyesinden ele alınmış yeni bir proje meydana getirmek için Hükümet ile Murahhas Hey'eti birlikte çalıştılar.

27 Şubat'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı. İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi sıfatıyla **Rauf Bey** müzâkereyi açtı. Bilâhare **İnönü** kürsüye gelerek Müttefiklerin bize kabul ettirmek istedikleri projenin ihtivâ ettiği şartları bir bir anlattıktan sonra İcrâ Vekilleri Hey'eti'nin isâbetli gördüğü hatt-ı hareketi de şu sözlerle izah etmiştir:

*"-Arâzi mes'elesinde «**Mîsâk-ı Millî**» ile menfaatlerimizi âzami sûrette te'lif edecek bir hâl sûreti bulmak, bununla müttefiklerin teklifine yaklaşmak, diğer mes'elelerde hayâtî menfaatlerimizi temin edecek tâdilâtla yeniden teşebbüse geçmek, Heyet-i Vekile ile vermiş olduğumuz kararın esası budur.*

Arâzi mes'elesinde düşündüğümüz de şunlardır: Garp hudûdlarımızın tâyininde öteden beri ısrar ettiğimiz, 1913

374 a.y.

hudûdudur. Yaptığımız tekliflerde Meriç Nehri'nin hudûduna girdik. Yalnız Karaağaç ile dahî iktifâ ettik. Mümkün olmadı. Bu arâzinin ve Karaağaç İstasyonu'nun kıymet ve ehemmiyeti bizim için çoktur. Bununla beraber bu talebimiz, Mîsâk-ı Millî'nin sarîh hükümlerinden değildir.

Doğuda, Musul Vilâyeti'nin hâllini ta'lik ediyoruz ve bir sene zarfında İngiltere ile hâlledilmesini kabul eyliyoruz. Mutâbakat hâsıl olamazsa, Milletler Cemiyeti'ne mürâcaat etmek sûretiyle müttefiklerin nokta-i nazarına yaklaşmak istiyoruz.

Şimdi Heyet-i Celîle, arâzi mes'elesindeki tekliflerimizi kabul ederek, diğer mes'eleleri de tasvip ederse, sulh teşebbüslerimize devam edeceğiz. Mes'ele bundan ibârettir.

Arâzi mes'elesinde bilfiil işgal etmediğimiz bir yeri işgal etmek, yüzde doksan dokuz silâhla oraya girmeye mütevakkıftır. Yalnız Boğazlar'a kadar müsellâh olarak dayandığımız vakit Edirne'ye kadar olan arâziyi mukâvele ile tahliye ettirmişlerdir. Harbe girmediğimiz hâlde tahliye ettirdiğimiz, yalnız bu mes'ele vardır. Arada yine müttefiklerin müdâfaa vâsıtaları ile askerî kuvvetleri mevcuddur.

İnkıta ve harb hâlini dâvet etmezden evvel, dâhile ve hârice karşı sulh imkânını yeniden temin etmek için düşündüğümüz hareket hattı şudur:

Arâzi meselesinde müzâkereye girerek diğerlerine yeniden başlamaktır. Olabilir ki, mâlî, iktisâdî ve idârî mes'elelerden dolayı hayâtî menfaatlerimiz temin olunamaz. Bizim teşebbüsümüz akamete uğrar. Fakat o zaman biz, kendi vicdanımıza, kendi memleketimize ve bütün Dünya'ya karşı yapılacak olan fedakârlığımızı yapmışızdır. Fakat bu adamların maksadı tavazzuh etmiştir:

"-Mes'ele şu ve bu değildir. Vaktiyle düşündükleri gibi bize hayat temin etmek istemiyorlar!.." deriz.

Bu meydana çıktıktan sonra gerek milletimize ve gerekse

diğer milletlere karşı herhangi bir kararımızda bittabî daha çok selâbet olur." demiş ve sözlerini şöyle bitirmişti:

"-Şimdi heyet-i celîlenize karar vermesini teklif ettiğimiz mes'ele şudur: Mesâil-i arâziye, iktisâdiye ve idâriye bakımından bizi hiçbir noktadan tatmin etmiyorlar. Kâmilen reddederiz, bu elinizdedir. Bir de yeniden sulh imkânını aramak lâzımdır. Sulh imkânını aramak için şunda fedâkârlık edebilir, şunda edemeyiz diye bir karar vermek lâzımdır. Heyet-i Vekile, nokta-i nazarını söylemiştir."[375]

İnönü'nün verdiği bu izahat, Meclis'i hiçbir cihetle tatmin etmemişti. Bu yüzden meb'usların heyecan ve infiâle kapıldıkları görüldü.

Meclis Elektrikleniyor

Bundan sonra İzmit Meb'usu **Sırrı Bey**:

"-Misâk-ı Millî'den fedakârlık yapan bir hükümet ve murahhas hey'etiyle herhangi bir mevzu üzerinde müzâkere yapılmadan evvel Meclis'ten îtimat reyi istenmesi lâzım gelir!:."[376] demişti.

Esâsen Lozan'dan dönen hey'ette mevcud meb'us, mütehassıs ve müşâvirlerin beyânât ve ifâdeleri de birbirini tutmadığı gibi birçok noktalarda **İnönü**'nün yukarıya dercolunan tafsilâtlı beyânâtına da uymuyordu. Ayrıca İstanbul gazetelerinde konferansın inkıtaı ve cereyan eden hâdiseler hakkında vâki olan neşriyât da birbirini nakzedecek mâhiyette idi.

Bu müzâkereye riyâset eden General **Ali Fuad Cebesoy**'un **"Siyâsî Hatıraları"**nda da belirtmiş olduğu veçhile, **İnönü**'nün beyânâtı Büyük Millet Meclisi'ni hakikaten tenvir edememişti.[377] Müttefiklerin, yanlış tercüme ve tab'edilmiş sulh projesinden başka elde bir şey yoktu.

İnönü'den sonra kürsüye Meclis'in o günkü

375 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 244-245.

376 a.y.

377 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g e., sh: 246.

"Muhâlefeti"ni teşkil eden **"İkinci Grub"**un liderlerinden Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni** çıktı.

Vekiller Hey'etinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı istihfafkâr bir tavır takındığını, **İnönü**'nün verdiği izahatı kâfî ve tatminkâr bulmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etti:

"-Vekiller Hey'eti, kendi efkârını bize gösterecekti. Şöyle olsun, diyecekti. Konuşulan, yalnız hâricî mes'eleler değildir. Buraya bütün Vekiller geleceklerdi. Murahhas Hey'eti avdetten sonra artık sıfatını kaybetmiştir. Mâliye işlerinde Mâliye Vekili'nin gönderdiği murahhası ile müşâvirleriyle memleketin iktisâdiyatı hakkında elde ettiği fikir nedir? Buraya gelecek onu tesbit edecek, son sözü söyleyecek ve bizden veçhe alacaktır. Paşa'yı ben dinledim, siz de dinlediniz. Şimdi sizden soruyorum, ne dinlediniz, efendiler? Mâliye hakkında Avrupalılar ne düşünüyormuş, sonu ne olacakmış? Bu Vekiller, sıra ile deruhte etmiş oldukları husûsatta yalnız bugün için değil, elli sene için ne gibi fikir aldıklarını, tehlikeleri gösterir, biz de onu anlayarak ona göre bir karar veririz.

*Arkadaşlar bir teklifim var. Gerek Vekiller Hey'eti ve gerekse Büyük Millet Meclisi, **"Misak-ı Millî"**den zerre kadar fedâ ederse, îcâb-ı nâmus-i millî için çekilip gitmelidir!.. Bugün elimizde ordumuz bulunduktan sonra öyle iğfalkâr vaziyete düşmek istemeyiz. **İsmet Paşa**'dan ricam şudur:*

Memleketin askerî fikirlerini hürmetle kendilerinden dinlerim. Fakat iktisâdî müdâfaalarını dinleyemem. Mâlî fikirlerini ise, kat'iyen dinlemem. Adlî mes'elelerde Adliye Vekili karşımıza çıkmalı, mâlî mes'elelerde Mâliye Vekili çıkmalı, hem müşâvirleriyle bizi iknâ edecek ve bir karar alabilecek şekilde çıkmalıdır. Bugünkü bu kadar kâfî, gidip hazırlansınlar ve öyle gelsinler. Eğer hazırlanamıyorlarsa, mevkilerini hazırlanacak adamlara terk etsinler."[378]

---

378 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 246-247.

Hüseyin Avni Bey'in sık alkışlarla kesilen konuşmasından sonra Mersin Meb'usu **Selahaddin Bey** kürsüye gelerek:

"-Elimize verilen bu kâğıt parçalarıyla ben, ne ecnebîlerin hakiki teklifini ve ne de arkadaşlarımızın kabul ettiği şeyi görüyorum. Bununla beraber bugün teklif edildiği gibi mes'elelerin bir kısmını tay' edelim (çıkaralım); bir kısmı üzerinde el kaldıralım, bendenizce bu doğru bir şey değildir. Yetmiş gün müzâkereden sonra konferansın neden birden bire durduğunun ve kapandığının îzâhını ricâ ederim. Ancak ondan sonra münâkaşaya geçebiliriz..."[379] dedi.

Usul hakkında söz isteyen birçok meb'usun ve vâkî münâkaşaların gürültüye boğduğu Meclis'te, meb'usların kâfî derecede aydınlanmamış oldukları anlaşılmıştı. Kürsüye bütün meb'usluk müddetlerinde ender olarak çıkmış olanların dahî söz istedikleri görülüyor, birçokları oturdukları yerden **İnönü**'ye ve Hükümet Erkânı'na lâf atıyorlar ve müdâhâlelerde bulunuyorlardı. Hükümetin murahhas hey'etle birlikte çalışarak vücûda getirmiş olduğu yeni projede **"Misak-ı Millî"**den yapılan fedakârlıkları, Meclis'in aslâ hazmetmeyeceği görülüyordu.

Bu projenin kabulü hâlinde, millet huzurunda yemin edilerek vücuda getirilmiş olan **"Mîsâk-ı Millî"**nin tahakkuk edememesi gibi bir durum hâsıl oluyor ve bu durumdan da bütün meb'uslar, büyük bir üzüntü ve heyecana kapılıyorlardı. Bir emr-i vâkî karşısında kalmak endişesi ile Meclis, hem hükümete ve hem de Murahhas Heyeti'ne karşı îtimatsızlık duymakta idi. Bunu kürsüye gelen hemen herkes büyük bir cesâret ve belâgatla ifâde ediyordu. Bütün bu durumu yatıştırmak için **M. Kemal** ve **Hüseyin Rauf Bey**ler'in çok ter dökmüş olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Meb'uslar, birçok mes'eleler meyânında, bilhassa **"Musul Meselesi"** üzerinde duruyorlar; İngilizler'le sulh yapıla-

379 a.y.

madığı takdirde **"Cemiyet-i Akvâm"**a gidilmesinden -sonradan doğruluğu sâbit olacağı üzere- hiçbir netice elde edilemeyeceği kanaatini izhar ediyorlardı.

Meclis, Mîsâk-ı Millî tahakkuk etmediği takdirde, bunu tahakkuk ettirmek için harbe devam olunmak mecbûriyeti hâsıl olsa dahî ısrar edilmek lâzım geldiği kanaatinde idi.

Hüseyin Rauf Bey:

"-Şimdi yapılacak üç hâl vardır. Hangisini yapalım, diyoruz. Birincisi müttefiklerin verdiği kabulü imkânsız olan muâhede metnidir. Atalım. İkincisi diyoruz ki: Böyle bir proje yaptık, bu projeyi teklif ile harbe girmezden evvel, bir daha Cihan huzurûnda dâhil ve hâricin vicdanını tatmin etmektir. Bu da kabul edilmezse, üçüncüsü harb olacaktır!.."[380] diyordu.

Fakat **Rauf Bey**, daha kürsüden inmeden Siirt Meb'usu **Necmeddin Bey** kendisine şu suâli sordu:

"-**Rauf Beyefendi**, geçen celsede Musul hakkındaki beyânâtında, Musul'un fevkalâde ehemmiyetli olduğunu ve burasının terki Vilâyât-ı Şarkiye'nin hepsini terk etmek kanaatinde olduğunuzu ifade ettiniz. Kanaatinizi değiştirdiniz mi? Yoksa tebdîl-i kanaat için bir mecbûriyet mi gördünüz?"

Rauf Bey cevap verdi:

"-Hayır, kanaatimi tebdil etmedim. Aynı kanaatteyim. Musul Mes'elesi, Vilâyât-i Şarkiye mes'elesidir. Vilâyât-i Şarkiye mes'elesi, Türkiye mes'elesidir. Vilâyât-i Şarkiye tehlikeye düşerse, Türkiye tehlikeye düşer!.."

Meb'uslar, **İnönü**'nün konferans inkıtaa uğramadan hazırlayıp müttefiklere takdim ettiği projeye çok kızıyor ve şayet bu proje kabul edilseydi, durumumuz ne olacaktı diye **İnönü**'nün selâhiyetlerini tecâvüz ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne danışmadan, **"Mîsâk-ı Millî"**den fedakârlık yapmaya kalkıştığını söylüyorlardı.

Teklif edilen bu projenin, **"Mîsâk-ı Millî"**ye uygun olup

380 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 251.

olmadığı yolundaki ardı arkası kesilmeyen suâllerle hükümeti sıkıştırıyorlar ve **Rauf Bey** cevap yetiştirmek için çok müşkülât çekiyordu. Bu arada Erzurum Mebusu **Hüseyin Avni Bey** ile **Rauf Bey** arasında sert bir münâkaşa cereyân etmiş ve **Avni Bey, İnönü**'nün Meclis'i tenvir etmek için değil, iskandil etmek için geldiğini söylemiştir. Bundan sonra usul hakkında söz alan **M. Kemal** kürsüye gelerek Murahhas Hey'eti ile Hükûmet'in müştereken hazırladıkları projenin uzun uzun müdâfaasını yapmıştır.

27 Şubat'ın ikinci celsesi, yine **Ali Fuad Cebesoy**'un riyâseti altında açıldı. En evvel Cebelibereket Meb'usu **İhsan Bey**, ondan sonra **M. Kemal** söz alarak Musul mevzuunda harbi tekabbül edip edemeyeceğimiz husûsunda konuştu.

Bunları müteakip Lazistan Mebusu **Âbidin Bey** ve ondan sonra da Mersin Meb'usu **Selâhattin Bey** söz aldılar. Lozan müzâkere zabıtlarının tetkiki gerektiği ve ihzârî bir müzâkere açılması lâzım geldiğini söylediler. Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey** de söz alarak **İnönü**'ye karşı gayet sert tenkidler tevcih etmiştir. Müteâkiben Saruhan Meb'usu **Reşad Bey** ve arkadaşlarının verdikleri kifâyet-i müzâkere takriri kabul edilerek müzâkere son buldu.

1 Mart'ta mûtâd olan açılış merâsimi sebebiyle sulh müzâkerelerine bir gün ara verildikten sonra, 2 Mart'ta tekrar başlandı. İlk söz, ikinci murahhas **Rıza Nur Bey**'e verildi. **Rıza Nur Bey** tabiiyet, ekalliyetler, rehineler memleketimizin her tarafından Yunanlılar'ın sivillerden toplayıp götürdüğü, âkıbeti bizce henüz meçhul olan kimseler ve Yunanlılar elinde bulunan harb esirleri, adlî kapitülasyonlar ve umûmî afv meselelerinin müzâkereleriyle Lozan'da yakînen meşgul bulunduğu ve bu meselelerde zuhûr eden güçlükleri îzah eden üç saatlik bir konuşma yaptı.[381]

Her iki taraftan da müteaddid kimselerin zaman zaman

381 Tafsîlât için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 733 vd.

kırıcı bir hüviyete bürünen sert konuşmalarıyla müzâkereler günlerce devam etti. **İnönü**'nün Lozan'da kendi şahsî rey'i ile mukabil bir proje hazırlayıp teklif etmesindeki mes'ûliyetsizlik ve Meclis'e karşı takındığı istihfafkâr tavır üzerinde duruldu. Hükûmet'in, mukabil sulh projesini niçin Meclis'e getirmediği soruldu.

Bu arada İzmit Meb'usu **Sırrı Bey**, **İnönü**'den çeşitli mevzûlarda suâller sordu. Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey** ve Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni Bey**, Musul'un **"Mîsâk-ı Millî"** içinde bulunması dolayısıyla aslâ fedâ edilmemesini ve Hükümet'in getirdiği yeni projenin burasını fedâ etmeye müncer olacağını ifade eden sert tenkidlerde bulundu.

Rauf Bey, yeni projenin Musul'u terk mânâsını tazammun etmediğini söyledi ise de, büyük bir çoğunluğu tatmin etmesi mümkün olmadı. Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey**:

"-Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zaferin Lozan'da hebâ edildiğini" söyleyerek **Lord Gürzon**'un oyunlarına ve desiselerine kurban gittiğimizi ifade etti ve:

"-Bu murahhas heyetinin sulh mes'eleleri üzerinde sözleri olamaz, efendiler!.. Artık bunların vazifeleri bitmiştir!.."[382] dedi.

Bilâhare de Lozan'a yeni bir heyet gönderilmek lâzım geldiğini ve bu heyetin ne yolda faaliyet göstermesi îcâb ettiğini izah ederek Yunanistan'ın elinde bulunan Adalar ve Musul Mes'elesi üzerinde ehemmiyetli bir sûrette durarak uzun bir konuşma yapmıştır.

O'nu takiben konuşan birçok hatipden sonra **M. Kemal** ile **Ali Şükrü Bey** arasında çok sert bir münâkaşa cereyan etmiştir. Saruhan Meb'usu **Reşad Bey** ve arkadaşlarının kifâyet-i müzâkere takriri, 170 meb'us tarafından imzâ edilerek riyâsete verildi. Reis **Ali Fuad Cebesoy**, takriri reye koymak istediği sırada, ikinci grubtan itirazlar yükseldi.

382 **Ali Fuad Cebesoy**- a.g.e., sh: 281.

Zira, **"Mîsâk-ı Millî"**de mevcud olup Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde çok büyük bir hassasiyetle durduğu Musul Mes'elesi hâlledilemediği gibi, İskenderun dâhil Hatay bile hudûdlarımız içine alınamamış, Oniki Ada'dan başka Kıbrıs resmen İngilizler'e verilerek muallakta olan ilhâkı tescil ve teslim edilmiş. Ayrıca Karaağaç da tabiatıyla Yunanlılar'a bırakılmış, yüzde altmış sekizi Türk olan Batı Trakya üzerinde de hiçbir muvaffakiyet elde edilememiştir. Fakat târihimizde acı bir tâbir olarak **"Söyletmen Urun!.."** zihniyeti bu defa da rolünü oynamış ve İkinci Grub'un meseleyi daha teferruâtlı bir şekilde müzâkereden sarf-ı nazar etmeyerek ihmâle getirmemeyi nâtık takrirleri, gürültüler patırdılar arasında ertelenerek kifâyet-i müzâkere reye sunulup kabul edilmiştir.

Saruhan Meb'usu **Reşad Bey** ve arkadaşlarının takriri, re'ye konulduğu zaman Trabzon Mebusu **Ali Şükrü Bey**, Karahisar Meb'usu **Sâlih Hulûsi**, Çankırı Meb'usu **Neşet**, Karahisar Meb'usu **Mehmed Şükrü**, Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni** ve Sinop Meb'usu **Hakkı Sami Beyler** yüksek sesle rey vermekten içtinâb ettiklerini söylediler.

İzmit Meb'usu **Sırrı Bey**, Meclis riyâsetini protesto maksadıyla rey vermeyeceğini söyledi. Ve bunun zapta geçirilmesini istedi. Reis, takririn kabûlü hâlinde hükümetin bunu itimat kabul edeceğini söyledi. Saruhan Meb'usu **Reşad Bey**'in takriri 170 reyle kabul edildi. Tasnif sonunda İkinci Grub'a mensub 60 meb'usun reye katılmadıkları anlaşıldı.[383]

2-İkinci Büyük Millet Meclisi'nde

Lozan Muâhedenâmesi'nin imzalanmasından sonra Hey'etin Türkiye'ye dönmesi, yeniden bu mevzua Meclisçe avdet edilmesini îcâb ettirmiş ve müzâkereler açılmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde çok şahsiyetli insanlardan mü-

383 Bu harâretli celseler hakkında fazla bilgi edinmek isteyenler, o zaman Meclis Reisi bulunan **Ali Fuad Cebesoy**'un adı geçen eserinin 233-295'inci sahifesine bakabilirler.

teşekkil ve vatanperver bir kadro olarak bir muhâlefet grupu teşekkül etmişti. Buna **"İkinci Grup"** deniliyordu. Bu grup, gitgide kuvvetlenerek Meclis'e hâkim olacak bir duruma gelmişti.

Bundan evvelki bahiste îzah edildiği üzere, İkinci Grup, Lozan müzâkereleri kesilip Heyetimiz Ankara'ya dönünce, başlayan müzâkerelerde gerek Murahhas Hey'eti ve gerekse Hükümet'le Murahhas Hey'eti'nin birlikte hazırlamış oldukları **"Yeni Sulh Projesi"** üzerinde fikirlerini açıkça ve mertçe ortaya koymuşlardı.

Bunlar, **"Mîsâk-ı Millî"**den yapılacak en küçük fedakârlığın Millet huzûrunda kendileri ve bütün Büyük Millet Meclisi için bir mahcûbiyet teşkil edeceğini ve **İnönü**'nün riyâsetindeki hey'etin muvaffakiyetine inanmadıklarını açıkça ortaya koymuşlardı. Bu yüzden Birinci Meclis-i Meb'usan'ın İkinci gruptaki celâdetli meb'uslarla devamı hâlinde, Lozan'da akdedilen muâhedenin Meclis'te reddi muhakkaktı.

Bu vaziyet karşısında **"İkinci Grup"**un en kuvvetli adamı ve Hilâfet ve Saltanatın ateşli müdafaacısı olan Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey**, fecî bir sûrette şehid ettirilerek ortadan kaldırılmıştır.[384]

Karadeniz sâhillerinde **"Pontus"** hayali ile silâha sarılmış **"Rum Çeteleri"**ne karşı büyük bir hizmet îfâ etmiş olan **Topal Osman**'ın aldatılıp âlet edilmesiyle işlenmiş olan bu cinâyet, Ankara'da büyük bir infiâle sebep olmuştu. Daha ziyâde **M. Kemal Paşa**'yı hedef alan[385] bu infiâl vesîle ittihaz olunarak T.B.M. Meclisi, **"vazifesini tamamlamış bulunduğu"** gerekçesi ile -yeni bir seçim târihi belirlenerek- feshedil-

384 Bu mevzuda bütün çıplaklığı ile fazla bilgi için bkz: **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1026 vd. veya bizim **Ali Şükrü Bey** (İstanbul, 1996) isimli eserimize bakılabilir.

385 Böyle olduğu hâlde **M. Kemal Paşa**'nın mâhud **"nutk"**unda bu hâdiseden tek bir cümle ile dahî bahsedilmemiş olması -doğrusu- hayret vericidir!..

ALİ ŞÜKRÜ BEY

-İman, ahlâk ve istikamet timsâli aziz bir şehid-
Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Trabzon meb'usu olarak katılan salâbet-i ahlâkiyye ve dîniyyesiyle temâyüz eden ve o Meclis'in bir nev'i "Muhâlefet Partisi"ni teşkîl eden "İkinci Grup"un âteşîn hatîbi ve yakın târihimizin en dirâyetli sîmâsı...

-Mevlâ rahmet eyleye!..-

di. Bu hareketin maksadı âşikârdı:

İkinci Grup meb'uslarının Meclis'e girememelerini temin etmek!.. Bunun için **"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukûk"** Grupuna daha önce tanınmış olan bir selâhiyete istinâd edilmişti. O grup idâre heyetince Meclis feshedildi[386]

M. Kemal Paşa, derhâl kendi partisini kurdu: **"Cumhuriyet Halk Partisi"**!.. Bu sûretle yegâne siyâsî varlık olarak teşekkül ettirilen bu partiye muhâlifler kabul edilmemek üzere iki dereceli seçimle kendi arzu ettiği elemanlardan müteşekkil bir Meclis kurmaya muvaffak olmuştur.

Dr. Rıza Nur, Meclis'te Lozan'la ilgili tenkidlerin yapıldığı hengâmı şöyle anlatmaktadır:

"Ankara'ya döndüğümüz vakit, Meclis'i bize (Hey'et-i Murahhasa'ya) düşman hâlinde buldum. Hafî (gizli) celseler-

386 **M. Kemal Paşa**'nın Lozan'daki sıkıştırmalar üzerine **"Halife olmak"**tan vazgeçtiği ve binnetice **"Hilâfet'i ilgâ"**ya karar verdiği bir gerçekti. Ancak bunu nasıl yapacaktı? Birinci Meclis'in muhafazakâr havası buna müsâid değildi.

Bu sebeple verilen söz, bir vâde ile gerçekleşebilir ve bu taahhüd içinde **"Lozan'ın İngilizler'ce tasdiki"** geciktirilebilirdi! Öyle de oldu. (Hilâfet, 3 Mart 1924'te feshedilir. İngiliz Parlamentosu da Lozan'ı tasdik için 6 Mart 1924'te müzakereye başlar!..) Üstelik bu Meclis'in imzalanacak olan Lozan Muâhedesi'ni de kabul etmeyeceği belliydi.

Ancak bir nevî sekreterya gibi her emre uyan bir Meclis, nasıl kurulacaktı?! Bu, birkaç merhalede gerçekleşti.

a- Önce bir **"Nisâb-ı Müzâkere Kanunu"** çıkarıldı. Buna göre Meclis, mürettep âzânın yarıdan bir fazlası ile toplanacak, toplantıya katılanların yarıdan bir fazlanın reyi ile kanun çıkarılabilecekti.

Bu kanunun çıkarıldıktan sonra muhafazakâr meb'uslar ve hâssaten hocalar, çeşitli vazifelerle sağa-sola gönderilmiş ve en uygun bir zamanda yeni bir kanunla:

b- Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-yı Hukuk Grupu kuruldu. Bu, adı konulmadan bir **"Parti"** te'sisi demekti. Fazladan olarak da bu grupun **"vazifesi bittiğine kanaat getirdiğinde re'sen Meclis'i feshetme selâhiyeti ile teçhizi"** bir kılıf olarak önceden hazırlanmıştır. Bunu ilk fark edenlerden **Kadı Râif Efendi**'nin tâ Erzurum'dan gösterdiği aksülamel evvelce nakledilmişti.

de bir hafta kadar bizi tenkid ettiler. Ne kadar olsa bunlar dışarıya tereşşuh ediyordu (sızıyordu). Gördüm ki, İkinci Grup hâlâ yanlış yoldan kendisini alamamış. Dünya'nın hiçbir yerinde hâricî mesele, tenkid, hükümet devirmek için âlet ittihaz edilemez. Fakat yapıyorlar. Gözlerini de kan bürümüş. Evvelce onlara söyledim idi de bilâkis heyeti kuvvetle yollayın!.. Görülecek iş, sulh işi!.. Şahsî değil, milletin... Bir türlü anlamadılardı. İllâ biz Hey'et-i Vekîlenin tâlimâtına mugâyir hareket etmedik. Bilmem, Lozan'a ***İsmet****'e yeniden tâlimât verdiler de ona mugâyir bir şey varsa...* ***İsmet*** *bana muhâberâtını göstermiyor. Fakat benim bildiğim böyle şey yoktur. Bu işler, gâliba* ***Rauf****'un tahrikâtı.* ***İsmet****'ten intikam almak için meb'usları tahrik ediyor. Kimbilir ne yalanlar atıyor, beyinsiz!.. İkinci Grup da şâha kalkıyor.*

İkinci Grup meb'usları, şiddetle ***Rauf****'un aleyhindeler.* ***Rauf****'tan pek çok şikâyet ediyorlar. Ve:*

"-Bu adam ne kadar iki yüzlü. Bizimle ne konuşuyor, ***Mustafa Kemal*** *ile ne yapıyor?" diyorlar.*

Ali Şükrü *vak'a-yı cinâyesini derhâl Meclis'in feshi meselesi tâkip etti.* ***Mustafa Kemal****, buna nutkunda başka türlü sebep gösteriyor. Hâlbuki işe tamamıyle vâkıfım. Kendisine bunu gece evinde söyleyen de benim. Bu, ağır bir işti. Ama bu fikri ileri sürdüm. Çünkü önümüzde sulh meselesi var. Bu da hayâtî iştir. Meclis muhâlefeti mâkul şekilde değildir. Hadd-i mârufu geçmiş. Türlü hâdiseler olacak.* ***Mustafa Kemal*** *bir ..... Sırf şahsını, mevkiini düşünür. Bunları maddî kuvvetle asıp kesecek, berikilerde maddî kuvvet yok. Mağlup olacakları şüphesiz. Yine* ***Mustafa Kemal****, kara belâ gibi kalacak. Hem de daha emniyet götürüp daha zâlim olacak. Bu vak'alardan konferans zarar görecek. Frenklerin zihniyetinde kuvvetli bir hükümet, her şeyin fevkindedir. Mecliste ekseriyet muhâliflerde, hükümet aleyhinde şiddetli hücumlar görülürse, hükümet zayıftır; zayıf hükümetle müzâkereye bile tenezzül etmezler, im-*

poser ederler. Evvelce verdikleri şeyler varsa, onları bile geri alırlar. Hükümet, Meclis'i feshe muvaffak olursa, Frenkler:

"-Ha, hükümet çok kuvvetlidir." derler.

Uslu uslu ve âdeta hürmetkârâne müzâkere ederler. Nitekim ikinci defa Lozan'a gidişimizde Frenk delegelerin bir kısmından:

"-Hükümetiniz kuvvetli ve sağlam imiş. Meclisi fesh etti." sözünü işittim.

Ve yine bir düziye intihâbâtı (seçimleri) hükümetin kazanıp kazanamayacağını da bize sordular. Ben de:

"-Muhakkak." diyordum.

Nitekim intihap, hükümet lehine bitince iyice kaanî oldular ve müzâkereye devam ettiler. O vakte kadar bir tereddüt ve intizar devresi geçirdikleri görülüyordu.

***Mustafa Kemal**, Hey'et-i Vekîle'yi, **Rauf**'un evinde topladı. Meclis'in feshini de onlara kabul ettirdi. Fırka heyeti idâresini getirmişti. Onlar itiraz ettiler. Bir-iki gün içinde onları da tehdid ile râzı etti. Sonra fırkasını kâmilen içtimâ ettirdi. Bunlara da türlü vâsıtalar ile feshi kabul ettirdi. Teşkîlât-ı Esâsiye mûcibince Meclis feshine kendi karar vermesi lâzımdı. İkinci grup da **Osman Ağa** vak'asından derin bir sûrette müteessir olmuştu. Korkmuş, alıklaşmış gibi idiler. Baktılar ki, rey vermeseler, kendi başlarına da böyle bir vak'a gelmesi muhtemel. Ve hem nasıl olsa ..... (bir kelime okunamamıştır) bükme yapacak. Kolaylıkla râzı oldular. Meclis feshedildi. Yeni intihap emri verildi. **Mustafa Kemal** bir intihap heyeti yaptı. Beni de oraya koydu. **Yunus Nâdi** de vardı. Ancak bir-iki içtimaa gittim. Baktım, rezâlet bir şey... Semtine uğramadım."*[387]

* * *

"Seçim kararı alınmasını tâkiben, Birinci Meclis'in feshinden sonra, Meclis grupu adına bir seçim bürosu kurulur. Seçim faaliyetlerini bu büro yönetecektir. Büronun başına

387 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., c: II, sh: 1043 vd.

*Mustafa Kemal Paşa getirilir. **Goloğlu**, o günleri şöyle anlatıyor:*

*«Ve (Birinci Büyük Millet Meclisi) diye anılan (Üçüncü Meşrûtiyet Meclisi), 16 Nisan 1923'te son toplantısını yaparak dağıldı. Meb'uslar memleketlerine gittiler. **Mustafa Kemal Paşa** da seçim işlerini yürütecek kurulun başına geçerek, adayların tespiti işini eline aldı... Birinci Grup üyeleri, başlarında **Mustafa Kemal Paşa** olduğu hâlde, olanca güçleriyle seçimi kazanmanın tedbirlerini almaya, adaylar üzerinde teker teker durarak kendilerinden yana olmayanları hiçbir yerden çıkarmamaya, daha doğrusu sadece kendilerinden olanları seçtirmeye çalışıyorlardı.»*

***Kâzım Karabekir**'den öğrendiğimize göre, seçim komitesi, TBMM tarafından kurulmuş ve **Mustafa Kemal** de bu komitenin başkanlığına getirilmiş değildir. Arada önemli bir fark vardır: Bazı vekillerin de dâhil olduğu bir seçim komitesi teşkil etti ve reisliğini de kendi üzerine aldı.*

***Mustafa Kemal**, seçim komitesiyle birlikte çalışarak seçime katılacak milletvekili adaylarını belirler, adaylar hakkında istihbarat toplar ve listeye İkinci Grup'tan sadece üç kişi girebilir.[388] Alınan önlemler ve engellemelerle sadece İkinci Grup üyelerinin değil, aynı zamanda İttihat ve Terakkî'den gelenlerin de seçilmesi büyük oranda önlenir. Tüm seçim çalışmaları süresinde, **Mustafa Kemal Paşa**, yalnızca Birinci Grup üyelerinin kazanması için büyük bir çaba harcar."[389]*

Ayrıca CHP listeleri hâricinde serbest aday olan **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** (Gümüşhâne) ile **Emin Sazak** (Eskişehir) da işkence sayılabilecek şartlarla[390] seçilip Meclis'e girebil-

388 Bu üç kişi: **Ali Rıza (Özdarende) Efendi** (Amasya), **Mehmed (Dinç) Bey** (Biga) ve 1926'da hiç yoktan yere Ankara'da asılan **Rıza (Silsüpür) Bey** (Kırşehir)'dir.

389 **Ahmet Cemil Ertunç**- Cumhuriyet Tarihi, İstanbul, 2004, sh: 45-46.

390 Bu gerçeği görmek için **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in Hâtırâtına

mişlerdi. Bu sonuncusu, kısa bir müddet sonra CHP'ye katılmıştır.

Türkiye, bu şartlar altında seçime hazırlanırken, Müttefikler, heyetimizi tekrar Lozan'a dâvet ettiler. 23 Nisan 1923'te müzâkereler tekrar başladı. Bu devreyi, ikinci murahhas **Dr. Rıza Nur**, şöyle değerlendirmektedir:

*"Lozan'da yine işe başladık. Bu sefer konferans sönüktü. O ilk devrenin harâreti, heyecanı, kalabalığı, debdebesi, dağdağası hiç yoktu. Lozan eskisi gibi kalabalık değil. Pek tenhâ. Frenkler'in başmurahhası gelmemiş bile... İngiliz murahhasları **Rumbold, Rayan**. Bu sefer Fransızlar İstanbul'da bulunan **General Pelle**'yi göndermişler. **Bombar**'ı kaldırmışlar. İtalyanlar, sade **Montanya**, diğer devletlerin de ikinci murahhasları var. Zaten iş de artık harâret istemiyor. Ben de artık o ilk devrenin harâret, heyecan ve faaliyeti yok. Ateşim sönmüş. Hâsılı her şey sönük..."*[391]

Bu sönüklükle birinci devreden arta kalan mes'eleler, sür'atle hâllolunarak 24 Temmuz 1923'te Lozan Sulh Muâhedesi imza edildi. Şimdi sıra onun TBMM'de tasdîkine gelmişti.

Yapılmış olan seçimle İkinci Grub'un birçok kıymetli meb'usu, Meclis hâricinde kalmıştı. Bu da -hiç şüphesiz- Lozan Muâhedenâmesi'nin tasdikini kolaylaştıracaktı. Fakat İkinci Meclis-i Meb'ûsân'da da Lozan Muâhadenâmesi bir hayli tenkidlere uğradı. Zira Mîsâk-ı Millî muvâcehesinde ve Türkiye'nin herkesçe malûm olan millî menfaatleri önünde, bu muâhedenin eksikler ve kusurlarla dolu olduğunu saklamaya imkân yoktu.

Bilâhare hükümette vazife alarak bu muâhedenâmenin tatbikatında vazife almış birçok insan bile, sert bir dille tenkidlerde bulunmuşlardır. Bunlardan **Şükrü Kaya**, **Mustafa Necâti**, **Vâsıf Çınar** ve **Fâik Öztrak**'ı zikredebiliriz.

bakılabilir. (İstanbul, 2007)

391 **Dr. Rıza Nur**- a.g.e., sh: 1047.

Şurasını da belirtmek lâzımdır ki, Lozan'ı tenkid edecek olanlar, Meclis Umûmî Hey'eti'nden önce yapılan **"Halk Partisi Grup Toplantısı"**nda tesbit edilmişlerdir. Tabiatıyla bu toplantı da istişârî mâhiyette olmuştur. Ancak aleyhte konuşacak olanları, **M. Kemal Paşa** bizzat tâyin ve tesbit etmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 21 Ağustos 1923 Salı günü Lozan Muâhedenâmesi'ni müzâkereye başladı. Evvelâ muâhedenin metni, Vekiller Heyeti'nin esbâb-ı mûcibesi Hâriciye Encümeni'nin mazbatası okundu. Vekiller Hey'eti, muâhedeye bağlı tasdik kanun lâyihasının müsta'celiyetle müzâkeresini teklif ediyordu. Meclis'e riyâset eden **Ali Fuad Paşa** (**Cebesoy**) teklifi reye koydu. Kabûlünden sonra Hâriciye Encümeni Reisi ve Eski Hâriciye Vekili **Yusuf Kemal Bey** söz aldı. Muâhedenin müdafaasını yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetli devrinde bile müsâvî şartlar altında yapılmış böyle bir muâhedeye rastlanmadığını, Lozan'ın bundan istisna teşkil ettiğini söyledi ve dedi ki:

"-Sulh Muâhedenâmesi'nin hey'et-i umûmiyesi, Hâriciye Encümeni'mizce millî emelleri tatmin eder mâhiyette görülmektedir. Bu sebeple heyet-i celîlenizden buna âid dört kanun lâyihasının kabul ve tasvibini istirham ediyoruz."[392]

Bu sırada muâhede, Ankara'da günün mevzuu idi. Aleyhde konuşacakların kimler olduğu merak ediliyordu. Fakat her şey, ancak îmâ yoluyla yazılabiliyordu. O devrin havası öyleydi. Lozan'ın aleyhinde konuşulmasının vatanın geleceği için gayet tehlikeli olduğu inancı yerleştirilmeye başlanmıştı.

Bu kâfi değilmiş gibi bir de **"Takrîr-i Sükûn Kanunu"**[393] ile Lozan için bir masuniyet (dokunulmazlık) te'minine

392 TBMM Zabıt Cerîdesi, Devre II, c: I, sh: 218 vd.

393 **TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU**

Kanun No: 578 4 Mart 1341/1925

Madde 1: İrticaa ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimâîsini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve âsâyişini ihlâle bâis bilumum teşkîlât ve tahrîkât ve teşvîkât ve teşebbüsât ve neşriyâtı Hükümet, Reisi-

çalışıldı. Bu hava, maâlesef hâlâ devam ettirilmektedir. Bu siyâsî vaziyete rağmen yine de birçok aleyhte konuşanlar çıkmıştır.

Aradan geçen zaman, Lozan Muâhedenâmesi'ni her türlü te'sire rağmen, tenkid etmiş olanların müthiş bir sûrette haklı olduklarını ortaya çıkartmıştır. Hattâ denilebilir ki, bu muâhedenin eksik ve kusurlarının neticeleri, onların tahmin ve tasavvur ettiklerinden daha da acı bir sûrette tezâhür etmiştir. İşte Kıbrıs!.. İşte Musul!.. Ve işte Balkan Türkleri'nin Lozan'dan sonra ve bilhassa İkinci Cihan Harbi hengâmesinde başlarına gelen felâketler!.. Ve işte bugünkü durumları...

Lozan'ın lehindeki beyânları, her yerde bulmak mümkündür. Fakat onun hakkındaki tenkidlere pek öyle her yerde rastlanmaz. Bu yüzden biz, mahûd Ulus Yazarı'nın zan ve hükmettiği gibi **"aleyhteki konuşmalara kerâmet atfetmiyor"**,[394] sadece biraz da bu seslere kulak verelim ki; bir mukâyese imkânı hâsıl olsun diyoruz. Hem de bunlar:

"-Bizde de muhâlefet var?.." denilsin diye lütfen müsâade edilmiş konuşmalar olduğu hâlde... Hem de asıllarına nazaran gayet az bir kısmının nakilleriyle... Bugüne kadar Lozan'ın sadece medhiyesini dinlemeye alışanlar için bu ses, pek âhenkli değildir; ama ne yapalım, ilim ve hakikatin hatırı için katlanmak gerek!...

---

cumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'âl erbâbını Hükümet istiklâl mahkemesine tevdî edebilir.

Madde 2: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'üyyu'l-icrâdır.

Madde 3: İşbu kanunun tatbikâtına İcrâ Vekilleri Heyeti me'murdur."

394 **Cihat Akçakayalıoğlu**- a.g.t. da:

"Tenkidleri bir kerâmet sayıp da, yalnız uygulayıcıları ve başkahramanları suçlamaya kalkmak, tarihî olayların içyüzünü bilmemek ya da bilmemezlikten gelmek demektir." demektedir. (Bkz: a.g.t., 25 Şubat 1966 tarihli nüsha)

a-NİYAZİ BEY'İN KONUŞMASI

Celse açıldığında önce Lozan Muâhedenâmesi ve eklerinin **"müsta'ciliyetle"** görüşülüp kabul edilmesine dâir **"İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi"** sıfatıyla **Ali Fuad** imzalı takrir, bunun arkasından Hâriciye Encümeni mazbatası okundu. İlk sözü Hâriciye Encümeni Reisi **Yusuf Kemal Bey** aldı ve **"muâhedenin tasdiki"**ni isteyen bir konuşma yaptı. Bundan sonra mazbata muharriri **Tevfik Rüştü Bey** söz aldı.

NİYÂZİ BEY
(1886-1965)

Ondan sonra da Meclis Reisi **Ali Fuad Paşa**, ilk sözü Mersin Mebusu **Niyâzi Bey**'e verdi.[395] Zabıtlardan nakledelim:

***"Reis**- Söz **Niyazi Bey**'indir, buyurun!*

***Niyâzi Bey** - Efendiler, târihî bir gün yaşıyoruz. Ben isterdim ki: Bugün târihimizin dönüm yerinde olduğumuzu daha fazla bir sûretle hissedelim. Önümüzde bir muâhedenâme vardır. Zannediliyor mu ki, bu muâhedenâme âmâl-i milliyemizi tamamen tâyin ediyor? Zannediliyor mu ki, bu muâhedenâme millî hudûdlarımız dâhilinde bu devlete bir istiklâl-i tâm veriyor?*

***Necip Bey** (Mardin)- Hayır, vermemiştir!..*

***Niyâzi Bey** (devamla)-Herhangi bir şeyi, herhangi bir eseri bütün fevâidi (fâideleri) ve bütün mehâziri (mahzurları) ile beraber tetkik edelim. Zannederim ki, arkadaşlarımızın bir kısmı sırf Muâhedenâme'nin hey'et-i umûmiyesiyle meşgul olduklarından ve Sevr Projesi'yle mukayese ettiklerinden dolayı fazla alkışlıyorlar. Sizinle beraber müsaadenizle, bu*

395 **Niyazi Bey**, çok uzun bir konuşma yapmıştır. Zabıt Cerîdesi, İkinci Devre Birinci Cild, sh: 223 vd.

Muâhede'nin bazı noktalarına temas edelim. Bilhassa umde ittihaz ettiğimiz iktisâdî hâkimiyet ve istiklâlin millî hudûdları ihtivâ etmesi lâzım geleceğini hiç unutmayalım. Bir muâhedenâme tasavvur edilsin ki, mülkün bir kısmında birçok efrâdı milleti güldürüyor, yine hudûd-i millînin diğer bir kısmında birçoklarını ağlatıyor. O muâhede, hey'et-i umûmiyesiyle nâkıstır, tam değildir.

***Esad Efendi** (Menteşe)- Antakya, Trakya kan ağlıyor.*

***Necip Bey** (Mardin)- Cenûp hudûdları keza...*

***Niyâzi Bey** (devamla)- Efendiler! Lozan muâhedenâmesi şanlı büyük bir imparatorluğun hesâbının tasfiyesini tazammum ediyor. Bu muâhedenâmenin ahkâm-ı siyâsîyesinde bizim Mısır ve Sudan'dan, Kıbrıs'tan, Adalar'dan, Trablusgarb'tan ve bütün kıtaat üzerindeki hukûkumuzdan, ünvanlarımızdan ferâgat ettiğimiz ifade ediliyor. Siz ki, efendiler! Bunlar için çok defa çırpındınız. Siz ki, Mısır için, Kıbrıs için kaç defalar didindiniz. Mısır, dediniz, Kıbrıs dediniz, dedeleriniz, ataları-nız bunlar için ne kadar uğraştı? Efendiler! Yalnız bu kadar da değil, Muâhedenâme, dünkü bir imparatorluğun tasfiyesini de ihtiva ediyor. Filistin'den Musul hâriç olmak üzere Irak'tan, Suriye'den ve bütün Arabistan Kıt'ası'ndan el çekmemizi tazammum ediyor."*

Bizden ayrılan bölgelerdeki halkın, kendi kaderini kendilerinin serbestçe tâyin etmelerini **"Millî Misak"**ın bir şartı olarak, müdafaa ettiğimizi hatırlatan **Niyazi Bey** devamla:

*"Biz, Cemiyet-i Akvâm nizâmnâmesini, O'nun mandaya mütedâir ahkâmını kabul ediyor muyuz? ("Hayır!" sesleri) Ve bizim bu işi idâre eden Hey'et-i Murahhasa Reisi **İsmet Paşa** hazretleri ki; Fransa Hükümeti tarafından ahîren neşrolunan **«Sarı Kitap»**taki zabıtnâmelerde münderictir. Birinci Lozan Konferansı'nın 23 Kânunisânî 1923 tarihli celsesinde buyurmamışlar mı idi ki:*

«Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmı

üzerinde hiçbir devletin mandasını tanımıyoruz»?

Hâlbuki efendiler! Muâhedenâmenin ***16'ncı maddesi*** *beni düşündürüyor:*

"Türkiye, işbu muâhedede masarrah hudûdlar hâricinde kâin bilcümle arazî ve cezireler üzerinde -ki, bu arâzi ve cezirelerin mukadderatı alâkadarlar tarafından tâyin edilmiş veya edilecektir- her ne mâhiyette olursa olsun hâiz olduğu bilcümle hukûk ve müstenidâttan ferâgat ettiğini beyân eyler."

Ben, şimdiye kadar ilân ettiğimiz prensibe sâdık kalarak, hak ve adâlet düsturunda ısrar ederek diyorum ki: Bu yanlıştır ve katiyen kabul edemem!.. Bizden ayrılan memleketler bunu kendi irâdeleriyle tâyin edecektir. Sonra efendiler! Bu muâhedenâme, bizden İmparatorluğumuzun yalnız gayr-i türk aksâmının ayrıldığını göstermiyor. Bu muâhedenâme, bilhassa kemal-i teessürle söylerim ki, aynı zamanda oldukça mühim miktarda öz Türk memleketlerinin de mukadderatını tehlikeye ilkâ ediyor.

Necip Bey *(Mardin)- Beş yüz bin Türk nüfusudur."*

Niyâzi Bey, bundan sonra muâhedenin hudûdlara dâir maddelerini okuyarak, çizilen bu hudûdların yanlış ve haksız olduğunu uzun uzun fiilî misâllerle izah ettikten sonra şöyle devam etmiştir:

*"**Niyazi Bey**- Bu, Arab Hudûd-i Irakiyesi'nin şimâlinde ve muâhedenâmenin üçüncü maddesinde mevzuu bahs olan hudûdun cenubunda, yani bu iki hudûd arasında kâin birkaç vilâyetimiz cesâmetinde bulunan koca kıt'a-i arâziyenin sâkinleri, bizim din kardeşlerimizdir. Kan, din ve dil kardeşlerimizdir.*

("Doğru!!" sesleri)

Efendiler! Ellerinizi kalblerinizin üzerine koyunuz ve iyi düşününüz.

Necip Bey *(Mardin)- Gitmeyecektir.* ***Alsas Loren****'i Al-*

manlar nasıl reddetti ise, biz de öyle reddedeceğiz, öyle alacağız!..

Avni Bey *(Cebelibereket)- Halk bizi bulacak, onlara kalmayacak, bizim olacaktır, alacağız.*

Niyâzi Bey *(Devamla)- Bundan başka o havâlîde kudret-i elektiriye istihsâlinde, şimendifer işletmekte de en büyük âmil olan Âsî Nehri'nin kuvve-i sukûtiyesini zâyî ediyoruz. Sonra efendiler, mühim bir nokta da, Bağdad hattının Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar olan kısmını zâyî ediyoruz. Arâziyi iyi bilenler -iyi bilerek söylüyorum- tetkik etsinler. Demiryolu Meydan-ı Ekbez'den itibâren Katma'ya kadar dağlık bir arâziden mürûr ediyor. Mühim ameliyat-ı inşâiyye neticesinde vücuda getirilen Raco Köprüsü'nden geçerek yegâne kabil-i mürûr olan Ok Deresi'ni takip eyliyor. Hattın bu kısmı Suriye toprağında kaldığından Kilis Dağı'nın içinden ve bu hattın şimalinden yeni bir şimendifer yapmamız çok müşkildir. Bugün vatanın aksâmı arasında münâkalât ve ihtilâtât kesb-i müşkilât etmiştir. Diğer cihetten Çobanbey'den itibâren Nusaybin'e kadar demiryolu hatt-ı hudûd oluyor. Demiryolunun hatt-ı hudûd olması, şimdiye kadar işitilmiş ve yapılmış bir hudûd sistemi değildir.*

Necip Bey *(Mardin)- Tecrübeten de sâbit oldu.*

Niyâzi Bey *(Devamla)- Ve bu her iki tarafın asâyişi noktasından tehlikelidir. Sonra Efendiler!.. Payas'ın arâzisi, Hassa'nın bağları, bahçeleri, Kilis'in bağları, zeytinlikleri, toprakları Anteb kazâsına âid arâzi, Mardin'in, Urfa'nın arâzisi hudûdun cenubunda kalıyor. Düşününüz efendiler, düşününüz!. Oradaki vatandaşlarınız, ırkdaşlarınız ne kadar müşkül ve ne kadar elîm bir vaziyette kalmışlardır. Bugün fakir kalmışlardır. Perişan olmuşlardır. Çünkü servetleri aşağıda kalmıştır. Ahâlimiz, Ankara İtilâfnâmesi'nin temin ettiği hukûktan istifade edemiyor! Maatteessüf İtilâfnâme'nin bu noktası tatbik edilmemiştir. Sonra daha büyük bir acıyı size arz edeyim.*

Bizzat gezdim ve gördüm. Bilerek söylüyorum. Bir âile, bir kabile ikiye inkisam (bölünmüş) etmiştir. Efendiler! Bakarsınız, bir kardeş hattın cenûbunda, diğer bir kardeş şimâlinde, bir tarafta oğul, bir tarafta baba, bir tarafta amca, dayı, bir tarafta yeğen... Hulâsâ âilelerin münâsebâtını bile ihlâl etmiştir.

***Esad Bey** (Lâzistan)- Batum hudûdu da böyle olmuştur. Giden memurlar yüzünden memleket elîm bir vaziyete düşürülmüştür.*

***Niyâzi Bey** (Devamla)- Efendim! Öyle mazarrat tevlid ediyor ki, târif edemem!..*

Arkadaşlar!! Şu noktayı bilhassa nazar-ı dikkatinize vaz' etmek isterim. Bugün sizler, memleketimizin mühim bir kısım halkı sulh şenliği yapıyor. Fakat unutmayınız ki, millettaşlarımızdan bugün çok ağlayanlar da var. Bu Meclis'te de âzâ bulunan eski Meclis âzâ-yı muhteremesini işhad ederim. Kaç defalar Antakya ve İskenderun havalisindeki mağdur ve mazlum kardeşler bu Meclis'in büyüklüğüne müracaat ettiler. Ne kadar kardeşlerimiz bu Meclis'in eşiklerinde ağladılar! Biliyoruz. Onların gönderdikleri protestonâmeler tamamen gazetelere geçmemiştir..."

Bu husûsta tafsîlât veren **Niyâzi Bey**, daha sonra *(**Ali Fuad Paşa**'ya hitâben):*

*"-Mütârekenin esnâ-yı akdinde bugün Meclisimizin ikinci riyâsetini ihraz eden **Ali Fuad Paşa** Hazretleri bizzat Kilis havâlisinde bulunuyorlardı. Kendilerinden sorarım: Tarafeyn orduları nerede bulunuyordu? Türk kuvvetleri Haleb'in az şimâlinde Müslimiye civarında değil mi idi?*

Biz, efendiler! Kimsenin ocağını yıkmadık, kimsenin toprağında gözümüz yoktur. Biz öz yurdumuzu, öz toprağımızı istiyoruz! (Şiddetli alkışlar)." demiştir.

Niyâzi Bey, müteâkiben pek çok târihî mâlumât ile fikirlerini te'yid edince, **Kılıç Ali Bey** (Gâziantep) bile:

"-Hakkımızı istiyoruz!.." diyerek O'nu te'yid etmiştir.

Tunalı Hilmi ise:

"-Bravo **Niyâzi**!.." diyerek kendisini alkışlamıştır. Daha sonra **Niyazi Bey**, sözlerine şöyle devam etmiştir:

Niyâzi Bey *(devamla)-Hulâsâ Efendiler, fikrimi bu noktada izah ettim. Hudûdumuz, gayr-i tabiîdir. Tarafeyn münâsebâtı için iyi bir şekilde çizilmiş değildir, gayr-i millîdir. Gayr-i coğrâfîdir, gayr-i iktisâdîdir. Hiçbir şerâit-i iktisâdiye nazar-ı itibara alınmamıştır. Hiç mâkul esâsa müstenid değildir, bunu bizzat Fransızlar ve Fransız gazeteleri itiraf etmektedir*

O hâlde bu kadar zaferlerden sonra ve bu kadar kardeşlerimiz hâlâs ve saâdet günlerini gördükten sonra, bu sun'î hudûd hâlâ ve hâlâ kalacak mıdır? Oradaki kardeşlerimiz öksüz bırakılacak mıdır? Biraz evvel Hâriciye Encümeni Mazbatası'nda Ankara İtilâfının mer'î olduğuna dâir bir mektup ve beyânnâme alındığı bildiriliyor. Birinci Lozan Konferansı hakkında neşredilen Sarı Kitap'ta görmüştüm. Bunu Musul Müzâkeresi esnâsında 23 Kanunisânî'de Fransız heyet-i murahhasası kendiliğinden teklif etmiştir. Hülâsâ ***Mösyö Pompar****:*

«-Suriye hudûdunun tekrar tahdidi meselesinin tekrar mevzubahs olacağını zannetmeyiz, Ankara İtilâfnâmesi'le çizilmiştir. Orada vardır. Konferans, bu İtilâfnâme'nin mevcûdiyetini tanır, senet ittihaz eder!» demiştir.

O hâlde yeni ne vardır? Yalnız bir şey vardır. Muâhedenâmenin on altıncı maddesini tekrar gözden geçirelim:

«Türkiye, işbu muâhedede musarrah hudûdlar hâricinde bilcümle arâzi üzerinde ve bu arâziye müteallik işbu muâhede ile üzerlerinde hakk-ı hâkimiyet tanınmış cezireler üzerinde -ki bu arâzi ve cezirelerin mukadderâtı alâkadarlar tarafından tâyin edilmiş veya edilecektir- her ne mâhiyette olursa olsun her türlü hukûktan ferâgât ettiğini beyân eyler» *denildikten sonra:*

«İşbu maddenin ahkâm-ı mücâveret *(komşuluk)* ***münâ-***

sebetiyle Türkiye ile hemhudûd memleketler arasında tekarrur etmiş veya edecek olan ahkâm-ı husûsiyyeyi de ihlâl etmez.» *diye bir fıkra konulmuştur!..*

Arkadaşlar, bunun evveliyâtı vardır!.. Biliyorsunuz ki, Birinci Lozan Konferansı'ndan sonraki onaltıncı madde ile iki fıkra ilâvesi teklif edilmişti. Birisi Adakale, diğeri de İskenderun mıntıkası hakkında idi. Bu mıntıka için Birinci Lozan Konferansı'ndan sonra Hükümetçe onaltıncı maddenin sonunda şu teklif edilmişti:

«Bu maddenin *(Yani onlatıncı maddesinin)* ***ahkâmı, 20 Teşrînievvel 1920 tarihli Ankara İtilâfnâmesi'nin yedinci maddesiyle Fransız Murahhasının madde-yi mezbûreye aynı târihli merbût mektubiyle İtilâfnâme-i mezbûrun İmzâ Zabıtnâmesi ahkâmına hâlel getirmeyecektir!»***

Arkadaşlar! Müzâkerât neticesinde bu fıkra, biraz evvel okuduğum fıkraya inkılâb etmiştir. Yani Ankara İtilâfnâmesi ve merbûtâtıyle bu mıntıka için kabul edilen Usûl-i İdâre-i Mahsûsa Mukâvelenâmesi'nin 16. maddesinin son fıkrasıyla teeyyüd etmiştir.

Efendiler! Lozan Konferansları'nda, mevcud muâhedenâmede bu mühim kitle-i milliyemiz, bu kardeşlerimiz için yapılan şey, maatteessüf bundan ibârettir. Hükmünüzü ona göre veriniz!..

Arkadaşlar! Bu muâhedenâme iie uğradığımız mülkî, millî, iktisâdî zâyiâtın ehemmiyetini gösterdim. Cenûpta kalan Türklerin târihî, ırkî, harsî, iktisâdî vaziyetleri hakkında izahatta bulundum. Bu kardeşlerinizin irâdelerini bidâyetten beri kavlen ve fiilen izhar ettiklerini hikâye ettim. Bu büyük ve kıymetli kitle-i milliyemizin hâlâsı ötedenberi dâvamızın esası olduğunu, Londra ve Ankara müzâkeratı neticesinde asıl mukadderâtının bilâhare muâhedenâme ile tâyinine intizâren verilmiş bulunan asgarî te'minatı izah ettim. Maatteessüf bu asgarî te'minatın bile tatbik olunmadığını gösterdim. Artık siz

de benim gibi bu kardeşlerimizin selâmeti için, mülkümüzün büyük bir kısmının salâh-ı iktisâdiyesi için, her türlü ihtilâfın izâlesi için, cenub hudûdunun milliyet esâsına göre tashihi ve bu mıntıkanın millî hudûdumuz dâhiline idhâlini zarûrî gördünüz.

Efendiler! Sabrınızı sûistimal etmekten korkarım. Söylenecek söz çoktur. Yalnız bu mes'eleye müteallik değildir. Trakya'ya, Adalar'a, Hazine-i Hassa'nın hukûkuna, tâmirât ve sâireye âid birçok söylenecek sözler vardır. Şimdi bunları teşrih fazla olur. Îcab ederse izahat veririm..." dedikten sonra, çizilen hudûdlar hâricinde kalan Türkler'in 15.11.337 (1921)'de Meclis'e çektikleri feryadnâme mâhiyetindeki uzun bir telgrafı okumuş ve sonra da:

Efendiler! Fazla söz söylemeye tahammülüm kalmadı. Yalnız bir şey diyeceğim: Bu muâhedenâme, bu şekliyle bence gayr-ı kaabil-i kabuldür. Hepimizin hissiyâtına ve teessürlerine vâkıfım. Hepiniz de benim hissiyâtıma iştirak edersiniz. Hisleriniz ve dertleriniz benimle müşterektir. Ben, teessürümün izâlesini, bu muâhedenâmenin tamamıyla reddinde buluyorum. Siz teessürünüzü, ne şekilde iblâğ ederseniz ediniz, Cihan duysun!" demiştir.

b-YAHYA KEMAL BEY'İN KONUŞMASI

Müzâkerelere kısa bir ara verildikten sonra, kürsüye büyük şâir **Yahya Kemal (Beyatlı) Bey** gelmiştir.

***"Reis (Sabri Beyefendi)** -Efendiler, celseyi açıyorum. Söz, **Yahya Kemal Bey**'indir.*

***Yahya Kemal Bey** (Urfa)- Efendiler, ben de betahsis cenûp hudûdumuzdan bahsedeceğim. Demin söz alan Mersin Meb'usu **Niyâzi Bey** vatanın, Cenûp Türkleri'nin dertleriyle muzdarip, bir âşık gibi o kadar dûr-i diraz (uzun uzadıya) bahsettiler ki bana, O'nu yalnız te'yid etmek kalıyor. Muhtasaran bazı şeyler söyleyeceğim. İki sene evvel Ankara*

YAHYA KEMAL BEYATLI
(1884-1958)

İtilâfnâmesi akdedilirken, eğer müzâkerâta akl-ı selîm rehber olsaydı derdim ki, şimdi cerîha gibi kanayan hudûd çizilmezdi. Lâzkıye'nin cenûbundan bir çizgi çizilirdi. Bu hudûd, Cebel-i Sem'ân'a çıkardı ve Garpta o hudûd, Türklerle meskûn bir kıtayı anavatana bırakırdı. O hudûd, Fırat'tan Cebel-i Sem'ân'a kadar gelirdi. Fırat'ı takip ederdi. Çünkü Lozan'da Rumeli hudûdumuzdaki daha küçük bir nehri, bir Sedd-i Çin gibi hudûd-ı tabiî addediyorlardı ve orada altı yüz bin Türk ikamet ediyordu. O altı yüz bin Türk'ü, Yunanistan'a elleri, kolları bağlı teslim ettiler. Acaba Cenup'ta Fırat, Meriç kadar bir hudûd-ı tabiî teşkil edemez miydi?

Evet, efendiler!.. Fırat'ın bir tarafında kalan saha, o saha ki: Diyarbakır, Siverek, Urfa, Mardin, Siirt ahâlisi ağnâmının meralarıdır, oralar bize kalırdı ve o saha da gayet büyük mikyasta bir aşâir (aşîretler) temevvücâtı (dalgalanması) bulunurdu ve hudûdda emn ü âsâyiş dâima bâkî kalırdı. Fakat Suriye'nin Rum ve Ermeni Katolikleri, -ki dâima burunlarını Şark meselesine sokarlar- onlar efkâr-ı umûmiyeyi ihlâl ettiler, dediler ki:

"-O sahada oturan ırk, doğrudan doğruya Suriye ırkına mensuptur."

***Necib Bey** (Mardin)- Hayır, yalan söylemişlerdir!..*

***Yahya Kemal Bey** (Devamla)- Hayır, efendiler!.. Doğrudan doğruya Türk ve Kürt milletine mensup bir ırktır, doğrudan doğruya anavatana iltihak etmek isteyen bir ırktır.*

Fakat bendeniz, bu hudûdda ısrar etmeyeceğim. Madem ki, bize Fırat hattını vermediler. Sincar'dan Cebel-i Abdülaziz'e gelen ve oradan Tellürrıfat'a inen hudûdu verselerdi ve o zaman bu hattın beri tarafındaki Türkiye mes'ud olurdu. Fakat bunu dahî vermediler. Şimdi oradaki hudûd, yalnız ırk ve milliyet nazariyesi aleyhinde değil, tabiat aleyhinde de bir hudûddur. O hudûda karşı tabiat isyan ediyor.

Binaenaleyh diplomatlar eserlerini ikmal ettiler; söyleyecek söz kalmadı gibi. Fakat ben diplomatlara değil, Fransız milletinin vicdânına hitab ediyorum. O Fransız milleti ki, iki büyük şiârından biri vatanperverliktir, biri akl-ı selîmdir.

Fransızlar, 48 sene Alsas Loren için ağlayan Fransızlar, bizim kaç sene İskenderun ve Antakya için ağlayacağımızı belki her milletten daha fazla hissedebilirler ve yine Fransız akl-ı selîmine müracaat ediyorum. Ümid ediyorum ki; Fransız akl-ı selîmi, Fransız Hükümeti'ne Cenup hudûduna daha sâlim ve daha samimî bir tarz ve istikamet gösterir ve oradaki cerîha (yara) kanamaz. Bir tarafta, yurduna, sığınmak isteyen bir millet müsterih olur ve diğer tarafta da Suriye ve Suriye'nin hâmisi olan devlet müsterih olur.

Kürsüden inmeden evvel, bir kelime daha söylemek istiyorum. Bu anda Antakya ve İskenderun mühim bir saat yaşıyor. Bu iki şehir, zannetmesinler ki, onlar için bu saat, hiçbir zaman vedâ saatleri değildir. Biz, o milletiz ki, Yunan topları Haymana'dan Polatlı'ya doğru patlarken biz, bütün, o ateş hattının arkasında; İzmir'de, Bursa'da, Edirne'de Türk bayraklarını görüyorduk. Ve o anda bizim mefkûremizi, cinnet telâkki edenler vardı. Fakat bizim bu cinnetimiz onları şaşırttı. O akılları durdurdu. Biz bugün, bu anda Antakya'da, İskenderun'da ve bütün o toprakların arkasında kalan Türk, Türkmen, Kürt bayraklarını görüyoruz ve bizim mefkûremizi hiçbir şey durduramayacaktır. (Şiddetli ve sürekli alkışlar)"

c- HAMDULLAH SUBHİ BEY'İN KONUŞMASI

Hamdullah Subhi Bey *(İstanbul)- Arkadaşlar! Hey'eti Murahhasamızın Lozan'dan getirdiği sulhnâme, eski bir vasiyetnâme yerine konmuş bir hayat, bir ümit vesîkasıdır. Heyet-i Murahhasamızın Lozan'dan buraya getirdiği sulhnâmeyi, heyet-i mecmuâsiyle tasvib edenlerden, tasdik edenlerden biri benim.*

HAMDULLAH SUBHİ TANRIÖVER
(1886-1966)

Anadolu'da cereyan eden vak'ayı, askerî nokta-i nazardan mütalâa edildiği vakit, ne kadar ağır şerâitle muhat (kuşatılmış) ise, Lozan'da cereyan eden mücâdele de, aynı şerâit ile muhât idi.

Türk zaferi, Lozan'da istihsal edilen zaferle itmam edilmiştir. Bu zaferi elde ederek Türk Milleti'ne, esâret yerine necât getirenleri takdis etmek, her Türk'ün bir borcudur. Benim ilk vazifem, bu sulhnâmeyi bize getirenlere şükranımı söylemektir.

Arzu ederdik, sulhumuzun bazı zayıf noktaları olmasın. Yazık ki, bazı zayıf noktaları var. Muhterem arkadaşımız Mersin Meb'usu ***Niyâzi Bey****'in ve O'ndan sonra* ***Yahya Kemal Bey****'in temas ettiği Cenup hudûdları bu meyândadır.*

Niyâzi Bey*, o kadar derin bir kifâyet ve ihtisas ile sözlerine devam ettikçe bendeniz, oturduğum köşede sözümün kısaldığını gördüm. Onun sözleri uzadıkça benim sözlerimin kısalması, bir zarûret hâline geçti. O hâlde ne söyleyeceğim?!*

Bu aziz toprakları adım adım bilecek, her kayasını, her köşesini bilecek kadar derin bir ihâtaya mâlik değilim. Yalnız bildiğim bir şey var: Cenûp'ta, hudûdumuzun hâricinde Türkler kalıyor. O Türkler ki, Türk Milleti'nin en hassas, en a'sabî evlâdı diye yâd edilebilirler. O Türkler ki, muhterem arkadaşımın pek muhîk (haklı) olarak anlattığı üzere, Arap istilâsı gibi müthiş bir mânevî istilânın önüne durmuş ve Anadolu'nun araplaşmasına asırlardan beri mâni olmuşlardır. Ben, o toprakları yakından tanımadım, fakat diğer bir yolda tanıdım diyebilirim. İskenderunlular, Cenûp havâlisinde yaşayan Türkler, bizim olduğumuz yerlere geldiler. Ben o memleketin yetiştirdiği gençleri, mektep sıraları üzerinde gördüm. O memleketin yetiştirdiği gençlerle millî müesseseler içerisinde bulunduk; onlarla beraber çalıştım, gözlerinin içine baktım, fetihlerini gördüm, ruhlarını tanıdım. Onlar, asil şeylerin âşıkı, hamiyetin, iyiliğin, hakkın, faziletin timsali gençlerdi.

Bu neticeye vâsıl olduğumuz günde ve bir tarihin bittiği, bir tarihin yeniden, başladığı fevkalâde mühim bu günlerde, onların hislerini vuzûh ve sarâhatle tahlil ediyorum. Bir taraftan bayram yapıyorlar; çünkü çok vatanperverdirler, çünkü çok milliyetperverdirler. Türk vatanının büyük bir parçasının kurtulmasından dolayı onlar, bayram yapıyorlar. Aynı zamanda mâtem içindedirler; çünkü vatanlarının büyük parçasının hâlâsını gördüler ve kendi istilâya uğramış olan yurtlarının da kurtulmadığını görüyorlar. Fransa dostluğuna çok ehemmiyet veren bir adam sıfatıyla söylüyorum: Türk dostluğuna çok ehemmiyet vermesine lüzûm gördüğüm Fransa'nın, bunu dâima nazar-ı dikkat önünde tutulması lâzım gelir.

Orada, Cenûp'ta bir ezâ ve ıztırap menbaı vardır ve orada yaşayan Türklerin duyduğu bu ezâ ve ıztırâbâtı biz hissetmeyelim ve duymayalım, bu kaabil olur mu? Aramız-

da, akdedilmiş olan îtilâfnâmeye rağmen hâlâ orada, husûsî bir idâre te'sis edilmemiştir. Kaahir bir Türk ekseriyeti ile meskûn olan yerlerde Türk me'murları idârenin başında bulunmak lâzım gelirken bu memurlar yerlerine konmamıştır. Yahud Türk isimlerini sûistimal eden, kudsî maksadları ihmal eyleyen birtakım sefiller, Türk nâmı sûistimal edilerek, onları idâre edecek mevkilere çıkarılmıştır.

Ermeni çeteleri el'ân tahribat yapıyor. Şark'ta emniyet bulabilmek için, Garb'ın dâima devam etmek istidadını gösteren buhranlarına karşı, Şark'ta kendi vaziyetini muhafaza etmek isteyecek olan Fransa, bu noktayı, bu Cenûp noktasını, düşünmelidir. Orada bu vaziyet devam ettiği takdirde, arzu ettiği emniyet, hiçbir zaman hâsıl olmayacaktır. Biz hangi mukâvelenin altına imzamızı koyarsak koyalım, Fransa'nın dostluğuna ne kadar ehemmiyet verirsek verelim, oradan gelecek şikâyetlere ve oradan gelecek mültecîlere karşı kalplerimizin kapılarını, kapayamayız, gözlerimizin kapaklarını indiremeyiz; bu kaabil değildir. (Bravo sesleri, alkışlar.)

Arkadaşlar! Biz istiyoruz ki, verdiğimiz söze sâdık kalalım ve verdiği söze; dâima, vefakâr kalmış adamlar sıfatıyla söylüyor, bu muâhedenin tekrar tevsîk ettiği îtilâfa istinâden söylüyorum: Biz, hudûdun ortasında yaşayan Türkleri, kimseye esir sürüsü olarak terk etmedik!..

Biz, millî idealleri için çalışan, hükümetlerinde kendi ana dillerini kullanan, kendi mevcûdiyetlerini hür olarak idâme eden ve Türk me'murlarının idâreleri altında efendi olarak yaşayan Türkler bıraktık!.. Eğer bunun, gayrı bir yol tasavvur ediliyorsa, emin olsunlar ki, kendi haklarını kendileri müdafaa etmekte nasıl bir istidada mâlik olduklarını en mutantan, en târihî misallerle göstermiş olan Cenûp havâlisi Türkleri, yeni bir mücâdeleye girmekten çekinmeyeceklerdir. Anadolu da bunun karşısında gayr-i hassas kalamaz ve bu,

bizi nereye kadar sürükler, bunu kimse tahmin edemez!..

Bunun için Şark'ta teessüs etmesini arzu ettiğimiz emniyet, huzur tehlikededir. Aziz reisimizin geçen gün çok samimî ve çok hâlis bir lisânla söylediği üzere:

"-Biz, sükûn arzularıyla sulha giriyoruz."

Biz, istiyoruz ki, etrafımızda yaşayanlarla, dost olarak geçinelim. Bunun için memleketin etrafında dostluk şerâiti teessüs etmelidir. Yanımızda Türkler, yurtlarının içinde boğazlanırken, Ermeni çeteleri bu toprakta getirdikleri intikam hislerini kardeşlerimizin kanları üzerinde tatmin etmeye çalışırken, burada sükûn teessüs etsin, bunun imkânı yoktur!.. Türkiye-Fransa dostluğunun bir tek şartı vardır: Cenûp Türkleri'nin, kendi topraklarında masûn ve mahfuz olarak yaşamaları!.. Bu, bizim birinci temennimizdir.

Efendiler!.. Ben sözlerimin başında dedim ki, bu muâhedeyi bir hürriyet vesikası olarak kabul edenlerden biriyim. Fakat bu muâhedenin içinde bazı maddeler var ki, kalbimiz tasdik etmemiştir!..

Milletler, ıztırap zamanlarında, bilhassa zavallı mağdur Türk Milleti için vâkî olduğu gibi arzularının hilâfında bir muâhedeyi imzalarlar. Fakat elimizin imzaladığı, kalbimizin imzalamadığı zamanda o tasdik, hakikî değildir. Biz, ana topraklarımızın hâricinde kalan, Türkler'e, bâhusûs en yakın zamanlara kadar bizimle beraber aynı bayrağın gölgesinde yaşayan Türkler'e îcâb eden emniyet bahşedilmedikçe, onlar topraklarında hür ve mes'ud yaşamadıkça bu Muâhedeyi yine imza edebiliriz. Fakat ellerimiz, bunu kerhen imzalar, kalbimiz aslâ buna râzı değildir.

Hudûdumuzun Cenûp kısmında kalan kardeşlerimize söylüyorum: Yerlerinizi, yurtlarınızı terk etmeyin!.. Anadolu mesâfelerinin üzerinden o bedbaht kardeşlerimize, o Türk Bayrağı altında yaşamak isteyen zavallı kardeşlerimize söy-

lüyorum: Sizinle beraberiz, sizinle beraber kalacağız!..

Tâlih bir zaman makûs (ters) görünse bile neticede bir gün gelecek, eğer Fransızlar sözlerini tutmamakta devam ederlerse, biz îcab eden bütün şerâiti elde edeceğiz ve vaktiyle olduğu gibi yarın da millî bayrağımızın gölgesinde beraber yaşamak yolunu bulacağız." (Şiddetli alkışlar)

ç- ŞÜKRÜ KAYA BEY'İN KONUŞMASI

Şükrü Kaya Bey *(Menteşe)- Efendiler!.. Cihan tarihinin hiçbir millet hesabına kaydetmediği büyük fedakârlıklarla elde ettiğimiz bu büyük zaferden Hükümetimin beklediği netice gayet basit ve mütevâzıdır.* ***"Misak-ı Millî"*** *dediğimiz Mukâvele-i Milliye ile âleme ilân ettiğimiz mevadd-ı mütâlebat (istekler) bir cümle ile hulâsa edilebilir:* ***"Millî hudutlarımız dâhilinde hür ve müstakil bir devlet hâlinde yaşamak!"***

ŞÜKRÜ KAYA
(1883-1959)

Dünyada her millet için tanınan bu hak, evvelleri bizden çok esirgeniyordu. Maatteessüf, bu sefer de Lozan'da yine esirgenmiştir. Sekiz ay devam eden bu Lozan Konferansları'nın safahatı, hak ile tegallübün mücâdelesi ile mâlâmâldir.

Her zaman olduğu gibi bu defa da hakkın müdafaası, yine biz Türkler'e düşmüştür. Heyet-i Murahhasamız, bu vazifesini Cihanın takdirini celb edecek bir kiyâset ve azim ve metânetle yaptı. Fakat maatteessüf beklenilen neticeyi elde edemedi. Eğer Heyet-i Murahhasamız, bu neticeyi elde edememiş ise, emin olunuz ki, bunun mesuliyeti doğrudan doğ-

ruya henüz bize karşı zihniyetlerini değiştiremeyen, hak ve adâlet mefhumlarını, bize karşı başka türlü taşıyan ve Şark'ta hâlâ emperyalizm fikirlerini taşıyan Garp diplomatlarına âiddir.

***Mahmud Celâl Bey** (İzmir)- Şark'ta müstemleke yoktur artık!.*

***Şükrü Kaya Bey** (Devamla)- Eğer Lozan Konferansı, âlem-i insâniyete Cihan Harbi'nin fâcialarını, elemlerini unutturacak ve âleme bir huzur ve sükûn bahşedecek ve milletler arasında insâniyet kardeşliği te'sis edecek bir vesîka temin edemiyorsa, emin olunuz ki, bunun mes'uliyeti doğrudan doğruya bize, hükümetimize değil, Garb'in hâlâ eski zihniyetini taşıyan makyavelvârî, desîsekâr emellerle başkalarının topraklarına göz diken diplomatlarına âiddir!. (Bravo sesleri).*

Efendiler! Bugün önünüze terk edilen bu vesîka-i siyâsiye, ensal-i âtiyeye (gelecek nesillere), hattâ korkarım ki, bizim nesle bile esaslı ihtilâflar tevlîd edecek tehlikeli ahkâmı muhtevî bulunuyor. Bir defa muâhedenin, Avrupa'da bizimle Yunanistan ve Bulgaristan arasında tesbit ettiği hudûda bakınız ve bir de haritayı göz önüne getiriniz. Göreceksiniz ki, bu muâhede, bize Balkan Harbi neticesinde, o elemli günlerde elde ettiğimiz 1913 hudûdunu temin edemiyor. Edirne'nin hayat ve ziyâ menbâlarını kapıyor ve Edirne'yi maatteessüf ölüme mahkûm ediyor.

Efendiler! Bir şehir, tarih-i millîde tuttuğu yerle, hâtıratiyle, âbidâtiyle yaşayamaz. Bir şehrin yaşaması için kendisine bir muhît-i iktisâdî lâzım!.. İşte Edirne, bu muhît-i iktisâdîden tamamıyla mahrum edilmiştir. Edirne'nin yaşayabilmesi için Garp'ta kendisine geniş bir saha lâzımdır. Kendisini denize îsal edecek, doğrudan doğruya millî hudûdlarımızdan geçecek bir şimendifer ve Bahr-i Sefîd'in kendisine

en yakın bir limanı lâzımdır. Bunların hiçbirisi kendisine verilmemiştir. Edirne'nin yarın bir âkıbet-i elîmeye düşmek ihtimali, büyük bir kehânete tevakkuf etmez. Hudûd, yavaş yavaş te'sirini yapmaktadır. Asırlardan beri yerleşen Türkler, yavaş yavaş memleketlerini terk etmektedirler. Efendiler! Muâhedenin aynı maddesi, tarihi, ekseriyet-i nüfusu, dini, ırkı, âbidâtı, hulâsa bir kıta-i arâziyi bir millete bağlayan revâbıtın kâffesiyle bize merbût olan Garbî Trakya'yı hudutlarımızın hâricinde bırakmıştır.

Es'ad Efendi *(Menteşe)- Balkan Harbi'nden sonra elli sekiz gün Hükümet süren Trakya'nın sözü, özü Türk'tür!..*

Şükrü Kaya Bey *(Devamla)- Balkan Harbi'nde bu arâzi, o zaman da güyâ bir hakiki tasarrufu varmış gibi Bulgaristan'a verilmişti. Şimdi de Yunanistan'a veriliyor. Bu da gösterir ki, Garbî Trakya, ne Yunanistan'ın ve ne de Bulgaristan'ındır. Garbî Trakya, Türk'tür ve Türk'ün olması lâzımdır. (Alkışlar)*

Es'ad Efendi *(Menteşe)- Anadolu'nun Kurtuluş Taarruzu'ndan evvel Garbî Trakyalıların kıyam ve mücâhedesi üzerine Yunan'ın üç fırkasının Rumeli'ye ve Garbî Trakya'ya geçtiklerini kumandanlar tasdik eder. Acıyalım bu fedakâr halka, acıyalım!..*

Şükrü Kaya Bey *(Devamla)- Birinci Lozan Konferansı'nda insaftan tecerrüd eden diplomatlar, bu garip vatanı da bizden ayırmaktan çekinmemişlerdir. Hemhudûd oldukları için hâssaten iyi geçinmeye mecbûr bulunan Bulgarlar'ın, Yunanlılar'ın ve Türkler'in arasına bir vesîle-i nifak sokmak üzere bu hâli kabul eylemişlerdir. Bunun en iyi çâre-i hâlli, Garbî Trakya'nın sahib-i aslîsi olan Türkler'e vermekti ve ancak ihtilâf bu sûretle ref' olunabilirdi. Bundan Balkan muvâzenesine hâlel gelmez, bilâkis asıl muvâzene o zaman teessüs ederdi. Yunanlılarla aramızda bir mesele-i ihtilâf*

daha ziyâde azalmış olurdu. Ve Bulgarlar'a müsaadekârlıkta bulunabilirdik. Bugün Garbî Trakya doğrudan doğruya vesile-i ihtilâf olarak Yunanistan'da kalmış ve oradaki Müslümanlar ezilmekte bulunmuştur. Ben, Garp diplomatlarının bu kadar hakikatleri görmeyeceklerine kâil değilim; bunun için gıyaplarında olsa da afv buyursunlar, bunu hüsn-i niyetlerine hamledemeyeceğim.

Malûm-i âlîleridir ki Garbî Trakya'da Müslümanlar mübâdeleden istisna edilmiştir. Fakat Yunanistan'ın başka yerlerde muvaffakiyetle tatbik ettiği imhâ siyâseti, yarın maatteessüf orada da tek bir Türk'ü barındıramayacaktır. Gazetelerde sütunlarla dolu fâcialar, bugün elimizde gezen istimdatnâmeler, husûsî mektuplarla alabildiğimiz fecî haberler, Türk'ün yüksek göğsünden yükselen ve yalnız semâlarda mâkes bulan hıçkırıklarla, gizli mâtem ve gizli emellerinin binde biri derecesinde bile değildir. Ben, Türk ve Yunanlılar'ın Şarkî Bahr-i Sefid havzasında bir âmil-i sulh ve sükûn olacağını çok ümid ediyordum. Bu ümidimin boş bir hayal olduğunu görmek, benim için ve benim gibi sulh ve terakki âşıkları Türkler için, hepimizi dilhûn edecek bir hareket olacaktır.

Fakat efendiler; unutmamalıdır ki, Garbî Trakya'daki Müslümanlar İstanbul'daki Rumlar'a mukabil bırakılmıştır. Oradaki ırkdaşlarımızı yeniden muhâceret tehlikesinden kurtarmak endişesi, İstanbul'daki Rumları bırakmak gibi tehlikeli bir fedâkârlığı intac etmiştir. Garbî Trakya'dan çıkacak bir âileye karşı İstanbul'dan da beş, on âile çıkarmamız en muvâfık ve en müessir bir çare olacaktır.

("Tabiî!" sesleri)

Ve şimdilik en müessir silâh da budur. Hukûk-ı düvelde mukabele-bi'l-misil gibi bir tedbir vardır. Bu tedbirin ve daha münâsip olanlarının şiddetle tatbikini Hükümetimizden ricâ etmek, Meclis-i Âliniz için ve benim için bir vazifedir ve

bir haktır.

Efendiler, Lozan Muâhedesi'nin hudûdlar safhasında Türklere gösterdiği insafsızlık bundan, ibâret değildir. Boğazlar'a hâkim olan yerlerde bazı adalar vardır. Meselâ, bunlardan bir kısmı İmroz ve Bozcaada'dır. Bunlar bize bazı kuyût ve şurûtla iâde olunuyor. Fakat aynı derecede Boğazlara hâkim Semendirek, Limni vardır. Bunlar unutuluyor. Herkesin malûmudur ki, Boğazlara karşı olan tasallutlar, taarruzlar Limni, Mondros Limanı'nda ihzâr olunur. Niçin bu memleketler, bu adalar Türkiye'ye iâde olunmuyor?

Benim fikrimce, bu itibarla ve daha birçok itibarlarla Lozan Konferansı'nın doğurduğu bu Muâhedenâme nâkıstır, nâtamamdır ve pek çok tehlikeli mevaddı hâvîdir.

Boğazlardan sonra Midilli, Sakız ve Sisam adaları vardır. Rica ederim, benimle beraber tekrar haritayı göz önüne getiriniz. Bu adalar, Anadolu'dan kopmuş güzel birer parçadır. Ben bu adaların güzelliğinden, servetinden, oradaki Türk hayatının yaşattığı âbidâttan bahsetmeyeceğim.

Rica ederim, bir kere daha haritaya bakınız. Bu adalar yabancı ellerde bulundukça bizim sahillerde yaşamak imkânı var mıdır?

("Yok!.." sesleri)

Sahillerimizin temin-i âsâyişi için edeceğimiz mütevâli fedakârlıklar, bu adaların zapt u raptından daha ziyâde güç olacaktır. Bugün bile Boğazlar'dan tutunuz da İçel sahiline kadar İzmir, Menteşe, Çeşme, Kuşadası, Antalya sahilleri orada ihzar olunan çetelerle iz'ac edilmektedir ve bugün sahildeki çiftlikler muattal bir hâlde kalmaktadır. Evet, görüyorsunuz ki, Muâhede'de bu adaların şöyle böyle gayri askerî bir şekle konacağına dâir bir kayıt vardır. Fakat efendiler! Bu kayıtlar, hadd-i zâtında adaların ne maksatla Yunanistan'a verildiğini bize ihbar eden bir işarettir. Adalar,

Anadolu'ya denizden gelecek istilâ kuvvetlerini durduracak birer kale idi; tâbirimi mazur görünüz, ben bunlara birer sâbit donanma diyeceğim. Bu adalar, sırf Anadolu'nun müdafaası için yaratılmıştır. Hâlbuki müdafaa ise, en haklı, en meşrû bir haktır. Hâlbuki Yunanistan'ın elindeki bu adalar, Anadolu'ya vâki olacak taarruzun, tasallutun, hücumun ilk karakollarıdır. Bu muâhede taarruz hakkını tesbit eden, meşrû göstermek isteyen bir vesikadır.

"Muâhedeye mâkuldür, münsiftir." diyebilmek için bu adaları muhtar bir şekle sokmak îcab ederdi. O bile yapılmamıştır. Efendiler! Yunanistan'a bahşedilen Sisam Adası'ndan aşağıya doğru gidecek olursak daha birtakım adalara tesâdüf ederiz. Bunlar bizim vaktiyle Cezâir-i Bahrisefîd vilâyetimizin birer cüz-i ferdi idi. İtalya Muharebesi'nden sonra, diplomasi lisânında bunlara ***"Oniki Adalar"*** *diyorlar. Bunlar içerisinde Rodos gibi, İstanköy, Meyis gibi Anadolu'ya bitişik ve Türklerle meskûn kıymetli adalar vardır.*

Efendiler! Malûm-i şânınız Trablusgarb'da ve Bingazi'de kahramanların hareketini durduramayan İtalya, Balkan Harbi'nin hudûsü üzerine Ouchy'de bizimle bir muâhede akdetmişti. Bu muâhede ile bu adaları bize iâde edecekti.

Bilâhare Balkan Harbi çıktı. Onu, Cihan Harbi tâkip etti. Bu adalar bize verilemedi. Kendi elinde emânet olarak kaldı. İtalya'nın bu adalarla hiçbir râbıta ve alâkası yoktur. İtalya, bu adaları o zamanlar bize verdiği gibi bu defa da ***"Sevr"*** *Muâhedesi akabinde Yunanlılara vermek teşebbüsünde bulundu ve hatırımda kaldığına göre, Yunanlılarla mukâvelemsi bir şey de akdetti. Türk zaferi, bu mukâveleyi feshettirebilir. Fakat acaba yine o gün; 4 Ağustos'ta üç devlet arasında Anadolu'yu nüfuz mıntıkalarına taksim eden üç vesika da imhâ edilmiş midir? Şurada, burada resmî ve gayr-i*

resmî adamların beyânâtına, resmî ve gayr-i resmî fırkaların programlarına bakılacak olarsa, İtalya'da hâlâ bu siyâsetin izlerine tesâdüf olunur ve adaların İtalya'ya münâsebeti kabul edilemez.

Efendiler! Adaların Anadolu'ya olan münâsebetini, diğer adalarda söylemiştim. Bu adalarda da o münâsebat ve alâka maa-ziyâdetin (fazlasıyla) vardır. Bugün Kuşada'dan tutunuz da tâ Mersin'e kadar bütün sahillerimiz, bu adalarda toplanan iktisâdî çetelerin mâruz-ı i'tisafı (yok edilmesine mâruz) olmaktadır. Harb senelerindeki gümrük vâridâtımızla sulh senelerimizdeki gümrük vâridâtımızı mukayese edecek olursak, o hudutlarımızı beklemek için vücuda getirdiğimiz teşkilâtın bize, neye mal olduğu tezâhür eder.

Adalar, bence İtalyanların elinde Anadolu'ya doğru uyanacak bir isti'mar ve istismar siyâsetinin bir mukaddemesidir. Evet, Anadolu'ya yan bakan gözlerin, uzatılan kolların ve Anadolu'yu şu veya bu sûretle istismar etmek isteyen dimağların nasıl parçalandığını gördük ve bunu Yunanistan acı bir tecrübe ile anladı ve âleme ispat ettik ki, Türkiye'ye atılacak ayak kırılır ve en salâhiyettar sesimizin İzmir'den bağırdığı gibi, topraklarımıza uzanacak, düşmanlar için gösterilecek yer, yerlerin altı, cehennemin dibidir. (Bravo sesleri)

Fakat efendiler!. Niçin biz asırlardan beri kalbimizi ihâta eden bu vatan kaygısıyla alâkadar olalım? Niçin bugün çekiç ve saban kullanacak olan kollarımız, yine silâh taşımaya mecbûr olsun? Terakkî düşünecek dimağlarımız niye memleket müdafaası plânlarını düşünsün? Biz sulha pürüzsüz, endişesiz bir sûrette girmek istiyorduk.

Efendiler! Ben bu tuzaklardan korkuyorum. Efendiler! Yine bize sulh ve sükûn vermeyeceklerdir.

***Esad Efendi** (Menteşe)- Kül altındaki ateş gibidir.*

Şükrü Kaya Bey *(Devamla)- Sulh ve sükûna teşne milletler arasında ihtilâf vesileleri bulunmamalıdır. Fakat efendiler! Bendeniz bu kürsüden bütün cihana, ilân ederim ki, bu tehlikeli hatanın mesulleri ne biz, ne Heyet-i Murahhasamız, ne de kumandanımızdır. Bunun mes'ulü Yakın Şark'ta emperyalizm heveslerini hâlâ terk edemeyen Garp hükümetleridir.*

Esad Efendi *(Menteşe)- Kahrolsun hâinler, zâlimler!*

Şükrü Kaya Bey *(Devamla)- Binâenaleyh, bu tehlikeleri ben göz önünde tutarak bu Muâhede'yi reddetmek mecbûriyetindeyim.*

Esad Efendi *(Menteşe)- Antakya, Garbî Trakya ilâ-âhirihî... hakkındaki dâvâmız hak, yardımcımız Cenab-ı Hak, muvaffakiyetimiz muhakkaktır, arkadaşlar. (Alkışlar)*

d-FÂİK ÖZTRAK'IN KONUŞMASI

Fâik Bey *(Tekirdağ)- Efendiler; milletimizin bu kadar yüksek kahramanlıklarla dört senedir idâme ettiği mücâhedenin neticesinde tertip edilen Muâhede, buraya gelip mevzuubahs olduğu zamanda çok arzu ederdim ki, bu kürsüden yapacağım iş takdir ve tebrik ve kabulünden ibâret olsun!..*

Fakat, çok, pek çok teessüf ederim ki, bu anda ben bu vazifeyi yapmak imkân ve iktidarını hâiz değilim. Çünkü efendiler! Muâhedenin ihtivâ ettiği mevad arasında hukûk-ı esâsiyemizi, hakk-ı bekâmızı, hukûk-ı meşrûamızı, bir kısım ırkdaşlarımızın hayat ve huzurunu tehdid ve ihlâl eden birçok mevad vardır.

Çok arzu ederdim ki, her türlü vesâitten mahrum olarak, her şeyi yoktan var ederek, azim ve himmetle işe başlayarak büyüklü küçüklü, erkekli kadınlı, heyet-i mecmûası ile bütün milletin kuvâsını sarf ederek dört seneden beri devam eden mücâdele bize yalnız Mondros Mütarekesi'nde vaadedi-

FÂİK ÖZTRAK
(1882-1951)

len şeyleri hattâ kısmen getirmiş olmakla iktifa etmiş olmasın!..

Çok isterdim ki, Mondros Mütârekenâmesi'yle ve o meşhur beyânnâmelerle, meşhur nutuklarla vaad edilen milliyet, istiklâl, bekâ ve muhtariyet gibi hukûk-ı esâsiye ve mukaddeseyi tanımaktan ibaret olan vaadlerden başka ayrıca bu kıymetli mücâhedâtının hissesini de beraber getirsin. Fakat çok şâyân-ı teessüftür ki, bizim elimizde bulunan muâhede, bunlardan mahrumdur. Bendeniz muâhededе gördüğüm gayr-i müsâid, mûzır, muhill-i hukûk mevaddın kâffesinden bahsedecek değilim.

Bunlarla daha çok alâkadar, daha çok mütehassıs olan arkadaşlarımız, kâfi miktarda izahat verdiler ve şüphesiz ki, sizi kâfî miktarda müteessir ve müteellim ettiler. Ben o arkadaşlarımızın kalblerinizde hâsıl ettikleri ihtisâsâta, teessürâta dokunmayarak dâire-i ihtisâsım dâhilinde addettiğim noktalara dâir idâre-i kelâm edeceğim. En çok üzerinde tevakkuf etmek istediğim mesele, mazlum Trakya'dır.

Efendiler! Muâhedenâmenin bize Garp hudûdu diye gösterdiği hudûd, Avrupa'da yegâne vilâyetimiz olan Edirne vilâyetinin, orada en güzel ve târihî şehrimiz olan Edirne'nin ve O'nun sînesinde Türk bedâyiinin (güzel sanatların) en mükemmel bir eseri gibi yaşayan ve bütün Âlem-i İslâm'da en kıymetli bir âbide olan, bilhassa Türkler'in kalbinde en yüksek mevkii tutan ***Sultan Selim****'in emniyetini kâfil değildir. Garp hudûdumuz, Edirne'nin pek yakınından geçer ve*

onu her türlü esbab ve imkân-ı müdafaadan mahrum bırakır. Herhangi bir taarruz zamanında Edirne'nin ve Edirne Vilâyeti'nin istinad edeceği ne bir kalesi, ne bir istihkâmı ve ne de bir hatt-ı müstahkemi yoktur.

Bundan başka, demin ***Şükrü Bey*** *arkadaşımın çok güzel izah ettiği gibi iktisâdiyât itibariyle Edirne, büyük bir zarar görmüştür. Edirne şehri, yaşaması lâzım olan muhitten mahrum edilmiş; mahreçten, menfezden mahrum olmuş ve oraya yabancı hâkimiyetler girmiştir.*

Boğazlar Mukâvelesi'ne vaz'edilen kuyût (kayıtlar), Edirne vilâyetinin, İstanbul'un ve belki Anadolu'nun müdafaasını işkâl ve tehdid edecek mâhiyettedir. Fakat bu meseleyi, daha ziyade mütahassıslarına terk ederek burada tevakkuf etmeyeceğim. Muâhedede Gelibolu şebihceziresinde (yarımadasında) mezarlık denilen birtakım yerlerin Düvel-i Mûtelife'ye terk edildiği de münderiçtir ve maâlesef bu, çok kat'î ve çok ezici tabitat ile tahkim olmuştur. Buna bahâne olarak Düvel-i Mûtelife orada medfun olan askerlerinin merkadin (merkadlarin) mahfûziyetini gösteriyorlar. Bendeniz, bu sebebi hiç de hakikî ve doğru olarak telâkki edemiyorum. Oradaki merâkıdın muhafazasını, bizim şimdiye kadar ölülere gösterdiğimiz hürmete kemal-i emniyetle terk edebilirlerdi ve orada gözlerinin önünde el-ân yaşamakta olan Fransız Mezarlığı, Haydarpaşa'da yaşayan İngiliz Mezarlığı, bunun en kuvvetli delilidir. Bunu da yapmak istemezlerse, Amerikalıların yaptığı gibi ölülerini kaldırıp götürebilirlerdi. Onu da yapmadılar, orada bıraktılar ve mezarlıkların hakk-ı tasarrufunu aldılar.

Efendiler! Bugün orada otuz beş tane İngiliz ve iki tane de Fransız mezarlığı vardır. Yarın bilmem kaç tane olacaktır. Burada duvar denilir yapılır, yol denilir yapılır, âbide denilir yapılır, hulâsa türlü şeyler ihdâs olunur. Onun için ben bu

kaydın altında çok zehirli bir tehlike görüyorum ve korkuyorum ki, bu yerler âtiyen birtakım ihtirâsât-ı siyâsiye için, birtakım makâsıd-ı tecâvüzkârâne için isti'mal edilecektir.

Fakat efendiler!.. Düvel-i Mûtelife zimamdârânı düşünmelidir ki, onların orada terk ettikleri ölüler, Dünya'dan, Dünya ihtirâsâtından el çekmişlerdir. Onların mezarlarını tecâvüzât-ı âtiye için yol ve vâsıta ittihaz etmek, kendilerinin de hürmetsizliğini gösterir.

Hâzım Bey *(Niğde)- Evet, fakat maksadları, ölülere istilâ yaptıracaklar.*

Fâik Bey *(Tekirdağ)- Onların kendi ölülerine karşı olan hissiyâtı ne olursa olsun, onları onlara terk edelim. Fakat efendiler!.. Bizim muazzez şehitlerimizin hâtırâtına ne dersiniz? Onların ölülerinin mevcud bulunduğu yerde, bizim yüzbinlerce şehidimizin kanları ve kefenleri mevcuddur. Biz bu kuyûdu kabul ederek onların hâtırât-ı azîzesini nasıl rencide edebiliriz? ("Pek doğru!" sadâları)*

Efendiler! Trakya denildiği vakit, hatıra, bir de ***"Garbî Trakya"*** *gelir. Vâkıa Trakya, heyet-i mecmuası ile birdir. Şark ve Garp nâmlarıyla Trakya denilirse de esâsı birdir, iki değildir. Trakya bir ve nâ-kabil-i taksimdir ve müebbeden bir olarak kalacaktır. Zaten Trakya heyet-i mecmuası ile Türk'tür ve inşâallâh müebbeden de Türk kalacaktır. ("İnşâallah" sesleri)*

Mehmed Bey *(Biga)- Her şey aslına rücû eder.*

Fâik Bey *(Devamla)- Efendiler! Bu* ***"Garbî Trakya"*** *tâbiri birtakım vakayi-i meş'ûme neticesi doğmuş ve maâlesef o sebeple isti'male zarûret hâsıl olmuştur. Bu, hiçbir vakit ayrılığı ifade edecek mâhiyet-i hakîkiyeyi hâiz değildir. Trakya, Türk vatanının nâ-kabil-i terk ve taksim ve cüz-i aslîsi olarak öteden beri milletçe kabul edilmiş bir esas olmak itibariyledir ki,* ***"Mîsâk-ı Millî"*** *mizde Garbî Trakya'nın mu-*

kadderatı, kendi evlâdının kemâl-i serbestî ile verecekleri ârânın (reylerin) neticesine tâlik edilmişti. Muâhedenâmemiz, maâlesef Mîsâk-ı Millîmizi hiçbir sûretle memnun edecek derecede olmadığı gibi, maâlesef ona dâir bir kelimeyi de muhtevî değildir.

Efendiler! Garbî Trakya, ekseriyet-i mütetevvikasiyle (üstün çoğunluğu ile) tamamen Türk'tür. Emlâk ve arâzisinin hemen tamamı Türklerindir. Türkler, orada ticâret itibariyle diğer bütün anâsıra (unsurlara) fâiktir. Hars itibariyle hepsine gâliptir. Bu vaziyette bulunan bir kıt'a ve bu kıt'anın evlâdı, nasıl olur da öteden beri onları imhâ etmek siyâsetini kullanmadan başka bir şey tâkip etmeyen, zâlim, imhâkâr bir devlete bilâkaydüşart teslim edilir?!

Nasıl olur da asırlardan beri orada yaşayan ve bize dâima hudûd bekçiliği eden ve her dâvet vukûunda hudûda ve her vazife borusu çaldığı zaman bilâ-tereddüt vazifesi başına koşan, sizinle, bizimle beraber her zaman bu memleket, bu vatan ve bu millet için her şeyi fedâ etmekte bir an tereddüt etmek istemeyen bu kardeşler, imhakâr düşman eline teslim olunur?!

Efendiler! Garbî Trakya'nın kendi mukadderâtını bilfiil tâyin etmek hakkı, bütün şerâit-i tâbiiyet ve hukûkiyesiyle mevcud olduğu gibi onların en büyük kuvve-i müeyyidesi olması lâzım gelen mücâhedesiyle de sâbit ve müeyyeddir. Garbî Trakya, bugün değil, elli sene, altmış sene, yüz sene evvel de hürriyeti için ve bu vatana merbûtiyeti için mücâdele etmiştir. Kırca Aliler'in tarihe intikal eden fedakârlıklarını içimizde bilmeyen yoktur zannederim.

Balkan Harbi'ni müteâkip fecî, meş'um bir tâlih neticesi olarak Balkanlılar'ın eline geçmiş olan Garbî Trakya, hiçbir taraftan yardım görmediği hâlde kendi kendine mücâdele etmiştir.

KADİR MISIROĞLU

Nakle esas aldığımız muâhede metninin kapak klişesi

Esad Efendi *(Menteşe)- 58 gün hükümet sürmüş, Dünya'ya kendini göstermiş, Edirne'nin hâlâsına âmil olmuştur.*

Fâik Bey *(Devamla)- Trakya, kendi azmiyle, kendi irâdesiyle, kendi silâhiyle mücâdele etmiş ve orada icrâ-yı hükümet etmiştir. Fakat efendiler! Maatteessüf talihsizlik orada da zavallıyı yenmiştir. O zamanki devletin ricâli, Trakyalılar'ın bu kahramanca harekâtını, birtakım mülâhazât-ı siyâsiye ile mûzır görmüşler ve onları iğfal ederek demişlerdir ki; sizin bu harekâtınız, anavatanın menâfi-i esâsiye ve asliyesini ihlâl ediyor ve onu ızrar ediyor.*

İşte siz, vatanın bu hatırı için vazgeçin ve biraz daha esârete katlanın, biz sizi vad ediyoruz, efendiler! Garbî Trakyalılar sizin için, Anavatanın istiklâli için ellerindeki silâhı terk etmişler ve bir müddet için bîrıza esâreti kabul etmişlerdir.

Bu vaziyette olan halk, bilmem nasıl olur, bilâ kayd ü şart düşmanın eline terk edilir? Garbî Trakyalıların mücâhedâtı bu kadarla da kalmamıştır. Mütârekeyi müteâkip, Dünya bir keşmekeş içinde iken onlar yine haklarını aramışlar, yine hakkın kuvve-i müeyyidesi olan silâha sarılarak meydan-ı cidâle atılmışlar ve bir taraftan da hâlâ insafı olduğunu zannettikleri Avrupa'nın büyük kapılarını çalmaktan da, zavallılar geri durmamışlardı. Onlardan ümid ettikleri şifayı bulamayınca, ellerindeki silâha daha kuvvetli sarıldılar. Fakat bu defa da o eski Osmanlı ricâli yerine, kendilerinden çok ümitvar oldukları ecnebî ricâli kaim oldu. Bu defa onlar iğfal ettiler ve kendilerine birçok vaadlerde bulundular, te'minat verdiler. Fakat îfâ etmediler. Mûtadları olduğu veçhile vaadlerinden hulfettiler. Garbî Trakyalılar, dost eliyle düşmana teslim edildikten sonra dahî yine kendilerinin en vefâkâr dostları olan silâhlarına sarıldılar, yer yer isyan ettiler, ih-

CONFÉRENCE DE LAUSANNE
SUR LES AFFAIRES DU PROCHE-ORIENT
(1922-1923)

ACTES
SIGNÉS À LAUSANNE
LE 30 JANVIER ET LE 24 JUILLET 1923

LETTRES ET ACCORDS
EN DATE DU 24 JUILLET 1923
RELATIFS
A DIVERSES CLAUSES DE CES ACTES

PARIS
IMPRIMERIE NATIONALE

Orjinal Fransızca metnin kapağı

tilâl yaptılar, düşmanla kavga ettiler.

Efendiler! Biz burada anavatanı kurtarmak için, istiklâlimizi, hürriyetimizi, şerefimizi kurtarmak içini uğraştığımız zaman Trakyalılar da aynı gâye uğrunda ve aynı maksadla dağlarında uğraşıyorlar, çarpışıyorlar ve kan döküyorlardı.

Efendiler! Bizim Millî mücâhedâtımızda da hiçbir zaman hatırımızdan çıkmaması lâzım gelen hidemât îfâ ettiler. Ben zannediyorum ki, bize düşen borç, onları kurtarmaktı. Fakat bu yapılamamış olsa bile imhâlarına mâni olacak esbâb temin edilebilirdi. Maâlesef ve tekrar maâlesef arz ediyorum ki, hiçbir şey yapılmamış, hiçbir kayıt istihsal edilememiştir. Ben bu şekilde, bu şerâit altında gelen muâhedeyi, bir taraftan bu vatanın menâfiine muhâlif gördüğümden, diğer taraftan da biraz vefâsız bulduğum için maâlesef kabul edemeyeceğim.

Efendiler!.. Garbî Trakya'ya bu muâhedeyle vurulan darbe, bundan ibaret değildir. Garbî Trakya, bu muâhedeyle, maâlesef şimdiye kadar asırların ayıramadığı iki parçaya ayrılmıştır. Hepimiz biliriz ki, Garbî Trakya'nın hudûdu Ortani Körfezi, Mestakarasu Nehri, Perim Dağları'dır. Hâlbuki mübâdeleye dair olan muâhede aksâmında Garbî Trakya'nın hudûdu, Bükreş Muâhedesi'nde çizilen hudûd olarak kaim edilmiştir ki, bu hudûd vaktiyle Edirne vilâyetimizle Selânik'i birbirinden ayıran Mestakarasu hudûdundan bile fenâdır.

Efendiler!.. Mübâdele, ekalliyetler hakkında tatbik edilmek üzere kabul edilmiş olan bir meseledir. Trakyalılar yurtlarında ekseriyeti teşkil ederler ve o yurdun sahib-i evveli ve ebedîsidirler. Onların bu iki hudûd arasında kalmış olan kısmını mübâdeleye tâbî tutmak sûretiyle Trakya üzerindeki onların hakkını bugün inkâr mı ediyoruz? Belki bugünkü ahvâl, bugünkü şerâit, bu hakkın istihsâline mâni olur. Belki bir insan ve belki bir millet, muvakkat bir zaman için bir hakkın

iptaline, terkine râzı olabilir. Fakat o hakkın müebbeden terkine bile bile hangi millet ve hangi, insan râzı olabilir?

Efendiler! Bu muâhedeyle biz, Garbî Trakya'nın en mühim aksâmındaki haktan vazgeçmiş oluyoruz!.. Bilmiyorum ki, bu bir basîret-i siyâsiye midir? Garbî Trakya'nın hakkı anavatana iltihaktan ibârettir. Ahvâl ve şerâit, bunun def'aten te'minine müsâid olmazsa, hiç olmazsa muhtâriyetlerinin te'mini lâzım gelirdi. O da te'min edilmezse hiç olmazsa hayatlarını, bekâlarını, huzur ve istirahatlarını temin edecek kuyût ve şerâit koymak lâzımdır. Fakat maâlesef Yunanlılar'ın Bozcaada ve İmroz gibi bir avuç toprak için kabul ettirdikleri şerâiti, biz koca ***"Garbî Trakya"*** *için kabul ettiremeyerek geldik.*

Bu muâhedede daha garip bir maddeye tesâdüf ettim. Efendiler! Onun bir maddesinde Yunanlılar, Anadolu'da yaptıkları zarar ve ziyânın esâsını kabul ediyorlar. Acaba unutuldu mu ki, bu vatanda Anadolu'dan başka bir küçük vatan parçası daha mevcuddu ve Yunanlılar, orada da aynı mezâlimi ve aynı fecâyii ve aynı tecâvüzâtı ve aynı zararları yaptılar.

Evet, denilebilir ki, biz Yunanlılar'dan bunu afv ettik, afv etmekle beraber bu îtiraf-ı zünûb arasına Trakya'nın da dâhil edilmesi lâzım gelmez miydi acaba? Muâhedenin münâkalâta âid olan kısmının bizce şâyân-ı kabul olmadığını görüyorum. Hâl-i hâzırı itibariyle İstanbul'u Edirne'ye rapteden şimendifer hattı, Kuleliburgaz'dan itibâren Kadıköy'üne kadar üç parçaya ayrılıyor. Kuleliburgaz'dan Karaağaç'a kadar olan kısmı Yunanlıların elinde kalıyor. Karaağaç'ta beş kilometresi bizim elimizde kalıyor. Oradan Kadıköy'üne kadar kısım da yine Yunanlıların elinde kalıyor.

Efendiler! Tasavvur buyurun, kendi memleketinde seyahat etmek isteyen bir Türk, Edirne'ye gitmek için bir defa

Yunan hudûduna geçecek, oradan çıkıp Türk hudûduna girecek!.. Avrupa'ya gitmek isteyen bir Türk ise, evvelâ Yunan toprağına, oradan yine Türk, oradan Yunan, sonra Bulgaristan'a geçecek. Denilebilir ki, orada serbestî-i seyr ü seferin, orada emniyet-i seyâhatin te'mini için Cemiyet-i Akvâm'ın kefâleti te'min edilmiştir ve orada bulunacak olan Cemiyet-i Akvâm komiseri, bizim kardeşlerimizin seyahatlerini temin ve teshil edecek. Bilmem efendiler! Biz Garblılar'dan her zaman haksızlık, her zaman ahitşîkenlik (anlaşmaya riâyetsizlik) görmemize rağmen, hâlâ onlara karşı ümit ve emniyet besleyecek miyiz?!

Yunanlılarla bizim aramızda çıkacak ihtilâfata, Cemiyet-i Akvâm'ın o komiseri hakkımıza ne kadar riâyetkâr olacaktır, acaba? O Cemiyet-i Akvâm ki, Yunanlıların bilâ-sebep ve münhasıran iştiyâk-ı zulümlerini teskîn etmek için memleketinizde yapmadıkları fecâyî, yakmadıkları ocak bırakmadıkları hâlde, ne bu ocakların külü ve dumanı ve zavallı dul ve yetimlerin feryadı, o yüksek Cemiyet-i Akvâm'ın hiç teessürünü celb etmediği hâlde, Yunanlılar, kendi belâlarını bulmaktan başka bir şey yapmak için daha dün mühim bir miktarda istikraz yapmak için o Cemiyet-i Akvâm'ın müzâheretine nâil olmuşlardır.

Her şeyde bize düşman ve fakat düşmanlarımıza müzâhir olan o adamların, hâkimliğinden ve müzâhirliğinden bizim yolcularımız acaba ne derece istifade edecek ve emniyetle seyahatlerini yapacaklardır?

Sonra efendiler! Bize muâhedede deniliyor ki; şâyet Türkiye, İstanbul ile Kuleliburgaz arasındaki hattı kendi arâzisinden diğer bir hatla raptettiği hâlde o üç kısımdan bizim, olan istifademiz sâkıt olacak, fakat Yunanlılarınki bâkî kalacaktır. Biz kendi arâzimizde hat yaptıktan sonra diğer hattan istifâdemiz neden sâkıt olsun?

Efendiler! Arkadaşlarım Muâhedenâmenin şâyân-ı kabul olmayan nukâtını (noktalarını) kâfi miktarda izah ettiler. Bendeniz de hayli tasrîhâtta bulundum. Zannederim ki, maksadımı izah da ettim. Artık vicdanlarınıza ve sizin kalblerinize ve sizin takdirlerinize âiddir. Ben, kendi hesabıma söylüyorum ki, milletin yaptığı fedakârlıkla mütenâsib olmayan bu muâhedeye verilecek benden kırmızıdan başka hiçbir şey yoktur.

***Reis**- Efendim; müsâade ederseniz vakit geç oldu. Müzâkereye, yarın devam edelim!"* dedi ve ertesi gün toplanılmak üzere celseye nihayet verildi.

Ertesi günkü celsede ilk olarak **Mustafa Necâti Bey** söz aldı ve şu konuşmayı yaptı:

e-MUSTAFA NECÂTİ BEY'İN KONUŞMASI

***Mustafa Necâti Bey** (İzmir)- Efendiler! Milletimizin hayat ve istiklâl uğruna giriştiği uzun ve yorucu mücâdelelerden sonra Heyet-i Murahhasamızla Düvel-i Mûtelife murahhasları arasında mün'akid olan mevâd; nazargâh-ı âlinize vaz' edilmiş bulunuyor. Asîl milletimizin, hayat, istiklâl ve mevcûdiyetine taallûk eden bu muâhedenin kabul ve âdem-i kabulü, rey-i âlinize mütevakkıf bulunduğundan bendeniz; huzur-ı millet ve târih karşısında uhdeme düşen vazifeyi îfâ için şu kürsi-i muallâ-yı milletten zât-ı âlilerinize muâhede*

MUSTAFA NECÂTİ (UĞURAL)
(1892-1929)

hakkındaki tenkîdâtımı arz etmek istiyorum. Sâfiyet ve asâlet-i beşerîsinin mümessili olan milletimizin, hayat-ı umûmiyesine taallûk eden bu muâhedenin tenkidâtına başlamazdan evvel üç sene evveline rücû etmek ve ona göre mütalâatımı heyet-i âliyenize arz etmek mecbûriyet-i vicdâniyesinde bulunuyorum.

Efendiler!.. Üç sene evveline rücû ettiğimizde milletimizin pek hazîn ve elîm bir devirde olduğunu görüyoruz. Her taraftan düşmanlarımızın bağrımıza saplanmak üzere uzanan hançerlerini görüyoruz ve her taraftan düşmanların memleketlerimizi almak teşebbüsünde olduğuna şâhid oluyoruz. İşte bugünü düşündüğüm ve nazarımda üç sene evveliyle bugünü mukayese ettiğim zaman, gözlerimin önünde bir manzara-i ulviye beliriyor ve ben üç sene evveline rücû ettiğimizi temenni ettiğim zaman kaani oluyorum ki, efendiler; hepinizin nazarlarında bir beşâret görülüyor. Bizi felâketli günlerden saâdetli günlere, sevinçli günlere yetiştiren ulu ve aziz milleti, bu kürsi-i muallâ-yı millet'ten taziz ediyorum, takdis ediyorum. (Alkışlar) Bu üç senelik devre-i hayâtiyemiz içerisinde hakikaten şerefle, şanla dolu menâkıbımız vardır. Bu menâkıp, târih-i cihâna kaydolunacak ve bütün Kâinat Türk Milleti'nin ibdâ' ettiği bu hârikaları görecektir.

Efendiler! Bu dâvâyı kurtarmak için yaptığımız fedakârlıkları gözüyle görmüş bir kardeşiniz olmak sıfatıyla arz ederim ki, bu dâvâ uğrunda nice genç anneler, bir tarafta evlâtlarını, kızlarını, çocuğunu, bir tarafta kağnısını Ilgaz Tepeleri'ne gömerek mahvolmuştur. Binâenaleyh o zavallıları, o genç çocukları, kardeşlerini kaybeden zavallı hemşireleri, göğsünü gere gere ziyâsını Güneşten aldığı süngüsüyle düşmanı Akdenize atarak mahveden Mehmedçiği, milleti tebrik ederim. (Alkışlar)

Efendiler! Bu muâhedenin tenkidâtına başlamazdan

evvel, Türk Ordusu'na ilk hedef olmak üzere Akdeniz'i gösteren Başkumandanımızı, azîz kumandanlarımızı, genç zâbitlerimizi ve bütün ordumuzu takdîs ediyorum. (Alkışlar)

Efendiler! Türklük için son damla kanlarını döken şehidlerimizi, genç ve azîz şehidlerimizi de takdis ediyorum, takdir ediyorum. Aynı zamanda bu takdirler, bu takdisler arasında gözlerimiz önünde başka bir şey daha diriliyor.

Efendiler! Dindaşlarımdan, ırkdaşlarımdan mürekkep birçok insanların hâlâ esâret altında inlediklerini görüyorum. Beşeriyet-i muzdaribenin bu sefâleti, bu esâreti karşısında yüreğimden, vicdanımdan kopan bir sadâyı; bu kürsi-i muallâdan bütün medeniyet dünyasına, bütün âlem-i insaniyete tevdî etmek istiyorum. İnsâniyetin vicdanı varsa, insâniyetin akıl ve iz'anı varsa, artık bütün Dünya'da esâret altında yaşayacak milletler kalmayacaktır. Bu sadâyı garp insanlarına tevcih ediyorum, garp insanlarına bağırıyorum. Bundan sonra sefil, muztarip kalan insanlara karşı dâima merhametkâr, dâima hürmetkâr olsunlar. Çünkü:

Efendiler! Beşeriyet dâima tekemmüle doğru gidiyor. Türk Milleti, üç sene zarfında nasıl hârikalar yaratmış ve nasıl zaferden zafere koşmuşsa, mazlum milletler de zaferden zafere koşsunlar ve bizim yürüdüğümüz yollardan yürüsünler. Türk Milleti, onlar için bir bürhandır. Mazlum milletler, bizden ders alsınlar. Bizim açtığımız bu çığır üzerinde yürüsünler. Zafere doğru koşsunlar ve Dünya, yeni bir saâdete kavuşsun. Bütün rûhumla bunu temenni ediyorum. (Alkışlar)

Efendiler! Muâhedenin tenkîdâtına başlamazdan evvel şunu da arz etmek mecbûriyetindeyim. Şunu biliniz ki, nazarı tenkidim önünde, kendilerine lâyemût bir hürmetle merbut olduğum heyet-i murahhasamızı görmüyorum.

Nazar-ı tenkidimin önünde Garplıların diplomatlarını görüyorum. Bu kürsi-i muallâ-yı millette, arz ettiğim tenkidât,

onların diplomatlarına âiddir. Muâhedenin tenkîdâtına ilk sayfasından elîm bir ıztırapla başlıyorum. Muâhedenin baş tarafında görüyoruz ki, bizi kardeşlerimizden ayırmışlardır. Üzerinde senelerce yaşadığımız, sevgili yerlerimizi de bizden koparmışlardır. Efendiler! Bizi dindaşlarımızdan ayıran bu muâhedeyi kabul edemeyiz. Bu kürsi-i muallâda, benden evvel bu acı sayfayı arz eden kardeşlerim vardır. Onun için bu elim sayfayı tekrar etmek istemiyorum. Dün söz söyleyen arkadaşlarımızın heyet-i âliyenizde bıraktığı tesir dâimdir, lâyemuttur. Onun için tekrar etmek istemiyorum.

Efendiler! Muâhede nâtamamdır, kat'î değildir. Efendiler! Biz böyle nâtamam bir muâhede karşısında, bilâkayd ü şart rey veremeyiz. Çünkü kuponlar meselesi hallolunmamıştır. Muâhede natamamdır. Çünkü bizden ayrılması imkân dâhilinde olmayan Musul kıtası için heyet daha bir karar vermemiştir. Musul kıtası, Türk'tür ve ilelebet Türk kalacaktır. Bütün Dünya bilisin ki; Musul'dan kendileri için bir şey kazanmış olmayacaklardır. Musul kıtası, daimî sûrette Türklüğe merbuttur ve bu kıta-ı asîleden biz hiçbir vakitte hiçbir kuvvetle ayrılmayacağız ve bu Kürsi-i Muallâdan tekrar arz ediyorum ayrılmayacağız!. (Alkışlar) Efendiler! Bu muâhedede iktisâd-ı millîmiz temin olunmamıştır. Muâhede bu hususta da sakattır. Düyûn-ı Umûmiye'nin taksiminde de âdilâne bir taksim nazar-ı dikkate alınmamıştır. Bütün borçların kısm-ı küllîsi, Türk Milleti'ne yükletilmiştir. Eğer efendiler! Taksim âdilâne olmuş olsaydı; hakkımız gözetilerek taksim edilseydi; Berlin Muâhedesi mûcibince bizden ayrılan topraklar için kabul edilen hisseler de bu muâhedede kabul olunacaktı. Fakat efendiler! Berlin Muâhedesi'ndeki mevâd tamamıyla terk edilmiştir. Bu gayr-i âdilâne bir vaziyet değil midir? Balkan Muhârebesi'nden sonra terk ettiğimiz arazi üzerinde taksim kabul ediliyor. Böyle gayr-i âdilâne taksim

karşısında Türkler reylerini verebilecekler midir? Sonra efendiler! Düyûn-ı Umûmiye vâridât nispeti kabul edilerek taksim edilmişti. Hâlbuki eski Osmanlı İmparatorluğu'nun arazisini göz önüne getirdiğimiz zaman görürsünüz ki, memleketin zengin olmaya müsteid olan Irak, Suriye gibi aksâmı tam mânâsıyla vâridât temin etmiş değildi. Çünkü bu topraklar, bundan sonra vâridât getirmeye namzet bulunuyorlardır. Binâenaleyh vâridât nispetinde yapılan taksim doğru değildir. Bundan sonra Irak'tan, Suriye'den alınacak vâridât, her hâlde kuvvetli olacaktır. Bu yapılan taksimi, bu itibarla muvâfık görmüyorum.

*Sonra efendiler: Muâhedenin 49'uncu maddesinde deniyor ki; «**Reysü'l-malin taksimi bir ay sonra Paris'te teşekkül edecek olan komisyonda halledilecektir.**» Fakat efendiler! Ne zaman halledilecektir? Bunun, zamanı taayyün etmemiştir. Yalnız komisyonda halli yazılmıştır. Hâlbuki Düyûn-i Umûmiyemiz onların elindedir, bunlara tamamen, vaz-ı yed edeceklerdir. Bunların tasrih edilmesi lâzım gelirken zikredilmemiştir. Sonra efendiler! Gayet müthiş bir haksızlık karşısında mütehayyir kaldım. Servet itibâriyle, nüfus itibâriyle ve arazisinin vüsati itibâriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun mühim bir kısmını terk ettik. Belki üçte dördünü bıraktık. Fakat efendiler! Düyûn-ı Umûmiye'nin yüzde altmışı bize bırakılmış, yüzde kırkı bizden ayrılan yerlere terk olunmuştur. Bunun adâlet neresindedir? Bu taksim âdilâne midir?*

Efendiler! Daha garip bir vaziyet vardır: Evrâk-ı nakdiye ve istikrâz-ı dâhilînin ödenilmesi, tekmil Türk Milleti'nin üzerine bırakılmıştır. Bundan yedi-sekiz sene evvel bütün Osmanlı İmparatorluğu harbe sürüklenirken yalnız Türk Milleti mi karar vermiştir? Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden ve onların mümessillerinden, meb'uslarından mürekkep bir Heyet-i Meb'use, bu evrâk-ı nakdiyeyi çıkarmıştır. Binâena-

leyh bu borç hepsi bize âid değilken 173 milyon liranın bizim tarafımızdan ödenilmesi taleb edilmiştir ve biz de kabul etmişizdir. Efendiler! Bu muâhede nasıl oluyor da kabul ediliyor ve nasıl kabul edebiliriz? Efendiler! Bu muâhedede eşhâsın ve cemiyetlerin hukûkuna da taarruz vardır. Bu muâhede efrâdın ve cemiyetin hukûkunu tanımamıştır. Elli sekizinci maddede, 1914 senesinde harb sefînelerine mukabil terk edilen parayı bağışlamış bulunuyoruz.

Efendiler! Bu para, kimin parasıdır? Bu para, Türk Milleti'nin parasıdır. Türk kadınının, Türk çocuklarının gerdanından kopardığı elmaslarının parasıdır. Türklerin denizlerde gezdireceği donanmasının parasıdır. Bunu ne hakla terk ediyoruz? İnsâniyete ders vermek isteyen bir Hükümet, nasıl bu parayı alır da cebine koyabilir? Milletlere, eşhâsa karşı hürmetkâr olan devletler, nasıl oluyor da bunu kabul ediyor? Sonra efendiler! Hicaz Demiryolu vardır; bu Hicaz Demiryolu bütün Osmanlı İmparatorluğu'na mensup efrâdın iâneleriyle yapılmıştır. Efendiler! Hicaz Demiryolu'na âid muahedemizde bahis yoktur. Bize âid olan hisseyi bize terk etmelidir veyahut bir Şirket-i İslâmiye hâlinde bırakılmalı, bizim hissemiz de bulunmalıdır. Nasıl olur da efrâdın iânesiyle yapılan bir müessese, şunun-bunun eline terk olunabiliyor? Binâenaleyh burada da Avrupalılar ve Düvel-i Âkide tam mânâsiyle ve âdilâne bir hakkâniyet gözetmemişlerdir.

Efendiler! Muâhedede kanunlarımızın ahkâmına karşı da muhâlefet vardır. Hatırlarsınız ki, evvelki Meclis-i Âli, 16 Mart 1914 târihinden sonra İstanbul Hükümeti'nce yapılan mukâvelât ve muâhedâtı tanımamıştır. Maatteessüf muahedenin 70'inci maddesinde İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1914 târihinden sonra akdettiği mukâvelât ve muâhedâtı tanımıştır ve orada düvel-i ecnebiye tebaasının zararlarını deruhte etmiştir. Bu doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi'nin verdi-

ği karara muhâliftir. Muâhededе daha garip bir şey nazar-ı dikkati celbediyor. 1914 târihinden evvel Hükümet-i Seniye nezdinde düvel-i ecnebiye tebaalarının ikame ettikleri bâzı dâvâları ve bu deâvinin devamını kabul etmişizdir. 1914 tarihinden evvel düvel-i ecnebiye tebaaları tarafından Hükümetimiz aleyhine vukû bulan dâvayı kabul edecek ve bu dâva devam edecektir. Efendiler! Bundan mütevellid tazminatımız ne miktar olacaktır? Bunu bilmekliğimiz îcâb eder. Bunu bilmeden bu muâhedeyi imza edemeyiz.

Efendiler! Bu muâhededе kapitülâsyon kokusu vardır. Kapitülâsyonu, Türk Milleti bundan yedi-sekiz sene evvel lâğvetmiştir. Efendiler! Bilirsiniz ki, kapitülâsyon ecdâdımızın ecnebîlere bahş ettiği bir lütuftur. Vahidü't-taraf bir mukaveledir. Bunu istediğimiz zaman kaldırabiliriz. Binâenaleyh bu muahededе bir kapitülâsyon kokusu kokması beni ürkütüyor, korkutuyor. Efendiler! Muâhedenin 16'ncı maddesine bakınız! Bu muâhededе Harb-i Umumî'de düvel-i ecnebiye tebaası gibi muâmele görenlerin zararlarını kabul etmişiz. Yani mahmîliği kabul etmişizdir. Biz düvel-i ecnebiye tebaası gibi muâmele gören Rumların zararlarını da tazmin etmeye mecbur kalıyoruz. Bu kapitülâsyon değil de nedir?

Sonra daha garip hir şey vardır. Türk doktorları, Avrupa doktorlarına müsâvîdir. Onlardan hiç geri kalmamıştır. Öyle zamanlar gelmiştir ki, Avrupa'daki hastaları Türk doktorları tedâvi etmiştir. Öyleyken efendiler! Muâhedemizde sıhhiye müşâvirlerini de kabul etmişiz. Sonra efendiler! Adlî müşâvirler de vardır. Yani adliyemizde müşâvir kabul etmişiz ve şâyân-ı dikkat olan bu noktayı bilhassa, nazar-ı dikkatlerine arz ederim. Bu müşâvirler, kavânîn komisyonlarında bulunacaklar; bu ne için ve neden? Bunun esbâbını sarâhatle ve kat'iyetle öğrenmek isteriz ve bilmek isteriz. Efendiler! Müsâvât-ı mütekabile temin etmeyen bir muâhede karşısında

bulunuyoruz. Malûmuâlinizdir ki, dâima devletler müsâvâtı mütekabile ile muâmele ederler. Maatteessüf bu mütekabil değildir ve temin etmiyor. Bilhassa Adliye mesâilinde bu gözümüze çarpar. Adliye mesâili, muhtelif fasıllardan mürekkeptir. Bu fasılların birinci faslında, birinci maddesinde şu kayıt vardır. Deniyor ki, işbu fasıldaki şerâit, şerâit-i mütesaviyeye tâbî tutulmuştur. Şu hâlde diğer kısım hâriç kalmıştır. Şerâit-i mütesâviyeye, mütekabileye tâbî tutulan kısım, mevadd-ı adliyenin birinci faslını teşkil eden kısımdır. Diğer fasıllar tamamiyle şerâit-i mütekabileye tâbî değildir. Bunlar içerisinde şâyân-ı dikkat bazı noktalar vardır. Bilhassa ikinci faslın 16'ncı maddesi şâyân-ı dikkattir. Burada deniliyor ki, Düvel-i Âkide, Türkiye'de mukîm olan ve orada bulunan tebaa-i gayr-i müslimeye mütaallik, ahkâm-ı şahsiye mesâilinde, yani nikâh ve sâire ahkâmında bizim tebeamız onların mahkemesinde muhâkeme olacaktır. Yani bizim tebaamız doğrudan doğruya onların muhâkemesine tâbîdir. Binâenaleyh, şerait-i mütekabile yoktur ve muâhedemiz tam mânâsiyle kapitülâsyondan kurtulmamıştır. Sonra, 18'inci maddesinde mevadd-ı adliyenin şâyân-ı kayıt bir noktası daha vardır. Deniyor ki, Türkiye ile Düvel-i Âkide beynindeki münâsebatta ve buna mümâsil mesâilde devletlerle ayrıca mukavele akdedeceğiz. Buna neden lüzum hâsıl olmuş ve neden böyle bir kayıt konmuştur? Bunlar, malûm-i âliniz hukuk-ı düvel mucibince muayyen olan mevaddır. Ayrıca ilâmatın icrâsı için mevadda, mukaveleye ne lüzum vardır?

Sonra asıl bu muâhedenin en şâyân-ı dikkat olan ve bizi en ziyâde korkutan ciheti, ticâretimize mütaallik olan kısımdır. Ticâretimiz beş sene müddetle hâl-i atâlette kalmıştır. Biz efendiler! Yükselmek istiyoruz, teâli etmek istiyoruz, kendi memleketimizde kuvvetli olmak istiyoruz, kendi memleketimizde efendi olmak istiyoruz. Avrupalıların, Düvel-i Âki-

denin hâlâ büyük bir ihtirasla, bir dikkat ve teyakkuzla bizi ezmek için çalışmalarına ne mânâ veriliyor?

***İhsan Bey** (Cebelibereket)- Halkı ezmek.*

***Mustafa Necâtî Bey** (Devamla)- Zannediliyor mu ki, bundan sonra milletler, esir kalacaktır? Böyle mevad ile daima anlaşılmaz, girintili-çıkıntılı noktalarla Türk Milleti'nin hakk-ı hayatını, bu Dünya'nın karşısında yıkmak istiyorlarsa aldanıyorlar. (Alkışlar) Biz, yokluklar içerisinde varlık yaratan bir milletiz. Biz, Dünya'nın karşısında, yalnız îmânı ile yaşayan bir milletiz. Bunu bugün bu kürsi-i muallâdan bütün cihana bağıran bir milletiz. Binâenaleyh bizi böyle beş sene, üç sene takyidâtla korkutamazlar. Elverirdi ki: Heyet-i murahhasamız, bu meselede biraz daha, biraz daha kuvvetle, kudretle, milletin hakkını müdafaa etsin. Efendiler! Beş senelik müddet üç seneye, indirilemez miydi? Bu iddia olunmuş mu? Bunu beş seneye bağlamakta ne mânâ vardır? Bilhassa bu beş sene müddet zarfında ticâretimiz tamamiyle berbat olacaktır. Paralarımızı tamamiyle Avrupa'ya göndereceğiz. Çünkü efendiler! Târifemizi bozamayacağız, târifemizi değiştiremeyeceğiz. Tamamıyla onların tanzim ettiği şekilde yürütmeye mecbur kalacağız.*

Efendiler! Bu muâhedede daha garip bir cihet var. Arâzimizde mezarlıklara tasarruf salâhiyetini, Düvel-i Âkideye terk ediyoruz. Türk Milleti kadar mezarlara, âbidata karşı hürmetkâr olan bir milleti, Cihan târihi kaydetmiş midir? Efendiler! Sorarım bizim milletimizden başka Dünya'da âbidâta, maneviyâta, mezarlara karşı hürmetkâr olan bir millet var mıdır? Efendiler! Bizi mezarlara hürmetkâr bırakmaya sevk eden esbap nedir? Efendiler! Türk Milleti'nin kefâlet-i mâneviyesi altında, burada, topraklar altında ölüler yatabilir. Nitekim bizim ölülerimiz onların topraklarında kendilerinin kefâleti altında bırakılmıştır. Ayrıca bir madde koymakta ne

mânâ var? Boğazların kenarında koca bir kıta-i arz üzerinde tasarruf iddiâ etmekten ne kasdetmişlerdir? Bu da şâyân-ı dikkattir. Efendiler! Bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederim.

Efendiler! Bir de Boğazlar Meselesi var. Asker olmadığım için bu mesele hakkında uzun uzadıya arz-ı malûmat edemeyeceğim. Bir maddesi beni çok ürkütmüştür: 18'inci maddesinde deniliyor ki: Eğer serbestî-i mürûra müteallik ahkâma îka edilen bir tecâvüz nâgihanî bir taarruz veyahut herhangi bir fiilî harb veya tehdid-i harb Boğazlar'da seyr ü seferin serbestîsini veya gayr-i askerî mıntıkaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa, tarafeyn-i âkıdeyn bu hususta Cemiyet-i Akvâm'ın karar vereceği bütün vesâitle onları müştereken men edeceklerdir. Bu madde, efendiler! Bilhassa baştaraftaki (Eğer serbestî-i mürûra mâni bir tecâvüz) kimin tarafından vâki olacaktır? Lâlettayin her hangi bir taraftan tecâvüz vâki olursa bütün vesâitiyle Düvel-i Müttefika, Düvel-i Âkide istediği şekilde, istediği gibi harekâtta serbest kalacaktır: Kimin kararıyla? Cemiyet-i Akvâm'ın, kararıyla olacaktır. Efendiler! Cemiyet-i Akvâm ellerinde bir âlettir; herhangi bir sûrette serbestî-i mürûra bir tecâvüz vâki olursa, o zaman onlara, Boğazlarımıza istedikleri kadar tecâvüz salâhiyeti vermiş oluyor. Bu madde beni ürkütüyor. Bu madde hakkında heyet-i murahhasadan kat'î ve sarîh mâlûmat isterim.

Efendiler! En ziyâde nazar-ı dikkati celbeden bir mesele de mübâdele meselesinde heyet-i murahhasamızın lütufkârlığıdır. Mübâdelede zâhirî bir şerâit-i mütesâviye vardır. Efendiler! Hakikî bir tarzda mübâdele meselesini karıştırdığımız zaman nazarlarınıza çok acı sahneler çarpar. Tasavvur buyurunuz. Bizim Yunanistan'daki tebaamız, inkıyatkârâne hareket etmiş ve bütün Yunanistan kanunlarına itaat ederek tam bir tebaa olarak yaşamıştır. Buradaki insanlar, Türk Milleti'nin

hayatına kastetmiş, Türk Milleti'nin toprakları üzerinde ve Türk Milleti'nin ordusu İzmir'e doğru giderken hâin-i vatanlar da düşmanla beraber gitmiştir. Binâenaleyh mübâdelede cânilerle en ziyâde insaniyetkârâne hareket eden insanları müsâvî görüyorsunuz. Bunun neresinde müsâvât var? Eğer mübâdele, tam mânasıyla olsaydı, eğer İstanbul'da bize suikast eden Rumlar da beraber gitseydi efendiler; bu şekilde ben heyet-i murahhasamızın lütufkârlığını, biraz hakka mukarin bulurdum. Fakat bu meselede heyet-i murahhasamızın çok lütufkâr olduğunu görüyorum. Cânilerle oradaki kalan müslümanları müsâvî addetmişler. Bu itibarla ben müsâvî bulmuyorum.

Efendiler! Muâhedenin en acı safhasına girmiş oluyoruz. Muâhedenin kalbleri karartan, gözleri yaşartan acı bir safhası var. Efendiler! Bu safha, muâhedenin 59'uncu maddesinde mukayyettir. Deniyor ki, Türkiye, harbin temâdisinden ve onun netâyicinden mütevellid Yunanistan'ın buhran-ı mâlîsini nazar-ı dikkate alarak tâmirat meselesinde Yunanistan'a karşı her türlü metâlibinden sûret-i kat'iyede ferâgât eder.

Efendiler! Yerleri, yurtları yakılmış milyonlarca halkın hakkını cüretkârâne bir sûrette bağışlayan bu muâhedenin bu maddesini yangın olan bir yerin mebûsu olmak itibariyle kat'iyen kabul edemem. Efendiler! Düşmanların bilhassa düvel-i âkidenin emr-i kat'îsiyle Akdeniz kıyılarına çıkan ve oradan Anadolu içerlerine kadar gelen Yunan Ordusu, memleketin içerlerine gelmiş, harmanları yakmış, şehirleri yakmış, memlekette insan nâmına ne varsa kesmiş, doğramış bir cânî sürüsüdür. Efendiler! Doğrudan doğruya Düvel-i Müttefikanın ve Düvel-i Âkidenin emr-i kat'îsiyle hareket eden bu ordunun icraatından yalnız Yunanistan mes'ul değildir. O orduyu oraya sevk eden, o orduya emir verenler mes'uldür.

Heyet-i murahhasamız, konferansta doğrudan doğruya onlara hitab edecekti ve Türk Milleti'nin hakkını düvel-i âkideden isteyecekti, Yunanistan'dan değil!.. (Bravo sesleri) Yunanistan'ın parasız bir hükümet olduğunu biliyorum. Bu metâlibi terk etmek ne demektir? Bu doğrudan doğruya düvel-i âkideden istenecek bir hakkımızdır.

Sonra efendiler! Zarar ve ziyanın miktarı, heyet-i murahhasamızca 4 milyar altın frank olarak tesbit edilmiştir. Bu dört milyar frank hibe edilmiştir. Efendiler! Hiç olmazsa Yunanistan'ın parası yoksa, efendiler, bizden alıp götürdüğü mevâşînin aynen iâdesini isteselerdi; bunlar küçük şeyler değildir. Elli, altmış milyon liralık bir şeydir. Bunu aynen istemek hakkımız değil midir? Bu istenmemiştir; istenmiş ise de verilmemiştir.

Sonra efendiler! Buna karar verecek hâkimler kimdir? Bu hâkimler, bugün tâmirat bedeli almak için ordularını başka memleketlere gönderen hâkimlerdir. Fransa Hükümeti, tâmirat bedeli almak için Almanya üzerine yürüyor. Onlar bize hüküm verecektir. Nasıl olur da Türk Milleti, üç milyon insanın hakkını fedâ edebilir? Râzıysanız evlerinden mehcur kalmış, babaları kesilmiş, vâlideleri kesilmiş, evlâtların âh ve figânı kulaklarınıza gelmiyorsa, eğer efendiler, dul kalmış annelerin kalblerinden kopan âh ve figânları vicdanlarınızı sızlatmıyorsa, evleri yanmış, ocakları sönmüş, eski ocakzedelerin feryadı ruhlarınıza kadar gelmiyorsa, bu muâhedeyi kabul edebilirsiniz. Yoksa efendiler! Orada üç milyon halk yersiz, yurtsuz, aç kalmış feryad ederken imdat ve muâvenet bulamayan bu halkın feryadını dinlemezseniz, bunlar ölecektir, aç kalacaktır. Türkiye Milleti'nin bütçesi buna kâfi değildir. Avrupalılarda insâniyet varsa, aç, bî-ilâç bıraktıkları, sefil bıraktıkları insanlara acısınlar. Muhakkak bir sûrette düvel-i müttefikadan bunu almak hakkımızdır. Bunu terk edemeyiz.

Çünkü efendiler! Gözlerimle gördüm ve gözlerimle şâhid oldum; geçen sene binlerce kardeşlerimiz yokluktan, sefâletten ölmüşlerdir. Binâenaleyh doğrudan doğruya Heyet-i Murahhasamızın tâmirat meselesinde gösterdiği lütufkârlığa karşı ben hiçbir vakitte bu milletin bir evlâdı olmak itibariyle beyaz rey verememem. Benim buna vereceğim rey, sulh muâhedesini saran bu kırmızı kâğıttan başka bir şey değildir."

Daha sonra kürsüye **Vâsıf Bey** çıktı ve şu konuşmayı yaptı:

f- VÂSIF ÇINAR BEY'İN KONUŞMASI

VÂSIF ÇINAR
(1892-1935)

Vâsıf Bey *(Saruhan)- Muhterem arkadaşlar! Meclis-i Âliniz, dünden beri Lozan Muâhede-i Sulhiyesi'nin tetkiki vazifesi karşısındadır. Bu muâhedeyi tetkik eden arkadaşlar, gözlerinin önünde muazzam bir netice, muazzam bir eser görmektedir. Bu muazzam eser ve netice, daha dün düşman ayakları altında çiğnenen yurtlarımızın tekrar bize, bayrağımıza, kavuşmasıdır. Bu muazzam eser, dün düşman ezâ ve cefâsı ile inleyen kardeşlerimizin tekrar bize kavuşmasıdır. Fakat efendiler! Zannetmeyiniz ki, Lozan Konferansı'nın dokuz aylık siyâsî mesâisi neticesidir. Bu büyük eser, Dumlupınar'da düşmanı bağırtarak kovalayan kahraman ordunun ve ordunun arkasında kadınıyla, çocuğuyla, çoluğuyla volkanlardan çıkan alevler gibi yürüyen, düşmanı yakarak ilerleyen bu*

Türk'ündür. (Alkışlar)

Bu muâhede, bize İzmir'i, İstanbul'u, Trakya'yı iâde etmiştir. Fakat bunlar, bizim sarih haklarımızdır. Bunlar tarihin, ırkın, beşeriyetin, insâniyetin en basit düşünceyle bize verecekleri, vermeye mecbur oldukları hakkımızdır. Fakat efendiler! Bugün bu muâhedeye bir hiss-i insaniyetkârâneyle vaz'-ı imzâ eden düvel-i âkide, bir zamanlar bizi en şenî düşman addederek bu toprakları elimizden almak istemişlerdi. Eğer bu hakları tekrar ellerinden alıyorsak bu netice, Muahede-i Sulhiyenin siyâsî mânâsında münderiç değildir; Türk Milleti'nin şaşaalar, yıldırımlar saçan süngüsünün ucundadır. (Alkışlar)

O hâlde efendiler! Tekrar kavuştuğumuz bu yerlerin bize gelmesinden hissettiğimiz sürûr ve saadeti izhar ettikten sonra, geri kalan kısımlarını daha sükûn ve daha îtidal ile ve bilhassa dokuz aylık mesâinin netice-i tabiiyesini göz önüne getirerek tetkik etmek mecburiyetindeyiz.

Muhterem arkadaşlar! Türk câmia-i siyâsiyesinin Avrupa manzûme-i düveliyesi karşısında çok mütedennî ve müstesnâ bir vaziyeti vardır. Devletimiz Avrupa hukûku düvel âlimlerinin nazarında, nim medenî sayılan devletler arasında bulunduruluyordu. İşte Türk, bu siyâsetin ve zihniyetin fecî kurbanıydı ve ne zaman Avrupa siyasîlerinin karşısına çıktıysak insânî bir muâmele değil, belki hayvana da yakışmayacak muâmelelere mâruz kalıyorduk. Ordumuzun, kahraman ordumuzun ve büyük milletimizin bu son i'cazkâr zaferi karşısında bu zihniyet tamamen yıkılsın ve bundan sonra nimmedenî bir devletin karşısında bulunmadıklarını, onlardan daha medenî bir devletin karşısında bulunduklarını, onlardan daha mütehassis bir medenî millet olduğumuzu idrâk etsinler. Bunu idrâk ettirmek Heyet-i Murahhasamızın vazifesiydi. Maatteessüf itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, bu arzumuz, âzami

bir şekilde tatmin edilmemiştir. Arkadaşlarımızı sıkmamak ve yormamak için muâhedenin maddelerini zikretmeyeceğim. Hepiniz o maddeleri tedkik ettiniz ve gördünüz. Onun için müsâade buyurursanız, yalnız bir şey hatırlatacağım. Heyet-i Murahhasamız muâhedenin 92 ve 93'üncü maddesinde muhtelit mahkemeleri kabul etmektedir. Bu muhtelit mahkemelerin vazife ve salâhiyetini ve tarz-ı faaliyetini tasrih eden 95'inci maddenin ikinci fıkrasında da ***«Evrak ibrâzını ehl-i hibreye havâleyi emretmek, mahallerinde keşif ve muâyene icrâ ve her günâ mâlûmâtı taleb eylemek, şâhidleri istima' etmek ve tarafeynden veyahut mümessillerinden her türlü izahat-ı şifâhiye ve tahririyeyi talep etmek hususlarında kâffe-i salâhiyeti hâiz olacaktır."*** *denilmektedir.*

Arkadaşlar! Hudûd-ı Millî dâhilinde, bütün adlî hükümler, yalnız Türk Mahkemeleri tarafından verilebilir. Türk memurîn-i icrâiyesi, şâhidleri celb edecek kuvvetler, yalnız Türk hâkimlerinin emrine tâbîdir. Her hangi bir şekilde olursa olsun, muhtelit mahkemelerin teşkili ve bilhassa bu mahkemelerin vazife ve salâhiyetlerinin ne olacağı ve ne gibi işler görebileceğinin tasrih edilmesi, istiklâl-i adlîmiz için bir darbedir, efendiler!.. Türk münevverleri ve Türk'ün bütün müdebbirleri mükerreren ilân etmişlerdir ki, biz Avrupa medeniyetinin ilim ve sanat kısmına âşıkız, Garp medeniyetinin tekâmülünü temin eden vesâite âşıkız ve bundan istifâde etmek isteriz. Bu istifâdemiz, ancak vicdanımızdan doğan bir arzunun mahsulü olabilir. Hiçbir cebrin, hiçbir hâkimiyetin, hiçbir kuvvetin önünde serfürû ederek bu gibi esâreti hazmedemeyiz. Pek muhtemeldir ki, arkadaşlar; teşkilât-ı adliyemizi, ıslahat-ı adliyemizi yaparken Avrupalı hukuk müşâvirlerinden alabilirdik. Fakat buna ne kadar muhtaç olduğumuzu düşünüyorum. Avrupa'nın hukuk müşâvirleri birçok defalar, bizim hukuk müşâvirlerimizin, kıymet-i ilmiyesini takdir et-

mek mecburiyetinde kalmışlardır. Hattâ İtalyan Başmurahhası ***Montagna****'ya kendi kanunlarını anlatacak hukuk müşâvirlerimiz bulunmuştur. (Alkışlar) Fakat eğer bu hukuk müşâvirlerimiz bize kâfî değilse ve hakikaten Avrupa'da daha mütehassıs hukuk müşâvirlerinin fikrinden, irfânından istifâde etmek îcâb ediyorsa, biz kendimiz îcâbına bakarız. Fakat bu istifâdeyi hiçbir zaman 92'nci maddenin tazammun ettiği şümûllü ve fecî mânâda kabul edemeyiz. Müsâade buyurursanız bu maddeyi okuyacağım.*

«Türk hukuk, ticâret, cezâ mahkemelerinin tarzı îfâ-yı vezâifini takibe ve Adliye Vekîli'ne lüzum görecekleri bütün raporları îtâya mecbur edeceklerdir. Mumâileyhim gerek hukuk, ticâret veya cezâya mütaallik muâmelât-ı adliyeden, gerek mücâzâtın tenfizinden ve gerek kavânînin tatbikinden tevellüd edebilecek bilcümle şikâyâtı Adliye Vekili'ni –Türk kavâninine tamamî-i riâyeti temin için– haberdâr edilmek üzere kabul salâhiyetini hâiz olacaklardır.»

Arkadaşlar! Adliye Vekili'ni Türk kanunlarını tatbik edip etmediği hususunda kontrol edecek yegâne bir müessese vardır. O da Büyük Millet Meclisi'dir. Adliye Vekili'mizi, Büyük Millet Meclisi'nden başka hiçbir kuvvet, bilhassa ferdî hâkimiyeti yıktıktan sonra hiçbir kuvvet murâkabe edemez. Maatteessüf ki, bu madde bütün fecaatiyle bu esası ihtiva etmektedir. Efendiler! Yüz otuz sekizinci maddeyi okuyorum:

«Mevadd-ı adliyede 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden itibaren işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ına kadar Türkiye'de, İstanbul'u işgal eden devletlerin hâkimleri, mahkemeleri veya memurîni tarafından ve kezâlik 8 Kânunuevvel 1921 tarihinde teşkil olunan Muhtelit Encümen-i Adlî cânibinden sâdır olan mukarrerât ve evâmir tedâbir-i icrâiye de dâhil olmak üzere mûteber olacaktır.»

Arkadaşlar! Öyle zannediyorum ki, son mücâdelenin

esâsâtını tetkik buyurduğunuz zaman göreceksiniz ki, bizim üç seneden beri döktüğümüz kanlar, yalnız bizden ayrılan toprakların alınması için değil, aynı zamanda istiklâlimizi bütün mânâsıyla, bütün ihâtasıyla tekrar elde etmek içindi. İstiklâlin en bâriz istinatgâhı, bilirsiniz ki, hakk-ı kazâdır. Hakk-ı kazâsını, hiçbir devlet başkasına veremez ve hiçbir ecnebî devletin bizim toprağımız üzerinde hakkı olamaz. Nasıl olur da ecnebî hâkimler tarafından verilmiş olan hükümleri kendilerinin cebri ile, tazyiki ile kabul edebiliriz.

Efendiler! Bu muâhede iyice tedkik edildiği zaman görülür ki, istiklâl-i iktisâdî ve mâlîmizi de tamamen müemmin değildir, İstiklâl-i mâlî, iktisâdîmizi muhil birçok maddeler vardır; gerek Ticâret Mukâvelesi'nde ve gerek kabotaj meselesinde ve gerek düyûn-i umûmiye ve gerek şirketler ve imtiyâzât meselelerinde. Bir kere efendiler, yeni Türkiye Hükümeti, büyük bir nâmuskârlık göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu münkarız olduğu hâlde, Osmanlı İmparatorluğu'nun inkırâzı için düvel-i müttefika bütün vesâiti isti'mal ettiği hâlde, yeni Türkiye Hükümeti, onun borçlarını tevârüs etmeyi bir nâmus meselesi telâkki etmiştir. Yoksa Türkiye Hükümeti, yeni doğan bir hükümet olarak karşılarına çıkabilir ve bu borç meselesinde kendilerine cevâb-ı red verebilirdi. Fakat Türk Milleti, bu şerefi, bu nâmusu bütün kuvveti ile üzerine aldığı hâlde düvel-i âkide, aksi bir vaziyet aldı. Bu borçlarımızı vermek için Düyûn-i Umûmiye İdâresi'nin idâmesine bizi icbâr ediyorlar. Gerçi muâhededе Düyûn-i Umûmiye İdâresi'nin idâmesine dâir sarîh bir madde yoktur. Fakat maalesef mükerreren Düyûn-i Umûmiye Meclisi idâresinden bahsedilmektedir. Hattâ arkadaşlar, daha garibini söyliyeyim; bir maddede Düyûn-i Umûmiye Meclisi İdâresi'ne Almanlar'ın ve Avusturyalılar'ın kabul edilmeyeceği de tasrih edilmektedir. O hâlde muâhede dâhilinde Düyûn-i Umûmiye Meclisi

İdâresi bu kadar mevzuubahs olduktan sonra ben Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir âzâsı olmak itibariyle temenni ederim ki, muâhedede sarîh bir madde olmadığına, göre Hükümetimiz hiçbir taahhüdü kabul etmemiştir ve memleketin izzet-i nefsi itibariyle, şerefi itibariyle muhil-i haysiyet olan bu meselenin tamamen ilgâsı hakkında ısrar ediyorum.

Arkadaşlar! Dün Hâriciye Encümeni Reisi ***Yusuf Kemal Beyefendi****, şark meselesinin ebediyen târihe gömüldüğünü söylediler. Bu beşâretin karşısında sevinmeyecek bir Türk yoktur. Son târihimizin bütün sahâifi tedkik edildiği zaman, bu şark meselesinin ihtivâ ettiği bütün safahatın bize ne kadar ağır ve pahalıya mâl olduğu görülür. Bunun ilgâsını şüphesiz saâdet telâkki ederiz. Fakat arkadaşlar! Öyle zannederim ki, şark meselesi halledilmemiştir. Târih, tedkik buyruldukta görülür ki, Şark meselesinin nokta-i istinâdı Boğazlar Meselesi'dir ve dâima İngiliz-Rus rekâbetleri, Rus ve Fransız rekâbetleri ve bilâhare dostlukları hemen hemen Boğazlar Meselesi üzerinde cereyân etmiş hâdisât-ı tarihiyedir. Bunu tasrih etmek istiyorum. Birçok delâil-i târihiye ile ispat edebilirim. Arkadaşlar! Tâ Sivas Kongresi'nden beri Boğazlar'da serbestî-i seyr ü seferi kabul ettiğimizi ilân etmişiz ve Misâk-ı Millîmizde de mevcuddur. Binâenaleyh bunun hâricinde bir karar almak mümkün değildir. Boğazlar'a âid kararımızın hiçbir maddesinde gayr-i askerî ve bî-taraf mıntıkalar yapacağımıza dâir sarahat yoktur.*

Maâlesef muâhedenâme Boğazlar'da gayr-i askerî ve bî-taraf mıntıkalar kabul etmiştir. Yani îcâbında Boğazlar'ı müdafaa etmek hakkını taksir etmiştir ve bu hak taksir edilirken bunda İngilizler'in ***Gladiston****'dan beri tâkip ettikleri siyâsetin bâriz safhaları görülüyor. Arkadaşlar! Ticâret nokta-i nazarından serbestî-i seyr ü sefer için bî-taraf mıntıkalara ihtiyaç varsa, beynelmilel idârelere ihtiyaç varsa, sorarım*

Büyük Britanya İmparatorluğu ne için Cebelüttârık ve Süveyş Kanalı'nda, daha umûmî tarîk-i bahrî olan bu yerlerde neden bu şekli kabul etmemiştir? (Bravo sesleri)

Efendiler! Muâhedenin çok elem ve ıztırap veren noktalarından birisi varsa, o da arkadaşlarımızın elem ve aşkla ifade ettikleri hudud meselesidir. Efendiler! Onu tafsil etmek istemem. Fakat şüphesiz Türk kalbi, bugün şanlı bayrağının, şanlı gölgeleri hâricinde kalan muhtelif Türkler'in iftirâkından müteessirdir. Garbî Trakya'nın Türk olduğu, Musul'un Türk olduğu, Cenûbî hududlarda kalan Antakya ve İskenderun'un Türk olduğu, dünkü arkadaşların müdellel ifadeleriyle sâbit olmuştur. O hâlde hars itibariyle, vicdan itibariyle bizden ayrı olmayan ve her hususta bize merbut olan bu kardeşlerimizi birbirinden ayırmak, medeniyetin en büyük ve en zâlim bir cinâyeti değil midir? Düvel-i âkide cinâyetlerinde şüphe ve tereddütsüz yürümüşlerdir. Fakat bizim heyet-i murahhasamız, bunu imza ederken en derin bir ıztırap duymuşlardır. Yalnız arkadaşlar! Drama'dan itibaren Yunan idâresinde bulunan bütün o havâlideki Türkler mecburî mübâdeleye tutulmaktadır. Maâlesef oradaki Türk kardeşlerimiz, buraya geldikten sonra itiraf etmeye mecburuz ki, ıztırap duyacaklardır. Sonra itiraf etmeye mecburuz ki, Garbî Trakya'daki Türkler, çok fena bir muâhede neticesi olarak yerlerinde bırakılıyorlar.

Esad Efendi *(Menteşe)- Kurbanlık bırakılıyorlar.*

Vâsıf Bey *(Devamla)- Bir kere oradaki Türkler, şimdiye kadar Yunan'ın imhâkâr siyâsetine kurban edilmekte, fecî bir âkıbete mâruz bırakılmaktadır. Maalesef hükümetin tarz-ı hareketi, Yunanistan'ın fecî olan siyâsetini kabul ettiğini işrab etmektedir. Bu şekil kabul edildiği takdirde arkadaşlar; niçin Garbî Trakya'nın bir kısmı diğer kısımlarına tercih edilmiştir? Bunun esbâbını anlamakta âciz ve mütehayyirim.*

Ben öyle zannediyorum ki, milletin bütün âmâlini temsil eden meclis-i âlîmiz ve meclis-i âlîmizin etrafında dâima yekvücud olarak yaşayan Türk Milleti, Lozan Muâhedesi'nde bizden ayrı olarak bırakılan parçalar için muvâfakat kararını vermemiştir. Her hangi bir hükümet ve her hangi bir hükümetin murahhasları, siyâsî bir cebir karşısında ıztırap çekerek imzâ vaz' eder. Şüphesiz o imzalar siyâseten mûteberdir. Fakat emin olalım ki, arkadaşlar; Türk'ün bütün rûhlarının ihtizazlarını tedkik buyurunuz; göreceksiniz ki, orada bırakılan kardeşlerine ebedî bir merbûtiyet ve ebedî bir alâka vardır. (Alkışlar)

Garbî Trakya'daki Türkler'in yerlerinde ibkâsı neticesinde ve ibkâsı mukabilinde İstanbul Rumları yerlerinde kalmıştır. Arkadaşlar! Tebaadan her hangi biri hazini bayrağımız altında hür olarak, dâima hür olarak yaşamak hakkına mâliktir. Fakat arkadaşlar! O tebaanın da diğer tebaa gibi hukuk-ı tabiiyete tâbi olması ve o şerâit dâhilinde yaşaması zarûrîdir. Arkadaşlar! Hangi Rum'dan ve hangi Rumlardan bahsediyoruz? Arkadaşlar! Artık Rum yoktur. Silâh atan cânîler vardır. Bunlar tebaa değildir, benim hemşiremin nâmusunu ezen cânîlerdir. Bunları nasıl afv ediyorsunuz!

Ve nihayet arkadaşlar! Muhterem arkadaşım ***Necati Bey****'in derunî bir ıztırapla bahsettiği tazminât meselesi vardır. Şekil ve mâhiyetini şüphesiz maddede gördünüz. Fakat şunu itiraf etmek mecburiyetindeyim ki, eğer Karaağaç alınmasaydı, eğer bu tâmirat bedeli her hangi bir cebir ile fedâ edilseydi belki hissiyâtımıza, belki müntehiplerimizin hissiyâtına bu kadar ağır gelmezdi. Fakat heyhat ki arkadaşlar! Mağdur olmuş, ölüme mahkûm olmuş binlerce kardeşin hakkı, bir kısım arâzi için fedâ edilmiştir ve her hangi bir kısım arâzi feda edilmesi lâbüd idiyse, lâzım idiyse Garbî Karaağaç ve Garbî Trakya'mızı elde eder ve onunla müteselli*

olabilirdik.

Arkadaşlar! Yanan, yıkılan yerlerin meb'usu sıfatıyla size şu hakikati söylemek mecbûriyetindeyim. Birçok kasabalar, bugün baykuşlara, me'va olan harâbezâr olmuştur. Kendi dâire-i intihâbiyemin altı kazâsında ev kalmamıştır. Bir zamanlar âşiyâne olan o yerlerde bugün küçük barakalar içinde ıztıraplar, enînler vardır. Bu ıztırapların ve elimlerin kulaklarımızdaki hazin akisleri, benim ruhumu titrettikçe arkadaşlar, maalesef ben bu muâhedeye re'y-i kabul vermekte mâzurum. (Bravo sesleri) (Alkışlar)

Süleyman Sırrı Bey *(İstanbul)- Efendiler! Bu elimize gelen muâhede hakkında bir taraftan Avrupa'nın neşriyâtında, bu muâhedenin bizim için bir muzafferiyet olarak telâkki edilmesi, diğer taraftan da arkadaşlarımızın buna tamamiyle bizim aleyhimize yapılmış bir mesele demesi mûcib-i münâkaşadır. Bendenizce, ne Avrupa'nın dediği gibi bizim muzafferiyetimize ve ne de muhterem arkadaşlarımızın dediği gibi bizim mahkûmiyetimize bir berattır. Belki Türk Milleti'nin dökmüş olduğu kanın bir büyük muvaffakiyetidir. Bu mukâvelenin mâlûm olduğu üzere hiçbir vakitte vâhidü't-taraf olarak münâkaşası doğru değildir. Her mukâvele zü'l-etraftır. Binâenaleyh muâhedeyi ona göre göz önünden geçirmek lâzım gelir. İşte bu nokta-i nazara göre, mukâvelenin arkadaşlarımın söylediği, tenkid ettiği maddelerini hulâsa edeceğim. Aslen adı, muhîti Türk olan Meriç bile bizim elimizden alınmıştır ve o derecede birtakım zikzaklar yapılmıştır ki, muhterem arkadaşlarımın dediği gibi hakikaten bizim öz vatanımız olan Trakya ve öz kardeşlerimiz olan Trakya Türkleri bizden ayrılmıştır. Gümülcine, Drama sancaklarının yüzde üçü, hattâ doksan üçü Türk'tür. Topraklar ve mülkler ise, tekmil Türkler'indir. Oraya gelen Rum dediğimiz haşarât, ancak yüzde beş derecesindedir. Asıl topraklar, asırlardan beri*

öz Türk'ün öz vatanıdır. Denilebilir ki, kahhâr ordu sırtlan sürüsü olan Yunanlıları denize dökerken İstanbul'dan geçer ve daha ilerilere kadar gidebilirdi. Ve denilebilir ki, biz Balkan Harbi'nden mağlûp çıktığımız hâlde Edirne daha fazla muhâfaza edilmiş ve hudud da daha iyi bir muhâfaza altına alınmış ve Meriç hududu da daha tabiî bir şekilde tanzim edilmişti. Adalar hakkında kezâlik denilebilir ki, bizim öz vatanımızın sînesine tamamiyle sığınmış olan bu Garp hududu da Anadolu'nun alelâde istitâlelerinden ibârettir. Bu da bi-gayr-i hakkın Yunan'a bahşedilmiştir. Cenup hudûduna gelince; bunu da hepimiz biliriz ki Antakya, İskenderun, Haleb havalisi, öz Türktür ve onlar öyle Türkler'dir ki, Türkler, Garbî Anadolu'ya gelmezden evvel onlar oradaydı. Kezâlik Kilikya bizim öz babalarımız, öz kardeşlerimizle meskûndur. Boğazların şekl-i idâresi hakkında hakîkaten tamamıyla tenkid yapmak kaabildir. Düyûn-i umûmiyenin taksiminde daha âdil mikyaslar alabilirdik. Arazinin şimdiki hâli, vâridâtı müstakbel vâridâtı gibi ölçüler alınabilirdi. Ahâlinin mübâdelesi meselesinde muhterem arkadaşlarımızın dediği gibi dört, beş asır evvel Anadolu'daki gibi Türklerle meskûn olan bu yerlerde, bu Türkler nasıl oluyor da buraya getiriliyor? Çünkü insanlar, bir yerden diğer bir yere nakledilemez. Onlar ağaç gibi yerlerine merbuddur. Tabiîdir ki, orada ecdâdının mezarları, ecdâdının yurtları, ecdâdının rûhları ile kendisinin yetiştirdiği bahçelerle mütehassistir.

Bunlar buraya gelince bedbaht olacaklardır. Lâkin efendiler! Unutmamalıdır ki, mukaddemede arz ettiğim gibi, yalnız bu muâhedeyi vâhidü't-taraf olarak tetkik edersek dediğimiz mahzurlarını görürüz. Fakat aynı zamanda iyi cihetlerine de bakmak îcâb eder. Onun için bu muâhedeyi, evvelâ bir küll olarak tedkik etmek lâzım gelir. Evvelâ Cenup hududu için muâhede kat'iyen İngilizlerle hududu kesmemiştir.

*Hepimiz biliriz ki, İngiliz siyâseti biraz dûr-endiştir. Üç-beş seneyi görmez, asırları görür. Zannetmem ki, İngiltere dûr-endiş olan bu siyâseti ile bizimle orada dâimî münâzaa çıkaracak bir hudud arzu etsin. Antakya ve İskenderun havâlisine gelince; bunu da pekâlâ biliriz ki, Fransa'nın ince zekâsı, yüksek irfânı Türkiye ile mücâdele edecek bir nokta bırakmayacaktır ve nitekim yapmış olduğu îtilâfnâmenin zabıtları da bunu müeyyiddir. Fransa'nın, tabiî, bize karşı dört seneden beri tâkip ettiği bir an'ane-i siyâsiye vardır ki, bu siyaseti terk etmek, hiçbir vakitte Fransa'nın aklından geçmez kanaatindeyim. Garp hududları için «**hakikaten tamamiyle kabul edebileceğimiz bir şekildedir**» demek imkânı yoktur. Fakat her hâlde her şeyin de bir zamanı vardır. Bir muâhede ile terk edilen birtakım menfaatlerin, diğer muâhede ile elde edileceğini unutmamalıyız. Bu, hiçbir zaman bizim o menfaatleri terk etmiş olduğumuzu tazammun etmez. Boğazlar hakkında yapılan muâhede, evet, şâyân-ı muâheze olabilir. Fakat askerlik noktasından diyebiliriz ki, İngiltere, istediği kadar takyid etsin, nihayet Türk bundan korkmaz, Türk yılmaz; Türk yılmadığını, korkmadığını elinden silâhı alındığı hâlde bu son harpte gösterdiği için tekrar kendilerine şâhid göstermeye lüzum yoktur.*

Düyûn-i Umûmiye meselesine gelince: Hepimizin kalbinde ağır ve elîm bir fikir peydah eden bu müessese, hakikaten kendi elimizle koynumuzda büyüttüğümüz yılanlarla doludur. Rum yılanları ile dolu olan bu müessese, hakikaten düşünülecek bir hâlde idi. Fakat bugün görüyoruz ki, yapılan muâhede ile bunların birçoğundan bir kere vareste kalıyoruz. Sâniyen: Kanunların ve birçok muâhedelerin bahşettiği müsâadâ dolayısıyla, biz bunu oradaki yılanlardan tathir edeceğiz. Binâenaleyh düyûn-i umûmiye hakkında bir taksim, velev ki noksan olsa dahî, bizi ağır bir yükten kurtarmak iti-

bariyle şâyân-ı kabul ve şâyân-ı takdirdir.

*Ahâlinin mübâdelesi hususuna gelince: Hakîkaten Türk, daima ileri kumandasına alıştığı hâlde bu defa geri kumandası ona ağır geldiği gibi, bize de gelir. Çünkü oradaki Türkler, bize dâima pişdar olmuşlardır. Avrupa'da yaptığımız büyük muhârebâtta ordumuzun ileri safını bunlar teşkil etmişlerdir. «**Haydi ileri, ya gâzi, ya şehid**» denilen bu Türklere «**geri gel**» demek, bize ağır olduğu gibi, onlara da ağırdır. Fakat diğer taraftan düşününce, yuvalarına yılan girmiş kuşlar gibi çırpınan bu Türkler, gözlerini açmış buraya, bize bakıyorlar, ağuşumuza atılmak istiyorlar. Hattâ bütün mallarını, mülklerini bırakaraktan bize doğru gelmek istiyorlar. Çünkü Yunan'ın zehirli dili onları ısırmak, onları mahvetmek istiyor. Diğer taraftan burada, koynumuzda büyüttüğümüz yılanların toprakları, evleri boş kaldı. Bunları işletecek faal ve cevval vücudlar lâzım. Vatanımıza hâriçten bilmediğimiz unsurlar yerleşeceğine, işte kendi öz evlâdımız, öz kardeşimiz, öz akrabamız Türkler'in gelmesi, elbette daha muvâfıktır. Bu da zannedersem muâhedenin en büyük en güzel bir muvaffakiyetidir.*

Hepimizin bildiği kapitülâsyon meselesindeki muvaffakiyet ise, denilebilir ki, muâhedenin merkez-i sıkletini teşkil eder. Hiçbirimiz bu hususta câhil değiliz. Adlî, mâlî ve iktisâdî olan bu şeylerden başka, vatanımızda alâlade alacak dâvâlarından sarfınazar, katiller olur. Onları, istediğimiz gibi adliyeye veremezdik. Diyebilirim ki, evlâd ve ahfadımız, bu kapitülâsyonların lâğvı sayesinde bize daima rahmet okuyacaktır. Bunların lâğvı, onların saâdet ve bahtiyarîsini temin edecektir.

Hepimiz biliriz ki, vaktiyle verilen kapitülâsyonlarla verilen bu imtiyâzât, Hükümet kapısından geçmez. Her nasılsa her hangi bir sefîr südde-i seniye-i padişahîye gider, im-

tiyâzını alır, ertesi gün devâirde bu emir, top gibi patlar. Ondan sonra şartnâme, mukavelenâme onların dediği gibi olur ve bu muvaffakiyet sayılırdı. Matbuât serbest olmadığından hu hususta bir şey yazamazdı, aksi hâlde kendisinin gideceği yer, ya Fizan veyahut Yemen olurdu. Yapılan demiryollarının tûllerini tenkid etmek kimsenin haddi değildi. Çünkü teminât akçesi olarak sefîrin cebine girecek olan parayı bu, azaltırdı. Onun için sefirin dediği ne ise o olur. Haritalarda onların verdiği rakamlar ne ise onlar kabul edilirdi. Kendi memleketimizde kendi hakkımız olan postalardan başka ayrıca ecnebî postahaneler dahî müessesti. Kabotaj gibi her milletin kendi hakkı olan bir şeyden biz mahrumduk. İşte bu muâhede ile ne bunlar kalacak ve ne de bu müteşebbislerin böyle tepeden inme «şunu isteriz, bunu isteriz» sözleri kalacaktır. Ecnebî bayrağı ile gelen sermâye, memleketimize giremeyecektir. Türk bayrağına sarınarak öyle gelecektir. Biz sermâyelere düşmanlık gösterecek değiliz. Bilâkis onların sermâyeleri Türk bayrağına sarıldıktan sonra bizden daha iyi muâmele görecektir. Binâenaleyh; arz ettiğim gibi bu muâhedenâmenin en ziyâde kuvvetini, en ziyâde merkez-i sıkletini teşkil eden kapitülâsyonların lâğvı sûretiyle ve diğer mevaddın lehimizde bulunması dolayısiyle bu muâhedeyi akdedenlere arz-ı teşekkür ederiz, kendilerini takdir ve tebcil ederiz. Gerek şarkta ve gerek garpta, şimâlde, cenûpta îmânlı göğüsleriyle çarpışan kumandanları tebcil ve takdir ederiz. Ordunun şehidlerini dâima takdis ederiz. Geçen Meclis'in, azim ve sebâtıyla elde ettiğimiz bu muâhede dolayısıyla onları da tebrik ederiz ve binâenaleyh muâhedenin kabulü taraftarı olduğumu arz ederim.

Avni Bey *(Bozok)- Muhterem efendiler! Meselenin hâiz olduğu ehemmiyet karşısında sıraları boş gördüğüm için teessürümün zapta geçmesiyle söze başlıyorum. Lozan Sulh*

Muahedenâmesi'yle buna müteferri' olan mukavelât hakkındaki mütâleâtımı arz etmezden evvel, meclîs-i âlînizin nazar-ı tedkik ve tahlilini pek yakın bir mâziye götürmek istiyorum:

Tatbikatıyla memlekete pek meş'um neticeler veren Mondros Mütârekesi'nden pek az sonra bize kabul ettirilmek istenilen Sevr Muâhedesi'nden bahsetmeyeceğim. Ben varlığımızı, mevcûdiyetimizi tahlil etmek istiyorum.

Efendiler! Hamdolsun, milletin azm-i merdanegîsi önünde silinen ve remad-ı nisyana gömülen, mahvolan bu mevad, artık ortada yoktur. Fakat ihtivâ ettiği mevâdla yurdumuzun en feyyâz kısmını elimizden alan, İstanbul ve Marmara havzasını düvel-i garbiyenin yed-i tagallübüne terk eden, mâlî, iktisâdî, adlî birçok kuyûdâtı ile bizi imhâya kasteden o muâhede akdedildiği zamanda, elimizde mekanizmasız bir kaç tüfekten başka maddî hiç bir şeyimiz yoktu. Bunu Heyet-i Muhteremenin nazar-ı itibara almasını ve kaydetmesini isterim. Garp bütün silâhıyla, bütün ihtirâsıyla bizim ölümümüzü temâşâ ederken ve ondan istifâde ümidleri beklediği bir zamanda, ismini ne vakit zikredersek kalbimizde bir tufan-ı mübeccel uyandıran Reis-i Muhteremimiz ***Mustafa Kemal Paşa*** *Hazretleri ve O'nun etrafında toplanan bir zümre-i nâciye, milletin menâbi-i âliye-i kuvâsını hüsn-i isti'mal ederek bu esâret paçavrasını yırttıktan sonra haysiyet ve şeref-i mütekabil esâsı üzerine akdedilmiş bir muâhedenâme getiriyorlar. Muâhedenin, memleket ve milletimize muzır olan nukâtını kaydeden arkadaşlarımızın teessürâtına hepimiz iştirâk ederiz. Fakat öyle acı hakikatler, emr-i vâkiler vardır ki, hayatta arzu edilmese de, söylenmese de, istenmese de zarûret hâlinde kabul mecbûriyeti vardır. Bugün heyet-i âliyeniz böyle bir vak'anın karşısında bulunuyor.*

Efendiler! Şu noktayı da muâhedenâmenin lehine kaydetmenizi ricâ ederim. Bundan dört sene evvel, bu temiz mil-

letin elinde kan vardır diye bu necip millete elini uzatmakta, tereddüt ettiklerini ilân eden Garb'ın korkak ve sahte medenîleri, bugün kemâl-i şerefle elinizi sıkmak için müsâbaka edercesine el uzatıyorlar. (Alkışlar) Bu bir şereftir, efendim; yalnız şunu da kaydetmek isterim ki; Hükümetimiz altı yüz sene sefâhatle idâre edilen bir hükümetin seyyiesini tasfiye ile bu zarûret karşısında kalmıştır. Bunu kaydedin. Binâenaleyh bizden, arzumuz hilâfına nez'edilen dili bir, dîni bir, hars ve medeniyeti bir olan milletimizin parçalarına acımakla ve ağlamakla beraber heyet-i muhteremenizden bir şey istirham edeceğim. Efendiler, ölmeyi bilmeyen bir millete, sulhu vermekten korkmayın. Zira sulh için geçen devre-i tevakkuf, onun için yeni bir merhale, yeni bir adım olacaktır; hukûkunu alabilmek için yeni bir devre-i tevakkuf olacaktır. Gözlerinizin önüne fecî bir levha getireyim: Farz edin ki efendiler, on sene evvel sırtına cenk elbisesi giyen ve hâlâ üzerinde bulunan ve ayağındaki yırtık çarığını çıkartmayan, eli tüfeğinde, gözleri tufan-ı hûn ve ateş içinde bir kahraman tasavvur edin; işte bu milletimizin timsâlidir. Bu bütün mahrumiyetlerine, bütün ıztıraplarına rağmen ileriye atılmaya hazırdır ve atılacaktır.

Ve yalnız efendiler, size ricâ ederim. Bu kahraman, itaat, sabır ve sebâtın timsâli olan bu kahraman Türk'e, harp ettiği müddet kadar ve sarf ettiği kanlarını toplayacak kadar sulh bahşediniz, sulh! Binâenaleyh şu sözleri söylerken bizim için mümkinü'l-istihsal olan her şeyi tamamen istihsal ettiğine kânî olduğum heyet-i murahhasamıza, bütün milletin arkamda olduğunu zannederek beyân-ı teşekkür eder ve kürsüyü terk ederim.

***Esad Efendi** (Menteşe) — Ah Antakya, Trakya! Allah yardım ede sana.*

***Reis-** Efendim, müsaade ediniz on dakika teneffüs etmek üzere celseyi tâtil ediyorum."*

Bundan sonra muâhedenin lehinde konuşanlar ve **İsmet Paşa** söz aldı. Onların söyledikleri, Lozan methiyelerindeki safsataların bir tekrarı olduğu cihetle bunları aktarmıyoruz.

Bilâhare muâhade ve ona bağlı dört kanun ayrı ayrı rey'e konuldu. "227" mebustan "213" kabul, "14" red reyi çıktı.

LOZAN SULH MUÂHEDENÂMESİ VE BUNA EKLİ DİĞER ANLAŞMA VE PROTOKOLLER

Lozan Muâhedenâmesi ve ekleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 23 Ağustos 1339 tarihinde 340, 341, 342 ve 343 numaralı kanunlarla tasdik edilmiş, 6 Ağustos 1340 (19 Ağustos 1924) târihinde mer'iyete girmiştir.

Muâhedenin aslı, Fransızca ve tek nüsha olarak tanzim edilip Fransa'da depo edilmiş, Fransız Hükümeti, alâkalı devletlere tasdikli bir sûretini vermiştir. Türkçe metin için tarafımızdan, T.B.M. Meclisi Hâriciye Vekâleti'nce neşredilen, İstanbul 1339 târihli tab'ı esas alınmıştır.

SULH MUÂHEDENÂMESİ

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat- Isloven (Yugoslavya) Devletleri

ve diğer taraftan,

Türkiye.

1914 senesinden beri Şark'ın sükûnunu ihlâl eden hâli harbe kat'i sûrette hatime (son) vermek arzu-yı mütekabiliyle mütehassis olarak ve kendi milletlerinin müşterek refah ve saâdeti için elzem olan dostâne ve ticârî münâsebâtı beyinlerinde (aralarında) te'sis etmek emelinde bulunarak ve bu münâsebâtın devletlerin istiklâl ve hâkimiyetine hürmet esâsına müstenid olması vücûbunu (gerekliliğini) mülâhaza ederek, bu maksadla bir muâhede akdine karar vermişler ve murahhas olarak:

Haşmetlû Büyük Britanya ve İrlanda Krâliyet-i Müttehidesi (Birleşik Krallığı), **Mâvera-yı Ebhâr** (Okyanuslar Ötesi) **Britanya Arâzisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:**

İstanbul'da Fevkalâde Komiser asâletlû **Sir Horaca George Montagu Rumbold, Barone J. S. M. J.**

Fransa Cumhuriyeti;

Fransa Sefiri, Cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri, **Lejon Donör** nişân-ı millîsinin Grand Ofisiye rütbesini hâiz Ferîk General **Mösyö Maurice Pelle**.

Haşmetlû İtalya Kralı Hazretleri;

Kraliyetin Senato âzâsı, İtalya Sefiri, İstanbul'da Fevkalâde Komiser Sen Moris ve Lazar ve Kuron Ditali nişanlarının grand kuruvasını hâiz asaletlû **Marki Camille Garroni**,

Atina Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçisi Sen Moris ve Lazar nişanlarının komandor rütbesini ve Kuron Ditali nişanının Grand Ofisiye rütbesini hâiz **Mösyö Jül Sezar Montanya**.

Haşmetlû Japon İmparatoru Hazretleri;

Soley Leövan nişanının birinci rütbesini hâiz, Roma Fevkalâde Sefir-i Kebiri ve Murahhası **Mösyö Kentaro Uçiyai Jozammi**.

Haşmetlû Yunanlılar Kralı Hazretleri;

Sâbık hey'et-i nüzzâr reisi, Sovör nişanının grand kuruva rütbesini hâiz Mösyö **Ellefteriyos K. Venizelos**.

Londra Orta Elçisi Sovör nişanının komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demeter Kaklamanos**,

Haşmetlû Romanya Kralı Hazretleri:

Orta Elçi Mösyö **Kostantin I. Dimandy**, Orta Elçi Mösyö **Constantin Konsesko**,

Haşmetlû Sırp-Hırvat-Sloven Kralı Hazretleri:

Bern'de Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçi Mösyö **Dr. Milotin Yuvanoviç**.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Umûr-ı Hâriciye Vekili Edirne Meb'usu **İsmet Paşa**, Sinop Meb'usu Umûr-ı Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey**, Trabzon Meb'usu sâbık Vekil **Hasan Bey**.

Hazarâtını (Hazretlerini) tâyin etmişlerdir. Müşârünileyhim (işâret edilen şahıslar) usûlüne muvâfık ve mûteber tanınan selâhiyetnâmelerini ibrazdan sonra, âtideki mevaddı kararlaştırmışlardır:

KISIM: 1
SİYÂSÎ MEVAD (MADDELER)

Madde 1- İşbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı (yürürlüğe girmesi) târihinden itibâren bir taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya,

Sırp-Hırvat-Isloven Devleti ve diğer taraftan Türkiye arasında ve kezâlik tarafeyn teb'aları beyninde (arasında) hâl-i sulh sûret-i kat'iyyede tekrar teessüs edecektir.

Tarafeyn (iki taraf) arasında münâsebât-ı resmiye vücûd bulacak ve tarafeynin arâzileri dâhilinde siyâsî ve şehbenderî (konsolosluk) memuriyn (memurları) vâkî olacak itilâfât-ı husûsiyeye hâlel gelmeksizin hukûk-i düvel (devletler hukûku) esâsat-ı umûmiyesiyle tâyin edilmiş olan muâmeleye mazhar olacaklardır.

FASIL: 1

1- Arâziye müteallik ahkâm (hükümler)

Madde 2- Bahr-i siyahdan (Karadeniz'den) Adalar Denizi'ne (Ege'ye) kadar Türkiye'nin hudûdu, berveçh-i zîr (aşağıdaki şekilde) tespit edilmiştir. (Merbût bir numaralı haritaya müracaat).

1- Bulgaristan ile:

Rezvaya mansabından (denize döküldüğü yerden) Meriç üzerinde kâin Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'a âid üç hudûdun nokta-yı iltisâkına (bitişik yerine) kadar: Bulgaristan'ın elyevm (bugün) tahdid edilmiş olduğu şekilde cenûp hudûdu.

2- Yunanistan ile:

Oradan Arda ve Meriç Nehirleri'nin birleştiği noktaya kadar.

Meriç mecrâsı:

Oradan Arda menbaına doğru bu nehir üzerinde ve Çürek Köyü'n hemen civârında olmak üzere arâzi üzerinde tâyin edilecek bir noktaya kadar.

Arda mecrâsı:

Oradan cenûb-i şarkî istikametinde Bosna Köyü'n bir kilometre mansab cihetinde Meriç üzerinde kâin bir noktaya kadar:

Bosna Köyü'nü Türkiye'de bırakan hissolunacak dere-

cede müstakim bir hat. Çürek Köyü, beşinci maddede zikredilen komisyon tarafından ahâlisi ekseriyet itibariyle Türk veya Rum olarak tanınacağına göre, Türkiye veya Yunanistan'a verilecektir. 11 Teşrînievvel 1922 târihinden sonra bu köye hicret eden ahâli, hesaba alınmayacaktır.

Oradan Adalar Denizi'ne kadar: Meriç mecrâsı.

Madde 3- Bahr-i Sefid'den (Akdeniz'den) İran hudûduna kadar Türkiye'nin hudûdu, berveçh-i zîr (aşağıdaki gibi) tespit edilmiştir:

1- Suriye ile:

20 Teşrînievvel 1921 senesinde akdolunan Fransa-Türkiye İtilâfnâmesi'nin sekizinci maddesinde musarrah (tasrih edilmiş) ve muayyen hudûd:

2- Irak ile:

Türkiye ile Irak arasındaki hudûd, işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren dokuz ay zarfında Türkiye ile Büyük Britanya arasında sûret-i muslihânede tâyin edilecektir.

Tâyin olunan müddet zarfında, iki hükümet arasında ittilâf husûle gelmediği takdirde ihtilâf, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne arz olunacaktır.

Hatt-ı hudûd hakkında ittihaz olunacak karara intizâren (beklemede) Türkiye ve Britanya Hükümetleri, mukadderât-ı kat'iyyesi, bu karara muallâk olan arâzinin hâl-i hâzırında herhangi bir tebdil ikaına bâis (değişiklik icrâsına sebep) olacak mâhiyette hiçbir hareket-i askeriyye veya sâirede bulunmamayı mütekâbilen taahhüd ederler.

Madde 4- İşbu muâhedede zikredilen hudûdlar, işbu muâhedeye merbût (ekli) bulunan 1/1.000.000 mikyasındaki haritalar üzerinde tersim edilmiştir. Muâhede metni ile haritalar arasında ihtilâf vukûunda, muâhede metni mûteber olacaktır.

Madde 5- İkinci maddenin iki numarasında muharrer

(yazılmış) hudûdları, arâzi üzerinde çizmeye bir tahdid-i hudûd komisyonu memur edilecektir. Bu komisyon, her devlet için birer murahhas olmak üzere Yunanistan ve Türkiye murahhaslarından ve mezkûr hükümetlerce bir devlet-i sâlise (üçüncü devlet) teb'ası meyânından müntehap (seçilmiş) bir reisden terekküp edecektir.

Mezkûr komisyon, idârî hudûdları ve mahâllî menâfi-i iktisâdiyeyi (iktisâdî menfaatleri) mümkün olduğu kadar nazar-ı dikkate alarak işbu muâhededeki târifâtı yakından tâkip etmeye her hâlükârda cehd ü gayret edecektir.

Komisyonun mukarrerâtı, ekseriyet-i ârâ (rey çokluğu) ile ittihaz edilecek ve mukarrerât-ı mezkûre alâkadar taraflar için mecbûriyül-îfâ (îfâsı mecbûrî) olacaktır.

Komisyonun masârifi, alâkadar taraflar cânibinden mütesâviyen (eşit olarak) deruhte edilecektir.

Madde 6- Bir nehir veya ırmağın sahilleriyle tâyin olunmayıp da mecrâlarıyla tâyin edilen hudûdlara gelince, işbu muâhedenâmede isti'mal edilen mecrâ (cours) ve kanal (chanal) tâbirleri, bir taraftan seyr ü sefere gayr-i müsâid olan nehirlerde su mecrasının ve yahud başlıca kolunun diğer taraftan seyr ü sefere müsâid olan nehirlerde başlıca seyr ü sefer kanalının mutavassıt hattı (orta çizgisi) mânâsını ifâde eder.

Maâhâza hatt-ı hudûdun muhtemel olan tebeddülâtında hatt-ı hudûdun bu sûretle tâyin edilen mecrâ veya kanalı mı tâkip edeceğini veyahud mezkûr mecra veya kanalın işbu muâhedenâme mevki-i mer'iyete vaz edildiği anda hâiz bulunduğu vaziyette mi sûret-i kâtiyede tâyin edileceğini tasrih etmek, tahdid-i hudûd komisyonuna âid olacaktır.

İşbu muâhedede hilâfına bir hüküm olmadıkça, hudûd-i bahriye, sâhilden üç milden dûn (aşağı) mesâfede kâin ada ve adacıkları ihtivâ eder.

Madde 7- Alâkadar devletler, komisyona vazifeleri için lâzımgelen her türlü vesâiki, bilhassa hudûd-i hâzıra ve

sâbıkanın tahdidine müteallik zabıtnâmelerin sûret-i musaddakalarını (tasdikli sûretlerini) mevcud büyük mikyastaki bütün haritaları, mesahaya (alana) müteallik malûmatı tertip ve tanzim edilip neşredilmemiş mesaha haritalarını ve hudûd boyundaki nehirlerin yatak tebdil etmesi hakkındaki mâlûmatı îtâ etmeyi taahhüd ederler. Türk devâiri (dâireleri) nezdinde bulunan haritalar, mesahaya müteallik malûmat ve tertip edilip neşredilmemiş haritalar işbu muâhedenin mevki-i icrâya vaz'ı ânından itibâren müddet-i kasîre-i mümkine (mümkün olan en kısa müddet) zarfında, komisyon reisine Dersaâdet'te teslim edilecektir.

Bundan maâdâ alâkadar devletler, komisyona bütün vesâikin, bilhassa plânlar ve kadastroların ve tapu defterlerinin tevdîi ve mezkûr komisyonun talebi üzerine emlâk ve arâziye ve iktisâdî cereyanlara dâir bilcümle mâlûmatın ve izahat-ı lâzıme-i sâirenin îtası (verilmesi) zımnında memûrîn-i mahâlliyeye tâlimat vereceklerini taahhüd ederler.

Madde 8- Alâkadar devletler, tahdid-i hudûd komisyonuna, vazifesinin îfası için lâzım olan münâkalât (ulaşım), mesken, amele ve malzeme (direk, hudûd işareti)ye müteallik muâveneti, gerek doğrudan doğruya ve gerekse memûrîn-i mahâlliye vâsıtasiyle îfâ eylemeyi taahhüd ederler.

Bilhassa Türk Hükümeti, îcâb-ı takdirinde, vazifesinin îfasında tahdid-i hudûd komisyonuna muâvenet (yardım) etmeye sâlih (yarar) memûrîn-i fenniye tedârik etmeyi taahhüd eyler.

Madde 9- Alâkadar devletler, komisyon tarafından vaz'edilmiş olan nirengi noktalarını, işaretleri ve direk veya hudûd işaretlerini hüsn-i muhafaza etmeyi taahhüd eyler.

Madde 10- Hudûd işaretleri birbirinden gözle görünebilecek mesâfelere vaz'olunacaklardır. Bunlara numara vaz edilecek (konulacak)tir, bulundukları mevkîler ve numaraları bir harita üzerinde işaret edilecektir.

Madde 11- Tahdid-i hudûda âid kâfî zabıtnâmeler, haritalar ve onlara merbût (ekli) vesâik (vesikalar) üç nusha-i asliye olarak tanzim olunacaklardır. Bunlardan ikisi, hemhudûd devletler hükümetlerine tevdî edilecek ve üçüncü nüshası da işbu muâhedeye vaz-ı imza eyleyen devletlere birer sûret-i musaddakasını (tasdikli sûretini) tevdî eylemek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'ne irsal kılınacaktır.

Madde 12- Şarkî Bahr-i Sefid (Kuzey Akdeniz) Adaları üzerinde ve İmroz ve Bozcaadaları ile Tavşan adalarından gayri bilhassa Limni, Semendirek, Midilli, Sakız ve Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan hâkimiyetinin kabulüne dâir 17-30 Mayıs 1913 tarihli Londra Muâhedenâmesi'nin beşinci ve 1-14 Teşrînisânî 1913 tarihli Atina Muâhedenâmesi'nin 15'inci maddeleri ahkâmına tebean 13 şubat 1914 târihli Londra Konferansı'nda ittihaz edilip 13 Şubat 1914 târihinde Yunan hükümetine tebliğ edilen karar, işbu muâhedenâmenin İtalya'nın hâkimiyeti altına vaz edilen ve 15'inci maddede mezkur olan adalara müteallik ahkâmı mahfuz kalmak şartiyle te'yid edilmiştir. Asya sahilinden üç milden dûn (az) mesâfede kâin adalar, işbu muâhededе hilâfına sarahat bulunmadıkça Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır.

Madde 13- Sulhun muhâfazasını te'min zımnında Yunan hükümeti Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarında âtideki (aşağıdaki) tedâbire (tedbirlere) riâyet etmeyi taahhüd eyler.

1- Mezkûr adalarda hiçbir üssü'l-bahrî (deniz üssü), hiçbir istihkâm te'sis ve inşa edilmeyecektir.

2- Yunan askerî tayyârelerinin (uçaklarının) Anadolu sahili arâzisi üzerinde tayerân etmesi (uçması) men edilecektir. Mukabeleten Türk Hükümeti askerî tayyârelerinin mezkûr adalar üzerinde tayerânını men edecektir.

3- Mezkûr adalarda Yunan kuva-yı askeriyesi (askerî kuvvetleri), taht-ı silâha (silah altına) alınıp mahâllinde tâlim ve terbiye edilecek olan esnân erbâbının miktar-ı mûtâdına

(normal asker sayısına) ve bütün Yunan arâzisinde mevcud bulunan jandarma ve polis miktarı ile mütenasip olacak jandarma ve polis miktarına mütenâsip kalacaktır.

Madde 14- Türk hâkimiyeti altında kalan İmroz ve Bozcaadaları idâre-i mahâlliye ile eşhâs ve emvâlin himâyesi husûsunda gayr-i müslim ahâli-i mahâlliyeye her türlü te'minâtı bahşeden anâsır-ı mahâlliyeden (mahâllî unsurlardan) mürekkep bir teşkilât-ı mahsûsa-i idâriyeye nâil olacaktır. Mezkûr adaların emniyet ve âsâyişi balâda (yukarıda) mezkûr idâre-i mahâlliye mârifetiyle ahâli-yi mahâlliye meyânından alınan ve idâre-i mebhûsenin emri tahtında bulunan bir heyet-i zâbıta vasıtasiyle temin edilecektir.

Rum ve Türk ahâlinin mübâdelesine dâir Yunanistan ile Türkiye arasında akdedilmiş veya akdedilecek ahkâm (hükümler) İmroz ve Bozcaadaları ahâlisine kaabil-i tatbik olmayacaktır.

Madde 15- Türkiye, zîrde (aşağıda) tâdâd olunan Adalar üzerindeki bilcümle hukûk ve müstenidâtından İtalya lehine ferâgat eder.

Elyevm İtalya'nın taht-ı işgâlinde bulunan Astropalia, Rodos, Kalki, Sekar, Panto, Kasos, Piskopis, Misiros, Kalimnos, Leros, Patnos, Lipsos, Sombeki ve İstanköy adaları ile bunların tevâbiinden (tâbîlerinden) olan adacıklar ve Kastello (Meis) adası, (İki numaralı haritaya müracaat).

Madde 16- Türkiye, işbu muâhedede musarrah hudûdlar hâricinde kâin bilcümle arâzi üzerinde ve bu arâziye müteallik ve kezâlik işbu muâhede ile üzerlerinde kendi hakkı-ı hâkimiyeti tanınmış olan adalardan gayri cezîreler (adalar) üzerinde -ki bu arâzi ve cezirelerin mukadderatı alâkadarlar tarafından tâyin edilmiş veya edilecektir- her ne mâhiyette olursa olsun, hâiz olduğu bilcümle hukûk ve müstenidâtından feragat ettiğini beyân eyler.

İşbu maddenin ahkâmı mücâveret (komşuluk) münâse-

beti ile Türkiye ile hemhudûd memleketler arasında takarrür etmiş ve edecek olan ahkâm-ı husûsiyeyi ihlâl etmez.

Madde 17- Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki bütün hukûk ve müstenidâtından ferâgatinin hükmü, 5 Teşrinisâni 1914 tarihinden mûteberdir.

Madde 18- Mısır vergisiyle te'min edilen Osmanlı istikrazlarına, yâni 1855, 1891, 1894 istikrazlarına müteallik bilcümle taahhüdâd ve mükellefiyâttan Türkiye ibrâ olunmuştur. İşbu üç istikraz mürettebâtı için Mısır tarafından vâkî olan te'diyat-ı seneviye, Mısır Duyûn-i Umûmiyesi mürettebâtının el-hâleti hâzihi (şimdiki şekliyle) bir kısmını teşkil etmekte olduğundan Duyûn-i Umûmiye-i Osmaniye'ye müteallik sâir bilcümle mükellefiyâttan Mısır ibrâ olunmuştur.

Madde 19- Mısır Devleti'nin tanınmasından mütevellid mesâil (meseleler) alâkadar devletler arasında tâyin edilecek şerâit dâiresinde muahharen (daha sonra) takarrür edecek ahkâm ile hâl edilecek ve işbu muâhede mûcibince Türkiye'den ayrılan arâziye müteallik muâhede-i mezkûre ahkâmı Mısır Devleti'ne tatbik edilecektir.

Madde 20- Kıbrıs'ın Britanya hükümeti tarafından 5 Teşrinisâni 1914'te ilân olunan ilhâkını Türkiye tanıdığını beyân eder.

Madde 21- 5 Teşrinisâni 1914 tarihinde Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olan (oturan) Türk teb'ası, kanun-ı mahâllînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde, İngiltere tabiiyetini iktisab ve bu yüzden Türk tabiiyetini zâyî edeceklerdir. Mâahazâ işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından (yürürlüğe girmesinden) itibâren iki senelik bir müddet zarfında Türk tabiiyetini ihtiyar edebileceklerdir (seçebileceklerdir). Bu takdirde hakk-ı hıyârlarını (seçme haklarını) isti'mal ettikleri târihi tâkip eden on iki ay zarfında Kıbrıs Adası'nı terk etmeye mecbûr olacaklardır.

İşbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinde

Kıbrıs Adası'nda mütemekkin olup da kanun-i mahâllînin tâyin ettiği şerâit dâiresinde vukûbulan müracaat üzerine târih-i mezkûrde İngiltere tabiiyyetini ihraz etmiş (kazanmış) veya etmek üzere bulunmuş Türk teb'ası dahî bundan dolayı Türk tabiiyyetini zâyî edeceklerdir.

Şurası mukarrerdir ki, Kıbrıs Hükümeti, Türk Hükümeti'nin muvâfakati olmaksızın Türk tabiiyyetinden başka bir tabiiyyet ihraz etmiş olan kimseler İngiltere tabiiyyetini tefvizden imtinâ etmek selâhiyetini hâiz olacaktır.

Madde 22- Türkiye 27'nci maddesinin ahkâm-ı umûmiyesine hâlel gelmemek şartiyle 18 Teşrînievvel 1912 târihli Lozan Muâhedesi ve ona müteallik senedât mûcibince her ne mâhiyette olursa olsun Trablusgarb (Libya) üzerinde hâiz olmuş olduğu kâffe-i hukûk ve imtiyâzâtın ilga-i kat'isini tanıdığını beyân eder.

2- Ahkâm-ı Mahsûsa

Madde 23- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkıdeyn (akd eden iki yüksek taraf) Boğazlar'ın usûlüne dâir bugünkü târihle mün'akid mukâvele-i mahsûsada beyân olunduğu veçhile Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda bahren ve tarik-i havâiye (deniz ve hava yolu) ile gerek sulh ve gerek harb zamanlarında serbesti-i mürûr ve seyr-i sefâin (gemilerin serbestçe geçmesi) esâsını tasdik ve beyân husûsunda müttehiddirler. Mezkûr mukâvele buradaki tarafeyn-i âliyeyn-i âkıdeyn nazarında işbu muâhededе münderiç olduğu takdirde hâiz olacağı hüküm ve kuvvetin aynını hâiz olacaktır.

Madde 24- İşbu muâhedenâmenin ikinci maddesinde târif edilen hudûdların usûlüne müteallik ve bugünkü târihe mün'akid mukâvele-i mahsûsa buradaki tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn nazarında işbu muâhededе münderiç olduğu takdirde hâiz bulunacağı hüküm ve kuvvetin aynını hâiz olacaktır.

Madde 25- Türkiye, kendisiyle yan yana harp etmiş olan devletler ile diğer düvel-i âkide beyninde (anlaşma yapmış olan devletler arasında) mün'akid muâhedat-ı sulhiye ve mukavelât-ı munzamanın tamame-i mer'iyetini tanımayı ve eski Almanya İmparatorluğu, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan arâzisine dâir ittihaz olunmuş veya olunacak mukarrerâtı kabul etmeyi ve böylece tâyin edilen hudûdlar dâhilindeki yeni devletleri tanımayı taahhüd eder.

Madde 26- Türkiye şimdiden Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Yunanistan, Lehistan, Romanya, Sırp Sloven-Hırvat Devleti ile Çek-Slovakya Devleti'nin hudûdlarını, işbu hudûdlar 25'inci maddede beyân olunan muâhedeler veyahud mütemmim bilcümle mukâvelelerle tesbit edilmiş veya edilecek olduğu şekilde tasdik ve kabul ettiğini beyân eder.

Madde 27- Türkiye Hükümeti veya Türk memûrîni tarafından, Türk arâzisi hâricinde işbu muâhedeye vâzıu'l-imzâ (imza koyan) diğer devletlerin taht-ı hâkimiyetinde (hâkimiyeti altında) veya himâyesinde bulunan arâzi teb'ası ile Türkiye'den ayrılan arâzi teb'ası üzerinde siyâsî, teşriî (yasama) veya idârî husûsâtta herhangi bir sebebe müstenid olursa olsun hiçbir selâhiyet veya hakk-ı kazâ (yargı hakkı) isti'mal edilmeyecektir.

Şurası mukarrerdir ki; memûrîn-i mezhebiye-i İslâmiye'nin vezâif-i diniyelerine hâlel îrâs edilmiş değildir.

Madde 28- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn, Türkiye'de kapitülâsyonların kâffe-i nukât-ı nazardan tamamen ilgâsını, herbiri kendisine taalluku cihetinden kabul ettiklerini beyân ederler.

Madde 29- Fransız teb'ası Faslılar, Tunuslular, Türkiye'de diğer Fransız teb'asının tâbî olduğu usûlün her husûsta aynına tâbî olacaklardır.

Trablusgarp teb'ası, Türkiye'de diğer İtalyan teb'asının

tâbî olduğu usûlün her husûsta aynına tâbî olacaklardır. Bu maddenin ahkâmı aslen Tunuslu, Trablusgarblı, Faslı olup da Türkiye'de yerleşmiş bulunanların tâbiiyyetleri bahsinde bir hükmü tazammun etmez.

Türk teb'ası, birinci ve ikinci fıkralarındaki ahkâmdan ahâlisinin müstefid bulunduğu memleketlerde, karşılıklı olarak Fransa ve İtalya'daki usûlün aynından mütekabilen müstefid olacaklardır.

Birinci fıkradaki ahkâmdan ahâlisi müstefid olan memleketlerden vürud eden (gelen) veya o memleketlere sevk olunan eşyanın Türkiye'de tâbî olacağı usûl ile bilmukabele Türkiye'den vürud eden veya Türkiye'ye sevk edilen eşyanın mezkûr memleketlerde tâbî olacağı usûl, Fransa Hükümetiyle Türk Hükümeti arasında bilitilâf (anlaşma ile) tâyin edilecektir.

FASIL: 2
TABİİYYET

Madde 30- İşbu muâhede ahkâmı mûcibince Türkiye'den ayrılan arâzide yerleşmiş Türk teb'ası bihakkın ve kavânin-i mahâlliyece mevzû şerâit dâhilinde işbu arâzinin intikal ettiği devletin teb'ası olacaklardır.

Madde 31- 18 yaşını mütecâviz olup da 30'uncu madde ahkâmı mûcibince Türk tabiiyyetini zâyî ve bihakkın yeni tabiyet iktisap eden eşhâs işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren iki sene müddet zarfında Türk tabiiyyetini ihtiyar etmek selâhiyetini hâiz olacaklardır.

Madde 32- İşbu muâhede ahkâmı mûcibince Türkiye'den ayrılan arâzide yerleşmiş ve 18 yaşını mütecâviz olup mezkûr arâzideki ekseriyet-i ahâlîden ırk itibariyle ayrı olan kimseler, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren iki sene müddet zarfında ahâlisinin ekseriyeti kendisinin ırkına mensup olan devletlerden birinin tabiiyyetini mezkûr devletin muvâfa-

kati şartiyle ihtiyar edebileceklerdir.

Madde 33- 31 ve 32'nci maddeler ahkâmı mûcibince hakk-ı hıyarlarını (seçme haklarını) isti'mal eden eşhâs, bunu tâkip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını hakk-ı hıyarlarını lehine isti'mal ettikleri devlet arâzisine nakle mecbûrdurlar.

Hakk-ı hıyarlarını isti'malden mukaddem mukîm bulundukları diğer devletin arâzisinde mâlik oldukları emvâl-i gayr-i menkûleyi (taşınmaz malları) muhafaza etmekte serbest olacaklardır. Her nevî emvâl-i menkûlelerini beraberlerinde nakledebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç, ne de ithâl için hiçbir harç veya resim tarh olunmayacaktır.

Madde 34- İşbu muâhede ahkâmı mûcibince Türkiye'den ayrılan arâzi ahâli-i asliyesinden olup 18 yaşını mütecâviz olan ve işbu muâhedenin mevki-i icrâya vaz'ı anında memâlik-i ecnebîyede yerleşmiş bulunan Türk teb'ası, Türkiye'den ayrılan memâlikte icrâ-i hâkimiyet eden hükümetler ile kendilerinin yerleşmiş bulundukları memleketlerin hükümetleri arasında akdine lüzûm görülebilecek itilâfat (anlaşma hükümleri) kaydı ihtirâzîsi tahtında (saklı kalmak üzere) ahâli-i asliyesinden bulundukları arâzide mer'î olan tabiiyeti iktisapta muhayyerdirler. Şu şartla ki: Irkları itibariyle arâzi ahâlisinin ekseriyetine mensup olanlar, o arâzide icrâ-i hâkimiyet eden hükümet de buna muvâfakat ede.

Bu hakk-ı hıyar (seçim hakkı) işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren iki sene müddet zarfında isti'mal edilmelidir.

Madde 35- Düvel-i âkide, işbu muâhedede veya Almanya, Avusturya, Bulgaristan veya Macaristan ile mün'akid sulh muâhedelerinde veyahud Türkiye'den başka düvel-i âkide-i mezkûre ile veya onlardan biri ile Rusya beyninde (arasında) veya kendi aralarında mün'akid bir muâhedede derpîş edilen ve alâkadârâne kendileri için iktisâbı mümkün olan herhangi bir başka tabiiyyeti ihraz müsâadesini bahşeden hakk-ı hıyârın

isti'maline hiçbir veçhile mümânaat göstermeyeceklerini (engel olmayacaklarını) taahhüd ederler.

Madde 36- İşbu fasıl ahkâmının tatbikine mütedâir olan kâffe-i husûsâtta zâtü'l-zevc (evli) kadınlar zevclerinin ve 18 yaşından dûn (aşağı) olan çocuklar da ebeveynlerinin tâbi oldukları şerâite ittiba edeceklerdir.

FASIL: 3
EKALLİYETLERİN (AZINLIKLARIN) HİMÂYESİ

Madde 37- Türkiye, 38'den 44'e kadar olan maddelerde musarrah ahkâmın kavânin-i asliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muâmele-i resmiyenin bu ahkâma münâfi (aykırı) veya muârız olmamasını ve hiçbir kanun, nizam ve hiçbir muâmele-i resmiyenin ahkâm-ı mezkûreye ihrâz-ı tefevvuk (üstünlük) etmemesini taahhüd eder.

Madde 38- Türk Hükümeti, tevellüd (doğum), milliyet, lisân, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahâlisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himâye-i tâmme ve kâmile bahşetmeyi taahhüd eder. Türkiye'nin bütün ahâlisi intizâm-ı âmme ve âdâb-ı umûmiye ile gayr-ı kaabil-i te'lif olmayan her din, mezhep veya îtikadın gerek umûmî ve gerek husûsî sûrette serbesti-i icrâsı hakkına mâlik olacaklardır. Gayr-i müslim ekalliyetler, bütün Türk teb'asına tatbik edilen ve Türk Hükümeti tarafından müdâfaa-i milliye veya intizam-ı âmmenin muhafazası için memleketin her tarafında veya bir kısmında ittihaz edilen tedâbir mahfuz kalmak şartiyle serbestî-i seyr ü sefer (dolaşma serbestliği) ve muhâceretten tamamiyle istifade edeceklerdir.

Madde 39- Gayr-i müslim ekalliyetlere mensup Türk teb'ası müslümanların istifade ettikleri aynı hukûk-i medeniye ve siyâsîden istifade edeceklerdir. Türkiye'nin bütün ahâlîsi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsâvî olacaklardır.

Din, îtikat veya mezhep farkı, hiçbir Türk teb'asının hukûk-i medeniye ve siyâsiyeden istifadesine ve bilhassa hidemât-ı âmmeye (âmme hizmetlerine) kabûlüne, me'muriyet ve merâtibe (mertebelere) nâiliyetine veya muhtelif mesâlik (meslekler) ve sanâyî icrâ etmesine bir mânia teşkil etmeyecektir.

Bilumum Türk teb'asının gerek münâsebet-i husûsiye veya ticâriyede gerek din, matbuât veya her nevî neşriyât husûsunda gerek içtimaat-ı umûmiyede herhangi bir lisânı isti'mal hakkına mâlik olmalarına karşı hiçbir kayıt vaz' edilemeyecektir.

Lisân-ı resmî mevcud olmakla beraber, Türkçe'den gayri lisân ile mütekellim bulunan Türk teb'asına mehâkim (mahkemeler) huzurunda kendi lisânlarını şifâhî sûrette isti'mal edebilmeleri zımnında teshîlât-ı münâsebe ibraz (uygun kolaylıklar gösterilecek) olunacaktır.

Madde 40- Gayr-i müslim ekalliyetlere mensup olan Türk teb'ası, hukûken ve fiîlen diğer Türk teb'asına tatbik edilen aynı muâmele ve te'minattan müstefîd olacaklardır. Bunlar, bilhassa masrafları kendine âid olmak üzere her türlü müessesât-ı hayriye, diniye veya içtimâiyeyi, her türlü mektep ve sâir müessesât-ı tâlim ve terbiyeyi te'sis, idâre ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisânlarını serbestçe isti'mal ve âyin-i dînîlerini serbestçe icrâ eylemek husûslarından müsâvî hukûka mâlik olacaklardır.

Madde 41- Tedrisât-ı umûmiye husûsunda Türk hükümeti gayr-i müslim teb'anın mühim bir nisbet dâhilinde mütemekkin oldukları (oturdukları) şehirler ve kazâlarda, bu Türk teb'asının çocuklarının iptidâî mekteplerde (ilkokullarda) kendi lisânlariyle tahsil etmelerini te'min zımnında, teshilât-ı münâsebe (uygun kolaylıklar) ibraz edecektir. Bu hüküm, Türk Hükümeti'nin mezkûr mekteplerde Türk lisânının tedrîsini mecbûrî kılmasına mâni olmayacaktır.

Gayr-i müslim ekalliyetlere mensup Türk teb'asının mühim nisbette mevcud oldukları şehirlerde veya kazalarda devlet bütçesi, belediye ve sâir bütçeler tarafından terbiye, din veya emr-i hayır maksadıyla tahsis edilen mebâliğden bu ekalliyetlere de muhakkak bir hisse temin olunacaktır.

Mebâliğ-i mezkûre (zikri geçen miktar), alâkadar müessesâtın sahib-i selâhiyet mümessillerine îtâ edilecektir.

Madde 42- Türk Hükümeti, gayr-i müslim ekalliyetlerin hukûk-ı âile veya ahkâm-ı şahsiyeleri bahsinde, bu mesâilin mezkûr ekalliyetlerin örf ve âdetlerince hâl ve fasl edilmesine müsâid ahkâm vaz'ına muvâfakat eder.

İşbu ahkâm, Türk Hükümeti'yle alâkadar ekalliyetlerden her birinin müsâvî miktarda mümessillerinden mürekkep husûsî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilâf vukûunda Türk Hükümeti'yle Cemiyet-i Akvâm Meclisi, Avrupa hukûkşinasları meyânından müntehap bir hakem ale'l-hakem (üst hakem) bilittifak (ittifakla) tâyin edeceklerdir.

Türk Hükümeti, mezkûr ekalliyetlere âid kiliselere, havralara, mezarlıklara vesâir müessesât-ı diniyeye her türlü himâyeyi bahşeylemeyi taahhüd eder. Aynı ekalliyetlerin hâl-i hazırda Türkiye'de mevcud olan evkâfına ve müessesât-ı diniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve müsâadât îtâ olunacak (kolaylıklar ve müsaadeler verilecek) ve Türk Hükümeti, yeni müessesât-ı diniye ve hayriye ihdâsı hakkında bu kabil sâir müessesât-ı husûsiyeye te'min edilmiş olan teshilât-ı lâzimeden hiçbirini diriğ etmeyecektir (esirgemeyecektir).

Madde 43- Gayr-i müslim ekalliyetlere mensup Türk teb'ası, ahkâm-ı diniyelerine mugâyir veya dînî âyinlerini muhil (ihlâl eden) herhangi bir muâmelenin îfâsına mecbûr tutulmayacakları gibi istirahât-ı isbuiyeleri (haftalık tatil günleri) olan günde mahkemelerde isbât-ı vücud etmekten veya herhangi bir muâmele-i kanuniye icrâsından istinkâf ettiklerinden dolayı hiçbir hakları sâkıt olmayacaktır.

Maâmafih bu hüküm, mezkûr Türk teb'asını, intizâmı ammenin muhafazası için diğer Türk teb'aya tahmil edilen mecbûriyetlerden âzâde kılmayacaktır.

Madde 44- Türkiye işbu faslın yukarıki maddelerinin Türkiye'nin gayr-i müslim ekalliyetlerine taallûk ettiği mertebede ahkâm-ı mezkûrenin beynelmilel menfaati hâiz taahhüdâd teşkil etmelerini ve Cemiyet-i Akvâm'ın kefâleti altına vaz'edilmelerini kabul eyler.

Bunlar, Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin ekseriyetinin muvâfakati olmaksızın tâdil edilemeyeceklerdir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya, Cemiyet-i Akvâm Meclisi ekseriyeti tarafından işbu mevad hakkında usûlü dâiresinde kabul edilecek olan her türlü tâdilâtı reddetmeyi, muâhede-yi hâzıra ile taahhüd ederler.

Türkiye, Cemiyet-i Akvâm Meclisi âzâsından herbirinin bu taahhüdâttan herhangi birine karşı vukû bulan tecâvüzü veya tecâvüz tehdidini, Meclis'in nazar-ı dikkatine arza selâhiyettar olacağını ve Meclis'in îcâb-ı hâle göre münâsip ve müessir telâkki edilecek bir sûret-i hareket ittihaz ve tâlimat îtâ edebileceğini kabul eder.

Bundan başka Türkiye işbu mevadda mütedâir hukûkî veya fiilî mesâilde Türk hükümetiyle vâzıu'l-imza (imza koyan) diğer devletlerden biri veya Cemiyet-i Akvâm Meclisi âzâsından, diğer bir devlet beyninde (arasında) ihtilâf-ı efkâr vukûa geldiği takdirde işbu ihtilâfın Cemiyet-i Akvâm ahidnâmesinin 14'üncü maddesi ahkâmına nazaran beynelmilel mâhiyeti hâiz bir ihtilâf gibi telâkkî edilmesini kabul eder. Türk Hükümeti, bu kabîlden olan her ihtilâfın diğer taraf talep ettiği takdirde beynelmilel Adâlet Mahkeme-i Dâimesi'ne tedvîni kabul eder. Mahkeme-i Dâime'nin kararı kaabil-i isti'naf olmayıp Cemiyet-i Akvâm âhidnâmesinin 13'üncü maddesi ahkâmı mûcibince verilmiş bir kararın aynı kuvvet ve hükmünü hâiz olacaktır.

Madde 45- İşbu fasıl ahkâmı ile Türkiye'de bulunan gayr-ı müslim ekalliyetler hakkında tanınan hukûk, Yunanistan tarafından kendi arâzisinde bulunan Müslüman ekalliyet hakkında dahî tanınmıştır.

KISIM: 2
AHKÂM-I MÂLİYE

FASIL: I
DÜYÛN-I UMÛMİYE-İ OSMANİYE

Madde 46- İşbu fasla merbût (ekli) muharrer (yazılı) Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye (Osmanlı Umûmî Borçları) işbu fasılda, münderiç şerâit (şartlar) dâiresinde Türkiye ile 1912-1913 Balkan muhârebeleri neticesinde lehlerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan arâzi tefrik edilmiş olan devletler ve işbu muâhedenin 12 ve 15. maddelerinde mevzuubahis olan adaların ve işbu maddenin son fıkrasında mezkûr arâzinin kendilerine ilhâk olunduğu devletler ve nihayet işbu muâhede mûcibince Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Asya arâzisi üzerinde müceddeden (yeniden) teşekkül eden devletler arasında taksim edilecektir. Bundan maadâ bâlâda (yukarıda) zikrolunan devletlerin kâffesi 53'üncü maddede gösterilen tarihlerden itibâren işbu fasılda münderiç şerâit dâiresinde Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye mürettebâtına (tertiplerine) âid mükellefiyât-ı seneviyeye dahî iştirâk edeceklerdir.

53. maddede tesbit edilen târihlerden itibâren Türkiye diğer devletlerin uhdesine tahmil edilen (yüklenen) hısas-ı iştirakiyyeden (iştirak hisselerinden) hiçbir veçhile mes'ul tutulmayacaktır.

1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı hâkimiyeti altında olup Türkiye'nin işbu muâhedenâmenin ikinci maddesinde tâyin edilen hudûdları hâricinde bulunan Trakya arâzisi, Düyûn-i

Umûmiye-i Osmaniye'nin taksimi husûsunda mezkûr muâhedenâme mûcibince Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış gibi telâkki edilecektir.

Madde 47- Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi, işbu fasla merbût (ekli) cetvelin (A) kısmında münderiç istikrâzata âid olan ve alâkadar devletlerden her birine isâbet eden tekâsit-i seneviyenin (senelik taksitlerin) miktarını işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyyete vaz'ı tarihinden itibâren üç ay müddet zarfında 50 ve 51. maddelerde mevzû esâsât (esaslar) üzerine tâyin edecek ve bunu düvel-i mezkûreye tebliğ eyleyecektir.

Sâlifü'z-zikir (adı geçen) devletler Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'nin bu husûstaki mesâisini tâkib etmek üzere İstanbul'a murahhaslar göndermek selâhiyetini hâiz olacaklardır.

Düyûn-ı Umûmiye Meclisi, Bulgaristan ile 27 Teşrînisânî 1919 tarihinde mün'âkit sulh muâhedenâmesinin 134'üncü maddesinde zikrolunan vezâifi (vazifeleri) îfâ edecektir.

İşbu maddede muharrer esâsâtın tatbikına müteallik olarak alâkadar taraflar beyninde tahaddüs edebilecek olan bütün ihtilâfât, birinci fıkrada musarrah tebligâtın, îfâsından sonra nihayet bir ay zarfında Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nden irâesi (gösterilmesi) ricâ edilecek bir hakeme tevdî olunacak ve işbu hakem âzami üç ay müddet zarfında kararını îtâ edecektir.

Hakeme verilecek ücret, Cemiyet-i Akvâm Meclisi tarafından tâyin ve diğer masârif-i tahkimiye ile beraber alâkadar taraflara tahmil edilecektir. Hakemin mukarrerâtı (kararları) kat'î olacaktır. Zikrolunan hakeme müracaat tekâsid-i seneviyenin (senelik taksitlerinin) te'diyesini (ödemesini) tehir etmeyecektir.

Madde 48- İşbu fasılda merbût (ekli) cetvelin (A) kısmında gösterilen Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye'nin aralarında taksim edileceği devletlerden Türkiye'den maâdâsı 7'nci maddede mevzuubahis olan tekâsid-i seneviyeden (senelik tak-

sitlerin) mütenâzıran uhdelerine isabet eden hisseler hakkında madde-i mezkûre ahkâmı mûcibince kendilerine vukû bulacak tebligât gününden itibâren üç ay müddet zarfında Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne kendi hisselerinin te'diyesini temin için kâfî miktarda karşılık (rehin) irâe edecek(gösterecek)lerdir.

Bâlâda muharrer (yukarıda yazılı) müddet zarfında mezkûr karşılıklar te'sis olunmadığı veyahud te'sis olunan karşılıkların muvâfık olup olmadığı hakkında ihtilâf zuhur ettiği takdirde, işbu muâhedenâmeye vâzıu'l-imzâ (imza koyan) herhangi bir devlet tarafından Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne müracaat edilecektir.

Cemiyet-i Akvâm Meclisi, karşılık olarak tahsis olunan vâridâtın cibâyetini (toplanmasını), Türkiye'den maâdâ aralarında Düyûn-ı Umûmiye taksim edilecek olan devletler arâzisinde mevcud beynelmilel teşkilât-ı mâliyeye tevdî edebilecektir. Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin mukarrerâtı kat'î olacaktır.

Madde 49- Alâkadar devletlerden her birine isâbet eden tekâsid-i seneviyenin 47'nci madde ahkâmına tevfikan tâyin-i kat'îsine tevessül olunduğu günden itibâren bir ay müddet zarfında işbu fasla merbût cetvelin (A) işaretli kısmında muharrer Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye'nin re'su'l-mal-i itibârisinin tarz-ı taksimini tesbit etmek üzere Paris'de bir komisyon içtimâ edecektir, işbu taksim; tekâsid-i seneviyenin tevzii (dağıtılması) için kabul edilmiş olan nisbetlere göre ve istikraz mukâvelenâmeleriyle işbu faslın ahkâmı nazar-ı itibâre alınarak yapılacaktır.

Birinci fıkrada muharrer komisyon, Türk Hükümeti'nin bir mümessili ile Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'nin ve Düyûn-ı Muvahhide ile Rumeli demiryolu tahvilâtından gayri düyûnun birer mümessilinden ve alâkadar devletlerden her birinin tâyin edebileceği mümessilden terekküp edecektir. Komisyonda itilâf (uyuşma) hâsıl edilemeyen kâffe-i mesâil,

47'nci maddenin 4'üncü fıkrasında muharrer hakeme tevdî edilecektir.

Türkiye kendi hissesi için yeni eshâm (bonolar) ihracına karar verdiği takdirde, bir Türk Hükümeti mümessili ile Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'nden ve Düyûn-ı Muvahhide ile Rumeli demiryolu tahvilâtından gayrı düyûn mümessilinden mürekkep bir komite mârifetiyle evvel be evvel Türkiye'ye müteallik olmak üzere sermâye-i düyûnun taksimi icrâ edilecektir.

Müceddeden (yeniden) ihdâs edilecek eshâm (bonolar) komisyona tevdî edilecek ve komisyon, Türkiye'nin ibrâsını ve diğer taraftan Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye'den uhdelerine birer hisse tahmil olunan diğer devletlere karşı hâmillerin hukûkunu mübeyyin şerâit dâiresinde eshâm-ı mezkûrenin hâmillere îtâsını te'min edecektir. Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye'den her devletin hissesini temsîlen ihraç edilecek eshâm, tarafeyn-i âliyeyn-i âkıdeyn arâzisinde her türlü damga resminden (vergisinden) veya işbu ihraçtan tevellüd edecek sâir rüsumdan (vergilerden) muâf tutulacaktır.

Alâkadar devletlerden her birine isâbet eden mürettebât-ı seneviyenin te'diyesi re'sul mal-i itibariyenin (itibârî ana sermayenin) taksiminde müteallik işbu maddede münderiç bulunan ahkâmdan dolayı tehir edilemeyecektir.

Madde 50- Kırkyedinci maddede mezkûr mürettebât-ı seneviyenin ve 49'uncu maddede mevzuubahis olan Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye mâl-i itibarisinin taksimleri, berveçhi âtî (aşağıdaki şekilde) vukû bulacaktır.

1) 17 Teşrînievvel 1912 târihinden evvelki istikrazlar ile onlara âid mürettebât-ı seneviye, 1912-1913 Balkan Harbleri neticesinde bulunmuş olduğu hâl üzere, Osmanlı İmparatorluğu muhârebât-ı mezkûre neticesinde Osmanlı Devleti'nden lehlerine arâzi tefrik olunan Balkan hükümetleri ve işbu muâhedenin 12 ve 15'inci maddelerinde mevzuubahs adaların

kendilerine ilhâk olduğu devletler arasında taksim olunacak ve mezkûr muhârebâta hateme (son) veren muâhedelerin veya muahheren (daha sonra) akdedilmiş muâhedatın (anlaşmaların) mevki-i mer'iyete vaz'larından (yürürlüğe konulmasından) sonra vukû bulan arâzi tahavvülâtı (değişiklikleri) nazar-ı itibare alınacaktır.

2) Bu ilk taksimden sonra Devlet-i Osmaniye'nin uhdesinde kalan istikrâzât bakiyesi ile onlara âid mürettebât-ı seneviye bakiyesine Devlet-i Osmaniye tarafından 17 Teşrînievvel 1912 târihi ile 1 Teşrînisânî 1914 târihi arasında akdolunun istikrâzât (borçlanmalar) ile onlara âid mürettebat-ı seneviye ilâve olunmak sûretiyle hâsıl olacak yekûn, Türkiye ile Asya'da yeni teşkil olup işbu muâhede mûcibince Devlet-i Osmaniye'den lehlerine arâzi tefrik edilen devletler ve nihayet mezkûr muâhedenin 46'ncı maddesinin son fıkrasındaki arâzi kendisine ilhâk edilen devlet arasında taksim olunacaktır.

Re'sul mâlinin (ana sermayesinin) taksimi, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinde her istikrâzın re'sul mâlinin bâliğ olduğu miktar üzerinden icrâ olunacaktır.

Madde 51- Ellinci maddede beyân olunan taksim neticesi olarak Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye mürettebât-ı seneviyesinden alâkadar her devlete isâbet eden hisse, berveçhi âtî (aşağıdaki şekilde) tâyin olunacaktır.

1) Ellinci maddenin fıkra-i ûlâsında (ilk fıkrasında) beyân edilen taksim için evvelemirde onikinci ve onbeşinci maddelerde zikrolunan adalar ve Balkan harbleri neticesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılan arâzinin mecmuuna isâbet eyleyecek hisse miktarının takdirine tevessül olunacaktır. İşbu hissenin ellinci maddenin birinci fıkrası ahkâmına tevfikan (uyularak) taksim olunacak takâsid-i seneviye yekûnuna nisbetle bâliği 1907 senesinde mevzu gümrük rüsum manzumesi hâsılatı da dâhil olduğu hâlde 1910 - 1911, 1911-1912 sene-i mâliyeleri esnâsında Osmanlı Devleti'nin vâridat-ı umûmiyesi

yekûn vasâtisi (ortalaması) arasındaki aynı nisbet dâiresinde olacaktır.

Böylece tâyin edilecek yekûn lehlerine bâlâdaki fıkrada mezkûr arâzi ilhak edilen devletler arasında taksim edilecek ve bu tarzda mezkûr devlete isâbet edecek hissenin beyinlerinde (aralarında) taksim edilecek yekûn-u umûmiyeye nisbetle bâliğ bu devletlerden her birine ilhâk edilen arâzi, vâridat-ı vasatîsi ile Balkan Harbi neticesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılan arâzinin ve onikinci ve onbeşinci maddelerde mezkûr olan adaların mecmuunun 1910-1911 ve 1911-1912 sene-i mâliyeleri zarfındaki vâridât-ı umûmiye vasâtisi (ortalaması) arasındaki aynı nisbet dâiresinde olacaktır. İşbu fıkrada mevzuubahis vâridâtın hesabından gümrük hâsılatı nazar-ı itibare alınmayacaktır.

2) Kırkaltıncı maddenin son fıkrasında zikrolunan arâzi dâhil olduğu hâlde işbu muâhede mûcibince Osmanlı Devleti'nden ayrılan arâziye gelince alâkadar her devlete isâbet eden hissesinin Ellinci maddenin ikinci fıkrası ahkâmına tevfikan taksim kılınacak tekâsid-i seneviye yekûn-u umûmiyesine nisbetle bâliğ, arâzi-i münfekke (bölünmüş arâzi) vasatî vâridâtı (ortalama geliri) ile 1910-1911 ve 1911-1912 sene-i mâliyeleri esnâsında 1907 senesinde mevzu gümrük rüsum (vergiler) manzûmesi hâsılatı da dâhil olduğu hâlde Osmanlı Devleti'nin vasatî vâridat-ı umûmiyesinden (umûmî ortalama gelirlerinden) birinci fıkrada zikrolunan arâzi ve adalar hissesinin bâdettenzil (çıkarıldıktan sonra) kalan miktarı arasındaki aynı nisbet dâiresinde olacaktır.

Madde 52- İşbu fasla merbût (ekli) cetvelin (B) kısmında mezkûr avanslar, Türkiye ile Kırkaltıncı maddede zikrolunan diğer devletler arasında şerâit-i âtiye (aşağıdaki şartlar) dâiresinde taksim olunacaktır:

1) Cetvelde muharrer (yazılı) olup 17 Teşrînievvel 1912'de mevcud bulunan avansların, işbu muâhedenin mevki-

i icrâya vaz'ı (yürürlüğe konması) târihinde tesviye olunmayan re'sul mâli (ana sermayesi) varsa, işbu re'sul mâl ve kezâlik Elli üçüncü maddenin birinci fıkrasında zikredilen târihlerden beri müterâkim (birikmiş) fâizler ile tevârih-i mezkûreden (zikredilen târihlerden) beri vukû bulan te'diyât, Ellinci maddenin birinci fıkrası ile ve Ellibirinci maddenin birinci fıkrasında münderiç ahkâma tevfikan taksim olunacaktır.

İşbu ilk taksim neticesinde Osmanlı Devleti'ne isâbet eden mebâliğ ile cetvelden muharrer olup devlet-i mezkûre tarafından 17 Teşrînievvel 1912 târihi ile 1 Teşrînisânî 1914 târihi arasında akdedilmiş bulunan avansların, işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı (yürürlüğe konması) târihinde tesviye olunmayan re'sul mâli (ana sermayesi) varsa, işbu re'sul mâl ve kezâlik 1 Mart 1920 târihine kadar müterâkim (birikmiş) fâizleriyle mezkûr târihten beri vukû bulan te'diyat, Ellinci maddenin ikinci fıkrasiyle Ellibirinci maddenin ikinci fıkrasında münderiç ahkâma tevfikan taksim olunacaktır.

Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi mezkûr avanslardan alâkadar devletlerden her birine isâbet eden hisse miktarını işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren üç ay müddet zarfında tâyin ve bunu mezkûr devletlerle tebliğ eyleyecektir.

Türkiye'den maâdâ devletlere tahmil edilen mebâliğ, mezkûr devletler tarafından Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne te'diye edilecek ve Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'nde de ya dâyinlere (alacaklılara) tesviye veyahud Türkiye'nin mezkûr devletler hesabına gerek fâiz ve gerek re'sul mâl (ana sermaye) akçesi nâmıyla te'diye etmiş bulunduğu mebâliğ miktarına tekabül edinceye kadar Türk Hükümeti hesabına îrâd (gelir) kaydolunacaktır.

Fıkra-i ânifede (önceki fıkrada) icrâsı zikrolunan te'diyat (ödemeler) işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren müsâvî (eşit) beş tekâsid-i senevî ile itfâ

(ödenmiş) olunacaktır. Te'diyât-ı mezkûrenin Osmanlı Devleti dâyinlerine (alacaklılarına) îfâ edilecek kısmı, avans mukavelâtında mukarrer (yazılı) fâizleri de ihtiva edecek ve Türk Hükümeti'ne âid olan kısım ise, bilâ fâiz edâ olunacaktır.

Madde 53- Balkan muhârebâtı neticesinde lehlerine Osmanlı Devleti'nden arâzi ayrılmış olan devletlerin borçlu olduğu işbu fasla merbût (ekli) cetvelin (A) kısmında münderiç Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye istikrâzâtı (borçlanmaları) tekâsid-i seneviyesi mebhûsünanh (bahsi geçen) arâzisinin düvel-i mezkûreye (zikredilen devletlere) intikalini mübeyyin olan muâhedelerin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren lâzımu't-te'diye (ödenmesi lüzûmlu) olacaktır. Onikinci maddede musarrah adalara gelince, bunların taksid-i seneviyesi 1/14 Teşrînisânî 1913 târihinde Onbeşinci maddede mevzubahs olan adaların taksid-i seneviyesi 17 Teşrînievvel 1912 târihinden itibâren lâzımü't-te'diye (te'diyesi gerekli) olacaktır.

İşbu muâhede mûcibince Osmanlı Devleti'nden fekkedilen (ayrılmış olan) Asya'daki arâzi üzerinde yeni müteşekkil devletler üzerinde 46. maddenin son fıkrasında gösterilen arâzi kendisine ilhak edilen devletin borçlu oldukları tekâsid-i seneviye 1 Mart 1920 tarihinden itibâren lâzımü't-te'diye olacaktır.

Madde 54- İşbu fasla merbût cetvelin (A) kısmına tâdât edilen (sayılan) 1911-1912-1913 hazine tahvilâtı, mukavelâtın tâyin edildiği te'diye târihlerinden itibâren 10 sene müddet zarfında mukarrer fâizleriyle beraber tasfiye olunacaktır.

Madde 55- Türkiye dahî, dâhil olduğu hâlde 46'ncı maddede zikrolunan devletler işbu fasla merbût cetvelin (A) kısmında tasrih olunduğu veçhile Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye'den kendilerine isâbet eden ve 53'üncü maddede muayyen târihlerden itibâren lâzımü't-te'diye olup tesviye edilmemiş bulunan tekâsid-i seneviye miktarını Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'ne te'diye edeceklerdir. Bu te'diye,

işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren müsâvî 20 taksit-i senevî ile ve bilâ fâiz îfâ edecektir.

Türkiye'den maâdâ devletler tarafından Düyûn-ı Umûmiye Meclisi'ne te'diye olunacak tekâsid-i seneviye düvel-i mezkûre hesabına Türkiye tarafından te'diye edilmiş olan mebâliğ miktarına tekabül edinceye kadar Türkiye'nin borçlu kalacağı tekâsid-i mütedâhiliye mahsub edilecektir.

Madde 56- Fîmâ-ba'd (bundan böyle) Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclis idâresinde Alman, Avusturyalı ve Macar hâmillerin murahhasları bulunmayacaktır.

Madde 57- Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye istikrâz ve avanslarına ve karşılığı Mısır vergisiyle temin edilmiş olan 1855, 1891 ve 1894 Osmanlı istikrâzâtına âid fâiz kuponlarının ibrâz mühletleri ile sâlifü'z-zikr istikrâzlardan (zikri geçmiş olan borçlanmalardan) kurası çıkmış olan eshâmın (bonoların) tahsil-i bedelâtı için ibraz mühletleri tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn arâzisinde 29 Teşrînievvel 1914 târihinden itibâren işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından 3 ayın inkızasına kadar tecil edilmiş addolunacaktır.

FASIL: II
AHKÂM-I MUHTELİFE

Madde 58- Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan (Yunanistan hâriç olduğu hâlde) düvel-i sâire-i âkide (sâir akid devletleri), Türkiye ile düvel-i mezkûrenin ve kezâlik -eşhâs-ı hükmiyye (hükmî şahıslar) de dâhil olduğu hâlde- teb'alarının, 1 Ağustos 1914 târihiyle muâhedeyi hâzıranın mevki-i mer'iyete vaz'ı târihi beyninde güzeran eden (arasında geçen) müddet zarfında gerek ef'âl-i harbiyeden, gerek istimval (menkûl mal istimlâki), zabt, sekestro tasarruf veya müsadere tedâbirinden (tedbirlerinden) münbais-i zâyiat ve zarar u ziyânlardan dolayı her türlü matâlib-i nakdiyede bulunmaktan mütekabilen ferâ-

gat ederler.

Maamafih bâlâdaki hüküm, işbu muâhedenin üçüncü kısmında muharrer ahkâma (ahkâm-ı iktisadiye) hâlel vermeyecektir.

Almanya ile mün'akit 28 Haziran 1919 tarihli sulh muâhedenâmesinin 259'uncu maddesinin (1) işaretli fıkrası mûcibince Almanya ve Avusturya tarafından devredilmiş olan altun nükut (nakitler) üzerindeki her türlü hukûkundan Türkiye (Yunanistan müstesnâ olarak) diğer âkid devletler lehine ferâgat eder.

Birinci tertip Türk evrâk-ı nakdiyesi hakkında gerek 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915) tarihli mukâvelenâme ile gerek mezkûr evrâk-ı nakdiyenin (kâğıt paranın) zahrında muharrer (arkasında yazılı) metne nazaran Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'ne tahmil edilmiş olan bilcümle te'diye mükellefiyâtı fesholunmuştur.

Kezâlik Türkiye, Hükümet-i Osmaniye tarafından İngiltere'ye sipariş olunup Britanya Hükümeti tarafından 1914 tarihinde vaziyet edilmiş olan harb sefinelerine mukabil te'diye kılınmış bulunan mebâiliğin iâdesini ne Britanya Hükümeti'nden ve ne teb'alarından talep etmemeği kabul ve bundan dolayı her türlü metâbilinden ferâgât eder.

Madde 59- Yunanistan harb kavâninine mugayir olarak Anadolu'da Yunan ordu veya idâresinin ef'alinden mütevellit hasaratın tâmiri mecbûriyetini tanır.

Diğer taraftan Türkiye, harbin temâdîsinden ve onun netâyicinden mütevellit (doğan) Yunanistan vaziyet-i mâliyesini nazar-ı dikkate alarak tâmirat husûsunda Yunanistan'a karşı her türlü metâlibâttan sûret-i kat'iyede ferâgat eder.

Madde 60- Gerek Balkan muharebeleri neticesinde ve gerek işbu muâhede ile lehlerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan arâzi ayrılmış ve ayrılmakta olan devletler işbu arâzi üzerinde kâin olup Osmanlı İmparatorluğu'na âid kâffe-i emvâl (mal-

lar) ve emlâki (mülkleri) meccânen iktisab edeceklerdir.

26 Ağustos 1324 (8 Eylül 1908) ve 20 Nisan 1325 (2 Mayıs 1909) tarihli irâdelerin hazine-i hassadan devlete naklini emrettikleri emvâl ve emlâk ve kezâlik 30 Teşrînievvel 1918'de hazine-i hassa tarafından hıdemat-ı umûmiye menfaatine idâre edilmiş olan emvâl ve emlâk düvel-i mezkûre bu emvâl ve emlâke müteallik husûsatta Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olacakları ve emvâl-i mezkûre üzerine müesses olan vakıfların mûteber tanınması lâzım geleceği cihetle, fıkra-i ânifede (önceki fıkrada) gösterilen emvâl ve emlâk meyânında dâhil olduğu mukarrerdir.

Gerek Balkan muharebeleri neticesinde ve gerek bilâhare Yunanistan'a intikal etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu arâzisi üzerinde kâin olup hazine-i hassadan devlete geçmiş bulunan emvâl ve emlâk hakkında Türk hükümeti ile hükümet-i Yunaniye arasında mütekevvin (oluşmuş) ihtilâf, akdolunacak bir tahkimnâmeye tevfikan ve 1-14 Kânunevvel 1913 târihli Atina Muâhedesi'nde merbût 2 numaralı husûsî protokol mûcibince Lahey'de bir mahkeme-i hakemiyeye tevdi olunacaktır.

Bu maddenin ahkâmı, hazine-i hassa nâmına mukayyet olup veya onun tarafından idâre edilip işbu maddenin 2'nci ve 3'üncü fıkralarında mevzuubahis olmayan emvâl ve emlâkin mâhiyet-i hukûkiyesini tebdil etmeyecektir.

Madde 61- İşbu muâhede mûcibince Türkiye'den gayri bir devletin tebaası meyânına giren ve mülkî ve askerî tekâüt (emeklilik) ve ma'zuliyet (azlolunma) ve eytâm (yetimler) ve erâmil (dullar), maâşâtından istifâde edenler, maaşlarından dolayı Türk Hükümeti'ne karşı hiçbir talep dermeyân edemeyeceklerdir.

Madde 62- Almanya ile mün'akıt 28 Haziran 1919 târihli Versay Sulh Muâhedenâmesi'nin 261'inci maddesi ve 10 Eylül 1919 târihinde Avusturya ile ve 27 Teşrînisânî 1919 târi-

hinde Bulgaristan ile ve 4 Haziran 1920 târihinde Macaristan ile mün'akit sulh muâhedenâmelerinin mevaddı mütenâzırası mûcibince Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'ın Türkiye'den olan bilcümle matlubatının devrini Türkiye kabul eyler.

Sâir düvel-i âkide bu husûstan dolayı Türkiye zimmetine terettüp eden düyûndan (borçlardan) Türkiye'yi ibrâ ederler.

Türkiye'nin Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan'dan olan matlubâtı dahî sâir düvel-i âkide lehine devrolunmuştur.

Madde 63- Harpten sonra Almanya'dan Türkiye'ye ihraç olunacak emtia bedelâtına mukabil Almanya Hükümeti'nin Türkiye evrâk-ı nakdiyesini muayyen bir kambiyo fiyatıyla kabul edeceğine dâir yapmış olduğu taahhüdattan Almanya Hükümeti'ni ibra eylediğini Türkiye Hükümeti, sâir düvel-i âkide ile bilittifak beyân eder.

KISIM 3
AHKÂM-I İKTİSADİYE

Madde 64- Bu kısımda **"düvel-i müttefika"** tâbirinden maksat Türkiye'den maâdâ düvel-i âkidedir. **"Müttefikîn tebaası tâbiri"** Türkiye'nin gayrı düvel-i âkide tebaasından bulunan veyahud düvel-i mezkûreden birinin taht-ı himâyesindeki bir devlet veya arâzi tebaasından olan eşhâs-ı hakikiye, şirkât (şirketler), cem'iyyât (cemiyetler) ve müessesâta (müesseselere) şâmildir.

Bu kısım **"müttefikîn tebaasına"** müteallik bulunan ahkâmın, düvel-i müttefika tabiiyetini hâiz olmadıkları hâlde fiilen bu devletler tarafından mazhar-ı himâye olmuş bulunmalarından dolayı memurîn-i Osmaniye cânibinden (Osmanlı memurları tarafından) müttefikîn tebaası gibi muâmele görmüş ve bu yüzden zarara dûçâr olmuş olan eşhâs (şahıslar) hakkında da tatbik edilecektir.

FASIL: I
EMVÂL-HUKÛK VE MENÂFÎ (MENFAATLER)

Madde 65- 29 Teşrînievvel 1914 târihinde düvel-i müttefika tebaasın dan eşhâsa âid olup işbu muâhedenin mevki-i icrâya vaz-ı târihinde Türk kalacak arâzi üzerinde hâlen mevcud ve kabil-i teşhis olan emvâl, hukûk ve menâfi, bulundukları hâl üzere, menlehü'l-haklarına (hak sahiplerine) derhâl iâde olunacaktır.

Bilmukâbele, Türk teb'asına âid olup 29 Teşrînievvel 1914 târihinde düvel-i müttefikanın hâkimiyeti veya himâyesi altında bulunan veyahud Balkan muharebelerini müteâkip Osmanlı Imparatorluğu'ndan fekkedilerek (ayrılarak) bugün düvel-i mezkûrenin taht-ı hâkimiyetinde bulunan arâzi üzerinde hâlen mevcud ve teşhis olan emvâl, hukûk ve menâfide bulunduktan hâl üzere menlehü'l-haklarına derhâl iâde edilecektir. Kezâlik bu muâhedeyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış arâzi üzerinde bulunup Türk teb'asına âid olan düvel-i müttefika memurîni (memurları) cânibinden (tarafından) tasfiye edilmiş veya lâlettâyin sâir tedâbir-i istisnaiyeye (istisnâ tedbirlere) tâbi kılınmış bulunan emvâl (mallar), hukûk ve menâfî (menfaatler) hakkında aynı iâde muâmelesi derhâl yapılacaktır.

İşbu muâhedeyle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprakta kâin olup Osmanlı Hükümeti tarafından tedâbir-i fevkalâde-i harbiyeye tâbi tutulmuş olduktan sonra mezkûr toprakta icrâ-i hâkimiyet eden düvel-i âkidinin elyevm (bugün) yedinde (elinde) bulunan kaabil-i teşhis kâffe-i emvâl ve hukûk menâfi sahib-i meşrûlarına, bulundukları hâl üzere, iâde edilecektir. Mezkûr arâzi üzerinde icrâ-i hâkimiyet eden devlet-i âkide cânibinden tasviye edilmiş olan emvâl-i gayr-i menkûle (taşınmaz mallara) dahi aynı iâde muâmelesine tâbi

tutulacaktır. Efrâd arasında bunlardan maâdâ olan bilcümle istihkakı, müddeiyâtı (iddiâları) selâhiyettar mahâllî mahkemelerine râcî olacaktır.

İstihkak iddia olunan emvâlin teşhisine veya iâdesine müteallik kâffe-i ihtilâfat bu kısmın beşinci faslında muharrer muhtelit (karma) hakem mahkemesine arz edilecektir.

Madde 66- 65'inci maddenin birinci ve ikinci fıkraları ahkâmının tenfiz ve icrâsı için tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn menlehülhakları (hak sahipleri) en serî bir usûlle ve kendilerinin rızası olmaksızın tahmil edilmiş olabilecek her günâ tekâlif (her çeşit mükellefiyet) ve kuyûttan (kayıtlardan) âzâde bir hâlde emvâl, hukûk ve menâfilerine mutasarrıf kılacaklardır. Emvâl ve hukûk ve menâfi-i mezkûreyi bu iâdeyi icrâ edecek olan hükümetten bilvasıta veya bilâ vâsıta iktisab etmiş olup da iâdeden dolayı mutazarrır olmuş bulunacak olan eşhâs-ı sâlisenin (üçüncü şahısların) tazmin-i zararı dahî o hükümete âid olacaktır. İşbu tazmin-i zarar keyfiyetinden tahaddüs edebilecek (doğabilecek) ihtilâfatın hâlli mehâkim-i umûmiyenin dâire-i selâhiyetinde bulunacaktır.

Sâir kâffe-i ahvâlde tazmin-i zarar için eşhâs-ı müteâllika aleyhine ikame-i dâva etmek, mutazarrır olan eşhâs-ı sâliseye âid olacaktır.

Bu maksatla düşman emvâl, hukûk ve menâfî hakkında tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn tarafından tevessül ve ittihâz olunan bilcümle muâmelât-ı tasarrufiye ile diğer tedâbir-i istisnâiye-i harbiyye emr-i tesviye (tesviye işi) henüz hitam (son) bulmamış ise, derhâl ref ü tevkif (kaldırılacak ve durdurulacak) edilecektir. Sahiplerinin metâlibi de emvâl-i hukûk ve menâf-i mezkûre teşhis olunur olunmaz hemen iâde kılınmak sûretiyle is'af olunacak(yerine getirilecek)tır.

65'inci madde ile iâdesi mukarrer olan emvâl, hukûk ve menâfi işbu muâhedenin imzası tarihinde tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn hükümetlerinden birinin memurini cânibinden tasfiye

edilmiş bulunur ise, mezkûr hükümet bedel-i tasfiyeyi sahiplerine tasfiye etmek sûretiyle emvâl ve hukûk ve menâfi-i mezkûreyi aynen iâde etmek mecbûriyetinden vâreste kalacaktır. Eğer sahibinin müracaatı üzerine beşinci fasılda zikrolunan Muhtelit Hakem Mahkemesi, tasfiyenin, değer fiyatını bulduracak şerâit altında icrâ edilmemiş olduğu reyinde bulunur ise mezkûr mahkeme, tarafeyn arasında itilâf hâsıl olmadığı takdirde muhik göreceği miktarda bedel-i tasfiyeyi tezyid edebilecektir. Mal sahibi ile hâsıl olan ihtilâftan veyahud ânifüzzikr Muhtelit Hakem Mahkemesi kararından itibâren iki ay müddet zarfında te'diye vukû bulmadığı takdirde, emvâl, hukûk ve menâfi-i mezkûre iâde edilecektir.

Madde 67- Bir taraftan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti ve diğer taraftan Türkiye kendi orduları ve devâiri cânibinden Türkiye arâzisinde veya mütenâzıran Yunanistan, Romanya ve Sırp - Hırvat - Sloven devleti arâzisinde ahz ü zapt edilmiş veya sekestro olunmuş (geçici olarak el konulmuş) olup da elyevm kendi arâzileri dâhilinde bulunan her nevi emvâl-i menkûlenin memleketlerinde taharrî (araştırma) ve iâdesi husûsunda gerek tedâbir-i idâriye-i münâsibenin ittihâzı, gerek evrâk ve vesâik-i âidesinin teslimi sûretiyle teshilât irâesini (kolaylık gösterilmesini) mütekâbilen taahhüd ederler.

İşbu taharri ve iâde keyfiyeti kezâlik Almanya, Avusturya-Macar veya Bulgar orduları ve devâiri (daireleri) tarafından Yunan, Romanya veya Sırp - Hırvat - Sloven devleti arâzisi üzerinde zapt veya sekestro olunup da Türkiye'ye veya teb'asına devrolunmuş bulunan ânifüzzikr eşya ile Yunan, Romen veya Sırp orduları tarafından Türk toprağında zapt veya sekestro edilerek Yunanistan'a, Romanya'ya veya Sırp-Hırvat-Sloven devlet veya teb'alarına devredilmiş olan eşya hakkında dahi cârî olacaktır.

Bu taharri ve iâdeye müteallik metâlib (talepleri), muâ-

hedenin mevki-i mer'iyyete vaz'ından itibâren altı ay zarfında vâkî olacaktır.

Madde 68- Türkiye'nin Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş bulunan menâtıkında (mıntıkalarında) bir tarafta Yunanistan memurîni (memurları) ve devâiri (daireleri) ve diğer taraftan Türk teb'ası arasında akdolunmuş mukavelâttan mütevellit düyûn (doğan borçlar) mezkûr mukâvelelerde münderiç şerâit dâiresinde Yunanistan Hükümeti tarafından tesviye olunacaktır.

Madde 69- 1 Ağustos 1914'de müstefit oldukları usûle göre düvel-i müttefika teb'asından ve mallarından tâbi oldukları hiçbir vergi, resim veya resm-i munzam (fazladan vergi) 1922-1923 sene-i mâliyesi tahakkukâtından mukaddemki seneler için teb'a-yi mezkûreden veya mallarından cibâyet edilmeyecektir.

1922-1923 sene-i mâliyesinden mukaddemki seneler hesâbâtına âid olmak üzere 15 Mayıs 1923'den sonra mebâliğ ahz ü tahsil edilmiş bulunur ise, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ında, mukabili menlehülhaklara reddolunacaktır.

1923 Mayısı'nın 15'inden mukaddem tahsil edilen mebâliğ hakkında hiçbir talep ve iddia icrâ olunamayacaktır.

Madde 70- 65, 66, 68, 69'uncu maddelere müstenit metâlib işbu muâhedenin mevki-i icrâya vaz'ından itibâren altı ay müddet zarfında selâhiyettar memurin nezdinde ve itilâf hâsıl olmazsa yine işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren on iki ay müddetle Muhtelit Hakem Mahkemesi nezdinde dermeyân ve ikame olunacaktır.

Madde 71- Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp -Hırvat - Sloven devlet veya bunların teb'aları kendi emvâl, hukûk ve menâfileri hakkında 29 Teşrînievvel 1914 tarihinden evvel Hükümet-i Osmaniye nezdinde serd-i metâlip (talepler ileri sürme) veya ikamet-i dâva etmiş (dâvâ

açmış) olduklarından, işbu kısmın ahkâmı, bu gibi metâlip veya deâviyi (istek ve dâvâları) hiçbir sûretle ihlâl edemeyecektir. Britanya, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp - Hırvat - Sloven hükümetleri nezdinde Hükümet-i Osmaniye veya teb'ası tarafından serd veya ikâme olunmuş metâlip veya deâvi hakkında da aynı muâmele câri olacaktır. Bu metâlip veya deâvi (istekler veya dâvâlar), Türkiye hükümetiyle işbu maddede gösterilen hükümetler nezdinde kapitülâsyonların ilgâsı nazar-ı itibâre alınmak şartıyla aynı şerâit altında tâkip olunacaktır.

Madde 72- Muâhede-i hâzıra ile Türk kalan arâzi dâhilinde Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'a veya onların teb'alarına âid olup da işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından mukaddem Hükümât-i Müttefika cânibinden hacz veya işgal edilmiş emvâl, hukûk ve menâfi, mezkûr hükümetlerle Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan hükümetleri veya onların alâkadar teb'aları arasında takarrür edecek itilâfların in'ikadına kadar Hükümât-ı Müttefika yedlerinde kalacak. Eğer emvâl ve hukûk-i menâfi-i mezkûre tasfiye edilmiş ise bu tasfiye muamelâtı tasdik edilmiştir.

İşbu muâhede ile Türkiye'den ayrılmış olan arâzi dâhilinde icrâ-i hâkimiyet eden hükümetler, bu muâhedenin mevki-i icrâya vaz'ından itibâren bir sene zarfında o arâzide bulunan Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan veya teb'alarına âid emvâl ve hukûk ve menâfii tasfiye edebileceklerdir.

Şimdiye kadar icrâ edilmiş olsun veya henüz icrâ edilmemiş bulunsun tasfiyelerin hâsılatı, eğer bu emvâl Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar devletlerine âidse, alâkadar devlet ile akdolunmuş olan sulh muâhedesiyle müesses tâmirat komisyonuna i'ta edilecektir. Eğer tasfiye edilen emvâl, emvâl-i husûsiyeden ise bedeli doğrudan doğruya sahiplerine verilecektir. Bu maddenin ahkâmı Osmanlı anonim şirketlerine tatbik olunmaz.

İşbu madde ile derpîş edilen tedâbirden dolayı Türkiye Hükümeti hiçbir veçhile mes'ul olmayacaktır.

FASIL: II
MUKAVELÂT VE MÜRÛR-I ZAMANLAR

Madde 73- 82'nci maddede târif edildiği veçhile muahharen (daha sonra) düşman olmuş olan taraflar beyninde (arasında) ve mezkûr maddede gösterilen târihten mukaddem mün'akid olup âtide zikredilen envaa (nev'ilere) mensup bulunan mukâveleler, ihtiva ettikleri ahkâm ve işbu muâhedenin münderecatı kayd-ı ihtirâzîsi (istisnâî hükmü) altında mer'î kalırlar.

A) Emvâl-i gayr-i menkûle satışına müteallik mukavelât, 82'nci madde mûcibince tarafeynin düşman olduğu tarihten mukaddem teslim muâmelesi fiilen icrâ olunmuş ve fakat nefsi bey'i (fiilen satış) muâmelesi usûlen tahakkuk ettirilmemiş bulunsa bile.

B) Efrâd arasında mün'akit îcar ve isti'car (kira ve kiralama) mukâveleleriyle bedel-i i'car ve vaad-i i'car mukâveleleri;

C) Efrâd arasında mün'akit meâdin (mâdenler), orman veyahud ziraat edilecek arâzi işletmesine müteallik mukâvelenâmeler;

D) Gayrimenkûlâtın teminat irâesine müteallik mukâveleler ile menkûlâtın rehnine ve teminat gösterilmesine dâir mukavelât;

E) Şirket tesisine mütedâir mukâvelenâmeler, bu hüküm tâbi oldukları kanuna göre şürekânınkinden (ortaklarınkinden) başka bir şahsiyeti bulunmayan kolektif şirketlere (partnerşip: ortak) tatbik olunamaz;

F) Mevzu ne olursa olsun efrâd veya şirketlerle devlet, vilâyet, belediyeler veyahud diğer buna mümâsil eşhâs-ı hük-

miye-yi idariye arasında mün'akit mukâveleler;

G) Âile ahkâmına müteallik mukâveleler;

H) Hibelere veya ne mâhiyette olursa olsun teberrüata âid mukâveleler;

İşbu madde, mukavelâta hîn-i akitlerinde (akid ânında) bizzat hâiz oldukları kıymetten başka bir kıymet izâfesi için ihticâc (delil ittihaz) olunamaz. Bu madde, imtiyâzât (imtiyazlar) mukavelâtına tatbik olunmayacaktır.

Madde 74- Sigorta mukâveleleri işbu faslın zeylinde (ekinde) münderiç ahkâma tâbidir.

Madde 75- Muahharen düşman olmuş eşhâs beyninde (arasında) akdolmuş olup 73'üncü ve 74'üncü maddelerde tâdâd olunanların (sayılanların) ve imtiyaz mukavelâtının gayrı mukâveleler tarafeynin düşman oldukları târihten itibâren münfesih olmuş addedileceklerdir.

Maamafih mukâvele âkidlerinden her biri işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren 3 ay zarfında, îcab ederse taraf-ı diğere, mukâvelenin akdi târihindeki şerâit ile icrâsı talep olunduğu târihdeki şerâit arasında mevcud farka tekâbül edecek tazminatı te'diye edebilecektir. Bu tazminat tarafeyn arasında itilâf edilemediği hâlde Muhtelit Hakem Mahkemesi tarafından tesbit edilecektir.

Madde 76- İşbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından evvel 73 ile 75'inci maddelerde muharrer mukâvelenâmelerin düvel-i âkide teb'asından olan âkidler arasında ve bilhassa bu mukavelâtın feshine, idâmesine, suver-i icrâiyesine (icrâ şekillerine) veyahud tâdiline dâir -te'diye edilecek akça cinsine veya kambiyo râyicine müteallik itilâflar da dâhil olduğu hâlde- vukûa gelen suver-i tesviyenin (tesviye şekillerinin) mûteber olduğu tasdik olunur.

Madde 77- 30 Teşrînievvel 1918'den sonra müttefikin teb'ası ile Türk teb'ası beyninde mün'akid mukavelât mûteber ve ahkâm-ı umûmiyeye tâbîdirler.

30 Teşrînievvel 1918 târihinden sonra 16 Mart 1920 tarihine kadar İstanbul Hükümeti'yle usûlü dâiresinde akdolunmuş mukavelât dahi kezâlik mûteber ve ahkâm-ı umûmiyeye tâbidir.

16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti'yle usûlü dâiresinde akdolunmuş ve mezkûr hükümetin hâkimiyet-i fiiliyesi altındaki arâziye müteallik bulunmuş olan bütün mukavelât ile itilâfat (anlaşmalar) işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren üç ay müddet zarfında alâkadarların vukû bulacak müracaatları üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tasvibine arz olunacaktır. Bu mukâveleler mûcibince vukû bulmuş olan te'diyat, te'diyat-ı mezkûreyi icrâ etmiş olan taraf hesabına usulen matlup kaydedilecektir.

Büyük Millet Meclisi'nce tasdik ve tasvip olunmadığı hâlde alâkadar tarafın -eğer mevcud ise- doğrudan doğruya ve fiilen dûçâr olduğu zarara tekaabül edecek miktarda bir tazmine istihkakı olacak ve bu tazmin muslihane bir itilâf hâsıl olmazsa Muhtelit Hakem Mahkemesi cânibinden tesbit edilecektir.

Bu maddenin ahkâmına, imtiyaz mukavelâtına, ne de imtiyâzatın devr ve ferâğına tatbik olunamaz.

Madde 78- Bilâhare düşman olmuş, tarafeyn arasında, imtiyaz mukavelâtından başka mün'akid mukâvelelere âid olarak zuhur etmiş veya zîrde gösterilen altı ay müddetin inkızasından (geçmesinden) evvel zuhûr edebilecek elan bilcümle ihtilâfât, Muhtelit Hakem Mahkemesi tarafından hâlledilecektir. Maahaza bîtaraf devletlerin kanunlarının tatbikinden dolayı düvel-i mezkûre mehâkim-i milliyesinin dâire-i selâhiyetine dâhil olan ihtilâfat müstesnâdır, işbu şıkk-ı âhirede ihtilâfat-ı mezkûre Muhtelit Hakem Mahkemesi tarafından değil mehâkim-i milliye-i mebhusun anh (anılan millî mahkemeler) tarafından hâll ü fasl edilecektir. Bu madde mûcibince Muhtelit Hakem Mahkemesi'nin dâire-i selâhiyetinde olan ihtilâfata

müteallik şikâyâtin (şikâyetlerin) mezkûr mahkemeye teşkili târihinden itibâren altı ay müddet zarfında arzedilmiş olması lâzımdır.

Bu müddetin inkızasında (geçmesi hâlinde) Muhtelit Hakem Mahkemesi'ne arzedilmemiş olacak ihtilâfat, ahkâm-ı umûmiyeye tevfikan selâhiyettar mehâkim (mahkemeler) tarafından hâll ü fasl edilecektir.

Bu maddenin ahkâmı ne harb esnâsında aynı memlekette oturmuş ve şahıslarıyla mallarını serbestçe mutasarrıf bulunmuş olan bütün taraflar arasında mün'akid mukavelâta, ne de tarafeynin düşman oldukları tarihten mukaddem selâhiyettar bir mahkeme tarafından bir hükme iktiran etmiş ihtilâfata tatbik olunamaz.

Madde 79- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn arâzisi üzerinde düşmanlar arasındaki münâsebâtta mürûr-i zaman, mehil-i kanunînin mürûrundan (kanunî mühletin geçmesinden) mütevellit (doğan) adem-i istima-ı dâvaya (dâvânın dinlenmemesine) veya sukût-i hakka (hakkın düşmesine) dâir her türlü müddetler, ister harbin bidâyetinden evvel, ister ondan sonra cereyâna başlamış olsun 29 Teşrînievvel 1914'den muâhede-i hâzıranın mevki-i mer'iyete vaz'ından üç ayın inkızasına (geçmesine) kadar tatil edilmiş addolunacaktır.

İşbu hüküm bilhassa fâiz ve temettü kuponlarının ibrazı müddetlerine li-ecli't-te'diye (te'diyeye arz edilmesi ile) kur'ası isâbet etmiş olur veyahud sâir bir sûretle vâcibü't-te'diye (ödenmesi gerekli) olan eshâmın ibraz müddetlerine de tatbik edilir.

Romanya'ya taallûk eden husûsatta bâlâda (yukarıda) mezkûr müddetler 27 Ağustos 1916 târihinden itibâren tatil edilmiş addolunacaklardır.

Madde 80- Düşmanlar beynindeki (arasındaki) münâsebâtta kable'l-harb (harbden önce) tanzim edilmiş olan hiçbir sened-i ticarî mahza kabul veya te'diye için müddet-i matlûbe

zarfında ibraz edilmediğinden veya harb esnâsında ne keşîdecilere, ne cirontalara adem-i kabul veya adem-i te'diyede dolayı ihbâr vukû bulmadığından ne protesto ve ne de merâsimden herhangi birinin şekl-i adem-i îfâsından (şeklen îfâ edilmemiş olmasından) dolayı gayr-ı mûteber addedilemeyecektir.

Eğer bir sened-i ticârînin kabul veya te'diyesi zımnında mecbûriyet-i ibrazı yahud adem-i kabul veya adem-i te'diyenin keşideci veya cirontalara mecbûriyet-i ihbarı veya o senedin protesto mecbûriyeti için muktazi (gerekli) müddet, harb esnâsında munkazi olmuş ve senedi ibraz veya protesto etmek veya adem-i kabul veya adem-i te'diyesini ihbar eylemek ile mükellef olan taraf bunu harb zamanında ifâ etmemiş ise senedi ibraz, adem-i kabul veya adem-i te'diyeyi ihbar veyahud protesto tanzimi için kendisine işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren üç ay müddet verilecektir.

Madde 81- Vâcibütte'diye (ödenmesi gerekli) olmuş düyûnu (borçları) te'minen harpten evvel tesis kılınmış menkûl veya gayri menkûl merhûnât (rehinler) veya teminatı akçeye tahvil için harb esnâsında yapılmış olan satışlar, medyûnu (borçluyu) haberdâr etmek üzere muktazi (gerekli) merâsim kâmilen ifâ olunamamış olsa bile -medyûn-i mezkûrun her türlü zarar ve ziyanlar hakkında rü'yet-i muhasebe (hesap görme) için dâimi Muhtelit Hakem Mahkemesi'ne dâvet edebilmesi hakkı mahfuz kalmak kayd-ı sarih-i ihtirâ zisi tahtında- mûteber tanınacaktır.

Mahkeme tarafeyn arasında hesâbâtı tasfiye etmek ve rehin veya teminât olarak verilen malın şerâit-i fürûhatini (tâlî şartlarını) tetkik eylemek ve eğer dâyin (alacaklı) sûiniyetle hareket etmiş, yahud rehni satmaktan içtinap için veya satışın bir mutedil fiyatla tahakkukunu temin edecek şerâit tahtında icrâsı zımnında yed-i iktidarında olan her vâsıtaya müracaat etmemiş ise, medyûnun satışı hasebiyle uğradığı zararı tâmir mecbûriyetini dâyine tahmil eylemek vazifesini hâiz olacak-

tır.

Bu ahkâm ancak düşmanlar arasında kabil-i tatbik olacak ve bâlâda muharrer, muamelâttan 1 Mayıs 1923 tarihinden sonra icrâ edilmiş olanlarına teşmil edilmeyecektir.

Madde 82- Bu faslın müfâdınca (mânâsına göre) bir mukâvelenin tarafeynini teşkil eden eşhâs, aralarında ticâretin fiilen gayr-ı mümkün olduğu veya bunlardan birisinin tâbi olduğu kavânîn (kanunlar), evâmir (emirler) veya nizâmât (nizamlar) ile ticâret men edildiği veya gayr-ı kanunî bir mâhiyet iktisap ettiği târihten itibâren düşman add ve telâkki olunacaklardır.

Akd-i mukâvele edenlerden birisi için düşman memleketi olduğu hâlde harp esnâsında orada ikamet ederek şahıs ve emvâli hakkında serbestçe tasarrufatta bulunabilmiş olduğu tarafeyn-i âliyeyn-i âkideynden birinin arâzisi dâhilinde (şirketler de dâhil olmak üzere) düşman eşhâs veya onların acentaları arasında akdolunmuş mukavelât 73 - 75 - 79 - 80'inci maddeler ahkâmından müstesnâ olarak ahkâm-ı umûmiyeye tâbi tutulacaktır.

Madde 83- Bu kısmın ahkâmı Japonya ile Türkiye arasında tatbik olunmayacak ve bu kısımda mevzuubahs olan mevad mezkûr iki memleketin her birinde kavanin-i mahâlliyeye tevfikan hâll ü fasl edilecektir.

LÂHİKA

I - Hayat Sigortaları:

1- Bir sigortacı ile bilâhare düşman olmuş bir şahıs arasında akdedilmiş olan hayat sigorta mukâvelenâmeleri muhâsematın küşâdı (düşmanlığın başlaması) veya şahs-ı mezkûrun düşman olması dolayısıyla mefsuh (feshedilmiş) addedilmeyecektir.

Fıkra-i sâlifeye (geçmiş fıkraya) göre mefsuh addedilme-

yen bir mukâvelenâme ahkâmınca harb esnâsında vâcibüttediye olmuş olan her sigorta edilmiş meblâğ bâdelharb (harbden sonra) kaabil-i tesviye olacaktır, işbu meblâğa vâcibütte'diye olduğu zamandan tesviye edildiği târihe kadar senevî yüzde beş fâiz zam edilecektir.

Harp esnâsında sigorta ücûratının (ücretlerinin) adem-i te'diyesinden veyahud mukâvelenâme ahkâmının adem-i icrâsından nâşi şayet bir mukâvelenâme hükümsüz veya tesirsiz kalmış ise, sigorta olan şahıs veya vekilleri veyahud menlehulhukûk işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren on iki ay zarfında her zaman, poliçenin hükümsüz kaldığı veyahud mefsuh addedildiği günkü kıymet-i iştirâiyesini sigortacıdan senevî yüzde beş zamm-ı fâiz ile talep edecektir.

Hayat sigorta mukâvelenâmeleri 29 Teşrînievvel 1914 tarihinden mukaddem (önce) imza edilip işbu mukâvelenâmelerin ahkâmına nazaran ücûratın adem-i te'diyesinden (ödenmemesinden) nâşi (dolayı) işbu muâhedenâmeden evvel fesh veyahud tenzil edilmiş olan Türk teb'ası işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren üç ay zarfında ve şayet o esnâda berhayat iseler sigorta edilen sermayenin tamâmı için poliçeleri yeniden tanzim etmeye selâhiyattar olacaktır.

Bunun için kumpanya doktorunun yapacağı ve kampanyanın kâfi addedeceği bir muâyene-i tıbbiyeden geçtikten sonra mütedâhil ücûratı yüzde beş fâiz-i mürekkep zammı ile te'diyeye mecbûr olacaklardır.

2- Elyevm bir müttefik devlet teb'ası olan şirketlerle Türk teb'ası arasında 1914 senesi 29 Teşrînievveli'nden mukaddem akdedilmiş olup Türk altınından gayri bir nakit ile te'diyesi kabul ve ücûrâtı 18 Teşrînisânî 1915 târihinden evvel ve sonra veyahud yalnızca bu târihten mukaddem te'diye edilen hayat sigortası mukavelâtının berveçh-i âti tesviye ve tanzim edilmeleri takarrür etmiştir.

1- 18 Teşrînisânî 1915 târihinden evvelki zamanlar için mukâvelenâmede zikredilen cins para ile ve bu cins nakti ihraç eyleyen memleketin râyicine göre sigorta edilen şahsın hukûku poliçenin şerâit-i umûmiyyesine tevfikan tesbit edilecektir. (Meselâ frank, altın frank yahud evrâk-ı naktiye (kâğıt para) frank olarak tasrih edilen her meblâğ Fransız Frankı'yla tesviye edilecektir.)

2- 18 Teşrînisânî 1915 târihinden sonraki müddet için -Türk Lirası'nın kıymeti harpten evvelki kıymetine müsâvî (eşit) farz olunmak iktizâ ettiğinden- Türk evrâk-ı naktiyesi ile tesfiye edilecektir.

Şayet mukâvelenâmeleri Türk parasından gayri bir nakit ile aktedilmiş olan Türk teb'ası 18 Teşrînisânî 1915'ten beri ücretlerini mukâvelenâmelerde zikredilen nakit ile te'diye ettiklerini isbat ederlerse mezkûr mukâvelenâmeler 18 Teşrînisânî 1915'den sonraki zamanlar için bile işbu nakti ihraç etmiş olan memleket râyicine göre tesfiye edilecektir.

Mukâvelenâmeleri elyevm (bugün) müttefik bir devletin taht-ı tâb'iyetinde (tabiiyyeti altında) bulunan şirketler ile 29 Teşrînievvel 1914 târihinden evvel Türk parasından gayrı bir nakit ile aktedilmiş ve ücûratın te'diyesi dolayısiyle el'ân mevki-i mer'iyette kalmış olan Türk teb'ası işbu muâhedenâmenin mevki-i meri'yete vaz'ı târihinden itibâren üç ay zarfında işbu mukâvelenâmelerde mezkûr para ile o nakti ihraç eyleyen memleketin râyicine göre sermâyelerini itmam için poliçelerini yeniden tanzim ve te'sis etmek hakkına mâlik olacaklardır. Bu maksadla 18 Teşrînisânî 1915'ten beri vâdeleri hitam bulmuş olan ücûratı işbu para ile tesfiye edeceklerdir. Buna mukabil mumaileyhin mezkûr târihten itibâren Türk evrâk-ı naktiyesi ile te'diye ettikleri ücûrat ise kendilerine aynı nakit ile iâde edilecektir.

3- Türk Lirası olarak akdedilmiş olan sigorta mukavelâtı bedelâtının tesfiyesi Türk evrâk-ı naktiyesiyle vukû bulacak-

tır.

4- Sigorta şirketiyle bir mukâvele-i mahsûsa ile poliçelerinin kıymeti ve ücûratın sûret-i te'diyesini evvelce tanzim etmiş olan sigortalı şahıslarla işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinde poliçeleri sûret-i kat'iyede te'diye edilmiş olan şahıslara ikinci ve üçüncü fıkraların ahkâmı tatbik edilmeyecektir.

5- Fıkarat-ı sâlifenin (geçmiş fıkraların) tatbiki zımnında tarafeynin taahhüdât-ı mütekabilelerini hesap için hayat-ı beşerin ihtimalâtına fâizin miktarını meczederek (katarak) istinad eden sigorta mukâveleleri hayat üzerine yapılmış sigorta mukavelâtı hükmünde addolunacaktır.

II - Deniz Sigortaları:

6- Tarafeynin düşman olmalarından mukaddem muhatara başlamış olduğu takdirde ve sigortacının tâbi olduğu devlet veya işbu devletin müttefikleri tarafından vukû bulan harekât-ı harbiye neticesindeki haşarâtı temin ve tazmine dâir olmaması şartıyle deniz sigorta mukâvelenâmeleri muhtevi bulundukları kuyûdât-ı ihtirâziye tahtında mefsuh addedilmeyeceklerdir.

III - Harik (Yangın) Sigortaları ve Diğer Sigortalar:

7- Fıkra-i sâlifede (geçmiş fıkrada) zikredilen kayd-i ihtirazî tahtında harik veya diğer sigorta mukâvelenâmeleri mefsuh addedilmeyeceklerdir.

FASIL: III
DUYÛN (BORÇLAR)

Madde 84- Harpten evvel akdedilmiş mukavelât mûcibince harpten evvel veya harb esnâsında vâcibütte'diye olmuş bulunan ve harb sebebiyle tesfiyesiz kalmış olan düyûnun mukavelâtta münderiç şerâit dâiresinde ve mukâvele edilen para

ile o paranın ihraç edildiği memlekette câri râyici üzerinden tesfiyesi lâzım geleceğini tanımakta tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn müttefiktirler.

İşbu kısmın ikinci faslı lâhikasının ahkâmına hâlel gelmemek şartıyla şu cihet mukarrerdir ki harpten evvelki bir mukâvele mûcibince icrâsı lâzım gelen bir te'diyat, mezkûr mukâvelede gösterilen paradan gayri bir para ile kısmen veya tamamen tahsil edilmiş bulunan mebâliğin mukabili olduğu takdirde bu te'diyat hakikatte tahsil olunmuş olan mebâliği, tahsilâtın vukû bulduğu para ile edâ etmek sûretiyle icrâ olunabilecektir. Bu hüküm işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından evvel alâkadarlar arasında süret-i muslihânede vâki olmuş olan ve hükm-i mezbûre muhâlif bulunan taâhhüdatı hâleldâr edemeyecektir.

Madde 85- Duyûn-i Umûmiye-i Osmaniye işbu fasıldan ve işbu kısmın (ahkâm-ı iktisadiye) diğer fusûlünden bilittifak (fasıllarından ittifakla) hâriç bırakılmıştır.

FASIL: IV
MÜLKİYET-İ SINÂİYYE, EDEBİYYE VE BEDİİYYE

Madde 86- İşbu muâhede ahkâmı mahfuz kalmak kaydiyle mülkiyet-i sınâiyye, edebiyye veya bediiyye hakları, âkit devletlerden her birinin kavâninine nazaran 1 Ağustos 1914'te bulunmuş oldukları hâl üzere tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn arâzisinde işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren bu hukûktan hâl-i harbin başladığı anda müteneffi (faydalanmış) olan eşhâsın veya menlehülhaklarının (hakları olan kimselerin) lehine tekrar tesis veya iâde olunacaktır. Kezâlik eğer harb vukûa gelmemiş olsa idi, bir mülkiyet-i sınâiyenin veyahud bir edebî veya bedîî eserin neşri husûsunda himâyesi için kanun dâiresinde vâki olmuş bir müracaat üzerine harb esnâsında iktisab-ı hukûk etmeleri mümkün bulunan eşhâsın

hukûku dahi işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren eşhâs-ı mezkûre lehine olarak tasdik ve tesis edilecektir.

Bâlâda mukarrer hükme tevfikan yeniden tesis edilecek olan hukûka hâlel îrâs etmemek (zarar vermemek) şartıyla esnâ-yi harpte müttefik devletlerden birinin teşriî, icrâî veya idarî bir makâmı tarafından ittihaz kılınmış olabilen tedâbir-i mahsûsaya ibtinâen (uyularak) Osmanlı teb'asına müteallik mülkiyet-i sınaiye, edebiyye ve bed'iyye hakkında ifâ edilen bilcümle muamelât (ruhsat îtâsı da dâhil olmak üzere) mer'î kalacak ve hükümleri tamamiyle câri olmakta devam edecektir. Bu hüküm herhangi bir müttefik devlet tebasının hukûku hakkında Osmanlı makâmâtı (makamları) tarafından ittihaz edilmiş mümâsil tedâbir hakkında dahî aynı veçhile câridir.

Madde 87- 1 Ağustos 1914 târihinde zaten iktisap edilmiş olan veyahud eğer harb vâki olmamış bulunsa idi, harpten evvel veya harb esnâsında yapılmış bir talep ile o târihten beri icrâsı mümkün olan mülkiyet-i sınâiye hukûkunu istihsal veya muhafaza veya bu bapta itiraz edebilmeleri maksadiyle diğer her bir âkit devlet arâzisinde Türk tebasına ve Türkiye'de mezkûr devletlerin tebasına resm-i munzam ve herhangi bir nevî ceza olmaksızın her muâmeleyi icrâ, merasimi ikmâl, rüsumu tesfiye ve sûret-i umûmiyede her devlet kavânin ve nizâmatının istilzam ettiği kâffe-i muamelâtı icrâ eylemek üzere işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren ekalli (en az) bir sene mühlet verilmiştir.

Bu muâmelenin ikmâl-i merâsiminden birinin icrâ edilmemesinden veya bir resmin verilmemesinden dolayı sâkıt addedilmiş olan mülkiyet-i sınâiye hakları -ihtirâ berâtıyla resimlere âid husûsâtta mezkûr berat veya resimlerin gayri mer'î addolunduğu zamanlarda bunları işleten veya istimal eden eşhâs-ı sâlisenin hukûkunu sıyânet için her devletin muktazi nısfet (adâlet gereği) addedeceği tedâbiri (tedbirleri) ittihaz

edebileceği kayd-ı ihtirâzisi ile- tekrar iktisab-ı mer'iyet edeceklerdir.

Bir ihtirâ beratı hükmünün mevki-i fiile vaz'ı veyahud alâmet-i farika veya ticâriye veya bir resmin istimali için verilen mehilde 1 Ağustos 1914 ile işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihi arasındaki müddet dâhil-i hesap edilmeyecek ve bundan başka 1 Ağustos 1914 târihinde mûteber olan hiçbir ihtirâ beratı alâmet-i fârika veya ticâriye veya resim işbu muâhedenin mevki-i icrâya vaz'ından itibâren iki sene müddet geçmedikçe sırf mevki-i fiile adem-i vaz'ı veya adem-i istimali cihetiyle, sukût veya feshe tâbî olamayacaktır.

Madde 88- Bir taraftan Türk teb'ası ile Türkiye'de mukîm olan veya Türkiye'de sanatlarını icrâ etmekte olan eşhâs ve diğer taraftan müttefik devletlerin teb'ası ile müttefiklerin arâzisinde ikamet veya san'atlarını icrâ eden eşhâs ve kezâlik bu eşhâsın harb esnâsında bazı hukûk devretmiş olduğu eşhâs-ı sâlise taraflarından, hâl-i harb târihiyle işbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı târihi arasında geçen müddet zarfında, diğer tarafın arâzisinde, hudûsa gelmiş (ortaya çıkmış) ef'âl (davranışlar) dolayısiyle ve bu ef'al, esnâ-i harpte herhangi bir zamanda mevcud bulunmuş olan veyahud 86'ncı maddeye istinâden yeniden tesisi îcab eden mülkiyet-i sınâiyye veya edebiyye veya bediiyye hukûkunu hâleldar etmiş addolunabilmek sebebi ile hiçbir deâvî ikame (dâvâlar açma) ve hiçbir talep dermeyân edemeyecektir.

Bâlâda zikrolunan ef'âl meyânında, tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn hükümetleri veya onlar hesabına veya onların muvâfakatiyle diğer eşhâs tarafından mülkiyet-i sınaiyye, edebiyye veya bediiyye haklarının istimal ve kezâlik bu hukûkun tatbik olunabileceği mahsulât, âlât (âletler) ve mevad (maddeler) veya her türlü eşyanın fürûhati (satışı) ve mevki-i fürûhatiye vaz'ı ve istimali fiilleri de dâhildir.

Madde 89- Mülkiyet-i sınâiyye hukûkunun işletilmesi

veyahud âsar-ı edebiyye veya bediiyyenin tab ve teksiri hakkında, bir taraftan müttefik devletler teb'aları veya onların topraklarında sâkin (oturan) veya orada san'atlarını icrâ etmekte olan eşhâs ile diğer taraftan Osmanlı teb'ası arasında esnâ-i harpte akdedilmiş olan itâ-i ruhsat (ruhsat verilmesi) mukâveleleri Türkiye ile her devlet-i müttefika arasında mütehaddis hâl-i harb târihinden itibâren mefsuh addedilecektir. Ancak herhâlde, bu nevi bir mukâveleden iptidaen müstefid olan kimse işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren altı ay zarfında sahib-i hukûktan yeni bir ruhsat talep etmek hakkını hâiz olacak ve bunun şerâiti tarafeyn arasında bilitilâf (anlaşma ile) kararlaştırılamazsa, beşinci kısımda münderiç Muhtelit Hakem Mahkemesi tarafından tâyin olunacaktır. O takdirde mahkeme, îcab ederse, harb esnâsında hukûkunun isti'malinden dolayı muhîk (haklı) göreceği lâzımuttesfiye (tesfiyeleri gerekli) hisse miktarını tâyin edecektir.

Madde 90- İşbu muâhede mûcibince Türkiye'den ayrılan arâzi ahâlisi, gerek bu iftiraka gerek bunun neticesi olarak hâsıl olan tebdil-i tâbiyete rağmen Osmanlı kavânine göre bu tebdil ânında sahip oldukları mülkiyet-i sınaiyye, edebiyye ve bediyye haklarından Türkiye'de tam ve kâmil bir sûrette istifâdelerini muhafaza edeceklerdir.

Bu muâhede ile Türkiye'den ayrılan arâzide bu iftirak (ayrılık) ânında mer'î veya 86'ncı maddeyi tatbikan yeniden tesis veya iâde edilecek olan mülkiyet-i sınaiyye, edebiyye ve bediyye hukûku bu arâzinin intikal edeceği devlet tarafından tanınacak ve Osmanlı kavânini mûcibince devamı kabul edilen müddetçe bu arâzi üzerinde mevki-i mer'iyette kalacaktır.

Madde 91- Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti'nin Dersaadet'te veya mahâll-i sâirede 30 Teşrînievvel 1918 tarihinden beri usûlen vermiş olduğu ihtirâ beratları veya alâmât-ı fârika hakkında îfâ etmiş olduğu muâmelât-ı tesciliye ve kezâlik bu beratlarla alâmât-ı fârikanın devir ve ferâğına müteâllik

her türlü kayıt veya tescil muâmeleleri işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren üç ay zarfında alâkadarların vukûbulacak müracaatları üzerine Türkiye Hükümeti'ne arz ve hükümeti müşârünileyhâ tarafından tescil edilecektir. İşbu tescilin hükmü tescil-i iptidâî tarihinden mûteber olacaktır.

FASIL: V
MUHTELİT HAKEM MAHKEMESİ

Madde 92- Bir taraftan müttefik devletlerden her biri ve diğer taraftan Türkiye arasında muâhede-i hâzıranın mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren üç ay müddet zarfında birer Muhtelit Hakem Mahkemesi teşkil olunacaktır.

Bu mahkemelerden her biri ikisi mütekâbilen alâkadar hükümetlerin her biri tarafından tâyin olunmak üzere, üç âzâdan mürekkep olacaktır. Bu hükümetler birkaç zâtı tâyin etmek selâhiyetini hâiz olacaklar ve mahkemede âzâ sıfatiyle bulunacak zâtı icâb-ı hâle göre bunlar meyânından intihap edeceklerdir. Reis, alâkadar iki hükümet arasında bâdel itilâf (anlaşmadan sonra) tâyin olunacaktır.

Muâhede-i hâzıranın mevki-i mer'iyete vaz'ı târihinden itibâren iki ay müddet zarfında bu itilâf husulpezir olmadığı (iyi neticelenmediği) takdirde reis-i mümâileyh (işaret edilen reis), alâkadar hükümetlerden birisinin talebi üzerine Lahey Beynelmilel Adâlet Mahkeme-i Dâimesi Reisi tarafından harb esnâsında bîtaraf kalmış olan devletler teb'asına mensup zevât meyânından tâyin edilecektir.

Eğer bu iki ay zarfında alâkadar hükümetlerden birisi kendisini mahkemede temsil edecek âzâyı intihap etmeyecek olursa diğer alâkadar hükümetin talebi üzerine mezkûr âzânın emr-i tâyini (tâyin işi), Cemiyeti Akvâm Meclisi'ne âid olacaktır.

Mahkeme âzâsından birisinin vefatı veya istifası takdi-

rinde veyahud mahkeme âzâsından birisinin vezâifini (vazifelerini) îfâ etmesi herhangi bir sebepten dolayı imkânsız bulunursa, vefat, istifa veyahud adem-i imkânın usulü dâiresinde sübuûtu (sâbit olduğu) gününden iptidar eden iki ay müddet zarfında, nasp niçin mukarrer usûle tevfikan, yerine diğerinin tâyinine tevessül edilecektir.

Madde 93- Muhtelit Hakem Mahkemeleri'nin merkezi İstanbul'da olacaktır. Eğer mesâlihin (işlerin) kemiyet ve keyfiyeti muhik gösterirse alâkadar hükümetler her bir mahkemede bir veya birkaç şûbe-i munzama (ilâve şûbe) ihdas etmek selâhiyetini hâiz olacaklardır. Bunların merkezleri münâsip görülecek bir yerde tâyin olunabilecektir. Bu şûbelerin her biri bir reis-i sâni (ikinci reis) ile 92'nci maddenin 2 ile 5'inci fıkralarında mezkûr olduğu veçhile mansup (tâyin olunmuş) iki âzâdan mürekkep olacaktır.

Her hükümet mahkemede kendisini temsil etmek için bir veya birkaç memur (ajan) tâyin edecektir.

Şayet muhtelit bir hakem mahkemesinin veyahud şûbelerinden birisinin teşkilinden itibâren 3 sene sonra işbu mahkeme veya şûbe mesâisini itmam etmemiş bulunur ve mezkûr mahkeme veya şûbenin merkezi kendi arâzisinde bulunan devlet de talep ederse bu merkez işbu arâzi hâricine naklolunacaktır.

Madde 94- 92 ve 93'üncü maddeler mûcibince ihdas edilen Muhtelit Hakem Mahkemeleri, işbu muâhede mûcibince kendi selâhiyetleri dâhilinde bulunan ihtilâfat hakkında hüküm vereceklerdir.

Ekseriyet-i âzânın verdiği karar mahkemenin kararı olacaktır. Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn, Muhtelit Hakem Mahkemeleri'nin mukarrerâtını kat'î addettiklerini ve kendi teb'aları hakkında bunlan mecbûriyül-ittibâ (uyulması mecbûrî) kılacaklarını ve ilâmât (ilâmlar) kendilerine tebliğ edilir edilmez hiçbir tenfiz kararı ittihazına hâcet olmaksızın bütün

arâzileri dâhilinde icrâsını temin edeceklerini kabulde müttefiktirler.

Bundan başka tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn bilhassa tebligâtın isâline ve delâilin (delillerin) cem'ine (toplanmasına) âid husûsta kendi mahkeme ve memurlarının Muhtelit Hakem Mahkemeleri'ne, yed-i iktidarlarında bulunacak olan her türlü muâveneti doğrudan doğruya ifâ etmelerini taahhüd ederler.

Madde 95- Muhtelit Hakem Mahkemeleri'nin rehberi adâlet, hakkâniyet ve hüsn-i niyet olacaktır.

Her mahkeme mesâliha tamame-i vukûfu temin etmek için muktazi tercümelerin birlikte itasını emrederek huzûrunda isti'mal olunacak lisanı tâyin edecek ve huzurunda takip edilecek usûlü mahkeme kavâidini müddetlerini tanzim edecektir. Bu kavâidin tanziminde esasât-ı âtiyeye riâyet olunacaktır:

1) Usul-i muhâkeme, lâyiha ve lâyiha-i cevâbiye ibrazını mütekâbilen ihtiva edecek ve lâyiha-yi reddiye-i cevâbiye ve mukabil, lâyiha-i reddiye-i cevâbiyenın itâsı ihtiyarî olacaktır. Şayet tarafeynden biri mülâhazât-ı şifahiye dermeyân etmek veya ettirmek talebinde bulunursa, taraf-ı diğere de böyle bir hâlde aynıyla hareket etmek selâhiyeti verilmek şartiyle buna mezun olacaktır.

2) Mahkeme tahkikat icrâsını, evrâk ibrazını, ehl-i hibreye (bilirkişiye) havaleyi emretmek mahâllerinde keşif ve muâmele icrâ, her günâ (her çeşit) mâlûmatı talep eylemek, şâhidler istima' etmek (dinlemek) ve tarafeynden (iki taraftan) veyahud mümessillerinden (temsilcilerinden) her türlü izahat-ı şifahiye veya tahririyeyi talip etmek husûslarında kâffe-i selâhiyeti hâiz olacaktır.

3) Muâhede-i hâzırâda hilafına münderiç ahkâm müstesnâ olmak üzere mahkemenin teşkilinden itibâren altı ay müddet hitâmından sonra hiçbir talep ve iddia kabul olunmayacaktır. Meğer ki, mahkeme-i mezkûrenin bir kararı ile îtâ edilmiş ve bâid-i mesâfe (mesâfenin uzaklığı) veya kuvve-i mücbire

esbâbına mübtenî olarak sûret-i istisnâiyede muhik (haklı) görülmüş bir müsâade-yi mahsûsa mevcud ola.

4) Bir sene zarfında mecmuu sekiz haftayı tecâvüz etmeyecek olan tatil devreleri müstesnâ olmak üzere her hafta mesâlihin sür'at-ı cereyanını temin etmek için muktazi miktarda celse akdetmek mahkemenin cümle-i vezâifindendir.

5) Hükümler işin mahkemece müzâkereye konulduğunu ifâde eden hitâm-ı muhâkemeden itibâren nihayet iki ay sonra her hâlde isdâr edilmiş olmalıdır.

6) İşin îcabına göre murâfaat-i şifahiye ile herhâlde hükümlerin tefhimi (bildirilmesi) celse-i aleniyede vukû bulacaktır.

7) Her Muhtelit Hakem Mahkemesi mesâlihin hüsn-i temşiyetine nâfi (iyi idâresine yarar) addettiği takdirde, merkezinin hâricinde bir veya birkaç celse akdi selâhiyetini hâiz olacaktır.

Madde 96- Alâkadar hükümetler her bir mahkeme için bilittifak bir kâtib-i umûmî tâyin edecekler ve herbiri ona bir veya birkaç kâtip tefrik eyleyeceklerdir. Kâtib-i umûmî ile kâtipler alâkadar hükümetlerin muvâfakatiyle muâvenetlerine lüzûm görülen eşhâsı (şahısları) hizmetlerine alabilecek olan mahkemenin taht-ı emrinde bulunacaklardır.

Her mahkeme kaleminin dâireleri İstanbul'da olacaktır. Diğer herhangi bir mahâlde mülhak dâireler ihdas etmek alâkadar hükümetlere âid olacaktır.

Her mahkeme kendisine tevdî edilecek olan mesâliha âid evrâk, muharrerât ve vesâiki kaleminde muhafaza edecek ve vazifesinin hitamında bunları merkezinin bulunmuş olduğu hükümetin hâzine-i evrâkına tevdi edecektir. Bu evrâk alâkadar hükümetlere dâima küşâde (açık) bulunacaktır.

Madde 97- Her hükümet, tâyin ettiği Muhtelit Hakem Mahkemesi âzâsı ile tâyin edeceği memur (ajan) veya kâtiplerin ücûrât (ücretlerini) ve muhassasâtını te'diye eyleyecektir.

Reis ile kâtib-i umûmînin ücurât ve muhassasâtı alâkadar hükümetler tarafından müttefikan tâyin olunacak ücûrat ve muhassasât-ı mezkûre ile mahkemenin masarif-i müşterekesi her iki hükümet tarafından münâsefeten (eşit olarak) te'diye edilecektir.

Madde 98- İşbu fasıl Japonya ile Türkiye beyninde muâhede-i hâzıra mûcibince Muhtelit Hakem Mahkemesi'nin dâire-i selâhiyetinde bulunacak olan mesâlih hakkında kâbil-i tatbik olmayacaktır. Mesâlih-i mezkûre iki hükümet arasında bilîtilâf (anlaşma ile) hâll ü fasl olunacaktır.

FASIL: VI
MUÂHEDENÂMELER

Madde 99- İşbu muâhedenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı akabinde ve diğer cihette hâvi olduğu ahkâm hâleldâr olmaksızın zîrde tâdât olunan iktisadî veya fennî mâhiyetteki zeviletraf muahedât (anlaşmanın başka yerlerdeki hükümleri), mukavelât ve îtilâfât Türkiye ile diğer düvel-i âkideden bunlara taraf olanlar arasında yeniden mevki-i mer'iyete gireceklerdir:

1) Tahte'l-bahir (denizaltı) kabloların muhafazasına dâir 14 Mart 1884 ve 1 Kânunievvel (Ocak) 1886 ve 23 Mart 1887 târihli mukâvelenâmelerle 7 Temmuz 1887 târihli ihtimami protokol;

2) Gümrük târifelerinin neşrine ve gümrük tarifelerinin neşri için beynelmilel bir ittihat teşkiline dâir 5 Temmuz 1890 târihli mukâvelenâme;

3) Paris'te beynelmilel Hıfzıssıhha-i (Sağlık Koruma) Umûmiye Dâiresi teşkiline dâir 9 Kânunievvel 1907 tarihli itilâfnâme;

4) Roma'da beynelmilel bir ziraat enstitüsü teşkiline dâir 7 Haziran 1905 tarihli mukâvelenâme;

5) Esko Nehri üzerinde mürûriye (geçiş) rüsûmunun (vergisinin) mubâyaasına âid 16 Temmuz 1863 târihli mukâvelenâme;

6) İşbu muâhedenâmenin 19'uncu maddesindeki ahkâmı mahsûsa kayd-ı ihtirâzisi tahtında, Süveyş Kanalı'nın serbesti-i istimalini temin edecek bir usul tesisine âid 29 Teşrînievvel 1888 târihli mukâvelenâme;

7) 30 Teşrînisânî 1920 târihinde Madrid'de imzalanan mukâvelenâme ve itilâfnâmeler de dâhil olduğu hâlde posta ittihât-ı umûmisi hakkındaki mukâvelenâme ve itilâfnâmeler;

8) 10-22 Temmuz 1875 târihinde Sen Petersburg'ta imzalanan beynelmilel telgraf mukâvelenâmeleri ve 11 Haziran 1908'de Lizbon beynelmilel telgraf konferansında kararlaştırılan nizâmnâmeler ve târifeler;

Madde 100- Türkiye âtide zikrolunan mukâvelenâme veya itilâfnâmelere iltihak veya onları tasdik eylemeyi taahhüd eyler.

1) Otomobillerin milel-i muhtelife memâlikinde (muhtelif milletlerin ülkesinde) seyrine müteallik 11 Teşrînievvel (Ekim) 1909 târihli mukâvelenâme;

2) Gümrüğe tâbi vagonların kurşunlanmalarına dâir 15 Mayıs 1886 târihli itilâfnâme ve 18 Mayıs 1907 târihli protokol;

3) Müsâdeme (çarpışma), muâvenet ve umûr-i tahlisiye-i bahriye (deniz kurtarma işleri) hakkındaki bazı kavâidin tevhidine (kâidelerin birleştirilmesine) dâir 23 Eylül 1910 târihli mukâvelenâme;

4) Hastahâne gemilerinin limanlarda rüsuûm ve tekâlifden muâfiyeti hakkındaki 11 Kânunuevvel 1904 târihli mukâvelenâme;

5) Kadınların fuhşiyata teşviklerinin men'i hakkında 18 Mayıs 1904, 4 Mayıs 1910, 30 Eylül 1921 târihli mukâvelenâmeler;

6) Mugâyir-i ahlâk neşriyatın menine dâir 4 Mayıs 1910 târihli mukâvelenâme;

7) 54, 88 ve 90'ıncı maddeler hakkındaki kuyûdât-ı ihtirâziye mahfuz kalmak (ihtirâzî kayıtlar korunmuş olmak) şartiyle, 17 Kânûnisâni 1912 târihli mukâvele-i sıhhiye;

8) Flokseraya karşı ittihaz olunacak tedâbire âid 3 Teşrînievvel 1881 ve 15 Nisan 1889 târihli mukâvelenâmeler;

9) Afyon hakkında 23 Kânunisânî 1912 târihinde LAHEY'de imzalanan mukâvelenâmeyle 1914 târihli munzam protokol;

10) 5 Temmuz 1912 târihli beynelmilel telsiz - telgraf mukâvelenâmesi;

11) Afrika'da mevadd-ı kuûliyenin (alkollü maddelerin) tâbi olacağı usûle dâir Sen Jermen Anley'de imzalanan 10 Eylül 1918 târihli mukâvelenâme;

12) 26 Şubat 1885 târihli Berlin sened-i umûmisiyle 2 Temmuz 1890 târihli Brüksel beyânnâme ve sened-i umûmisinin yeniden tetkikini muntazammın Sen Jermen Anley'de imzalanan 10 Eylül 1909 târihli mukâvelenâme;

13) 1 Mayıs 1920 târihli protokol ahkâmını tatbikan vaziyet-i coğrafiyesinin iktiza ettirdiği tadilâta -Türkiye nâil olduğunu gördüğü takdirde- seyahat-i havâiyenin tanzimine dâir olan 13 Teşrînievvel 1918 târihli mukâvelenâme;

14) Kibrit îmâlinde beyaz fosfor istimalinin men'ine dâir 26 Eylül 1906'da Bern'de imzalanan mukâvelenâme; Türkiye bundan başka telli ve telsiz telgraf hakkında beynelmilel yeni mukâvelâtın tanzimine iştirak etmeyi taahhüd eder.

KISIM 4
TURÛK-I MÜNÂKALE VE MESÂİL-İ SIHHİYE

FASIL: I

Turûk-i münâkale (Ulaşım Yolları):

Madde 101- Türkiye transitin serbestîsi hakkında Barselon Konferansı tarafından 14 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş olan mukâvelenâme ve nizâmnâme ile ve menâfii beynelmilele olan kâbil-i seyir ve sefer yollara tatbik olunacak usûl hakkında mezkûr konferans tarafından 19 Nisan 1921 tarihinde kabul edilmiş bulunan mukâvelenâme ve nizamnâme ve munzam protokolü kabul ettiğini beyân eyler.

Binaenaleyh Türkiye işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren bu mukâvelenâme, nizamnâme ve protokoller ahkâmının mevki-i tatbika vaz'ını taahhüd eder.

Madde 102- Türkiye sahilden mahrum devletlerin bahrî bayrağa mâlikiyet haklarının tanınmasını muntazammın 20 Nisan 1921 târihli beyânnâmesini kabul ettiğini beyân eder.

Madde 103- Türkiye 20 Nisan 1921 târihli Barselon Konferansı'ndan beynelmilel usûle tâbi limanlara âid olan vesâyaasını (tavsiyelerini) kabul ettiğini beyân eder.

Türkiye bu usûl altına vaz' edilecek limanları bilâhare bildirecektir.

Madde 104- Türkiye, 20 Nisan 1921 târihli Barselon Konferansı'nın beynelmilel demiryollarına müteallik vesâyaasını (tavsiyelerini) kabul ettiğini beyân eder. Bu vesâyaa mütekabil olmak kayd-ı ihtirazîsiyle işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren Türk Hükümeti tarafından tatbik edilecektir.

Madde 105- Türkiye, işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ını müteakip 14 Teşrînievvel 1890, 20 Eylül 1893, 16 Temmuz 1895, 16 Haziran 1896, 19 Eylül 1906 tâ-

rihlerinde Bern'de imza edilen demiryolları vasıtasıyle emtia (ticârî eşya) nakli hakkındaki mukâvelenâmeleri ve suver-i tesviyeyi (tesviye sûretlerini) kabul ve tasdik etmeyi taahhüd eder.

Madde 106- Yeni hudûdların güzergâhı dolayısiyle ve aynı memleketin iki kısmını yekdiğerine rapteden bir hat diğer memleketin kat' ettiği veyahud bir memleketten başlayan bir şûbe hattı diğer bir memlekette nihayet bulduğu takdirde iki memleket arasındaki ticârî münâkalâta müteallik husûsatta işletme şerâit mukarrerât-ı mahsûsa mahfuz olmak kaydiyle, alâkadar şimendifer idâreleri beyninde akdedilecek bir itilâfla tanzim edilecektir. Bu idâreler işbu itilâfın şerâitinde uyuşmağa muvaffak olmadıkları takdirde şerâit-i mezkûre tahkim tarikiyle tâyin edilecektir.

Türkiye ile hemhudûd devletler beynindeki bilumûm yeni hudûd istasyonlannın tesisi ve bu istasyonlar arasındaki hudûdun işletmesi aynı şerâit dâiresinde akdolunacak itilâflarla tanzim edilecektir.

Madde 107- Mevrit veya mahreci (başlangıcı) Türkiye ve Yunanistan olup Yunan-Bulgar hudûdu ile Kuleliburgaz kurbindeki (yakınındaki) Yunan-Türkiye hudûdu arasında kâin şark şimendiferlerinin aksâm-ı sâlisesinden (üç kısmından) transit sûretiyle müstefit olan yolcular ve emtia-i ticariye, işbu transitten dolayı hiçbir resim veya harca ve ne de bir günâ pasaport veya gümrük muâyenesi muâmelesine tâbi olmayacaklardır.

İşbu maddenin icrâ-i ahkâmı Cemiyet-i Akvâm Meclisi tarafından intihap edilecek olan bir komiser tarafından temin edilecektir.

Yunanistan ve Türkiye hükümetleri bu komiser nezdine sâlifüzzikr (zikri geçen) ahkâmın icrâsına müteallik her meseleyi komiserin nazarı dikkatine vaz' etmekle mükellef ve vazifesinin ifası emrinde bilcümle teshilât-ı lâzımeye mazhar

olacak olan bir mümessil tâyin etmek hakkını hâiz olacaklardır. Bu mümessiller ihtiyaçları olacak mâdun (daha altında) heyet-i memurînin miktar ve evsâfı hakkında komiserle itilâf edeceklerdir.

Ahkâm-ı mezkûrenin icrâsına müteallik olup hâlline muvaffak olamadığı her meseleyi Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin kararına arzetmek, mezkûr komiserin uhdesine terettüp edecektir. Yunanistan ve Türkiye hükümetleri ekseriyet-i ârâ (rey çokluğu) ile ittihaz-ı mukarrerat eyleyen meclis-i mezkûr tarafından sâdır olan her karara riâyet eylemeyi taahhüd ederler.

Anifüzzikr komiserin maaşı ve ifâ edeceği hizmete müterettip masârif Yunanistan ve Türkiye hükümetleri tarafından münâsefeten deruhte edilecektir.

Türkiye bilâhare Edirne'yi Kuleliburgaz ile İstanbul arasındaki hatta rapteden bir şimendifer hattı inşa eylediği takdirde işbu maddenin mütekâbilen Kuleliburgaz ve Bosnaköy karibinde kâin Yunanistan-Türkiye hudûd nukâtı (noktaları) arasındaki transite müteallik ahkâmı mütekabilen hükümsüz kalacaktır.

Alâkadar hükümeteynden her biri muâhede-i hâzıranın mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren beş senelik bir müddetin hitamında işbu maddenin ikinciden beşinciye kadar olan fıkralarında musarrah murâkabeyi idame etmeye mahâl olup olmadığına dâir bir karar verdirmek için Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne müracaat etmek hakkını hâiz olacaktır. Maahaza şurası da mukarrerdir ki, Yunan-Bulgar hudûduyla Bosnaköy beyninde kâin şark şimendiferlerinin iki kısmı üzerindeki transite dâir olan birinci fıkranın ahkâmı mer'î kalacaktır.

Madde 108- Gerek Osmanlı hükümetine ve gerek husûsi şirketlere âid olup işbu muâhede mûcibince Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan arâzide kâin limanlar ile demiryollarının devrine müteallik ahkâm-ı husûsiye kayd-ı ihtirâzîsi ile kezâlik işbu muâhedenâmenin eshâb-ı imtiyâza ve memurî-

nin umûr-i tekâüdiyelerine müteallik ahkâm-ı mâliye kayd-ı ihtirâzîsi tahtında (altında) demiryollarının devri berveçhi âti (aşağıdaki şekilde) şerâit dâhilinde vukû bulacaktır.

1) Bilûmum demiryollarının mebânî ve tesisatı tamamiyle ve mümkün olduğu kadar iyi bir hâlde terk edilecektir;

2) Kendisine mahsûs müteharrik malzemesi olan bir şebeke tamamiyle terk edilmiş olan arâzi üzerinde bulunduğu takdirde bu malzeme 30 Teşrînievvel (Ekim) 1918 târihli son müfredât cedveli mûcibince takımıyla terk olunacaktır.

3) İşbu muâhede mûcibince idâresi inkısama uğrayan hutûtun (hatların) malzeme-i müteharrikesinin taksimi müteaddid şuâbatın tâbi oldukları idâreler arasında sulhen uyuşmak sûretiyle tesbit edilecektir. Bu uyuşma 30 Teşrînievvel 1918 târihli son müfredat cedveline göre bu hutût üzerine kaydedilmiş olan malzemenin ehemmiyeti servis hatları da dâhil olmak üzere hutûtun uzunluğunu ticârî münâkalâtın mâhiyet ve ehemmiyetini nazar-ı îtibare alacaktır. Adem-i itilâf hâlinde ihtilâfat tahkim tarikiyle hâlledilecektir. Bu hakem kararı lede'l-îcap (gerektiğinde) her şûbede bırakılması iktiza eden lokomotifleri, yolcu ve eşya vagonlarını tâyin, bunların teslimi şerâitini tesbit ve mevcud atelyelere nakledilen malzemenin mahdud bir müddet zarfında muhafazasını temin için lâzım görülecek suver-i hâlliyeyi tanzim edecektir.

4) Malzeme, eşya ve edevât, malzeme-i müteharrikenin aynı şerâit tahtında terk edilecektir.

Madde 109- Hilâfına ahkâm mevcud olmadıkça, yeni bir hudûdun çizilmesi yüzünden bir devletin usûl-i miyahî (sularla ilgili usûl) -cetvel küşadı, feyazan (sel), irva ve iska (sulama), teybis (kurutma) veyahud buna mümâsil husûsât- diğer bir devletin arâzisinde icrâ edilecek mesâiye merbût bulunduğu veyahud bir devletin arâzisi üzerinde harpten mukaddemki teâmülât (teâmüller) mûcibince diğer bir devletin arâzisinde mütevellit miyah (su) veya kuva-yı miyahiyye (su

kuvvetleri) istimal edildiği takdirde, alâkadar devletler arasında her birinin menâfi ve hukûk-i müktesebelerini muhafaza edecek mâhiyette bir itilâf tesis edilmek lâzımdır.

Adem-i itilâf hâlinde mesele tahkim tarikiyle hâl olunacaktır.

Madde 110- Romanya ve Türkiye Köstence-İstanbul kablosunun işletme şerâitini muhik bir sûrette tesbit için aralarında uyuşacaklardır. İtilâf husûl bulmadığı takdirde mesele tahkim tarikiyle hâllolunacaktır.

Madde 111- Türkiye bizzat kendi nâmına ve teb'ası nâmına artık kendi arâzisinden geçmeyen kabloların cümlesi veya aksamı üzerindeki herhangi bir mâhiyette olursa olsun bilcümle hukûk, müstenidat ve imtiyâzâtından sarf-ı nazar eder.

Eğer bâlâdaki fıkra mûcibince devredilmiş olan kablolar veya kabloların bir kısmı emvâl-i husûsiyyeden ise eshâbının zarar ve ziyanlarına tanzimini mülkiyetin müntakil olduğu hükümâta (hükümetlere) âid olacaktır. Tazminatın miktarında adem-i itilâf hâlinde bu miktar tahkim tarikiyle tâyin edilecektir.

Madde 112- Türkiye lâakal bir kısmı Türk arâzisinde kara ile ittisal peyda eden kablolar üzerinde mukaddema hâiz olduğu hukûk-i mülkiyeti muhafaza eder. Mâruzzikr (zikrolunan) kablolardan Türk olmayan arâzide bulunanların kara ile ittisal hukûkunun istimali ve işletmelerinin şerâiti alâkadar devletler tarafından sûret-i muslihânede tanzim olunacaktır. Adem-i itilâf hâlinde ihtilâf tahkim tarîkiyle hâlledilecektir.

Madde 113- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn her biri kendisine taallûku cihetinden Türkiye'de ecnebî postahanelerin ilgâsını kabul ederler.

FASIL: II
MESÂİL-İ SIHHİYE

Madde 114- İstanbul'da Meclis-i Âli-i Sıhhiyesi lâğvolunmuştur. Türkiye sevâhil (sâhiller) ve hudûdunun teşkilât-ı sıhhiyesiyle Türk hükümeti vazifedârdır.

Madde 115- Makadir (kudretler) ve şerâiti muhik olacak olan yegâne ve aynı târife-i sıhhiye, Türk bayrağıyla ecnebî bayraklarını tefrik etmeksizin bütün gemilere ve Türk teb'asına tatbik edilen aynı şerâit dâiresinde, düvel-i ecnebîye teb'asına tatbik olunacaktır.

Madde 116- Türkiye açıkta kalmış olan memurîn-i sıhhiyenin sâbık İstanbul Meclis-i Âli-i Sıhhiyesi'nin nukûdundan (parasından) bittefrik (ayırmaksızın) verilmek üzere tazminata istihkaklarına ve işbu meclisin memurîn-i hâzıra ve sabıkasının veya onların men-lehül haklarının (hak sahiplerinin) diğer bilcümle hukûk-i müktesebelerine (kazanılmış haklarını) tamamen riâyet etmeyi taahhüd eder. Bu hukûka, sâbık İstanbul Meclis-i Âli-i Sıhhiyesi'nin ihtiyat akçesinin cihet-i tahsisine eski idâre-i sıhhiyesinin tasfiye-i kat'iyesine müteallik bilcümle mesâil ile kezâlik buna müşâbih (benzer) veya merbût (ekli) olan diğer her mesele sûret-i mahsûsada müteşekkil bir komisyon tarafından hâl ve tesfiye edilecek ve bu komisyon, Almanya, Avusturya ve Macaristan müstesnâ olmak üzere İstanbul Meclis-i Âli-i Sıhhiyesi'ne iştirak eden devletlerden her birinin bir mümessilinden mürekkep olacaktır. Gerek yukarıda beyân olunan tasfiyeye ve gerek bu tasfiyeden sonra kalan nukûdun cihet-i tahsisine müteallik bir meseleden dolayı işbu komisyonun âzâları arasında ihtilâf zuhûru hâlinde mezkûr komisyonda temsil edilen devletlerden her biri, karar-ı kat'i ittihaz edecek olan Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne hakk-ı müracaata mâlik olacaktır.

Madde 117- Türkiye ile Kudüs ve Hicaz hacılarına ve

Hicaz şimendiferine nezâretle alâkadar devletler beynelmilel mukavelât-ı sıhhiye ahkâmına tevfikan tedâbir-i mahsûsa ittihaz edeceklerdir. İcraatta bir vahdet-i tâmme temini zımnında bu devletler Türkiye Hac umûr-ı sıhhiyesinin telif ve tanzimi için bir komisyon teşkil edecekler ve bu komisyonda Türkiye devâir-i sıhhiyesiyle Mısır deniz ve karantina sıhhiye meclisi temsil edilmiş olacaktır.

Bu komisyon, arâzisinde içtima edeceği devletin evvelce muvafakatini istihsal edecektir.

Madde 118- Hac umûr-ı sıhhiyesinin telif ve tanzimi komisyonunun mesâisi hakkında gerek Cemiyet-i Akvâm Hıfzıssıhha Komitesi'ne ve beynelmilel umûmî hıfzıssıhha idâresine ve gerek hac ile alâkadar her memleketin müracaat edecek olan hükümetine raporlar verilecektir Komisyon kendisine Cemiyet-i Akvâm'dan beynelmilel umûmî hıfzıssıhha idâresinden veyahud alâkadar hükümetler tarafından vukû bulacak bütün sualler üzerine reyini beyân edecektir.

KISIM V
AHKÂM-I MÜTEFERRİKA

I- Üserâ-yı Harb *(Harb Esirleri):*

Madde 119- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn ellerinde kalmış olan harp esirleriyle sivil mevkufları derhâl memleketlerine iâdeyi taahhüd ederler. Yunanistan ve Türkiye'nin mütekabilen ellerinde bulunan üserâ-yı harbiye ve sivil mevkûfînin mübâdeleleri işbu hükümetler arasında 30 Kânunusânî (Ocak) 1923 tarihinde Lozan'da imza edilmiş olan husûsî itilâfnâmenin mevzuunu teşkil eder.

Madde 120- İnzibâta mugâyir harekâttan dolayı mahkûmunaleyh (mahkûm olmuş) veya tâkibâta mâruz kalmış olan üsera-yı harb (harb esirleri) ve sivil mevkûfîn (tutuklular), ce-

zalarının veyahud aleyhlerine başlamış olan tâkibat-ı kanuniyenin ikmâli nazar-ı dikkate alınmaksızın iâde edileceklerdir. İnzibâta âid cerâimden (cürümlerden) maâdâ ef'alden dolayı mahkûmunaleyh veya takibata mâruz olanların hapis ve tevfikleri idâme edebilecektir.

Madde 121- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn gâiplerin taharrisi veya adem-i iâde arzusunu izhar etmiş olan üserâ-yı harbiye ve sivil mevkufiyenin tâyini hüviyetleri için mütekabilen kendi arâzileri üzerinde her türlü teshilâtı irâe etmeyi taahhüd ederler.

Madde 122 Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn işbu muâhede mevki-i mer'iyete vaz' edilir edilmez üserâ-yı harbiyeye ve sivil mevkûfîne âid olan veya âid olmuş bulunan alıkonulmuş bilcümle eşya, akçe, senedât, vesâik veya her nevi eşya-yı zâtiyenin iâdesini taahhüd ederler.

Madde 123- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn orduları tarafından esir edilmiş olan üserâ-yı harbiyenin idâresi için masruf mebâliğin (sarfedilmiş olan meblağın) mütekabilen te'diyesinden sarf-ı nazar eylediklerini beyân ederler.

II - Mezarlıklar

Madde 124- Âtide gelecek 126'ncı maddede mevcud ahkâm-ı husûsiyeye hâlel gelmeksizin tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn içlerinden her birinin 29 Teşrînievvel (Ekim) 1914'ten beri meydan-ı harpte veya mecrûhiyetle (yaralanmak sûretiyle) veya kaza veya hastalık neticesinde vefat etmiş, berrî (kara) ve bahrî (deniz) askerleriyle aynı tarihten beri esârette iken ölmüş olan üserâ-yı harbiye ve sivil mevkûfînin kendi hâkimiyetleri altında bulunan arâzi üzerindeki mezarlıklarına, merkadlerine, medfenlerine ve tezkir-i nâmları için tesis edilen âbidelerine hürmet ve onları idâre ve muhafaza ettireceklerdir.

Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn içlerinden her birinin mâruzzikr mezarlıklarını, medfen ve merkadlerini (kabirlerini)

tâyin kayıt ve irâdeye ve bunların bulundukları mahâllerde münâsip âbideler rekzine memur edebilecekleri komisyonlara, arâzileri üzerinde vazifelerini ifâ bilcümle teshilâtı mütekabilen irâe husûsunda itilâf edeceklerdir.

Bu komisyonlar hiçbir askerî mâhiyeti hâiz olmayacaklardır.

Âkideyn-i mezkûre berveçhi bâlâ zikrolunan berrî ve bahrî askerlerin bekâyâ-yi ecsâdının (cesedlerinin) vatanlarına iâdesi husûsundaki taleplerini tatmin zımnında kavânin-i milliyeleri ahkâmı ve sıhhat-ı umûmiye zarûretleri nazar-ı dikkate alınmak kayd-ı ihtirâzisi tahtında her türlü teshilâtı mütekabilen irâe etmeye muvafakat ederler.

Madde 125- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn:

1) Esârette vefât eden üserâ-yı harbiye ve sivil mevkufînin tâyin-i hüviyetleri için fâideli tafsilâtın ilâvesiyle beraber tam bir cetveli.

2) Hüviyetleri tâyin edilmeksizin defnolunan emvâtın (mevtâların) mezarlıklarının adet ve mevâkileri (mevkileri) hakkında her türlü târifatı mütekabilen yekdiğerlerine itâ etmeyi taahhüd eylerler.

Madde 126- Romanya arâzisinde 27 Ağustos 1916'dan beri vefat eden Türk asâkir-i berriye ve bahriyesinin ve üserâ-yı harbiyesinin merkad, mezarlık ve medfenlerinin tezkir-i nâmları için dikilen âbidelerin idâre ve muhafazası ile sivil mevkufîne müteallik husûsatta yüz yirmi dört ve yüz yirmi beşinci maddelerden mütevellit sâir her türlü mecbûriyetler Romanya Hükümeti'yle Türk Hükümeti arasında husûsî bir itilâfa mevzu teşkil edeceklerdir.

Madde 127- 124 ve 125'inci maddelerinin umûmî mâhiyette olan ahkâmını ikmal için bir taraftan Britanya İmparatorluğu'nun Fransa ve İtalya hükümetleri, diğer taraftan Türkiye ve Yunanistan hükümetleri 128'inciden 136'ncıya kadar olan maddelerdeki ahkâm-ı mahsûsayı kararlaştırmışlar-

dır.

Madde 128- Türk Hükümeti Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya hükümetlerine karşı kendi arâzisi üzerinde bunların meydân-ı harpte veya mecrûhiyetle veya kaza veya hastalık neticesinde ölmüş olan berrî ve bahrî askerleri ile esârette vefât eden üserâ-yı harbiyelerine ve sivil mevkûfînine âid merkad, mezarlık ve medfenleri tezkir-i nâmları için dikilmiş âbideleri muhtevi olan arsaları kendilerine ayrı ayrı **ebediyyen terk etmeyi** taahhüd eder. Kezâlik 130'uncu maddede mezkûr komisyonlar tarafından birleştirme mezarlıkları, medfenler veyahud âbideler tesisi için âtide lüzûmu görülecek olan arâziyi de onlara terkedecektir.

Bundan maâda işbu merkadlere, mezarlıklara, medfenlere ve âbidata serbestî-i duhûle (serbestçe girmeye) müsaade etmeyi ve lede'l-iktizâ (gerektiğinde) lâzım olan cadde ve yolların inşaasına ruhsat vermeyi taahhüd eder.

Yunan Hükümeti kendi arâzisine müteallik olarak aynı husûsâtı taahhüd eder.

Yukarıdaki ahkâm, terkolunan arâzide Türk veyâhud hâle göre Yunan hâkimiyetine irâs-ı hâlel etmez.

Madde 129- Türk Hükümeti tarafından terk edilecek arsalar meyânına husûsiyle Britanya İmparatorluğu için üç numaralı haritada gösterilmiş olan Anzak (Arıburnu) havâlisi dâhil olacaktır.

Britanya İmparatorluğu'nun bâlâda beyân olunan arâziden istifadesi berveçhi âti şerâite tâbi tutulacaktır.

1) Mezkûr arâzi işbu sulh muâhedenâmesiyle tâyin olunan cihet-i tahsisinden gayri bir sûretle istimal edilmeyecektir. Binâenaleyh hiçbir askerî veya ticarî maksadla veya anifülbeyân (beyân olunduğu üzere) cihet-i tahsise mugâyir sâir herhangi bir maksadla kullanılamayacaktır;

2) Türk Hükümeti mezarlıklar da dâhil olduğu hâlde, mezkûr arsayı teftiş ettirmek hakkını her zaman hâiz buluna-

caktır.

3) Mezarlıkların muhâfazasına tahsis edilen sivil bekçilerin adedi her mezarlık için bir bekçiden fazla olmayacaktır. Mezarlıkların hâricinde bulunan arsa için mahsûs bekçiler bulundurulmayacaktır.

4) Mezkûr arsada mezarlıkların gerek dâhil ve gerek hâricinde sırf muhafızlara lâzım olacak meskenlerden başka ebniye (binalar) inşâ edilemeyecektir.

5) Mezkûr arsanın sahil üzerinde eşhâs ve emtiâ-i ticariye ihraç ve efkârını teshile medar olabilecek, hiçbir rıhtım, mendirek veya iskele inşâ edilemeyecektir.

6) Bilcümle muâmelât-ı lâzıme yalnız Boğazlar'ın iç sahilinde icrâ edilebilecek ve arsaya adalar deniz sahilinden duhûle ancak mezkûr muâmelenin icrâsından sonra müsaade olunacaktır. Türk Hükümeti mümkün olduğu kadar basit olması lazımgelen işbu muamelâtın bu maddenin diğer ahkâmına hâlel gelmemek şartiyle Türkiye'ye giden diğer ecnebîler hakkında mevzu muamelâttan ziyâde zahmeti mûcip olmamasını ve lüzûmsuz her nevi tehire mahâl vermeyecek şerâit tahtında îfâsını kabul eder;

7) Arsayı ziyaret etmek isteyen eşhâs müsellah olmayacaklar ve Türk Hükümeti işbu memnûiyet-i kat'iyenin tatbikına nezâret etmek hakkını hâiz bulunacaktır.

8) 150 kişiden ziyade olan her züvvâr (ziyaretçiler) kafilesinin muvasalatından lâakal bir hafta evvel Türk Hükümeti'nin haberdar edilmesi muktazidir.

Madde 130- Britanya, Fransa ve İtalya hükümetlerinden her biri Türkiye ve Yunan hükümetlerinin de birer mümessil memur edecekleri bir komisyon tâyin eyleyeceklerdir. Medfenlere ve mezarlıklara ve izam (kemik) mahzenlerine ve âbidâta (âbidelere) müteallik mesâili mahâllinde hâlletmeye memur olacaktır.

Bu komisyonlar bilhassa:

1) Emvâtın defnedildiği veya defnedilmiş olabileceği menâtıkı keşf ve tâyin ve mevcud merkadleri, mezarlıkları, medfenleri ve âbidatı tesbit etmek,

2) Merkadlerin eğer mahâl varsa, bir araya yeniden cem edilmesine ne gibi şerâit tahtında tevessül edileceğini tâyin etmek, Türk arâzisinde Türk mümessille Yunan arâzisinde Yunan mümessille bilitilâf yeniden bir araya cem olunacak mezarlıklara medfenler ve tesis edilecek âbidatın mevkilerini tâyin eylemek ve işgal edilmiş olan sath-ı lâzımdan hadd-i asgariye tenzil sûretiyle işbu mevâkın (mevkîlerin) hudûdlarını tahdid etmek.

3) Kendi teb'aları için teşhis edilmiş veya edilecek merkadlerin, mezarlıkların, medfenlerin, âbidatın kâfî plânlarını mensub oldukları hükümetleri nâmına Türk ve Yunan Hükümetlerine tebliğ etmek vazifeleriyle mükellef olacaklardır.

Madde 131- Arsanın terk olunduğu hükümetler terk edilen arsaları yukarıda zikrolunandan gayrı sûrette istimal etmemeyi ve istimale müsaade eylememeyi taahhüd ederler. Bu arsalar deniz kenarında vâki ise sahili arsanın terk olunduğu hükümetler tarafından herhangi askerî, bahrî ve ticarî hiçbir maksat için istimal edilemeyecektir. Tahsisi fekkedilecek (ayrılacak) âbide rekzi (dikilmesi) için de istimal edilemeyecek olan merkad ve mezarlık arsaları Türk veyahud hâle göre Yunan hükümetlerine avdet edecektir.

Madde 132 - 128'inciden 130'uncuya kadar maddelerde zikrolunan arsaların tam ve kâmil intifaını Britanya, Fransa ve İtalya hükümetlerine müebbeden terk için îcabeden teşriî veya idarî tedâbir 130'uncu maddenin üçüncü fıkrasında beyân edilen tebliği tâkib edecek olan altı ay zarfında Türk Hükümeti ve Yunan Hükümeti tarafından ittihaz edilecektir. Eğer istimlâkât lâzım gelirse işbu istimlâkler Türk ve Yunan Hükümetlerine âid arâzi üzerinde mütekabilen mezkûr hükümetler marifetiyle ve mesârifi kendilerine âid olmak üzere icrâ edilecektir.

Madde 133- Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri teb'alarının merkad, mezarlık, medfen ve âbidelerinin tesis, tanzim ve idâresini münâsip gördükleri herhangi vâsıta-i icrâiyeye tevdide serbest olacaklardır. Bu vesâit mâhiyet-i askeriyeyi hâiz olmayacaktır. Merkadlerin birleştirilmesini mezarlık ve medfen tesisini temin için lâzım addedilecek olan ihrâc-ı emvad (mevtâ çıkarma) ve nakl-i ecsâd (cesed nakli) ile kendilerine arsaların terk olunduğu hükümetlerce vatanına iâdesi îcab edeceğine hükmolunacak emvatın ihraç ve ecsâdın nakli keyfiyetlerine tevessül ettirmek hakkını yalnız bunlar hâiz olacaklardır.

Madde 134- Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri Türkiye'de kâin mezarlıkların merkadlerin, medfenlerin ve âbidatın tebaları meyânında tâyin edilmiş bekçiler tarafından muhafazasını temin ettirmek hakkını hâiz olacaklardır.

Bu bekçiler Türk memurini tarafından tanınacaklar ve merkadler, mezarlıklar, medfenler âbidatın muhafazasını temin için memurların muâvenetine mazhar olacaklardır. Mezkûr bekçiler hiçbir sıfat-ı askeriyeyi hâiz olmayacaklar ve fakat şahısların müdafaası için bir rovelver veya otomatik tabanca ile müsellâh olabileceklerdir.

Madde 135- 128'inciden 131'inci maddeye kadar olan maddelerde zikrolunan arsalar Türkiye ve Türk memurinî veya hâle göre, Yunanistan ve Yunan memurîni tarafından hiçbir nevi bedel-i icar, resim ve vergiye tâbi tutulmayacaktır. Britanya, Fransa, İtalya hükümetleri mümessilleriyle merkadleri, mezarlıkları, medfenleri ve âbidatı ziyaret arzusunda bulunan eşhâs için oralara duhûl her zaman serbest olacaktır. Türk Hükümeti ve Yunan hükümeti mezkûr arsalara mevsul olan (ulaşan) yolların müebbeden (sonsuza kadar) idâre ve muhafazasını deruhte edecektir.

Türk Hükümeti ve Yunan Hükümeti mâruzzikr mezarlıklar, merkadler, medfenler ve âbidatın idâre veya muhafa-

zasına memur eşhâsın ihtiyâcâtı ve arâzinin iskâsı (sulaması) için lâzım olan miktarda suyu tedarik edebilmeleri zımnında Britanya, Fransa ve İtalya hükümetine teshilâtı bahşetmeyi taahhüd ederler.

Madde 136- Britanya, Fransa ve İtalya hükümetleri Türkiye'den ayrılan arâzidekiler de dâhil olmak üzere kendi hükümlerine tâbi arâzide medfun bulunan Türk asâkir-i berriye ve bahriyesinin merkadlerinin, mezarlıklarının, medfenlerinin ve tezkir-i nâmlarına mahsûs âbidatın tesisi hakkındaki 128 ve 130'uncudan 135'inciye kadar olan maddeler ahkâmından istifâdeyi Türk Hükümetine bahşetmeyi taahhüd ederler.

III - Ahkâm-ı Umûmiye

Madde 137- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkıdeyn arasında hilâfına takarrür eden ahkâm müstesnâ olmak üzere 30 Teşrînievvel 1918 târihinden itibâren işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ına kadar İstanbul'u işgal eden devletler teb'alarının, ecnebîlerin veya Türk teb'asının hukûk, emvâl ve menâfiine ve bunlardan her birinin Türkiye memurîni ile olan münâsebetlerine dâir mezkûr devletlerin memurları tarafından veya onlarla bilittifak ittihaz olunan kararlar veya itâ edilen evâmir mûteber olacak ve bunlardan dolayı mezkûr devletler veya memurları aleyhine hiçbir talep dermeyân edilemeyecektir.

Bâlâda mezkûr mukarrerât veya evâmirden dolayı dûçar olunan bir zarardan münbais diğer kâffe-i metâlip Muhtelit Hakem Mahkemesi'ne tevdi olunacaktır.

Madde 138- Afv-ı umûmiye dâir bugünkü târihli beyânnâmesinin dört ve altıncı bentleri ahkâmına hâlel gelmemek şartıyla mevadd-ı adliyede 30 Teşrînievvel 1918 târihinden itibâren işbu muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ına kadar Türkiye'de İstanbul'u işgal eden devletlerin hâkimleri, mahkemeleri veya memurîni tarafından ve kezâlik 8 Kânunevvel 1921 târihinde teşkil olunan Muhtelit Encümen-i Adlî cânibin-

den sâdır olan mukarrerât ve evâmir tedâbir-i icrâiye de dâhil olmak üzere mûteber olacaktır.

Şu kadar ki, bir askerî mahkeme veya bir polis mahkemesi tarafından mevadd-ı hukûkiyeye dâir sâdır olan bir kararı adlîden dolayı efrâddan biri lehine duçar olduğu bir zararın tâmiri zımnında diğer bir fert cânibinden bir talep dermeyân olunduğu takdirde işbu talep Muhtelit Hakem Mahkemesi'nin tetkikine arzolunacak ve o da îcabederse bir bedel-i tazmin te'diyesine hüküm ve hattâ bir iâdeyi emredebilecektir.

Madde 139- Mülkî, adlî veya mâlî idâreler veya idâre-i evkafa müteallik olup Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprağın hükümetini münhasıran alâkadar eden ve Türkiye'de bulunan evrâk, defâtir (defterler), plânlar, senedât ve diğer her nevî vesâik bilmukabele bunlardan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bir toprakta bulunup Türk Hükümeti'ni münhasıran alâkadar edenler mütekabilen iâde olunacaklardır. Bâlâda beyân olunan defâtir, plânlar, senedât ve diğer vesâika vazı'ul-yed olan hükümet onlarda kendisini alâkadar addediyorsa onları kendisi muhafaza edebilecek ve alâkadar hükümete talep üzerine fotoğraflarını veya musaddak sûretlerini îta ile mükellef olacaktır.

Gerek Türkiye'den ve gerek arâzi-i münfekkeden (ayrılmış olan araziden) götürülmüş olan evrâk, defâtir, plânlar, senedât ve diğer vesâik münhasıran alındıkları arâziye müteallik buldukça asılları mütekabilen iâde olunacaktır.

İşbu muâmelâttan mütevellit masraf tâlip olan hükümete âid olacaktır.

Ahkâm-ı ânife (anılan hükümler), eski Osmanlı imparatorfuğu'na âid olup 1912 senesinden sonra Yunanistan'a intikal eden kazâlarda kâin emlâk ve arâziye veya evkâfa müteallik defâtire de aynı şerâit tahtında mabihittatbiktir (tatbik edilir).

Madde 140- Esnâ-i harpte Türkiye ile diğer düvel-i âki-

de arasında 30 Teşrînievvel 1918 târihinden mukaddem mütekabilen icrâ olunan iğtinâmât-ı bahriye (deniz ganimetleri) yekdiğerlerine karşı hiçbir talep ve iddiaya mahâl vermeyecektir. Mütârekenin ihlâli sebebiyle İstanbul'u işgal eden devletler tarafından târih-i mezkûrden sonra vâki zabıtlar hakkında dahî aynı hüküm câridir.

Şurası mukarrerdir ki, İstanbul'u işgal eden devletlerin hükümetleri veya Türk Hükümeti tarafından 29 Teşrînievvel 1914 târihinden 1 Kânunusani 1923 târihine kadar kendi limanlarında veya işgal ettikleri limanlardan tasarrufata tâbi tutulmuş olan her nevi merâkib-i bahriye hacm-i istiabisi az sefâin, yatlar ve mavnalar hakkında gerek mezkûr devletlerin hükümetleri ve teb'aları cânibinden ve gerek Türk Hükümeti teb'ası tarafından hiçbir talep dermeyân olunmayacaktır. Maahazâ işbu afv-ı umûmiye dâir bugünkü tarihli beyânnâmenin altıncı bendi ahkâmını ihlâl etmediği gibi 29 Teşrînievvel 1914 târihinden mukaddemki hukûka müstenid olarak efrâd tarafından efrâd-ı sâire aleyhine vâki olabilecek metâlip ve müddeiyâta da hâlel getirmeyecektir.

Kuva-yı Yunaniye tarafından 30 Teşrînievvel 1918 târihinden muahhar olarak zaptolunan Türk bayrağını hâmil sefâin Türkiye'ye iâde olunacaktır.

Madde 141- İşbu muâhedenin, 25inci maddesi ve 28 Haziran 1919 târihli Versay Sulh Muâhedesi'nin 155'inci ve 250'inci ve 440'ıncı maddeleri ve kezâlik 81'inci kısmın (tâmirat) 3'üncü lâhikasının cümle-i tatbikâtından olmak üzere el-hâleti-hazihi (şimdiki hâlde) vazı'ul-yed (el konulmuş) bulunan müttefik hükümetlerinin rızası lâhik olmaksızın esnâi harpte Alman Hükümeti veya teb'ası tarafından Osmanlı Hükümeti'ne veya teb'asına devir ve ferağ edilmiş olan Alman sefâinin (gemilerinin) kâffesine müteallik olarak Alman Hükümeti'ne veya teb'asına karşı terettüp edebilmiş olan her günâ taahhüdden Türk Hükümeti'nin ve teb'asının beri olduk-

ları beyân olunur.

Türkiye ile kendi yanında harp etmiş olan diğer devletlerin münâsebâtında dahî eğer mahâl varsa, aynı hüküm câri olacaktır.

Madde 142- Yunanistan ile Türkiye beyninde (arasında) Rum ve Türk ahâlinin mübâdelesine dâir 30 Kânunusani 1923 târihinde akdolunan husûsî mukâvelenâme mezkûr iki taraf-ı âli-i âkid arasında işbu muâhedenâmede muharrer olduğu takdirde hâiz olacağı kuvvet ve kıymeti hâiz olacaktır.

Madde 143- İşbu muâhede, mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında tasdik edilecektir. Tasdiknâmeler Paris'te tevdi edilecektir.

Japon Hükümeti tasdikin icrâ edilmiş olduğunu Paris'teki mümessil-i siyâsîsi vasıtasıyla Fransa Hükümet-i Cumhurîyesine bildirmekle iktifa selâhiyetini hâiz olacak ve bu takdirde mümkün olduğu kadar sür'atle vesikasını tevdi edecektir.

Düvel-i mümziyeden (imzalayan devletlerden) her biri, işbu muâhedeyi kendi tarafından imza edilmiş ve Lozan Konferansı'nın sened-i nihâîsinde muharrer bulunmuş senedât-ı sâire ile birlikte -eğer bunlar bir tasdiki istilzam ediyorsa- tek ve aynı vesika ile tasdik edilecektir.

Bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya veyahud aralarından üçü tasdiknâmelerini tevdi eder etmez ilk tevdi zabıtnâmesi tanzim edilecektir.

Bu ilk zabıtnâmenin târihinden itibâren muâhedenâme bu sûretle onu tasdik eden tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn arasında mevki-i mer'iyete girecektir. Diğer devletler için tasdiknâmelerinin tevdi târihinde müteâkiben mevki-i mer'iyete girecektir. Şu kadar ki Yunanistan ve Türkiye'ye müteallik olmak üzere birinci maddenin iki numaralı fıkrası ile beşinciden on birinciye (on birinci hariç) kadar olan maddeler ahkâmı, Yunan ve Türk hükümetleri kendi tasdiknâmelerini tevdi etmeleri

akabinde işbu târihte bâlâda beyân olunan zabıtnâme henüz tanzim edilmemiş olsa bile mevki-i mer'iyete girecektir.

Fransa Hükümeti tasdiknâmelerin tevdii, zabıtnâmelerinin musaddak birer sûretini bilcümle düvel-i mümziyeye verecektir.

Tasdiken lil-makal (sözün doğruluğunu kabul ederek) mârüzzikr (zikri geçen) murahhaslar işbu muâhedenâmeyi imza etmişlerdir. 24 Temmuz 1923 târihinde Lozan'da bir nüsha olmak üzere tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi Mahzen-i Evrâkına vaz' edilecek ve hükümet-i mezkûre düvel-i âkideden her birinin musaddak bir nüshasını tevdi edecektir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KOSTANTİN KONÇESKO

BOĞAZLARIN USÛLÜNE DÂİR MUKÂVELENÂME

Bir taraftan Britanya imparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp - Hırvat - Sloven devleti ve diğer taraftan Türkiye, bugünkü târihli muâhede-i sulhiyenin 23'üncü maddesiyle müeyyed (te'yid olunmuş) esâsa tevfikan (uyularak) Boğazlarda bütün milletlere Bahr-ı Sefîd ile Karadeniz arasında serbest-i mürûr ve seyr ü sefâini temin etmek emniyesiyle ve bu serbestînin idâmesi sulh-i umûmî ve ticâret-i âlem için lâzım olduğunu nazar-ı dikkate aldıklarından, bu maksadla bir mukâvelenâme akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere,

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlanda Krâliyet-i Müttehidesi, Mâverâ-yı Ebhâr Britanya arâzisi Kralı Hindistan İmparatoru hazretleri:

İstanbul'da Fevkalâde Komiser asâletlü **Sir Horace George Montagu Rumbolt, Barronet G. C. N. G.**

Fransa Cumhuriyeti Reisi:

Fransa sefîr-i kebiri, cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri Legion d'hunour nişân-ı millisinin Grande Officier rütbesini hâiz ferik General Mösyö **Maurice Pelle**.

Haşmetlü İtalya Kralı hazretleri:

Kraliyet'in Senato âzâsı, İtalya sefir-i kebiri, İstanbul'da Fevkalâde Komiser St. Maurice Velezar ve Coron d'italy nişanlarının Granda Grouvasını hâiz asaletli **Marki Camille Garroni**, Atina Fevkalâde Murahhas ve Orta Elçisi, St. Maurice Velezar nişanlarının komandor rütbesini ve Coron d'italy nişanının Grande Officier rütbesini hâiz Mösyö **Julius Cezare Montagnie**.

Haşmetlü Japonya İmparatoru hazretleri:

Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz Roma Fevkalâde Sefir-i Kebiri (büyükelçisi) ve murahhası Mösyö **Gentaro Uçiyai Jözammi**,

Bulgaristan için:

Şimendifer, posta ve telgraf nâzır-ı sâbıkı Mösyö **Bogdan Morfof**, fevkalâde murahhas ve orta elçi, hukûk doktoru St. Aleksandr nişanının Grande Crova rütbesini hâiz **Mösyö Dimitri Stençiof**.

Haşmetlü Yunanlılar Kralı hazretleri:

Sâbık heyet-i nüzzâr (nâzırlar heyeti) reisi Souvor nişanının Grande Crova rütbesini hâiz Mösyö **Elefterios K. Venizelos**, Londra orta elçisi Souvor nişanının komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demetr Kaklamanos**.

Haşmetlü Romanya Kralı hazretleri:

Orta elçi Mösyö **Konstantin I. Diamandi**, orta elçi Mösyö **Kostantin Konçesko**

Rusya: Mösyö **Nikolai İvanoviç Jordanski**.

Haşmetlü Sırp-Hırvat-Sloven Kralı hazretleri:

Bern'de fevkalâde murahhas ve orta elçi Mösyö **Dr. Milotin İvanoviç**.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Edirne Meb'usu, Umûr-ı Hâriciye Vekili **İsmet Paşa**, Sinop Meb'usu, Umûr-ı Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey**, Trabzon Meb'usu sâbık Vekil **Hasan Bey** hazerâtını tâyin etmişlerdir.

Müşarünileyhin usûlüne muvâfık ve mûteber tanınan selâhiyetnâmelerini ibrazdan sonra ahkâm-ı âtiyeyi (aşağıdaki hükümleri) kararlaştırmışlardır:

Madde 1- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn aşağıda **"Boğazlar"** tâbir-i umumîsiyle yâd edilen Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda denizde ve havada seyr ü sefer serbestîsi esasını tanımak ve ilân etmek husûsunda müttehidü'l-efkârdır (fikir birliğindedirler).

Madde 2- Boğazlardan harp ve sulh zamanlarında ticâret sefine ve tayyârelerinin ve harp sefine ve tayyârelerinin mürûru ve seyr ü seferi bâdemâ (bundan sonra) merbût lâhika ahkâmına tevfikan tanzim edilecektir.

LÂHİKA:

Boğazlardan ticâret sefine (gemi) ve tayyârelerinin (uçaklarının) ve harb sefîne ve tayyârelerinin mürûru hakkında kavâid (kâideler):

-I-

Hastahâne gemileri, yatlar, balıkçı sefîneleri (gemileri) ve gayr-ı askerî tayyâreler (uçaklar) dâhil olduğu hâlde ticâret sefâini;

A - Sulh zamanında:

Sancak ve hamûle (yük) ne olursa olsun, beynelmilel ahkâm-ı sıhhiye kayd-ı ihtirazîsi tahtında olarak kılavuzluk, fener, römorkör resimleri veyahud aynı mâhiyetteki diğer rüsum gibi doğrudan doğruya ifâ edilen hidemâta (hizmetlere) âid bulunmamak ve Türk Hükümeti tarafından elhâletihâzihi (şimdiki durumda) imtiyazı verilmiş idâre ve müesseseler tarafından bu husûsta istimal olunan hukûka hâlel gelmemek şartıyla hiçbir muâmele, rüsum veya mükellefiyet olmaksızın gündüz ve gece seyrüsefer ve mürûra serbestî-i tâmmı.

Bu rüsumun cibâyetini teshil için boğazlardan geçen ticâret sefineleri Türk hükümeti tarafından tâyin edilecek mevâkia (mevkîlere) isimlerini, tâbiiyetlerini, tonilâtolarının miktarını ve semt-i maksudlarını bildireceklerdir.

Kılavuz ahzı ihtiyarî kalmaktadır.

B- Harb zamanında Türkiye bîtaraf kaldığı takdirde:

Bâlâda muharrer aynı şerâit dâhilinde, gündüz ve gece seyrüsefer ve mürûr serbestî-i tâmmı, bîtaraf bir devlet sıfatıyla Türkiye'nin hukûk ve vezâifi, suları ve havası Türkiye'nin bîtaraf kaldığı bir harb esnâsında sulh zamanında olduğu gibi tamamen serbest kalması lâzım gelen Boğazlar'da seyrüsefâini tas'it edebilecek (güçleştirecek) mâhiyette hiçbir tedbir ittihaz etmesine selâhiyet vermeyecektir. Kılavuz ahzı ihtiyarî kalmaktadır.

C- Harb zamanında Türkiye muhârip olduğu takdirde:

Bîtaraf sefineler ve bîtaraf gayr-i askerî tayyâreler için işbu sefine ve tayyâreler düşmana bilhassa kaçak eşya, düşman kıtaatı veya teb'ası taşımak sûretiyle yardım etmedikleri takdirde, seyrüsefer serbestîsi, Türkiye'nin bu sefine ve tayyâreleri teftişe hakkı bulunacak ve bu maksadla mezkûr tayyâreler Türkiye tarafından bu husûs için tâyin ve ihzar olunacak, menâtıkta karaya ve denize inmeye mecbûr olacaklardır. Düşman sefinelerine hukûk-i düvelin kabul ettiği tedâbiri tatbik etmek husûsunda Türkiye'nin hâiz olduğu hukûka hâlel gelmemiştir.

Türkiye, düşman sefînelerinin Boğazlar'dan istifadelerini men için lâzım addedeceği tedâbiri ittihaz selâhiyet-i tâmmesine mâliktir. Maamâfih bu tedâbir (tedbirler) bîtaraf sefâinin serbestî-i mürûrunu men edecek mâhiyette olmayacaktır. Ve bu maksadla Türkiye sefâin-i mezkûreye lâzım gelen tâlimatı veya kılavuzları vermeyi taahhüd eder.

-II-

Muavin sefineler, asker nakliye sefineleri, tayyâre taşıyan sefineler ve askerî tayyâreler dâhil olduğu hâlde, sefâin-i harbiyye.

A - Sulh zamanında:

Sancak ne olursa olsun, hiçbir muâmele, resim veya mükellefiyet olmaksızın, kuvvetlerin mecmuuna müteallik âtideki kuyûd-i ihtirâziye tahtında, gündüz ve gece mürûr serbestî-i tâmmı.

Bir devletin Bahr-i Siyah'a müteveccihen Boğazlar'dan imrâr edebileceği (geçebileceği) âzami kuvvet, Karadeniz'e sahildar devletlere mensup ve mürûr (geçiş) esnâsında Bahr-i Siyah'ta mevcud en kuvvetli donanmanın âzami kuvvetini tecavüz etmeyecektir. Mamafih devletler Bahr-i Siyah'a her zamanda ve her hâlde beheri on bin tonilâtoyu geçmeyen üç sefineyi tecâvüz etmeyecek bir kuvvet-i bahriye göndermek hakkını muhafaza ederler.

Boğazlar'dan geçecek sefâinin miktarı husûsunda Türkiye'ye hiçbir mesuliyet terettüp etmeyecektir.

İşbu kâideye müracaata imkân bahşolunmak için, onuncu maddede muharrer Boğazlar komisyonu Bahr-i Siyah'a sahildar devletlerin herbirinden her sene Kânûnisâni'nin ve Temmuz'un birinci günleri Bahr-i Siyah'a mâlik bulundukları zırhlıların, muharebe kruvazörlerin, tayyâre taşıyan sefinelerin, kruvazörlerin, torpido muhriplerinin, tahtelbahirlerin veyahud sâir her şekil (tip) sefâin ile deniz tayyârelerinin miktarını sefâin-i müsellahayı,

mevcudu tenzil edilen veya ihtiyatta veya tâmirde veyahud hâl-i tâdilde bulunan sefâinden tefrik etmek sûretiyle talep edecektir.

Bunun üzerine Boğazlar komisyonu alâkadar devletlerin Karadeniz'deki en kuvvetli donanmanın ihtiva ettiği zırhlıların, muharebe kruvazörlerinin, tayyâre taşıyan sefinelerin kruvazörlerin, torpido muhriplerini, tahtelbahirlerinin, tayyârelerin ve îcab-ı hâlinde sâir şekildeki sefâinin miktarından haberdâr edecektir. Bundan başka mezkûr kuvvete mensup bir sefinenin Bahr-i Siyah'a duhûlünden (girişinden) veya oradan hurûcundan (çıkışından) mütevellid (doğan) her günâ (çeşit) tahavvülât (değişiklikler) derhâl alâkadar devletlerin ittilâına (duymasına) îsâl edilecektir (bildirilecektir).

Boğazlar'dan Karadeniz'e müteveccihen geçirilecek bir kuvve-i bahriyenin hesabından yalnız müsellâh sefinelerin adedi ve şekli - tipi - nazar-ı itibare alınacaktır.

B- Harb zamanında Türkiye bîtaraf olduğu takdirde:

Sancak ne olursa olsun hiçbir muâmeleye, rüsûma veya hiçbir günâ mükellefiyete tâbi olmaksızın, ikinci bendin (A) işaretli fıkrasında mezkûr tahdidatın aynı tahdidat dâiresinde gündüz ve gece mürûr serbestî-i tâmmı.

Maamafih, bu tahdidât muharip devletlere bunların Karadeniz'deki muhariplik hukûkuna irâs-ı hâlel edecek (zarar verecek) sûrette tatbik edilemeyecektir.

Bîtaraf bir devlet sıfatiyle Türkiye'nin hukûk ve vezâifi suları ve havası Türkiye'nin bîtaraf kaldığı bir harb esnâsında sulh zamanında olduğu gibi tamamen serbest kalması lâzım gelen Boğazlar'da seyrüsefâini tas'ib edecek (güçleştirecek) bir mâhiyette hiçbir tedbir ittihaz etmesine selâhiyet vermeyecektir.

Muhariplerin harb sefinelerine ve askerî tayyârelerine Boğazlar'da bir günâ zapt ve müsadereye tevessül etmek, hakk-ı muâyene icrâ eylemek veya diğer herhangi bir hareketi hâsımâne yapmak memnu olacaktır.

Harb sefineleri tâmirat yapmak veya erzak almak husûslarında bahrî bîtaraflığa dâir 1907 tarihli 13'üncü Lahey Mukâvelenâmesi ahkâmına tâbî olacaklardır.

Tayyârelerin bîtaraflığı hakkındaki kavâidi tâyin edecek beynelmilel bir mukâvelenâmenin akdine intizâren askerî tayyâreler Boğazlar'da 1907 tarihli 13'üncü Lahey Mukâvelenâmesi'nin harb sefinelerine bahşettiği muâmeleye mümâsil bir muâmeleden müstefid olacaktır.

C- Harb zamanında Türkiye muhârip olduğu takdirde:

Bîtaraf harb sefineleri için hiçbir muâmeleye, resme veya hiçbir günâ mükellefiyete tâbi olmaksızın ve fakat ikinci bendin (A) işaretli fıkrasında zikredilen tahdidatın aynı tahdidâta tâbi olarak mürûr serbestî-i tâmmı.

Düşman sefine ve tayyârelerinin Boğazlar'dan istifadesine mâni olmak üzere Türkiye tarafından ittihaz edilecek tedâbir, bîtaraf sefine ve tayyârelerin serbestî-i mürûruna mâni olacak mâhiyeti hâiz bulunmayacaktır ve bu maksadla Türkiye, mezkûr sefine ve tayyârelere lâzım gelen tâlimatı veya kılavuzları vermeyi taahhüd eyler.

Bîtaraf askerî tayyâreler Boğazlar'dan, tehlike ve muhatara (risk) kendilerine âid olmak sûretiyle geçebilecek ve mâhiyetleri anlaşılmak üzere teftiş hakkına tâbî bulunacaklardır. Bunun için tayyâreler, Türkiye tarafından bu husûsta tâyin ve ihzar olunacak menâtıkta karaya veya denize inmeye mecbûr olacaklardır.

-III-

A- Türkiye ile hâl-i sulhta bulunan devletlerin tahtelbahirleri Boğazlar'dan ancak suyun yüzünde geçeceklerdir.

B- Gerek Bahr-i Sefid'den gerek Bahr-i Siyah'tan gelen bir kuvve-i bahriye-i ecnebîyenin kumandanı taht-ı kumandasında bulunup Boğazlar'a girmesi lâzım gelen sefinelerin miktarını ve isimlerini tevakkufa (gecikmeye) mecbûr olmaksızın Çanakkale'nin veya Karadeniz Boğazı'nın methâlinde (girişinde) bir işaret istasyonuna tebliğ edecektir.

Türkiye, bu işaret istasyonlarını bildirecektir. Ve Boğazlar'a duhûl keyfiyeti tehire uğratılmamak lâzım geldiğinden tebliğ-i mezkûr vukû buluncaya kadar ecnebî harb sefinelerinin Boğazlar'dan serbestî-i mürûrları baki kalacaktır

C- Askerî ve gayr-ı askerî tayyâreler için işbu kavâid ile tâyin edilen şerâit dâiresinde Boğazlar'ın üzerinden tayarân (uçuş) müsâadesi mezkûr tayyâreler için:

1) Boğazların dar kısımlarının her bir tarafın fevkinde (üstünde) beşer kilometrelik bir arâzi şeridi üzerinden uçmak serbestîsini,

2) Tevakkufu arazî (pan) hâlinde Türkiye'nin sahilinde karaya veya kara sularında denize inmek selâhiyetlerini tazammun eder.

-IV-

Harb sefînelerinin müddet-i mürûrlarının (geçiş zamanlarının) **tahdidi:**

Boğazlar'dan transit hâlinde geçen harb sefineleri, haşarat veya ârıza-i bahriye ahvâli müstesnâ olmak şartıyla ve emniyet-i sefer demirlemeyi îcab ettirdiği takdirde esnâ-i leylde (geceleyin) demirleme müddeti de dâhil olmak üzere, hiçbir hâlde mürûrları için elzem olan zamandan fazla bir müddet Boğazlar'da tevakkuf edemeyeceklerdir.

-V-

Boğazların ve Karadeniz'in limanlarında tevakkuf (bekleme):

A) İşbu lâhikanın birinci, ikinci ve üçüncü bentleri, Boğazlardan ve bu Boğazların fevkinde gemilerin, harb gemilerinin ve tayyârelerin mürûruna (geçişine) tatbik olunurlar. Ve Türk limanlarını ve tayyâre menzille-

rini aynı zamanda ziyaret edebilecek bir devletin harb sefineleriyle askeri tayyârelerinin miktarı ve kezâlik bunların müddet-i ikâmetleri hakkında Türkiye'nin lüzûm göreceği nizâmnâmeleri vazetmek hakkına hâlel îrâs etmez.

B) Karadeniz'e sahildar devletler kendi limanları ve tayyâre menzilleri için aynı hukûka mâlik olacaklardır.

C) Elyevm Tuna Avrupa komisyonunda temsil edilen devletlerin işbu nehrin (mansaplarında) ve Kalas'a kadar istasyoner olmak üzere bulundukları hafif sefâin ikinci bentte zikrolunan sefâine inzimam edecek ve îcab-ı hâlinde diğer sefâin ile tebdil edilebilecektir.

-VI-

Muhâfaza-ı Sıhhiyeye mütedâir ahkâm-ı mahsûsa:

Derûnlarında (içlerinde) vebâ, kolera veya tifüs vukûâtı zuhûr eden veya yedi günden beri zuhûr etmiş olan sefâin-i harbiye ve keza bulaşık bir limanı beş kere yirmi dört saatten daha az bir zamandan beri terketmiş bulunan sefâin Boğazlar'ı karantina hâlinde geçmeye ve Boğazlar'ı bulaştırmak ihtimalini bertaraf etmek için muktazi tedâbir-i vâkiyeyi sefine vesâitiyle ittihaz etmeye mecbûr olacaklardır.

Derûnlarında bir tabib bulunan ve Boğazlardan bilâtevakkuf (durmaksızın) veya eşya çıkarmaksızın doğrudan doğruya geçen sefâin-i ticariye de aynı hükme tabi olacaklardır.

Tabibi bulunmayan sefâin-i ticariye Boğazlar'da tevakkuf etmeyecek olsalar bile oraya duhulden evvel kavâid-i sıhhiye-i beynelmilele riâyet mecbûriyetindedirler.

Boğazlar limanlarından birine uğrayacak olan sefâin-i harbiye ile sefâin-i ticariye bu limanda orada, tatbik edilmekte olan kavâid-i sıhhiye-yi beynelmilele tâbi tutulacaktır.

Madde 3- Boğazlar'da mürûru ve seyr ü seferi her türlü mevânîden (mânilerden) âzâde bulundurmak için dördüncüden dokuzuncuya kadar olan maddelerde münderiç bulunan tedâbir (tedbirler) Boğazlar'ın sularına, sahillerine kezâlik oralarda kâin veya oralara karîb (yakın) olan adalara da tatbik olunacaktır.

Madde 4- Âtide tâyin edilen mıntıkalar ve adalar gayri askerî hâle ifrağ edileceklerdir:

1- Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın berveçhi âti tahdid edilmiş mıntıkalar ittisâınca (genişliğince) iki sâhilleri (merbût haritaya müracaat):

Çanakkale Boğazı: Şimâl-i garbîde (kuzeybatıda), Gelibolu Şibih Cezîresi (Yarımadası) ve Saroz Körfezi'nin Baklaburnu şimâl-i şarkîsinden (kuzeydoğusundan) dört kilometre bâidde (uzakta) kâin bir noktasından bed' ile Marmara Denizi üzerinde Kumbağı'nda nihayet bulan ve Kavağın (bu mevki hariç) cenubundan geçen bir hatt-ı cenub-u şarkîsindeki saha.

Cenûb-i şarkîde, sahil ile Bozcaada karşısında eski İstanbul

Burnu'ndan bed' ile, Marmara Denizi üzerinde sahilin hemen Karabiğa şimâlinde kâin bir noktasında nihayet bulmak üzere sahilden 20 kilometre bâidden çizilmiş olan hat arasındaki saha.

Karadeniz Boğazı (İstanbul hakkındaki usûl-i mahsûsaya hâlel gelmemek şartiyle, madde - 8): Şarkta, Karadeniz Boğazı'nın şark sahilinden 15 kilometre mesâfede çizilmiş bir hatta kadar imtidat eden mıntıka.

Garpte, Karadeniz Boğazı'nın garp sahilinden 15 kilometre mesâfede çizilmiş bir hatta kadar imtidat eden mıntıka.

2- Emir Ali Adası müstesnâ olmak üzere bütün Marmara Denizi adaları.

3- Adalar Denizi'nde Semâdirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları.

Madde 5- Fransa, İngiltere İtalya ve Türkiye hükümetleri tarafından mansub dört âzâdan mürekkep bir komisyon dördüncü maddenin (1) işaretli fıkrasında muharrer mıntıkaların hudûdlarını mahâllinde tesbit etmek üzere işbu mukâvelenin târih-i mer'iyetinden 15 gün sonra içtima edeceklerdir.

İşbu komisyonda temsil edilen hükümetlerden herbiri kendi mümessillerinin istihkakı olan tahsisat verecektir. Komisyonun ifâ-i vazife etmesinden münbais (doğan) masârif-i umûmiye (umûmî masraflar) temsil edilen devletler tarafından hısas-ı mütesâviye veçhile deruhte edilecektir.

Madde 6- İstanbul'a dâir olan 8'inci madde ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla gayr-i askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıkalar ve adalarda hiçbir istihkâm, dâimi topçu tesisatı, tahtelbahir işleyen âletler (tahtelbahir sefâini müstesnâ) ve askerî tayyâre tesisatı ve hiçbir üss-i bahrî bulunmayacaktır.

Buralarda inzibatın muhafazası için elzem bulunan ve silâhları, top müstesnâ olmak üzere tüfenk, rovelver, kılınç ve beher yüz nefer için dört hafif makineli tüfenk(fuzul mitralyoz)'ten ibâret bulunacak olan polis ve jandarma kuvvetinden başka hiçbir kuvve-i musallaha tevakkuf etmeyecektir.

Gayr-i askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıkaların ve adaların karasularında tahtelbahir sefinelerden başka hiçbir güna tahtelbahir (deniz altından) işleyen âlet bulunmayacaktır. Bâlâda (yukarıda) mezkûr fıkralara rağmen Türkiye, Türk topraklarının gayr-i askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıkalarından ve adalarından ve onların Türk donanmasının demir atma hakkına mâlik bulunduğu karasularından kuva-i müsellahasının transit sûretiyle geçirmek hakkını muhafaza edecektir.

Bundan başka Türk Hükümeti Boğazlar'da, tayyâreler veya balonlar vâsıtasiyle denizin sathını ve ka'rını tarassut ettirmek (derinliğini gözetlemek) selâhiyetini hâiz olacaktır. Türk tayyâreleri, Boğaz suları ve Türk arâzisini gayri askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıkaları üzerinde uçabilecekler ve oralarda her tarafta kemâl-i serbestî ile karaya veya denize inebileceklerdir.

Kezâlik Türkiye ile Yunanistan gayri askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıkalarda ve adalarda ve bunların karasularında, buralarda taht-ı silâha alınacak efrâdın, mezkûr mıntıkalar ve adalar hâricinde, tâlim ve terbiyeleri için îcâb eden hizmet harekâtını icrâ etmek selâhiyetine mâliktirler.

Türkiye ile Yunanistan kendi arâzilerinin mezkûr mıntıka ve adalarında her türlü tarassut, telgraf, telefon ve vesâit-i ziyâiyye muhâberatı (ışıkla haberleşme vâsıtaları) sistemini te'sis konusunda hâiz-i serbestî olacaklardır. Yunanistan gayri askerî hâle ifrağ edilmiş Yunan adalarının karasularından donanmasını geçirebilecek ve fakat bu suları Türkiye'ye karşı üssül harekât olarak veyahud bu maksadla bahrî veya askerî tahşîdât (yığınak) için kullanamayacaktır.

Madde 7- Tahtelbahir sefinelerinden başka tahtelbahir işleyen hiçbir alet Marmara Denizi sularına vaz' edilemeyecektir.

Türk Hükümeti Marmara Denizi'nin ne Avrupa saha-i sâhiliyesinde ve ne de Karadeniz Boğazı mıntıka-i gayr-i askeriyesinin şarkında kâin (doğusunda bulunan) Anadolu saha-i sâhiliyesi kısmında, Darıca'ya kadar, Boğazlardan mürûru tes'ib edebilecek hiçbir dâimi top bataryası yahud torpil endaht (atış) mevkileri te'sis etmeyecektir.

Madde 8- Payitahtın ihtiyacâtı için, İstanbul, Beyoğlu, Galata, Üsküdar ile Adalar (Prens Adaları) dâhil olduğu hâlde ve mezkûr şehrin civârı karibinde âzami on iki bin kişilik bir kuvvet bulunabilecektir. İstanbul'da bir tersane bir üssül-bahri muhafaza edebilecektir.

Madde 9- Eğer harb hâlinde Türkiye yahud Yunanistan muharip devletler hakkını istimal ederek bâlâda muayyen gayr-i askerîlik hâline tâdilât icrâ edecek olurlarsa sulh teessüs eder etmez işbu mukâvele ile muayyen usûl-i iâdeye mecbûr olacaklardır.

Madde 10- İstanbul'da, on ikinci maddede beyân edildiği veçhile müteşekkil bir beynelmilel komisyon tesis edilecek ve işbu komisyon, Boğazlar Komisyonu unvanını alacaktır.

Madde 11- Komisyon vezâifini Boğazların suları üzerinde îfâ edecektir.

Madde 12- Komisyon bir Türk mümessilinin taht-ı riyâsetinde, işbu mukâveleye vâzıu'l-imza devletler olmak haysiyetiyle ve mukâvele-i mezkûrenin işbu devletler tarafından tasdiki vâki oldukça, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp - Hırvat - Sloven Devleti mümessillerinden mürekkep olacaktır.

Amerika Düvel-i Müttehidesi (Birleşik Devletleri) Hükümeti için işbu mukâveleye iltihak keyfiyeti, komisyonda kezâlik bir mümessil bulundurmak hakkını istilzam edecektir.

Aynı hak işbu maddenin birinci fıkrasında isimleri zikredilmeyen Bahr-i Siyaha sahildar diğer müstakil devletler için aynı şerâit dâiresinde mahfuz olacaktır.

Madde 13- Komisyonda mümessil bulunduran hükümetler kendi mümessillerinin müstehak olabilecekleri tahsisâtı kendileri tesviye edeceklerdir. Komisyonun sâir mesârifi Cemiyet-i Akvam'ın mesârifini (masraflarını) taksim için tesbit edilmiş olan nisbet dâiresinde mezkûr hükümetler tarafından deruhte olunacaktır.

Madde 14- Komisyon, ikinci maddeye merbût lâhikanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bentlerinin mevzuunu teşkil eden harb gemilerinin ve askerî tayyârelerin mürûruna müteallik ahkâma lâyıkıyla müracaat olunup olunmadığına bakmakla mükellef olacaktır.

Madde 15- Boğazlar Komisyonu, vazifesini Cemiyet-i Akvâm'ın himâyesi tahtında (altında) icrâ edecek ve her sene cemiyet-i mezkûreye vazifesinin sûret-i îfâsından bâhis (bahseden) bir rapor gönderecek ve bundan başka ticâret ve seyr ü sefer nokta-i nazarından fâideli her türlü malûmatı îtâ edecektir. Bu maksadla komisyon, Boğazlar'daki seyrüsefer meselesiyle iştigâl eden Türk Hükümeti devâiri ile münâsebâtta bulunacaktır.

Madde 16- Vazifesinin ifâsı için lâzım olan nizâmnâmeleri yapmak komisyona âid olacaktır.

Madde 17- İşbu mukâvelenâme ahkâmı Türkiye'nin Türk sularında donanmasını serbestçe cevelan ettirmek hakkına îras-ı hâlel etmeyecektir (engel olmayacaktır).

Madde 18- Boğazlar'ın ve civar mıntıkaların gayr-i askerî hâle ifrâğının Türkiye için askerî nokta-i nazardan bigayr-i hakkın bir tehlike teşkil etmemesini ve Boğazlar serbestîsinde veyahud gayr-i askerî mıntıkaların emniyetinin ef'âl-i harbiye ile tehlikeye düşmemesini arzu eden tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn ahkâm-ı âtiyeyi kabul ederler.

Eğer serbesti-i mürûra müteallik ahkâma ika edilen bir tecâvüz-i nâgihânî (ansızın) bir taarruz yahud herhangi bir fiilî harb veya tehdid-i harb Boğazlar'da seyr ü seferin serbestîsini veya gayr-ı askerî mıntıkaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa, tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn ve her hâlde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu husûsta Cemiyet-i Akvâm Meclisi'nin karar vereceği bütün vesâitle onu müştereken men edeceklerdir.

Yukarıki fıkrada muharrer harekete sebep olan ef'al nihayet bulur bulmaz, Boğazlar nizamı işbu mukâvele ahkâmı ile muayyen olduğu veçhile yeniden tamamiyle tatbik olunacaktır. Boğazlar'ın gayrı askerî hâle ifrağına ve serbestîsine taalluk eden ahkâmın bir cüz'-i mütemmimini teşkil eden, işbu hüküm tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn'in Cemiyet-i Akvâm ahidnâmesi mûcibince hâiz olabilecekleri, hukûk ve vezâife hâlel iras etmez.

Madde 19- Tarafeyn-i âliyeyn-i akideyn gayri mümzî (imzalamamış olan) devletleri işbu mukâvelenâmeye iltihaka imâle için bütün gayretlerini sarf edeceklerdir.

İşbu iltihak diplomasi tarikiyle Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'ne tebliğ edilecek ve hükümet-i mezkûre tarafından da mümzi veya mülte-

hik (katılmış) olan devletlerin kâffesine tebliğ olunacaktır, iltihak Fransa Hükümeti'ne yapılacak tebliğ gününden itibâren mûteber olacaktır.

Madde 20- İşbu mukâvelenâme tasdik edilecektir Tasdiknâmeler sürat-i mümkine ile Paris'te tevdî olunacaktır. İşbu mukâvelenâme bugünkü târihli muâhede-i sulhiye ile aynı şerâit dâhilinde mer'iyete girecektir. Muâhede-i mezkûreye vâzıu'l-imza (imza koymuş) olmayıp bu esnâda işbu mukâvelenâmeyi henüz tasdik etmemiş olan devletler hakkında bu mukâvelenâme düvel-i mezkûrenin diğer düvel-i âkideye Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi tarafından ihbar edilecek olan tasdiknâmelerini tevdî ettikçe mer'iyete girecektir.

Tasdiken lilmakal (sözlerin doğruluğunu kabul ederek), bâlâda (yukarıda) mezkûr murahhaslar işbu mukâvelenâmeyi imzâ etmişlerdir. 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükümeti hazine-i evrâkına vaz'edilecek ve hükümet-i mezkûr, âkid devletlerden herbirine onun mevsuk (vesîkalı, tasdikli) birer nüshasını verecektir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO
MORFOF
İSTANÇİOF

-III-

TRAKYA HUDÛDUNA DÂİR MUKÂVELENÂME

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye, Trakya hudûdlarında sulhun idâmesi emniyesiyle ve bugünkü imza edilen sulh muâhedenâmeslnin 24'üncü maddesinde beyân edildiği üzere bu hudûdların her iki tarafında bazı tedâbir-i mahsûsa-i mütekâbilenin ittihâzı lüzûmunu bu maksadla takdir ederek, bu bapta bir mukâvelenâme akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere;

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlanda Krâliyet-i Müttehidesi Mâverâyı Ebhar Britanya Arâzisi Kralı ve Hindistan imparatoru Hazretleri:

İstanbul'da Fevkalâde Komiser Asâletlü **Sir Horace George Montagü Rumbolt Barrone** G. C. M. G

Fransa Cumhuriyeti Reisi:

Fransa sefir-i kebiri cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri Legion d'Honour nişân-ı milliyesinin Grande Officier rütbesini hâiz ferik General Mösyö **Mourice Pelle**,

Haşmetlü İtalya Kralı Hazretleri:

Kraliyetin senato âzâsı, İtalya sefir-i kebiri, İstanbul'da Fevkalâde Komiser St. Mourice Velazar ve Koron d'İtaly nişanlarını, Grande courvasını hâiz asâletlü **Marki Camille Garroni**,

Atina fevkalâde murahhas ve orta elçi, St. Mourice Velazar nişanlarının komandor rütbesini ve Koron d'İtaly nişanının Grande Officier rütbesini hâiz Mösyö **Joules Cezare Montagne**,

Haşmetlü Japonya İmparatoru Hazretleri:

Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz Roma Fevkalâde Sefîr-i Kebiri (büyükelçisi) ve murahhas Mösyö **Gentaro Uçiyai Juzammi**,

Bulgaristan için:

Şimendöfer, Posta ve Telgraf Nâzır-ı Sâbıkı Mösyö **Buğdan Morfef**, fevkalâde murahhas ve orta elçi, hukûk doktoru St. Aleksandr nişanının Grande Kuruva rütbesini hâiz Mösyö **Dimitri Stançiof**. Haşmetlü Yunanlılar Kralı hazretleri:

Sâbık Heyet-i Nüzzâr Reisi Soover nişanının Grande Kuruva rütbesini hâiz Mösyö **Elefteriyos K. Venizelos**,

Londra orta elçisi, Soover nişanının Komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demeter Kaklamanos**,

Haşmetlü Romanya Kralı Hazretleri:

Orta elçi Mösyö **Kostantin I. Diamandi**,

Orta elçi Mösyö **Kostantin Konçesko**,

Haşmetlü Sırp-Hırvat-Sloven Kralı Hazretleri:

Bern'de fevkalâde murahhas ve orta elçi Mösyö **Dr. Milotin Yuvanoviç,**

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Edirne Meb'usu, Umûr-i Hâriciye Vekili **İsmet Paşa,**

Sinop Mebusu, Umûr-i Sıhhiye Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey,**

Trabzon Meb'usu, sâbık Vekil **Hasan Bey** hazerâtını tâyin etmişlerdir. Müşarünileyhin usûlüne muvâfık ve mûteber tanınan selâhiyetnâmelerini ibrazdan sonra ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

Madde: 1

Adalar Denizi'nden Karadeniz'e kadar Türkiye'yi Bulgaristan ve Yunanistan'dan tefrik eden hudûdların tarafeynindeki arâzi âtideki hudûdlar dâhilinde (merbût haritaya müracaat) ve takriben 30 kilometre vüs'atinde olarak gayr-i askerî hâle ifrağ edilecektir.

1- Türkiye arâzisinde Adalar Denizi'nden Karadeniz'e kadar:

Bugünkü tarihle imza edilen sulh muâhedesinin ikinci maddesinin 1 ve 2 numaralı kısımlarında tâyin edilen Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan ile olan hudûdlarına oldukça muvâzî bir hat ile tahdid edilecektir. Bu hat Kırkkilise havâlisinde Kırkkilise kasabası ile kasabanın merkezinden itibâren asgari 5 kilometrelik bir dâiresi gayr-i askerî bir hâle ifrağ edilen mıntıkadan hâriç bırakmak şartiyle ve hudûddan asgarî 30 kilometre mesâfede çizilecektir. Bu hat Adalar Denizi'nde İbrice (İbritje) Burnu'ndan bed' ederek (başlayarak) Karadeniz'de Serbest (Serbes) Burnu'nda nihayet bulacaktır.

2- **Yunanistan arâzisinde, Adalar Denizi'nden Yunan - Bulgar hudûduna kadar:**

Mekri Burnu'nun ucundan (Mekri kasabası hâriç olmak üzere) başlayarak şimâle doğru Tahtalı'ya kadar Meriç'e oldukça muvâzî bir istikamet takib ederek ve bâdehu Meherkos (Meherkos)'un şarkından Küçük Derbend'in takriben 15 kilometre garbında Yunan - Bulgar hudûdu üzerinde tâyin edilecek bir noktaya vâsıl olan bir hat,

3- Bulgar arâzisinde, Yunan - Bulgar hudûdundan Karadeniz'e kadar:

Berveçhi bâlâ tâyin edilen noktadan bed' edip Papazköy'ün 5 kilometre garbında Edirne şosesini Kusskavak (Kuskavak) da kat' ederek badehu (ondan sonra) Yunan-Bulgar ve Türk-Bulgar hudûdundan asgarî 30 km. bir mesâfeden geçerek ve yalnız Harmanlı mıntıkasında Harmanlı Kasabası'yla, kasabanın merkezinden itibâren asgarî 5 kilometre bir dâireyi gayr-i askerî hâle ifrağ edilmiş mıntıka hâricinde bırakarak Karadeniz'de Anberler (Anberler)'in şimâl-i garbîsinde kâin körfezin en içerlek nokta-

sında hitam bulacak bir hat.

Madde: 2

İşbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren 15 gün zarfında teşkil edilecek bir tahdid komisyonu, birinci maddede izah edilen hududları arâzi üzerinde tâyin edip çizecektir.

Bu komisyon Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye tarafından -her devlet için bir mümessil bulunmak şartıylatâyin edilecek mümessillerden mürekkep olacaktır. Bulgar, Yunan ve Türk arâzisine âid ameliyata iştirak edebileceklerdir. Mamafih bu ameliyattan hâsıl olacak mesâinin heyet-i mecmuası, komisyonun celse-i umûmiyesince kayıt ve tesbit edilecektir.

Madde: 3

Birinci maddede muharrer mıntıkaların gayr-i askerî hâle ifrağı âtideki şerâite göre icrâ ve idâme edilecektir.

1- Elyevm (bugün) mevcud bulunan bilûmum dâimî veya sahra istihkâmâtı, bunların arâzisinde bulunduğu devlet tarafından silâhtan tecrid ve hedm edilecektir (yıkılacaktır). Bu kabilden hiçbir yeni müessese inşa edilemeyecek ve hiçbir silâh ve levâzım-ı harbiye deposu ile taarruzî veya tedâfüî (savunma maksadlı) olsun, askerî, bahrî veya havaî sâir hiçbir tesisat vücûda getirilmeyecektir.

2- Jandarma, polis kuvveti, gümrük memurları, hudûd muhafızları gibi asâyiş-i dâhilîyi temine ve hudûdları tarassuta müktâzi (gözetlemeyi gerektiren) anâsır-ı mahsûsadan maâda hiçbir kuvvet-i musallaha ne ikame edilecek, ne de harekâtta bulunabilecektir.

Tayyâreyi ihtiva etmeyecek olan işbu anâsır-ı mahsûsanın (husûsî unsurların) mevcûdu âtiyüzzikr (aşağıda zikredilmiş olan) miktarı tecâvüz etmeyecektir:

A- Gayr-ı askerî hâle ifrağ edilen Türk arâzisinde cem'an 5.000 kişi.

B- Gayr-ı askerî hâle ifrağ edilen Yunan arâzisinde cem'an 2.500 kişi.

C- Gayr-ı askerî hâle ifrağ edilen Bulgar arâzisinde cem'an 2.500 kişi.

Bunların teçhizâtı her güna top hâriç olmak şartiyle ancak rovelver, kılınç, tüfenk ve beher (100) nefer başına (4) makineli tüfekten ibâret olacaktır.

Bu ahkâm 27 Teşrînisânî 1919 târihli Noyyi Muâhedesi mûcibince Bulgaristan'a terettüp eden mecbûriyetleri ihlâl etmeyecektir.

3- Askerlikten tecrid edilen menâtık üzerinde herhangi bayrağı hâmil askerî veya bahrî tayyârelerin tayarânı (uçması) memnûdur (yasaktır).

Madde: 4

İşbu mukâvelenâmede arâzileri mevzuubahis olan hemhudûd devletlerden birisinin ahkâm-ı sâlifeye (geçmiş hükümlere) riâyet husûsunda

dermeyân edeceği bir talebi olduğu takdirde mezkûr devlet işbu talebi Cemiyet-i Akvâm Meclisi'ne tevdi edecektir.

Madde: 5

İşbu mukâvelenâme tasdik edilecektir. Tasdiknâmeler sürat-i mümkine ile Paris'te tevdî edilecektir. İşbu mukâvelenâme Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye tarafından mütekâbilen tasdik edildiğinden itibâren mer'î olacaktır.

Bir zabıtnâme-yi mahsûs bu tasdikleri kayıt ve tesbit edecektir. O zamanda bunu henüz tasdik etmemiş olan diğer devletler hakkında bu mukâvelenâme düvel-i mezkûrenin diğer düvel-i âkideye Fransa Hükümeti Cumhuriyeti tarafından ihbâr edilecek olan tasdiknâmelerini tevdi ettikçe mer'iyete girecektir.

Japon Hükümeti tasdikin icrâ edilmiş olduğunu Paris'teki mümessil-i siyâsî vasıtasiyle Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi'ne bildirmekle iktifa selâhiyetini hâiz olacak ve bu takdirde tasdiknâmesini sürat-i mümkine ile tevdi edecektir.

Tasdiken lilmakal mâruzzikr (sözün doğruluğuna inanarak zikredilen) murahhaslar işbu mukâvelenâmeyi imza etmişlerdir.

İşbu mukâvelenâme Lozan'da 24 Temmuz 1923 târihinde bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup mezkûr nüsha Fransa Hükümeti hazine-i evrâkına tevdi edilecek ve hükümet-i mezkûre mevsuk bir sûretini düvel-i mümziyeden her birine tevdî edilecektir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO
MORFOF
İSTANÇİOF

İKÂMET VE SELÂHİYET-İ ADLİYE HAKKINDA MUKÂVELENÂME

Bir taraftan;

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya; Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, diğer taraftan, Türkiye;

Türkiye'de diğer devletler teb'asının şerâit-i ikâmetini ve işbu devletler arâzisinde Türk teb'asının şerâit-i ikâmeti ve selâhiyet-i adliyeye âid mesâil-i asrî hukûk-i düvele tevfikan tanzim eylemek arzusunda bulunduklarında, bu husûsta bir mukâvele akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere:

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlanda Krâliyet-i Müttehidesi, Mâverâ-yı Ebhar Britanya arâzisi Kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri:

İstanbul'da Fevkalâde Komiser Asâletlü **Sir Horace George Montagü Rumbolt Barrona** G. C. N. G.

Fransa Cumhuriyeti Reisi:

Fransa sefir-i kebiri, Cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri Legion d'Honour nişan-ı milliyesinin Grande Offisier rütbesini hâiz ferik General **Mösyö Mourice Pelle**,

Haşmetlü İtalya Kralı Hazretleri:

Kraliyetin senato âzâsı, İtalya sefir-i kebiri, İstanbul'da Fevkalâde Grande Kruvasını hâiz asâletlü Komiseri St. Maurice Velezar ve kurunditali nişanlarının **Marki Camille Garroni**,

Atina fevkalâde murahhas ve orta elçisi St. Mourice Velazar nişanının komandor rütbesi ve Kuron Ditali nişanının Grande Officer rütbesini hâiz Mösyö **Julius Cesare Montagne**,

Haşmetlü Japonya imparatoru Hazretleri:

Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz Roma Fevkalâde Sefîr-i Kebiri ve murahhası Mösyö **Gentaro Uçiyai Juzammi**,

Haşmetlü Yunanlılar Kralı Hazretleri:

Sâbık hey'et-i nüzzâr reisi Soover nişanının Grande Kruvasını hâiz Mösyö **Elefterios K. Venizelos**; Londra orta elçisi, Soover nişanının komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demeter Kaklamanos**,

Haşmetlü Romanya Kralı Hazretleri:

Orta elçi Mösyö **Kostantin I. Diamandi**, orta elçi Mösyö **Kostantin Konçesko**,

Haşmetlü Sırp-Hırvat-Sloven Kralı Hazretleri:

Bern'de fevkalâde murahhas ve orta elçi **Dr. Milotin Yuvanoviç**,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Edirne Mebusu Umûr-i Hâriciye Vekili **İsmet Paşa**, Sinop Meb'usu Umûr-i Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey**, Trabzon Meb'usu, sâbık Vekil **Hasan Bey**, hazerâtını tâyin eylemişlerdir.

Müşarünileyhin usûlüne muvâfık ve mûteber tanınan selâhiyetnâmelerini ibrazdan sonra ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL I
ŞERÂİT-İ İKÂMET

Madde: 1

İşbu fasılda münderiç ahkâmdan her birinin Türkiye'de diğer düvel-i âkide tebaa ve şirketlerine tatbiki, düvel-i mezkûre arâzisinde Türk tebaa ve şirketleri hakkında tam bir muâmele-i mütekâbile tatbiki şart-i sarîhine muallâktır.

Düvel-i âkide-i mezkûreden biri gerek kanunların iktizasınca ve gerek diğer bir sûrete mebhusun anh ahkâmdan (bahsi geçen hükümlerden) herhangi birisi için muâmele-i mütekabile itâsından imtina edecek olursa onun tebaa ve şirketleri Türkiye'de zikrolunan aynı hükümden istifade edemeyecektir.

İşbu maddenin tatbikinde, düvel-i âkidenin dominyonları müstemlekâtı ile himâyeleri veya hükümleri altındaki memleketlerden herbiri ayrı ayrı memâlik-i âkide add ve itibar edilecektir.

KISIM I
DUHÛL (GİRİŞ) VE İKÂME

Madde: 2

Türkiye toprağında diğer düvel-i âkide tebaası şahısları ve malları itibâriyle umûmî hukûk-i beyneddüvele (devletler arası hukûka) tevfikan mazhâr-ı kabul ve muâmele olacaklardır. Teba-yı mezkûre orada şahısları, malları, hukûk ve menâfi husûsunda kavânin ve memurîn-i mahâlliyenin himâye-i tâmme ve müstemirresine (tam ve dâimî) nâil olacaklardır. Muhâcerâta müteallik ahkâma hâlel gelmemek üzere teba-yı mezkûre memlekette mer'î kavânin ve nizâmâta tevfik-i hareket şartıyla Türkiye'ye duhûl ve orada ikâmet husûsunda serbestî-i tâmme mâlik olacaklar ve binaenaleyh Türkiye'ye gidip gelebilecek ve orada ikâmet eyleyebileceklerdir.

Madde: 3

Türkiye'de diğer düvel-i âkide teb'asının kavânin ve ne nizâmât-ı mahâlliyeye tevfikan her türlü emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûleyi ihrâz, tasarruf, devir ve ferağa hakları olacaklardır.

Tebaa-yı mezkûre bilhassa bey', mübâdele, hibe, vasiyet yahud diğer her sûretle emvâl-i mebhûseden (bahsi geçen mallardan) tasarruf ede-

bilecekleri gibi ber-mûcib-i kanun verâset tarîkiyle veya hibe veyahud vasiyet sûretiyle emvâl-i mezkûreye mâlik olabileceklerdir.

Madde: 4

Türkiye'de diğer düvel-i âkide tebaasının muhtelif ticâret, meslek veya sanat enva'ını icrâya selâhiyetleri ve bilmukâbele düvel-i mezkûre arâzisinde Türk tebaasının muhtelif ticâret, meslek ve sanat envâını icrâya selâhiyetleri işbu mukâvelenâmenin tarih-i mer'iyetinden itibâren on iki ay zarfında Türkiye ile düvel-i mezkûre arasında akdedilecek mukavelât-ı mahsûsaya mevzu teşkil edecektir.

Şurası mukarrerdir ki, mebhûsun anh mukâvelâtın akdine intizâren 1 Kânunusânî 1923 târihindeki statüko muhafaza edilecek ve zikrolunan on iki ay müddetin inkızâsına kadar mukâvele akdolunamadığı takdirde, efrâdın 1 Kânunusânî 1923 târihindeki hukûk-i muktesibesine riâyet kaydı ihtirazîsiyle düvel-i âkideden herbiri tekrar serbesti-i hareketini iktisap eyleyecektir.

Madde: 5

Diğer düvel-i âkideden herhangi birinin arâzisinde usûlüne tevfikan teşekkül etmiş olan ticarî, sınaî veya malî şirketler -nakliye ve sigorta şirketleri dâhildir- Türkiye'de tanınacaktır. Şirket-i mezkûre teşekküllerine, ehliyetlerine ve ikâme ve def'i dâvâ haklarına müteallik bilcümle husûsâtta kanun-i millîlerine tevfîkan muâmele göreceklerdir.

Mezkûr şirketler Türkiye arâzisinde teessüs edebilecekler ve teşekkül eylemiş oldukları memleket tebaası tarafından icrâ edilebilen ve mezkûr arâzide şirketlere memnu olmayan her türlü ticâret ve sanatları icrâ eyleyebileceklerdir. Mebhûsun anh şirketler intizâm-ı âmmeye müteallik ahkâma riâyet kaydıyle zikrolunan arâzide serbestçe muâmelelerini ifâ edebilecekler ve bu husûsta her mümâsil millî şirketin hukûkundan aynen istifade eyleyeceklerdir.

Şirket-i mezkûre kavânin ve nizâmat-ı memlekete tevfikan her türlü emvâl-i menkûleyi ihraz tasarruf, devir ve fürûhat (satış) hakkına mâlik olacaklardır.

Şirketin ifa-yı muâmele edebilmesi için lâzım olan emvâl-i gayrimenkûle hakkında dahi aynı hüküm câri olacak ise de bu hâlde emvâl-i gayrimenkûle ihrâzı keyfiyeti şirketin hedef-i mahsûsu teşekkülü olmamak mukarrerdir.

Madde: 6

Türkiye'de diğer düvel-i âkide tebaası hizmet-i askeriyeye müteallik kavânine tâbi olmayacaklardır. Bunlar hizmet-i askeriye yerine kaim olan her nevi hizmet ve mecbûriyet veya tekliften muaf olacaklardır.

Menfaat-i âmmeye müstenid olduğu kanunen mütehakkik (gerçek-

leşmiş) bir sebep bulunmadıkça ve evvelce muhik tazminat verilmedikçe tebaa-yı mezkûrenin emvâli istimlâk olunmayacak veya velev muvakkaten olsun bunlar mallarındaki hakk-ı intifâlarından (faydalanmalarından) mahrum edilmeyeceklerdir. Evvelce ilân edilmedikçe hiçbir istimlâk muâmelesi icrâ olunamayacaktır.

Madde: 7

Türkiye gerek bir hükm-i kanunî üzerine gerek zâbıta-i ahlâkiye, sıhhiye veya tese'ül hakkındaki kavânin veya nizamâta tevfikan ve gerek devletin emniyet-i dâhiliye veya hâriciyesine müteallik esbaptan dolayı diğer âkid devletler teb'asını ferden tatbik olunacak tedâbir (tedbirler) ile tard ve teb'îd hakkını muhafaza eder. Düvel-i mezkûre gerek bunları gerek ailelerini her vakit kabul etmeyi taahhüd eylerler.

Tard ve teb'îd muâmelesi hıfzıssıhha ve insâniyete muvâfık şerâit tahtında icrâ olunacaktır.

KISIM II
AHKÂM-I TEKÂLİF

Madde: 8

Diğer düvel-i âkide teb'asını Türkiye arâzisinde ve dördüncü madde mûcibince kendilerine müsaade edilen her türlü ticâret, meslek, sanat ve istismarat icrâ eylemek veya Türkiye'de her ne sûretle olursa olsun faaliyette bulunmak için bunlar her ne mâhiyette ve her ne nam ile olursa olsun Türk tebaasının tâbi olduğu vergi, rüsum veya tekâliften başka veya daha ağır bir vergi, rüsum veya tekâlife tâbi tutulmayacaklardır.

Hâriçte yerleşmiş olup Türkiye arâzisinde mürûrları esnâsında herhangi sûretle faaliyette bulunacak düvel-i mezkûre teb'ası aynı ehemmiyet ve mâhiyette faaliyette bulunan Türk tebaası ile Türkiye'de yerleşmiş sâir ecnebîlerin memlekette vergiler hakkında cârî ahkâm mûcibince tâbi oldukları vergi, resim ve mükellefiyetten her ne mâhiyette ve her ne nam ile olursa olsun başka veya daha ağır vergi, resim veya mükellefiyete tâbi tutulmayacaklardır.

Sâlifülbeyân (beyân edilmiş olan) devletler tebaasının Türkiye arâzisindeki emvâl, hukûk ve menâfii gerek ihraz, tasarruf ve intifa ve gerek ferağ, intikal veya tevârüs husûslarında Türk tebaasının emvâl, hukûk ve menâfiine ve bu husûslarda tahmin olunan bilcümle mükellefiyât ve bilvâsıta veya bilâvâsıta resim veya vergiden başka veya daha ağır mükellefiyet, resim veya vergiye tâbi tutulmayacaktır.

Madde: 9

Nakliyat veya sigorta şirketleri de dâhil olmak üzere diğer düvel-i âkideden birinin kavânini mûcibince teşekkül etmiş olup işbu mukâvelenâmenin beşinci maddesi ahkâmına tevfikan Türkiye'de teessüs veya ora-

da icrâ-i muâmele eden ticârî, sınâî veya mâlî şirketler Türkiye kavânini mucibinde teşekkül etmiş aynı mâhiyeti hâiz şirketlerin tâbi tutulmadıkları hiçbir vergiye, resme veya harca her ne mâhiyette ve her ne nam ile olursa olsun tâbi tutulmayacaklardır.

Aynı ahkâm mezkûr memleketlerin firma veya şirketlerinin işbu mukâvelenâmenin beşinci maddesi ahkâmına tevfikan Türkiye'de müesses bulunan ve orada icrâ-yı faaliyet eden filyal, şûbe, acenta veya sâir mümessilliklerine dahî tatbik olunacaktır. Şurası mukarrerdir ki işbu firma veya şirketlerin heyet-i idâreleri Türkiye hâricinde bulunduğu takdirde zikrolunan filyal, şûbe, acenta ve mümessillikleri ancak Türkiye'de hakikaten mevzu sermâyeleri üzerinden veyahud vergiye tâbi olacak sermâye tahkik edilemediği takdirde mezkûr sermâyeyi tâyine medâr olabilecek hakiki kazanç ve iratları üzerinden vergi veya sâir tekâlife (tekliflere) tâbi olabileceklerdir.

Madde: 10

Eğer Türkiye Hükümeti her ne nâm ve mâhiyette olursa olsun vergi muâfiyetleri ihdas edecek olursa Türk teb'asına ve Türk kavânini mûcibince müteşekkil şirketlere olduğu gibi işbu muâfiyetler Türkiye'de müesses düvel-i âkide tebaa ve şirketlerine de bahşolunacaktır. İşbu hüküm devletçe vücûda getirilen müessesâta veya bir hizmet-i umûmiye imtiyazını hâiz olanlara bahşedilen vergi muâfiyetlerinden istifâdeyi talep için mâbihi'l-ihtiyaç (ihtiyaç gereği) olamaz.

Madde: 11

8'inci maddeden 10'uncu maddeye kadar mevzubahis olan husûsun kâffesinde Türkiye'deki diğer düvel-i âkide tebaasına vilâyetçe veya mahâllî idârelerce tarh olunabilecek tekâlif rüsum ve harçlar, Türk tebaasının tâbi tutulacağından başka veya daha ağır olmayacaktır.

Madde: 12

Türkiye'de teessüs eyleyen veya icrâ-yı faaliyet eden diğer düvel-i âkide teb'asına veya bunların Türkiye toprakları dâhilindeki emvâl, hukûk ve menâfii ile düvel-i mezkûre kavânini mûcibince teşekkül etmiş olup Türkiye'de teessüs veya icrâ-yı faaliyet eden şirketler filyaller ve şûbeler veya acentalara, hâl-i harbde bile olsa, bir güna istikraz-ı mecbûrî (mecbûrî borç verme) ve servet üzerinden istisnâi ifraz muâmelesi tahmil olunmayacaktır.

Madde: 13

Kapitülasyonların lağvına binâen Türkiye düvel-i ecnebîye tebasına, kendi tebasına bahşettiği muâmeleden daha müsaadekâr bir muâmele bahşetmeyecek ve işbu fasılda tasrih olunan mevad hakkında kendi teb'asına ve diğer düvel-i âkide teb'asına müsâvî muâmele esâsını tatbik edecektir.

FASIL II
SELÂHİYET-İ ADLİYE

Madde: 14

Türkiye'de diğer düvel-i âkide tebaası ve bilmukabele düvel-i mezkûre arâzisinde Türk tebası 18'inci madde ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla her husûsta teb'a-yı mahâlliyenin tâbi oldukları aynı şerâit dâiresinde mehâkime (mahkemelere) serbestçe müracaat ile ikaame ve def'i dâvâ edilebileceklerdir.

Madde: 15

16'ncı madde hükmü mahfuz kalmak şartıyla Türkiye ve diğer düvel-i âkide arasındaki münâsebatta selâhiyet-i adliye mesâili hukûk-i beyneddüvel (devletler arası) esâsâtına tevfikan hâl' olunacaktır.

Madde: 16

Türkiye ile diğer düvel-i âkide arasında mukarrerdir ki, düvel-i mezkûrenin Türkiye'de mukim olan veya orada bulunan tebaa-yı gayr-i müslimesine müteallik ahkâm-ı şahsiye mevâddında yani nikâh, iştirâk-i emvâl-i zevceyn (karı-koca malları), talâk (boşanma), tefrik-i ebdân, cihaz, übüvvet (babalık), bünüvvet (evlatlık), tebennî (evlat edinme), ehliyet-i şahsiye, rüşd, vesâyet (vârislik), kayyımlık, hacir ve emvâl-i menkûleye müteallik vasiyet veya tevarüs veyahud taksim ve tasfiye-i tereke ve alelitlak hukûk-i âile mesailinde (genel olarak âile hukûku meselelerinde) ancak ahkâm-ı şahsiyesi mevzubahis olan tarafın tâbî olduğu memlekette müteşekkil mehâkim-i millîye veya diğer makâmat-ı milliye hâiz-i selâhiyet olacaktır.

İşbu hüküm hukûk-i beyneddüvele veya âkid olunabilecek mukavelât-ı husûsiyeye nazaran konsolosların nüfus vukûatına müteallik mevadda hâiz oldukları vezâif-i mahsûsayı hâleldar etmediği gibi tarafeynin mehâkim-i millîye veya diğer makâmât-ı milliyelerinin dâire-i selâhiyetlerine dâhil olduğu ber-vech-i bâlâ takarrür eden mesâile âid delâil (deliller) ve beyyinatı (beyyineleri) Türk mehâkiminin talep ve kabul ve istimâ (dinleme) husûsundaki haklarına da hâlel vermez.

Birinci fıkra hükmünden müstesnâ olarak şayet dâvada alâkadar olanların, kâffesi Türk mehâkiminin kazasına tahriren (yazılı olarak) râzı olurlar ise, mehâkim-i mezkûre tarafeynin kanun-i millî mûcibince karar vermek üzere birinci fıkrada münderiç mesâil hakkında dahi hâiz-i selâhiyet olabilirler.

Madde: 17

Türkiye'deki ecnebîlerin şahısları ve malları hakkında Türk mehâkimi nezdinde hukûk-i düvele ve diğer devletlerde sûret-i umûmiyede tatbik edilen esas ve usûllere muvâfık bir himâye temin edileceğini Türkiye hükümeti beyân eyler.

Madde: 18

Türkiye ile düvel-i âkide beynindeki münâsebatta masârif-i muhakemeyi müemmen (temin eden) kefâlet akçasını, ilâmatın icrâsına, evrâk-ı adliye ve gayr-i adliyenin tebliğine, istinâbeye, masârif-i muhakemeye âid mahkûmiyetlere meccani müzâharet-i adliyeye deyn (borç) için hapse müteallik bilcümle mesâil alâkadar devletler arasında akdolunacak mukâvelât-ı mahsûsa ile hâl' olunacaktır.

FASIL III
AHKÂM-I NİHÂİYE

Madde: 19

Düvel-i âkide kendi hâkimiyet ve idârelerine tâbî olan bir hükümet-i muhtâreye mâlik dominyonlarının, müstemlekelerinin memâlik-i mahmîyelerinin (himâyeleri altındaki memleketlerin) veya mâvera-yı ebhârdaki memleket veya arâzilerden kâffesinde veya bazılarında mukâvelenâme-i mezkûr ahkâmının tatbik olunmayacağını, mukâvele-i mezkûrenin mevki-i mer'iyete duhûlü ânında beyân etmek hakkını muhâfaza ederler. Bu takdirde Türkiye, zikrolunan dominyonlara, müstemlekâta, memâlik-i mahmîye memleketlerle arâziye karşı işbu mukâveleden münbais taahhüdâttan berî olacaktır. Şu kadar ki, düvel-i mezkûre işbu mukâvele mûcibince yapacakları beyânat ile mukâveleden ihraç edebilecekleri hükûmet-i muhtâreden müstefid dominyon, müstemleke, memleket-i mahmiye, memleket veya arâziden herhangi biri nâmına mukâveleye muahharen iştirak edebileceklerdir.

Madde: 20

İşbu mukâvelenâme târih-i mer'iyetinden itibâren yedi sene müddet için akdedilmiştir. Mukâvelenâme müddet-i mezkûre inkizasından lâakal (en az) bir sene mukaddem tarafeyn-i âliyeyn-i âkideynden herhangi biri tarafından fesih edilmediği takdirde, feshedilinceye kadar merî kalacak ve fesih ancak bir sene müddetin inkizasından sonra hâiz-i tesir olabilecektir.

Mukâvelenâme Türkiye'den gayrı âkid devletlerden herhangi biri tarafından fesholunursa işbu fesih ancak mezkûr devletle Türkiye arasında hâiz-i tesir olacaktır.

Türkiye mukâvelenâmeyi gerek diğer bilcümle devletlere karşı ve gerek bu devletlerden yalnız birine karşı fesih selâhiyetini hâiz olacak ve şıkk-ı âhirde mukâvelenâme diğerlerine nazaran mevki-i mer'iyette kalacaktır.

Madde: 21

İşbu mukâvelenâme tasdik edilecektir.

Tasdiknâmeler sürat-i mümkine ile Paris'te tevdî olunacaktır.

Mukâvelenâme bugünkü tarihli sulh muâhedesi ile aynı şerâit tah-

tında mevki-i mer'iyete girecektir.

Tasdikan lilmakal (sözlerin doğruluğuna güvenilerek), bâlâda zikrolunan murahhaslar işbu mukâvelenâmeyi imzalamışlardır.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi hazine-i evrâkına tevdî olunacak ve hükümet-i mezkûre vâzıu'l-imza devletlerin herbirine anın (onun) mevsuk birer nüshâsını îtâ eyleyecektir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO
MORFOF
İSTANÇİOF

TİCÂRET MUKAVELENÂMESİ

Bir taraftan,

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japon, Yunanistan, Romanya Sırp -Hırvat - Sloven Devletleri ve diğer taraftan, Türkiye.

Münâsebat-ı iktisadîyelerini hukûk-i düvel esası üzerine ve ticâreti teşvik ve mübâdelâtı teshil edecek (mal değişimini kolaylaştıracak) en münâsip şekillerde te'sis arzusuyla mütehassis olarak,

Bu maksada bir mukâvelenâme akdine karar vermişler ve murahhasları olmak üzere:

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet-i Müttehidesi Mâverâ-yı Ebhar Britanya arâzisi Kralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:

İstanbul'da Fevkalâde Komiser asâletlü **Sir Horace George Montegü Rumbolt, Barona**, J. S. M. J.,

Fransa Cumhuriyeti Reisi:

Fransa sefir-i kebiri, cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri, Legion d'Honour nişân-ı millîsinin Grande Officier rütbesini hâiz ferik General **Mourice Pelle**,

Haşmetlü İtalya Kralı Hazretleri:

Kraliyetin Senato âzâsı, İtalya sefir-i kebiri, İstanbul'da Fevkalâde Komiser St. Mourice Velezar ve kuron d'italiy nişanlarının Grande kuruvasını hâiz asaletlü **Marki Camille Garroni**.

Atina fevkalâde murahhas ve orta elçisi St. Mourice nişanlarının komandor rütbesini ve Kuron d'İtaliy nişanının Grande Officier rütbesini hâiz Mösyö **Julius Cesare Montagne**.

Haşmetlü Japonya imparatoru Hazretleri:

Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz Roma Fevkalâde Sefir-i Kebir ve murahhası Mösyö **Gentaro Uçiyai Juzammi**,

Haşmetlü Yunanlılar Kralı Hazretleri:

Sâbık heyet-i hüzzar reisi, Soover nişanının Grande Kruva rütbesini hâiz Mösyö **Elefterios K. Venizelos**, Londra orta elçisi, Soover nişanının komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demeter Kaklamanos**,

Haşmetlü Romanya Kralı Hazretleri:

Orta elçi Mösyö **Konstantin I. Diamandi**, orta elçi Mösyö **Kostantin Konçesko**,

Haşmetlü Sırp-Hırvat-Sloven Kralı Hazretleri: Bern'de fevkalâde murahhas ve orta elçi Mösyö **Dr. Mildin Yuvanoviç**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti: Edirne Meb'usu, Umûr-i Hâriciye Vekili **İsmet Paşa**, Sinop Meb'usu, Umûr-i Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey**,

Trabzon Meb'usu, sâbık Vekil **Hasan Bey** hazerâtını tâyin etmişlerdir. Murahhasin-i müşârünileyh makbul ve mûteber tanınan selâhiyetnâmelerini ibraz eyledikten sonra ahkâm-ı âtiyyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL I

Madde 1- İşbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren diğer düvel-i âkide arâzisinden neş'et (çıkmış) ve vürûd eden mahsulât-ı tabiiyeye veya mamûlâtâ, Türkiye'ye hin-i ithâlinde kaabil-i tatbik târifeler 1 Eylül 1916 tarihinde mevki-i mer'iyete konulan Osmanlı siklet-i eşya târifesinin aynı olacaktır.

Madde 2- 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı tarifesinde muharrer olup Türk evrâk-ı naktiyesi olarak istifâ kılınan (tasfiye olunan) rüsûm (vergi), berveçhi âti tâyin edilen şerâit dâiresinde kambiyo fiyatına göre zaman zaman tâdil ve ıslâh olunacak olan emsal tezyîde (artırmaya) tâbî tutulacaktır.

İşbu emsâl 1 Mart 1923 tarihinde mevki-i mer'iyette bulunan emsal olacaktır. Ancak merbût (1) numaralı cetvelde tadâd edilen mevad 9 misle tâbi olacaktır.

Berveçhi bâlâ zikredilen emsal kambiyo fiyatına göre âtideki kavâide tevfikan tanzim ve telif olunacaktır.

Bu mensâl İngiliz lirası 745 kuruş kâğıt para kıymetinde olduğu bir zamanda tesbit edilmiş olduğundan eğer işbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ına tekaddüm eden ay zarfında Türk lirasında fi-i mezkûre nisbetle (bu değere oranla) yüzde 30'dan fazla vasâtî bir tezâyûd-i kıymet (kıymet artışı) husûle gelirse, 12 ve 9 misilleri aynı aynı fi-i vasatîsiyle mütenasiben tenzil edilmek lâzım gelecek bu sûrede tâdil ve ıslâh edilen misil müteakip üç ay zarfında mâbihittatbik (tatbiki gerekli) olarak devam edecektir. Bu misil üç ay hitamında îcab ederse son ayın vasati kambiyo fiatına göre yeniden tâdil olunacaktır. Aynı veçhile eğer işbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ına tekaddüm eden ay zarfında Türk lirası bir İngiliz lirası için 745 kuruştan ibaret fi-i iptidâiye nisbete % 30'dan fazla vasati bir tenzil-i kıymet gösterirse 12 ve 9 misilleri aynı ayın vasati fiatına göre tezyid olunabileceklerdir. Bu sûretle tâdil ve ıslâh edilen misil müteakip üç ay zarfında mâbihittatbik olarak devam edecektir. Bu misil üç ayın hitamında îcab ederse son ayın vasatî kambiyo fiatına göre yeniden tâdil olunacaktır.

Türk lirasının tenezzül-i kıymeti (değer kaybı) hâlinde beş misli, 12 ve 9 misillerinin tâbi oldukları şerâit dâhilinde tezyit olunabilecek ve fakat Türk lirasının tezâyüd-i kıymeti hâlinde misl-i mezkûr ancak İngiliz lirası evrâk-ı nakdiye olarak 5 Türk lirasından dûn bir kıymette bulunduğu zamandan itibâren tenzil olunmak îcab edecektir.

Nakdî ıslâhat vukûunda berveçhi bâlâ tesbit olunan muhtelif misiller gümrük rüsmuna hâlel getirmeyecek sûrette yeni ve eski nükud (kâğıt paralar) arasındaki farka göre tâdil olacaklardır.

Madde 3- Türkiye, âtideki husûsat için lüzûm görülebilecek olanlardan maâdâ bilcümle ithâlât veya ihracat memnuiyetlerini işbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren ref etmeyi (kaldırmayı) ve işbu mukâvelenâmenin müddeti esnâsında tekrar tesis eylememeyi taahhüd eder.

1- Hayat-ı maişete elzem olan menâfi-i muhafaza ve milletin faaliyet-i iktisadiyesini vikâye etmek.

2- Selâmet-i devleti temin eylemek.

3- Eşhâs ve hayvânât ve nebâtâtı emrâz-ı sâriye-i hayvaniye ve nebâtiyeden vikâye etmek.

4- Afyon vesâir mevadd-i semmiyenin (zehirli maddelerin) isti'maline mâni olmak.

5- Türkiye'de istismali memnû bulunan mevadd-i küûliyenin (içki maddelerinin) ithâlini men eylemek.

6- Altun sikkenin veya altun maddenin ihracını men eylemek.

7- Devlet inhisarları te'sis veya idâme eylemek.

Diğer düvel-i âkideden herbiri tarafından kendisine mezkûr devletin kavânini mûcibinde muhîk bir muâmele-yi mütekabile verilmek şartiyle Türkiye memnûâtı (yasakları) hiçbir nevî fark gözetmeksizin tatbik etmeyi ve eşya-yı memnûa için istisnâlar veya ruhsatlar bahşeylediği hâlde hiçbir âkid devlet ticâretinin zararına olarak diğer bir devlet-i âkide veya herhangi bir devlet ticâretini asla mazhar-ı müsaade etmemeyi taahhüd eyler.

Madde 4- Muâmele-i mütekabile şartiyle Türkiye'de aksiz (husûsî tüketim vergisi) veya istihlâk resmi diğer düvel-i âkide memâlikinden neşet ve vürud eden emtiaya ancak Türkiye'de istihsal edilen aynı veya mümasili eşya üzerinden istifa olunduğu miktar dâhilinde olmak üzere tatbik edilecektir.

Bundan maâdâ Türkiye merbût 2 numrolu cetvelde muharrer mevaddan mezkûr cetvelde gösterilen istihlâk rüsûmunu, kendi tebaasıyla diğer düvel-i âkide tebaaları arasında aynı şerâit-i müsavat dâiresinde olmak üzere tahsilde devam edebilecektir.

Muâmele-i mütekabile şartıyla Oktruva rüsmu (yurt içi gümrük vergileri) veya memurîn-i mahâlliyece istifa kılınan diğer her resim eğer Türkiye'de istihsal edilen mevad üzerine mevzu ise Türk mahsulâtı ile diğer düvel-i âkide memâlikinden neş'et ve vürud eden mahsulât arasında bir fark gözetilmeksizin tatbik olunacak ve eğer Türkiye'de istihsal edilmeyen mevad üzerine mevzu ise menşe ve mevridleri (vârid olduğu yer) neresi olursa olsun aynı veya mümasili bilcümle ecnebî mahsulâtına hiçbir nevi fark gözetilmeksizin aynı sûretle tatbik edilecektir.

Madde 5- Diğer düvel-i âkideden herbiri tarafından kendi kavâninine tevfikan Türkiye'ye muhik bir muâmele-i mütekaabile yapılmak şartıyla Türkiye'nin mahsulât-ı tabiiye veya mamûlâttan herhangi bir madde üzerine vaz etmiş olacağı veya edebileceği her ihracat resmi hiçbir vasıta ile diğer düvel-i âkidede herhangi birisinin ticâreti zararına bir fark ihdas edilemeyerek bilcümle mürselünileyha (gönderilmiş olan) memâlik için müsâvî sûrette tatbik edilecek.

Madde 6- Türkiye'nin tarife husûsunda veya alelumum diğer her günâ (çeşit) ticârî husûsatta bugünkü tarihli muâhedenâme mûcibince Türkiye'den ayrılan arâziden herhangi birisine veyahud hudûd ticâreti için hemhudûd bir devlete tatbik edebileceği fevâid-i mahsûsa (husûsî faydalar) müstesnâ olmak üzere Türkiye birinciden beşinciye kadar olan maddelerde mevzuubahis husûsatta diğer herhangi bir memlekete tatbik edeceği daha müsâid her muâmeleden diğer düvel-i akideyi istifade ettirecektir.

Madde 7- Türkiye ve diğer düvel-i akide ithâl edilen eşyanın menşei olan memleketi irâe etmek (göstermek) üzere işbu eşyanın mezkûr memleket istihsalât ve imalât-ı milliyesinden olduğunu veyahud mezkûr

memlekette uğradığı tahavvülât dolayısıyla o sûretle telâkki edilmek lâzım geldiğini müsbit (isbat eden) resmî bir şahadetnâme ibrazını ithâlâtta bulunan eşhâstan mütekabilen talep edebileceklerdir. İşbu fasla merbût 3 numrolu numuneye tevfikan tertip olunacak menşe şahadatnâmeleri gerek ticâret veya ziraat nezâreti gerek mürselin (gönderilenin) mensup olduğu ticâret odası gerekse mürselunileyh (gönderilen) memleketin muvâfık göreceği diğer her teşkilât veya heyet tarafından ita edilebilecektir. Mezkûr şahadetnâmeler mürselunileyh memleketin bir mümessil-i siyâsî veya şehbenderîsi (konsolosu) tarafından tasdik olunacaktır.

Posta paketleri mürselunileyh memleket bir mâhiyet-i ticariye hâiz irsalâttan olmadığını anladığı takdirde menşe şahadetnâmesinden vâreste tutulacaklardır.

Madde 8- Maâhazâ işbu fasıl ahkâmından istifade keyfiyeti, diğer herhangi bir ecnebî memlekete bahşeder olduğu muâmele kadar müsâid bir muâmeleyi, mukâvelenâmenin bütün müddet-i devamınca Türkiye'ye temin etmeyecek olan düvel-i âkideden hiçbir tarafından talep edilmeyecektir.

MERBÛT: I

9 Misle Tâbî Mevaddin Listesi

Patates	65
Portakal	69
Şekerli müstahzarat	121
Maden suları	130
Parlak deriler	178
Domuz derileri	180
Ayakkabılar	185-187-188
Eldivenler	192
Ham ve mâmûl kürkler	200 - 201
Möbte	217-218
El işlemeleri (brodöri)	
Dantelâ ve pamuk kırpıntısı	273 - 274 - 275
Kaba ipek kırpıntısı	302
Gaze (tüller) ilh.	305
İpek tül ilh.	306
İpek mensûcat	308
İpek tuhafiyeler	311 -312
İpekli kılıklar (pasmantöri)	314
Yün kuşak ve şallar	324
Elbise	339
Yazlık, kışlık şemsiyeler ilh.	348

MERBÛT: II
İSTİHLÂK RÜSÛMU

	Kilosu	Kuruşu
Çay	"	40
Kahve	"	20
Petrol	"	6
Pirinç	"	10
Margarin ve oleo margarin ve diğer şuhum-i hayvaniye	"	80
Stetarin mumu	"	30
Adi sabun	"	5
Yeni ve müstamel torba	"	5
Baharat	"	30
Kibrit (Kibritlik beher kutusu)	60	1/2
Mum kibrit (Kibritlik beher kutusu)	60	1
Sigara kâğıdı 50 yaprağı		1
Çakmak taşı	beheri	25
Şeker	kilosu	15
Bisküvi		
Çikolata		
Süt hülâsası		
Şekerleme ve glikoz		
Meşrubat ve gayr-ı küûliye (alkolsüz), gazoz, limonata		
Diğer bütün şekerli müstahzarat		
Tömbeki	kilosu	40

(Muhtevî oldukları yüzde miktarındaki şekere nazaran bir istihlâk resmine tâbîdirler.)

MERBÛT: III
Menşe Şehadetnâmesi Nümûnesi

……'de mukim müstahsil veya fabrikatör ……[396] *…… Efendi'nin ……'de mukim …… Efendi'nin vekili tüccardan …… kendi mesuliyeti altında olarak âtide muharrer emtianın mürsel tarafından bize ibraz edilen vesâik-i mûtebereye istinâden*[397] *(Türk*

396 Lüzumsuz meşrûhât tay edilecektir.

397 Şehâdetnâme müstahsil veya fabrikatör veyahud vekili tarafından alındığı zaman "mürsel (gönderen) tarafından bize ibrâ edilen vesâik-i mû-

yahud .....) menşe veya mamûlatından olduğunun huzurumuzda beyân eylediğini tasdik eyleriz. (Şahadetnâmeyi îtâ eden dâire).[398]

Bu emtia .....ye .....de tâcir veya fabrikatör ..... efendiye (..... vapuru ile veya kata tarîki) ile gönderilmiştir.

Mesuliyetim tahtında olarak bu sûretle tarafımdan te'yid kılındı. ..... sene

(Beyânnâmeyi verenin imzası)

* * *

Keyfiyet tarafımızdan (şahadetnâmeyi îtâ eden dâire) bittasdik bâlâda muharrer emtianın muâmele-i bey'iyyesini filhakika bu memlekette ifâ eylediğini de ayrıca te'yit eyleriz.

Denk envâinin adedi	*Markalar Numro*	*Vezn-i sâfî ve gayrı safi (Kilogram hesabıyla) yahud hacmi istiâb ve kıymet*	*Cins-i emtia*

(Tarih ve şahadetnâmeyi itâ eden dâirenin imzası)

..... şehbenderhânece görülerek işbu imza tasdik olunmuştur.

FASIL: 2

Madde 9- Türkiye, aynı husûsta kendisine muâmele-i mütekabilede bulunmak şartıyla millî sefâine (gemilere) tatbik etmekte olduğu muâmeleye müsâvî bir muâmeleyi veya diğer herhangi bir devlete tatbik etmekte olduğu veya edebileceği daha müsâid bir muâmeleyi diğer düvel-i akide sefâinine tatbik etmeyi taahhüd eyler.

Türkiye, diğer düvel-i âkideden her birisi hakkında ve düvel-i mezkûreden her biri Türkiye hakkında sayd-ı mahîyi (balıkçılığı) , bahrî kabotajı yani toprağının bir limanından alınan emtia ve yolcuların aynı toprağın diğer limanına bahren naklini ve limanlar hidemâtını (hizmetlerini) yâni cer ve kı-

tebereye istinâden" kelimeleri hazf edilecek (kaldırılacak)tir.

398 Şehâdetnâmeler gerek ticâret veya ziraat nezâretleri, gerek mürselîn mensub olduğu ticâret odası ve gerek mürselinileyh memleketin muvâfık göreceği diğer her nevî teşkîlât veya cemiyet tarafından îtâ edilecektir.

lavuzluk ve herhangi mâhiyette olursa olsun bilcümle hidemat-ı dâhiliyeyi kendi sancağına hasretmek hakkını muhafaza eder.

Madde 10- Sayd-ı mâhî (balıkçılık), bahrî kabotaj ve liman hidematı hakkında madde-i anifede (geçen maddede) zikrolunan istisnaat mahfuz kalmak şartıyla, memlekete vürud edecek veya memleketten çıkacak her nevî emtianın ithâl veya ihracı veya yolcuların nakli hukûkuna ve sefâinin liman, dok, rıhtım ve mersâlarda (limanlarda) tevakkuf, tahmil ve tahliyelerine müteallik bilcümle teshilâttan istifadelerine âid husûsatta bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan düvel-i âkide-i sâirenin her biri, millî sefâine tatbik ettikleri muâmeleye müsavi bir muâmeleyi mütekabilen yekdiğerine tatbik edeceklerdir.

Kezâlik aynı muâmele-i mutekabile şartıyla, hükümet, memurîn eşhâs-ı husûsiye, cem'iyât veya her nevî müessesât nâm veya menfaatine olarak tahsil olunan rüsum-i sıhhiye, liman, rıhtım, demirleme, kılavuz, karantina, fener rüsumu ve rüsum-i mümâsele-i sâire gibi, sefâinin mükellef olduğu her nevî rüsum tekâlif ve te'diyât husûsunda da müsâvât-ı mutlaka câri olacaktır.

İthâl veya ihraç edilen emtia üzerine mevzû rüsum ve tekâlif ancak emtia-yı mezkûrenin menşe ve mevrid veya mahreçlerine göre tâyin edildiği ve birinci faslın ahkâmına tevfikan diğer bilcümle düvel-i âkideye sûret-i mütesâviyede mabihittatbik (eşit olarak tatbiki gerekli) bulunduğu cihetle Türkiye, muâmele-i mütekabileye mazhar olmak şartıyla ithâl veya ihraç edilen emtiayı ithâlât veya ihracata tavassut eden sefinenin sancağı muvasalat veya azimet (gidiş) limanları geminin seyrüseferi ve iskelelerde tevakkufu üzerine müesses hiçbir resmi mütefâvit (ziyâde), resm-i munzam veya herhangi mâhiyette veya ne nâm altında olursa olsun bir günâ tezyid-i rüsuma tâbi tutmamağı kezâlik taahhüd eyler.

Madde 11- Sefine ve gemilere ve bunların hamûlelerine ve yolcularına müteallik olup, harbten evvel Türkiye tarafından mûteber tanınmış veyahud başlıca düvel-i bahriye tarafından âtiyen mûteber tanınabilecek olan her nevi vesâik veya evrâk-ı resmiye Türkiye tarafından diğer düvel-i âkide tabiiyetinde bulunan sefâin hakkında mûteber ve Türk sefîne ve gemilerine itâ edilen mütekabil vesâike muâdil addedilecektir.

Bu ahkâm, Türkiye tarafından Türk sefine ve gemilerine başlıca bahrî devletler tarafından tatbik edilen usûle muâdil şerâit dâiresinde olmak üzere ita edilen vesâik ve evrâk-ı resmiye ancak diğer düvel-i âkidece bizzat kendileri tarafından verilen vesâik ve evrâk-ı resmiyeye muâdil addedildiği takdirde mûteber olacaktır.

FASIL 3

Madde 12- Türkiye, muâmele-i mutekabile şartiyle diğer düvel-i âkideden herhangi birisinin memleketinden neş'et eden mahsulât-ı tabiiye veya mâmûleyi muâmelât-ı ticaride her türlü gayrı kanuni rekabete karşı temin etmek üzere bilcümle tedâbir-i teşriiyye veya idariyeyi ittihaz ve ikame-i dâvaya müsaade etmeyi taahhüd eyler.

Türkiye, kezâlik muâmele-i mutakabile şartiyle üzerlerinde veya asıl ilk zarflarında yahud hâricî zarflarında menşe, cins, mâhiyet veya evsaf-ı mahsûsaları hakkında doğrudan doğruya veya bilvasıta sahte tahrifatı hâvi marka, isim, işaret veya her türlü alâmeti taşıyan bilcümle mahsulât veya emtianın ithâl veya ihracı ile dâhilde îmalini tedavülünü bey'ini ve meydanı füruhata vaz'ını (satışa konulmasını) müeyyedât-ı mahsûsa ile tecziye ve men etmeyi taahhüd eder.

Madde: 13 - Türkiye, aynı husûsta kendisine muâmele-i mutakabilede bulunulmak şartıyla evsaf-ı mahsûsalarına toprak veya ünvan-ı mahâllî istimalinin hâiz olabileceği şerâitini tâyin veya tanzim edip diğer âkid bir memlekette mevki-i mer'iyette bulunan ve selâhiyettar memurîni tarafından Türkiye'ye sûret-i muntazamada tebliğ olunan kavânine ve kavânin-i mezkûre mûcibince müttehaz idarî veya adlî mukarrerata tevfik-i hareket etmeyi taahhüd eyler. Kavânin veya mukarrerat-ı mezkûre hilâfına olarak ünvan-ı mahâlli taşıyan mahsulât veya emtianın ithâl ve ihracı ile imal, tedavül, bey' veya mevki-i füruhata vaz'ı Türkiye tarafından men ve on ikinci maddede zikrolunan tedâbir ile tecziye edilecektir.

Madde 14- Türkiye işbu mukâvelenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren 12 ay müddet inkizasından evvel:

1- Mülkiyet-i sınâiyenin himayesine dâhil olup 2 Haziran 1911 tarihinde Vaşington'da tâdil edilen 20 Mart 1883 tarihli Beynelmilel Paris Mukâvelenâmesi'ne eşkâl-i muharrere (yazılı olarak) dâiresinde iştirak etmeyi,

2- Kezâlik âsâr-ı edebiye ve bedîiyenin himayesine müteallik olarak 13 Teşrînisânî 1908 tarihinde Berlin'de tâdil edilen 9 Eylül 1886 tarihli Beynelmilel Bern Mukâvelenâmesi ile âsâr-ı edebiyye ve bediiyenin himayesine dâir 20 Mart 1914 tarihli Bern Munzam Protokolu'na iştirak eylemeyi taahhüd eyler.

Mezkûr mukâvelenâmelerle protokolün Türkçe lisanına tercüme hakkına dâir ahkâmına müteallik olarak Türkiye tarafından dermeyân edilen kayd-ı ihtirazîye bu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ını takip eden sene zarfında mezkûr mukâvelenâmelerle protokolü müştereken imza etmiş bulunan diğer devletler tarafından hiç itiraz vukû bulmadığı takdirde işbu mukâvelenâmeye vazıul-imza bulunan düvel-i sâirede sâlifüzzikr kayd-ı ihtirâziyeye işbu mukâvelenâmenin müddet-i devamınca itiraz eylemeyecek-

lerdir.

İşbu mukâvelenâmeye vaziu'l-imza bulunan devletler, Türkiye'nin hakkı tercümeye müteallik kayd-ı ihtirazisine iştirâkde devam edemedikleri takdirde Türkiye anifüzzikr mukâvelenâmelerle protokola iştirâkde devama mecbûr tutulmayacaktır.

3- Türkiye aynı müddetin inkizasından evvel mezkûr mukâvelenâmeler esâsatına tevfikan düvel-i sâire-i âkide teb'asının mülkiyet-i sınâiye, ebediye ve bedîiyesini kavânin-i müessire ile tasdik ve himaye etmeyi taahhüd eyler.

Madde 15- Mülkiyet-i sınâiye, edebiye ve bediiyeye umûruna müteallik evrâk defâtir ve plânlara ve bunların Türkiye devâirinden lehlerine Türkiye'den arâzi tefrik olunan devletler devâirine muhtemel olan devir veya tebliğine dâir bilcümle mesâil alâkadar devletler arasında husûsi mukavelât ile tanzim edilecektir.

AHKÂM-I UMÛMİYE

Madde 16- Düvel-i âkide işbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ı anında kendi hâkimiyet veya idârelerine tâbi olunan bir hükümet-i muhtariye mâlik dominyonların müstemlekelerinin memâlik-i mahmiyelerinin veya mâverâ-yı ebharda kâin memâlik veya arâzilerinin kâffesinde veya bazılarında mukâvelenâme-i mezkûr ahkâmının tatbik edilmeyeceğini beyân etmek hakkını muhafaza etmekte olup bu takdirde Türkiye, mezkûr dominyonlar, müstemlekeler memâlik-i mahmiye memâlik veya arâziye karşı işbu mukâvelenâmeden mütevellid taahhüdatından berî olacaktır.

Şu kadar ki, düvel-i mezkûre işbu mukâvelenâme mûcibince yapacakları beyânat ile mukâveleden ihraç edebilecekleri hükümet-i muhtâreye mâlik her dominyon müstemleke memleketi mahmiye memleket veya arâzi namına işbu mukâvelenâme ahkâmına muahheren iştirak edebileceklerdir.

Madde 17- Trablusgarb'dan neş'et eden veya oraya giden emtia ve mahsulât Türkiye'de İtalyan emtia ve mahsulâtının tâbî olduğu usûlün aynına tâbî tutulacaktır.

Türkiye'de neş'et eden veya Türkiye'ye giden emtia ve mahsûlât da Trablusgarb'te diğer her ecnebî memlekete yapılan en müsâid muâmeleden müstefid olacaktır.

Madde 18- İşbu mukâvelenâme, beş sene müddet için akdolunmuştur.

Birinci fasla müteallik olarak bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan Yunanistan Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti daha kısa bir müddet zarfında mübâdelât-ı ticâriyeleri için yeni bir nizam tesisine tevessül lüzûmunu gördüklerinden işbu mukâvelenâmeyi otuz aydan ibaret olan ilk devrenin inkizasından sonra her zaman feshetmek hakkını fesihten altı ay sonra sâ-

lifüzzikr mukâvelenâmenin tesiri nihayet bulmak üzere yekdiğerlerine karşı tanımakta mutabık kalmışlardır.

Bir taraftan Türkiye ve diğer taraftan düvel-i akide-i sâireden her biri mukâvelenâmenin tatbiki hakkında berveçhi bâlâ tesbit edilen müddetler zarfında her zaman ve kendilerinden bu husûsta talep vâki olur olmaz, yeni ticâret muâhedeleri akdi zımnında mezkûr müddetlerin inkızasından evvel ikmalini temin için kemal-i faaliyetle takip edecekleri müzâkerata girişmeyi taahhüd ederler.

Eğer mebhûsun anh (bahsolunan) müzâkerâtı sâlifül-beyân (beyân edilmiş olduğu üzere) müddetlerin inkızasından evvelce neticepezir olmamış (sonuçlanmamış) bulunursa tarafeyn-i âliyeyn-i âkıdeynden herbiri serbestî-i hareketini tekrar iktisap edebilecektir.

Madde 19 - İşbu mukâvelenâme tasdik edilecektir.

Tasdiknâmeler sürat-i mümküne ile Paris'te tevdi olunacaktır.

İşbu mukâvelenâmeler bugünkü tarihli muâhede-i sulhiye ile aynı şerâit dâhilinde mevki-i mer'iyete girecektir.

Tasdîkan lilmakal (sözlerin doğruluğuna güvenilerek) bâlâda zikrolunan murahhaslar işbu mukâvelenâmeyi imza etmişlerdir. Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde bir nüsha olarak tanzim edilmiş olup bu nüsha Fransa Hükümet-i Cumhuriyesi hazine-i evrâkına tevdi olunacak ve hükümet-i mezkûre vâzıü'l-imza devletlerin herbirine mevsuk bir nüshasını itâ edecektir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO

RUM VE TÜRK AHÂLİNİN MÜBÂDELESİNE DÂİR MUKÂVELENÂME

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'yle Yunan Hükümet-i Kraliyesi âtideki mevaddı kararlaştırmışlardır:

Madde 1- 1 Mayıs 1923 tarihinden itibâren Türk arâzisinde mütemekkin (oturan) Rum ve Ortodoks Dini'nde bulunan Türk teb'ası ile Yu-

nan arâzisinde mütemekkin Müslüman Dini'nde Yunan tebasının mecbûrî mübâdelesi icrâ edilecektir.

Bu eşhâstan hiçbirisi mezkûr hükümetlerin müsâadesi olmadıkça ne Türkiye'de ne de Yunanistan'da tekrar ihtiyâr-i ikâmet edemeyeceklerdir.

Madde 2- Birinci maddede müsarrah olan mübâdele âtideki ahâliye şâmil değildir:

A- Dersaâdet Rum ahâlisi,

B- Garbî Trakya'nın Müslüman ahâlisi.

Dersaâdet'in Rum ahâlisi addedilecekler 1912 kanunu mûcibince tahdid edilmiş bulunan Dersaâdet şehremaneti dâire-i belediyeleri havzasında 30 Teşrînisânî 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlar'dır. Garbî Trakya'nın Müslüman ahâlisi addedilecekler, Bükreş muâhedesiyle 1913'te tâyin edilen hatt-ı hudûdun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.

Madde 3- Rum ve Türk ahâli mütekâbilen mübâdeleye tâbî bulunan arâziyi 1912 Eylül'ünden itibâren terk etmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci maddede musarrah olan mübâdeleye dâhil edileceklerdir, işbu mukâvelenâmede zikri geçen muhacir tâbiri muhaceret edecek veya 1912 Eylül'ünden itibâren muhaceret etmiş bulunan bilcümle eşhâsı maddiye ve mâneviyeyi kasdeder.

Madde 4- Âileleri Türk arâzisini terk etmiş olup da kendileri Türkiye'de alıkonulmuş Rum ahâlisine mensup gayr-ı malûl (yaralı olmayan) eşhâs işbu muâhede ahkâmı mûcibince Yunanistan'a sevk edilen ilk kafileyi teşkil edeceklerdir.

Madde 5- İşbu itilâf ahkâmı mûcibince icrâ edilecek mübâdele dolayısıyla 9 ve 10'uncu maddeler ahkâmı kayd-ı ihtirazîsi tahtında ne Türkiye'deki Rumların ve ne de Yunanistan'daki Türklerin hukûk-i tasarrufiye ve matlûbâtına hiçbir hâlel îrâs edilmeyecektir.

Madde 6- Mübâdeleye tâbî ahâliye mensup bir şahsın her ne sebebe mebni olursa olsun azimetinde bir güna hâil (mânî) vaz'edilmeyecektir. Bir muhacir aleyhine bir ceza-yı terhibi (kesinleşmiş ceza) ile mahkûmiyet-i kat'iye lâhik olduğu hâlde veya henüz kat'iyet kesbetmemiş mahkûmiyet veya takibat-ı cezaiye icrâsı takdirinde o muhacir cezasını çekmek veyahud muhakeme edilmek üzere aleyhinde takibat icrâ eden memleket memurini tarafından azimet edeceği memleket memurinine teslim edilecektir.

Madde 7- Muhâcirler terkettikleri memleketin tabiiyetini gâib ettikleri gibi azimet ettikleri memleketin arâzisine vusûlleri anında o memleketin tabiiyetini iktisap ederler, iki memleketten bir veya diğerini terketmiş ve henüz yeni tabiiyetlerini iktisap edememiş olan muhacirler işbu mukâvelenâmenin imzası tarihinde mezkûr tabiiyet-i cedideyi iktisap etmiş olacaklardır.

Madde 8- Muhâcirler, her cinsten menkûl mallarını beraberlerinde

götürmek veya nakil ettirmekte serbest olacaklardır. Bu yüzden ne ihraç, ne ithâl resmine (vergisine), ne de başka hiçbir resim vermeye tâbî tutulmayacaklardır.

Kezâlik işbu itilâfnâme ahkâmı mûcibince hükümeteyn-i âkideynden birinin arâzisini terkedecek olan cemaat âzası (cami, tekke, medrese, kilise, manastır, mektep, hastahaneler, şirketler, cemiyetler ve eşhâs-ı mâneviye ve herhangi mâhiyette olursa olsun, diğer tesisat memurin ve mensubunu) kendi cemaatlerine âid emvâl-i menkûleyi serbestçe beraberlerinde götürmek veya naklettirmek hakkına da mâliktirler.

Her iki memleket makamatı 11'inci maddede muharrer muhtelit komisyonun tavsiyesi üzerine bunların nakli husûsunda azami teshilât (kolaylık) ibraz edeceklerdir. Emvâl-i menkûlelerinin tamamını veya bir kısmını beraberlerinde götürmeye kudretyâb olmayacak olan muhâcirîn, bunları mahâllerinde bırakabileceklerdir. Bu takdirde memurin-i mahâlliyeye bırakılan emvâl-i menkûlenin müfredat defterini ve kıymetini muhaceret eden şahsın muvacehesinde tesbit edeceklerdir. Muhâcir tarafından bırakılan emvâl-i menkûlenin müfredat ve kıymetini mübeyyin olan zabıt varakaları 4 nüsha üzerine tanzim edilecek ve bunlardan biri memurin-i mahâlliye nezdinde kalacak, ikincisi 9'uncu maddede muharrer tasfiye muâmelesine esas teşkil etmek üzere 11 'inci maddede mezkûr muhtelit komisyona, üçüncüsü muhacirin hicret ettiği memleketin hükümetine tevdi edilecek dördüncüsü de muhacire ita olunacaktır.

Madde 9- 8'inci maddede musarrah muhâcirîn ve cemâate âid şehir dâhilinde veya karadaki emvâl-i gayr-i menkûle ve mezkûr muhâcirîn veya cemaat tarafından bırakılmış olan emvâl-i menkûle 11'inci maddede musarrah muhtelit komisyonlar tarafından âtideki ahkâma tevfikan tasfiye edilecektir.

Mecbûrî mübâdeleye tâbî havâlide bulunup ve mübâdeleye gayr-i tâbiî havâlide sâkin (yerleşmiş) cemaatlerin müessesat-ı diniye veya hayriyesine âid olan emvâl dahi kezâlik aynı şerâit dâhilinde tasfiye edilecektir.

Madde 10- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideynin arâzisini vaktiyle terketmiş olan işbu mukâvelenâmenin üçüncü maddesi ahkâmına tebean mübâdele-i ahâliye dâhil addedilen eşhâsa âid emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlenin tasfiyesi 9'uncu maddeye tevfikan ve 18 Teşrînievvel 1922 tarihinden beri Türkiye ve Yunanistan'da müsâdere veya mecbûrî bey' (satış) vesâire gibi işbu emvâl üzerindeki hakk-ı mülkiyete herhangi bir tahdid ve kayıt iras edici bir sûrette tesis edilmiş bilcümle kavânin ve nizamattan münbais her ne mâhiyette olursa olsun bilcümle tedâbire tâbi tutulmaksızın icrâ edilecektir. İşbu maddede ve 9'uncu maddede mezkûr emvâl bu cinsten bir tedbire mâruz kalmış oldukları takdirde kıymetleri 11'inci maddede musarrah komisyon tarafından işbu tedâbir tatbik edilmemiş gibi tâyin ve tesbit olunur.

İstimlâk edilmiş olan emvâle gelince muhtelit komisyon her iki mem-

lekette mübâdeleye tâbî eşhâsa âid ve mübâdeleye tâbî arâzide kâin olup 18 Teşrînievvel 1912'den beri istimlâk edilmiş olan işbu emvâlin yeniden takdir-i kıymetine başlayacaktır. Komisyon tebyin edeceği (göstereceği) zararları mal sahipleri lehinde tâmir eyleyecek ve taviz, tâyin ve tesbit edecektir. Bu tâvizin miktarı işbu mal sahiplerinin matlubuna ve istimlâk edilmiş olan emvâl-i gayr-ı menkûlenin bulunduğu arâzideki hükümetin zimmetine geçirilecektir.

8 ve 9'uncu maddelerde mezkûr eşhâs mallarının intifaından şu veya bu sûretle mahrum edilmiş oldukları takdirde işbu vâridât kıymetinin kendilerine iâdesi harpten evvelki irad-ı vasatî esası üzerine ve muhtelit komisyon tarafından tesbit edilecek eşkâle (şekillere) tevfikan temin olunacaktır.

11'inci maddede mezkûr muhtelit komisyon Yunanistan'daki evkafa âid emvâlin ve bundan mütevellit hukûk ve menâfiin ve Türkiye'de Rumlar'a âid mümâsili te'sisatın tasfiyesine başlarken mütekaddim müâhedadda bunlara menfaatdar eşhâsın hukûk ve menâfiini tamamiyle ihkak etmek maksadiyle tesbit edilmiş esasâttan mülhem olacaktır.

11'inci maddede mezkûr komisyon işbu ahkâmı tatbike memur olacaktır.

Madde 11- İşbu mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren bir aylık bir mühlet zarfında tarafeyn-i âliyeyn-i âkideynden herbiri için dört ve Cemiyet-i Akvam Meclisi tarafından 1914 - 1918 harbine iştirak etmemiş olan hükümet tebaası arasından intihap edilmiş üç azadan mürekkep Türkiye'de veya Yunanistan'da mukim muhtelit bir komisyon teşkil olunacaktır. Komisyon riyaseti işbu üç bîtaraf azanın her biri tarafından münâvebeten (nöbetleşe) deruhte edilecektir.

Muhtelit komisyon kendisine lâzım görünecek mahâllerde her biri bir Türk, Yunanlı âza ile muhtelit komisyon tarafından tâyin edilecek bitaraf bir reisten mürekkep kendi emri altında çalışacak talî komisyonlar teşkil etmek hakkına mâlik olacaktır. Muhtelit komisyon talî komisyonlara verilecek selâhiyetleri tâyin edecektir.

Madde 12- Muhtelit komisyona işbu mukâvelede mezkûr muhâceratı teftiş ve teshil ve 9 ve 10'uncu maddelerde mezkûr emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlenin tasfiyesine tevessül vazifesiyle mükellef olacaktır.

Mezkûr komisyon muhâceretin ve mâruzzikr tasfiyenin eşkâlini tesbit edecektir.

Umûmî bir sûrette muhtelit komisyon işbu mukâvelenâmenin icrâsının istilzam edeceği tedâbiri ittihaz ve işbu mukâvelenâmenin tevlid edeceği bilcümle mesâilde karar vermek husûslarında bütün selâhiyetleri hâiz olacaktır.

Muhtelit komisyonun mukarreratı ekseriyet-i arâ ittihaz olunacaktır. Tasfiye edilecek, emvâl, hukûk ve menâfie müteallik bilcümle itirâzât (itiraz-

lar), komisyon tarafından sûret-i kat'iyede hâlledilecektir.

Madde 13- Muhtelit komisyon, alâkadarân dinlendikten veyahud berâ-yı istima' (dinlemek üzere) usûlüne tevfikan davet edildiğinden sonra işbu mukâvelenâmeye tevfikan tasfiye edilecek olan emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûlenin takdir-i kıymetine başlattırmak için bütün selâhiyetleri hâiz olacaktır.

Tasfiye edilecek emvâlin takdir-i kıymetine işbu emvâlin altın sikke ile kıymeti esas olacaktır.

Madde 14- Komisyon, alâkadar mal sahibine elinden alınan ve kâin olduğu arâzi hükümetinin emrine kalacak olan emvâlden dolayı kendisine borçlu kalınan meblâğı mübeyyin bir beyânnâme tevdi edecektir.

İşbu beyânnâmelerdeki esas üzerine verilecek mebâliğ-i tasfiyenin vukû bulacağı memleket hükümetinin muhâcirin mensup olduğu hükümete karşı bir borcunu teşkil edecektir. Bu muhâcir esas itibariyle hicret ettiği memlekette alacağı olan mebâliğe mukabil terk ettiği emvâle kıymet ve mâhiyetçe müsavi emvâl alacaktır.

Her altı ayda bir mütekabilen hükümetler tarafından berveçhi bâlâ zikrolunan beyânnâmeler esası üzerine vâcibütte'diye mebâliğin (ödenmesi gerekli paranın) bir hesabı tanzim edilecektir.

Tasfiye-i nihâiyede eğer düyun-i mutakabile arasında teâdül (eşitlik) mevcud ise buna müteallik hesabat takas ve mahsup edilmiş olacaktır. Eğer takas ve mahsup muâmelesinden sonra hükümetlerden biri diğerine karşı borçlu kalır ise borç berveçhi peşin te'diye edilecektir. Eğer medyun hükümet bu te'diye için mühlet talep ederse düyun âzami üç taksid-i senevî ile te'diye edilmek şartıyla komisyon bu mühleti ona bahşedebilecek ve işbu mühlet esnâsında te'diye edilecek fâizi tesbit edecektir.

Eğer te'diye edilecek meblâğ oldukça mühim olur ve daha uzun müddeti istilzam ederse medyun hükümet borçlu olduğu miktarın % 20'sine kadar muhtelit komisyonca tâyin edilecek bir meblâğı peşin olarak te'diye edecek ve bakiyesi için muhtelit komisyon tarafından tesbit edilecek miktar, fâizli, âzami yirmi senelik bir mühlette kabil-i itfâ istikraz tahvilâtı ihraç edecektir. Medyun, hükümet bu istikrazın tesfiyesine karşılık olarak komisyon tarafından kabul edilmiş rehinler tahsis edecektir. Bu rehinler Yunanistan'da beynelmilel komisyon, İstanbul'da Düyûn-ı Umûmiye Meclisi tarafından idâre ve varidatı kabzedilecektir Bu rehinlerde adem-i itilaf (uzlaşmazlık) hâlinde bunları tesbit etmek Cemiyet-i Akvam Meclisi'ne âid olacaktır.

Madde 15- Muhacereti teshil maksadıyla alâkadar devletler tarafından muhtelit komisyona mezkûr komisyon tarafından tâyin edilen şerâit dâhilinde avans olarak mebaliğ tahsis edilecektir.

Madde 16- Türkiye ve Yunanistan Hükümetleri işbu mukâvelenâme mûcibince arâzilerini terk mecbûriyetinde bulunan eşhâsa yapılacak tebliga-

ta ve muhacirînin azimet edecekleri memleketlere nakilleri zımnında sevk edilecekleri limanlara müteallik bilcümle mesâilde 11'inci maddede mezkûr muhtelit komisyonla itilâf edeceklerdir.

Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn mübâdele edilecek ahâliye azimetleri için tâyin edilen tarihten evvel memleketlerini terk ettirmek veya emvâlini elinden almak için ne doğrudan doğruya ve ne de dolayısiyle hiçbir tayzik icrâ edilmeyeceğini mütekabilen taahhüd ederler. Kezâlik memleketi terk eden veya terk edecek olan muhacirîni fevkalâde bir vergi veya resme tâbi tutmayacaklarını da taahhüd ederler, ikinci madde mûcibince mübâdeleden istisnâ edilen menâtik (mıntıkalar) sekenesinin menatık-ı mezkûrede kalmak veya tekrar oraya duhul etmek haklarıyla, Türkiye ve Yunanistan'da hürriyetlerinden ve hakk-ı tasarruflarından serbestçe istifâdelerinin serbesti-i icrâsına hiçbir mâni îkâ edilmeyecektir. Bu hüküm, mübâdeleden istisna edilecek menâtık-ı mezkûre sekenesine âid emvâlin serbesti-i ferağını ve işbu sekene meyânında Türkiye ve Yunanistan'ı terk etmek arzusunda bulunanların ihtiyarlarıyla azîmetini men için bir sebep olarak ileri sürülmeyecektir.

Madde 17- Muhtelit komisyonun uzuvlarının icrâî faaliyetleri ve idâresi masarifi komisyon tarafından tâyin nisbetlerde alâkadar hükümetler tarafından deruhte olunacaktır.

Madde 18- Tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn kanunlarında işbu mukâvelenin icrâsını te'min için lâzım olacak tadilâtı mütakâbilen icrâ eylemeyi taahhüd eylerler.

Madde 19- İşbu mukâvelenâme tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn nazarında Türkiye ile akdolunacak sulh muâhedesinde münderiç imiş gibi aynı hüküm ve kuvveti hâiz olacaktır. Mezkûr muâhedenâmenin iki taraf-ı âli-i müteakid tarafından tasdikini müteakip derhâl mer'i olacaktır.

Tasdikan lilmakâl (sözlerin doğruluğuna güvenilerek) selâhiyetnâmelerinin usûle muvâfık ve mu'teber olduğu mütekabilen tanınan vâzı'-ı imza murahhaslar işbu mukâvelenâmeyi imza etmişlerdir.

Lozan'da 30 Kânunusânî 1923'de 3 nüsha üzerine tanzim edilmiş olup biri Yunanistan Hükûmeti'ne ve biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne itâ edilecek ve üçüncüsü Türkiye ile mün'akit sulh muâhedenâmesine vâzı-ı imza eden düvel-i sâireye birer mevsuk nüshası verilmek üzere Fransa Cumhuriyeti hazine-i evrâkına tevdi kılınacaktır.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

VENİZELOS
KAKLAMANOS

-I-

PROTOKOL

Usulen hâiz-i selâhiyet olan zirde vâzı'-ı imza Türk murahhasları Türkiye Hükümeti'nin Rum ve Türk ahâlinin mübâdelesine dâir bugünkü tarihte akdolunan mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete girmesini beklemeksizin ve işbu mukâvelenâmenin birinci maddesinden istisnâen muâhede-i sulhiye imza olunur olunmaz mezkûr mukâvelenâmenin dördüncü maddesinde mevzuu bahs olan gayr-i malûl eşhâsı tahliye ve bunların azimetlerini temin edeceğini beyân eylerler.

30 Kânunusâni 1923 tarihinde Lozan'da üç nüsha olarak tanzim olunmuştur.

İSMET
DR. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

SİVİL MEVKÛFÎNİN İÂDESİYLE HARB ESİRLERİNİN MÜBÂDELESİNE DÂİR TÜRK-YUNAN İTİLÂFI

(30 Kânunisânî 1923)

Zirde vâzı'-ı imza Türk ve Yunan murahhasları mütekâbilen usul ve nizâmına muvâfık bulundukları selâhiyetnâmeler iktizasına tevfikan hareketle el-yevm Türkiye ve Yunanistan'da alıkonulan sivil mevkufînin mütekâbilen iâde ve üsera-i harbiyenin mübâdelesini temin için ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL: 1
SİVİL MEVKÛFÎN

Madde 1- Elhâletihâzihi Yunanistan'da alıkonulan sivil Türk üserâsı ve rehineleri Yunanistan Hükümeti mârifetiyle memleketlerine iâde olunacaklardır. Hükümet-i mezkûre esas itibariyle Anadolu'nun sekenesinden olan eşhâsı İzmir'e ve Trakya ahâlisinden olan kesânı da (kimseleri de) İstanbul'a naklettirecektir. Yunanistan'da mevkufînin vapura irkâbı (bindirilmesi) esnâsında müşâhede ve tesbit edilecek olan iâde keyfiyeti esas itibariyle işbu itilâfnâme imzalandıktan yedi gün sonra başlayacak ve berveçhi âti hitâm bulacaktır:

A- Yunan Hükümeti tarafından ihzar olunan listelerde isimleri mezkûr eşhâs için iki haftayı tecâvüz etmeyecek bir müddette.

B- Türkiye Hükümeti tarafından ihzar olunan listelerde görülen ve taharrisi îcab eden eşhâs için en kısa bir müddet zarfında vukû bulacaktır.

Madde 2- Türkler tarafından tevkif edilen sivil Yunan üserası (esirleri) ile rehineleri birinci maddenin (A) fıkrasında işaret olunan sivil Türk rehinelerinin iâdesi akabinde iâde olunabilmek ve taharrisi îcab edenlerin iâdesi

mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında icrâ edilebilmek üzere Türk Hükümeti marifetiyle İzmir veyahud İstanbul'da cem edileceklerdir.

Madde 3- Türk ve Yunan hükümetleri tarafından mütekâbilen tevdi olunan iâde listeleri bilâhare itmam ve ikmâl olunacaklardır.

FASIL: 3
ÜSERÂ-YI HARBİYE

Madde 4- Birinci maddenin (A) fıkrasında gösterilen sivil Türk rehineleri Yunan Hükümeti'nin Türkiye Hükümeti'ne iâde edeceği tarihten mümkün mertebe derhâl sonra ve bu tarihten itibâren 15 günü tecâvüz etmeyecek bir müddet zarfında Yunan Hükümeti elinde bulunan üsera-yı harbiyenin mecmuunu bir defada İzmir'e nakil ve Türkiye'ye iâde edecektir.

Zâbite mukabil zabit ve nefere mukabil nefer olmak üzere Türkiye Yunanistan'a müsavi miktarda Yunan harb esirlerini iâde edecektir. Bu harb esirleri Türk üserâ-yı harbiyesini getiren Yunan sefinelerinin avdet seyahatlerinde memleketlerine iâde olunabilmek üzere Türk Hükümeti tarafından zaman-ı lâzımında ve bu iş için münasip mahâllerde cem ettirileceklerdir.

Yunan harp esirlerinin mütebakisi sulh muâhedenâmesinin imzalanmasını müteakip ve imza tarihinden üç hafta zarfında Türkiye marifetiyle iâde olunacaktır.

Madde 5- Türk ve Yunan hükümetleri, ellerinde bulunan bilcümle harp esirleriyle sivil mevkufîne gerek hukûk-i umûmiyeye âid cinâyet ve cünhâlardan ve gerek inzibata mugâyir hatiyâttan (suçlardan) dolayı cezaya mahkûm veya ceza tertibi için takibata mâruz bulunmuş olsunlar aff-ı umûmîden istifadeyi teşmil husûsuna teskin-i ezhân (zihinleri tatmin) maksadiyle karar vermişlerdir. Her iki hükümet cezalarının veyahud aleyhlerine başlamış olan takibatın ikmalini nazar-ı itibare almaksızın işbu kesanı bilâtefrik iâdede müttehittirler.

FASIL: 3
İCRÂ KOMİSYONU

Madde 6- 1914-1918 harbine iştirâk etmeyen devletlere tâbî salîb-i ahmer cemiyetlerinden üç mümessil ve Türk ve Yunan hükümetlerinin bir mümessilinden mürekkep beynelmilel bir komisyon anîfülbeyân birinci ve ikinci fasıllarda mezkûr şerâit dâhilinde rehinelerle sivil üseranın iâdesine ve üsera-i harbiyenin mübâdelesine müteallik muamelâtı idâre ile mükellef olacaktır. İşbu komisyon bu muâmelâtın tarz ve sûretini tesbit ve icrâsına nezâret eyleyecek ve bilhassa:

A- İrkâb (gemiye bindirme) noktalarında Türk ve Yunan memurlarından memleketlerine iâde olunacak rehinelerle esirleri kabul, bunların hüviyet ve adedini tahkik eylemek ve ihraç noktalarında Türk ve Yunan memurlarına

-I-

işbu harb esirleriyle rehineleri teslim etmek.

B- İrkâb limanlarından itibâren iâde olunacak Türk ve Yunan rehine ve harb esirlerinin naklini Türk ve Yunan hükümetleriyle müştereken tanzim eylemek, Yunan Hükümeti bunun için lüzûmu olan vesâit-i nakliye-yi bahriyeyi îta edecektir.

C- Her iki hükümetten biri tarafından talep olunan ve teslim edilmemiş bulunan harb esirleriyle sivil rehinelerin mukadderatını tâyin için lâzım gelen bilcümle tahkikat ve taharriyâtın icrâsına Türk ve Yunan hükümetlerinin iştirak ve muaveneti ile mübâşeret eylemekle (başlamakla) mükellef olacaktır.

Alâkadar hükümetler bu husûsta komisyona bütün müzaheretlerini ibraz ve bilcümle teshilâtı itâ etmeyi taahhüd eylerler.

Madde 7- Komisyonun idâresine ve faaliyetine müteallik masârif mütesâviyen Türk ve Yunan hükümetlerine âid olacaktır.

İşbu itilâfnâme derhâl mevki-i mer'iyete konacaktır.

Lozan'da 30 Kânunusani 1923 tarihinde 3 nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İSMET **VENİZELOS**
Dr. RIZA NUR **KAKLAMANOS**
HASAN

AFV-I UMÛMÎYE MÜTEALLİK BEYÂNNÂME VE PROTOKOL

Bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeye vaz'-ı imza eden devletler Şark'ta sulhu ihlâl etmiş olan vekayiin mensî (unutulmuş) kalması arzusuyla aynı derecede mütehassis olduklarından:

Selâhiyetnâmeleri mûcibince hareket eden zirde vâzıin-ı imza husûsât-i âtiyeyi beyânda müttefiktirler.

-1-

Türkiye'de ikâmet eden veya ikâmet etmiş olan hiçbir kimse ve mütekabilen Yunanistan'da ikâmet eden veya ikâmet etmiş olan hiçbir şahıs 1 Ağustos 1914 ve 20 Teşrînisânî 1922 tarihleri beyninde askeri veya siyâsî hatt-ı harekâtından veyahud bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeye vaz'-ı imza eden bir ecnebî devlete veya tebaasına herhangi bir muâvenette bulunmasından dolayı hiçbir vesile ile Türkiye'de ve mütekabilen Yunanistan'da iz'aç veya ta'zip edilemeyecektir.

-2-

Kezâlik mezkûr muâhede-i sulhiye mûcibince Türkiye'den ayrılmış

olan arâzi ahâlisinden hiçbiri gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Ağustos Teşrînisânî 1922 tarihine kadar güzerân olan müddet zarfında Türkiye'ye müsâid veya muhâlif siyâsî veya askerî hatt-ı hareketinden ve gerek muâhede-i mezkûre mûcibince tabiiyetinin sûret-i tâyininden dolayı iz'aç veya ta'zip edilemeyecektir.

-3-

Zikrolunan müddet zarfında mütehaddis vekâyi-i siyâsiyeye bedihî (âşikâr) bir sûrette murtabit (irtibatlı) olarak yine aynı müddet zarfında irtikâp edilmiş olan bilcümle cinâyet ve cünhâlar (suçlar) hakkında Türk ve Yunan hükümetleri tarafından mütekâbilen tam ve mutlak bir afv-ı umûmî îlân edilecektir.

-4-

Türk teb'asından ve mütekabilen bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeye vaz'-ı imzâ eden diğer devletler tebaasından olup 20 Teşrînisânî 1922 tarihinden mukaddem mezkûr muâhede-i sulhiye neticesinde Türk kalacak olan arâzide mâhiyet-i siyasiye veya askeriyeyi hâiz esbaptan dolayı düvel-i mezkûre memurîni veya mütekabilen Türk memurîni tarafından derdest, takip veya mahkûm edilmiş olanlar afv-ı umûmiden müstefit olacaklar ve mevkuf iseler tebaalarında bulundukları devletin memurini yedine (eline) teslim edileceklerdir.

İşgal ordularına mensup bir fert hakkında mevti (ölümü) veya ağır bir cerîhayı (yaralanmayı) intaç etmiş olan bir fiile mütecâsir olanlar (cesâret etmiş) müstesnâ olmak üzere işbu hüküm velev tarih-i mezkûrdan mukaddem irtikâp edilmiş olan hukûk-i umûmiyeye âid bir cürümden dolayı olsun veya failleri Türkiye hâricine sevk edilmiş bulunsunlar, bâlâda beyân edilen arâzinin bir kısmını işgal etmiş olan devletlerin memurîni tarafından derdest-i takip veya mahkûm edilmiş olan Türk tebaası hakkında dahi mabihittatbik (tatbiki gerekli) olacaktır.

-5-

Bu bapta itâ olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle takibat tevkif olunacak(durdurulacak)tır.

-6-

Bilumum devletlerin perverde eyledikleri musâlemet-i umûmiyenin temini arzusuna iştirak eden Türk Hükümeti, harb dolayısiyle dağılmış âileleri tekrar cem' etmek ve meşrû menlehu'l-hukûkun (hak sahiplerinin) emvâllerini yed-i tasarruflarına iâde etmek maksadiyle müttefiklerin zir-i himayelerinde ve 20 Teşrînievvel 1918 tarihiyle 20 Teşrînisânî 1922 tarihi arasında icrâ olunan bilûmum muamelâta itiraz etmemek niyetinde bulunduğunu beyân eder.

Maahaza bu niyet alâkadaranın müracaatları hâlinde mâruzzikir muâ-

melâtın yeniden tetkik imkânını selb etmez. Eşhâs ve emvâle âid müddeiyat Hilâl-i Ahmer'in (Kızılay'ın) bir murahhası ile Salîb-i Ahmer'in (Kızılhaç'ın) bir murahhasından mürekkep bir komisyon mârifetiyle tetkik olunacaktır. İhtilâf zuhurunda işbu murahhaslar bir hakem alelhakem intihâb edeceklerdir. Şayet bu intihapta itilâf edemezlerse, hakem alel-hakem (üst hakem) Cemiyet-i Akvâm Meclisi tarafından tâyin olunacaklardır.

-7-

Sivil mevkufinin iâdesi ve üsera-i harbiyenin mübâdelesi hakkında Yunanistan Hükümeti'yle Türk Hükümeti beyninde 30 Kânunisânî 1923 tarihinde mün'akit itilâfnâmenin beşinci maddesinin mevzuunu teşkil eden tedâbir-i teskiniyenin nef'ini (faydasını) tasdik eden Britanya, Fransa, İtalya hükümetleri Türk Hükümeti tarafından muâmele-i mütekabile şartıyla 20 Teşrînisânî 1922 tarihinden sonra hukûk-i umûmiyeye müteallik cinayet ve cünhâları irtikâp etmiş olanlar müstesnâ olmak üzere elyevm mevkuf olarak yedlerinde bulunabilen üsera-yı harbiye ve sivil mevkufîn lehlerinde aynı ahkâmı kabule müheyya olduklarını beyân ederler.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da tanzim olunmuştur.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO

PROTOKOL

Şurası mukarrerdir ki, afv-ı umûmiye âid beyânnâmenin birinci bendinden kat'annazar Türk Hükümeti fıkra-i mezkûrede istihdaf edilmiş olan kısm-ı eşhâsa dâhil bulunan 150 kişinin Türkiye'ye duhul ve orada ikametini men etmek hakkını muhafaza eder. Binaenalâzalik Türk Hükümeti mevzuubahis olan eşhâstan elyevm (bugün) kendi arâzisinde bulunanları oradan ihraç ve memâlik-i ecnebiyedekilerin avdetlerini men edebilecektir. İşbu eşhâsın esâmisi bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyenin mevkii mer'iyete hini vazında afv-ı umûmî beyânnâmesinin kendisine müteallik kısmının intacı zımnında hükümet-i mezkûre tarafından neşredilecek olan afv-ı umûmi ilânnâmesine raptedilecektir. Bundan maâdâ şurası da mukarrerdir ki, Türk Hükümeti bu husûstaki arzusunu izhâr eylediği veçhile eşhâs-ı mezkûrenin

Türkiye dâhilinde bulunan emlâklerinin ve diğer emvâllerinin tasfiyesine iptidar eylemelerine (başlamasına) karar verdiği takdirde işbu tasfiyeyi kendi hüsn-i rızâlarıyla icrâ etmek üzere bunlara sâliffüzzikr ilânnâme tarihinden itibâren dokuz aylık bir mühlet bırakılacak ve bu mühletin inkızasından sonra tasfiye muâmelesi Türk Hükümeti tarafından yapıldığı takdirde hâsılatı bi-temamiha eşhâs-ı mezkûrenin yedlerine teslim olunacaktır.

Kezâlik şurası da mukarrerdir ki, afv-ı umûmîye müteallik beyânnâmenin birinci bendinde münderiç hiçbir kayıt Yunan Hükümeti'nin Yunanistan ile Türkiye arasındaki muhasamat esnâsında vezâif-i askeriyelerince kusur teşkil eden esbaptan dolayı kendi ordusuna mensup bulunan veya mensup olmuş olan gayrimüslim tebaasını takip etmek hakkını ihlâl etmeyecektir.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da tanzim edilmiştir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO

YUNANİSTAN'DA BULUNAN EMLÂK-I İSLAMİYEYE MÜTEALLİK BEYÂNNÂME

Hâiz oldukları selâhiyetnâmeler mûcibince hareket eden zirde vâzı'-ı imza, mübâdele-i ahâli hakkında 30 Kânunisâni 1923 tarihinde Lozan'da imza olunan mukâvelenâme ahkâmıyla istihdaf edilmemiş olan ve 18 Teşrînievvel 1912 tarihinden mukaddem Girit Adası da dâhil olduğu hâlde Yunanistan'ı terk etmiş veyahud minel-kadim (eskiden beri) Yunanistan hâricinde mukim bulunmuş olan eşhâs-ı müslimenin hukûk-i mülkiyetlerine hiçbir hâlel iras edilmeyeceğini Yunanistan Hükümeti nâmına beyân ederler. Eşhâs-ı mezkûre emlâklerine serbestçe tasarruf etmek hakkını muhafaza edeceklerdir.

Bu Müslümanlar'ın emvâli hakkında sûret-i istinâiyede ittihaz veya tatbik edilmiş olan ahkâm ve tedâbir ref edilecektir. İşbu emvâlin vâridâtı şimdiye kadar iâde edilmeksizin veyahud hükümetle alâkadaran beyninde itilâfat-ı mahsûsaya mevzu teşkil etmeksizin Yunanistan Hükümet veya memurîni tarafından ahz u kabz edilmiş olduğu takdirde varidât-ı mezkûre eshab-ı emlâkin yedine teslim olunacaktır.

-I-

Vâridat-ı mebhusun-anha (bahsi geçen gelirler) müteallik bilcümle metâlib ile eşhâs-ı mezkûrenin sûret-i umûmiyede müttehaz tedâbirin gayr-i müsâvî bir sûrette tatbikinden dolayı hukûklarının hâleldar olduğunu iddia etmeleri keyfiyetinden münbais bilûmum metâlip hakkında mâruzzikr mukâvelenâmede münderiç komisyon tarafından karar îtâ olunacaktır. Maahaza metâlib-i mezkûrenin işbu metâlibin bugünkü tarihle mümzi muâhede-i sulhiyenin mevki-i mer'iyete vazından itibâren altı aylık bir müddet zarfında dermeyân edilmiş olmaları şarttır. Metâlib-i mebhusun anha muâhede-i mezkûrenin mevki-i mer'iyete vazından itibâren nihayet bir senelik müddet zarfında bir karara raptolunabilmek için komisyon tarafından müstacelen tetkik olunacaktır.

Yunanistan Hükümeti sâlifüzzikr eşhâsın gaybûbetlerinden nâşi mallarına serbestçe hakkı tasarrufları husûsunda tahaddüs edebilecek müşkülât-ı fiiliyeyi nazar-ı itibare alarak bunların arzu eyledikleri takdirde mülklerini ferağ etmek için bâlâda mezkûr muhtelit komisyonun vasâtet-i mücâmelekârisinden (uzlaştırıcı vâsıtalığından) istifade edebilmelerini kabul eyler. Şurası mukarrerdir ki, bu takdirde muhtelit komisyonun müdâhâlesi Yunanistan Hükümeti için mevzuubahis olan emlâkin iştirası (satışı) hakkında bir güna mecbûriyet istilzam etmeyecek ve komisyonun vazifesi bunların, refağını teshile münhasır kalacaktır

Şurası mukarrerdir ki, işbu beyânnâme 18 Teşrînievvel 1912 tarihinden evvel Türkiye'yi terk etmiş dan veyahud minelkadim Türkiye haricinde ikâmet eylemekte bulunan Rum eshab-ı emlâki lehinde muâmele-i mütekabile icrâsı şartıyla tanzim olunmuştur.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur

KAKLAMANOS
VENİZELOS

MESÂİL-İ SIHHİYEYE MÜTEALLİK BEYÂNNÂME

Hâiz oldukları selâhiyetnâmeler mûcibince hareket eden zirde vâzı'-ı imza, Türkiye Hükümeti'nin, 5 senelik bir müddet için hudûd-i sıhhiye idâresine müşâvir olarak 3 mütehassıs Avrupalı tabib tâyin edeceğini beyân ederler. Bu tabibler Türk memuru olacaklar ve Sıhhiye Vekili'ne tâbî bulunacaklardır. Mümâileyhin Türk Hükümeti'nce Cemiyet-i Akvam Hıfzıssıhha Encümeni Beynelmilel Umumî Hıfzıssıhha İdaresi tarafından müştereken tanzim olunan 6 esâmiyi hâvi bir cetvel meyânından intihap olunacaklardır. Bunların maaşlarıyla diğer şerâit-i tâyin ve istihdamları Türk Hükümeti ile mâruzzikr iki beynelmilel müessese beyninde müttefikan karargir olacaktır.

Türk idâre-i sıhhiyesi sâlifüzzikr 3 Avrupalı mütehassısın inzimam-ı

muaveneti ile Türkiye sahil ve hudûdlarının hidemat-ı sıhhiyesi teşkilâtını tâyin eden bir nizamnâme vücûda getirecektir. İşbu nizâmnâme beynelmilel mukavelât-ı sıhhiye ahkâmına ve Boğazlar'a âid kısım için Boğazlar usûlüne müteallik bugünkü tarihle mümzi mukâvelenâme ahkâmına tevâfuk eyleyecektir.

Türk idâresi tarafından istifa olunan rüsum-i sıhhiye hâsılâtı münhasıran Türkiye'nin umûr-ı sıhhiyesi ihtiyacına hasr ve tahsis olunacak ve Sıhhiye Vekâleti'nce bu husûs için tanzim edilecek bir mülhak bütçede münderiç bulunacaktır.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İSMET
DR. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

İDÂRE-İ ADLİYEYE DÂİR BEYÂNNÂME

Türk heyet-i murahhasası Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ecânibe (ecnebîlere) Türk mehâkimi huzurunda hüsn-i tevzi-i adâletin bilcümle teminatını itâ eylemeye ve hâkimiyetini tamamiyle istimal eylemek sûretiyle ve hiçbir müdahâle-i ecnebîye olmaksızın buna nezaret etmeye kadir bulunduğunu evvelce de beyân eylemek fırsatına nail olmuş idi. Hükümet-i mezkûra terakkiyat-ı ahlâkiye ve medeniyetinin muhik göstereceği Islâhatı icrâ için tetkikat ve tetebbuatı ifa ettirmeye amadedir.

Hâiz oldukları selâhiyetnâmeler mûcibince hareket eden zirde vâzı'-ı imzalar işbu mülâhazaya mebni berveçhi âti beyânatta bulunmaya lüzûm görürler.

-1-

Türk Hükümeti 1914-1918 harbine iştirak etmemiş olan memâlik tebaası hukûkşinâsâni meyânından olmak üzere Lahey Beynelmilel Adalet Mahkeme-i Daimesi tarafından tanzim kılınacak listeden intihap edeceği Avrupalı hukûk müşâvirlerini beş seneden dûn (aşağı) olmamak üzere lüzûm göreceği bir müddet için Türk memurini sıfatiyle bilâtehir hizmetlerine almak niyetindedir.

-2-

İşbu hukûk müşâvirleri adliye vekiline merbût olacak ve birtakımlarının merkezi İstanbul Şehri ve diğerlerinin merkezi İzmir Şehri olacaktır. Mumaileyhin kavânin komisyonlarının mesâisine iştirak edecekler ve sınıf-ı hükkâmın (hâkimlerin) vezâifine müdâhâle etmeksizin Türk hukûk, ticâret ve cezâ mahkemelerinin tarz-ı ifâ-i vezâifini takibe ve Adliye Vekili'ne lüzûm görecekleri bütün raporları itaya memur edileceklerdir. Mumaileyhin

-I-

gerek hukûk, ticâret veya cezaya müteallik muâmelât-ı adliyeden gerek mücâzâtın tenfizinden ve gerek kâvâninin tetkikinden tevellüd edebilecek bilcümle şikâyeti -Türk kavânine tamami-i riâyeti temin için- Adliye Vekili'ni haberdar eylemek üzere kabule selâhiyettar olacaklardır.

-3-

Hukûk müşâvirleri mesâkine (meskenlere) duhûl (giriş) taharriyât (araştırma) veya tevkifâtın mahâl verebileceği şikâyeti dahî kabule selâhiyettar olacaklardır. Diğer taraftan İstanbul ve İzmir devâir-i kazaiyesinde zikrolunan muamelât icrâ olunduktan sonra Adliye Vekili'nin mahâllî mümessili tarafından bilâtehîr hukûk müşâvirine bildirilecektir. Mümessil-i mumaileyh, bu hâlde hukûk müşâviri ile doğrudan doğruya muhabere salâhiyetini hâiz olacaktır.

Cünha mevaddında kefâletle tahliye-i sebil her vakit mecbûriyyül-ifâ olacaktır. Meğerki bu yüzden asâyiş-i umûmî hâleldar ola veyahud muvakkaten tahliye keyfiyeti tahkikatın selâmet-i cereyanını ihlâl ede.

-4-

Mevadd-i hukûkiye ve ticâriyede bilcümle hüküm kararlarıyla hükme müteallik ahkâm-ı mukavelâtı mücaz olup bu sûretle verilecek hüküm kararları bidayet mahkemesi tasdikiyle icrâ edilecektir. Bidayet reisi intizam-ı ammeye mugayir olmadıkça reisinin hükm-i kararını tasdikten imtina edemeyecektir.

İşbu beyânnâme 5 senelik bir müddet için mer'îdir. Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İSMET
DR. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARAFINDAN İTÂ EDİLMİŞ OLAN BAZI İMTİYÂZÂTA DÂİR PROTOKOL VE BEYÂNNÂME:

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde verilmiş olan bazı imtiyazata müteallik mesaili müttefikan hâll ve tesfiye etmek arzusunda olduklarından usulen hâiz-i selâhiyet olan zîrde vazı'-ı imza ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

FASIL: 1

Madde 1- 29 Teşrînievvel 1914'ten evvel bir taraftan Hükümet-i Osmaniye veya her memur-i mahâlli ve diğer taraftan Türkiye'den maâdâ düvel-i âkide tebaası (şirketler de dâhil olduğu hâlde) arasında usûlüne muvâfık olarak vukû bulmuş imtiyaz mukavelâtı ile onlara müteallik itilâfat-ı muahhare (son anlaşmalar) mahfuzdur.

Madde 2- 1) Hükümet-i Osmaniye ile Sir **A. J. Armstrong Whitworth** ve şürekâsı Limited ve Vickers Limited arasında 1913 ve 1914 seneleri zarfında doklar, tersaneler ve İnşaat-ı bahriye müşterekül menfaa Şirket-i Şahâne-i Osmaniye'nin teşkiline ve imtiyazına müteallik akdolunmuş olan mukavelâtta münderiç muamelât, Türk Hükümeti'nin talebiyle tâdil olunacaktır.

Tarafeyn arasında bu mukavelâtın tâdil şerâiti veya aynı derece-yi ehemmiyette olduğuna hükmedilecek bir teşebbüs hakkında yeni bir imtiyazın itası maksadıyla müzakerat açılacaktır.

Bugünkü tarihli sulh muâhedesinin mevk-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren 6 aylık bir müddet zarfında Türkiye hükümetiyle mezkûr şirketler arasında gerek mukavelât-ı mebhusun anhanın tâdil-i şerâiti gerek yeni bir imtiyazâtın itası husûslarında bir ittifak hâsıl olmadığı takdirde anifüzzikr şirketlerin beşinci madde mûcibince mensup ehl-i hibreye bilmüracaa (bilirkişiye müracaatla) eski mukavelâtın feshini telâfi edecek olan yeni imtiyazâtın tesbit-i şerâitini onlara tevdi etmeye hakları olacaktır.

Maahaza şurası mukarrerdir ki, yeni imtiyaz için ehl-i hibre tarafından tespit edilecek olan şerâit tarafeynden birinin veya diğerinin muvafakatine iktiran etmediği takdirde eski imtiyazlarının feshi keyfiyetinden dolayı maddeten düçar oldukları zarar için ehl-i hibrenin muhik göreceği miktar

tazminatı mezkûr şirketlere tesfiye etmeyi Türk Hükümeti taahhüd eyler.

2) Bugünkü tarihli sulh muâhedesinin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren 6 aylık bir müddet zarfında **"Reji Jeneral de Şimendofer"** şirketi kendisine 1914'te verilmiş olan Samsun-Sivas şimendiferinin inşaası ve işletilmesi hakkındaki imtiyaza herhangi bir sebepten dolayı tekrar sahip kılınmadığı takdirde Türk Hükümeti bu şirkete talebi üzerine ve telâfi maksadıyla yeni bir imtiyaz ifâ etmeyi derûhte eyler. Bu telâfinin mukabil ve muâdil olup olmadığından itilâf olunmazsa işbu teadül nokta-yı nazarından yeni imtiyazın vüs'atiyle işletme şerâitini tâyin beşinci madde mûcibince mansub (tâyin edilmiş) ehl-i hibreye âid olacaktır.

Bu cihet mukarrerdir ki, eğer Reji Jeneral Şirketi Samsun-Sivas imtiyâzına tekrar sahip kılınırsa bu imtiyaz, (beşinci maddede gösterilen ehl-i hibre usulüyle) şerâit-i cedide-i iktisadiyeye tevfik edilecektir. Yani bir imtiyaz ile telâfi takdirinde dahi şerâit-i cedide-i iktisadiyeye tevfik selâhiyeti kezâlik hesaba alınacaktır.

Ehl-i hibre tarafından tâyin edilen yeni imtiyaz şerâiti tarafeynden birinin veya diğerinin muvafakatine iktiran etmediği takdirde Samsun - Sivas şimendoferi imtiyazının feshinden dolayı şirketin maddeten duçar olduğu zarara ve Bahri Siyah şebekesinin diğer akşamı hakkında şirket tarafından mahâllinde ameliyât-ı keşfiye için yapılan masarifine mukabil ehl-i hibrenin muhik göreceği miktar tazminatı mezkûr şirkete tesfiye etmeyi Türk Hükümeti taahhüd eyler.

Türkiye, yukarıda gösterilen şerâit dâhilinde ister Samsun - Sivas imtiyazına şirketi tekrar sahip kılmak ister yeni bir imtiyaz ita eylemek ve nihayet isterse tazminat vermek ile şirkete karşı kâffe-i taahhüdatından tamamen teberri edecektir.

Madde 3- Birinci ve ikinci maddelerde gösterilen mukavelâtla ihtilâfattan müstefid olanların emlâkından veya hıdematından devletçe şimdiki arâzisi dâhilinde istifade edilmiş bulunmak hesabiyle devlete veya mezkûr mukavelâtla itilâfâttan müstefid olanlara rüyet-i muhâsebe (hesab görülmesi) neticesinde âid olacak mebâliğ mevcud mukavelât veya itilafât mûcibince yahud mukavelât veya itilafât mevcud olmadığı sûrette işbu protokolde gösterilen ehl-i hibre usûlüne tevfikan tesfiye olunacaktır.

Madde 4- Altıncı madde ahkâmı mahfuz kalmak kayd-ı ihtirâzîsi altında birinci maddede gösterilen mukavelâtla itilâfat-ı muahhere (son anlaşmalar) ahkâmı bilittifak ve iki tarafa da müteallik olmak üzere şerâit-i iktisadiye-i cedideye tevkif edilecektir.

Madde 5- Bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren bir sene müddet zarfında ittifak hâsıl olmadığı takdirde tarafeyn gerek rûyet-i muhasebata gerek imtiyazatın şerâit-i iktisadiye-i cedi-

deye tevfikine müteallik husûsatta yukarıda zikredilen bir senelik müddetin inkizasından itibâren iki aylık bir müddet zarfında tâyin edecekleri iki ehl-i hibrenin münâsip ve muhik göreceği ahkâmı kabul edeceklerdir. İşbu ehl-i hibre ittifak hâsıl edemezlerse 1914-1918 muhârebesine iştirak etmemiş memleket tebaasından İsviçre Hükümet-i Cumhuriyesi umûr-ı nâfia idâresi reisinin yapacağı 3 kişilik liste meyânından Türk Hükümeti'nce iki aylık bir müddet içinde tâyin edilecek bir üçüncü ehl-i hibreye müracaat edeceklerdir.

Madde 6- Bugünkü tarihte bir mukaddeme-i tatbikiyeye iktiran etmemiş olan birinci maddede mezkûr mukavelât-ı imtiyâziye eshabı bu protokolün şerâit-i iktisadiye-i cedideye tevfiki (uydurulması) hakkında ahkâmından istifade edemeyeceklerdir. Bu mukavelât bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyenin mevki-i mer'iyete vazından itibâren altı aylık bir müddet zarfında eshab-ı imtiyaz tarafından vukû bulacak müracaat üzerine fesholunabilecektir. Bu takdirde sahib-i imtiyaz eğer mahâl var ise âmeliyât-ı keşfiye için tarafeyn arasında adem-i ittifak hâlinde işbu protokolde mezkûr ehl-i hibre tarafından muhik görülecek olan miktar tazminata müstehak olacaktır.

Madde 7- Hükümet-i Osmaniye ile birinci maddede mezkûr mukavelât ve imtiyazattan müstefid olanlar beyninde 30 Teşrînievvel 1918 tarihi ile 1 Teşrînisânî 1922 tarihi arasında vukû bulan ihtilâflar ile efrâd-ı husûsiye arasında ve yine bu müddet zarfında imtiyaz devir ve ferağını muntazammın olarak mü'nakid olmuş mukavelât Türk Hükümetinin tasvibine iktirân edinceye kadar mevki-i mer'iyette kalacaklardır. Bu tasvip terviç olunmadığı takdirde eshab-ı imtiyaza eğer mahâl var ise maddeten duçar olduktan hasara mukabil beşinci maddedeki şerâit dâhilinde mansup ehl-i hibre tarafından tesbit olunacak bir tazminat verilecektir. Bu ahkâm 29 Teşrînievvel 1914'den evvel akdolunmuş mukavelât hakkında işbu protokolda münderiç şerâit-i iktisadiye-i cedideye tevfik hakkını ihlâl etmez.

Madde 8- İşbu protokolün ahkâmı 25 Nisan 1920'den itibâren Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile eshab-ı imtiyazat arasında vâki olmuş itilâfata tatbik olunmaz.

FASIL 2

Madde 9- Hükümet-i Osmaniye veyahud her Osmanlı memur-i mahâlliyesi ile 20 Teşrînievvel 1914 tarihinden evvel akdolunmuş mukavelât-ı imtiyaziyeden müstefid olan Türkiye'den maâdâ düvel-i âkide teb'asına veya düvel-i mezkûre teb'ası sermayesinin mütefevvik bulunduğu şirketlere karşı Türkiye'nin bugünkü tarihli muâhede-i sulhiye ile ayrılan arâzi dâhilindeki hukûk ve vezaifine hâlef olan devlet tamamen kaim

olmuştur. Türkiye'den Balkan muhârebeleri neticesinde ayrılmış olan arâzi dâhilinde dahî işbu arâzinin intikalini tasrih eden muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından mukaddem Hükümet-i Osmaniye veya bir Osmanlı memur-i mahâllisi ile mün'akit olmuş mukavelât-ı imtiyâziye hakkında aynı muâmele cârî olacaktır. Bu kaimiyet arâzinin intikalini tasrih eden muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ı tarihinden itibâren mûteber olacaksa da bugünkü tarihli muâhede-i sulhiye ile Türkiye'den infikâk eden arâzi hakkında istisnâen 30 Teşrînievvel 1918 tarihinden itibâren mer'î bulunacaktır.

Madde 10- İşbu protokolün birinci faslı ahkâmı ve 7 ve 8'inci maddeler müstesnâ, olmak üzere 9'uncu maddede gösterilen mukavelâta tatbik edilecektir. Üçüncü madde ahkâmına gelince bu madde arâzi-i münfekke dâhilinde ancak eshab-ı imtiyâzâtın emlâk veya hidemâtından orada icrâ-i hâkimiyet etmekte olan devlet tarafından istifade edilmiş olduğu takdirde tatbik edilecektir.

Madde 11- Gerek bugünkü tarihli muâhede-i sulhiye hükmünce ve gerek Balkan muharebâtını müteakip Türkiye'den ayrılan arâzi dâhilinde icrâ-i faaliyet edip Osmanlı kanununa tevfikan teşekkül etmiş olan Türkiye'den maâdâ dûvel-i âkide tebaası menâfiinin mütefevvik bulunduğu her şirket mezkûr muâhedenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren 5 sene zarfında envai hukûk ve menâfiinin gerek mevzubahis arâzide icrâ-i hâkimiyet etmekte olan devletin gerek tebaası evvelki şirketi murakabe eden Türkiye'den maâdâ diğer düvel-i âkideden birinin kanununa tevfikan müteşekkil diğer herhangi bir şirkete devretmeye selâhiyettar olacaktır. Bu emvâl hukûk ve menâfiin devredileceği şirket işbu protokol ahkâmının temin ettiği hukûk ve imtiyazat da dâhil olduğu hâlde evvelki şirketin hâiz bulunduğu aynı hukûk ve imtiyazattan müstefit olacaktır.

Madde 12- 11'inci madde ahkâmı bir kısım saha-i faaliyeti Türk toprağında kalmış olacak sahib-i imtiyaz hidemat-ı umûmiye şirketlerine tatbik olunamaz.

Maahaza mezkûr şirketler, Türkiye hâricindeki saha-i faaliyetleri aksamını yeni bir şirkete devretmek sûretiyle o aksam için 11 ve 13'üncü maddeler ahkâmından müstefid olabileceklerdir.

Madde 13- 11'inci madde mûcibince Osmanlı şirketlerinin hukûk, emvâl ve menâfi üzerine devredilecek olan şirketler, Türkiye'den infikâk eden (ayrılan) arâzi üzerinde bu devirden veya bu devir hasebiyle teşekküllerinden dolayı hiçbir resm-i mahsûsa -mevki-i mer'iyette olan beynelmilel mukavelât muktezasınca buna bir mâni olmadıkça- tâbi tutulmayacaklardır. Bu şirketler tabiiyetlerine iktisap edecekleri düvel-i âkideden herbiri-

nin arâzisinde dahî kendi ahkâm-ı kanuniyesine göre bu devlet muhâlefet etmedikçe aynı muâmeleye tâbî olacaklardır.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KOSTANTİN
KONÇESKO

BEYÂNNÂME

Usûlen hâiz-i selâhiyet olan zirde vâzı'-ı imza beyân ederler ki, Türk Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilmiş olan bazı imtiyazâta müteallik bugünkü tarihli protokolün birinci faslı ahkâmını, mezkûr protokolü akdeden diğer devletler teb'ası sermayesinin 1 Ağustos tarihinde mütefevvik (yükselmiş) bulunduğu Osmanlı şirketlerine de tatbik etmeyi taahhüd eyler.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İSMET
DR. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

LOZAN'DA İMZA EDİLEN SENEDÂT-I DÜVELİYENİN AHKÂMINA BELÇİKA VE PORTEKİZ'İN İLTİHÂKINA DÂİR PROTOKOL

Bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeyi imza eden tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn mezkûr muâhedenin ikinci kısmının (ahkâm-ı mâliye) birinci faslı ahkâmıyla üçüncü kısmı (ahkâm-ı iktisadiye) ahkâmına Belçika ve Portekiz Devleti'nin iltihakını kabulde müttefik olup bu iltihak işbu muâhedenin aynı şerâiti dâiresinde ve aynı zamanda iktisab-ı mer'iyet edecektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda verilmiş bazı imtiyazâta müteallik bugünkü tarihli protokole aynı şerâit dâhilinde Belçika'nın dahî iltihakını kabulde kezâlik müttefiktirler.

-I-

Binâenaleyh tarafeyn-i âliyeyn-i âkideyn Belçika ve Portekiz'in usulen hâiz-i selâhiyet mümessilleri tarafından bugün vâki olan iltihak beyânâtını sened-i ittihaz ederler. Mezkûr beyânata göre bir taraftan Türkiye diğer taraftan işbu iki devletten her biri arasında muhtaç oldukları hâl-i sulh ile münasebat-ı resmiye işbu beyânâtın mevki-i mer'iyete geçmesi ile beraber tekrar teessüs etmiş addolunacaktır.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim kılınmıştır.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KOSTANTİN
KONÇESKO

BELÇİKA BEYÂNNÂMESİ

Zîrde vâzı'-ı imza usûlüne muvâfık ve mûteber görülen selâhiyetnâmesini bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeyi imza etmiş devletlerin mümessillerine bâdelibraz (sunduktan sonra) işbu beyânnâme ile Belçika namına mezkûr muâhede-i sulhiyenin ikinci kısmının (ahkâm-ı mâliye) birinci faslı ahkâmı ile üçüncü kısmı (ahkâm-ı iktisadiye) ahkâmına ve kezâlik Osmanlı İmparatorluğu'nda verilmiş olan bazı imtiyazâta müteallik ve bugünkü tarihli protokol ahkâmına iltihak ettiğini beyân eder.

Hâl-i sulhu ve münâsebât-ı resmiyeyi iâdeten tesis edecek olan bu iltihak mezkûr muâhede-i sulhiyeyi imzalayan devletlerin Belçika'yı iltihaka kabul ettikleri bugünkü tarihli protokolda gösterilen anda ve mezkûr protokolda münderiç ahkâm ve şerâit dâiresinde iktisab-ı mer'iyet edecektir.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur:

FERNAND PELETZER

PORTEKİZ BEYÂNNÂMESİ

Zîrde vâzı'-ı-imza usûlüne muvâfık ve mûteber görülen selâhiyetnâmesinin bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyeyi imza etmiş devletlerin mümessillerine bâdelibraz işbu beyânnâme ile Portekiz namına muâhede-i sulhiyenin ikinci kısmının (ahkâm-ı mâliye) birinci faslı ahkâmı ile üçüncü kısmı (ahkâm-ı iktisâdiye) ahkâmına iltihak ettiğini beyân eder.

Hâl-i sulhu ve münasebât-ı resmiyeyi iâdeten tesis edecek olan bu iltihak muâhede-i sulhiye-yi mezkûreyi imzalayan devletlerin Portekiz'i iltihaka kabul ettikleri bugünkü tarihli protokolde gösterilen anda ve mezkûr protokolce münderiç ahkâm ve şerâit dâiresinde iktisab-ı mer'iyet edecektir.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

A. M. BARTELEMO PEREYRA

TAHLİYE PROTOKOLÜ ve MERBÛTU BEYÂNNÂME

BRİTANYA, FRANSA VE İTALYA KITAATI TARAFINDAN İŞGAL EDİLEN TÜRK ARAZİSİNİN TAHLİYESİNE DAİR PROTOKOL

Kıtaat-i elhâletihazıhi Türk arâzisinin bazı aksamını işgal eden düvel-i müttefika yâni Fransa, Büyük Britanya ve İtalya hükümetleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, milletlerinin amâl-i sulhperverânelerini bilâtehir (gecikmeden) tatmin etmek emniyesini mütesaviyen perverde ettikleri cihetle.

Hâiz-i selâhiyet olan zîrde vâzı'-ı imza mütekabilen tedâbir-i atiyeyi ittihaz husûsunda ittifak etmişlerdir:

-1-

Lozan'da takarrür eden muâhede-i sulhiye ve diğer senedâtın Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik kılındığı düvel-i müttefikanın İstanbul'daki fevkalâde komiserlerine tebliğ edilir edilmez düvel-i mezkûre kıtaatı kendileri tarafından işgal edilmiş olan arâzinin tahliye ameliyatına tevessül edeceklerdir.

İşbu ameliyet Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ile Karadeniz'de bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan bahrî cüz-i tamlarının da çekilmesini ihtiva edecektir.

-2-

Tahliye ameliyesi altı hafta zarfında ikmal edilecektir.

-3-

-I-

Tahliye vukû buldukça tahliye olunacak arâzide Türk Hükümeti'ne veya Türk umûmî idârelerine âidiyeti ale'l-usûl tahakkuk eden ve elhâleti hazini müttefikin memurînin taht-ı işgal veya tasarrufunda bulunan her nevî emvâli gayrı menkûle ve emvâl Türk Hükümeti'ne iâde olunacaktır.

Her nevi haciz ve vaz'iyet tedâbiri ref olunacaktır. İşbu iâde ve ref'-i yed (el çekme) hakkında kat'î ve tam bir ibrâ senedi kıymetini hâiz olacak zabıt varakaları tanzim edilecektir.

İşgal memurîni Türk Hükümeti'ne âid olup da eşhâs-ı sâliseye ve bilhassa Osmanlı şirketlerine verilmiş olan emvâl, eşya ve mevaddın mümkün olduğu kadar tam bir defterini hükümet-i mezkûreye vereceklerdir.

İşgal memurîni ile efrâd arasında mün'akit mukavelâttan mütevellit düyun mukavelât-ı mezkûrede muayyen şerâit dâhilinde tesfiye olunacaktır.

-4-

Evvelce Osmanlı hükümetlerine âid olup 30 Teşrînievvel 1918 tarihinde Mondros'ta imza olunan mütâreke mukâvelesi mûcibince düvel-i müttefika emrine geçen ve işbu protokolün imzası tarihinde, Türkiye'de düvel-i müttefika-i mezkûre memurini yed'inde bulunmakta olan **"Yavuz Sultan Selim"** dâhil olduğu hâlde sefâin-i harbiye esliha, cephane vesair malzeme-i harbiye ikinci bentte zikredilen mühlet zarfında hâl-i hâzırları ile ve bulundukları mevâkide Türkiye'ye iâde olunacaklardır.

11 Teşrînievvel 1922 tarihinde Mudanya'da imza edilmiş olan mukâvele-i askeriye ahkâmı işbu protokolün ikinci bendinde zikrolunan müddet zarfında mer'i kalacaktır.

İşbu müddet zarfında bir günâ hâdiseye meydan vermemek için muktazi tedâbir müttefikîn ve Türk memurîn-i askeriyesi arasında bilittifak ittihaz olunacaktır.

Tahliye ameliyatının tevlid edebileceği diğer kâffe-i mesâil Türk memurini ile bilittifak tanzim etmek, işgal memurînine âid olacaktır.

-6-

Türk Hükümeti muâhede-i sulhiyenin mevki-i mer'iyete vaz'ını beklemeksizin mezkûr muâhedeye vâzı'-ı imza devletler teb'alarının 69, 72, 77 ve 91'inci maddelerden (72 ve 91'inci maddelerde zikrolunan müddetler cereyana başlamamış olsa bile) ve kezâlik ikâmet mukâvelesi ahkâmlarından istifade etmelerini kabul edecektir. Türk Hükümeti sulh muâhedesinin 137, 138 ve 140'ıncı maddelerinde münderiç ahkâma dahi riâyet edecektir.

-7-

Sulh muâhedenâmesinin mevki-i mer'iyete vaz'ına intizaren Britanya ve Türk hükümetleri hudûdun tâyinine kadar mezkûr muâhedenin üçüncü maddesinin ikinci numrosunun üçüncü fıkrasında muhafazası mevzuubahis olan statükoyu tâdil edebilecek hiçbir şey yapmamayı mütekabilen taahhüd

ederler.

Mezkûr hükümetler sulh muâhedenâmesinin üçüncü maddesinin ikinci numrosunun birinci fıkrasında zikrolunan ve Türkiye ile Irak arasındaki hudûda âid bulunan müzâkeratın, birinci bentte musarrah tahliye ameliyatı ikmal olunur olunmaz başlamasında ve mezkûr fıkralarda da zikrolunan 9 ay müddetin mebhusun anh müzâkerâtın başladığı tarihten itibâren cereyan etmesinde müttefiktirler.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde imza olunmuştur.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE

BEYÂNNÂME

Selâhiyetnâmeleri mûcibince hareket eden zîrde vazı'-ı imza husûsatı âtiyeyi beyân ederler.

1) Boğazlar usulüne dâir bugünkü tarihli mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vaz'ına intizaren üç müttefik devlet donanmalarının Boğazlardan tam ve kâmil bir serbesti-i mürûr muhafaza etmeleri takarrür etmiştir. Boğazlardan transit geçen düvel-i mezkûre sefâin-i harbiyesi haşarat veya âriza-i bahriye ahvali müstesnâ olmak şartiyle emniyet-i sefer demirlemeyi îcab ettiği takdirde geceleyin demirleme müddeti de dâhil olduğu hâlde mürûrları elzem olan zamandan fazla tevakkuf edemeyeceklerdir.

2) Bâlâdaki protokolün birinci bendi ahkâmına hâlel gelmeksizin ve Boğazlar usûlüne dâir bugünkü tarihli mukâvelenâmenin mevki-i mer'iyete vazına kadar veyahud 31 Kânunuevvel 1923 tarihinde mezkûr mukâvele mevki-i mer'iyete girmemiş ise mezkûr tarihe kadar Türk Hükümeti Boğazlardan üç müttefik devletten herbiri için bir kruvazör ve iki kontrtorpiyorun bulunmasına muhâlefet etmeyecektir, işbu sefâinin beraberlerinde kömür ve levazım tedâriki için muktazi ve harb bayrağını gayr-ı hâmil sefâin bulunabilecektir.

3) Vâzı'-ı imza bugünkü tarihli muâhede-i sulhiyenin mevki-i mer'iyete vaz'ından itibâren kabotajın ve liman hıdemâtının Türk millî bayrağına hasrolunacağını derhâtır ettirirler.

Maamafih 1 Kânunusani 1923'te Türkiye'de kabotaj yapan veya liman hıdemâtı işleten müessesâtın 31 Kânunuevvel 1923 tarihine kadar işlerine devamda tamamen serbest bırakılacağını beyân ederler.

-I-

Herhâlde Türkiye bugünkü tarihli ticâret mukâvelenâmesine vazı'-ı imza diğer devletler sefâinine ticâret mukâvelenâmesinin ikinci kısmında sefâin ve hamuleleri ve yolcular için musarrah ve seyrüsefâin ve duhul-i ticârete müteallik bulunan bilcümle teshilâtı hiçbir devlet lehine fark yapmaksızın 31 Kânunuevvel 1923 tarihine kadar bahşedecektir.

4) Vazı'-ı imza işbu beyânatta bulunurken Lozan'da imzalanan sulh muahedenâmesiyle diğer senedatın sürat-i mümkine ile mevki-i mer'iyete dâhil olacakları ümidini izhar ederler.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim olunmuştur.

İSMET
DR. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

KARAAĞAÇ ARAZİSİ İLE BOZCAADA VE İMROZ ADALARINA DÂİR PROTOKOL

Selâhiyet-i tâmmeyi hâiz zîrde vâzı'-i imza, mevadd-i âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

-1-

Meriç ile bugünkü tarihli muâhedenin ikinci maddesinin ikinci numrosunda tarif kılınan Türk - Yunan hudûdu arasında kâin olup Türkiye'ye iâde edilecek olan arâzi nihayet 15 Eylül 1923'te Türk memurinine teslim olunacaktır. Şu şartla ki, muâhede-i mezkûrenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından keyfiyet-i tasdiki İstanbul'daki müttefikin fevkalâde komiserleri vasıtasiyle Yunan Hükümeti'ne tarih-i mezkûrda tebliğ oluna. Eğer işbu tebliğ bâlâda mezkûr tarihte ifa kılınmamış ise arâzi-i mezkûrenin teslimi muâmelesi tarihi tebliğden itibâren 15 günlük bir müddet zarfında icrâ edilecektir.

-2-

Sulh muâhedesinin 5'inci maddesinde mezkûr tahdid muâmelesinin ikmal edilmemiş olması keyfiyeti bâlâdaki arâzinin Türk memurinine teslimini tehir edemeyecektir. Bu hâlde Yunan ve Türk hükümetleri sulh muâhedesinin ikinci maddesinin ikinci numrosunda tarif olunan hatt-ı arâzi üzerinde muvakkat bir sûrette tersim edeceklerdir. İşbu muvakkat hudûd tarafeynce mezkûr muâhedenin 5'inci maddesinde musarrah komisyonun ikmal-i mesai etmesine kadar meri olacaktır.

-3-

Karaağaç Rum ahâlisi 30 Kânunusani 1923'de Yunanistan ile Türkiye arasında imza olunan mukâvelede mezkûr ahâli mübâdelesine tâbi ola-

caklardır. Bunlar mezkûr mukâvele ahkâmından istifade edeceklerdir. Fakat Yunanistan ile Türkiye arasında hâl-i sulhun teessüsünden ancak alt ay sonra hicrete mecbûr edilebileceklerdir.

-4-

İmroz, Bozcaada Adaları'ndan Yunan kıtaâtı ve memurîni bugünkü tarihli sulh muâhedesi Yunan ve Türk hükümetleri tarafından tasdik edilir edilmez çekileceklerdir. Bunlar çekilir çekilmez mezkûr muâhedenin 14'üncü maddesindeki ahkâm Türk Hükümeti tarafından tatbik olunacaktır.

-5-

İşbu protokolün birinci bendinde mezkûr arâzi sekenesinden ve keza dördüncü fıkrada bahsolunan adalar ahâlisinden hiçbiri askerî veya siyâsî hatt-ı hareketinden veyahud bugünkü muâhede-i sulhiyeyi imza eden devletlerden birine veya tebasına ifa ettiği herhangi bir muavenetten dolayı Türkiye'de hiçbir bahane ile iz'âç veya takip olunmayacaktır.

Fıkra-i ânifede zikrolunan arâzi ve adaların kâffe-i ahâlisine bugüne kadar irtikâp olunan siyâsî veya hukûk-i umûmiyeye müteallik bilcümle cinayet ve cünhâlardan dolayı tam ve kâmil afv-ı umûmî bahşolunmuştur.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS

YUNANİSTAN'DA EKALLİYETLERİN HİMÂYESİNE DÂİR 10 AĞUSTOS 1920 TARİHİNDE BAŞLICA DÜVEL-İ MÜTTEFİKA İLE YUNANİSTAN ARASINDA SEVR'DE MÜN'AKİD MUÂHEDE İLE TRAKYA'YA ÂİD OLMAK ÜZERE AYNI DEVLETLER ARASINDA AYNI TARİHTE AKDEDİLEN MUÂHEDEYE MÜTEALLİK PROTOKOL

Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ile Yunanistan hükümetleri işbu konferans esnâsında akdolunan sulh muâhedesiyle diğer senedâtın mevki-i mer'iyete vaz'ı, Yunanistan'daki ekalliyetlerin himayesine dâir başlıca müttefik devletler ile Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr'de akdolunan muâhedenin ve kezâlik Trakya'ya dâir aynı devletler arasında Sevr'de akdolunan 10 Ağustos 1920 tarihli muâhedenin mevki-i icrâya va'zını zaruri kıldığı kanaatında bulunduklarından,

Usûlen hâiz-i selâhiyet olan zîrde vazı'-ı imza, mütekabilen kendi hükümetleri nâmına ahkâm-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

1- Sevr'de akdolunan salifüzzikr iki muâhedenin tasdiknâmeleri eğer şimdiye kadar tevdi olunmamış ise bugünkü tarihle Lozan'da imza olunan sulh muâhedenâmesinin ve senedât-ı sâireye müteallik tasdiknâmelerle aynı zamanda tevdi olunacaktır.

2- Ekalliyetlerin himayesine müteallik sâlifüzzikr Sevr Muâhedesi'nin yedinci maddesinin ikinci fıkrası ile 15'inci maddesinde münderiç ahkâm tay'edilmiştir ve mülga kalmıştır.

3- Trakya'ya müteallik salifüzzikr Sevr Muâhedesi'nin birinci maddesinde münderiç ahkâm bugünkü tarihli sulh muâhedenâmesinin ikinci maddesinin iki numrosundaki ahkâm ile mukayyet olacaktır.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
MONTAGNE
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS

SIRP-HIRVAT-SLOVEN DEVLETİ TARAFINDAN MUÂHEDE-İ SULHİYENİN İMZASINA MÜTEDÂİR PROTOKOL

Zîrde vazı'-ı imza bugünkü tarihle ve mütekabilen kendi hükümetleri nâmına berveçhi âti tadat olunan senedatı veyahud onlardan bazılarını yâni:

Sulh muâhedenâmesi,

Boğazlar usûlüne dâir mukâvelenâme,

Trakya hudûduna dâir mukâvelenâme,

İkâmet ve selâhiyet-i adliye hakkında mukâvelenâme,

Ticâret mukâvelenâmesi,

Afv-ı umûmiyeye müteallik beyânnâme ve protokol,

Osmanlı İmparatorluğu dâhilinde verilmiş bazı imtiyazata müteallik protokol,

Lozan'da imzalamış olmakla herbiri, imza etmiş olduğu senedata müteallik olmak üzere Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ne işbu Lozan Konferansı sened-i nihâisinde mezkûr murahhaslardan herhangi birisi vasıtası ile muâhede mevki-i mer'iyete girmiş olmadıkça sâlifüzzikr senedâtın heyet-i mecmuâsını imza edebilmek selâhiyetini tanımakta ittifak etmişlerdir.

Lozan'da imzalanan senedât-ı düveliye ahkâmından bazısına Belçika

ile Portekiz'in iltihakına müteallik protokol,

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde tanzim edilmiştir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN

HORACE RUMBOLT
PELLE
MONTAGNE
GARRONİ
UÇİYAİ
VENİZELOS
KAKLAMANOS
DİAMANDİ
KONÇESKO
MORFOF
STANÇİOF

LOZAN KONFERANSI'NA ÂİD SENED-İ NİHÂÎ

Britanya İmparotorluğu, Fransa ve İtalya hükümetleri, Japonya Hükümeti'yle birlikte Şark'ta sulhu sûret-i kat'iyede iâde etmek endişesi ile bir taraftan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ni ve kezâlik Amerika düvel-i müttehidesini ve diğer taraftan Türkiye'yi bütün milletler tarafından temenni olunan bir neticeye vâsıl olacak ahkâm ve mevaddı müştereken tetkike davet etmiş olduklarından.

iki taraftan işbu konferansça müzâkere edilmesi iktiza edecek olan mesâilden Boğazlar Mes'elesi Bahr-i Siyah'ta sahildar olan Bulgaristan ve Rusya'nın müzâkerâta ve kabul edilecek mukarrerâta iştirake davet edilmeleriyle bilhassa tetkik olunmak iktiza edeceği kanaatinde bulunduklarından,

Ve Şark'ta hâl-i harbin Belçika ve Portekiz için tevlid eylediği mesâil-i iktisadiye ve mâliyenin münâkaşasına mezkûr iki devletin de iştirakini kabule karar verdiklerinden,

Binâenaleyh âtiyüzzikr murahhaslar yâni:

Britanya İmparatorluğu için:

Umûr-i Hâriciye Nâzırı asaletlü **George Nathaniel, Marguis Curzon de Kedleston**, K. G, C. I, G. C. I. E.; K. J. J. S. S. I. J. S. I. E.;

İstanbul'da fevkalâde komiseri Sör **Horaca George Montegü Rumbolt, Barrona**, J. S. M. J.;

Fransa için:

Haşmetlü Fransa Kralı hazretleri nezdinde Fransa Cumhuriyeti sefîr-i kebiri, Legión d'Honour nişan-ı millîsinin Grande Crouve rütbesini hâiz Mösyö **Camilla Barriere**;

Senato âzası Fransa sefir-i kebiri Legión d'Honour nişan-ı millisinin

Grande Officuer rütbesini hâiz Mösyö **Moris Bompar**,

Fransa sefir-i kebiri cumhuriyetin Şark Fevkalâde Komiseri Legión d'Honour nişan-ı millisinin Grande Officier rütbesini hâiz ferik general Mösyö **Maurice Pelle**.

İtalya için:

Kraliyet Senato âzası İtalya sefir-i kebiri İstanbul Fevkalâde Komiseri St. Maurice Velâzar ve Couron d'italiy nişanlarının Grande Corova rütbelerini hâiz asâletlü **Marki Camille Garroni**,

Atina fevkalâde murahhas ve orta elcisi St. Maurice Velazar nişanlarının komandor ve Corun d'italiy nişanını Grande Officier rütbelerini hâiz Mösyö **Jul Sezar Montagne**,

Japonya için:

Londra fevkalâde sefir-i kebiri ve murahhası Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz **Baron Hayaşi Jonii**,

Roma fevkalâde sefir-i kebiri ve murahhası Soleil Lovan nişanının birinci rütbesini hâiz Mösyö **Gentaro Uçiyai Juzammi**.

Yunanistan için:

Sabık reis-i nüzzar Souver nişanının Grande Corova rütbesini hâiz Mösyö **Elefterios K. Venizelos**.

Londra orta elçisi, Souver nişanının komandor rütbesini hâiz Mösyö **Demeler Kaklamanos**,

Romanya için:

Hâriciye nâzırı Mösyö **İlion J. Duka**, orta elçi Mösyö **Kostantin I. Damandi**, orta elçi Mösyö **Konstantin Konçesko**,

Sırp-Hırvat-Sloven Devleti için: Hâriciye Nâzırı Mösyö **Monçilo Niniçiç**,

Paris fevkalâde murahhas ve orta elçisi Mösyö **Miroslav Spaiavikoviç**,

Sofya fevkalâde murahhas ve orta elçisi Mösyö **Milan Rakiç**, Bern fevkalâde murahhas ve orta elçisi Mösyö **Dr. Milotin Yuvanoviç**,

Düvel-i Müttehide-i Amerika için:

Düvel-i Müttehide Roma sefir-i kebiri asâletlü **Rişan Voşbon Çayld**,

Düvel-i Müttehide İstanbul Fevkalâde Komiseri konter amiral **Markay Bristol**,

Düvel-i Müttehide Bern sefiri asâletlü **Josef Gru**,

Türkiye için:

Edirne Meb'usu, Umûr-i Hâriciye Vekili **İsmet Paşa**,

Sinop Meb'usu, Umûr-i Sıhhiye ve Muâvenet-i İçtimâiye Vekili **Dr. Rıza Nur Bey**,

Trabzon Meb'usu, sâbık Vekil **Hasan Bey**,

Bulgaristan için:

Reis-i nüzzar, Umûr-i Hâriciye ve Mezhebiye Nâzırı Mösyö **Aleksandr İstanbulski**,

Londra fevkalâde murahhas ve orta elcisi St. Aleksandr nişanının Grande Crouve rütbesini hâiz hukûk doktoru Mösyö **Dimitri Stançiof**,

Belgrat fevkalâde murahhas ve orta elçisi Mösyö **Kostatodorof**,

Sonra:

Sabık şimendöfer posta ve telgraf nâzır-ı sabıkı **Boğdan Morfof**,

Rusya için:

Mösyö **George V. Çiçerin**, Mösyö **Kristian Rakovski**, Mösyö **Polikarp Z. Medyuvani**, Mösyö **Vatezlav V. Vorovski**,

Belçika için:

Bern fevkalâde murahhas ve orta elçisi, **Leopold** nişanının officier rütbesini hâiz Mösyö **F. Peletzer**.

Portekiz için:

Bern fevkalâde murahhas ve orta elçisi **St. Jak Dölepe** nişanının komondor rütbesini hâiz Mösyö **Antonyo Maria Bartoloma Perreyra**.

Lozan'da toplanmışlardır, 20 Teşrînisânî 1922 tarihinden 24 Temmuz 1923 tarihine kadar akdeyledikleri içtimâlar neticesinde -ki işbu içtimâat vesîlesi ile diğer bazı devletler kendilerine alâkadar eylediğini farzeyledikleri mesâil hakkında nokta-i nazarlarını beyân edebilmişlerdir- berveçh-i âti tâdâd olunan vesâik takarrür ettirilmiştir:

1- Muâhede-i sulhiye, 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır.

2- Boğazlar'ın Usulüne Dâir Mukâvelenâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

3- Trakya Hudûduna Dâir Mukâvelenâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

4- İkâmet ve Selâhiyet-i Adliyeye Dâir Mukâvelenâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

5- Ticâret Mukâvelenâmesi (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

6- Rum ve Türk Ahâlisinin Mübâdelesine Dâir Mukâvelenâme ve Protokol (30 Kânunusani 1923'te imzalanmıştır).

7- Sivil mevkufinin iâdesine ve Userâ-yı Harbiyenin Mübâdelesine Dâir Yunan - Türk İtilâfı (30 Kânunusani 1923'te imzalanmıştır).

8- Afv-ı Umûmîye Dâir Beyânnâme ve Protokol (22 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

9- Yunanistan'daki Müslüman Emvâli Hakkında Beyânnâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

10- Mesâil-i Sıhhiyeye Dâir Beyânnâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

11- İdare-i Adliyeye Dâir Beyânnâme (24 Temmuz 1923'te imzalan-

mıştır).

12- Devlet-i Osmaniye Tarafından Verilmiş Bazı İmtiyazâta Dâir Protokol ve Beyânnâme (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

13- Lozan'da İmza Edilen Senedâtın Bazı Ahkâmına Belçika ve Portekiz'in iltihakına Dâir Protokol ile işbu iki Devletin Mezkûr İltihakını Hâvi Beyânnâmeler (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

14- Britanya, Fransa ve İtalya Kuvvetleri Tarafından İşgal Edilen Türk Arâzisinin Tahliyesine Dâir Protokol ile Beyânnâmeler (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

15- Karaağaç Arâzisi ile Bozcaada ve İmroz Adalarına Dâir olup Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Türkiye Tarafından İmzalanan Protokol (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

16- Yunanistan'daki Ekalliyetlerin muhafazası Hakkında Başlıca Düvel-i Müttefika ile Yunanistan arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Mün'akid Muâhede ile Trakya'ya müteallik olarak aynı devletler arasında aynı tarihte Mün'akid Muâhedeye dâir protokol (24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır).

Bâlâda tâdâd olunan senedât ile işbu senedin asılları Fransa Cumhuriyeti Hükümeti hazine-i evrâkında mevdu kalacaklar ve hükümet-i mezkûre vesâik-i mezbureden her birini imza eden devletlere veya îcabederse iltihak veya iştirak edecek olanlara birer mevsuk nüshasını itâ eyleyecektir.

Tasdikan lilmakal, vâz'-ı imza işbu sened zirine imzalarını, ve mühürlerini vazeylemişlerdir.

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde yalnız bir nüsha olarak tanzim edilmiştir.

İSMET
Dr. RIZA NUR
HASAN HÜSNÜ

HORACE RUMBOLT
PELLE
GARRONİ
J. S. MONTAGNE
E. K. VENİZELOS
D. KAKLAMANOS
KONSTANTİN KONÇESKO
B. MORFOF
İSTANÇİOF
FERNAND PELETZER
A. M. BARTOLOMA PEREYRA

صلح عقد و امضا ايدلدى

Dalkavuk basın Lozan'ın imzalanmasını böyle şâşaalı
bir sûrette haber verdi.
(25 Temmuz 1923 Tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi.)

شرق قريب امورينه عائد

لوزان قونفرانسى

۱۹۲۲ - ۱۹۲۳

قونفرانسده تذكر اولنان سندات مجموعه سى

برنجى طاقم

جلد

۱

قونفرانسك عمومى اجتماعلرى

پروتوقوللرى

و

برنجى قوميسيونك ضبطنامه و راپورلرى

(ارضى و عسكرى مسائل)

استانبول ... اقدام مطبعه‌سى

۱۳٤۰ — ۱۹۲٤

Lozan zabıtlarının birinci cildinin kapağı

PROJETS de TRAITÉ de PAIX

et de Conventions

proposés par les

PUISSANCES ALLIÉES

et

les Modifications demandées par la

TURQUIE

CONSTANTINOPLE
Imp. AHMED IHSAN & Cie
1922

Aynı eserin Fransızca'sının kapağı

ŞAHIS İSİMLERİ FİHRİSTİ

-A-

Abdulkayyum Mâlik: 272
Abdullah Mazhar Baytaz: 34,35
Abdürreşid İbrahim Efendi: 196
Âbidin Bey: 415
Adnan Menderes: 115
Ahmed Cevded Paşa: 187
Ahmed İzzet Paşa: 276,243
Ahmed Kabaklı: 49
Âkif Paşa: 180
Ali Fuad Cebesoy: 318,382,397,411,415,416
Ali Fuad Türkgeldi: 299
Ali İhsan Paşa: 284,388
Ali Rıza: 263
Ali Şükrü Bey: 85,96,408,415,416,417,418
Ali Yörük: 84
Alp Ertunga: 111
Amiral Bristol: 304
Amiral Galtrop: 241,254
Amiral Şuson: 217
Andonekea: 61,273
Armstrong: 221,222,607
Âsım Bey (Hâriciye Nâzırı): 207
Ayvaz: 323

-B-

Baha Bey: 134,135,299
Barrer: 303,304
Baron Hayaşi: 303
Baron Uçayâi: 303
Barone J. S. M. J.: 489,561,582
Barronet G. C. N. G.: 591,571, 575
Bompar: 303,320,321,322,323,620
Bülent Ecevit: 36

-C-

Câvit Bey: 299
Celâl Bayar: 80,95,298
Celâl Hâzım Arar: 299
Cemal Paşa: 235
Cemil Conk Paşa: 222
Cemil Paşa: 157,162,223
Cevad Açıkalın: 299
Cevad Paşa: 235
Child: 324
Christophe Colomb: 143
Churchill: 283
Cihat Akçakayalıoğlu: 20,63,64,74
Clemenceau: 160
Comt Sforça: 255
Constantin Konsesko (Kostantin Konçeşko): 490,562,571

-Ç-

Çayld: 304
Çiçerin: 303

-D-

Dagobert Von Mikusch: 257,258,263
Dâhiliye Nâzırı Reşad: 157
Damad Ferid Paşa: 263,157,159,249,251
Demeter Kaklamanos: 303, 490, 561, 571,575,583

Dimitri Stençiof: 561,571
Diamandi: 303
Dr. Nihat Reşad Belger: 299
Dr. Rıza Nur: 53,92,134,137,138,213,264,266,293,297,
298,315,321,327,329,333,334,342,353,372,373,
377,378,379,383,384,391,392,394,420,424,490,
560,570,572,574,576,582,583,592,597,598,600,
602,603,605,606,611,612,614,616,619,620,622
Duka: 303

-E-

Emile Zola: 207
Emin Sazak: 423
Engelhart: 184
Enver Paşa: 213,216,220,362
Ergun Göze: 59
Es'ad Efendi: 428,447,448,454,477,485
Esad Paşa: 221,222

-F-

Fahreddin Bey: 157
Fâik Öztrak: 424,448,449,
Falkenhayl: 234
Faruk Özerengin: 40
Fâtih: 138,139,140,317,374
Ferid Paşa: 234,242,243,249,251,255,256
Fethi Bey: 167,170,210,212,213,238,280,281,284
Fevzi Bey: 223,224,225
Franklin Buyyon (Boillion): 281,287,
Fransuva (I.): 322
Fuad Ağralı: 299

-G-

Gâlip Erdem: 56
Gâlip Kemâlî Söylemezoğlu: 155
Gâzi Ahmed Muhtar Paşa : 205

General Franşe Despere: 255
General Harrington: 258,284,286,
General İgnatiyef: 116
General Pelle: 303,340,424,286,561,571,575,582
General Salliklad: 257
Gru: 304

-H-

Hab: 301,304
Hâdî Paşa: 158,159,160,161
Hakkı Paşa: 205,204,205
Haluk Selçuk: 54
Hamdullah Subhi Bey: 58,437
Hâmit Hasancan: 299
Hasan Hüsnü (Saka) Bey: 297
Hayaşi: 323,620
Hayim Naum Efendi: 176,272,299,303,328,329,333,334, 336,393
Hâzım Bey: 451
Hazret-i Muhammed: 140
Hazret-i Ömer: 180
Hikmet Bayur: 298
Horaca George Montagu Rumbold: 489,561,571
Hulki Cevizoğlu: 36,37
Hüseyin Avni Paşa: 96,189,412,413,415,416,417
Hüseyin Pektaş: 299
Hüsrev Dülger: 24

-İ-

İhsan Bey: 467,415
İhsan Sabri Çağlayangil: 80
İngiliz Hindistan Nâzırı Montagu: 153,489,561
İsmail Arar: 25,89
İsmet Ağa: 17,386
İsmet Paşa: 16,17,20,47,53,56,61,64,65,80,92,138,146,167, 170,175,236,239,262,273,275,276,282,289,293,

294,296,298,322,329,333,334,346,347,349,350, 351,352,354,358,359,360,362,363,372,375,379, 384,390,392,412,428,486,490,553, 562,572,576, 583,620
İzzet Paşa: 232,233,239,240,242,243,276

-J-
Jül Sezar Montanya: 490, 561,575, 571,583

-K-
Kadı Raif Efendi: 268,269
Kadir Mısıroğlu: 49,52,53,54,55,56,58,59,60,61,63,66,84, 85,86,90,94,102
Kadirbeyoğlu Zeki Bey: 423
Kadircan Kaflı: 58
Kâmil Paşa: 209
Kanunî Sultan Süleyman: 115,361,322
Karl Marx: 138
Kâzım (İnanç) Bey: 225
Kâzım Ağa: 17,386
Kâzım Karabekir: 17,40,126,167,268,269,270,271,292, 294,295,386,423
Keçecizâde Fuad Paşa: 115
Kentaro Uçiyai Jozammi: 490,561, 571,575,583
Kılıç Ali Bey: 431
Kinstantodorof: 303
Kolağası Niyazi Bey: 201
Konçesko: 303,583
Kont Aponi: 182
Kont Sforça: 285,255
Kostantin I. Diamandi: 323,575,583,490,562,571
Köroğlu: 323
Kral Kostantin: 288
Kürşad: 111

-L-

Lâtife Hanım: 170
Liman Von (Fon) Sanders: 219,220
Lloyd George: 154,155,283,288,289,299,154,155,283,288

-M-

M. Kemal Paşa: 20,24,26,28,30,32,37,38,39,40,42,44,64, 65,66,68,69,70,72,73,78,83,95,96,127,146,148, 151,176,207,218,220,223,227,229,230,231,232, 234,235,236,237,238,239,240,242,243,244,245, 247,248,249,250,252,253,254,255,256,258,259, 260,262,263,264,266,269,271,272,273,284,289, 290,293,294,296,303,333,334,336,347,375,383, 390,392,395,418,420,425
Medivani: 303
Montagne: 303
Morfof: 303
Mahmud Celâl Bey: 442
Mahmud Muhtar Paşa: 207
Mahmud Nedim Paşa: 116
Makarios: 100
Marki Camille Garroni: 489,561,575,583,620
Marki Garoni: 303
Mehmed Ali Balin: 299
Mehmed Bey: 451
Mehmed Şükrü: 417
Metternich: 184,182
Mevlânâ: 111
Michelet: 138
Midhad Cemal Kuntay: 83
Midhad Paşa: 194
Milotin İvanoviç: 562
Milotin Yuvanoviç: 490,572
Milran: 158
Miralay Sâdık Bey: 213
Miralay Selâhaddin Bey: 256

Molla Mustafa Barzânî: 101
Morfof: 561
Marten: 256
Muhtar Çilli: 298
Mustafa Fehmi Efendi: 271
Mustafa Necâti: 424,459
Mustafa Necâti: 459
Mustafa Necati: 96
Mustafa Sagir: 262
Mustafa Şeref Özkan: 299
Münevver Ayaşlı: 63
Münir Ertegün: 298,135,327,328,379,386,

-N-

Nâci Paşa: 231
Nâdir Nâdî: 137
Necip Bey: 427,428,429,430
Necip Fâzıl Kısakürek: 42,44
Necmeddin Bey: 414
Nikolai İvanoviç Jordanski: 562
Ninçiç: 303
Niyazi Bey: 427,428,429,432
Nusret Metya: 298

-O-

Ochrli: 64
Orhan Gâzi: 110,111
Osman Gâzi: 110,111

-Ö-

Ömer Nasuhi Bilmen: 42
Özker Yaşın: 159

-P-

Patrik Gregorius: 116,

Patrik Verman: 116
Peletzar: 304
Pereyra: 304
Pichon: 152
Poincare: 285,286,288,301,281
Prens Metternich: 182
Prens Milan: 189
Prof. Dr. Ayhan Songar: 42

-R-

Rahip Fro: 256
Rakiç: 323,620
Rauf Orbay: 239,242,254,260,261,290,291,292,293,294, 320,409,413,414,415,416,421,422
Recâî Gâlip Okan (Ord. Profesör Dr.): 26,28,30
Reis Garron: 304
Reşad Hâlis Bey: 159
Reşid Paşa (Hâriciye Nâzırı): 157,182
Reşid Saffet Atabinen: 299
Rıfat Bey: 299
Rıza Tevfik: 158,159,230,151
Richard Vagner: 42
Rokofski: 303
Rumbold Rayan: 424
Ruşen Eşref Ünaydın: 299

-S-

Sadrazam Sâid Hâlim: 322
Saffet Sav: 299
Sava Paşa: 122
Savcı Şevki Bey: 22,24
Selâhattin Bey: 415
Seniyüddin Başak: 135, 298
Seyfeddin Efendi: 48
Sırrı Bey: 411,416,417,479
Sir Horas Rumbolt: 303,575,582

Stambulski: 303
Sultan Abdülaziz: 48,115,194,185,189,190,192,197
Sultan Abdülmecid: 180,185,197
Sultan I.Abdülhamid Han: 113,114
Sultan II. Abdülhamid Han: 77,114,214,347,348,353,
Sultan II. Mahmud: 116,168
Sultan Reşad: 77,208,230,231,232,317,364
Süleyman Nazif: 91
Süleyman S. Kıran: 299
Süleyman Sırrı Bey: 471

-Ş-

Şefik Başman: 298
Şehzâde Mahmud Şevket Efendi: 48
Şehzâde Ömer Fâruk Efendi: 232
Şemsettin Günaltay: 80
Şemsi Paşa: 201
Şerif Hüseyin: 78
Şevket Doğruer: 298
Şevket Süreyya: 80
Şeyhülislam Vâni Efendi: 136
Şükrü Kaya: 96,299,424,441,442,443,448

-T-

Tâhir Taner: 298,378,379,
Tahsin Banguoğlu: 54,395
Tahsin Demiray: 40
Tatar Osman Paşa: 201
Tekin Erer: 60
Tevfik Bıyıklıoğlu: 298,176
Tevfik Paşa: 157,264
Tevfik Rüştü Bey: 427
Tunalı Hilmi: 432
Turgut Özakman: 37,38,39,45

-V-

Vahideddin (Sultan Vahideddin): 36,37
Vâsıf Çınar: 96,424,471,477
Vehip Paşa: 221,225
Veli Saltık: 298
Veliahd Reşad Efendi: 203
Venizelos: 49,53,57,59,61,62,160,161,162,273,274,275,288, 303,312,319,342,371,393,396,490,561,571,575, 583,620,
Von Papen: 80,81

-W-

Wilson: 155,156,172

-Y-

Yahya Kemal Beyatlı: 58,125,299,434,435,437,
Yalçın Küçük: 37
Yunus Emre: 111,422
Yusuf Kemal Bey: 293,425,427,286
Yuvanoviç: 303,575,583
Yücel Hacaloğlu: 52

-Z-

Zağanos Paşa: 266
Zekâi Apaydın: 298
Zühtü İnhan: 298
Zülfi Tiğrel: 298

İSLÂM TARİHİ - SERİSİ

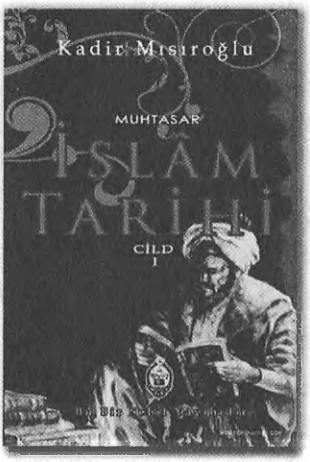

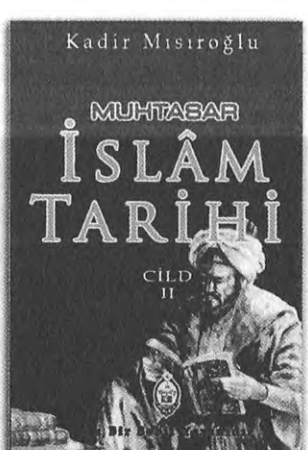

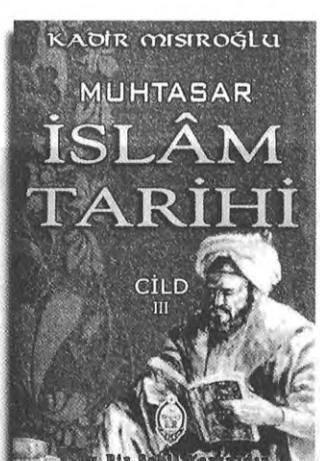

MUHTASAR İSLAM TARİHİ

Bu gün milletler şapla şekeri birleştirmek kabilinden bloklaşmalarla üstün bir güce ulaşma gayreti peşinde koşmakta iken, islam ümmetinin tabii vasfı olması lazım gelen birlik ve beraberlikten mahrum bulunması hazin bir tecellidir. İşte bu eser böyle bir faide temini maksadıyla yazılmıştır. **"Muhtasar İslâm Tarihi"** ünvânı ile te'lifine teşebbüs ettiğim eserin işbu ikinci cildi, beş yüz seneyi mütecâviz bir devrenin vukuâtını nakletmektedir. Bu kadar geniş bir zaman parçasının sayısız hâdiselerini -sıkıştırılmış bir pamuk balyası gibi- özün özü bir sûrette nakletmesine rağmen her içtimâî faaliyet sahibinin önünü aydınlatacak ibret sahnelerinin hiç birinin ihmal edilmemesine çalışılmadığı görülecektir.

ÜÇ MAZLUM PADİŞAH - SERİSİ

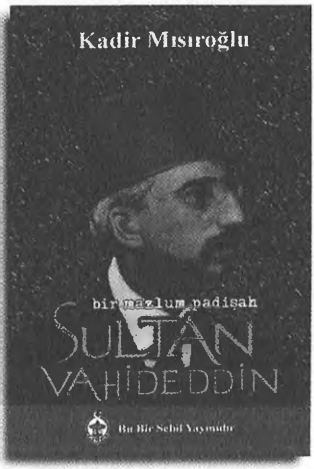

SULTAN VAHİDEDDİN

Kaderin, Osmanlı'nın dış düşmanlar ve içteki hâinler mârifetiyle gerçekleşen çöküş vetîresinin son noktasında vazîfelendirdiği **Sultan Vahideddin** merhûm, millî târihimizin en tâlihsiz şahsiyetlerinden biridir. Cumhûriyet rejiminin **"Batılı Çehresi"**yle yerleşebilmesi için kasten ve en çirkin bir sûrette kötülenen merhûmun, kendisini içinde bulunduğu dramatik hâdiseler karşısında, vatanın kurtuluşu için elinden gelen herşeyi yapmıştır.

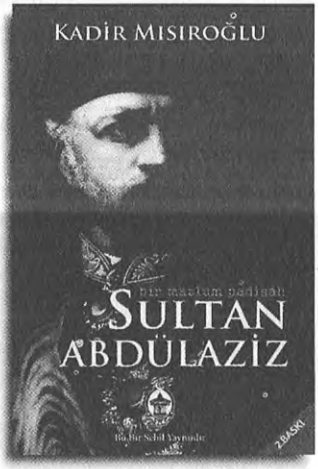

SULTAN ABDÜLAZİZ

Tanzîmâtla başlayan millî şahsiyet ve mefkûreyi imhâ hareketine dirâyetle karşı çıkmış olan ve devrinin ecnebî güdümlü ricâli tarafından önce tahtından indirilen ve takrîben bir hafta sonra da hâilevî (dramatik) bir sûretle şehîd edilen **Sultan Abdülaziz** merhûm vesîlesi ile bozulma ve yıkılışın temel saiklerinin başlangıç safhasını anlatan bu eseri yayınlamaktan bahtiyarlık duymaktayız.

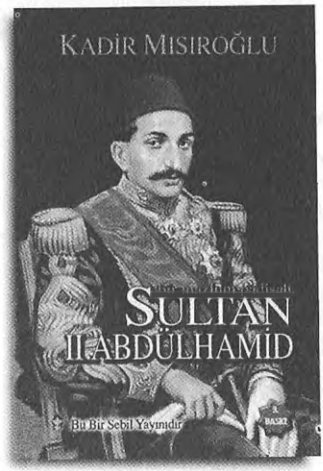

BİR MAZLUM PADİŞAH SULTAN II. ABDÜLHAMİD

Tarihle az çok uğraşanlar çok iyi takdir ederler ki, bu ülkede iki şahıs hakkında gerçekleri söyletmek, tasavvurun fevkinde bir derece güçtür. Bunlar **Sultan II. Abdülhamid** ve **M. Kemal Paşa**'dır. Zira her ikisi hakkında da yazılmış olanların kaahir ekseriyeti yalandır. Bu yalanlar, bunlardan birincisinin aleyhinde, ikincisinin ise, lehinde vakî olmuştur.

HATIRAT - SERİSİ

GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN I

"Yüce rabbime ve beni tâkib etmiş olanlara malum olduğu üzere hayatım "**korku**" ve "**menfaat**"in üstünde yaşadım. Bununla beraber bu eserde yazılanların çıplak gerçekler olduğu sanılmamalıdır!... Ben bu eserle size 1933-1960 arasında, hayat romanımdan takribi onbin (27 yıl) yaprağın soluk muhtevası üzerinde bir seyahate çıkarmak istedim." ***Kadir Mısıroğlu***

GEÇMİŞ GÜNÜ ELERKEN II

"Yüce Rabbime ve beni takib etmiş olanlara malum olduğu üzere hayatımı 'korku' ve 'menfaat'in üstünde yaşadım. Bununla beraber bu eserde yazılanların çıplak gerçekler olduğu sanılmamalıdır!.. Ben bu eserle sizi 1933-1960 arasında, hayat romanımdan takribi onbin (27 yıl) yaprağın soluk muhtevası üzerinde bir seyahata çıkarmak istedim." Sunulan eserin II. cildini zevkle okuyacaksınız. ***Kadir Mısıroğlu***

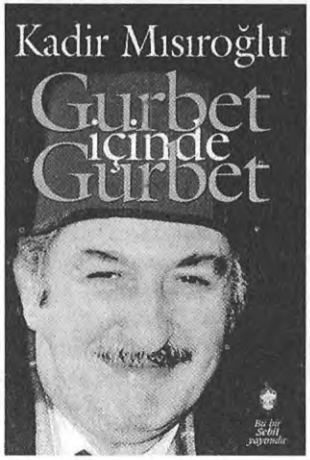

GURBET İÇİNDE GURBET

Üstad **Kadir Mısıroğlu** bu eserin takdiminde: "Ben resmî bir hizmet olarak **"köy muhtarlığı"** bile yapmış değilim. Fakat hayatımın en az elli yılı, muazzez **"İslâm Dâvâsı"** yolunda, cephedeki bir er mantık ve şartları içinde geçmiştir. Bu sebeple hâtıralarım şahsîliklerinden ziyâde Türk fikir hayatını aksettiren mücellâ bir ayna mesâbesindedir. Bu yüzden gönlüm, onları nisyana terketmeye râzı olmadı." demektedir. Onbir yıllık vatan cüda ve macerası...

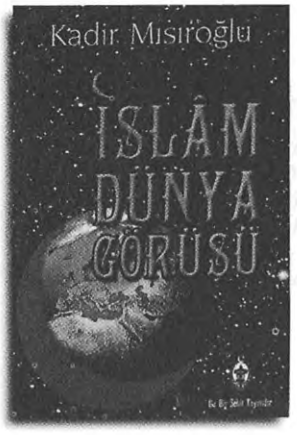

İSLAM DÜNYA GÖRÜŞÜ

İslâm Dünya Görüşü, ilim ve ihâtası sonsuz olan Cenâb-ı Hak tarafından vaz'edilmiş (ortaya konulmuş) olduğundan insan fıtratı ve kâinat gerçekleriyle tam ve mutlak bir mutabakat halindedir. Fakat O'nun zengin muhtevâsını, umûmi umdeleri (prensipleri) itibâriyle kavyarak kendi tefekkür ve tahassüsünü O'nun ruhu ile aynileştiremeyenler çeşitli tezadlara sürüklenmekten kurtulamazlar.

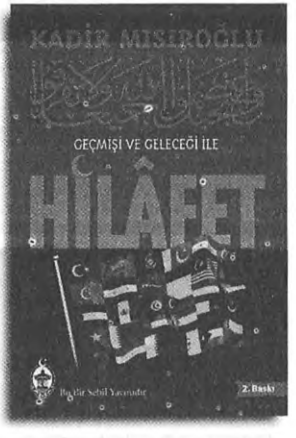

GEÇMİŞ VE GELECEĞİ İLE HİLÂFET

İslâmî idarenin en esaslı rüknü olan Hilâfet'in ilgası üzerinden seksen yıldan fazla bir zaman geçmiş bulunmasına rağmen o'nun gerek yıkılışı ve gerekse geleceğine dâir münâkaşaların kapanmamış olduğu bir dönemde Hilâfet'in geçmişi ile birlikte geleceğinin de hak ve maslahat önünde muhakeme eden bir eser!...

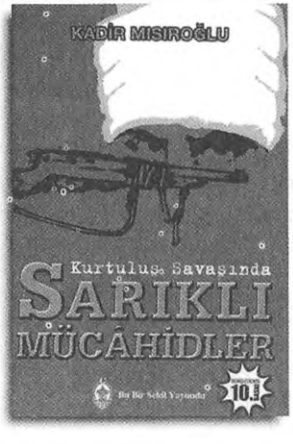

KURTULUŞ SAVAŞINDA SARIKLI MÜCAHİDLER

Takriben elli yıldır her isâmcı gencin kitaplığına girmiş olan muazzam bir eser!.. **Sultan Vahideddin, M. Kemal** ve hilâfet meselesi hakkında müthiş vesikalar... Ulemanın vatan yolundaki muazzam fedakârlıkları... Zafer ve sonrasındaki hüsran gibi alâkanızı çekecek pek çok mes'ele ihtivâ etmektedir.

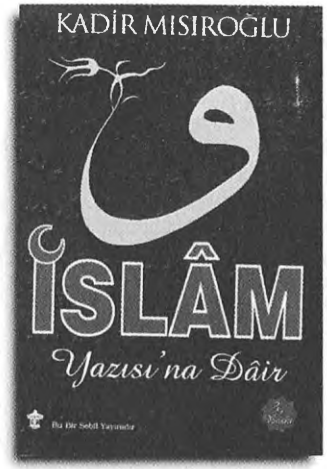

İSLÂM YAZISI'NA DÂİR

İslâm harfleri bütün müslümanların müşterek malıdır!... Din ve tarihin engin iklimine açılmak, büyük bir devletin vârisi olduğunu hissetmek, dünya mes'elelerine dar bir çerçeveden değil "**Nizâm'ul-Âlem**" endişesiyle bakmak gibi bir dirayete sahip olmak şansı için, İslâm harflerini bilmek, şarttır!...

FİLİSTİN DRAMI'NIN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Kadîm ve mübârek bir İslâm beldesi olan "Filistin"in elli yıldan beri mâruz bulunduğu itisaf, (jenosit) menhus Yahudi emellerini anlamak ve doğru teşhis etmek için en zengin bir müşâhede yekûnu teşkil etmektedir!.. Bu vesile ile Türkiye ve İslâm Âlemi'nin geleceğini anlatan bu eseri zevkle okuyacaksınız.

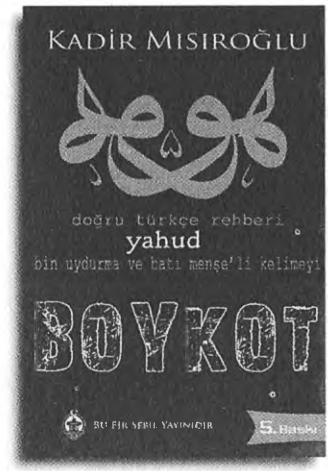

BOYKOT

Aziz genç!.. İslâm Yazısı'nın ilgâsı ve güzel Türkçe'mizdeki tahribat, büyük ve azametli imparatorluğumuzun mübârek ecdad kanlarıyla yoğrulmuş, yirmi milyon kilometrekareden ziyâde olan topraklarımızı kaybetmemizden daha büyük bir felâkettir! Lisan inkılâbı, harf inkılâbının mantıkî bir devamı olup her ikisi de "**İslâm'a Sûikasd**"in bir parçasıdır!..

AZİZ OKUYUCU !..

LOZAN MUAZZAM BİR İMPARATORLUK MİRASININ HÂN-I YAĞMASI (YAĞMA SOFRASI) DIR !..

TÜRK'ÜN ŞAHSINDA İSLÂM'DAN İNTİKAM ALINARAK, BÜTÜN BİR İSLÂM DÜNYASI'NIN BAŞSIZ BIRAKILMASIDIR !..

LOZAN'IN GETİRDİĞİ; ADALARLA YUNAN STRATEJİK ÇEMBERİNE ALINMIŞ , İKTİSADÎ KAYNAKLARDAN MAHRUM, HER TÜRLÜ ÜNVAN VE SIFATI YOLUNMUŞ, GAYRİ TABİİ HUDUDLARIN ÇİZDİĞİ KÜÇÜK BİR TÜRKİYE'DİR !..

SEBİL YAYINEVİ, TAKRİR-İ SÜKÛN KANUNU İLE LOZAN'IN ÜZERİNE ÇEKİLMİŞ OLAN ŞALI KALDIRAN VE ONU "MİLLİ MİSAK" ÖNÜNDE İLK DEFA MUHASEBE EDEN BÖYLE BİR ESERİ YAYINLAMAKTAN ŞEREF DUYAR !..

Sebil Yayınevi

ISBN 976-975-580-048-6
9 789755 800486

www.sebilyayinevi.com
/Sebilyayinevi
/sebilyayinevi
/sebilyayinevi